

อิทัปปัจจยตา

อิทัปปัจจยตา

คำบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม

ภาคมาฆบูชา ประจำปี ๒๕๖๕

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผล ทุน “ เลื่อน เทียรประสิทธิ์ ” เป็นอันดับที่หนึ่งแห่งทุนนี้
เป็นการพิมพ์ครั้งแรก ของหนังสือนี้ จำนวน ๑,๕๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๑๖

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน , สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร

๙๒-๙๔ ถนนบุญศิริ กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๑๒๓๓๗, ๒๒๑๖๗๔

นายบุญธรรม สุนทรวาที ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๑ สิงหาคม ๒๕๑๖

คุณแม่เล็ก เดียรประสิทธิ์

อันเกี่ยวกันสัมพันธ์กัน ของบุคคล และสันติภาพของโลก เป็นส่วนรวม

ในที่สุดนี้ ขอแสดงความจริงว่า ประตูกำแพงทั้งหลาย ที่ได้รวมระโยชน์ จากหนังสือ "เช็รประวิติอันสรณ" นี้ โดย ทว
จักหาหนทางความดี แล้วและปฏิวัติ ได้รวมผลเป็นประโยชน์ ทั้ง แก่
ส่วนตัว และส่วนการสังคมอันมีสิ่งไป ด้วยแล้ว, ขอได้ตั้งจิต
อธิศ์ส่วนบุคคล แก่บุคคลอันสรณ กล่าวคือ ตนแม่ไม้อ่อน เช็รประ-
วิติ ซึ่งกำลังมีไปแล้ว ด้วยกันลงทุกคนเถิด, ขันพเก้า ขันอนุ-
ไม้อวด ไปด้วย เป็นวาระสุดท้าย อีกครั้งหนึ่ง ใน ส่วนนี้.

พุทธทาส อินทปัญโญ

ใบกษพวาราม (๒๗)
๔ มิถุนายน ๒๕๑๖.

คำนำ ของ ธรรมทานมูลนิธิ

หนังสือเล่มนี้ เป็นเล่มแรก ของชุดที่เป็นการบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม อันจะจัดพิมพ์ออกมาตามลำดับ เป็นหนังสือขนาดใหญ่ เป็นหนังสือชุดพิเศษ, มีเลขลำดับเล่ม. เฉพาะชุดวันเสาร์นี้ ตั้งแต่เลขที่ ๑๑ จนถึงเลขที่ ๒๐, และ ๑๑.ก จนถึง ๒๐.ก, เป็นกลุ่มๆ ไป กว่าจะหมดประเภทนี้.

ลำดับเลข จะมีอยู่ที่สันหนังสือ ริมล่างสุด, หมายด้วยพื้นสีแดง, มีตัวเลขในพื้นนั้น, และเล่มนี้ หมายเลข ๑๒. ทั้งนี้ เอาตามความสะดวก ที่เรื่องหมายเลขที่เท่าใด จะสามารถพิมพ์ออกมาได้ก่อน ก็พิมพ์ออกก่อน. ในที่สุดก็จะครบตามลำดับเลขถ้าหากสามารถพิมพ์ไปได้โดยไม่มีกรติดขัดอะไร.

เรื่องนี้เป็นเรื่อง**ปัจจุสมุปบาทบรรยาย** ซึ่งจะต้องใช้ศึกษาควบคู่กันไปกับเรื่อง **“ปัจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์”** ซึ่งจะได้ออกตามมา, จึงจะได้ผลดีในการศึกษา. เรื่องปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นเรื่องที่ยังมีปัญหาลับซ่อนอีกหลายประการคือ ติความไม่ตรงกันในส่วนที่สำคัญที่สุดก็ตรงที่เป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน หรือเป็นเรื่องกินเวลานาน ข้ามภพข้ามชาติ. ทางอื่น เห็นจะไม่มี นอกจากทนศึกษากันไปก่อนจนทั่วถึงข้อความทั้งหมดที่เกี่ยวกับเรื่องนี้, แม้จะกินเวลาบ้าง ก็เห็นจะต้องทนเอา. ธรรมทานมูลนิธิ แผนกทำตำรา มีความมุ่งหมายเป็นพิเศษ ที่จะตีปัญหาอันยุ่งยากนี้ให้แตกไป แม้จะกินเวลานานสักเพียงใด, ในฐานะเป็นการชำระสะสางปัญหาอันเกี่ยวกับการศึกษาพระพุทธศาสนา

หนังสือเล่มนี้ อาจจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร และเพียงไร มีคำอธิบายอยู่แล้วในคำชี้แจงของผู้บรรยายเองแล้ว, จึงหวังว่าผู้สนใจจะได้ถือเอาประโยชน์ให้มากที่สุดจะได้ ด้วยความอดทน, มิฉะนั้นแล้ว เรื่องนี้ก็ยังคงเป็นหมันอยู่ อย่างลึกลับไปตามเดิม, คือเอามาใช้เป็นประโยชน์ประจำวันไม่ได้

ธรรมทานมูลนิธิ

ไชยา ๔ มิถุนายน ๒๕๑๖

สารบาญ

๑. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พุทธวจนะที่ถูกลมองข้าม	๑
๒. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น วิชา หรือศาสตร์ทั้งปวงของโลก	๓๐
๓. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ตัวเรา ในทุกความหมาย ทุกอิริยาบถ	๕๙
๔. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พระเป็นเจ้า	๙๔
๕. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น วิวัฒนาการทุกแขนง แห่งชีวิต	๑๒๙
๖. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ธรรม หรือสิ่งทั้งปวง รอบตัวเรา	๑๖๐
๗. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พระรัตนตรัย และ ไตรสิกขา	๑๙๖
๘. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น สิ่งต่อรองเพื่อทำความเข้าใจระหว่างศาสนา	๒๓๑
๙. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น สิ่งที่มาวาสต้องเรียนรู้ และปฏิบัติ	๒๗๕
๑๐. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎ ที่เหนือกฎทั้งหลาย	๓๓๓
๑๑. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัคชัย	๓๖๙
๑๒. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัคชัย (ต่อ)	๔๑๗
๑๓. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ปฏิจจสมุปบาท ต่างๆ แบบ	๔๕๙

เพื่อความละเอียดในการค้น พึงใช้สารบาญละเอียดในหน้าถัดไป

สารบัญละเอียด

๑. อิทปปัจจยตา ในฐานะเป็นพุทธวจนะที่ถูกลมองข้าม

การบรรยายเรื่องนี้เพื่อสนองพุทธประสงค์ สืบศาสนา และทำส่วนบริสุทธิให้คงอยู่ ๑
การนั่งพูดกลางดินกันอย่างนี้ก็ได้เป็นเกลอกับธรรมชาติ เหมือนพุทธกาล ๒
การเลือกพูดเวลาเที่ยง เพื่อให้หัดเอาขณะดินมิทระ แก่นิสัย ผืนกิลสที่เนื่องกัน ๓
หัวใจการปฏิบัติดับทุกข์กันตรงๆ คือรู้ “ความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจย สิ่งนี้จึงมี” ๔
อิทปปัจจยตาคำเดียวคลุมหมวดธรรมที่ว่า เป็นหัวใจๆ ของพระพุทธศาสนาได้หมด ๑๐
ทุกสิ่งในโลกล้วนมีปัจจยเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจย สิ่งนี้ยอมมี ; ไม่ยกเว้นอะไรหมด ๑๓
สิ่งมีชีวิต -ไม่มีชีวิต, ความนึกฝ่ายทุกข์ - ฝ่ายดับทุกข์ ล้วนเนื่องเป็นปัจจยกัน ๑๔
ทุกอย่างมีความหมายที่อิทปปัจจยตา ต้องตามกฎอิทปปัจจยตา แม้พุทธองค์ก็จัดจ้อย ๑๗
ทรงอุทานทั้ง ๓ ยาม คราวตรัสรู้และหลังจากนั้น ก็เพราะตีמד้าในอิทปปัจจยตานี้ ๑๙
คำสอนอริยสัจจ์ ปฏิจจสมุปบาท ฯลฯ ล้วนมีหัวใจอยู่ที่อิทปปัจจยตาทั้งสิ้น ๒๑
คำที่ใช้เรียกแทน : ธัมมฐิตตา ธัมมนิยามตา ธัมมธาดุ ก็ทรงประสงค์ยำความ ๒๒
ขณะจะปรินิพพานอยู่แล้ว ก็ยังสรุปสั่งคำสุดท้าย บอกเราเรื่องอิทปปัจจยตา ๒๓
อิทปปัจจยตาเป็นเรื่องของตัวจริงของทุกสิ่ง หัวใจของทุกสิ่ง ไม่มีตั้งต้น ไม่มีที่สุด ๒๔
เมื่อได้รู้ชัด เห็นทุกสิ่งว่า มันเป็นอย่างนั่นเอง นั่นก็คือไม่มีอวิชา ไม่หลง ๒๕
ทั้งไตรปิฎก ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ไม่มีเรื่องอื่น มีแต่ชี้การอาศัยกันเกิด ๆ ๒๖
ทุกสิ่ง กฎของทุกสิ่ง การทำตามกฎ ล้วนเป็นอิทปปัจจยตา ถือเป็น “พระเจ้า” ได้ ๒๗
เพราะเป็นอิทปปัจจยตานี้เอง จึงไปยึดไม่ได้ : สพุเท ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย ๒๘

๒. อิทปปัจจยตา ในฐานะเป็นวิชา หรือศาสตร์ทั้งปวง

พุทธบริษัทเต็มรูป ต้องเข้าใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา คืออิทปปัจจยตา ๓๐
ทุกคนควรรู้ จนคล่องปากคล่องใจ ใช้ในการพูดจกเป็นประจำเหมือนพุทธองค์เอง ๓๒

อะไรก็อิทัปปัจจยตา แม้อไฟพุ่งเข้าวากิน ก็แสดงอิทัปปัจจยตาเป็นทอด ๆ	๓๓
แต่พุทธองค์ทางชี้ให้ดูส่วนที่เกี่ยวกับทุกข์ฝ่ายใจก่อน ตลอดมาเป็นธรรมะชื่อเดียว	๓๖
เรื่องอะไรที่เกิดขึ้น อริยสาวกย่อมดูออก ว่านั่นคืออิทัปปัจจยตาธรรมดา ๆ นั่นเอง	๓๘
พระพุทธเจ้าออกบวช ค้นหา ตรัสรู้ เทียบสอน ก็เนื่องด้วยอิทัปปัจจยตานี้ทั้งสิ้น	๔๔
รู้อิทัปปัจจยตาดี จะไม่บ้าไม่ซี้ซลาดไร้เหตุผล : มีสติเห็นทางแก้ รู้ทำแต่ที่ถูกต้อง	๔๗
โดยอาศัยเราารู้อิทัปปัจจยตาส่วนที่จะใช้แก้ไขส่วนที่เป็นทุกข์ไม่ถึงปรารถนา	๕๐
อิทัปปัจจยตาส่วนนี้ก็คือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่เป็นของคู่ ๆ ไม่ว่าเป็นอะไรโดยส่วนเดียว	๕๑
วิชาอะไรบรรดามีในโลก ย่อมอยู่ในกฎเกณฑ์ “ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้ ๆ จึงมี” ทั้งนั้น	๕๓
วิชาทั้งฝ่ายที่จะโง่ และฝ่ายจะฉลาด ก็ขึ้นอยู่กับรู้หรือไม่รู้ อิทัปปัจจยตานี้เท่านั้น	๕๓
คำ“อิทัปปัจจยตา” ในเรื่องดับทุกข์นี้รวมความหมายของคำพ่วงแต่ละคำไว้ได้ทั้งหมด	๕๖
ความรู้ทั้งปวง ไม่มีอะไรอีก นอกจากควรรู้เรื่องนี้เรื่องเดียว	๕๘

๓. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น “ตัวเรา”

อิทัปปัจจยตา คำนี้เพิ่งนำมาพูดกัน จำต้องพยายามอดทนใช้พูดกันให้ได้	๕๙
เป็นคำสำคัญในพระพุทธศาสนา ทำให้รู้เรื่องอื่นได้ทุกอย่างอย่างลึกซึ้งรวบสั้น	๖๐
คำนี้หมายถึงตัวกฎ, การต้องเป็นไปตามกฎ, ผลที่เกิดตามกฎ รวมเป็น ๓ นัย	๖๒
ทุกนัย แม้เป็นสิ่งปรุงแต่งได้หรือปรุงไม่ได้ ก็ต้องเป็นตถตา-อย่างนั่นเอง	๖๔
ถ้ารู้ว่ามันเป็นอย่างนั่นเอง ก็จะไม่แปลก ไม่หลง ไม่เป็นทาสสิ่งใด เลยไม่ทุกข์	๖๔
“เรา” ที่เกิดทางกายจากพ่อแม่ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามทางของร่างกาย	๖๘
“เรา” ที่เกิดทางจิตใจ จากอวิชา ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามทางของกิเลส	๗๑
“เรา” ที่มีแต่อริยาบถ ไม่มีกิเลสเขต ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา สักว่ามีสิ่งนี้ แล้วมีสิ่งนี้	๗๗
“เรา” ในอริยาบถที่มีกิเลสเกี่ยว ก็ย่อมปรุงเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันไปเป็นสาย	๘๘
เรามีร่างกายมีชีวิต แม้ยังไม่ได้ทำอะไร ก็ยังไม่ออกไปจากกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา	๘๙
เมื่อไม่มีอวิชา ก็เป็นอันทำกรรม เป็นอิทัปปัจจยตาเพื่อทุกข์ไปตลอดทุกอาการปรุง	๘๙

“ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี” นี้ มันมีแก่ทุกสิ่ง ทั้งรูปธรรมนามธรรม ๙๒
 ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม สิ่งนี้มันเป็นอย่างนี้เองแล้ว ๙๓

๔. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น”พระเจ้า”

การบรรยายเรื่องนี้ก็เพื่อให้แจ่มแจ้ง จนกลายเป็นเรื่องที่ใช้สำหรับพูดจากันทุกวัน ๙๔
 ที่เราเกิดมานี้ เพื่อเราเองได้รับประโยชน์สุขชนิดควรพอใจถึงที่สุด ๙๕
 ที่เราเกิดมานี้ เพื่อผู้อื่นพลอยได้ประโยชน์จากการที่มีเราอยู่ด้วย ๙๖
 การที่เราจะเป็นคนมีประโยชน์ครบตามนั้น ก็เพราะรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ ๙๗
 คนเราจะต้องรู้จัก ต้องเข้าใจ ต้องมี “พระเจ้า” ๙๘
 สำหรับเด็ก พระเจ้าเป็นใครที่ไม่รู้ได้ น่ากลัว คอยให้คุณให้โทษอยู่ ๙๙
 พระเจ้าจริง ๆ คือกฎหรืออำนาจธรรมชาติที่สร้าง-ควบคุม-เล็กดั่งสิ่งทั้งปวง ๙๙
 กฎธรรมชาติเป็นพระธรรมหรือธรรมชาติ อันเป็นสิ่งตั้งอยู่อย่างนั้นตลอดกาล ๑๐๑
 อิทัปปัจจยตาที่เป็นตัวกฎเรียก อสังขตะ, ที่เป็นสิ่งเป็นไปตามกฎเรียก สังขตะ ๑๐๒
 ทั้งพระเจ้าที่เป็นตัวกฎ ทั้งสิ่งที่ถูกบังคับดล ล้วนเป็นตถตา : มันอย่างนั้นเอง ๑๐๓
 คนที่พบอะไรก็รู้ซึ่งว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง ชื่อว่าได้เข้าถึงพุทธศาสนา ๑๐๔
 คาถาพระอัสสชิที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าชี้เหตุและความดับ นั่นก็คือชี้”พระเจ้า” ๑๐๕
 “พระธรรม” คำเดียวหมายถึงพระเจ้าด้วย สิ่งที่พระเจ้าสร้างด้วย ๑๐๖
 อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกฎ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นทุกสิ่ง รวมกันก็คือพระเจ้า ๑๐๗
 “พระเจ้าอิทัปปัจจยตา” ได้สร้าง-ควบคุม-ยุบเลิกเราและสิ่งทั้งปวง ๑๐๘
 ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกับกฎที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี ๑๑๑
 ฉะนั้นมีจึงสำคัญขนาดเรียกว่า “พระเจ้า” คือคนต้องรู้จักและทำตามให้ถูก ๑๑๑
 สรุปลแล้วพระเจ้าคือกฎ คือสิ่งเป็นไปตามกฎ และคือที่สุดจบ-อนันตะ ๑๑๓
 ความหมายที่สำคัญมากของ “พระเจ้า” ก็คือเป็นสิ่งน่ากลัวและต้องกลัว ๑๑๖

ฉะนั้นเราต้องทำให้ได้รับการคุ้มครองของพระเจ้า อันเป็นการคุ้มที่เลิศ ๑๑๗

พุทธบริษัทต้องรู้อิทัปปัจจยตา และปฏิบัติตามกฎ อิทัปปัจจยตา ให้ได้ผลถึงที่สุด๑๑๘

โดยปฏิบัติถูกต้องอิทัปปัจจยตา ทั้งนอกร่าง, ในกาย, ในจิต, และในอนันตะ ๑๑๙

นอกร่าง ต้องรู้จักมัน คุ้มมันเล่นสนุก ๆ ใช้ให้เกิดประโยชน์ แต่ไม่ยินดียินร้าย ๑๒๑

ในกาย ต้องรู้จักมัน บริหารถูกต้อง ใช้เป็นเครื่องศึกษา และไม่ยินดียินร้าย ๑๒๒

ในจิต ต้องรู้จักมัน ป้องกันไว้ก่อน ให้ผัสสะสักว่าผัสสะ ทั้งไม่ยินดียินร้าย ๑๒๓

อนันตะ ต้องรู้จักและเคารพที่สุด ซึ่งตรงต่อสัจจะนั้น แต่ก็ไม่ยินดียินร้าย ๑๒๖

การปฏิบัติอย่างนี้ให้ทำเมื่ออารมณ์กระทบ : มีสติสัมปชัญญะตอนผัสสะ ๑๒๖

การมี อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้า ทำให้คนทุกพวกยอมรับ เพราะสากลตรงกัน ๑๒๗

เมื่อมีพระเจ้าที่แท้จริงตรงกันแล้ว คนก็จะหยุดรบกัน เพราะกลัวกฎธรรมชาติ ๑๒๘

นี่แหละคือประโยชน์ของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นพระเจ้าแท้จริงที่นี้เดี๋ยวนี้ในทุกแห่ง๑๒๘

๕. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นวิวัฒนาการของชีวิต

ซึ่ง อิทัปปัจจยตา ให้หลายแง่ เมื่อใครจะมองเห็นได้ง่ายในแง่ใดแง่หนึ่ง ๑๒๙

ทั้งหมดมีสิ่งวิวัฒนาการกับไม่มีวิวัฒนาการเท่านั้น แต่ก็ล้วนอยู่ในกฎ อิทัปปัจจยตา๑๓๑

วันนี้พูดแต่สิ่งวิวัฒนาการถึงขั้นมีชีวิต ซึ่งนอกร่างในกายมันตะโกนบอกความเป็นอย่างนั้น๑๓๑

ถ้าใครได้ยิน ก็หมายความว่าเห็นไตรลักษณ์ เป็นผู้เห็นธรรม จะเป็นผู้คงที่ได้นิ่งที่สุด ๑๓๓

นี่แหละอย่างน้อยก็แก้หน้าชาวพุทธที่ถูกหาว่าแก้ปัญหาดีคอมมี่อก็ไม่สำเร็จได้ ๑๓๗

ด้วย อิทัปปัจจยตา ชีวิตจึงวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ ๆ : ต้นไม้-สัตว์-คน-สูงกว่าคน ๑๓๙

แต่ละชีวิตเป็นอิทัปปัจจยตาที่แสดงปรากฏเป็นวัยต่าง ๆ เด็ก-หนุ่มสาว-ผู้ใหญ่-ชรา ๑๔๑

อิทัปปัจจยตา ส่งผลให้คนเรามีการศึกษา ทำชีวิตให้วิวัฒนาการไปจนสุดจบได้ ๑๔๑

ที่ชีวิตวิวัฒนาการของชีวิต ก็เพื่อให้รู้จักว่า มันอย่างนั้นเอง ไม่ไปหลงวิวัฒนาการใด ๆ ๑๔๕

วิวัฒนาการชีวิตด้านวัตถุ วิทยาศาสตร์แรงไว้มาก ศาสนาก็พูดถึง พุทธองค์ก็ชี้ให้ดู	๑๔๖
วิวัฒนาการชีวิตด้านจิต นับแต่ไม่รู้ตัวรู้ตัว จนรู้และยึดดียึดชั่ว กระทั่งสามารถพ้นดีชั่ว	๑๕๐
วิวัฒนาการชีวิตด้านสติปัญญา ด้วยการศึกษอบรมปฏิบัติ ทำให้กระตือรือร้นสูงสุดได้	๑๕๒
แต่แล้ววิวัฒนาการด้านภพด้านจิตด้านสติปัญญา ก็คือ อิททัปปัจจยตา อย่างนั้นเอง	๑๕๓
พุทธศาสนาเล็งเห็นแต่อิตทัปปัจจยตาส่วนที่จำเป็นต่อวงแกชีวิตก่อนคือ <i>ปฏิจจสมุปบาท</i>	๑๕๖
ที่สำคัญก็คือต้องรู้ จะได้ไม่ตื่น ไหวหว่นไปตามใครสิ่งใดในโลกที่มันอย่างนั้นเอง	๑๕๘

๖. อิททัปปัจจยตา ในฐานะเป็นธรรมหรือสิ่งทั้งปวงรอบตัวเรา

ชวนพูดทบทวนเรื่องนี้ไว้ เพื่อชินกับคำอิตทัปปัจจยตา จนไม่ยากเหลือวิสัย	๑๖๐
เรื่องอิตทัปปัจจยตา นี้มุ่งชี้ภายในใจ แต่วันนี้ชี้ดูข้างนอก ว่ามันก็อย่างนั้นเอง	๑๖๙'
สิ่งข้างนอกที่สำคัญ อันตราย ใกล้เคียงที่สุด ได้แก่อะไร ๆ ที่เป็นของกูทุกอย่าง	๑๗๐
ฉะนั้นเราจึงต้องดูอิตทัปปัจจยตาที่สิ่งรอบ ๆ ตัว ที่มันจะทำให้เกิดเรื่องขึ้นมา	๑๗๑
หัวใจของการปฏิบัติก็คือ ดูให้ดี ถ้าดูดีแล้ว มันไม่มีเรื่อง แล้วจะดับทุกข์ได้	๑๗๑
กรรมฐานก็คืออบรมจิตให้เหมาะที่จะดู ต่อจากนั้นก็คือวิปัสณา ดูดี จนแก้ปัญหาก็ได้	๑๗๓
คนเราดูอะไรก็ผิดกันมาก จงพยายามดูธรรมให้เหมือนนายช่างฉลาดดูเครื่องจักร	๑๗๓
ดูดี มันเห็นอะไรมากกว่าธรรมดา ว่าเท่าไร เพียงไร อย่างไร เห็นจริงแค่ไหน	๑๗๕
ที่เราเห็นน้อยเกิน เพราะกิเลสออกหน้าเสียทุกที เป็นอวิชชาสัมผัส ทุกข์เกิด	๑๗๕
ให้ทำโดยประการที่สัมผัสอะไร ก็ไม่ผลอสติให้เป็นอวิชชาสัมผัสเสียทุกคราว	๑๗๖
ความละอาย ความกลัว จะทำให้สำรวม ไม่ผลอ เริ่มเป็นผู้เชี่ยวชาญทางนี้ได้	๑๗๖
ทุกข์สุข ได้เสียที่เกิดจากของกูมีหลายร้อยเรื่อง แต่ถ้าดูแง่อิตทัปปัจจยตา ก็เรื่องเดียว	๑๗๖
เพียงให้ระวังจิตขณะสิ่งข้างนอกมากระทบแล้ว ใจยังรู้สึกอีกที ทุกข์ก็ออกจูนี่ !	๑๗๘
เสียแต่ว่าระวังจิตก็ไม่มี ระวังอารมณ์นอกตัวก็ไม่มี สติมันจึงไม่พอผลอเรื่อย	๑๘๑
ฉะนั้นให้รู้จักและควบคุมสิ่งที่แวดล้อมเข้ามา ในฐานะเป็นสักว่า อิตทัปปัจจยตา	๑๘๑
ทุกอย่างเป็นอิตทัปปัจจยตาอย่างเดียวแต่พอมาถึงเราเป็นได้ต่าง ๆ นี้แล้วแต่ความเผลอ	๑๘๕

เช่นเงินทองทำกิเลสเกิดก็ได้ ให้เป็นประโยชน์ก็ได้ ไร้เป็นการศึกษาก็ได้	๑๘๕
ปุถุชนต้อนรับอะไรก็เพื่อทุกข์ อริยสาวกต้อนรับโดยการเข้าถึงสิ่งลึกซึ้งนั้นได้	๑๘๘
อิทัปปัจจยตา ทำให้เราหายของคว่ำได้ แล้วทุกอย่างมันก็เป็นไปได้เองจนวิมุติ	๑๘๙
รู้เถิดว่าเป็นโชค ที่ได้ฟังเรื่องนี้ ศึกษาอบรมดี ดูดี เห็นถูกต้อง จนถึงวิมุติ	๑๙๐
ข้อนี้มันอยู่ที่เรารู้ อิทัปปัจจยตา, อะไร ๆ ก็มาเพื่อเป็นประโยชน์ให้ดับทุกข์ถ่ายเดียว	๑๙๑
ดูให้ดีที่สุด ในฐานะมันเป็น อิทัปปัจจยตา ตถตาเป็นมายาแล้วจึงจัดการ	๑๙๒
ทั้งหมดอยู่ที่เรา ถ้ายังต่ำ เรียนธรรมะก็เหมือนไก่ได้พลอยจนกว่าจะขึ้นถึงมนุษย์	๑๙๓
ขอพุทธบริษัทช่วยกันทำหัวใจศาสนาให้ปรากฏเป็นประโยชน์ตน และเพื่อนมนุษย์	๑๙๔

๗. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นพระรัตนตรัยและไตรสิกขา

อิทัปปัจจยตาสำคัญ จนแม้รัตนตรัย ไตรสิกขา ก็ยังไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น	๑๙๖
ความรู้สึกรู้สึกของผู้แจ้งในอิทัปปัจจยตา จะได้สติแม้ขณะสะเทือนใจและคราวจะตาย	๑๙๗
ฉะนั้นเรามาคุ้นกับธรรมชาตินี้ ทำให้เป็นของหาย ไม่ลึกกลับอะไรอีกต่อไป	๑๙๘
อิทัปปัจจยตา เกี่ยวข้องถึงตัวเลย ทั้งในและนอกตัวเรา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	๑๙๙
ผู้ที่ฉลาดดูจากความเป็นมา จะทำให้ไม่มองในทางที่ทำให้โง่ หนีไปตามกิเลส	๒๐๐
คนเรากลูบคลำอะไรอยู่ทุกวัน ก็ไม่รู้สึกรู้สึก จึงไปเกี่ยวข้องแต่ในแง่ที่ไม่ทำให้เฉยได้	๒๐๑
ที่เฉยไม่ได้เพราะอริยชาตสัมผัส ไปแตะเข้ากับอะไรก็ด้วยความโง่ ก่อกิเลสรำไป	๒๐๓
ถ้าไม่อาจรู้ความหมายของคำได้ลึกหรือถูกต้อง ก็มีแต่กระเดียดไปข้างอันธพาล	๒๐๔
คำ “อิทัปปัจจยตา” ปลอดภัยกว่าคำอื่น และกำกับให้รู้คำสุญญตา ตถตาให้ถูกทาง	๒๐๖
รัตนตรัยเป็นอิทัปปัจจยตา ความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้ง ๓ ก็คือตัวอิทัปปัจจยตา	๒๐๙
กรรม เป็นปฐมเหตุมีอยู่ก่อน ทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป จนเกิดพุทธะและสังขะ	๒๑๐
พุทธะ เป็นเหตุให้กรรมปรากฏขึ้นมา แพร่กรรมไป มีประโยชน์จนเกิดสังขะ	๒๑๒
สังขะ เกิดขึ้นเพราะกรรม รับผิดชอบต่อกรรม แล้วเผยแพร่อายุธรรมะไป	๒๑๓

พระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลก ก็เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตาผลักดันเป็นทอดๆ:	
นับแต่โลกสมัยรู้จักแต่วัตถุ มีความรู้สึกขั้นสัตว์หรือคนที่ยังเป็นเหมือนสัตว์	๒๑๔
จนถึงสมัยที่ทนทำอย่างสัตว์ต่อไปอีกไม่ได้ ต้องมีกฎศีลธรรม กฎหมาย	๒๑๕
ต่อมาไม่อาจพอใจแค่นั้น ต้องการสุขที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุ คือฌาน-วิปัสณา	๒๑๖
เมื่อยุควิปัสณาถึงที่สุด เกิดปัจเจกพุทธ แล้วเกิดสัมมาสัมพุทธ จึงมีรัตนตรัย	๒๑๗
ทั้งหมดนี้คือการผลักดันของอิทัปปัจจยตา วิวัฒนาการมีรัตนตรัยขั้นสุดยอด	๒๑๗
ความรู้ที่แท้จริงนำมามนุษย์สู่ความเป็นไทจากราคะ โกรธ กลัว โง่ ยึดมั่นนี่ ฯลฯ	๒๑๘
ถ้ารู้อิทัปปัจจยตาดี ก็รู้ว่าอะไรดี-อะไรบ้า รู้ว่าสูงอย่างถูกต้องนั้นอย่างไร	๒๑๘
อิทัปปัจจยตาฝ่ายถูกคือไตรสิกขา; ถ้ามีไตรสิกขา ก็หมายความว่าอิทัปปัจจยตาฝ่ายแท้	๒๑๙
ไตรสิกขาคือระเบียบปฏิบัติเปลี่ยนทุกข์ไปเรื่อย ๆ ซึ่งนั่นก็คือกฎอิทัปปัจจยตาแนวหนึ่ง	๒๒๐
โดยเริ่มจากถูกบีบคั้นกดดัน ทนไม่ได้ คั่นคว่าแก้ไขไม่หยุดด้วยเห็นว่ามีสุขที่ยิ่งกว่า	๒๒๐
ไตรสิกขาเกิดมาในโลกยุคต้น ๆ ก็ยังไม่ถึงที่สุด พุทธองค์มาเสริมต่อจนสุดยอด	๒๒๑
ไตรสิกขานี้เป็นความต้องการของธรรมชาติมนุษย์ ที่แสวงสิ่งที่ดีขึ้น ๆ ไม่หยุด	๒๒๑
ไตรสิกขาจึงเป็นของสากลสำหรับทุกคน ไม่ว่านับถือศาสนาใด:	
ความเป็นอยู่อย่างถูกต้องทางกายวาจา ทั้งส่วนตัวและสังคม คือ ศีล	๒๒๒
ความมีจิตใจที่อบรมดี มีสมรรถภาพพร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ คือ สมาธิ	๒๒๓
ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างเพียงพอสำหรับมนุษย์กระทั่งสิ้นทุกข์ คือ ปัญญา	๒๒๔
สรุปด้วยคำที่สำคัญ ๓ บริสุทธิ์ทางกายวาจา, บริสุทธิ์ทางใจ, บริสุทธิ์ทางทิวัจฉิ	๒๒๖
คำพูดที่แยกได้ชัด ๓ ชั้น ศีลคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางกายวาจา (ด้านกาย)	๒๒๗
สมาธิคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางจิต (ด้านจิต)	๒๒๘
ปัญญาคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางสติปัญญา (ด้านวิญญาณ)	๒๒๘
ขอคนโง่งงรู้จักไตรสิกขาให้ถูกต้อง ว่ามันเป็นสิ่งจำเป็นแก่มนุษย์ทุกคนจริง ๆ	๒๒๙
ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ไม่ว่ามองที่ไตรสิกขา หรือมองที่รัตนตรัย	๒๓๐

๘. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา

- หลักธรรมเรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ มุ่งพูดให้แจ่มแจ้งเป็นที่ค้ำชูเสียทุกแง่มุม ๒๓๑
- กฎหรือภาวะ อิทัปปัจจยตา มีในทุกสิ่งซึ่งเกี่ยวกับทุกสิ่ง แม้สิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” ๒๓๒
- ทุกศาสนามีความเป็นมาตามกาลเทศะ มีเหตุการณ์ล้วนเนื่องกับกฎ อิทัปปัจจยตา ๒๓๒
- อิทัปปัจจยตา นี้เองจะใช้ต่อรอง จนทุกศาสนาเข้ากัน ไม่ต้องขัดกันได้ ๒๓๓
- ข้อเท็จจริงมีว่าเจ้าหน้าที่ศาสนานั้นเองตาบอด รู้แต่ทางจะขัดกันเพราะอามิส ๒๓๓
- ทั้งนี้เพราะเข้าไม่ถึงใจความของศาสนา มีภูมิมีมิ่ง จึงวิพากษ์ด้วยศาสนาเสียเอง ๒๓๓
- ข้อนี้แก้ไขเข้ากันได้โดยใช้ อิทัปปัจจยตาต่อรอง แม้อิทธิพลวิทยากรหรืออื่น ๆ ด้วย ๒๓๔
- กล่าวคือ ในวงศาสนา วงวิชาการ วงวิทยาศาสตร์ วงศิลป์ ล้วนแก้ไขเข้ากันได้ ๒๓๕
- เพราะ อิทัปปัจจยตา เป็นแกนกลางวิทยากรเหล่านั้น ซึ่งทุกแขนงก็ว่าของกฎดี ๒๓๖
- หรือศาสนาต่อรองเข้ากันได้ได้อย่างไร หรืออื่นก็จะทำได้เช่นเดียวกัน ๒๓๖
- เช่นศาสนามีตั้งโหล แต่ละศาสนาก็มากนิกาย ยังมีทางขัดกันมาก ของกฎ-ของสุ ๒๓๘
- ในวงพุทธศาสนาก็ต้องมีแกนตรงกลางคือ มีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เป็นอิทัปปัจจยตาที่พอดี ๒๔๒
- ยิ่งระหว่างศาสนา เราก็ต้องเว้นเปลือก เอาแต่ใจความสำคัญมาพูดกัน ๒๕๘
- แง่ต่อรอง ก็ไม่มีอะไรดีไปกว่าใช้กฎเกณฑ์วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คืออิทัปปัจจยตา ๒๖๒
- ถ้าศาสนาใดดีมากแง่ ก็จงเลือกเอาแง่ที่แสดง อิทัปปัจจยตา มาใช้ต่อรอง ๒๖๓
- ถ้าดีเพียงแง่เดียว ก็อย่าเอาที่มันขัด อิทัปปัจจยตา มาแสดง จะได้ไม่ขวางใคร ๒๖๓
- ถ้าไม่มีเด่นทางใด ก็ขอให้ยกแง่ที่ใช้ดับทุกขได้ก็มากน้อย มาวากัน ๒๖๓
- ถ้าปฏิเสธ อิทัปปัจจยตา ไหนเลยอะไร ๆ มันจะมีขึ้น จนเราแก้ปรับให้เหมาะได้ ๒๖๔
- อย่างไร ๆ ทุกศาสนาก็มุ่งทำลายความเห็นแก่ตัว ต้องปรองดองเหมือนคน ๆ เดียวกัน ๒๖๕
- แม้คู่ที่ห่างไกลกันนัก อิทัปปัจจยตา ก็ประนอมศาสนาชนิดซ้ายจัด-ขวาจัดได้ ๒๖๖
- ศาสนาที่มี-ที่ไม่มีพระเจ้า อิทัปปัจจยตาก็เป็นพระเจ้าให้ ให้ตรงกกันเสียเลย ๒๖๗
- สำหรับบายแก่กับผู้คงแก่เรียน อิทัปปัจจยตานั้นแหละช่วยให้ทั้งคู่ซึ่งมาตรงกันได้ ๒๖๘

ผู้ที่ถือเงินเป็นใหญ่ กับมีธรรมเป็นใหญ่ อิทัปปัจจยตาก็จะเป็นศาสนาให้อย่างดี	๒๖๘
คนสมัยเก่ากับคนสมัยใหม่ อิทัปปัจจยตานั้นแหละจะทำให้ไม่ใหม่ไม่เก่าแต่ถูกต้อง	๒๖๘
คนมั่งมีกับคนจน ศาสนาอิทัปปัจจยตาคะช่วยให้กลมกลืนกันได้ ไม่เหลิงไม่เศร้า	๒๖๙
ทั้งคอมมิวนิสต์ทั้งนายทุน อิทัปปัจจยตาคะชี้เรื่องกรรมจำแนก ถือศาสนาเดี๋ยวนี้นี้ได้	๒๖๙
พวกสัสสตีปฏิญญา กับ อูจเฉทปฏิญญา ดูให้ดี จะเห็นทั้งคู่ขึ้นอยู่ที่สิ่งเดียวคืออิทัปปัจจยตา	๒๗๐
กามสุขัลลิกานุโยคกับอัสตติกัลมถานุโยค อิทัปปัจจยตาคะอยู่ตรงกลางให้เข้าหากัน	๒๗๐
พวกถือว่าเกิดอีกกับไม่เกิด จะรู้อิทัปปัจจยตาดำจริง ว่ามันแล้วแต่เหตุปัจจย	๒๗๑
พวกถือแต่ศีลธรรม กับถือขั้นศาสนา อิทัปปัจจยตาคะทำให้ประพฤติดีทุกขั้นได้	๒๗๑
นักศานนากับนักปราชญ์ ก็จะมาตรงกันได้โดยมี อิทัปปัจจยตาเป็นแต่อยู่คนละรูป	๒๗๒
คนถือสมมุติกับคนถือปรมาตม์ จะเลิกเถียงกันโดยมีอิทัปปัจจยตาทำให้พอดีจัดการถูก	๒๗๒
รวมความแล้วอิทัปปัจจยตานี้ ทำให้คนรักใคร่สามัคคี ไม่แบ่งแยกเอาเปรียบกัน	๒๗๓
ฉะนั้นให้เข้าใจด้านจิตถูกเสียก่อน ก็จะต่อรองกันได้ตั้งแต่หน่วยเล็กถึงใหญ่ที่สุด	๒๗๔

๙. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นสิ่งที่ฆราวาสต้องรู้และปฏิบัติ

ที่ใช้คำ "ต้อง" เพราะฆราวาสจำเป็นต้องแก้ปัญหาทำ พุด คิดเป็นประจำวัน	๒๗๕
อิทัปปัจจยตาก็คือปัจจยสมุปปาท แต่ครอบกว้างถึงตัวเหตุ ตัวผล ทั้งอาการเนื่องกัน	๒๗๖
ความเกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุกับผลนั้นแหละ คือชีวิตของคนเราทุก ๆ ขณะ	๒๗๗
ฆราวาสไม่ใช่สัตว์ที่เกิดมามีชีวิตสำหรับทนทุกข์ ตกนรกทั้งเป็น	๒๗๗
แต่ฆราวาสเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ด้วยกันทุกคน	๒๗๘
สิ่งจะช่วยให้ได้อย่างนั้นก็คือรู้จักใช้และทำถูก กับความที่มันต้องเป็นอย่างนั้น	๒๗๘
แม้อิทธิบาทสี่-หมวดธรรมใดที่ระบุเป็นข้อ ๆ นั้นก็คือให้เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา	๒๗๙
พุทธองค์ตรัสถึงกามโกศ ๑๐ พวก พวกที่เลิศกว่าทั้งหมดคือผู้ที่ เป็นฆราวาสขั้นนี้	๒๗๙
๑. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสขั้นนี้ต้องบริโภคอะไรด้วยจิตเห็นอกาม	๒๘๓
๒. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสขั้นนี้ต้องตัดต้นเหตุการทะเลาะวิวาท	๒๘๔
๓. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสขั้นนี้ต้องเขยิบถึงปิติจากสังกัดทางใจ	๒๘๙

สรุปแล้วผู้ต้องการจะพ้นความบีบคั้นของกาม ของอกุศล ของกุศล ต้องใช้อาตมนี้	๒๙๓
แม้ตรัสเรื่องสุญญตา ไม่ให้ยึดมั่นอะไร นั่นก็ต้องพิจารณาความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี	๒๙๕
เป็นฆราวาสสมบุรุษแบบในศาสนานี้ ต้องประกันตนรกได้ โดยรู้ อิทปปัจจยตา	๒๙๖
หัวใจพุทธศาสนา ไม่ยึดมั่นสิ่งทั้งปวง นั่นก็คือให้คุ้นเคยอยู่กับ อิทปปัจจยตา	๒๙๗
พุทธองค์มอบโลกุตรสมบัติ ให้แก่มนุษย์ทุกคน ฉะนั้นฆราวาสต้องรู้ อิทปปัจจยตา	๓๐๒
เทียบความได้เปรียบในการสวຍเวทนาแล้ว ฆราวาสจำต้องรู้ อิทปปัจจยตา จึงจะได้	๓๐๕
เมื่อจิตปกติ ไม่เพลिन บุชาณาหมกในอารมณ์ แม้ฆราวาสก็นิพพานได้ทีนี้ เวลา	๓๐๘
ไม่ว่าใคร ที่จะไม่ยึดถืออะไรเพื่อไม่มีทุกข์โทษนั้น จำต้องสนใจเรียนรู้อิทปปัจจยตา	๓๑๒
“ผู้เห็นธรรมคือเห็นปฏิจสมุปบาท” นั่นก็คือไม่เฉพาะพระที่เห็น อิทปปัจจยตา ได้	๓๑๕
จะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็ต้องพิจารณา อิทปปัจจยตา แต่ละอาการนั่นเอง	๓๑๖
ใครจะจับเงื่อนต้นแห่งพหุขันธ์ให้ถูกก็จงถือเอาที่ปฏิจสมุปบาท (อิทปปัจจยตา)	๓๑๗
บุคคลจะมีธรรมเป็นเครื่องพาให้พ้นทุกข์ก็ด้วยรู้ อิทปปัจจยตา หรือปฏิจสมุปบาท	๓๑๙
รู้ อิทปปัจจยตา จะช่วยให้เห็นอนัตตารณิตสัมมาทิฐิ เป็นมัชฌิมาปฏิปทาได้ทันที	๓๑๙
จิตของคนเรายุ่งเหมือนด้วยยุ่ง เพราะไม่รู้ปฏิจสมุปบาท กล่าวคือ อิทปปัจจยตา	๓๒๒
อาการยุ่งนับครั้งไม่ได้ ก็คือ อิทปปัจจยตา ที่มองไม่ออก, ถ้ามองออก มันก็ไม่ยุ่ง	๓๒๔
การที่ อิทปปัจจยตา แก้ได้หมดทุกปัญหา เพราะไม่มีผู้กระทบ ผู้อยาก ผู้ยึดมั่น ฯลฯ	๓๒๖
ถ้าไม่รู้ อิทปปัจจยตา จะตกนรกทั้งเป็น ทีนี้และเดี๋ยวนี้, ถ้ารู้ ก็ได้สวรรค์ทันที	๓๒๘
สรุปแล้วแม้ อิทปปัจจยตา เป็นเรื่องโลกุตรตระ ก็เป็นของจำเป็นสำหรับฆราวาสยิ่ง	๓๓๐

๑๐. อิทปปัจจยตาในฐานะเป็นกฎที่เหนือกฎทั้งหลาย

บทนี้มุ่งกล่าว อิทปปัจจยตา ส่วนที่เป็นกฎซึ่งไม่อาจมองเห็นอย่างปรากฏการณ์	๓๓๓
คำ อิทปปัจจยตา ควรใช้พูดกันประจำทุก ๆ วัน สมกับที่เป็นเรื่องสำคัญในพุทธศาสนา	๓๓๔
ให้สมกับที่เป็นพุทธบริษัท ควรใช้ในการแก้ปัญหาดับทุกข์รายวันอย่างซ้ำของ	๓๓๔

เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ใช้รอดเขาได้ เสนอแลกเปลี่ยนต่างชาติ-ต่างศาสนาเขาได้	๓๓๕
คำ"ตถตา" "อิทัปปัจจยตา" "ปฏิจจสมุปบาท" หมายถึงวงลดหล่นใช้พูดต่างกรณี	๓๓๕
เรามักใช้ว่า ธรรมดา-ธรรมดา-ยถากรรม ฯลฯ เหล่านี้ ยังไม่พอ ไม่หมด	๓๓๖
"อิทัปปัจจยตา" เป็นคำสำคัญที่สุดในภาษามนุษย์ ใช้ทุกกรณีทุกเหตุการณ์ได้	๓๓๗
สิ่งที่ชื่อว่า "กฎ" เป็นสิ่งจำเป็นต้องมีใช้ในการมีชีวิตและในการดับทุกข์	๓๓๘
สิ่งที่เรียก "กฎ" เป็นสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดมาอย่างตายตัวเด็ดขาดเหนือมนุษย์	๓๓๘
กฎที่มนุษย์บัญญัติเองนั้น ไม่ตายตัว ไม่แน่, เว้นแต่กฎที่ผู้รู้ถ้วนธรรมชาติบัญญัติ	๓๓๙
กฎธรรมชาตินี้ มีต้นตอมาจากธรรมชาติ จากพระเจ้า จาก "ธรรม"	๓๔๐
สำหรับกฎโดยมนุษย์ มาจากสติปัญญา, จากความจำเป็นของมนุษย์ แล้วแต่มนุษย์	๓๔๐
นอกจากยังมีกฎย่อยที่มีขึ้นจากสัมพันธ์กันระหว่างกฎธรรมชาติกับที่มนุษย์ตั้งขึ้น	๓๔๑
ความเป็นกฎเหนือกฎทั้งหลาย ก็คือเป็นกฎแห่งกฎครอบซ้อนอยู่เป็นต้นตอกฎใด ๆ	๓๔๒
เช่นอิทัปปัจจยตาย่อมเหนือกฎวิทยาศาสตร์ทั้งฟีสิกส์ เคมี เมคานิกส์ ไรเลติวิตี	๓๔๒
กฎอิทัปปัจจยตาก็คือกฎความสัมพันธ์เชิงวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น ดูการหุงข้าวของแม่ครัว	๓๔๕
ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ที่มีในโลกนี้ มันก็ยังไม่คงที่ตามกฎแม่บท	๓๔๗
กฎธรรมชาติอื่น ๆ แม้ทางชีววิทยาหรือวิวัฒนาการก็ล้วนออกไปจากกฎอิทัปปัจจยตา	๓๔๘
กฎแห่งอิทัปปัจจยตาเป็นอสังขตะเป็นธรรมชาติเหนือเหตุปัจจัยเหนือพระเจ้าใด ๆ	๓๔๘
กฎที่มนุษย์ตั้ง หรือที่กฎอีกอันหนึ่งสร้าง แม้จะมาจากกฎธรรมชาติ ก็เป็นสังขตะ	๓๕๐
ทางวัตถุ สังขตธรรมมีทั้งที่อยู่ในกฎอิทัปปัจจยตา มีทั้งที่อยู่ในกฎโดยมนุษย์	๓๕๑
เช่นนาฬิกา มันมีทั้งการเปลี่ยนแปลงที่แน่นอนและไม่แน่นอน แล้วแต่ดูที่แง่ไหน	๓๕๒
ทางนามธรรม อนิจจังก็ยังคงอยู่ในกฎแห่งอิทัปปัจจยตา แล้วแต่สัมพันธ์ของเหตุผลกับผล	๓๕๓
อิทัปปัจจยตา จึงเหนือกฎธรรมข้อใด ๆ แม้ระบบปฏิบัติดับกิเลส ก็ครอบทุกหมวด	๓๕๖
อิทัปปัจจยตา มีทั้งฝ่ายทำให้เกิด (สังขตะ), มีทั้งฝ่ายเพียงให้ปรากฏ (อสังขตะ)	๓๖๑
พุทธองค์แสดงอิทัปปัจจยตา โดยมุ่งให้ปรากฏความเป็นมัชฌิมาปฏิปทาเพื่อดับทุกข์	๓๖๑

ถามทุกปัญหาจะตอบได้ด้วยคำว่า อิทปิปัจเจยตา แม้เรื่องที่ใครไม่อาจตอบ ๓๖๕
 สรุปลแล้วเราอย่าโง่ อย่าอวดดี อย่าทำเล่นกับ อิทปิปัจเจยตา ต้องสนใจจนคุ่นเคยกัน ๓๖๖

๑๑. อิทปิปัจเจยตาในฐานะเป็นกฎแห่งกรรม

คำอิทปิปัจเจยตาควรใช้พูดประจำวันให้สมกับที่มันสำคัญใช้แก้ทุกปัญหาให้ทันการณ์ ๓๖๗
 เรื่องกรรมมักเข้าใจผิด ฉวยเอาแต่หลักกรรมที่ไม่ใช่ของพุทธศาสนาเสียส่วนมาก ๓๖๘
 กรรมในพุทธศาสนาพูดถึงกรรมที่ทำให้สิ้นกรรม ซึ่งเป็นอีกชนิดหนึ่งยังไม่สนใจกัน ๓๖๙
 กฎแห่งกรรมเป็นกฎของธรรมชาติ แต่ศาสดาบัญญัติสอนกันมาอย่างไม่สมบูรณ์ ๓๗๐
 ไม่สมบูรณ์คือไม่ได้สอนถึงเรื่องสิ้นกรรมอย่างในหลักพุทธศาสนา คนมักพอกแค่นั้น ๓๗๑
 ธรรมชาติของกรรมนั้นดี-ชั่วยังทำให้ลำบาก เหนือกรรมคนเราจึงจะอิสระ ๓๗๒
 กรรมชั้นศีลธรรม ทำให้สบายใจ สังคมเป็นสุข, ส่วนกรรมชั้นศีลจะไม่หยุดแค่นั้น ๓๗๓
 เมื่อสับสนก็ทำให้เถียงกันปฏิบัติไม่ถูกเรื่อง เป็นพุทธบริษัท"ห้วงมกุฏทำยมังกร" ๓๗๔
 โดยพยัญชนะคำ "กรรม" กับคำ "กิริยา" มันคนละอย่าง ผลของมันก็ต่างกัน ๓๗๕
 พุทธองค์เป็นกัมมวาที มีการทำกรรม โดยไม่มีตัวผู้ทำมีแต่อิทปิปัจเจยตา ๓๗๖
 เป็นกิริยาที่ กรรมเป็นภาวกระทำมีผลโดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำ ๓๗๗
 เป็นวิริยาที่ มีวิริยะได้โดยไม่ต้องมีผู้วิริยะมีแต่อิทปิปัจเจยตา ๓๗๘
 ใครรู้เรื่องกรรมตามที่ทรงสอนก็จะรู้ว่าไม่มีแต่อิทปิปัจเจยตา คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ๓๗๙
 พระพุทธองค์เป็นที่เลื่องลือความประเสริฐตรงที่สามารถทำความสิ้นไปแห่งกรรม ๓๘๐
 ถ้าไม่พูดถึงความสิ้นกรรมมันก็เป็นเพียงเรื่องของศีลธรรมประชากรบ้านๆ ๓๘๑
 จึงแบ่งเป็นเรื่องมีกรรม กับ เรื่องหมดกรรม "มีตัวก็มีกรรม หมดตัวก็หมดกรรม" ๓๘๒
 ฝ่ายมีกรรมก็มีเรื่องไป เป็นอิทปิปัจเจยตาสมุทรวาร, ฝ่ายหมดกรรมก็เป็นนิโรธวาร ๓๘๓
กรรมประเภทศีลธรรม
 กรรมแบ่งตามผล ๓ กรรมที่ให้ผลนเวียนในภพ,ในรูป,ในอรูป ๓๘๔
 เว้นใช้สองกรรม ๒ ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล คู่ที่เปียดเบียนผู้อื่นหรือทั้งสอง ๓๘๕

แบ่งตามการให้ผล ๑๒ เหาเวลา เหาอาการ เหาหนักเบา เป็นหลักการแบ่ง	๓๘๘
เครื่องสังเกตว่ากรรมจะไปทางชั่ว-ทางดี ให้ดูที่มัจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิเป็นมูล	๓๙๑
ต้นเหตุแห่งกรรม ๓ ฝ่ายกุศล เกิดจากอโลภะ อโทสะ อโมหะ, ฝ่ายชั้วก็ตรงข้าม	๓๙๒
กรรมที่ทำด้วยอโลภะโทสะโมหะ มีแต่่งอกงาม, ส่วนทำด้วยอโลภะขลขทำให้สิ้นสุด	๓๙๓
บุคคลเนื่องด้วยผลกรรม ๔ เกี่ยวกับปากเพียรเอาเดี๋ยวนี้และอาศัยผลกรรมเก่า	๓๙๕
ชาติสัตว์ต่างจากชาติคน สัตว์เป็นไปตามพันธ์พ่อแม่, คนมีกรรมเป็นภณท์	๓๙๖
พระองค์ชี้แง่ที่ให้ไขว่เขวเกี่ยวกับกรรม การทำกรรม และการรับผลของกรรม	๔๐๔
แต่สิ่งที่ไม่ทำให้สับสนอันใจได้ ก็คือมีสัมมาทิฏฐิ อยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ มีแต่ทำถูก	๔๐๘
บุคคลผู้สมัครเป็นไปตามกรรม จะรักษากรรมให้ตนปลอดภัย ก็คือรักษาคจิต	๔๑๑
สิ่งที่จะช่วยรักษาคจิต ก็คือเทวทูต ๓ เจ็บ ตาย โดยเห็นอิทัปปัจจยตา	๔๑๓
สรุปกรรมขั้นนี้ จะไม่ประมาทก็โดยที่อยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ เห็นสัญญาลักษณของกรรม	๔๑๕

๑๒. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นกฎแห่งกรรม (ต่อ)

บรรยายอิทัปปัจจยตาเป็นชุดเช่นนี้ ข้อความมีเนื่องกัน ผู้ฟังควรแสวงทำความเข้าใจ	๔๑๗
เพื่อคำ ๆ นี้กลายเป็นภาษาชาวบ้านพูดกัน ใช้เป็นคำที่ช่วยให้ใจคอกปกติได้	๔๑๘
หัวใจพุทธศาสนาคำนี้ แสดงความที่ไม่เป็นอย่างที่คนเิงว่าเอาเอง แต่ชี้ให้รู้ตามจริง	๔๑๘
พุทธบริษัทที่ไม่ห้วงมงกุฏทำมั่งกร รู้จักแยกเรื่องกรรม ๒ ประเภท ไม่ให้ปนกัน	๔๑๙
กรรมที่ว่าดี-ว่าชั้วนั้น คนว่าตามกิเลสของตัว เป็นเรื่องของผู้ที่รู้สึก็มีตัวตนอยู่	๔๒๐
กรรมที่เป็นกรปฏิบัติอัฐฐังคิภรรคเป็นกรรมที่ ๓ ใช้เพิกถอนกรรมดี-กรรมชั้ว	๔๒๑
เรื่องดีเรื่องชั้วตั้งต้นเมื่อไร คนก็เริ่มบาป เป็นทุกข์ มีปัญหายุ่งยากเพราะยากดี	๔๒๒
การอยู่เหนือดีเหนือชั้วก็คือที่เรียกว่าเหนือกรรม สิ้นกรรม พ้นจากบาปดั้งเดิม	๔๒๓
กรรมประเภทสัจจธรรม	
ขั้นศีลธรรมก็หลักชั้วเอาดีไว้เรื่อย ขั้นสัจจธรรมรู้ว่าไม่ไหวทั้งดีทั้งชั้วต้องเหนือัน	๔๒๖
ดังเช่นมูลเหตุของโสฬสปัญหาที่เกิดจากการสนใจความสิ้นกรรมของพระพุทเจ้า	๔๒๗

กฎแห่งกรรมที่ว่าไว้แปลกเขาอื่น ง่าย และสมบูรณ์ มีดังนี้

- ลักษณะแห่งกรรม ซึ่งกรรมที่การกระทำด้วยเจตนา ทางกาย วาจาใจ ๔๒๖
- แดนเกิดขึ้นแห่งกรรม ซึ่งที่ผัสสะ คือการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๔๒๗
- มาตรการต่าง ๆ ของกรรม ซึ่งที่กรรมอันให้เกิดเป็นสัตว์ ๕ ชั้น ๔๓๐
- วิบากของกรรม ซึ่งที่การให้ผล ๓ คือ ทันทิ, เวลาถัดไป, เวลามาต่อไปอีก ๔๓๓
- ความดับแห่งกรรม ซึ่งที่ผัสสะนิโรธ คือผัสสะที่ไม่มีอวิชชาเกี่ยว ดับไปเอง ๔๓๖
- ปฏิบัติเพื่อดับกรรม ซึ่งที่อริยอัฏฐังคิกมรรค ทำให้อวิชชาสัมผัสเกิดไม่ได้ ๔๓๘
- ถ้ามีอัฐังคิกกรรมชั่วขณะ กรรมก็สิ้นชั่วขณะ. ถ้าตลอดกาล กรรมก็ถึงความสิ้นไป ๔๔๐
- ชีวิตเราถ้าเกิดเรื่องอะไรเป็นขณะ ๆ เราให้จบลงด้วยสัมมาทิฐิทุกที มันจะดีขึ้น ๆ ๔๔๐
- เพราะสัมมาทั้ง ๘ ทำให้ไม่เกิดกรรมใหม่ ถ้าก็สิ้นไป นี่แหละกรรมที่ให้สิ้นกรรม ๔๔๖
- กรรมเก่าคือตาหูเป็นต้น พอกระทบมีอวิชชาประกอบด้วย จึงเป็นกรรมใหม่ ๔๕๐
- กรรมชั้นเล็ก ไม่มีใครทำกรรม ใครรับผลกรรม; แต่ก็มีการทำ การสวดยผล ๔๕๑
- ที่ว่าเป็นคนเป็นฉันอยู่นี้เป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา กายใจผลักดันกันในตัว ๔๕๒
- เข้าถึงแท้จริงข้อนี้ จะรู้เรื่องความสิ้นกรรม คือไม่มีผู้ทำกรรม ไม่มีตัวผู้รับกรรม ๔๕๒
- คนกล่าวเกี่ยวกับอนัตตา อาจรู้แต่เพียงชื่อ ไม่รู้ลึกในความไม่ใช่ตัวก็ได้ ๔๕๓
- จนกว่าจะรู้จักว่าชีวิตนี้เป็นเพียงอิทัปปัจจยตาไม่มีกู-ของกู เมื่อเร่หาความสิ้นกรรม ๔๕๔
- ถึงกระนั้นเขาก็ยังจัดทำถูกกับทุกสิ่งได้ โดยไม่ยึดมั่น ไม่เกิดเป็นมโนกรรมได้ ๔๕๕
- สรุปว่ากรรมมี ๓ ชั่ว ดี และไม่ชั่วไม่ดี คือเหนือชั่วดี เป็นกรรมขั้นสัจธรรม ๔๕๖
- สุขแท้จริงไม่ได้อยู่ที่อะไร ๆ แต่อยู่ที่เราไม่ยึดมั่น มีกรรมที่สาม เหนือสิ่งคู่ - คู่ ๔๕๖
- กรรมที่ทำให้เป็นทุกข์นั้น เนื่องด้วยอวิชชา, กรรมที่ทำให้สิ้นกรรมนั้นเนื่องอวิชชา ๔๕๘
- ขอให้จำเอาไปศึกษารายละเอียดอีก จะเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นจนรู้จักกรรมไม่ดำไม่ขาว ๔๕๘

๑๓. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นปฏิจจสมุปบาทต่าง ๆ แบบ

- บรรยายครั้งสุดท้าย เหมือนกับเป็นการสรุปรวมความเรื่องอิทัปปัจจยตาทั้งหมด ๔๕๙
- อิทัปปัจจยตาเป็นเรื่องความจริงของธรรมชาติรู้แล้วทำให้ไม่แปลกประหลาดในอะไร ๆ ๔๖๐

ดูตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัทได้เท่าไร แล้วทำให้รู้ ให้ตื่น ให้เบิกบานมาก ๆ ขึ้น ๔๖๑

การดับทุกข์ไม่อาจทำได้ด้วยหลักกรรมอื่น นอกจากอิทัปปัจจยตา รู้แล้วกิเลสไม่เกิด ๔๖๒

เราจะแก้ความดำเนินข้างกิเลสก็ด้วยมาเสพคุ้นกับอิทัปปัจจยตา จนขึ้นใจเป็นประจำ ๔๖๓

พุทธบริษัทควรก้าวหน้าในหน้าที่ทำให้มีความปกติสุขปลอดภัย โดยมารู้เรื่องนี้ ๔๖๔

อิทัปปัจจยตาคำนี้ หมายความว่าลึก บอกว่าสิ่งทั้งหลายเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามกฎ ๔๖๕

“ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” นี้พูดไว้กลางที่สุด ตัวยันไม่ดีไม่ร้ายไปตามที่มนุษย์ว่า ๔๖๖

ดีชั่วเกิดมีมากขึ้น แล้วแต่ความรู้ลึกของใคร ๆ ส่วนอิทัปปัจจยตาว่าแต่ที่มีอยู่จริง ๔๖๗

อิทัปปัจจยตาคือทุกสิ่ง อยู่ในทุกแห่ง อยู่ตลอดเวลา ถือเป็นพระเจ้าในพุทธศาสนา ๔๖๘

อาการปรุงแต่งเป็นปฏิจสุมุปปาทนั้น ก็คืออิทัปปัจจยตา ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ๔๖๙

เราคนหนึ่ง ๆ มีกายมีใจ ทั้งคู่เป็นปฏิจสุมุปปาทนธรรมชาติ พร้อมที่จะถูกปรุงและปรุงต่อ ๔๗๐

ตาเห็นรูป พุทธิทางจิตเกิด ส่งผลเป็นทอด ๆ จนคิดทำตามต้องการของโลกโกรทหลง ๔๗๑

เมื่อรู้จักอิทัปปัจจยตาในฐานะกฎของสิ่งมีพุทธิเคลื่อนไป ๆ ก็ชื่อว่าเรารู้ปฏิจสุมุปปาท ๔๗๒

ปฏิจสุมุปปาทมีหลายแบบ ฝ่ายอธิบายक्रमภพชาติก็มี ฝ่ายขณิกะว่ากันเดี๋ยวนี้ก็มี ๔๗๓

อย่างแรกใช้สอนศีลธรรม ยังเนื่องสังสสสติภูมิจึง, อย่างหลังสังจจธรรม สัมมาทิภูมิจึง ๔๗๔

อาการเม้ปรุงแต่งช่วงเดียวหรือหลาย ๆ ช่วงในภพหนึ่ง ๆ ก็เรียกว่าปฏิจสุมุปปาท ๔๗๕

ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตา ก็เห็นปฏิจสุมุปปาท ก็เห็นตถตา เห็นอวิตถตา ฯลฯ ๔๗๖

อิทัปปัจจยตาคำเพียงครอบหมด มีไพบจณ์มาก ล้วนหมายถึงความไม่มีตัวตนทั้งนั้น ๔๘๐

ปฏิจสุมุปปาทในรูปอริยสังข์

ทุกข์ นี้มีใช้สิ่งมีขึ้นได้ลอย ๆ มันต้องมีอะไรปรุงแต่งขึ้น ๔๘๑

เหตุของทุกข์ ก็คือปฏิจสุมุปปาทส่วนสมุทยวาร ๔๘๒

ความดับทุกข์ ก็คือปฏิจสุมุปปาทส่วนนิโรธ ๔๘๓

ทางดับทุกข์ คือมรรคมืองค์แปดทำให้เกิดอาการดับ ๔๘๓

โลกนี้คือวัตถุกับจิต หรือกายใจหรือรูปนาม ซึ่งเป็นอารมณ์ของผัสสะ ๔๘๕

ผัสสะทำให้เกิดเวทนาชนิดเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น จนโลกโกรทหลง เลยเป็นทุกข์ ๔๘๖

เราอยู่ในโลกที่เป็นทุกข์ จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎอิทัปปัจจยตา อวิชชาเกิดไม่ได้	๔๘๗
ดับทุกข์แล้วก็ยังไม่จบกระแสปรุงแต่งยังเกิดญาณเกิดสุข ฯลฯ เปลี่ยนรูปไม่มีกิเลส	๔๘๘
ดังนั้นในอริยสัจจ์ทั้งสี่นี้ ไม่มีอะไรนอกจากเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา	๔๘๙

ปฏิบัติสมุปปบาท แบบที่ทำให้เกิดทุกข์ :

-แบบที่มี ๑๑ อากาโร จากอวิชชาไล่ไปเป็นอนุโลม และปฏิโลม	๔๙๑
-แบบที่พระพุทธองค์ทรงท่องเที่ยวเล่น คือจับอาการแรกที่ผัสสะไล่ไปจนเป็นทุกข์	๔๙๒
-แบบที่ขึ้นต้นด้วยเวทนา จากเวทนาเป็นตัณหา ฯลฯ ไล่ไปจนถึงทุกข์	๔๙๓
-แบบที่เปลี่ยนกระแสกลางสาย จากอวิชชาไป พอถึงตัณหาก็กลับเป็นฝ่ายดับ	๔๙๕
-แบบของอภิธรรมปฏิภาณ คือขยายข้ออายตน์ ระบุเป็นอย่างไร แต่ก็มี ๑๑ อากาโร	๔๙๖
-แบบที่ตั้งขึ้นจากความคิด คือทรงแยกชี้ที่อารมณ์ของความคิด คิดเสร็จจิตฝัง	๔๙๗
-แบบที่ตั้งต้นด้วยอาหารสี่คือวิญญูญาณอาหารทำให้เกิดภพใหม่ ปรุงต่อเป็นต้นหา	๕๐๐

ปฏิบัติสมุปปบาท แบบที่ไม่เกี่ยวกับความทุกข์

-ปฏิบัติสมุปปบาทของสัจจะ ๓ ระบุ สัจจานุรักษนา-สัจจานุโพธา-สัจจานุปัตติ	๕๐๓
-ปฏิบัติสมุปปบาทแห่งการละระภาคะโทสะโมหะ จะละได้ต้องละเป็นเปลาะ ๆ	๕๐๘

ปฏิบัติสมุปปบาท แบบที่คาบเกี่ยวกันทั้งดีและชั่ว

-ปฏิบัติสมุปปบาทชื่อ อุนนิสธรรม คือสิ่งที่อาศัยกัน จากอวิชชาไปถึงทุกข์	๕๑๓
-ปฏิบัติสมุปปบาทแห่งการทะเลาะวิวาทเริ่มที่เวทนาไล่ไปจนเกิดหนึ่งห้วงทะเลาะ	๕๑๗
-ปฏิบัติสมุปปบาทที่เป็นเงื่อนต้น นับแต่อวิชชาสัมผัส ไล่ไปจนเกิดตัวกูของกู	๕๒๑
เท่าที่นำมานี้ เพื่อเปรียบเทียบศึกษาเป็นตัวอย่าง สรุปรูปเท่าที่ควรรู้ประจำใจ	๕๒๒

คำชี้แจง

ของผู้บรรยาย เรื่องอิทัปปัจจยตา

ผู้บรรยายเรื่องนี้ มีความมุ่งหมายส่วนใหญ่ว่า เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงข้อสำคัญที่ควรทราบ หลายประการด้วยกัน ที่จำเป็นสำหรับการที่จะเข้าถึงตัวพุทธศาสนา, ดังต่อไปนี้ :-

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปปาท โดยมีใจความแต่เพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น” ตลอดถึงปฏิบัติกันอยู่ด้วยในตัว คือว่า “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” ถ้าจะกล่าวในรูปของปฏิจจสมุปปาท ก็กล่าวยี่ดยาว โดยขยายออกไป ตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ กระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาส, พร้อมทั้งฝ่ายดับ ที่ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กระทั่งเพราะชาติดับ ชรามรรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จึงดับ, ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่ง ก็ยังได้, เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้, ส่วนปฏิจจสมุปปาทนั้น มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และดับทุกข์โดยตรง ในพุทธศาสนาเท่านั้น. แต่ถึงอย่างนั้น ใจความสำคัญก็คงมีอย่างเดียวกัน คือแสดงถึง กระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย เป็นสายยี่ดยาวไป เท่านั้น. ถ้าเป็นเรื่องทุกข์โดยตรง ก็เรียกเต็มว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาทา ซึ่งอยู่ในรูปของพุทธภาสิต; แต่เราไม่ค่อยนิยมเรียก เพราะยาวเกินไป, เรียกปฏิจจสมุปปาท สั้นๆ.

[๒๖]

ความสำคัญของเรื่องนี้ ที่สังเกตได้จากพระพุทธรูปทุกปางทั้งสิ้น ก็คือมุ่งหมาย จะขจัดความเห็นผิด สำคัญผิดว่ามีตัวตน สัตว์บุคคล ตามที่คนเรารู้สึกกันตัวเองตาม สัญชาติญาณ, หรือที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ มุ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีดี ไม่มีชั่ว, ไม่มีบุญ ไม่มีบาป, ไม่มีการได้ ไม่มีการเสีย, และอื่นๆ ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม, เพราะนั่นมนุษย์ บัญญัติขึ้นเอง ตามความรู้สึกของมนุษย์; โดยที่แท้แล้ว ทั้งหมด ทุกๆ คู่ ล้วนเป็น เพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยา เสมอกันหมด, แม้ที่สุดแต่ปัญหาที่ว่า คนตายแล้วเกิด หรือไม่เกิด ก็จะมีหมดไปทันที ถ้าเขาเข้าใจเรื่อง อิทัปปัจจยาตา: ไม่มีคน, ไม่มีการตาย, ไม่มีการเกิด, เป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยาตา, แล้วก็ไปสมมติ หรือบัญญัติ เอาว่า ระยะเวลา นั้น เรียกชื่ออย่างนั้นๆ, แล้วก็รู้สึกยึดมั่นถือมั่น จนรู้สึก รัก โกรธ เกลียด กลัว เศร้า ฯลฯ หรืออื่นๆ อีกมากมาย ไปตามความเขลา ของบุคคลผู้ยังไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยาตา นี้ เท่านั้น.

สิ่งที่ต้องเข้าใจให้ชัดเจน ยังมีอยู่อีกว่า เรื่องอิทัปปัจจยาตา นี้ เมื่อยังไม่ได้ ปฏิบัติจนถึงที่สุด ยังเป็นการศึกษาให้เข้าใจอยู่ เรื่องนี้ก็จะปรากฏเป็นเรื่อง **ปรัชญา** ; ครั้นปฏิบัติจนควบคุมสติได้ รู้เท่าทัน ไม่เกิดกิเลสได้ถึงกับเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็หมด ความเป็นปรัชญา, มาอยู่ในรูปของ **ศาสนา** หรือ **การปฏิบัติในศาสนา** เท่านั้นเอง, และยิ่งแถม อาจจะถูกดลลงมาอยู่ในรูปของการปฏิบัติขั้น **ศีลธรรม** ก็ยังได้, กล่าวคือ การมีสติไม่พลอ เมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น ไม่หลงรักหลงเกลียดในรูปที่เห็นนั้น ของบุคคล ผู้รักษาอินทริยสังวรเป็นต้น นั่นเอง ชาวตะวันตกศึกษากันแต่ในแง่ของปรัชญา ไม่ศึกษาไปในแง่ที่จะปฏิบัติได้, จึงไม่เข้าถึง **ตัวพุทธศาสนา**, เข้าถึงแต่ **ตัวพุทธ-ปรัชญา**, และเท่าที่เขาเข้าใจ และบัญญัติกันขึ้นเอง ในรูปของปรัชญา.

การที่จะเข้าใจความหมายของ อิทัปปัจจยาตา อย่างลึกซึ้งทั่วถึง ต้อง ศึกษาความหมายของคำว่า **ตถตา** : ความเป็นอย่างนั้น, **อวิตถตา** : ความไม่ผิดไป

จากความเป็นอย่างนั้น, **อนัญญุตตา** : ความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, ตลอดถึง คำว่า **ธัมมัญญิตตา**, และ **ธัมมนิยามตา** เป็นต้นด้วย, ดังที่มีคำอธิบายอย่างละเอียด อยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว. สำหรับรายละเอียดของปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นคำอธิบาย คำบัญญัติที่ออกชื่อมาแล้ว เหล่านี้.

เรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ กล่าวได้ว่าเป็นเรื่อง หัวใจของพุทธศาสนาที่สุด แต่ก็ถูกมองข้ามเสียที่สุด รวากะว่าไม่สำคัญ หรือไม่ได้มีอยู่ในพระบาลี. ทั้งนี้สังเกต เห็นได้ว่า เป็นด้วยเหตุ ๒ ประการคือ เข้าใจได้ลำบาก, นี้อย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่ง มักถูกห้ามกันเสียว่า อย่าไปศึกษาเลย สูงเกินไป เช่นเดียวกับเรื่องสุญญตา. แต่โดยที่แท้แล้ว เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน ไม่ว่าจะมองกันที่ส่วนไหน ของคน, ของการเคลื่อนไหวของคน, ของเรื่องที่เกิดขึ้นแก่คน ไม่ว่าจะที่ไหน เวลาไร แก่ใครก็ตาม เป็นเรื่องของอิทปปัจจยตาทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่การที่แม่ครัวจะหุงข้าวกิน สักหม้อหนึ่ง ก็เต็มไปด้วยเรื่อง อิทปปัจจยตา, ดังที่ได้ชี้ให้เห็นในคำบรรยายชุดนี้แล้ว. สรุปความในข้อนี้ว่า **ในทุกๆ ปริมาณ หรืออนุภาคของปริมาณ** ก็ตาม ของทุกสิ่ง ในโลกนี้ ประกอบอยู่ด้วย **กฎเกณฑ์** และ **อาการ** ของอิทปปัจจยตา.

เรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ แม้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงนำมา “ท่อง” เล่น, หรือคล้ายกับ “ฮัมเพลง” เล่น, ดังที่ปรากฏอยู่ในบาลี อภิสมยสังยุตต์, และ สฬายตนสังยุตต์, ซึ่งฟังแล้วก็น่าขัน, คล้ายกะว่าทรงกลัวว่าจะลืม, เหมือนที่เด็ก ท่องสูตรคูณ, หรือมิฉะนั้นก็คล้าย “เพลงที่ถูกใจ” ก็มักจะหลุดจากริมฝีปากขึ้นมาเอง อยู่เสมอๆ . ขอให้ทุกคนตระหนักถึงค่าของเรื่อง อิทปปัจจยตา เรื่องเดี๋ยวนี้, เพราะ เรื่องอื่น ไม่เคยปรากฏว่าทรงนำมาสาธยายเล่นดังเรื่องนี้. การออกผนวช ก็เพราะ อยากทรงทราบเรื่องนี้, ก่อนตรัสรู้ก็คั่นหน้าในเรื่องนี้, ตรัสรู้เสร็จหยกๆ ก็ทรง ทบทวนเรื่องนี้, สอนก็สอนแต่เรื่องนี้ ในรูปแบบที่ต่างกัน จนบางคนดูไม่ออก,

บางเวลาทรงนำมา “ฮัม” เล่นด้วยความเบิกบานพระทัยพระองค์เดียว, ภิภษุบางรูปแอบฟัง ก็ตรัสเรียกมา ทรงบังคับให้ศึกษาเรื่องนี้. แม้ที่สุดแต่เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน อยู่ในนาที่สุตทำยแล้ว ก็ยังตรัสบทสรุปความของเรื่องนี้ว่า “ขวยยธมฺมา สงฺขารา” ซึ่งโดยใจความก็คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา นั้นเอง.

ข้าพเจ้าผู้บรรยายเรื่องนี้ เห็นว่า คำว่า **อิทัปปัจจยตา** นี้ *ควรติดอยู่ที่ริมฝีปากของพุทธบริษัททุกคน*, เขาจึงจะเป็น**พุทธบริษัทที่แท้จริง**; เมื่อเขามีความกลัว หรือเจ็บปวดขึ้นมาอย่างรุนแรง แทนที่จะร้องว่า “ว้าย ตายแล้ว”, เขาควรจะร้องออกมาว่า **อิทัปปัจจยตา**, แล้วหายกลัว หรือบรรเทาเจ็บไปทันที. เมื่อได้ลาภ หรือของต้องใจ แทนที่จะพูดปากแล้วร้องว่า “แม่คุณเอ๋ย วิเศษจริง”, เขาควรจะร้องออกมาว่า **“อิทัปปัจจยตา”** อย่างเดียวกัน แล้วก็มีสติสัมปชัญญะ ไม่หลงใหลในสิ่งนั้น หรือการบริโภคสิ่งนั้นๆ. ในกรณีแห่งโลกธรรมทั้งแปดประการ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองชุด คือนำพาใจ และขมขื่น, เขาจะร้องออกมาว่า อิทัปปัจจยตา เสมอกันไม่ว่าสิ่งใดจะมากกระทบ. นั่นคือความเป็นพุทธบริษัทอันแท้จริง ถึงกับแม้จะร้องในความฝัน หรือละเมอก็ตาม เขาจะร้องออกมาว่า **อิทัปปัจจยตา** เสมอ. ข้อนี้แสดงว่าเขาอยู่กับพระพุทธรองค์ตลอดเวลา เพราะการเห็นพระพุทธรองค์นั้น คือการเห็นอิทัปปัจจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท, นั้นเอง.

ในวัฏกกลีสูตร ตรัสว่า **ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา**, แต่ก็มีได้ตรัสไว้ให้ชัดว่า เห็นธรรมนั้นคือเห็นอะไร, หรือเห็นอย่างไร? ส่วนในบาลีมหาหัตถิปโทปมสูตร มุลปฺณณาสกั มัชฌิมนิกาย พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วว่า “โย ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ปสฺสตี โส ธมฺมํ ปสฺสตี, โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ปสฺสตี - ตี”. ดังนั้น เป็นอันว่า ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปฺปาโท ผู้นั้นเห็นพระองค์, และปฏิจฺจสมุปฺปาโท ก็คือ อิทัปปัจจยตา นั้นเอง, ดังที่ได้กล่าวแล้ว

[๒๙]

ข้างต้น. ผู้ใดปลั่งปากเป็น “อิทัปปัจจยตา” ผู้นั้นปลั่งปากเป็นพระผู้มีพระภาค พระองค์จริง, ยิ่งกว่าที่จะปลั่งปากว่า พุทฺโธ ๆ ๆ ไปเสียอีก, เพราะพระองค์จริงนั้น คือธรรม ดังที่กล่าวแล้ว ในวัคกสิสูตร.

ในบาลีสูตรที่หนึ่ง มหาวัคค์ ดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีข้อตรัสไว้ชัดเจนว่า อริยสัจสี่ ที่ตรัสไว้ในรูป ปฏิจจสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทยวาร คือเกิดทุกข์, และฝ่าย นิโรธวาร คือดับทุกข์ นั้น เป็นธรรมที่ทรงแสดงแล้ว ในลักษณะที่ใครชมขี้ไม่ได้ (อนิคฺคหิต), ใครทำให้เศร้าหมองไม่ได้ (อสงฺกิลฺลฺโจ), ใครตำหนิไม่ได้ (อนุปวชฺไซ), ใครค้ำให้หกละเมนไม่ได้ (อุปฺปฏิกฺกฺโ จ), ข้อนี้หมายความว่า อริยสัจเป็นสิ่งที่ใครค้ำไม่ได้ ก็เพราะเป็นสิ่งที่อธิบายได้โดยหลักแห่ง อิทัปปัจจยตา นั้นเอง.

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตานั้น เป็นชื่อของ มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง ชนิดสูงสุด ยิ่งไปกว่าที่ทรงแสดงด้วย กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค; คือไม่เอียงไปทาง อดีตตา และนัตติตา คือความมี และความไม่มี. คนที่ยังถือ หรือ ยึด ในความมี หรือความไม่มี นั้นชื่อว่า ยังแล่นไปสุดโต่ง ข้างใดข้างหนึ่งอยู่, และสุดโต่งทั้งสองนั้น คือโต่งไปทางมี หรือ ไม่มี ก็ตาม, เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา เท่ากัน, ดังนั้น ผู้ที่เข้าถึง อิทัปปัจจยตา แล้ว จะไม่รู้สึกรู้สึในความแตกต่างของ ความมี กับ ความไม่มี แต่ประการใดเลย. เมื่อ เป็นดังนี้แล้ว อิทัปปัจจยตา ย่อมทำให้ไม่แล่นไปสุดโต่ง ที่ ความได้- ความเสีย, หรือ ความแพ้- ความชนะ, กระทั่ง หอม-เหม็น, สวย-ไม่สวย, ฯลฯ ทุกๆคู่ของสิ่งที่ ปุถุชนยึดถือโดยความเป็นของตรงกันข้าม ทั้งหมด, สำหรับเรื่องอดีตตา- นัตติตา นั้น ดูที่มาในบาลี สูตรที่ห้า อาหารวัคค์ แห่งนิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย.

[๓๐]

ในสูตรที่หก แห่งวัคค์เดียวกันนั้น ทรงแสดงว่า ผู้ที่แสดงธรรมเรื่องปัจจุ-
สมุปปาทเท่านั้น จึงจะเรียกว่า **ธมฺมกถิก** หรือ **ธรรมกถิก** อย่างสมชื่อ, และผู้
ปฏิบัติในปัจจุสมุปปาทเท่านั้น จึงจะชื่อว่า **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** หรือ**ผู้ปฏิบัติธรรม**
อย่างสมควรแก่ธรรม, อย่างสมชื่อ เช่นเดียวกัน. บางคนอาจจะสงสัยว่า จะปฏิบัติ
ในปัจจุสมุปปาท หรือ อิทัปปัจจยตา ได้อย่างไรกัน เพราะที่ได้ฟังกันอยู่นั้น อยู่ในรูป
ของทฤษฎี หรือ ปรัชญาไปทั้งนั้น. ข้อนี้ไม่ยากเย็นอะไร : การมีสติไม่ปล่อยให้วิชชา
เข้าครอบงำ ในขณะที่ตาเห็นรูป, ในขณะที่หูได้ยินเสียง เป็นต้น จนไม่เกิดการยึดมั่น
ถือมั่นในเวทนาใดๆ จนเกิดทุกข์, นั่นแหละคือ การปฏิบัติในปัจจุสมุปปาท, หรือ
ในหลักแห่ง **อิทัปปัจจยตา**. ทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงว่า การศึกษาก็ดี, การปฏิบัติก็ดี,
แม้แต่การแสดงธรรมต่อไปก็ดี, สูงสุดอยู่ที่เรื่อง **อิทัปปัจจยตาปัจจุสมุปปาท**
นั่นเอง.

ในสูตรที่เจ็ด แห่งวัคค์เดียวกันอีกนั่นเอง ทรงแสดงไว้ว่า การเข้าถึง
ปัจจุสมุปปาท หรือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา นั้น ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า **ตัวเอง**
หรือ **ผู้อื่น**, ซึ่งเป็นต้นเหตุอันสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหานานาชนิดขึ้นมา และเปียดเบียนทั้ง
ตนเองและผู้อื่น ถึงกับทำให้โลกนี้วินาศได้. ผู้ที่เข้าถึงธรรมในขั้น **อิทัปปัจจยตา** นั้น
ไม่มีทางที่เกิดความรู้สึกเป็น **ตัว-ตน** หรือ **ของตน** เสียแล้ว, จะมีตัวเอง หรือผู้อื่น
ได้อ่างไรกัน; ดังนั้น ธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสูงสุดในพุทธศาสนา ขนาดที่เรียกว่า
ผู้ใดเห็นปัจจุสมุปปาท ผู้นั้นเห็นตถาคต ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั่นเอง.
ใครเป็นคนที่ **มี เขา มี เรา** จนนอนไม่ค่อยหลับอยู่เป็นปรกติแล้ว จงรีบศึกษาเรื่อง
ปัจจุสมุปปาทนี้เถิด.

สำหรับสูตรที่สิบ แห่งวัคค์เดียวกันนั้น มีตรัสไว้ชัดหรือละเอียดออกไปว่า
การรู้แจ้งปัจจุสมุปปาท ทำให้เห็นได้ว่า สิ่งที่เราเรียก **ตัวตน** นั้น **มิได้เคยมีแล้ว**,

[๓๑]

มิได้กำลังมีอยู่, หรือ **จักมี**, คือไม่มีทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต, ทำให้หมดความสงสัยทั้ง ๓ กาล ในเรื่องอันเกี่ยวกับตัวตน จึงไม่มีปัญหาที่จะต้องถามขึ้นว่าตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่? เพราะที่ **ที่นี่เดี๋ยวนี้ ก็มีได้มีตัวตนอยู่เลย**.

ในบาลี **พรหมชาลสูตร** ตรัสไว้ชัดเจนว่า **ผัสสะ** เป็นต้นตอแห่งทิวี่ทั้ง ๖๒ ชนิด, ข้อนี้ หมายถึง **ผัสสะ**ที่ให้โอกาสแก่การเกิดของอวิชชา, ได้แก่ผัสสะในปัจจุสมุปบาทส่วนสมุทวาร นั้นเอง. ถ้าผู้ใด มีสติในขณะที่ผัสสะเสียแล้ว ก็ย่อมไม่เกิดอวิชชา และจะกลายเป็นนิโรธวารแห่งปัจจุสมุปบาทไปเสีย; หรือถ้าจะเกิดทิวี่ ก็กลายเป็น **สัมมาทิวี่** ไป หาใช้มิจฉาทิวี่ ๖๒ เหล่านั้นไม่. การระบุจำนวนทิวี่ ๖๒ ในที่นี้ ย่อมหมายถึงมิจฉาทิวี่ทุกชนิด ไม่ยกเว้นชนิดใด ๆ, ดังนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า **การเข้าถึงปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นการกำจัดมิจฉาทิวี่ทั้งปวงให้หมดไป** นั้นเอง. (รายละเอียดเกี่ยวกับทิวี่ ๖๒ นี้ หาได้ทันที ในหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ซึ่งพระหลายที่สุดอยู่แล้ว) พวกที่สนใจพุทธศาสนาในแง่ของปรัชญา ควรศึกษาเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง, โดยจะทำให้เข้าใจข้อที่พุทธศาสนาแท้ไม่ใช่ปรัชญา, แต่เป็นศาสนาที่เป็นตัวการปฏิบัติ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องอาศัยปรัชญาเป็นอุปกรณ์เลย ก็ยังได้, เพราะต้องการให้ตั้งต้นการศึกษาลงไปที่ **สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ** โดยตรง แล้วเป็นไปตามลำดับทำนองของวิทยาศาสตร์ แทนวิถีทางของปรัชญา ซึ่งมีรากฐานอยู่บนการค้ำนึ่งค้ำนวนอย่างเดียว. **ปัจจุสมุปบาท** ในฐานะอิทัปปัจจยตา เป็นวิทยาศาสตร์โดยแท้.

บาลีภิสมยสังยุตต์ นิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย, สูตรที่หนึ่งแห่งคหปวัตวัคค์ ทรงแสดงไว้ว่า **องค์ประกอบแห่งการบรรลุโสดาบัน** หรือที่เรียกเป็นบาลีว่า **โสดาปัตติยงค** นั้นเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการรู้ปัจจุสมุปบาทโดยตรง. โดยทั่วไปจะได้ยินกันแต่ว่า โสดาปัตติยงคะนั้นประกอบด้วยองค์สี่ คือสัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า๑,

[๓๒]

ในพระธรรม ๑. ในพระสงฆ์ ๑, มีศีลไม่ต่างพร้อยเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า (อริยกัณฑ์ศีล) ๑, นี่ยังกำกวมเกินไปก็ได้ คืออาจฟังเป็นสัทธาของความเชื่ออย่างมงาย เอาชีวิตเป็นเดิมพันก็ได้ แต่ไม่เป็นองค์แห่งการบรรลุโสดาบันไปได้. ต่อเมื่อเริ่มมีความ เข้าใจในปัจจุสมุปบาท มุ่งมงายในเรื่องการเกิดขึ้น และดับไป แห่งความทุกข์ตามกฎ แห่ง อิทัปปัจจยตา แล้วเท่านั้น ความเชื่อนั้นๆ จึงจะไม่หวั่นไหว อย่างถูกต้อง, และ ศีลนั้น จะเป็นศีลบริสุทธิ์ ไม่ถูกลุบลำด้วยทิวาญฺฐิ ซึ่งกลายเป็น **สัลยพตปรามาส** ไป. จริงอยู่, ที่ชาวบ้านบางคน หรือส่วนมาก ที่บรรลุความเป็นโสดาบันนั้น อาจไม่เคย ได้ยินได้ฟังคำว่า ปุจฉาสมุปบาท หรือคำว่า อิทัปปัจจยตา เลยก็ได้, แต่ความรู้สึก หรือเห็นแจ้งอยู่ในใจของเขาในเวลานั้น เป็นไปอย่างแจ่มแจ้งในกระแสแห่งความจริงของ อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับการเกิดทุกข์ดับทุกข์. ข้อนี้เช่นเดียวกับการบรรลุพระอรหันต์ ของคนจำนวนไม่น้อย มีขึ้นได้โดยไม่ต้องพูดถึง, หรือไม่ได้ยิน คำว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เลย, ไปได้ยินทำนอง **ถอนความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง เสีย**, หรือในทำนองว่า **อย่าติดอยู่ใน เบื้องต้น - ท่ามกลาง - เบื้องปลาย**, เหล่านี้ ล้วนแต่หมายถึงขัน्ह้า โดยไม่เรียกว่าขัน्ह้า, ไปทั้งนั้น, ท่านเหล่านั้นไม่เคยได้ยิน คำว่าขัน्ह้าเลยก็ได้, แต่มีความรู้สึกต่อสิ่งที่เรียกว่าขัน्ह้าโดยตรง ยิ่งกว่าคนสมัยนี้ ที่ท่องขัน्ह้าได้จ้อ, หรือถึงกับแจกลูกขัน्ह้า ได้เป็นพวงยาวยืดไปทีเดียว. ท่าน เหล่านั้น มองเห็นกระแสแห่ง **อิทัปปัจจยตา ในสิ่งที่ท่านกำลังรู้สึกอยู่ในใจจริง ๆ** จึงเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในระดับใดระดับหนึ่ง ของความเป็นพระอริยเจ้า, และ บรรลุความเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น.

ด้วยเหตุผล หรือข้อเท็จจริง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างบนนั่นเอง, จึงมีคำตรัส ไว้ในสูตรที่ห้า ว่าการรู้เรื่องปัจจุสมุปบาทนั้นเป็น**จุดตั้งต้นของตัวพรหมจรรย์** ซึ่งเรียก เป็นภาษาบาลีว่า **อาทิพรหมจรรย์**. พรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึงการปฏิบัติที่ถูกต้อง ตรงต่อนิพพาน, ซึ่งบางทีก็เรียกว่า **อิธยอฏฐังคิกมรรค** นั่นเอง, หมายความว่าใน

[๓๓]

องค์ต้นของมรรค คือสัมมาทิฏฐินั้น จะต้องมีการเห็นการเกิดดับแห่งทุกข์ **ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา**, สรุปความว่า จุดตั้งต้นของพรหมจรรย์นั้น คือความเป็นคนอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ในกฎแห่งเหตุผล, คือ **ความที่เมื่อสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น**, ซึ่งทำลายสี่ลัทธิพทปราคมาส ที่มีอยู่ก่อนเสียสิ้นเชิง. หรือจะกล่าวให้สั้นที่สุดก็กล่าวได้ว่า **จุดตั้งต้นของการลูถึงนิพพานนั้นอยู่ที่การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา** นั่นเอง. การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา จนรู้ความจริงข้อนี้แล้ว ก็เลิกความเห็นผิดที่ว่า “ **กายนี้เป็นของตน หรือตัวตน**” เลิกความลังเลในธรรมทั้งปวง รวมทั้งในพระรัตนตรัย เสียได้, พร้อมกับเพิกถอนสี่ลัทธิพทปราคมาสดังที่กล่าวแล้ว. **นี่คือความสำคัญของความรู้ในอิทัปปัจจยตา** ซึ่งเป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ หรือ “ **อาทิพรหมจรรย์**” ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ของการบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนา.

ครั้นความรู้ในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ก้าวหน้าไปตามลำดับ จนกระทั่งความรู้สึกไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล, **ไม่มีคนๆ นั้น, ไม่มีคนอื่นจากคนนั้น, ไม่มีผู้กระทำความกรรม หรือผู้รับผลแห่งกรรม** แล้ว ก็ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรม ทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่, **ไม่กลับมาสู่การเกิดใหม่** ด้วยอำนาจค้นหาอุปาทาน อีกต่อไป, อิทัปปัจจยตา ย่อมกำจัดเสียซึ่งตัวตน- **ของตน** สิ้นเชิง บรรลุความเป็นพระอรหันต์อันเป็นขั้นสุดท้ายของการบรรลุมรรคผล. ข้อความนี้ ปรากฏอยู่ในสูตรที่หก คหปติวัคค์ แห่งอภิสมยสังยุตต์ สังยุตตนิกาย, ที่อ้างถึงข้างต้นอีกนั่นเอง.

สูตรที่หนึ่ง แห่งทุกขวัคค์ อภิสมยสังยุตต์, (ทั้งสูตร) มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้ชดปฏิบัติสมุปบาท ทุกๆ อาการ โดยนัยแห่ง อิทัปปัจจยตา ก็สามารถปฏิบัติเพื่อดับเสียซึ่งต้นเหตุแห่งสังขาร (กล่าวคืออวิชชา) เสียได้ ก็สามารถดับทุกข์ทั้งปวงได้ตามลำดับแห่งปัจจุสมุปบาทส่วนนิโรธวาร, เป็นการดับทุกข์ชนิดที่ในบาลีอิติวุตตก

[๓๔]

ชุตทกนิกาย (ไตร. ล. ๒๕ น. ๒๕๙ บ. ๒๒๓ บรรทัดที่ ๖-๗-๘) เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้ในชีวิตนี้, มิใช่หลังจากดับขันธแล้ว คือตายแล้ว, นี่นับว่าเป็นอานิสงส์สูงสุด ของการปฏิบัติเกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. หวังว่าทุกคนจะได้พยายามอย่างสูงสุด เพื่อการศึกษาและปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนี้.

สำหรับอานิสงส์ในเรื่องนี้ ที่ได้ตรัสไว้อย่างกว้างขวาง น่าสนใจที่สุดนั้น ปรากฏอยู่ในมหาตตมหาสังขยสูตร มุลปัณณาสกั มัชฌิมนิกาย (บรรพ ๕๔๑ ทั้งบรรพ) ว่า การปฏิบัติจนรู้ชัดในปัจจุสมุปบาทนั้น ย่อมมีอานิสงส์พิเศษ ถึง ๘ ประการ คือ ๑. ไม่แล่นไปสู่พุพพันตภิกขุ (ว่าเคยมีตัว-ตนในอดีต), ๒. ไม่แล่นไปสู่อปรัณตภิกขุ (ว่าจักมีตัวตนในอนาคต), ๓. ไม่มีควาสงสัยในปัจจุบัน (เกี่ยวกับเรื่องมีหรือไม่มีตัว-ตน), ๔. ไม่มีการกล่าวตามคำแห่งศาสดาของตนคะไป (โดยที่ตนเองมิได้เข้าถึงความจริงข้อนั้นด้วยใจตน), ๕. ไม่กล่าวผิดไปจากพระศาสดากล่าว (แม้คำกล่าวประเด็นนั้น ตนไม่เคยฟังมาจากพระศาสดาเลย), ๖. ไม่มีทางที่จะหมนออกไปถือศาสดาอื่นได้ (เพราะจะไม่มองเห็นว่ามีศาสดาอื่นใดที่ตรัสรู้จริงเท่าศาสดานี้), ๗. ไม่ตื่นตูมในมงคลตื่นข่าวของสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นว่ามีสาระอะไร (เพราะพ้นจากการถือมงคลตื่นข่าว ซึ่งล้วนแต่เป็นสีลัพตปรามาส), และ ๘. จะกล่าวอะไรออกไป ก็กล่าวตามที่ตนรู้ อยู่แก่ใจเอง, เห็นอยู่แก่ใจเอง, รู้แจ้งชัดอยู่แก่ใจเอง (สามัม ฅาตัม, สามัม ทิภูจัม, สามัม วิทิตัม, เพราะความรู้ของเขาไม่มีทางที่จะผิดได้ ในสิ่งทั้งปวงอีกต่อไป). ข้อนี้ นับว่า พิเศษน่าสนใจอย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่จะเข้าใจได้ไม่ยากเลย ว่าการรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา นั้น ไม่เปิดโอกาสให้กล่าวอะไรผิดๆ, หรือกล่าวโดยต้องอ้างอิงผู้อื่นแม้แต่พระศาสดาของตน, เพราะได้รู้สิ่งๆ เดียว อย่างเดียวกันกับที่พระศาสดารู้, หรือมองเห็นองค์พระศาสดาที่แท้จริง ที่กำลังมีอยู่แล้วในตน, คือเห็นธรรมที่เป็นองค์พระศาสดาเสียเอง นั่นเอง.

[๓๕]

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นการเพียงพอแล้วว่า เรื่อง อิทปปัจจยตา ปฏิจจนุปปาโทนั้น เป็นเรื่องสูงสุดในระดับที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา, และไม่เหลือวิสัยของคนที่มีสติปัญญาพอสมควร ทำให้เข้าถึงนิพพานได้ในภพทันตาเห็น ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว ซึ่งไม่มีประโยชน์อะไรเลย. รู้เรื่องนี้ ก็เรียกว่าผู้รู้จริง, ปฏิบัติเรื่องนี้ ก็เรียกได้ว่าผู้ปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติและถูกต้องแท้จริง, เมื่อเผยแพร่สั่งสอนเรื่องนี้ก็ทำให้ชื่อว่า ธรรมกถึกแท้จริง, แม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ก็ทรงนำมา “ท่อง” เล่นทำนองคนสมัยนี้ “ฮัม” เพลง ที่ตนพอใจติดริมฝีปากอยู่เสมอ, เพราะทำให้รู้สึกสบายใจยิ่งกว่าสิ่งใด ในเมื่อได้เอ่ยถึงสิ่งนั้น. หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้พิจารณาตามข้อเท็จจริง ดังที่ได้นำมาชี้แจงไว้ในที่นี้, ต่อสิ่งที่มีชื่อเรียกค่อนข้างจะแปลก ว่า “อิทปปัจจยตา”.

นอกจากนี้ ก็ยังมีส่วนที่อยากชี้แจงให้ท่านทั้งหลายสังเกตให้กว้างขวางออกไป จนถึงกับมองเห็นได้ด้วยตนเองว่า เรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ มิได้จำกัดอยู่แต่ในขอบวงของสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสนา” เท่านั้น, แต่ได้ปกคลุมทั่วไปหมด เข้าไปถึงขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ ของโลก, เป็นหลักวิชาทุกๆ แขนงที่ต้องอิงอาศัยอยู่กับความมีเหตุผล, และเกี่ยวเนื่องอยู่กับเนื้อตัวของมนุษย์ทุกคนในทุกๆ อิริยาบถ. เมื่อตั้งอยู่ในฐานะที่เป็น. **กฎของธรรมชาติ**, ก็มีอำนาจเท่ากับสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายเรียกกันว่า “**พระเป็นเจ้า**” นั่นเอง, ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่อาจจะใช้เป็น **เดิมพัน** สำหรับการต่อรองในการทำความเข้าใจกันและกันในระหว่างศาสนาทั้งหลายในโลกนี้. ไม่มีอะไรในโลกทั้งมวล ที่มีได้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า “อิทปปัจจยตา” โดยปริยายใดปริยายหนึ่ง หรือหลายๆ ปริยายพร้อมกันในคราวเดียว, ยิ่งเป็นฆราวาสยิ่งถูกผูกพันอยู่ด้วยกฎแห่ง อิทปปัจจยตา มาก, หรือมีความทุกข์มาก นั่นเอง, ดังนั้นจึงต้องยิ่งเรียนรู้และปฏิบัติ ยิ่งกว่าพวกบรรพชิตไปเสียอีก, ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า

[๓๖]

แม้แต่แม่ครัวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ก็ยังต้องเนื่องด้วยสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ ตั้งหลายชั้นหลายชั้นทีเดียว

โลกนี้ ยังหมุนอยู่เพียงใด, อะไรๆ ก็ยังเปลี่ยนแปลงอยู่ทั่วไปในสากลจักรวาล ดังนี้แล้ว ก็พึงรู้เถิดว่านั่นเป็นผีไม้ลายมือ ของสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” สิ่งเดียวนี้ ทั้งนั้น. ความวินาศ หรือความเจริญรุ่งเรืองก็ตาม, สงคราม หรือสันติภาพก็ตาม ของโลกทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับการการทำผิด หรือการทำถูก ต่อสิ่งที่เรียกว่า “ อิทัปปัจจยตา” ในที่นี้ นั่นเอง. การที่คนพวกหนึ่ง สามารถเอาเปรียบคนอื่นพวกหนึ่งได้สำเร็จ ก็เพราะเขารู้จักใช้ประโยชน์จาก อิทัปปัจจยตา อีกเหมือนกัน, ดังนั้น การป้องกันไม่ให้ ถูกเขาเอาเปรียบ หรือต่างฝ่ายต่างเป็นมิตรต่อกัน ไม่มีใครเอาเปรียบใคร ก็เพราะ สามารถใช้กฎเกณฑ์อันนี้อย่างถูกต้อง คือให้เป็นไปเพื่อสันติภาพโดยส่วนเดียว.

ในที่สุดนี้ หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้สนใจในสิ่งที่ เป็นเหมือนกับ **ผู้สามารถ บันดาลโลกให้เป็นไปได้ตามความประสงค์ทุกประการนี้**, ให้สมกับที่เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด กระทั่งที่สำคัญทั่วๆ ไป จนถึงสำคัญน้อยที่สุด โดยไม่ยกเว้นสิ่งใดเลย เพื่อจะสามารถแก้ปัญหาทั้งปวง ทั้งฝ่ายวัตถุ และฝ่ายนามธรรม, กระทั่งฝ่ายอสังขตธรรมเหนือโลกไปในที่สุด, ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพุทธศาสนาซึ่งมี **“อิทัปปัจจยตา”** เป็นหัวใจ บำบัดทุกข์ได้ตั้งแก้วสารพัดนึก นั้นเทอญฯ

โมกขพลาราม ไชยา

๔ มิถุนายน ๒๕๑๖

อิทัปปัจจยตา ในฐานะของพระพุทธวณะที่ถูกลมองข้าม

-๑-

เสาร์ที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย

ในวันนี้เป็นวันแรกของการบรรยายวันเสาร์ของปีใหม่
ตั้งที่ท่านทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วเป็นส่วนมาก ว่าเรามีความ
มุ่งหมายจะบรรยายหลักพระธรรม ทุกวันเสาร์ ตลอดฤดูแล้ง
๙ เดือน จะหยุดแต่เฉพาะฤดูฝน ๓ เดือน และเราก็ได้
หยุดมาแล้ว ๓ เดือน คือเดือน ตุลาคม พฤศจิกายน ฯ ธันวาคม ฯ
นี่ก็ขึ้นปีใหม่เริ่มฤดูแล้ว; ตั้งแต่เดือน มกราคม ไป ๙ เดือนนี้
ก็จะบรรยายทุกวันเสาร์.

ที่นี้ ความมุ่งหมายของการบรรยายนี้ ก็ได้กล่าวแล้วตั้งแต่ปีก่อน
บางคนคงจะยังจำได้ แต่บางคนก็อาจจะลืม และบางคนก็ยังไม่เคยฟัง. ความ
มุ่งหมายส่วนใหญ่ ก็คือว่าเป็นหน้าที่ ที่เราจะสนองพระพุทธประสงค์ของ
พระพุทธเจ้า

ในการที่จะช่วยกันสืบอายุพระศาสนา และในการที่จะช่วยกันทำความบริสุทธิ์ ความถูกต้องของพระพุทธศาสนาให้ยังคงอยู่. แต่เนื่องจากเรื่องนี้มันมากมาย มันซับซ้อนลึกซึ้ง ดังนั้นเราจึงต้องใช้ความพยายามมาก จึงต้องมีการบรรยายกันหลายครั้ง หลายหน หรืออาจจะเป็นหลายสิบครั้งหลายสิบหน จนกว่าพวกเราพุทธบริษัทจะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง สมกับที่เป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง; ไม่เป็นพุทธบริษัทแต่ปาก. นี่เป็นความมุ่งหมายโดยเฉพาะ ความมุ่งหมายอันใหญ่ยิ่ง ที่ได้มีการบรรยายนี้; จึงมีการบรรยายให้ฟัง แล้วก็มี การเปิดโอกาสให้สอบถาม ชักใช้ อภิปราย สัมมนา ในหัวข้อนั้น ๆ ที่ได้พูดไปในวันหนึ่ง ๆ ให้เป็นที่แจ่มแจ้ง จนกว่าจะครบถ้วนทุกหัวข้อ ทุกแง่มุมเพื่อจะทำให้มีพุทธศาสนา ที่ถูกต้อง อยู่ในจิตใจของท่านทั้งหลายได้ทุกคน.

ที่นี่ เราก็เลือกเอาสถานที่นี้ ที่ตรงนี้ เพื่อที่เราจะได้เป็นเกลอกันกับธรรมชาติ เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเป็น. พระพุทธเจ้าท่านเป็นเกลอกันกับธรรมชาติ เพราะว่าท่านประสูตรกลางดิน, ท่านตรัสรู้กลางดิน, และท่านกนิพพานกลางดิน, แล้วท่านอยู่เป็นส่วนมากกลางดิน. วิหารของพระพุทธเจ้าก็พื้นดิน ไม่มียกพื้น; ที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นดิน ไม่มียกพื้น; มีเสื่อหญ้า สำหรับลาด อย่างดีก็จะมีเพียงที่เรียกว่าตั่งเตี้ย ๆ ในบางครั้ง. ท่านประสูติที่ได้ต้นไม้ ที่สวนลุมพินีกลางพื้นดิน นี่ยาลืมเสีย. ท่านตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์”; ก่อนนี้มีชื่อว่าต้น **อัสสัตถะ** เป็นไม้ตระกูลมะเดื่อชนิดหนึ่ง. เมื่อพระพุทธเจ้าไปตรัสรู้ที่ใต้ต้นไม้ต้นนี้เข้า ต้นไม้ต้นนี้ก็ไต่เกี้ยวได้ ชื่อใหม่ว่า “ต้นโพธิ์” โพธิ์ แปลว่า ความรู้. ท่านนั่งตรัสรู้กลางดินที่ริมตลิ่ง ของแม่น้ำกว้าง ๆ สายหนึ่ง. ที่นี้เมื่อท่านนิพพาน ก็ได้ต้นสาละในสวนที่เที่ยวเล่นของพวกมัลละกษัตริย์ กลางดินอีกเหมือนกัน.

ถ้าพูดกันอย่างสรุปความก็ว่า เกิดกลางคืน ตายกลางคืน เป็นพระพุทธรูป
 เจ้ากลางคืน สอนคนอื่นตามกลางคืน : ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติอย่างนี้. พวก
 เราทะเลาะทะเลาะอยากจะได้อยู่บนตึก บนวิมาน มันเดินกันคนละทาง ฉะนั้นจึงต้อง
 มานั่งกลางคืนกันที่นี่ ให้เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า ว่าท่านเกิดกลางคืน ท่านตาย
 กลางคืนเราจะได้ไม่ลืมตัว. ฉะนั้นขอให้รู้สึกโดยประจักษ์แก่ใจว่า **นั่งกลางคืนได้
 บุญมากกว่านั่งบนอะไร ๆ** มันได้เป็นเกลอกับธรรมชาติ คือแผ่นดิน แล้วก็ต้นไม้.
 พระพุทธเจ้าประสูติใต้ต้นไม้ ตรัสรู้ใต้ต้นไม้ ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติถึงขนาดนี้.
 นี้เราพยายามเป็นอยู่ให้เหมือนท่าน ความคิดนี้ในจิตใจ มันก็จะเกิดได้ง่าย ในทางที่
 มันคล้าย ๆ กัน ฉะนั้นขอให้พอใจหรือยินดีเป็นพิเศษ ในการที่ได้นั่งกลางคืน
 อย่างที่กำลังนั่งอยู่ที่นี่เพื่อบูชาคุณของพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ทำไมจึงเลือกเอาเวลานี้ เวลา ๑๑ โมงครึ่ง? เพราะว่ามันเป็นเวลา
 ที่ง่วงนอน เป็นเวลาที่รับประทานเข้าไปมาก แล้วก็ง่วงนอน อาตมาก็เลือกเอาเวลานี้
 เพราะมันเป็นเวลาที่มีประโยชน์เพื่อจะได้ต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะमितตะ; ถีนะमितตะ
 ความง่วง ความซึมเซา ความง่วงนอน ความเมื่อย ความละเหย; ต้องการจะให้
 ท่านทั้งหลาย ได้มีโอกาสรับประทานอิ่มแล้ว มานั่งง่วงนอนซึมเซา เป็นความรู้สึก
 เกิดขึ้นมาในใจแล้วต่อสู้ให้ชนะได้ เหมือนพระพุทธเจ้าต่อสู้จนชนะมาร. มารคือ
 อวิชชา ความไม่รู้ คลอดลูกออกเป็นถีนะमितตะ. ถ้าขจัดถีนะमितตะไม่ได้ เป็นอัน
 ว่าจิตนี้ไม่แจ่มใส. ดังนั้นการเจริญสมาธิ ต้องกำจัดนิรวรณ & ประการ คือ กามะฉันทะ,
 พยาบาท, ถีนะमितตะ, อุทธัจจะกุกกุจจะ, วิลิภิจฉา; ฟังดูให้ดีว่าใน ๕ อย่างนั้นมันมี
 ถีนะमितตะ อยู่ด้วย. ถ้าผู้ใดใจอ่อนแอ จนถึงขนาดที่ต่อสู้ ถีนะमितตะนี้ไม่ได้แล้ว
 ย่อมแสดงว่าจิตใจของคนนั้นยังอ่อนแอ ยังไม่แข็งแกร่งกล้าพอที่จะรู้ธรรมะได้ ฉะนั้น
 ขอให้เราทุกคน พยายามต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะमितตะ; รับประทานมาก ๆ แล้ว
 เสรีใจใหม่ ๆ มันเกิดง่าย มันเกิดมาก จึงเลือกเอาเวลานี้ว่าจะได้ต่อสู้กับ ถีนะमितตะ

เต็มที. ฉะนั้นก็คอยจับตาดูซึ่งกันและกันก็แล้วกัน ว่าใครนั่งสับประหงกบ้าง นั่นคือมี ถิ่นะมิทระ. ถ้าคนนั้นยังนั่งสับประหงกก็แปลว่าคนนั้นยังมี ถิ่นะมิทระ จิตใจนั้นยังไม่ได้รับการฝึกฝนที่ดี ที่จะเป็จิตใจที่แจ่มใสหรือเข้มแข็งพอที่จะรู้ธรรมะ ของพระพุทธเจ้าได้. ฉะนั้นขอให้ถือว่า ถิ่นะมิทระ เป็นศัตรูอันร้ายกาจ ลึกซึ้ง. กิเลสทั้งหลายมันเนื่องกันหมด: ถ้ามีกิเลสประเภท ถิ่นะมิทระ แล้ว ไม่ต้องสงสัย. กิเลสประเภทอื่นก็ย่อมมี. ถ้ากำจัดกิเลสอันนี้ ซึ่งกำจัดได้ยากนี้ได้ กิเลสอันอื่น ก็เป็นอันว่าจะต้องกำจัดได้.

ที่นี่ ขอภัยสักหน่อยที่ว่าจะเล่าเรื่องส่วนตัว : เมื่ออาตมาไปศึกษาเล่าเรียน อยู่ที่กรุงเทพฯ ไปอยู่ที่วัด ๆ หนึ่ง วัดนี้มีระเบียบมาแต่โบราณกาล ฉับเช้า ๗ โมง ครึ่งเศษ ๆ พอเสร็จฉับเช้า ๘ โมงลงโบสถ์ ทำวัตรเช้า ก็คิดดูซิฉันข้าวใหม่ ๆ ๘ โมง ไปทำวัตรเช้า. เราก็ได้มีโอกาสนั่งดูว่า ใครมันสับประหงกบ้าง แต่อาตมา ขอยืนยันด้วยเกียรติยศเวลานี้ว่า ไม่เคยแพ้เลย มีแต่ได้นั่งหัวเราะคนที่สับประหงก ตัวเองไม่เคยสับประหงก. ที่นี่ถ้าว่าเป็นวันอุโบสถคือวันพระ กฎของวัดมีว่า ฉับเพลเวลา ๑๑ น. เศษ ๆ ก็เสร็จจวน ๆ ๑๒ น. พอถึง ๑๒ น.นั้น ไปอยู่กันใน โบสถ์หมดแล้ว พอนาฬิกาในโบสถ์ตีเป็งนี้ เขามลักประตูตั้งโครมลั่นกลอนดังโครม ทั้งประตูโบสถ์และประตูวิหารคดไม่มีใครเข้ามาแล้ว แล้วก็ลงอุโบสถ์เวลา ๑๒ นาฬิกา เพียงเช่นอย่างนี้. มีหลาย ๆ สิบองค์ เราก็ยังได้นั่งดูว่าใครมันสับประหงกบ้าง. การนั่งฟังปาฏิโมกข์นั้นชวนง่วง ชวนสับประหงกง่ายที่สุด เพราะมันไม่รู้ว่าจะไร. นั่งฟังอย่างนี้มันยังรู้เรื่อง มันยังสับประหงกยาก เพราะมันรู้เรื่องอยู่บ้าง; แต่นั่งฟัง ปาฏิโมกข์นี้ ถ้าไม่ใจแข็งจริง ๆ แล้ว ก็จะต้องงอง่วงสับประหงก. อาตมาก็ไม่ ยอมแพ้ นี่กล้าพูด กล้ายืนยันว่า ไม่เคยสับประหงก ในการที่ลงโบสถ์ฟังปาฏิโมกข์ เวลา ๑๒ น. ฉับเพลเสร็จไปใหม่ ๆ.

ที่นี้ก็มองเห็นอานิสงส์อันนี้ว่า แหม! น้ำมันเป็นเครื่องทดสอบ เป็นเครื่อง
สอบไล่ เป็นเครื่องวัด ว่าถ้าเราเอาชนะ ถิ่นะมิทระ อย่างนี้ได้ เรามีจิตใจเข้มแข็ง
พอสมควร มีความแจ่มใสพอสมควร ที่จะแจ่มแจ้งในธรรมของพระพุทธเจ้าได้.

ที่นี้ เรามาถึงคนทั่วไป พอกินเข้าไปอ้อม ก็ง่วงนอน ง่วงนอนเขาก็นอน
ไม่มีใครว่าเขา ไม่มีใครเป็นนายเขา เขาก็นอนกันเสียจับหนึ่ง. เมื่อฝรั่งมาเป็นเจ้า
เป็นนายอยู่ที่ประเทศอินโดจีน มาเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของพวกทางนี้ว่า พอเที่ยง
ตี ๑๒ ก็ปิดออฟฟิศ นอนกันถึงบ่าย ๒ โมง ลูกขึ้นทำงานใหม่. นี่ออฟฟิศราชการ
ที่พวกฝรั่งเขามาจัดให้ที่อินโดจีน; ในเมืองไทยเขาทำไม่ได้ เพราะเขาไม่เป็นนาย
ถึงขนาดนั้น. เขามาแก่นิสัยที่เคยอดทนของชาวตะวันออกนี้ให้กลายเป็นคนขึ้นนอน
เหมือนพวกเขา. อ่างเหตุว่าเป็นเมืองร้อน เป็นฤดูร้อน ตอนเที่ยงต้องนอน
แล้วมันก็นอน ๒ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๑๒ ถึงบ่าย ๒ โมงนั้น ปิดออฟฟิศให้นอนกัน.
อย่างนี้เป็นการเพาะนิสัย ให้มี ถิ่นะมิทระ มากขึ้น. ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทเราต้อง
ต่อสู้ ให้ ถิ่นะมิทระ นี้วินาศไป อย่าให้มีเหลือ. มันต้องแจ่มใส แม้แต่เวลา
ที่รับประทานอาหารอ้อมแล้วก็ต้องแจ่มใส. ถ้ากลัวจะไม่แจ่มใสก็อย่ารับประทาน
เข้าไปมาก. หรือถ้ากลัวมากกว่านั้นอีกก็อย่ารับประทานเลยดีกว่า มันจะไม่ง่วงนอน.

ระเบียบของพระพุทธเจ้า ท่านไปบิณฑบาตตอนเช้า ไปสาย ๆ ไปในเมือง
ได้แล้วก็ออกมานอกเมือง แล้วก็มาฉัน. มันก็สายมากจนจะเที่ยง. แล้วก็มาลิ
กล่าวไว้ชัดเจนว่า จากนั้นท่านก็อยู่ที่วิเวการ. ทิวา แปลว่ากลางวัน, วิหาร แปลว่าอยู่;
ทิวาวิหาร แปลว่าอยู่กลางวัน. ตอนบ่าย ตอนเย็นท่านจึงจะไปวัด แล้วไปทำหน้าที่
สอนภิกษุอะไรตามเคย. ที่นี้คนขึ้นนอน มันก็เข้าใจเอาเองว่า ทิวาวิหารนั่นคือนอน;
นี่โกหกใส่พระพุทธเจ้า. ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้า ไม่ได้หมายความว่านอน.
คือเมื่อรับประทานอาหารเสร็จไปแล้ว อยู่ทิวาวิหาร คือนั่งด้วยสมาธิ ถ้าพูดอีกที

ก็คือนั่งต่อสู้กับ ถีนะมิทระ นั่งกำจัด ถีนะมิทระ ด้วยอำนาจของสมาธิ. แต่ว่าเรื่องนี้มันเป็นเรื่องที่ท่านเคยชิน ทำมาแล้วแต่กาลก่อน ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาสำหรับท่าน. ฉะนั้น ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้าตอนเที่ยงนั้น ไม่ใช่นอน ไม่ใช่หลับ แล้วก็ไม่ใช่เอนตัวนอน. ลูกศิษย์รุ่นหลังมันขี้เกียจ มันขี้นอน มันเลยอธิบายกันอย่างนั้น; มันโกหกใส่พระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าฉันแล้ว ก็นอนเสียพักหนึ่ง แล้วจึงจะไปทำอะไร ๆ .

นี่ขอให้คิดถึงเรื่องเหล่านี้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทระ นั้นมันเป็นปัญหาอย่างบ้าง? เราควรจะต่อสู้กับมันอย่างไรบ้าง? อาตมาก็มองเห็นประโยชน์อันนี้ จึงเลือกเอาเวลาที่ว่ามี ถีนะมิทระ ได้ง่ายนี้เป็นเวลาบรรยาย; จึงเลือกเอาเวลา ๑๑ ครั้ง หรือ ๑๒ น. เป็นเวลาบรรยาย เป็นเวลาที่เขานอนกัน หรือที่พวกฝรั่งมาสอนให้พวกอินโดจีนนอน; ซึ่งเขาไม่เคยนอน มาลบล้างวัฒนธรรมของเขา.

นี่ขอให้สนใจคำว่า ถีนะมิทระ ว่ามันเป็นเข้าศึกอันร้ายกาจ ที่ทำให้คนเสียนิสัย มีนชา ซึมเซา ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง; แม้ไม่นอนมันก็ซึมเซา มันไม่แจ่มใส มันไม่กระจ่าง; นี่คือต้นเหตุที่ทำให้ไม่เกิดสมาธิ ไม่เกิดญาณ ไม่เกิดญาณทัศนะ หรือแสงสว่างในจิตใจ.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าการที่เรามานั่งฟังอะไร ในเวลาเที่ยงซึ่งชวนให้ง่วงนอนนี้ เป็นการฝึกจิตอยู่แล้วในตัว พุดให้ชัดก็คือว่า เป็นการฝึกสมาธิอยู่แล้วในตัว; ถ้าไม่มี ถีนะมิทระ ก็แปลว่าไม่มีนิรอรณ; ถ้าไม่มีนิรอรณก็แปลว่าจิตเป็นสมาธิ. เพราะมีหลักอยู่ชัดเจนแล้วว่า จิตที่เป็นสมาธิ นั้น คือจิตที่ปราศจากนิรอรณ. ถ้าเดี๋ยวนี้เราไม่มีนิรอรณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถีนะมิทระ เราก็เป็นผู้ที่มีจิตเป็นสมาธิอยู่แล้วโดยปรยายใดปรยายหนึ่งในลักษณะหนึ่ง. ฉะนั้นควรจะพอใจแม้ว่าจะมานั่งฟังในเวลาชวนให้ง่วงนอน.

นี่ขออย่าได้คิดว่าเป็นเรื่องที่แกล้งทำให้ลำบาก; แต่เป็นเรื่องที่ฝึกฝนชวณกันฝึกฝนให้เข้มแข็ง. ฉะนั้นก็เลยขอโอกาส ขอร้องไปเสียด้วยเลยว่า ต่อไปนี้ไปที่บ้านหรือไปที่ไหนก็ตาม ถ้าไม่ใช่เวลานอนแล้วก็ขอให้บังคับ ไม่ให้มันมีถีนะมิทระ คือวงนอน. และถึงแม้เวลานอนเป็นเวลาสมควรนอน แต่ถ้ามันมีเรื่องที่จะต้องทำอะไร มันก็ต้องทำได้ ต้องไม่วงนอน; คือให้มันเป็นได้ทั้งที่ว่าจะทำหรือจะไม่ทำ. อาตมานี่ถ้าว่า ไม่มีธุระอะไร ก็นอนเหมือนกัน ขอสารภาพว่า ตั้งแต่อายุมันมากเข้านี้ ตอนบ่ายมักจะนอนเหมือนกัน. แต่พอมันมีเรื่องต้องทำ เช่นไปบวชภาค ตั้งแต่เที่ยงจนเย็นนี้ มันก็ไม่นอน มันก็ทำได้ แล้วก็ไม่ได้เสียหายนะไร. นี่เรียกว่าเราจะต้องทำได้ตามต้องการทุกอย่าง.

ในเรื่องเกี่ยวกับ ถีนะมิทระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการศึกษาธรรมะ เกิดปัญหาขึ้นมาเมื่อไร ต้องศึกษาได้เมื่อนั้น; เดียวนี้พระเถรมันขึ้นนอน มันก็นอนเสียมากกว่าที่จะเรียน. แม้เรียนมันก็เรียนอย่างซึมเซา, อย่างจิตใจที่ซึมเซา เพราะฉะนั้นส่วนมากมันจึงสอบไล่ตกทั้งนั้น เพราะอุปสรรคเพียงข้อเดียวคือ ถีนะมิทระ. ฉะนั้นเป็นถูกต้องอย่างยิ่งที่ว่าฝึกฝนแก้ไข ถีนะมิทระ ด้วยการมีการกระทำเช่นอย่างนี้. คือเราจะศึกษาหรือพูดจากันในเวลาที่มีนชวณวงนอน เช่นเดียวกับที่วัดในกรุงเทพฯ ที่อาตมาเคยไปอยู่นั้นทำวัตรเช้า ในเวลาที่มีนชวณวงนอนที่สุด, ลงปาฏิโมกข์ในเวลาที่มีนชวณวงนอนที่สุด. ท่านจะมีเจตนาอย่างไรก็ไม่ทราบ แต่ท่านทำกันมาอย่างนั้น หลายชั่วท่านเจ้าอาวาสแล้ว บอกไม่ถูก; อาตมาเห็นว่าดี. ดังนั้นเดี๋ยวนี้ก็ขอให้ถือว่าดี ที่มานั่งต่อสู้กับถีนะมิทระ เพื่อจะฟัง. นี่ดูจะเป็นเรื่องนอกเรื่องมากไปแล้ว เป็นเรื่องส่วนตัวด้วย; แต่ว่ามันเป็นเรื่องส่วนตัวที่เกี่ยวข้องกันกับท่านทั้งหลาย คือท่านทั้งหลายจะต้องเอาชนะความรู้สึก มีนชา ซึมเซา ง่วงเหงาหาวนอน นี้ให้ได้. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ เพราะธรรมะนี้ลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ที่นี้อาตมาจะบรรยาย เรื่องปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้ง เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้ท่านทั้งหลายนอน. ก็คอยดูซิ เพราะเรื่องนี้มันฟังยาก มันเข้าใจยาก คงจะมีคนหลับกันมากกว่าเรื่องอื่น. ดังนั้นขอให้คอยเหลียวดูกันว่าใครมันจะหลับประหมังก่อนใคร. มันเป็นความจำเป็นที่จะต้องทำอย่างนี้ เอาเรื่องที่ฟังยากและไม่ชวนฟังที่สุดนี้มาพูด ในเวลาที่มันชวนง่วงนอนที่สุดเหมือนกัน.

เอาละที่นี้ก็จะได้ออกไปพูดเรื่องที่เป็นเรื่องเป็นราวกันเสียที. การบรรยายตลอดปี ปีนี้ จะพูดถึงเรื่อง **หัวใจของพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง** ยิ่งขึ้นไปกว่าทุก ๆ ปี จะพูดถึงเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาโดยแท้จริงยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าที่พูดมาแล้วทุก ๆ ปี.

อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่จะพูดกันตลอดปีนี้? ก็คือสิ่งที่ท่านทั้งหลายฟังไม่รู้เรื่องว่าอะไร ที่พระท่านสวดว่า อิทปิปัจจยตา. อิทปิปัจจยตานี้คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริงยิ่งกว่าที่พูดมาแล้วแต่ปีก่อน ๆ. ในสูตรที่เป็นที่มาที่สวดไปเมื่อตะกี้นี้ ในขนาด ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านั้นแหละ; พระไตรปิฎกนั้น ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านั้น ซึ่งเป็นสูตรที่ ๑๐ ของวรรค ชื่อว่า อาหารวรรค นิทานสังยุตต์ แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย สูตรนี้เป็นสูตรที่ ๑๐ มีอยู่ราว ๒ หน้ากระดาษครึ่ง. ชั่ว ๒ หน้ากระดาษครึ่งนี้ เคยถึงคำว่า อิทปิปัจจยตา ถึง ๑๒ ขอให้ฟังดูให้ดี. ชั่วที่พระสวดเมื่อตะกี้มีคำว่า “อิทปิปัจจยตา” ถึง ๑๒ ครั้ง, มีคำว่า รัมมณิยามตา, รัมมัญญิตตา, อย่างละ ๑๑ ครั้ง; มีคำว่า ตถตา อวิตถตา อนัญญุตตา อย่างละ ๑๑ ครั้ง. คำเหล่านี้ที่ออกชื่อว่า ตา ๆ ๆ นี้ คือหัวใจของพุทธศาสนาถึงที่สุดอย่างยิ่งที่แท้จริง. แต่ว่าท่านทั้งหลายไม่เคยได้ยิน; จะไปโทษใครก็ได้ จะไปโทษบรรพบุรุษครูบาอาจารย์ แต่กาลก่อน ว่าทำไมไม่เอามาให้ ได้ยินได้ฟัง ก็โทษไม่ได้ ไม่มีเหตุผลจะไปโทษท่าน ยกเลิกกันดีกว่า; เอาเพียงแต่ว่า เดียวนี้เราไม่เคยได้ยิน คำที่สำคัญที่สุด คือคำว่า **“อิทปิปัจจยตา”** ที่เป็นหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา.

ในบรรดาสิ่งที่ลึกซึ้งเห็นยาก ที่ชื่อว่า *ทุทฺทสํ* ; *ทุทฺทสํ โข ภิกฺขเว จานํ* - ฐานะที่เห็นได้ยากอย่างยิ่ง; ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในปฏิจสุมุบาท นี้อย่างหนึ่ง; แล้วก็คือ สัพพสงฺขาร สมถิ, สัพพุปฺธิ ปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ คือนิพพาน นี้อีกอย่างหนึ่ง; เป็น ๒ อย่างเท่านั้น. เรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เลยว่า เห็นยากที่สุด เข้าใจยากที่สุด *ทุทฺทสํ* นี้. *ทุทฺทสํ* เห็นยากที่สุดจนไม่อยากจะสอนใคร ตรัสรู้แล้วไม่อยากจะสอนใคร. เรื่องที่เห็นยากที่สุดนี้ มี ๒ เรื่องเท่านั้น คือเรื่องปฏิจสุมุบาท ฝ่ายเกิดทุกข์ แล้วก็เรื่องนิพพาน ฝ่ายดับทุกข์; แต่ทั้งสองเรื่องนี้ มันเป็นเรื่องเดียวกัน.

นี่ขอให้ช่วยจำไว้หน่อยว่า ในพระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาทเรา ไม่ใช่ฝ่ายมหายาน สูตรเพียง ๒ หน้ากระดาษครึ่ง มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ในสูตรนั้นถึง ๑๒ ครั้ง, แล้วมีคำว่า ตถตา, ตถตา นี้ ในสูตรนั้นมีถึง ๑๑ ครั้ง. แต่ว่า ตถตาที่เรียกชื่ออย่างอื่น ไม่ได้เรียกชื่อในคำนี้ มีทั่วไปในพระไตรปิฎก. ฝ่ายมหายาน หรือฝ่ายพวกจีนเขาเอาไปพูดกันมาก คำว่า *ตถตา* ฝรั่งเศสสนใจมาก คำว่า *ตถตา* ไปเรียกว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ตามพระบาลีเดิม. *ตถตา* แปลว่าความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างอื่น. ภาษาฝรั่งแปลเป็นคำสั้น ๆ ว่า *suchness* ความเป็นอย่างนั้น. ภาษาจีนเรียกว่า *ยูสี่*. *ยูสี่* แปลว่าความเป็นอย่างนั้น. *ยูสี่* คือพระตถาคต *ยูสี่* คือ *ตถตา* คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วไปอธิบายกันมาก หลาก ๆ แขนง มากมายทีเดียว ซึ่งพุทธบริษัทไทยเราไม่เคยได้ยินด้วยซ้ำไป คำว่า *ตถตา*; นี่หัวใจของพุทธศาสนาที่จะพูดกันในวันนี้.

ที่นี้ขอให้ตั้งใจฟัง ว่าในวันนี้จะไม่พูดอะไร จะพูดแต่สิ่งที่เรียกว่า **หัวใจอันแท้จริงของพุทธศาสนา** แต่ในนามที่เรียกว่า **“อิทัปปัจจยตา”** ที่แสดงความหมายลึกซึ้ง และสำคัญที่สุด.

เมื่อพูดถึงหัวใจพุทธศาสนา ผู้คงแก่เรียนทั้งหลายก็จะนึกถึงว่า สัพพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. แม้ี่จะเป็นพุทธภาษิต ก็ไม่ได้มุ่งหมายจะแสดงถึงหัวใจที่สุด แต่แสดงหลักกว้าง ๆ เพราะฉะนั้นท่านจึงตรัสว่า เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี้เป็นคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. ท่านผู้รู้ไหนก็ได้ ไม่ใช่เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แต่ถือเป็นหลักที่ท่านกล่าวได้ว่า ที่ผู้รู้ทั้งหลายจะสอน ๓ อย่างนี้ สัพพปาปสฺส อกรรม-อย่าทำบาปทำชั่ว; กุสลสฺสูปสมฺปทา-ทำแต่กุศล ความดีให้ถึงพร้อม; สจิตฺตปริโยทปนํ-ทำจิตให้บริสุทธิ์; ๓ ข้อนี้เป็นคำสั่งสอน เป็นวิธีสอน เป็นการสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. เราอย่าไปตะครุบเอาว่า นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาให้มันมากนัก เพราะยังเป็นคำ ที่ยังกว้างมาก. เรารู้ได้ทันทีว่า สอนไม่ให้ทำบาปนี้ ศาสนาไหนก็สอน สอนให้ทำดี ศาสนาไหนมันก็สอน. สอนให้ทำจิตบริสุทธิ์ ศาสนาไหนก็สอน, อย่าไปโง่; หากแต่ว่าวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น มันมีหลายอย่าง วิธีของเราก็มี วิธีของศาสนาอื่นเขาทำจิตให้บริสุทธิ์โดยวิธีอื่น; ในพุทธศาสนาเรามีวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์ ตามศาสนาของเรา. ถ้าทำจิตให้บริสุทธิ์ได้ตามวิธีของพุทธศาสนาเรา ต้องทำจิตให้แจ่มแจ้งใน อิทัปปัจจยตา มันจึงจะบริสุทธิ์จากกิเลสได้.

ที่นี้บางคนจะเถียงว่า หัวใจพุทธศาสนานั้นคืออริยสัจจ ๔. นี้ทุกคนก็แทบจะได้ยินมาแล้ว ว่าหัวใจพุทธศาสนา คืออริยสัจจ ๔ นี้ก็จริง และถูกที่สุด. แต่มันยังพวว่า มันยังตั้ง ๔ อย่าง จะเรียกว่าหัวใจมีตั้ง ๔ หัว อย่างไม่ได้; หรือว่า ๔ อย่างรวมกัน มันก็มากอย่างเป็น ๑ หัว เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความไม่มีทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ เรียกอริยสัจจ ๔ นี้เป็นหัวใจ. ที่นี้อย่าลืมนะว่า ทุกข์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา เหตุให้เกิดทุกข์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, หนทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา;

ฉะนั้นอริยสัจจ ๔ นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา. อีกชื่อหนึ่ง ก็เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีอยู่สูตรหนึ่งในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจะแสดงอริยสัจจ ๔ แก่พวกเธอ จงตั้งใจฟังให้ดี...* ” แล้วพระพุทธเจ้าก็แสดง ปฏิจจสมุปบาท แสดงความทุกข์คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ตามอย่างในที่ทั่ว ๆ ไป ก็แสดงอย่างนั้น. พอทุกข์สมุทัย ท่านก็ชี้ขึ้นว่า อวิชชา ปัจจยา สังขาร; สังขาระปัจจะยา วิญญานัง ฯลฯ จนเกิดทุกข์; ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์นั้นแหละ คือทุกข์สมุทัย. พอถึงทุกขนิโรธ ก็ว่า อวิชชายะ ตเววะ อเสสะวิราคะนิโรธา, สังขาร-นิโรธา ฯลฯ เรื่อยไปจนเป็นความดับทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร. นี่ดูซิ อริยสัจจ ๔ ที่เต็มรูป ที่เต็มเปี่ยม เต็มที่นั่น คงแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาท; ไม่ใช่แสดงสั้น ๆ ลุ่น ๆ เหมือนที่เราได้ยินได้ฟังกันโดยมาก ซึ่งเรียกว่าอริยสัจจย่อหรือ อริยสัจจธรรมดา. ถ้าอริยสัจจสมบูรณ์แบบ คือเต็มที่แล้ว ทุกข์สมุทัยต้องแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาทฝ่าย สมุทยวาร, แล้วทุกขนิโรธต้องแสดงด้วยปฏิจจสมุปบาทฝ่าย นิโรธวาร. ฉะนั้นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ก็คือ เรื่องอริยสัจจ, เรื่องอริยสัจจ อันสมบูรณ์แบบก็คือ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท และเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นแหละคือ เรื่อง อิทัปปัจจยตา

ที่นี้เราก็เปรียบเทียบกันดูซิว่า มันเป็นหัวใจอย่างไร เป็นหัวใจมากน้อย กว่ากันอย่างไร? ถ้าไปพูดถึงเรื่องว่าอย่าทำบาป ก็มีเรื่องมาก, ทำแต่บุญ ก็มีเรื่องมาก, ทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ก็ยังมีวิธีมาก มีเรื่องมาก. ที่นี้พูดว่าให้รู้จัก อิทัปปัจจยตา คือเห็นว่า *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น*. นี่เป็นหัวใจ กว่า; เพราะว่าถ้ารู้อันนี้แล้ว มันมีความรู้สึกที่เป็นไปเอง ในตัวมันเอง มันทำบาป ไม่ได้. ถ้าคนเห็น อิทัปปัจจยตา แล้วทำบาปไม่ได้, ทำบุญก็เป็นบุญอยู่ในตัวโดยไม่ต้องทำ, และจิตบริสุทธิ์อยู่ในตัวมันเองเมื่อเห็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้จะดูกันอีกทีหนึ่งก็ว่า ใ้บบานนี้คือตัว อิทัปปัจเจยตา ในฝ่ายบาป, ฉะนั้นการทำบาป ก็คืออิตัปปัจเจยตา; ใ้บุญกุศลก็เป็น อิทัปปัจเจยตา ในฝ่ายบุญ, ฉะนั้นการทำบุญ ทำกุศล ก็เป็น อิทัปปัจเจยตา; การทำจิตให้ดีขึ้น ๆ ๆ จนเกิดปรากฏเป็นความดับทุกข์ นี่ก็เป็น อิทัปปัจเจยตา. ฉะนั้นในโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ข้อนั้นก็ ดี ในอริยสัจจ์ก็ดี หัวใจของมันนั่น คืออิตัปปัจเจยตา. แทนที่จะพูดถึง ๔ บรรทัด ยาว ๆ พูดคำสั้น ๆ คำเดียวว่า “อิตัปปัจเจยตา”, ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะต้องพูดยาว ว่าทุกข์, ว่าเหตุให้เกิดทุกข์. ว่าความดับแห่งทุกข์; ว่าทางถึงความดับแห่งทุกข์, นี่ต้องพูดถึงอย่างนี้; กับพูดว่า “อิตัปปัจเจยตา” คำเดียวนี้ เป็นหัวใจกว่า; หรือ จะพูดว่า ไม่ทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ นี่ มันก็สู้พูดคำเดียวไม่ได้.

ที่นี้ถ้าจะพูดรายละเอียดของปฏิจจสมุปบาท ต้องพูดถึง ๑๑-๑๒ ครั้ง อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ; ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ คือความทุกข์ ตั้ง ๑๑ ชั้น ๑๑ ประโยค. ทั้ง ๑๑ ประโยคนี่ สรุปรูปเป็นคำพูดสั้น ๆ เพียงคำเดียวว่า “อิตัปปัจเจยตา”. พระพุทธเจ้าจะตรัสอย่างนี้. พอตรัสว่า อิทัปปัจเจยตา แล้ว ปฏิจจสมุปปาโท ก็ติดขึ้นมาเลย, หรือพูดว่า ปฏิจจสมุปปาโท แล้ว อิทัปปัจเจยตา ก็ติดขึ้นมาเอง เป็นไวยากรณ์ เป็น synonym ของกันและกันใช้แทนกันได้. ฉะนั้นเราอุตสาห์สวดปฏิจจสมุปบาทกินเวลาดังนานนั้น มันสรุปได้ในคำสั้น ๆ เพียงว่า อิทัปปัจเจยตา ซึ่งตามตัวหนังสือ แปลว่า เพราะมี สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. นี่คือกฎวิทยาศาสตร์ในสากลจักรวาลของ cosmos, ของ logos, ไม่ยกเว้นที่ไหน จะมีความหมายของคำว่า อิทัปปัจเจยตานี้ เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นี่คือ

ธรรมชาติ ธรรมธาตุ. ธรรมะ แปลว่า ธรรมดา, ธา-ตุ แปลว่า ธาตุ, ธรรมธาตุ ธรรม ธา-ตุ เป็นธาตุแห่งธรรม คือ อิทัปปัจจยตา นี้ถ้าพูดว่า อิทัปปัจจยตา มั่นยาวนัก หลายพยางค์นัก ย่นอีกมันจะเหลือเพียง ๓ พยางค์ว่า ตถตา; ตถตา แปลว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ก็คือ อิทัปปัจจยตา ที่หลายพยางค์ยืดยาว นั้นแหละ: ที่ยืดยาวว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ๒ ประโยคน้อย ๆ นี้เอามารวม กันเข้าเป็นวลีเดียว เป็นคำพูดคำเดียวว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วก็มีคำ กำกับหรือว่าคำแทนกันได้ว่า อวิตถตา คือ *ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น*; และว่า อนัญญถตา คือ *ความไม่เป็นไปอย่างอื่น*; นั้นแหละคือ อิทัปปัจจยตา. ดังนั้น พวกจีนเขาจึงเลือกเอาคำที่สั้นที่สุดคือ ตถตา นี้ไปใช้กันมากที่สุดทางฝ่าย มหายาน. แล้วยังเป็นภาษาจีนก็เหลือเพียง ๒ พยางค์ว่า “อู๊สี่” ยังลดได้อีกพยางค์หนึ่ง. ภาษาบาลีมันมีถึง ๓ พยางค์ว่า ตถตา. นี้ก็ดูให้ดี : อิทัปปัจจยตา แปลว่า เมื่อมี สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ขอให้เห็นใจพระพุทธเจ้าหรือผู้กล่าว ในการที่จะกล่าวสรุปอะไร ให้เหลือเป็นคำสั้น ๆ นั้น มันก็ต้องเว้นคำบางคำ ซึ่งมันอาจจะฝากรวมไว้กับคำ ที่เหลืออยู่ เช่นว่า *อิทะ* แปลว่า *นี้*; *ปัจจยตา* แปลว่า *ความเป็นปัจจัย*; อิทัปปัจจยตา แปลว่า *ความที่มีนี้เป็นปัจจัย* “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เข้าใจเสียก่อนซิว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เหลียวไปทางไหนให้รอบ ๆ ๆ ทั่วโลก ทั่วจักรวาล ทั่วสากลจักรวาล หรือว่าจนหมด อะไร ๆ ที่มันมีอยู่ มันจะพบแต่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เพราะฉะนั้นจึงถือว่าอาการอย่างนี้ คืออาการที่สำคัญที่สุด; คือไม่เป็นอย่างอื่น จะเป็นแต่อย่างนี้ จะไม่เป็นอย่างอื่น. นี้เราก็เลือกเอาแต่คำสั้น ๆ คือว่าจะ เป็นแต่ อย่างนี้ จะเป็นแต่อย่างนี้ คือตถตา มันก็เลยใช้คำนี้แทนคำว่า *อิทัปปัจจยตา* มันจะได้ สั้นเขา เหลียวไปทางไหนก็มีแต่ ตถตา; นี้พูดถึงวัตถุล้วน ๆ วัตถุมันเป็นอย่างนั้น

คือมันเป็นอย่างที่มีมันเป็น, มันไม่เป็นอย่างอื่นจากที่มีมันเป็น. มันเป็นอย่างนั้นก็เพราะว่ามีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เพราะว่ามีอะไรอยู่ประเภทหนึ่งเป็นปัจจัย ก้อนหินก้อนนี้จึงเกิดขึ้น และมาตั้งอยู่ที่นี้; ฉะนั้นก้อนหินก้อนนี้จึงเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้คำประโยคยาวนี้มันย่อให้สั้นลงมาได้ว่า มันมีความเป็นอย่างนั้นเอง : จึงว่าก้อนหินนี้เป็นอะไร? เป็นอย่างนั้นเอง. ก้อนหินนี้จึงเป็น ตถตา นี่คือนั่นที่ไม่มีชีวิต ที่เราถือว่าไม่มีชีวิต มันก็เป็น ตถตา ไปตามแบบของสิ่งที่มีมันไม่มีชีวิต เพราะมันมีปัจจัยสร้างขึ้นมาก. ชี้ไปถึงต้นไม้ก็อย่างเดียวกัน ต้นไม้ก็เป็น ตถตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นปรากฏอยู่เป็นต้นไม้. และจะเป็นสัตว์ เช่นสุนัขและแมวก็เหมือนกันอีก เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้มาถึงคนก็อย่างเดียวกันอีก ที่นี้มาถึงความคิดนึกความรู้สึก ในหัวใจอย่างคน ในหัวใจของคน ก็เป็นอย่างเดียวกันอีก เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ คือความคิดนึกอย่างนี้มันจึงเกิดขึ้น. มันมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันเกิดอย่างนี้ ๆ , เพราะปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันจึงเกิดอย่างนี้ ๆ. เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะเป็นทุกข์ มันก็เกิดทุกข์; เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะดับทุกข์ มันก็ดับทุกข์ มันก็ไม่มีทุกข์. เพราะฉะนั้นปัจจุสมุปบาท ฝ่ายทุกข์ และฝ่ายดับทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา จึงไม่มีอะไรที่ไม่เป็น อิทัปปัจจยตา จะเล็งไปในทางไหนก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ความรู้สึกคิดนึกหรือว่าการกระทำการเคลื่อนไหวอะไรของใครก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เหมือนอย่างว่า ท่านทั้งหลายมาที่นี้ ความรู้สึกที่มาที่นี้มันเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีอะไรกระตุ้น เตือน แหย่ อะไรต่าง ๆ ให้อยากมาที่นี้. ความอยากมาที่นี้ เป็น อิทัปปัจจยตา และท่านก็มาที่นี้ แล้วก็ต้องเดินมา ขึ้นรถไฟมา อะไรมา มันก็มีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เดินมา ขึ้นรถไฟมา อาการอย่างนั้นก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาเกิดฟัง ธรรมะ เข้าใจธรรมะที่พูด ธรรมะนี้; การรู้ธรรมะนี้

ก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งการรู้ธรรมะ มีปัจจัยที่จะให้รู้ธรรมะ มีความฉลาดบ้าง มีอะไรบ้าง มันจึงรู้ธรรมะ. เพราะฉะนั้นความรู้ธรรมะนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เดียวนี้เรามีความรู้ธรรมะเกิดขึ้น ก็เพราะมันมีปัจจัยของการที่จะให้รู้ธรรมะ. ที่นี้มีศรัทธา มีศรัทธาอยากจะทำปฏิบัติธรรมะขึ้นมา ตัวศรัทธานี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. มันเกิดมาจากปัญญา ความรู้เห็น ว่าธรรมะนี้ดี. การที่ท่านมีศรัทธาในพระพุทธ ศรัทธาในพระธรรม พระสงฆ์ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้พยายามพากเพียรอย่างยิงที่จะปฏิบัติธรรม ความพยายามนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มันเป็นผลของเหตุปัจจัย อันใดอันหนึ่ง มันจึงเกิดความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติธรรม. นี้ถ้าปฏิบัติได้ สามารถปฏิบัติได้ ความสามารถปฏิบัติได้ นี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือมันมีปัจจัยเพียงพอที่จะทำให้ปฏิบัติธรรมะได้. ที่นี้ทำได้สำเร็จ ความสำเร็จนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งความสำเร็จ.

นี้ขอให้คุณให้ดีกว่าไม่มีอะไรที่มันไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ขออภัย ที่พูดกันตรง ๆ หน่อยว่า ความที่มนุษย์ สัตว์ ต้องมีเพศผู้ เพศเมีย จะต้องสืบพันธุ์; ความจำเป็นที่จะต้องสืบพันธุ์นั้น ก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่อย่างนั้น มันหายไปหมดแล้ว มันไม่มีสัตว์ ไม่มีคนเหลืออยู่ที่นี่. มันมีความจำเป็นอะไรอันหนึ่งโดยเป็นธรรมชาติ หรือโดยกฎของธรรมชาติอะไรก็ตาม ความจำเป็นที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องสืบพันธุ์ สัตว์เซลล์หนึ่งก็ต้องสืบพันธุ์ สัตว์หลายเซลล์ก็สืบพันธุ์ สัตว์แมลงก็สืบพันธุ์ สัตว์มีกระดูกสันหลังก็สืบพันธุ์ กระทบคนก็สืบพันธุ์; ความต้องสืบพันธุ์ ความจำเป็นที่ต้องสืบพันธุ์นี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่ว่ามันมีปัจจัยที่ลึกซึ้งมาก ที่เอามาอธิบายยาก แต่แล้วก็ไม่ต้องกลัว มันเป็นปัจจัยอันหนึ่งซึ่งลึกซึ้งมากที่ทำให้สัตว์ที่มีชีวิตต้องสืบพันธุ์. ที่นี้มันก็เกิดความอยากที่จะสืบพันธุ์ขึ้นมาในสัตว์ที่มีชีวิต เมื่อมันถึงกำหนด ถึงอายุ. นี้ความอยากสืบพันธุ์นี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่รุนแรงขึ้น. ที่นี้

เมื่อมีการสืบพันธุ์ การสืบพันธุ์โดยความหมายก็ดี โดยการกระทำก็ดีนั้น ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. มันมีปัจจัยที่ทำให้ต้องเป็นอย่างนั้น ต้องทำอย่างนั้น. ที่นี้การตั้งครรภ์ มีท้อง มีครรภ์ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่ชัดมากขึ้นอีก. การคลอดลูกออกมา มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา มากขึ้นไปอีก. ความเจริญเติบโตจนมาเป็นพวกเราที่มานั่งอยู่ที่นี้ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา ; ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา หลายชั้นหลายชั้น: อยากมาที่นี้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง, แล้วก็ได้ด้วยเหตุปัจจัยอย่างนั้นอย่างนี้ มันยังเป็น อิทัปปัจจยตา ชั้นกันหลาย ๆ ชั้น เราจึงได้มานั่งพูดกันอยู่ที่นี้. ขอให้ดูความเป็นอิทัปปัจจยตาว่า เป็นอย่างนี้ มันอยู่ในสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต. แต่เนื่องจากสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความรู้สึกนั้น มันไม่มีความทุกข์ ฉะนั้นจะไปพูดถึงมันไม่มีปัญหา มันไม่ใช่ปัญหา; มันจะต้องพูดถึงแต่สิ่งที่มีชีวิต มีความรู้สึกที่จะเป็นทุกข์. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “เรื่องอริยสัจจ์นี้ ฉันทพูดเฉพาะผู้มีเวทนา”. นี้จะเคยได้ยินหรือไม่เคยได้ยินก็ตามใจ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้นว่าเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ นี้ฉันพูดสำหรับผู้ที่มีเวทนา คือมีความรู้สึก. ถ้ามันหมดความรู้สึกไม่มีเวทนา หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีเวทนา มันก็ไม่เกี่ยวแก่เรื่องอริยสัจจ์ เพราะเรื่องอริยสัจจ์ นี้พูดสำหรับคนที่มีความรู้สึก และเป็นทุกข์ หรือต้องการจะดับทุกข์. แต่คำว่า อิทัปปัจจยตา มันกว้างไปกว่านั้น มันแสดงความหมาย แม้ว่าสิ่งนี้ไม่มีชีวิตไม่มีความรู้สึก มันก็มีกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ในนั้น. เหมือนว่าก่อนหินก้อนนี้มาตั้งอยู่ได้ที่นี้ มันมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง คือมันใช้เวลาที่ล้าน ๆ ปี จึงเป็นก้อนหินขึ้นมา แล้วก็ล้าน ๆ ปี ก็ร้อยล้านปี มันก็สลายกลายเป็นอันอื่นไป. อย่างก้อนหินทรายนี้มันก็คงหลายหมื่นล้านปี มันจึงจะเป็นหินทรายอย่างนี้ขึ้นมาได้ ; แล้ววันหนึ่งมันก็จะสลายกลับไปเป็นธาตุตามนั้นของมัน. นี้เรียกว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา มีชีวิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา ความคิดนึกของสิ่งที่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา. ส่วนใหญ่ทั้งหมดรวมทั้งตัวเรานี้เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้แม้ส่วนย่อย แบ่งออกเป็น

ชน เล็บ ฟัน หน้ ง ฯลฯ แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน ของ :
 ผม ชน เล็บ ฟัน หน้ ง ฯลฯ หรือจะแบ่งเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
 แต่ละธาตุ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน คือมันต้องเป็นอย่างนั้น ต้อง
 เกิดมาอย่างนั้น : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ผลจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็น
 ปัจจัย ชนจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย เล็บ ฟัน หน้ ง จึงเกิดขึ้น ๆ ;
 ที่นี้ส่วนร่างกาย. พอมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย เวทนา ความรู้สึกแห่งจิตจึงเกิดขึ้น ที่นี้
 สัญญาเกิดขึ้น สังขารเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้น อะไรเกิดขึ้น. ว่าจะว่าให้มันย่อยลง
 ไปอีก เช่นว่าในเนื้อนี้มันก็มีเลือด มีอะไรทุกอย่างแล้ว ถ้าว่าจะแยกเป็นโมเลกุล
 เป็นอะตอม เป็นอีเล็กตรอน โปรตรอน อะไรก็ตาม ทุกชิ้นยิ่งแยกไปเท่าไร ก็ยิ่งมี
 ความเป็น อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นกระทั่งว่า ความที่มันว่าง มันก็อยู่ใน
 กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา คือมันมีปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น ความว่างก็ไม่มี
 มันก็เป็นความว่าง. ฉะนั้น *ความไม่มี* มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, *ความมี*
 มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ไปแบบหนึ่ง มันมีเหตุมีปัจจัยสำหรับ *ความมี*, มีเหตุ
 มีปัจจัยสำหรับ *ความไม่มี*.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านก็ฉลาดอีก ท่านจึงไม่พูดว่ามี ไม่พูดว่า ไม่มี ;
 ท่านพูดเสียว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าใครมาเสนอว่า โลกนี้มี ท่านก็จะพูดว่า นี่ถ้า
 พูดอย่างอาตมาพูด ก็พูดหยาบ ๆ ว่า “ไอ้บ้า”; ถ้ามาเสนอว่าโลกนี้ไม่มี ก็จจะว่า
 “ไอ้บ้า”; นี่อาตมาเป็นคนพูดหยาบ. แต่พระพุทธเจ้าท่านสุภาพ ท่านไม่พูดหยาบ
 ท่านพูดว่า ไม่ใช่-ไม่ใช่ มันเป็น อิทัปปัจจยตา อย่าพูดว่า มี อย่าพูดว่าไม่มี.

ฉะนั้น เราจึงจับหลักได้ทันทีว่าทุก ๆ อย่างมีความหมายอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา.
 ทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่อยากเรียกให้หลายคำนัก
 ก็เรียกว่า ตถตา ทุกอย่างเป็น ตถตา. ถ้าใครรู้จัก ตถตา ก็คือรู้จักทุกอย่าง. ดังนั้น

นอกจากจะต้องรู้จักตัวมันทุกอย่างแล้ว จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ของมันด้วย. กฎเกณฑ์ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. เดี่ยวก่อนจะพูดเสียให้หมดเลย ว่าความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีขึ้นมาเนี่ยมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. นั่นมี นี่มี นี่เราพูดอย่างนี้เราไง. หากเป็นพระพุทธรูปเจ้าท่านไม่ตรัสว่ามี ท่านตรัสว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นหรือปรากฏอยู่. ฉะนั้นการที่มีสิ่งนี้ขึ้น มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่สิ่งทั้งหลายต้องมีกฎ ความที่สิ่งทั้งหลายต้องมีกฎ มีเกณฑ์ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ตัวกฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่ตอนนี้กินเวลามากที่จะพูดให้ฟังได้ว่า แม้ตัวกฎเกณฑ์นั้น ก็เป็น อิทัปปัจจยตา อย่างน้อยก็เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนี้ ๆ กฎนี้จึงเกิดขึ้น กฎว่าอย่างนี้จึงเกิดขึ้น : กฎวิทยาศาสตร์ กฎอะไรก็ตาม กฎธรรมะ อะไรก็ตาม ที่เป็นกฎ เป็นเกณฑ์เป็นสังขธรรมแล้ว มันก็อยู่ในวิสัยแห่ง อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน. ที่นี้การที่ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามกฎนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตัวกฎนั้นมันอย่างหนึ่ง. ตัวความที่สิ่งทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามกฎนี้ มันก็อีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่มันเป็นไปตามกฎ เป็นไปตามกฎ เป็นไปตามกฎ เนี่ยมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. หรือว่าเมื่อมันเป็นไปถึงที่สุดที่มันจะเป็นไปได้ ถ้าว่ามี ถ้าว่ามีที่สุด, มันก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา; มันเป็นไปไม่ถึงที่สุด มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. มันไปทางนั้นก็ อิทัปปัจจยตา, มันไปทางนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ไปทางโน้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา. เกิดขึ้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ดับลงก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

นี้อาตมาแกั่งพูดคำว่า อิทัปปัจจยตา หลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้ง ให้มันชินหูของท่านทั้งหลายที่ไม่เคยได้ยินมาแต่กาลก่อน จึงใช้คำว่า อิทัปปัจจยตา ให้ชินหูกันตั้งแต่วันนี้ไปจนถึงวันหลัง ๆ ต่อไปจะพูดกันง่าย เป็นคำที่พระพุทธรูปเจ้าท่านสอนท่านรักของท่านมาก ก็จะเล่าเรื่องราวพระพุทธรูปเจ้าท่านรักของท่านมากอย่างไร คือว่าคราวหนึ่งท่านนั่งเล่น (พูดอย่างนี้ขออภัยประหยัดเวลาหน่อย พุทธราชาศัพท์มันลำบาก)

ท่านนั่งเล่นอยู่พระองค์เดียว เป็นพระพุทธรเจ้าแล้วท่านก็ยังอยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้ ปากของท่านก็พิมพ์ ๆ ไป. ถ้าอย่างพวกเราคนเดียวนี้ มันก็ร้องเพลงเล่น ผิวปากเล่น เพราะปากมันอยู่ไม่สุขนี่ มันก็ร้องเพลงลามกอนาจารไปเลยก็มี คนสมัยนี้ เพราะปากมันอยู่ไม่สุข. ทีนี้วันนั้นพระพุทธรเจ้าเมื่อท่านนั่งอยู่องค์เดียวที่นั่น ท่านก็ร้องเพลงเหมือนกัน พิมพ์ ๆ อิทัปปัจจยตา คือ อาศัยตาเกิดรูป เกิดจักขุวิญญาณ ธรรม ๓ ประการเรียกว่า ผัสสะ, มีผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา ฯลฯ คือ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา. แล้วท่านแจกในกรณีที่เกิดขึ้นทางตาอย่างนี้ จนตลอดสาย, แล้วเกิดขึ้นทางหูอย่างนี้ จนตลอดสาย, ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จนตลอดสาย ; ท่านร้องเพลงเล่นพระองค์เดียวเรื่อง อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้น จึงควรจะต้องว่า มันเป็นเรื่องสำคัญเกิดกว่าที่จะสำคัญแล้ว. ถ้าไม่สำคัญพระพุทธรเจ้าไม่เอามาพิมพ์เล่นอยู่พระองค์เดียว. ทีนี้เผอิญคราวหนึ่งภิกษุองค์หนึ่งแอบมาฟังอยู่ ท่านเหลียวไปเห็นเข้า เอ้า! ดีแล้ว-ดีแล้ว นี่ต้องเล่าเรียน ต้องศึกษา ต้องเรียน ธรรมปริยายนี้ คือ อิทัปปัจจยตา.

ทำไมมันจึงมีอาการหนักถึงขนาดนี้? นี่ถ้าพูดหยาบ ๆ อย่างพวกเราเรียกว่า มัน “ขึ้นสมอง” ทำไม อิทัปปัจจยตา มันจึงเต็มอยู่ในจิตใจของพระพุทธรเจ้า? ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดู. มันก็เพราะเหตุว่าการที่ท่านสละราชสมบัติออกไปบวชนั่น เพราะว่าอิทัปปัจจยตา มันบังคับ, กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตามันบังคับ, มันเป็นความแกว่งรอบศูนย์กลางของสติปัญญาที่ต้องการจะไปเรื่อย ๆ ๆ ๆ นี่มันเป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ท่านจึงทนอยู่ไม่ได้จึงต้องไปบวช. พอท่านบวชแล้วท่านก็มีปัญหาใหญ่ยิ่งอยู่ว่า ทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร! นี่ถ้าท่านศึกษาให้ดี ท่านจะพบว่า พระพุทธรเจ้าออกบวชเที่ยวค้นหา ๆ อยู่ ๖ ปี จนกว่าจะตรัสรู้ นั่น มีแต่การค้นหาว่า ความทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร ตลอด ๖ ปีนั้นแหละมัน อิทัปปัจจยตา. ค้น อิทัปปัจจยตา ด้วยอำนาจการบังคับของ อิทัปปัจจยตา จนกระทั่งพบ อิทัปปัจจยตา ว่าความทุกข์นี้

เกิดมาจากชาติ; แล้วก็ค้นต่อไปอีกว่าชาติเกิดมาจากอะไร ค้น อิทปปัจจยตา ที่ ๒ ว่าชาติเกิดมาจากอะไร ก็มาจากภพ; ค้นว่าภพมาจากอะไร ก็มาจาก อูปาทาน; อูปาทาน มาจากอะไร มันก็ อิทปปัจจยตา ไปทีละอย่าง ๆ เหมือนที่พระสวดเมื่อตะกี้ : ว่ามันเป็นธรรมดาที่มีอยู่ก่อนแล้ว ที่พระตถาคตทั้งหลาย จะเกิดขึ้นมา หรือจะไม่เกิดขึ้นมาก็ตามใจ ไม่รู้ไม่ชี้หมด ธรรมดาอันนี้มีอยู่ก่อนแล้ว. พระพุทธเจ้าจะเกิด ธรรมดาอันนี้เป็นอย่างนี้, พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด ธรรมดาอันนี้ก็เป็นอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้ค้นหา อิทปปัจจยตา จึงได้พบว่า ความทุกข์ มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอูปาทาน อูปาทานมาจากตัณหา ตัณหามาจากเวทนา เวทนามาจากผัสสะ ผัสสะมาจากอายตนะ อายตนะมาจากนามรูป นามรูปมาจากวิญญูณ วิญญูณมาจากสังขาร สังขารมาจากอวิชชา; เลยนั้นไม่ต้องค้น เพราะค้นเท่าไรมันก็พบแต่อวิชชา. นี้ถ้าพูดเป็นหลักวิชา เป็นทฤษฎี ก็พูดอย่างนี้. นี้คือ อิทปปัจจยตา แต่ละข้อ ๆ เป็น ปฏิจจสมุปบาท และเป็น อิทปปัจจยตา ว่าทุกข์มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอูปาทาน ฯลฯ เหล่านี้เป็น อิทปปัจจยตา หรือเป็น ปฏิจจสมุปบาท ก็เรียกอยู่ทุก ๆ ตอน ฉะนั้นมันจึงขึ้นสมองท่าน: เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ คึ้นที่จะตรัสรู้ คึ้นที่จะตรัสรู้ นั้นเป็นคึ้นสำคัญที่สุด พิจารณา อิทปปัจจยตา คือ ปฏิจจสมุปบาท นี้ในปฐมยาม. การพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท นี้ ในบางคัมภีร์ ก็พูดว่า พิจารณาแต่ฝ่ายสมุทยวาร คือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายที่ให้เกิดทุกข์ อวิชชา ให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญูณ ฯลฯ นี้เรียกว่า สมุทยวาร. ในปฐมยาม พิจารณาแต่ฝ่าย สมุทยวาร. พอสิ้นสุดของปฐมยาม เกิดความรู้แจ้งขึ้นมาวาบหนึ่ง เป็นอุทานออกมาทางปาก เป็นพุทธอุทานบทหนึ่งที่ว่า “เมื่อใด ธรรมะมาปรากฏ แก่พราหมณ์ผู้เพ่งหาความจริงอยู่...เพราะมารู้ว่าสิ่งทั้งหลายมาแต่เหตุ” นี้ก็เป็นผลของการพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทปปัจจยตา ตลอดปฐมยาม. พอตรัสรู้

หน่วยหนึ่งเรียกว่า พุทธอุทานที่หนึ่ง. มัชฌิมยาม ก็รู้ ก็พิจารณา ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร ตลอดมัชฌิมยาม. พอสิ้นสุดแห่งมัชฌิมยามก็เปล่งอุทาน อุทานที่สอง ว่า “ ความสังสัยสิ้นไป เพราะรู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย”. ที่นี้พอถึงปัจฉิมยามก็พิจารณา ปฏิจจสมุปบาท ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายสมุทวาร และทั้งฝ่ายนิโรธวาร ครั้นในที่สุดแห่งปัจฉิมยาม คือหัวรุ่ง ท่านก็เกิดอุทานที่สาม ที่ว่า “..เดี๋ยวนี้ อวิชชาสิ้นไป เหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นมา กำจัดความมืดให้หายไป” นี้ก็ตรัสรู้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยการพิจารณา อิทัปปัจจยตา ทั้งคืน. ทั้งคืนนี้ช่วยจำไว้ด้วยว่าทั้งคืน : ปฐมยามก็พิจารณาส่วนสมุทวารตลอดยาม, มัชฌิมยามก็พิจารณาฝ่าย นิโรธวาร ตลอดยาม, ปัจฉิมยามก็พิจารณาทั้งฝ่าย สมุทวาร และนิโรธวาร ตลอดยาม; พอสว่างพอดีพร้อมกับตรัสรู้. แล้วทำไมจะไม่ “ขึ้นสมอง” ท่าน : ก่อนตรัสรู้ก็คืนแต่ อิทัปปัจจยตา, ในคืนตรัสรู้ก็ง่วนกันอยู่แต่ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาถึงตอนที่ว่า พอท่านตรัสรู้แล้วหยกๆ นั้น คล้าย ๆ กับว่าท่านกลัวว่ามันจะหนีหายไปไหนเสียอย่างนั้นแหละ ท่านก็นั่งพิจารณาทบทวนอยู่ที่นั่น ไม่ลุกจากที่ ไม่ไปฉันอาหาร ไม่ไปบิณฑบาต นี้ตามพระคัมภีร์กล่าวอย่างนั้น, อีก ๗ วัน; ย้ำหัวตะปู อิทัปปัจจยตา อยู่อีก ๗ วัน ไม่ลุกไปบิณฑบาต ไม่ลุกไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ลุกไปไหน.

ข้อความมันมีอย่างนี้ในพระคัมภีร์ ท่านจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามใจ; แต่เอาตามเชื่อ. การที่มันมีจิตใจจดจ่ออยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกินธรรมดา นั้นไม่หิวข้าว มันไม่ต้องไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ดังนั้นก็แปลว่าท่านย้ำ หรือย้ำอมย้ำลงไปด้วยอิทัปปัจจยตา อีก ๗ วัน. ที่นี้ที่ท่าน เทียบสอนทุกเรื่อง ๆ ที่เป็นคำสอนของพระพุทธรเจ้า มีหัวใจอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น โดยเฉพาะเรื่อง อริยสัจจ์ทั้งหมดก็ คือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา. และท่านสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมากที่สุด แต่เขาไม่ค่อยเอามาพูดกันให้ใครได้ยิน เขาถือว่ามันยาก ไม่ต้องเอามาพูด

เอาแต่เรื่องง่ายมาพูด เพราะฉะนั้นเราจึงได้ยินแต่เรื่องง่ายๆ ทั้งๆ ที่เรื่องที่ยากที่สุดของเรื่องทั้งหมด คือเรื่อง ปฏิจสุมุบาท หรือ อิทปปัจจยตา นี่เต็มไปหมดในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่เราเข้าใจหรือเราเห็นแต่เพียงว่าที่มันออกชื่อถ้อยคำเหล่านี้โดยตรง แต่ที่มันไปอยู่ในคำเหล่านี้มันไม่รู้ เราไม่รู้ลึก ดังนั้นไม่มีอะไรเลยที่ว่ามันจะไม่ใช่ อิทปปัจจยตา. ธาตุทั้ง ๔ ธาตุทั้ง ๖ อะไรมันก็เป็น อิทปปัจจยตา, อายตนะภายนอก อายตนะภายใน มันก็เป็น อิทปปัจจยตา, นามก็เป็น อิทปปัจจยตา, รูปก็เป็น อิทปปัจจยตา, เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็น อิทปปัจจยตา, ความที่สิ่งทั้งหลายเหล่านี้มันสัมพันธ์กันโดยอาการอย่างนั้นอย่างนี้ก็เป็นอิทปปัจจยตา ฉะนั้นพระไตรปิฎกทั้งหมด ทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทปปัจจยตา; ถ้าไม่ฝ่ายเกิดก็ฝ่ายดับ ฝ่ายเกิดทุกข์หรือฝ่ายดับทุกข์.

ที่นี้คำที่แทนกันได้ยังมีอีก คือคำว่า **ธัมมัญญิตตา**. เมื่อตะก็พระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตา ๑๑ หน ใครสับประหงกเสียดก็ไม่ได้ยินทั้ง ๑๑ หน แต่เมื่อตะก็นี้พระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตานี้ ๑๑ ครั้ง. ธัมมัญญิตตา แปลว่า ความตั้งอยู่ตามธรรมดา. ความตั้งอยู่ตามธรรมดานี้ใช้แทนกันได้กับคำว่า อิทปปัจจยตา. อิทปปัจจยตา มันก็หมายถึงปรุงแต่ง ๆ ๆ นั่นแหละ คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ได้มีอะไรอยู่หนึ่ง มีแต่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่อย.

แล้วคำที่แทนกันได้อีกคำหนึ่งก็ว่า **ธัมมเนียมตา** แปลว่า **กฎตายตัวของธรรมดา**. ความตั้งอยู่ตามธรรมดาก็ดี กฎอันตรายตัวของธรรมดาก็ดี นี่ก็คือ อิทปปัจจยตา.

เท่าที่สวด ที่พระสวดไปเมื่อตะก็นี้ คำว่า **ธัมมธาทู** ก็คือ อิทปปัจจยตา. **ธัมมธาทู** แปลว่า **ธาตุแห่งธรรม**. ธรรมธาทู นี้ก็คือ อิทปปัจจยตา พระพุทธเจ้าจะเกิดก็ตาม พระพุทธเจ้าจะไม่เกิดก็ตาม ธรรมธาทูนี้มีอยู่แล้ว ก็แปลว่า อิทปปัจจยตา

นี่มีอยู่แล้ว เป็นความตั้งอยู่แห่งธรรมดาบ้าง, เป็นกฎตายตัวของธรรมดาบ้าง, เป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นบ้าง, เป็น อวิตถตา คือความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น นอกจากความเป็นอย่างนั้นบ้าง, หรือเป็น อนัญญถตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นบ้าง, นี่คืออิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นคำสอนทั้งหลาย มันจึงเป็น อิทัปปัจจยตา หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์.

พระพุทธเจ้าจะนิพพานอยู่หยก ๆ แล้ว ประโยคสุดท้ายพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอะไร? ทุกคนก็คงจะนึกได้ว่า ท่านตรัสว่า “ขวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป สิ้นไปเป็นธรรมดา นั่นแหละคือ อิทัปปัจจยตา สรุปรูปทำย; คำสั่งคำสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าบอกเราเรื่อง อิทัปปัจจยตา ว่าสังขารทั้งหลายเป็น อิทัปปัจจยตา : ความสิ้นไปก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความเสื่อมไปก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ท่านทั้งหลายจงสร้างความไม่ประมาทให้เต็มพร้อมในทุกแห่ง นั่นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แล้วพอสิ้นคำพูดคำสุดท้ายท่านก็เงยบ แล้วท่านก็นิพพาน.

การที่สังขารทั้งหลายต้องดับไป นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา นี่มันเป็นเสียจนถึงกับว่าไม่มีตั้งต้น หรือไม่มีที่สุด มันเป็นตลอดไป; และเป็นไปในทุกสิ่งทุกอย่าง ฉะนั้นจึงถือได้ว่าเป็นหัวใจของทุกสิ่ง. อิทัปปัจจยตา คือตัวจริงของทุกสิ่ง หัวใจของทุกสิ่ง; อิทัปปัจจยตา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. ทีนี้ถ้านอกไปจากนั้น อิทัปปัจจยตา ก็เป็นทุกอย่างที่มันเป็นอยู่ หรือมีอยู่ในโลกนี้ อย่างที่ได้บอกแล้วเมื่อตะกี้นี้ว่า อะไร ๆ มันเป็น อิทัปปัจจยตา แม้แต่ก้อนหิน ก้อนดินขึ้นไป

ทีนี้ก็อยากจะให้ย้ำหรือให้ทำความเข้าใจย้ำตรงคำว่า ตถตา เพื่อประหยัดเวลา. ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เราพูดว่า อิทัปปัจจยตา ๖ พยางค์ แต่ถ้าว่าเรา

พูดว่า ตถตา มันจะมี ๓ พยางค์. ถ้าพูดอย่างจีนพูดว่า “ยู่สี่” ก็เหลือ ๒ พยางค์ ความเป็นอย่างนั้น. ถ้าพูดอย่างบ้านนอก ภาษาบ้านเมืองนี้ก็ว่า พรรคั่นแหละ มีเท่านั้นแหละ. ถามว่าอะไรเป็นยังไง อะไรเป็นยังไง ก็มีคำตอบว่า พรรคั่นแหละ ไม่มีพรรคอื่น พรรคั่นแหละ. อย่าดูถูกคำว่า “พรรคั่นแหละ” นั่นแหละคือ ความจริงของสากลจักรวาล คือคำว่า ตถตา ในภาษาบาลี. ตถ แปลว่า อย่างนั้น, ตา แปลว่า ความเป็น ความเป็นอย่างนั้น. พูดภาษาบ้านนอกธรรมดาว่า “พรรคั่นแหละ” เช่นถามว่าความตายคืออะไร? พรรคั่นแหละ; ความเกิดคืออะไร? พรรคั่นแหละ; ความสุขคืออะไร? พรรคั่นแหละ; ความทุกข์คืออะไร? พรรคั่นแหละ; คนฟังว่าบ้าแล้ว บ้าแล้ว! นี่คือดีที่สุด จริงที่สุด ไม่บ้าที่สุด คือคำว่า ตถตา. หมายความว่าเมื่อใดเห็น ตถตา เมื่อนั้นจะไม่มีความหลง ไม่มีอวิชชา อีกต่อไป, จะไม่มีผู้หญิง จะไม่มีผู้ชาย, จะไม่มีได้ จะไม่มีเสีย, ไม่มีเกิด ไม่มีตาย, ไม่มีขึ้น ไม่มีลง, คือไม่มีทุกอย่าง; มันเป็น ตถตา เหมือนกันหมด ไม่มีอะไรนอกจาก ตถตา นั้น.

ฉะนั้นคนที่มีการตรัสรู้แล้วก็คือตรัสรู้ ตถตา เหลียวไปทางไหน ก็เหมือนกันหมด จึงไม่เกิดความรัก ความชัง ไม่เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ในสิ่งใดได้; แล้วก็ไม่ทำอะไรให้ผิด หรือให้ถูกได้ มันเหนือความผิด เหนือความถูก; เรียกอีกอย่างหนึ่งก็ว่า มันเหนือความทุกข์ ไม่มีความทุกข์ เพราะเห็นตถตา หรือว่าเห็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท. เหล่านี้จะมาขยายเป็นอริยสัจจ์ เป็นทุกข์ เป็นสมุทัย เป็นนิโรธ เป็นมรรค ขยายออกไปเถอะ มันก็ไม่พ้นไปจาก ความเป็น อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ถ้าเป็นนักภาษาบาลีสักหน่อย ก็ขอให้นึกถึงคำว่า “ตถาคตา” คำว่า ตถาคตา นี้ไม่ใช่หมายถึงแต่พระพุทธเจ้า. ทิฎฐิติ ๑๐ เช่น อ้นตคาหิกทิฎฐิติ จะใช้

คำว่า ตถาคตทั้งนั้นเลย แต่เรามาพูดเป็นไทย ๆ แปลว่า สัตว์. โหติ ตถาคโต ปริ มรณา; น โหติ ตถาคโต ปริ มรณา แปลว่า ตถาคตตายแล้ว-มี; ตถาคตตายแล้ว-ไม่มี. ที่ออกชื่อว่า ตถาคโต นั้นไม่ใช่บ่งถึงพระพุทธรเจ้า. คนที่เรียนมาแคบ ๆ จะคิดว่าตถาคโต นั้นหมายถึงพระพุทธรเจ้า เลยเกิดปัญหาที่บ้านหลังที่สุดว่า พระพุทธรเจ้าตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หรือไม่เกิดอีก. ที่แม้คำว่า ตถาคตา นั้นแปลว่าสัตว์ สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั่วไปเลย; คือว่า มาอย่างนั้น หรือ ไปอย่างนั้น เรียกว่า “ตถาคโต” มันก็คือ ตถตา. ในสัตว์ทั้งหลาย มีความเป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่า ตถาคต ไปอย่างนั้น หรือมาอย่างนั้น หรืออะไรอย่างนั้น. ตถาคต แปลว่า สัตว์ทั้งหลายทั่วไป รวมทั้งพระพุทธรเจ้า.

ที่นี้ พระพุทธรเจ้าท่านเรียกพระองค์เองว่า “ตถาคต” ก็แปลว่าท่านไม่ได้ยกตัวท่านขึ้นให้สูงกว่าเราแม้แต่อณูเดียว สัตว์ทั้งหลายเป็นตถาคตอย่างไร, พระองค์ก็เป็นตถาคตอย่างนั้น. การที่พระองค์เรียกว่า “เรา ตถาคต” นี้เพื่อจะบอกว่า เราก็คือสัตว์เหมือนพวกเธอ คือเป็น ตถาคต เหมือนพวกเธอ. นั่นคือ สัตว์ทั้งหลายก็มีความเป็น ตถตา อยู่ในความเป็นสัตว์นั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าตถาคตด้วย. พระพุทธรเจ้าก็แสดงไว้ชัดเจนแล้วว่า ฉันทตถาคต แกกั ตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็คือ ตถาคต; คือท่านไม่สมควรเรียกพระองค์เองด้วยคำอื่น นอกจากคำว่า “ตถาคต”. นี้ก็แปลว่า เป็นการประกาศลัทธิ ตถาคต ไปในตัว; แล้วทรงลดพระองค์ หรือว่าจะเรียกว่าจัดพระองค์ไว้ในฐานะที่เท่ากันกับสัตว์ทั้งหลาย คือเป็น ตถาคต เป็นผู้ไปอย่างนั้น มาอย่างนั้น อยู่อย่างนั้น อะไรอย่างนั้น คือว่าเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเหมือนกัน. เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น แปลว่า เนื้อหนัง ร่างกาย กระดูก จิตใจ อะไรของท่าน ก็เหมือนกัน คือมันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า ตถาคต นี้ให้ดี ๆ แล้วก็เข้าใจ คำว่า ตถตา ได้ดี; หรือว่าถ้าเข้าใจคำว่า ตถตา ดี ก็เข้าใจคำว่า

ตถาคต ดี เพราะว่าตถาคตก็คือผู้ที่มี ตถตา ความเป็นอย่างนั้น ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. นี่มันก็จะรวมไปถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย สุนัขและแมวก็เป็นตถาคต เพราะมันมีความเป็นตถตา. นี่จะเป็นเหตุให้พูดไปถึงว่า ในสุนัข ในพระพุทธรเจ้า ในอะไรก็มีความเป็น ตถตา เหมือนกัน ; เราพูดไม่ออก. เขาจะด่าเอาว่า เรายังดูถูกพระพุทธรเจ้า. แต่พระพุทธรเจ้าท่านพูดเอง ว่าเป็นตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็เป็น ตถาคต เราก็ตถาคต ตัวเราตัวพระพุทธรเจ้าเอง ก็จัดไว้เป็นตถาคต คือมันเป็น ตถตา หรือเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเป็นสักว่า ธรรมธาตุ ธรรมธาตุล้วน ๆ ไม่เป็นอะไรมากไปกว่านั้น. ธรรม-ธาตุ ธรรมธาตุ นี่คือ อิทัปปัจจยตา มีความหมายว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; แล้วความที่มันไม่เป็นอย่างอื่นเลย มันจะเป็นแต่อย่างนี้ คือเป็นว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงใช้คำรวมคำหนึ่งว่า มันมีความเป็นอย่างนั้น . ความเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ นี้คือ ตถตา. ผู้ใดมีความเป็น ตถตา ผู้ นั่นคือ ตถาคต ฉะนั้นจึงเสมอกันหมด ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลอะไรพิเศษอะไรไปจากไหน. เมื่อมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลแล้ว ก็ไม่ต้องพูดถึงความผิดแผกแตกต่างกัน เพราะมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลเสียแล้ว ความต่างกันระหว่างบุคคลมันก็ไม่มี มันจึงมีแต่ ตถตา มันเลยเห็นความจริงที่สูงสุดว่าไม่มีอะไรนอกจากความเป็น ตถตา หรือความเป็น อิทัปปัจจยตา; นี่คือหัวใจของพุทธศาสนา.

อยากจะย้ำเพื่อกันลืมด้วยคำว่า ให้ดูจนเข้าใจว่าไม่มีอะไรเลยที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา นี้เสียก่อน; แล้วก็มาดูอีกทีว่าในพระไตรปิฎกทั้งแปดหมื่นสี่พันหัวข้อ ที่กล่าวไว้ ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ในทางปริยัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการปฏิบัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการที่ได้ผลของการปฏิบัติมาเป็นมรรค ผล นิพพานอะไร ก็ไม่มีเรื่องอื่นนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา คำเดียวนั้นเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทั้งใน

ส่วนปริยัติ ทั้งในส่วนปฏิบัติ ทั้งในส่วนปฏิเวธ. ดังนั้นจึงขอรับรองให้ท่านทั้งหลาย
ถือว่า **อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.**

เมื่อพูดอย่างนี้มันกว้างกว่า มันหมดกว่า ที่จะพูดว่าอริยสังข์เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา; หรือว่าไม่ทำบาป ทำแต่กุศล ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา อย่างนี้มันก็ยังไม่มากเท่า ยังไม่เก่งเท่า ยังไม่ดีเท่าที่จะพูดว่า
“อิทัปปัจจยตา คือหัวใจของพุทธศาสนา”

จากคำ ๆ นี้แยกไปหาความทุกข์ก็ได้, แยกไปหาความดับทุกข์ก็ได้,
หรือจะไม่ไปไหนไม่เกี่ยวกับดับทุกข์ เป็น อพยยากฤต ไปหมดก็ได้เหมือนกัน. ทุกสิ่ง
เป็น อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของทุกสิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำตาม
กฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นถ้าพวกเราอยากจะมีพระเจ้ากับเขาบ้าง
ก็จงถือเอา อิทัปปัจจยตา ว่าเป็นพระเจ้า; แล้วจะเป็นพระเจ้าที่เก่งกว่าพระเจ้า
ไหน ๆ หมดเลย; อย่างดีก็เสมอกัน. ถ้าเราถือเอา อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าแล้ว
เราจะมีพระเจ้าที่ไม่มีพระเจ้าไหนเหนือกว่า. พระเจ้าที่เขาถือ ๆ กันอยู่นั้น ถือผิด ๆ.
พระเจ้าผู้สร้าง มันก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตาพระเจ้าผู้ทำลายก็ไม่มีอะไร
ยิ่งไปกว่าอิทัปปัจจยตา พระเจ้าผู้คุ้มครองก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา,
พระเจ้าคืออยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าคือ
ทุกสิ่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าพุทธศาสนาจะมีพระเจ้ากันบ้าง
ก็มีที่ อิทัปปัจจยตา

สิ่งนี้มีอำนาจที่สุด มีอำนาจบันดาล ถึงกับว่า พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือ
พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด “ฉันท์อยู่” นั้น พระพุทธเจ้าตรัสเองว่า *อุปปาธา วา ภิกขเว*

ตถาคตนี้, อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ -ตถาคตจะเกิดขึ้น หรือตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม อิทัปปัจจยตานั้นยังอยู่และมีอยู่แล้ว มีอยู่แล้วโดยไม่มีจุดตั้งต้น นี่มันเหมือนกับพระเจ้า พระเจ้ามีอยู่โดยไม่มีจุดตั้งต้น; คนมันเข้าใจผิดเองว่าเป็นคนเป็นอะไรมันก็มีการตั้งต้นไปเสีย. พระเจ้าที่แท้จริง ไม่ใช่คน ยิ่งกว่าคน มันคือกฎเกณฑ์อันนี้ ที่เราจะเรียกได้ว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้จะเอาอะไรกันอีกลองคิดดู ถ้าจะพูดว่าพระเจ้าคือทุกสิ่ง หมายถึงทุกสิ่งก็คือ อิทัปปัจจยตา. แล้วสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นทั้งหมดทุกสิ่ง มันก็คือ อิทัปปัจจยตา. กิริยาอาการของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. การปฏิบัติก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ผลของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ตัวธรรมชาติทั้งหลายคือ อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งหลายก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา, หน้าที่ของมนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกฎเกณฑ์นั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา, ผลที่มนุษย์จะได้รับออกมาเป็นมรรค ผล นิพพานก็คือ อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นธรรมทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. ในธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็น อิทัปปัจจยตา อย่าพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา นี่คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น ประโยคที่ว่า **สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย** นั้นแหละ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เข้มขันใกล้เคียงกันที่สุดกับคำว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ หรือไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น. มันมาอยู่ที่คำว่า "อิทัปปัจจยตา". ทีนี้ประหยัดแรงสำหรับจะพูดจะออกเสียง ก็ลดเหลือว่า "ตถตา". ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนจำคำ ๒ คำนี้ไว้ให้ดี ตถตาคำหนึ่ง, อิทัปปัจจยตา อีกคำหนึ่ง ว่านี่คือทุกอย่าง และนี่คือหัวใจของพุทธศาสนาด้วย.

สำหรับวันนี้ อาตมาต้องการจะพูดเพียงแง่เดียวเท่านั้น คือแง่นี้เท่านั้น คือให้รู้จักคำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้คืออะไร? เป็นอันว่าวันนี้เราพูดกันว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไร. ทีนี้พอรู้จัก อิทัปปัจจยตา ดีแล้ว ต่อไปก็จะพูดในแง่อื่น มุมอื่น ที่มันเกี่ยวเนื่องกัน; จะได้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือว่ามีความรู้ที่มันแจ่มแจ้ง ยิ่งขึ้นไปอีก.

ในวันนี้พูดโดยหัวข้อว่า อิทัปปัจจยตา คือหัวใจของ พุทธศาสนาด้วย, และพูดโดยกว้างที่สุดว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไรด้วย. พูดว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไร ก็พอแล้ว พอรู้ว่าเป็นอะไร มันก็รู้ได้เองว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนา หรือเป็นหัวใจของสากลจักรวาล เป็นหัวใจของความจริงทั้งหมด เป็นหัวใจของอะไรก็ไม่มีแรงจะพูด

วันนี้ขอหยุดไว้แต่เพียงเท่านี้.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะวิชาหรือศาสตร์ทั้งปวงของโลก

-๒-

เสาร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายวันเสาร์ในครั้งที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงเรื่อง **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิชาหรือเป็นศาสตร์ทั้งปวงของโลก**. ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามทบทวนทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ดีที่สุด นับตั้งแต่ความมุ่งหมายของการเอาเรื่องนี้มาบรรยาย. ขอให้นึกไว้เสมอว่า มีความประสงค์ที่จะทำให้พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทยิ่งขึ้นจนเต็มรูปของความ เป็นพุทธบริษัท ซึ่งประเดี๋ยวจะได้พิจารณากันว่าทำไมจึงต้องเข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา; และที่สำคัญอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือว่าเรื่องนี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเป็นตัวแท้ทั้งหมดของพุทธศาสนา, แต่แล้วก็ไม่มีการรู้จัก **ไม่มีใครเอามาพูด**

ที่แท้นั้นไม่ใช่ว่าจะไม่เคยเอามาพูดกันเสียเลย แต่ได้เอามาพูดอยู่ในถ้อยคำอย่างอื่น คือไม่ใช่ถ้อยคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือถ้อยคำที่เป็นตัวสูตรโดยตรงของอิทัปปัจจยตา. ที่จริงเราก็พูดกันอยู่ทุกวัน ถึงเรื่องเหตุ เรื่องปัจจัย แต่เราก็ไม่ได้เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอริยสัจจ์ นี่เป็นเรื่องเหตุเรื่องผล และความที่มันเกี่ยวเนื่องระหว่างเหตุกับผล ซึ่งเป็นลักษณะของอิทัปปัจจยตา; แต่เราก็ไม่เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือไม่ยกเอาใจความสำคัญข้อนี้ขึ้นมาพูด คงพูดแต่เรื่องอริยสัจจ์ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. เมื่อเป็นเช่นนี้ เกรงไปว่าคนเหล่านั้นจะไม่มองเห็นความเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ หรือเหตุให้เกิดทุกข์ หรือความดับทุกข์ หรือทางให้ถึงความดับทุกข์; ดังนั้นก็แปลว่าไม่ลึกลงไปถึงหัวใจ พูดกันแต่ตัวข้างนอก. นี่จึงขอให้สนใจต่อไปอีก ให้เห็นถึงลักษณะความที่มันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเป็นเนื้อเป็นตัวทั้งหมดของพุทธศาสนา. นี่คือข้อที่อาจจะต้องเตือนกันทุกครั้งของการบรรยายก็ได้ เพราะมันยังใหม่ มันยังไม่ชิน.

ที่นี้ก็จะต้องต่อไปถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้า เมื่อท่านจะว่าอะไรเล่น อยู่พระองค์เดียว เหมือนกับเราสวดมนต์เล่น สวดมนต์บทใดบทหนึ่งสั้น ๆ เล่น อย่างนี้ก็ตาม หรือว่าเมื่อคนหนุ่มคนสาวเขาจะร้องเพลงเล่นก็ตาม; พระพุทธเจ้าท่านจะออกปาก เอ่ยออกมาเป็น อิทัปปัจจยตา พิมพ์ ๆ อยู่ตามลำพังพระองค์. ในสูตรบางสูตรก็ได้กล่าวไว้ชัดว่า ทางใต้ ปฏิจจสมุปบาทไปทั้ง ๑๑ อากาโร ทั้งฝ่ายสมุทยวาร และนิโรธวาร; แต่ว่ายังมีในสูตรอีกบางสูตร เช่นสูตรที่ ๕ แห่ง คหปติวารค อภิสมยสังยุตต์ เป็นต้น ในสูตรนี้กล่าวว่าพระองค์จะทรงพิมพ์เนื้อหาของ อิทัปปัจจยตา คือข้อความมีอยู่ ๔ ประโยคสั้น ๆ ขอให้ตั้งใจฟังให้ดี แล้วต่อไปเราก็จะเอามาสวดให้คล่องปากกันทุกคน; มีเหตุผลอย่างไรเดี๋ยวก็จะได้รู้. เมื่อพระองค์ทรงพิมพ์อยู่พระองค์เดียว ก็จะตรัสใจว่า *อิติ อิมสมึ สติ, อิทั ใหติ*-โดยอาการอย่างนี้

เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ-เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ-เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ- เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไปดังนี้. เป็นบาลีก็มีแต่เพียงว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ; อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ. ถ้าเป็นไทยก็ว่า “โดยอาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป” มีเท่านั้นเอง. ที่เป็นภาษาบาลี เราควรจะจำให้แม่นยำ ทุกตัวอักษร ทุกตัวพยัญชนะว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ; อิมสุมี อสติ, อิทํ น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ. นี่มันเป็น “คาถา” เป็นถ้อยคำที่ควรจะเรียกว่าเป็นคาถาที่ควรจะภาวนาอยู่เสมอ ในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด แล้วพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสอย่างนั้น คือในสูตรที่ ๗ แห่งกฬารชตติยวรรค นิทานสังยุตต์ มีข้อความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมทำในใจดังนี้เสมอว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ; อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ “ อย่างเดียวกันกับที่พระองค์ได้เคยทรง พึมพำเอง แล้วก็มาตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ พึงกระทำในใจดังนี้ อยู่เสมอว่า, คือว่าอย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่า ส่วนพระองค์เอง ก็ยังทรงพึมพำอยู่อย่างนี้; แล้วก็ยังทรงสอนให้อริยสาวกในพระศาสนานี้ พึมพำอยู่อย่างนี้.

คำว่า “พึมพำ” นี้ ไม่ได้หมายความว่า พุดเล่นเพื่อ ๆ ไป แต่หมายถึงมี **ความรู้ความเข้าใจอย่างยั้งในใจ แล้วมันดันออกมาเป็นคำพูด.** เมื่อเป็นดังนี้ ก็หมายความว่าทุกคนจะต้องพิจารณาจนเห็นความจริงข้อนี้เสียก่อน แล้วปล่อยให้มันออกมาทางปากเป็นคำพูดว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึง

เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ย่อมดับไป”.
นี่เรียกว่าตัว อิทัปปัจจยตา มีข้อความสั้น ๆ เพียงเท่านี้.

สำหรับคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ก็แปลอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ยินชินหูมาเรื่อย ๆ ว่า ความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น” จะท่องแต่เพียงเท่านี้ก็ได้อีกเหมือนกัน มันสั้นและจำง่ายสำหรับในครั้งแรก ๆ ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” นี่มันสั้นหน่อย ถ้าเอายาว ก็ว่า : เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี;

เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น;

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี;

เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.

นี่มันเป็น ๔ ประโยค ๔ ที. ถ้าเราย่อเหลือ ๒ ที ก็ว่า : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น. พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพิมพ์่าอย่างนี้อยู่เสมอตลอดเวลาบ่อย ๆ ถ้าหากท่านจะปล่อยให้ปากพิมพ์่าอะไรเล่น และท่านก็สอนให้เราพิมพ์่าอย่างนี้ โดยความรู้สึกลักษณะนี้.

ที่นี้ก็จะมีมองกันให้ลึกลงไปว่า ทำไมมันจึงมีความสำคัญมากนัก จะถือโอกาสพูดไปเสียคราวเดียวกันกับที่ว่า มันเกี่ยวกับวิชา หรือศาสตร์ทั้งหลายอย่างไร :

แม่ครัวเข้าไปในครัว แล้วก็หยิบไม้ฟืนมาติดไฟที่เตาไฟ แล้วไฟมันก็ลุกขึ้น แล้วนำเอาหม้อข้าวที่ใส่ข้าวสารที่ล้างแล้ว มีน้ำ ตั้งบนไฟแล้ว เมื่อรออยู่ครู่หนึ่ง น้ำก็เดือด เม็ดข้าวก็อ่อนพอที่จะเซ็ดน้ำ หรือจะไม่เซ็ดน้ำ แล้วในที่สุด ก็เป็นข้าวที่สุกแล้วก็ตักเอามากินได้. นี่ขอให้ศึกษาดูว่า มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทางรูปธรรม

อย่างไร; เมื่อไม่รู้มันก็ไม่เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่ามันเป็นหลัก อิทัปปัจจยตา
อย่างไร; นี่ก็เพราะเราไม่รู้. เราเคยเห็นพ่อแม่ทำมาอย่างนั้น เราก็ทำอย่างนั้น
แล้วก็ได้กินข้าว. เด็ก ๆ เห็นผู้ใหญ่ทำ ก็ทำอย่างนั้น มันก็เลยไม่ต้องรู้เรื่อง อิทัป-
ปัจจยตา ว่า*ทำไมมันจึงเป็นอย่างนั้น*.

ที่นี้ก็มานึกถึงกฎของ อิทัปปัจจยตา ว่า *“ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,
สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”* ในขั้นแรกเราก็เห็นว่าไม้ไฟน หรือมันมีอะไรที่จะช่วยสำหรับ
วางไม้ไฟนด้วย. ไฟจะลุกขึ้นมา ก็เพราะว่ามันจะต้องมีเชื้อเพลิง เช่นไม้ไฟน มันต้องมี
อากาศชนิดที่ไฟมันต้องการ โดยเฉพาะก็อากาศออกซิเจน; แล้วมันก็ต้องมีความร้อน
เล็กน้อย เพื่อจะทำให้เชื้อเพลิงนั้นลุกเป็นไฟขึ้นมาชนิดหนึ่ง แล้วมันก็ลุกเป็นไฟ
มากขึ้น เพราะการหล่อเลี้ยงของอากาศ และสิ่งที่มีอยู่ในเชื้อเพลิงร่วมกัน. นี่มัน
เกิดเป็นไฟลุกโพลง ๆ ขึ้นมา โดยกฎอันนี้ *“เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึง
เกิดขึ้น”*, นี่เพราะมีเชื้อเพลิงที่มีคุณภาพดี มีอากาศออกซิเจน มีความร้อน
ที่เป็นจุดตั้งต้น; อย่างน้อยก็มี ๓ อย่าง เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ๓ อย่าง,
สิ่ง ๆ นี้ คือไฟก็ลุกโพลงขึ้นมา.

ที่นี้เราก็ไม่ต้องรู้ถึงขนาดนี้ เพราะว่า ที่จริงเรื่องนี้ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่มุ่ง
หมายจะให้รู้ แต่มุ่งหมายจะให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อจะเข้าใจคำว่า อิทัปปัจจยตา
ที่พูดว่า *“เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”*. นี่คนครวัก็ลองไปสังเกตดูว่า
มีไม้ไฟน มีอากาศออกซิเจน มีความร้อนนิดหน่อย รวมกันเข้า ๓ อย่าง เป็นปัจจัยแล้ว
สิ่งที่เรียกว่าเปลวไฟก็เกิดขึ้นโพลง ๆ ที่นี้เราก็เอามือข้างที่มีข้าวสารล้างแล้วมีน้ำด้วย
วางเหนือกองไฟ. **ที่นี้ไฟที่เคยเป็นผลมาจากไม้ไฟนมาจากอะไร, มันก็กลายเป็น
เหตุ** คือไฟมันมีความร้อน มันก็ทำให้น้ำที่มีอยู่ในหม้อข้างกับข้าวสารนั้นมันพลอย
ร้อน อณูต่าง ๆ มันก็ขยายตัว. เมื่อขยายตัวมันก็อ่อน แล้วมันก็เปื่อยออกไป.
สิ่งที่ทำให้ข้าวสารนั้นเปลี่ยนตัว ก็เพราะว่ามันมีสิ่งที่เรียกว่าความร้อนในน้ำ ในหม้อ;

ข้าวสารมันก็เปลี่ยนไปสู่ความเป็นอย่างอื่น; ความเป็นอย่างอื่นก็เกิดขึ้น ในที่สุดนั้นก็เห็นอยู่แล้วว่าข้าวสุกมันเกิดขึ้น. แล้วมันก็มีเรื่องต่อไปไม่มีหยุด คือเป็นไปได้อย่างเรื่อย เช่นว่า เพราะมันมีข้าวสุก มันก็มีการกินเข้าไป มันก็มีการดับความหิว ความกระหาย แล้วมันก็จะต้องไปถ่ายอุจจาระ เป็นแน่นอน ใครจะเก็บไว้ได้. มันเนื่องกันไปอย่างนี้ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเรียกว่า อิทัปปัจจยตา ทางวัตถุธรรม.

ทีนี้ลองคิดว่า หลักวิชาเกี่ยวกับฟิสิกส์เคมีอะไรก็ตาม มันก็คือกฎที่ซ่อนอยู่ในสิ่งทั้งปวงอย่างนี้ เรื่องความร้อน เรื่องอุณหภูมิจึงอะไรต่าง ๆ ที่เขาไปค้นคว้า เขาจึงบัญญัติได้ว่า มันเป็นอย่างนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; จะต้องมีความร้อนเท่าไร สิ่งนี้จึงจะไหม้ไป หรือว่าสิ่งนี้จึงจะเปลี่ยนแปลง หรือว่าเพียงแต่น้ำจะเดือดอย่างนี้. เพราะเขารู้เรื่องอย่างนี้ละเอียดมากลงไปอีก ดังนั้นเขาจึงทำรถไฟได้ ทำเรือไฟได้ ทำอะไรที่มากไปกว่านั้นได้; มีกฎเกณฑ์ที่ละเอียดลึกซึ้งสำหรับจะทำ จนกระทั่งเขาไปโลกพระจันทร์ได้. แล้วอีกไม่เท่าไรในอนาคต การไปโลกพระจันทร์ก็จะเป็นเรื่องง่าย ๆ เล่น ๆ เหมือนกับเรื่องของเด็กกอมมือ. แต่ว่าเวลานี้มันยังเป็นเรื่องที่ฟังดูแล้ว ใหญ่โต ลึกซึ้งมาก แต่คอยดูเถอะ อีกไม่กี่สิบปี อีกไม่เท่าไร เรื่องไปโลกพระจันทร์นี้ ก็จะเป็นเหมือนกับเรื่องทำตุ๊กตาเล่น.

ทั้งหมดนี้ขอให้มองดูให้ดีว่า เพราะอะไร? สรุปแล้วมันอยู่ในคำพูดคำเดียวของพระพุทธเจ้า ว่า อิทัปปัจจยตา “เพราะความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. ขอให้นึกดูแต่ว่า แม่ครัวเข้าไปหุงข้าวที่ในครัวนั้น มันก็เนื่องด้วยอิทัปปัจจยตา ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ แล้วก็ไปตามลำดับ ๆ ๆ นี้เรียกว่าที่มันเกี่ยวกับคน ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับคนโดยตรง ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้นไปเลย เช่นว่าต้นไม้ที่มันปรากฏอยู่อย่างนี้ มันก็เป็นผลของ อิทัปปัจจยตา มันต้องมีดิน มีแผ่นดินเป็นปัจจัย

ในดินน้ำมันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของน้ำ และของธาตุที่เป็นอาหารของต้นไม้ แล้วมันยังต้องการน้ำในระดับเท่านั้นเท่านั้น มันต้องการแสงสว่างเท่านั้นเท่านั้น มันจึงจะเป็นต้นไม้ที่งอกขึ้นมาได้ แล้วมันก็เจริญเติบโตขึ้นมาจนเป็นอย่างนี้; ทุกกระเปาะนี้ เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา. แต่ว่าเราไม่เห็น เพราะว่าเราไม่จำเป็นจะต้องรู้ต้องเห็น เราเห็นว่ามันงอกขึ้นมาแล้วก็แล้วกัน; ดังนั้นจึงเรียกว่า เราไม่รู้ไม่เห็นสิ่งที่ดำตาเรา อยู่ทุกหนทุกแห่งทุกเมื่อเชิ้อวัน คือสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. นี่สิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็ยังเป็นอย่างนี้ มันมีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นอย่างโน้น เรื่อยไป.

ถ้าเราจะเชื่อตามที่เขาพูดกันไว้ในหนังสือ ตำราต่าง ๆ ว่า : โลกนี้หลุด ออกจากดวงอาทิตย์ มาเย็นเป็นโลกนี้ น้ำมันก็ไม่พ้นไปจากกฎของ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่อตามอีกพวกหนึ่งที่ว่า อาศัยอนุที่เป็นกลุ่ม ๆ เป็น Nebular หมุนคว้ง หนักเข้า ๆ เข้มข้นจนเป็นก้อนวัตถุ จึงเป็นโลกขึ้นมา อย่างนี้ยังเป็น อิทัปปัจจยตา โลกมันจึงมีขึ้นมาได้. มีโลกเป็นดวงไฟขึ้นมา แล้วมันไม่อยู่นิ่ง มันหมุนเรื่อย มันก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย จนกระทั่งมันค่อยเย็นลงมา; จนกระทั่งมันเปลี่ยนแปลง จนถึงกับเกิดน้ำ เพราะว่าอากาศที่จะรวมกันเป็นน้ำนั้น มันก็มีอยู่พร้อมแล้ว เมื่อมี อุณหภูมิพอสมควร มีความหมุนเวียนถูกต้อง มันก็เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าน้ำขึ้นมาในโลก ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้มันเป็นดวงไฟลูกโพล่ง ๆ เดียวนี้มันเป็นของแข็งเย็น ๆ ที่มีน้ำ เพราะมันมีสิ่งหุ้มห่อ เป็นไอน้ำ มีน้ำตกลงมา; เพราะฉะนั้นโลกต้องมีน้ำก่อน จึงจะเริ่มตั้งต้นมีสิ่งที่เรียกว่ามีชีวิตขึ้นมาในน้ำ เป็นชีวิตประเภทพืชบ้าง ชีวิตประเภท สัตว์บ้าง. เหล่านี้มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทุกกระเปาะนี้ว ทุก ๆ ลมหายใจเข้าออก หรือว่าทุกเวลาที่มันเปลี่ยนแปลงถึยิบ. นี้เราเรียกว่ามองดู อิทัปปัจจยตาอย่างทั่วถึง คือทั้งหมด.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านเห็นว่า บางอย่างมันไม่จำเป็น; เราจะดู อิทัปปัจจยตา เฉพาะแต่ที่มันเกี่ยวกับความทุกข์ของเราก่อน; เหมือนกับที่พระองค์ตรัสว่า สิ่งที่

ตถาคตรู้มัน มันมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า; สิ่งที่เขามาสอนนี้ เท่ากับใบไม้กำมือเดียว. ที่ว่าเท่าใบไม้กำมือเดียวนั้นมันจำเป็น เพราะคนมันเป็นทุกข์ เพราะคนมันจะบ้า คนมันจะตายอยู่แล้ว ฉะนั้นต้องเอาเรื่องนี้มาพูดกันก่อน เพื่อให้รู้จักความดับทุกข์. ข้อนี้เป็นข้อประเสริฐ. ดังนั้น อิทัปปัจจยตา ที่ทรงเอามาสอนให้เราพิมพ์กันอยู่ในใจเสมอ นั้นมันจึงระบุไปยังเรื่องความทุกข์โดยตรง. เช่นว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ, สามประการนี้ถึงกันเรียกว่า “สัมผัส”. ที่นี้พอมีวิชาเข้าไปแทรกแซง ก็เรียกว่า “อวิชชาสัมผัส”. เพราะอวิชชาสัมผัสเป็นปัจจัย จึงเกิดอวิชชาสัมผัสสชาเวทนา คือเวทนา ที่เกิดมาจากการสัมผัสด้วยอวิชชา; เพราะเวทนาชนิดนี้เป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา คือความอยาก ความต้องการไปด้วยอำนาจของอวิชชาที่มันเจืออยู่ในเวทนา. ที่นี้ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน ความรู้สึกทำนองเป็นตัวกูของกู. อุปาทานก็ให้เกิดภพ กล่าวคือความคิดที่มันเด็ดขาดลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่ากูเป็นอย่างนี้ ของกูเป็นอย่างนี้. ที่นี้ภพนี้มันให้เกิดชาติชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ ขึ้นมา; คือว่า ชาติชรา มรณะ มันมีความหมายขึ้นมา ก่อนนี้ยังไม่มีความหมายอะไร มันอยู่ที่ไหน ก็ไม่รู้ พอในจิตเป็นตัวกู-ของกูแล้ว ความเกิดก็มีความหมาย, ความแก่ก็มีความหมาย, ความเจ็บไข้ ความตาย ความได้ความเสีย ถูกทำให้มีความหมาย ขึ้นมาหมด; แล้วมันก็เป็นทุกข์; แล้วแต่ว่ามันจะมีอะไรขึ้นมา, หรือว่าแล้วแต่จิตมันจะไปยึดถืออะไรเข้า. นี่คือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ได้แสดงให้เห็นตั้งแต่ที่แรกแล้วว่า ถ้าเป็นทางตา มันก็มีรูปกับตา ตากับรูปอาศัยกันก็จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น คือวิญญาณทางตา. ถ้ามันอาศัยเสียงกับหู มักก็จะเกิดโสตตะวิญญาณขึ้นมา คือวิญญาณทางหู; วิญญาณทางหูก็เพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้. ถ้าอาศัยกลิ่นกับจมูก มันก็จะเกิดฆานะวิญญาณ คือวิญญาณทางจมูกขึ้นมา. ถ้ามันอาศัยลิ้นกับรส มันก็จะเกิดชีวหาวิญญาณ คือวิญญาณทางลิ้นขึ้นมา. ถ้าอาศัยสิ่งที่สัมผัสทางผิวหนังกับผิวหนังเข้าด้วยกัน แล้วก็จะเกิดกายวิญญาณ คือวิญญาณทางผิวหนังขึ้นมา. ที่นี้ถ้ามีความรู้สึกในใจกับใจอาศัยกัน ก็จะเกิดมโนวิญญาณ คือ วิญญาณ

ทางใจ รู้สึกต่อความรู้สึกในภายในขึ้น ก็เรียกว่ามโนวิญญาณ. วิญญาณทั้ง ๖ นี้ เราเรียกว่า “วิญญาณ”. สิ่งทั้ง ๓ ประการนี้รวมกันก็คือ **สัมผัส**; คือ อายตนะข้างนอก อายตนะข้างในและวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะนั้น รวมกันเรียกว่าผัสสะ. ผัสสะเป็นปัจจัยให้มี**เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี**ตัณหา**; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี**ภพ มีชาติ**. นี้โดยนัยของการปฏิบัติ ท่านแสดงปฏิจสุมุขปาทอย่างนี้ คือแสดง อิทัปปัจจยตา ในลักษณะอย่างนี้.

ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็จะทรงแสดงว่า เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ, เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ, ผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา, เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา, ตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน, อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ, ภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ, ชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ; แล้วความทุกข์ทั้งปวงก็เกิดขึ้นด้วยเหตุนี้; นี้คือ อิทัปปัจจยตา เท่าที่มันเกี่ยวกับมนุษย์อย่างจำเป็นคือความทุกข์ต้องรู้ก่อน แล้วก็ต้องคล่องปากคล่องใจ ดังนั้นจึงตรัสว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า อิติ อิมสมฺมึ สติ อิหํ โหติ ฯลฯ อย่างที่ว่ามาแล้ว; “เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี; เพราะความเกิดขึ้น แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะความดับแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับ” แต่เดี๋ยวนี้มันยังไม่คล่องปากแก่พวกเรา ดังนั้นจึงขอให้เอาไปท่องสำหรับให้คล่องปากก่อน แล้วต่อไปนี้มันก็จะคล่องใจว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. ถ้านึกอะไรไม่ออก ก็นึกถึงเรื่องหุงข้าว : ไม่พื้นทำให้เป็นความร้อนขึ้นมา จนทำให้ข้าวสุกกินได้.

ที่นี้ดูต่อไปอีกว่า ทำไมพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจถึง อิทัปปัจจยตา อยู่เป็นประจำ? นี้เพราะมันมีเรื่องมาก

ขอให้คิดว่า มันมีเรื่องมาก. ถ้าเราท่องหรือถือกันอยู่ว่า : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น จริง ๆ พอถูกเล็ก ๆ มันเกิดปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เราก็รู้ว่าเราจะไปหาอะไร จะแก้ไขอย่างไร แต่ถ้าเราโง่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา พอเด็กตัวเล็ก ๆ มันปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เราก็จะงงไม่รู้ว่า มันเกิดขึ้นมาเพราะอะไร แล้วเราโง่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เราก็จะถูกเขาหลอก ให้ทำอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ไปหาหมอผีมาได้ผีก็ได้ ทั้ง ๆ ที่มันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา มันปวดหัวตัวร้อน เพราะว่า มันกินอาหารผิดเข้าไป หรือว่ามันไปอยู่กลางแดดมากเกินไป มันแช่น้ำนานเกินไป นี่มันมีลักษณะของ อิทัปปัจจยตาอย่างนี้; เพราะว่ามันไปแช่น้ำนานเกินไป แล้วมันมานอนปวดหัวตัวร้อนอยู่. แต่ถ้าเราท่องอยู่ว่า : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เราก็แก้ไขได้. ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องโง่ ไปหาหมอผี หาหมอรูดน้ำมันดี หาหมอสะเดาะเคราะห์ หมอต่ออายุ. และที่มีการต่ออายุกันบ่อย ๆ นี้ก็เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; ที่ต้องเอาเงินไปให้คนเขาช่วยต่ออายุให้ เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นพุทธบริษัทที่เป็นอริยสาวกในพระศาสนานี้จะไม่ทำอย่างนั้น เพราะท่านรู้ อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; โดยไม่ต้องเกี่ยวกับ เทวดา ผีศาจ อะไรที่โง่; มันเกี่ยวกับมีสิ่งนี้ ๆ ที่เป็นปัจจัย, อะไรบ้างก็ดูให้มันเห็นว่า มีอะไรเป็นปัจจัย.

ถ้าจะไปพูดว่า เพราะผีศาจเป็นปัจจัย มันก็พูดได้ แต่ความจริงมันไม่เป็นอย่างนั้น ที่แม้มันคือความโง่ของคนนั้น ผีศาจจึงเข้ามาเป็นเหตุ เป็นปัจจัยได้. แต่ถ้าคนนั้นไม่มีวิชาคือไม่โง่; ผีศาจ เทวดา ก็ไม่มีโอกาสที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนเราให้ยุ่งยากลำบากได้เลย. ดังนั้นเรื่องผีศาจเทวดา เขามีไว้สำหรับคนโง่ ในถิ่นที่ยังโง่ ในยุคในสมัยที่คนมันยังโง่ คือหลายพันปีหลายหมื่นปีมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้าคนต้องพึ่งผีศาจเทวดา ทำให้เบาใจไปได้นิดหน่อย แต่แล้วมันก็ไม่แก้ไขอะไรได้.

ต่อมาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ท่านบอกให้เราดูว่า อะไรมันเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งความทุกข์โดยแท้จริง; ฉะนั้นจึงกลายเป็นบุคคลที่มีหูตาสว่าง รู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงขึ้นมา.

เรื่องนี้มันยากลำบากอยู่หน่อยตรงที่ว่า บางทีเขาบอกว่า ฝีสางเทวดาเป็นเหตุ แต่พอถึงทีแก้ไข ก็ให้กินนั้น กินนี่ ทานนั่นทานี่ เอายาให้กิน ทีนี้ถ้าฝีสางมันตรงกันเข้า ไร่มันก็หายไป แต่บุญคุณมันไปได้ที่ฝีสางเทวดา มันไม่ได้ที่หยูกที่ยาที่เขาเอามาให้กินเข้าไป; นี่มันก็เป็นทางให้สับสน เกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าหลักของ อิทัปปัจจยตา ยอมให้ได้ทั้งนั้น แม้ว่าเหตุปัจจัยนั้นมันอยู่ที่ฝีสางจริง ๆ มันก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา อยู่นั่นแหละ. เราก็ต้องแก้ไขสิ่งเกี่ยวกับฝีสางนั้น.

แต่ทีนี้ตามข้อเท็จจริงแท้ ๆ มันไม่เป็นอย่างนั้น; มันมีเหตุปัจจัยของมัน โดยเฉพาะซึ่งไม่ต้องเกี่ยวกับเทวดา. เดียวนี้เขาไปโลกพระจันทร์ได้ เทวดามีส่วนช่วยตรงไหนบ้าง. เราจะต้องดูให้ดีว่า ส่วนที่มันเป็นจริง มันก็ต้องเป็นเรื่องจริงชนิดที่พิสูจน์ได้ ที่พอจะมองเห็นได้. ถ้ามองเห็นไม่ได้ มันก็ไม่จำเป็นจะต้องไปรู้ไปซี้ก็ได้. มันต้องเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ มีเหตุผลแสดงอยู่ แล้วก็เอามาใช้ให้ถูกต้องตามเรื่องตามราวของเหตุผล ก็จะเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตานั่น ๆ จะเป็นเรื่องเจริญขึ้นก็เรื่อง อิทัปปัจจยตา, จะเป็นเรื่องเสื่อม ทราม ดับ ตายลงไปก็เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา; คือเป็นได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ดังที่ ปฏิจจสมุปปาทนี้มีอยู่ทั้ง ๒ ฝ่ายที่มันจะเกิดขึ้น เป็นทุกข์, ฝ่ายที่มันจะดับทุกข์ลงไป. ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้เป็น อิทัปปัจจยตา. เห็นชัดอยู่ว่า เมื่ออวิชชาเป็นปัจจัย ก็ได้รับความทุกข์มา; เมื่อความดับของอวิชชามีอยู่ก็ได้รับความดับของความสุข; เข้าในบทที่ว่า *เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อความดับของอวิชชามีได้ ความดับของความสุขก็มีได้; ความดับของความสุขก็มีได้ ก็เพราะความดับของอวิชชา; ที่นี้ความเกิดของความสุขก็มีได้เพราะความเกิดของอวิชชา; ทั้งฝ่ายเกิด ทั้งฝ่ายดับ ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ด้วยกันทั้งนั้น.*

เด็ก ๆ คลอดออกมาโตขึ้น ๆ เป็นหนุ่ม เป็นสาว ถึงที่สุด มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ฝ่ายโตขึ้น; ทีนี้มันก็จะแก่ลง ๆ จนเป็นคนแก่ มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา ฝ่ายที่มันแก่ลง ๆ ๆ; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ทีนี้ส่วนใดเกี่ยวกับความทุกข์ ส่วนนั้น สำคัญมาก ต้องรู้จักแก้ไขก่อน; ส่วนนอกนั้นเป็นเรื่องที่รองลงไป เช่นการที่จะทำมาค้าขายหรือว่าจะทำการงานนั้นนี่ คำนวณว่าจะไร้มันก็รองลงไป. ที่สำคัญก่อนก็คือเรื่องที่จะดับความทุกข์ในจิตใจกันก่อน **อย่าให้เกิดความทุกข์เหมือนกับมีนรกเข้าไปอยู่ในจิตใจ** อันนี้ต้องสนใจก่อน. ทีนี้เมื่อปัญหานั้นมันแก้ไขได้หรือพอเป็นไปได้แล้ว ก็สนใจเรื่องจะเลี้ยงปาก เลี้ยงท้อง เลี้ยงอะไรไปตามเรื่อง.

ตัวอย่างเท่านั้น ก็น่าจะพอแล้วสำหรับให้ท่านทั้งหลายหลับตาคิดดูว่ามี อิทัปปัจจยตา อยู่ที่ไหนบ้าง? จะมองเห็นได้ว่ามีอยู่ทั่วไปหมดทุกห้วงระแหง ทุกเวลานาที ทั้งภายในตัวเรา และภายนอกตัวเรา. ภายนอกตัวเรานั้นนับไม่หวาดไม่ไหว นับตั้งแต่ดวงอาทิตย์ลงมา มันเป็นเรื่องที่กำลังหมุนเป็นเกลียวไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. ทั้งหมดนั้นแม้มากมายมหาศาลก็ยังไม่สำคัญเท่ากับอิทัปปัจจยตาใน **ตัวเรา** เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้นเข้าแล้ว ระวังให้ดี มันจะเกิด อวิชชา-สัมผัส คือการสัมผัสด้วยความโง่ด้วยอวิชชา ต่อสิ่งเหล่านั้น แล้วมันจะเป็นทุกข์. ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ฆีตวงเทวดาที่ไหน มันมาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้; แต่เมื่อเราได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ลิ้มรส เป็นต้น, ถ้าไปโง่เมื่อไรจะมีความทุกข์เมื่อนั้น.

คำว่าโง่ในที่นี้จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือว่า โง่ไปหลงรักมันเข้า หลงเกลียดมันเข้า; นี้เรียกว่ามันโง่. ไม่จำเป็นจะต้องไปหลงรัก หลงเกลียด เอาแต่ว่าจัดการลงไปให้ถูกต้องตามที่มันจะเป็นอย่างไร. เข้าไปรักก็โง่ เข้าไปเกลียดก็โง่ ระวังให้ดี! รู้สึกว่าได้ ได้ผลได้กำไรนี้ มันก็โง่ชนิดหนึ่ง, รู้สึกว่าขาดทุนเสียหายหมด มันก็เป็นความโง่ชนิดหนึ่ง. ความเป็น อิทัปปัจจยตา เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่มีทางที่จะหลุดลงไปว่าอย่างนั้นอย่างนี้ คือว่ามันมีความเป็นปัจจุปัจจุประทุงแต่อยู่อย่างนี้

จึงไม่เรียกว่าคน แล้วก็ไม่เรียกว่าไม่ใช่คน. ฉะนั้นระวังให้ดี! คำพูดมันหลอก
อิทัปปัจจยตา จะไม่เป็นอะไรเลยนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ถ้าถามว่ามีคนไหม?
ก็ตอบว่าไม่ใช่คน ไม่มีคน แต่เป็นอิทัปปัจจยตา. ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่คนซี?
ก็จะไม่พูดว่า มีคน หรือว่าว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย; แต่จะพูดว่ามีแต่กระแสของ
อิทัปปัจจยตา.

คนแก่ ๆ เคยฟังเทศน์ เรื่อง มิลินทปัญหา เมื่อพระยามิลินท์ถามพระ
นาคเสนว่า คนนี้ตายแล้วไปเกิดหรือ? พระนาคเสนก็ตอบอย่างนักเลงว่า “คนนี้
ก็ไม่ใช่ คนอื่นก็ไม่ใช่” หายความว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา เมื่อคนตายลง คนนี้
คนที่ตายนี้ไปเกิดหรือ? ถ้าใครบอกว่าคนนี้แหละที่ไปเกิด คนนั้นมันบ้า พูดอย่างนั้น
มันบ้า. ถ้าตอบว่าคนอื่นไปเกิด มันก็บ้า บ้าเท่ากัน ไปเกิดเป็นอย่างอื่นมันก็บ้า
เท่ากัน. ตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้าจะต้องตอบว่า **“ไม่ใช่คนนี้ แล้วก็ไม่ใช่
คนอื่น”** แล้วที่ตรงกลางนั้นเป็นอะไร? ก็คือเป็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นอย่างพูดว่า มี; อย่าพูดว่า ไม่มี; ที่ถูกนั้นมันอยู่ตรงกลาง
คือมันเป็นอิทัปปัจจยตา. ถ้าเราไปพูดตามอวิชา เราจะถูกว่า “รวยแล้ว” จะพูดว่า
“ขาดทุนฉิบหายหมดแล้ว” เราจะพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความหมาย
ตรงกันข้ามเสมอ; เป็นของที่ตรงกันข้าม. ทีนี้ถ้าพูดอย่างลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า
ต้องพูดอยู่ตรงกลาง ไม่พูดอย่างใด อย่างหนึ่ง. หรือว่าถ้าพูด ก็พูดไปตามเขาพูด
ส่วนในใจของเราว่ามันไม่ใช่อย่างนั้น; เราพูดปากอย่าง ใจอย่าง.

เช่นเราพูดว่า “ตัวเรา” อย่างนี้ แต่ใจของเรารู้ว่าไม่ใช่ตัวเรา เป็น
อิทัปปัจจยตา เท่านั้น ร่างกายจิตใจความรู้สึกคิดนี่ เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา;
เพราะสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; หรือว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น;
ทยอยทยอยกันไปอย่างนี้เรื่อย. นี้เรียกว่าผู้รู้ผู้เห็นอิทัปปัจจยตา เพราะฉะนั้นจึงไม่
กลัวความเจ็บไข้ไม่กลัวความตาย ไม่กลัวผี ไม่กลัวอะไรที่เขากลัว ๆ กันนั้น; เพราะรู้
อิทัปปัจจยตานี้ จึงรู้ว่าผีไม่มี มันก็เลยไม่กลัวผี.

เพราะฉะนั้นผู้ที่เห็นธรรมะในพุทธศาสนา ก็คือเห็น อิทัปปัจจยตา แล้วก็ไม่กลัวตาย เพราะมันไม่มีความตาย ไม่มีความอยู่ที่แท้จริง; มันมีแต่ อิทัปปัจจยตาที่กำลังไหลไป ปฏุงแตงกันไป; มันจึงมีจิตใจที่ไม่กลัวอะไร และไม่อยากได้อะไร ไม่เกลียดอะไร ไม่รักอะไรอยู่ได้. แม้ว่าเรื่องนี้พูดง่าย แต่เห็นยาก เข้าใจยาก. ถ้าไม่เชื่อว่ายาก ก็จะต้องอ้าง พระพุทธภาษิต มาให้ได้ฟัง : พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรื่องยาก เรื่องเห็นยาก เข้าใจยาก อะไรที่ยากไว้ ๒ เรื่อง : *ทุตฺตสํ โข ภิกฺขเว อิทั จานํ ยติทั อิทัปปัจจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท-ท่านว่าสิ่งนี้ หรือฐานะอันนี้เห็นได้ยาก สิ่งนี้คือ อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจฺจสมุปฺปาต; ว่า ทุตฺตสํ โข ภิกฺขเว อิทั จานํ; ใช้คำว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาตก็มี. ถ้าในที่ใดตรัสไว้ ๒ เรื่องพร้อมกัน จะใช้คำว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาตด้วย, และอีกอย่างหนึ่งคือ ทุตฺตสํ เอตํ จานํ ยติทั สพุทฺทสงฺขารสมฺภโ สพุทฺทปฏิบัติวิสุตฺตคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ; นิพพานังเป็นคำสุดท้าย.*

เป็นอันว่า เรื่องที่เห็นยากที่สุด ก็มีเพียง ๒ เรื่อง คือ อิทัปปัจจยตา เรื่องหนึ่ง กับนิพพานอีกเรื่องหนึ่ง. และน้อยนักที่จะตรัส ๒ เรื่องพร้อม ๆ กัน มักตรัสแต่เรื่องใดเรื่องหนึ่งมากกว่า. ที่เราจะชินหูกันที่สุดก็คือเรื่อง นิพพาน: สพุทฺทสงฺขารสมฺภโ สพุทฺทปฏิบัติวิสุตฺตคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ; เป็นคำพูดที่มันเนื่องกันไปหลาย ๆ คำ แต่ว่าความหมายมันที่อันเดียวคือ นิพพาน นี่ลึกซึ้งเห็นยาก.

ในที่บางแห่งก็ตรัสเฉพาะ อิทัปปัจจยตา อย่างเดียวว่าเป็นเรื่องเห็นยาก คือ ปฏิจฺจสมุปฺปาต. แล้วก็เรื่องนี้แหละที่พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัย ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ว่า ปวຍការที่จะไปสอน สอนก็เหนื่อยเปล่า ไม่สอนดีกว่า. นี่มันลึกถึงขนาดนี้. เรื่อง อิทัปปัจจยตานี้ และเรื่องนิพพานนี้ มันลึกถึงขนาดนี้. แต่เฝ้าคิดว่า พระพุทธเจ้าท่านมีบารมีที่ป่มมาในทางเมตตากรุณา ฉะนั้นท่านจึงเปลี่ยนความคิดใหม่ไปในทางที่ว่า ลำบากก็ลำบาก ยอมลำบาก เพราะว่าสัตว์ที่มันไม่โง่เกินไป คือมีภูลีในดวงตาแต่เล็กน้อย หมายความว่านิสัยสันดานของมันมีความโง่น้อยนี้ มันก็

มืออยู่ในโลกนี้ ฉะนั้นจึงทรงสอนเพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านี้. ถ้าไม่สอน สัตว์เหล่านี้จะเป็นผู้เสียประโยชน์ คือเสียที่ที่เขา มีภูมิลีในดวงตาแต่เล็กน้อย แล้ว ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไร. ดังนั้นพระองค์จึงทรงสอนเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทนี้

พูดมาถึงตอนนี้ ก็อยากจะขอเตือนย้ำให้รำคาญอยู่บ่อย ๆ อีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าออกบวชก็ออกด้วยความหวังว่า จะค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา คือค้นว่า ทุกข์นี้มาจากอะไร? ดับทุกข์ได้อย่างไร? การตั้งปัญหาอย่างนี้ มันคือตั้งปัญหา อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะอะไรมี, อะไรจึงมี; เพราะอะไรไม่มี, อะไรจึงไม่มี; ที่นี้ พระพุทธเจ้าออกบวช ออกไปจากบ้านจากเมือง ก็เพื่อจะค้นว่า ทุกข์มีเพราะอะไร? ทุกข์จะดับได้เพราะอะไร? ก็แปลว่าท่านออกบวชนี้เพื่อค้น อิทัปปัจจยตา แล้วท่านก็เที่ยวค้นตามสำนักนั้นสำนักนี้เรื่อยไป ก็ล้วนแต่ค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา; จนกระทั่งคืนที่ท่านตรัสรู้ ก็ทรงพิมพ์แต่ อิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาท นี้: ในปฐมยามพิจารณาปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ส่วนสมุททวาร แล้วก็เปล่ง อุทานเสียที่หนึ่ง. พอถึงยามที่สองก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนนิโรธวาร คือปฏิจจ-สมุปบาท ส่วนนิโรธวาร สูดยามที่สอง ก็เปล่งอุทานเสียที่หนึ่ง. พอถึงยามที่สาม ก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนที่สัมพันธ์กันทั้งฝ่ายสมุททวารและนิโรธวาร, ตรัสรู้แล้วก็เปล่ง อุทานออกมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นอุทานที่สามว่า “พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนา ให้สิ้นไป เหมือนอาทิตยอุทัย กำจัดความมืดฉะนั้น” พอดีสว่างขึ้นมา. พระพุทธเจ้า ก็ตรัสรู้ ด้วยการแทงตลอดอิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาทนี้.

ที่นี้พอท่านตรัสรู้แล้ว พูดดูก็จะน่าหัว คล้ำ ๆ ว่าที่ท่านกลัวจะล้ม หรือ อย่างไร ท่านกลัวว่ามันจะล้มเลื่อนไปหรืออย่างไร ที่จริงมันล้มเลื่อนไม่ได้ เพราะท่าน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ล้มเลื่อนไม่ได้; แต่ถึงอย่างนั้นท่านก็ยังพร่ำบ่น

พรา้าทอง อิทัปปัจจยตา นี้ คือพิจารณาทบไปทบมา ทบไปทบมา หลังจากตรัสรู้แล้ว อยู่ที่ดินโพธิ์ หรือที่ดินไทรอะไรก็ตาม หรือกระทั่งในเรือนแก้ว บริเวณต้นโพธิ์นั้น เป็นสัปดาห์ ๆ พรา้าอยู่แต่เรือ อิทัปปัจจยตา จนกว่าจะได้เสด็จออกไปจากต้นโพธิ์ ที่นี้เมื่อท่านไปสอนที่ไหน ท่านก็สอนแต่เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

แต่เรามันหุนหวก หูใช้การไม่ได้ มันได้ยินเป็นเรื่องอื่น ไม่ได้ยิน ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ขอให้เข้าใจเถอะว่า พระธรรมคำสอนพระพุทธวจนะ ถ้าจะประมาณกันว่า ๘๔,๐๐๐ ข้อ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ทุกธรรมขันธ์นี้ ยืนยันว่าทุกธรรมขันธ์ล้วนแต่สอนเรื่องอิทัปปัจจยตา. ถ้าสอนเรื่องกิเลสมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่อยู่ในส่วนกิเลส; ถ้าสอนเรื่องความทุกข์มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่อยู่ในส่วนความทุกข์. ถ้าสอนเรื่องการปฏิบัติ นี่ยังเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น. เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องภาวนา เรื่องอะไร มันล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ถ้าว่าเกิดเป็นผลขึ้นมาเป็นมรรค ผล นิพพาน นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่เป็นความดับทุกข์. มันไม่มีค่าไหน ข้อไหนใน ๘๔,๐๐๐ ข้อ ที่จะไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ เราไม่เคยได้ฟังอย่างนี้ เราไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ ทั้งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายอย่างนี้ ว่าให้อรุยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำในใจอยู่เสมอ ถึง อิทัปปัจจยตา. อาตมาเห็นว่าพวกเราหรือท่านทั้งหลาย ไม่เคยชินต่อคำนี้ ไม่ประสีประสาต่อคำ ๆ นี้ ฉะนั้นอาตมาจึงเอามาพูด เอามาบรรยาย เอามากระทำให้แจ่มแจ้งตามความประสงค์ของพระพุทธเจ้า. เมื่อตะกี้ท่านทั้งหลายก็ได้ยินพระสวด ถึงคำที่ควรจะสนใจ ว่า :
ตํ ตถาคโต อภิสมุพฺพชฺชเมติ อภิสเมติ - ตถาคตํรู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมนั้น (คือ อิทัปปัจจยตา); อภิสมุพฺพชฺชเมติว อภิสเมตฺวา - ครั้นรู้แล้วครั้นถึงแล้ว; อาจิกฺขติ เทเสติ - ย่อมบอกย่อมแสดง; ปญฺญเปติ ปญฺจเปติ -

ย่อมบัญญัติขึ้น ย่อมตั้งเป็นกฎเกณฑ์ขึ้น; วิวรรติ - ย่อมเปิดเผย เหมือนเปิดประตูเปิดของที่ปิด; วิภชาติ - ย่อมจำแนกแจกแจง คือผ่าแล่งออกไป ให้มันหมดความเป็นก้อนที่เข้าใจยาก ให้มันเป็นส่วนละเอียดย่อยออกไป ให้มันเข้าใจง่าย. และคำสุดท้ายว่า อุตตานิกรโติ - กระทำให้เหมือนกับทรงหายของมันคว่าอยู่. ถ้าของมันมันคว่าอยู่ เราไม่รู้ว่าในนั้นมันมีอะไรหรือเป็นอะไร ดังนั้นต้องทรงหายดู. นี่การกระทำของพระพุทธเจ้าเท่าที่พระองค์ตรัสเอง เป็นอย่างนี้.

เมื่อท่านรู้แล้ว ถึงแล้วในเรื่องนี้ ก็บอกกล่าว แล้วก็แสดง แล้วก็บัญญัติ แล้วก็ตั้งขึ้นไว้ แล้วก็เปิดให้เห็น แล้วก็จำแนกให้เห็น แล้วก็ทรงหายให้เห็น; เราจึงถือว่าข้อนี้เป็นพระพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้เราช่วยกระทำสืบ ๆ กันไป; เมื่อใครรู้แล้วถึงแล้ว ก็ให้ทำอย่างนี้ แก่เพื่อนมนุษย์ต่อไป. ถ้าไม่อย่างนั้นมันจะสูญไป มันจะหายไป คือพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าก็จะหายไป. เดียวนี้เราจะช่วยกันสืบศาสนา สืบพรหมจรรย์ จึงขอให้ช่วยกันทำอย่างเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าท่านทำ คือท่านประสงค์ให้ทำ ว่าถ้ารู้เห็นเท่าไร ก็จงช่วยบอกช่วยแสดง ช่วยชี้แจง ช่วยเปิดเผยอย่างที่ว่ามาแล้ว. มันก็ควรจะกระทำให้ได้แก่คนที่ยังไม่รู้ หรือว่าลูกเด็ก ๆ มันยังไม่รู้ ก็ช่วยทำให้รู้; รู้สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ อิทปปัจจยตา นี้.

ถ้าหากว่าครูเขาจะสอนเด็กในโรงเรียน เรื่องการต้มน้ำให้เป็นไอโดยกาต้มน้ำนี้ ก็ควรสอนกันในแง่ที่ให้เห็น อิทปปัจจยตา ก็จะเป็นการตั้งต้นที่ดี ที่เด็กเขาจะได้รู้จักหัวใจของพุทธศาสนา. แต่เดี๋ยวนี้เขาก็สอนโดยทำตัวอย่างให้ดู ต้มน้ำให้เดือดให้ดู แต่สอนให้รู้แต่เพียงว่า น้ำกลายเป็นไอได้แล้วมันกลับเป็นน้ำได้; เท่านั้นที่เรียกว่ายังสอนตื้นเกินไป เป็นวิทยาศาสตร์ของเด็กอมมีของลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ; ยังไม่สมแก่ความเป็นพุทธบริษัท. ดังนั้นจะต้องสอนให้รู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า อิทปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยไปเพราะมันไม่มีหยุด เอน้ำ

มาต้มให้เดือดเป็นไอ แล้วไอไปไหนเป็นอย่างไรต่อไป นั้นมันก็ทางหนึ่ง. แต่มันก็ควรจะรู้ว่า น้ำนี้มาจากไหน มันก็ควรจะถอยหลังไปในทางที่ว่า น้ำนี้มันมาจากไหน มันก็จะเป็น อิทัปปัจจยตา; ถอยหลังไปหาต้นเดิม ต้นเงื่อนที่สุด คือไม่รู้จักจบอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นเรื่องน้ำเรื่องเดียวนี้ก็เรียนเรื่อง อิทัปปัจจยตา ได้ เด็กนั้นก็กลายเป็นผู้ที่มีเหตุผล อยู่ในอำนาจของเหตุผลชั้นสูงสุดคือชั้น อิทัปปัจจยตา แล้วเขาก็จะเจริญออกงามไปข้างหน้า จนถึงกับรู้จักสิ่งที่เป็นเหตุและผลที่ลึกซึ้ง ๆ ๆ ที่ยากจะเห็นได้ด้วยตา ก็จะกลายเป็นเรื่องทางจิตใจ คือดับทุกข์ได้.

นี่ขอให้ตั้งปณิธานกันเสียใหม่ว่า พวกเรานี้จะรวมหัวกันตั้งปณิธานกันใหม่ที่จะทำให้คนในโลกได้รู้สิ่งที่พระพุทธรเจ้าท่านทรงประสงค์จะให้รู้ โดยบทว่า: *อริยสาวก ในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะการดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.* เท่านั้นมันจะมีประโยชน์ ทั้งทางโลก ทั้งทางธรรม ทั้งทางอะไรหมด เด็ก ๆ จะมีเหตุผล จะไม่กลัวผี จะไม่ยึดมั่นทางนั้น ทางนี้ จะไม่ยึดมั่นเกินไปในเรื่องอร่อย หรือไม่อร่อย. พอเขาได้กินของไม่อร่อย เขาโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ, พอเขาได้กินของอร่อย เขาถึงโลดเป็นบ้าเป็นหลัง อย่างนี้คือมันไม่มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เสียเลย.

ถ้าว่าเด็ก ๆ ของเรารู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ดี; ใจจะไม่เป็นบ้า ขึ้น ๆ ลง ๆ เมื่ออร่อยและเมื่อไม่อร่อย. เขาจะเห็นเป็นของธรรมดาว่า *เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะไฟน้ำตาลเข้าไป มันจึงหวาน หรือว่าไฟเกลือเข้าไปมันจึงเค็ม.* แล้วก็รู้อะไร ๆ ได้อีกหลายอย่าง จนไม่รู้สึกประหลาดอะไรในของที่มันเคยหลง. ในสิ่งที่เคยหลงเคยประหลาด เคยงงไปหมดนี้ ก็จะหายโง่ หายหลง หายงง; มันก็เป็นเนื้อ เป็นตัวขึ้นมาในทางของความเป็นพุทธบริษัท ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน. คนโง่นั้น

มันจะเบิกบานได้อย่างไร จะตื่นได้อย่างไร นี่แหละพวกคนโง่ คนไม่รู้ จะต้องรู้อะไร ก็ต้องรู้ อิทปปัจจยตา.

เอากันอย่างว่า เมื่อรู้ อิทปปัจจยตา จริง ๆ นี้ มันจะไม่ชี้ขาด จะไม่วังเหิน จะไม่กลัวตาย. มีเจ็บ มีปวด ขึ้นที่เนื้อ ที่หนัง มันก็จะมองเห็นความเป็น อิทปปัจจยตา เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; จึงไม่กลัวมาก แล้วก็จะไม่กลัวเสียเลย; ถ้าทำได้ดีก็จะไม่กลัวเสียเลย แล้วก็จะแก้ไขเยียวยารักษาไป โดยที่ไม่มีความทุกข์เลย.

คนเราเสียสติ เสียสติแล้วทำอะไรผิด ๆ นี้ก็เพราะมันขาดความรู้ข้อนี้: มันไปกลัว มันไปหลง มันไปเห็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์. เดียวนี้เห็นว่ายังเป็นกันอยู่มาก กล่าวพูดว่า ยังเป็นกันอยู่มาก, ใครพูดว่าไม่เป็น ก็ไม่อยากจะเชื่อ, คือเรื่องถือโชค ถือกลาง เกิดอะไรหล่นลงมาสักชนิดหนึ่ง ความคิดก็น้อมไปทางโชคทางกลาง. จึงจกตกลงมาสักตัวหนึ่งตรงหน้า มันก็ชนลูกขนพอง มันคิดว่ากูจะต้องตายแล้ว นี่มันโง่ถึงขนาดนี้. หรือพอผิดหวังอะไรชนิดเดียวเท่านั้น มันก็สะดุ้ง มันถือเป็นลางร้าย มันจะต้องดิบหายหมด; นี่มันโง่ โง่เกินกว่าเหตุ เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทปปัจจยตา.

ฉะนั้น อิทปปัจจยตา จึงเป็นสิ่งที่สูงสุด แล้วก็เป็นที่มีความค่าที่สุด. ถ้าไม่อย่างนั้นพระพุทธเจ้าท่านจะไม่ตรัสอย่างนี้ จะไม่ตรัสอย่างที่ว่านี้ ว่า *อริยสาวก* ในศาสนานี้ *ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอ* ในข้อนี้ คือข้อที่เรียกว่า อิทปปัจจยตา. แล้วที่พระองค์ทรงเอามาเพิ่มพำ ๆ อยู่บ่อย ๆ มีอยู่ในสูตรหลายสูตร ทั้งอย่างย่อและอย่างพิสดาร. ถ้าอย่างย่อก็คือประโยคสั้น ๆ ๔ ประโยคนี้, ถ้าอย่างพิสดารก็คือ ปฏิจจสมุปปาททั้ง ๒ วาระที่ทรงเอามาเพิ่มพำอยู่บ่อย ๆ. ส่วนเราถ้าจะเพิ่มพำกันบ้าง มันก็ไปเพิ่มพำเรื่องอื่น เป็นเรื่องละเมอเพื่อฝันไปในเรื่องอื่น มันไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยธรรม. ฉะนั้นถ้าจะพูดอะไร จะเพ้ออะไร จะละเมออะไร ก็ขอให้มันเป็นในทาง

ธรรม. ถ้าไม่ละเมอ ไม่ต้องเพ้ออย่างนี้ ให้ทำทุกสิ่งด้วยสติสัมปชัญญะ ให้เห็นอยู่ว่า อะไรเป็นอย่างไร ๆ ๆ เท่านั้นเอง เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงเกิดขึ้น, เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงดับลง. ให้รู้แต่อย่างนี้ จนมันฝันก็ฝันอย่างนี้; จนมันละเมอเอง ก็ละเมออย่างนี้. แม้ที่เป็น ๆ อยู่นี้ ที่ปกติอยู่นี้ มันก็รู้แจ่มแจ้ง แต่อย่างนี้.

อันนี้เป็นหลักของทุกสิ่งในโลก หรือทุกโลกทั่วจักรวาล แล้วมันก็ดูเอาเองเถอะว่า มันมีอำนาจสักเท่าไร สำหรับสิ่งนี้. โลกเกิดขึ้นก็เพราะสิ่งนี้; หรือว่าอะไรที่เป็นเหตุให้โลกเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้นเพราะสิ่งนี้ เพราะ อิทัปปัจจยตา นี้.

ใครรอดดีว่า เขารู้ว่าโลกมาจากไหน ว่าโลกมาจากดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์มาจากไหน ทั้งหมดนี้มาจากไหน ถ้ารู้ก็ยอมรับว่ารู้; แต่ในที่สุดก็ไปดูให้ดีเถอะจะเห็นว่ามันมาจาก อิทัปปัจจยตา. ที่นี้คน สัตว์ที่มีชีวิตนี้ มันกระเด็นออกมา เกิดขึ้นมาในโลกเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิต มันก็เกิดขึ้นมาจากสภาพที่มันไม่มีชีวิต นี้มันก็เพราะ อิทัปปัจจยตา อีก. ถึงเราจะไม่เชื่อพวกฝรั่ง พวกนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เราก็ไม่มีทางจะพูดอย่างอื่นนอกจากจะพูดว่า ก่อนนี้มนุษย์ในโลกไม่มี, มนุษย์ไม่เคยมีในโลกนี้มาแต่ก่อน มันเพิ่งมี มีเมื่อไรก็ตามใจ. ที่มันมีขึ้นมาได้ก็เพราะอำนาจแห่ง อิทัปปัจจยตา. แม้จะเชื่อว่า พรหมลงมากินวันดินเกิดกิเลสตกค้างอยู่ที่นี่ ก็ตามใจ; นั่นก็ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่ออย่างนักวิทยาศาสตร์ว่า มันเกิดขึ้นมาตามลำดับ ๆ กันมา จนเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิตนี้ มันก็ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาเป็นคนขึ้นมาแล้ว ทั้งเนื้อทั้งตัว ก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา อีก.

ถ้ามีเวลาว่างบ้าง ก็ไปนั่งพิจารณาดู ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เลือด เนื้อ อากกการที่เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; แต่ละอันนี้ มันก็ล้วน

เป็น อิทัปปัจจยตา จิตใจที่เป็นความคิด ความนึก ความรู้สึก เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นอะไรก็ตาม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา; และเป็นอิทัปปัจจยตา รุนแรงยิ่งกว่าที่เป็น รูปกาย; คือส่วนที่เป็นนามหรือเป็นจิตใจนั้น มันเป็น อิทัปปัจจยตา รุนแรงรวดเร็ว กว่าที่มันเป็นทางเนื้อหนังร่างกาย; แต่แล้วมันก็ผสมโรงกันทั้งร่างกาย ทั้งจิตใจเป็น อิทัปปัจจยตาอื่น ๆ ต่อไปอีก ไม่หยุดความเป็น อิทัปปัจจยตา. ทีนี้ ถ้าไม่รู้เท่าต่อสิ่งนี้ มันก็จะมีความทุกข์.

ฉะนั้น เรา รู้ อิทัปปัจจยตา เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูให้ดีกว่า **เรา รู้ อิทัปปัจจยตา นี้ ก็เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา.** อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะทำให้เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นนี้ เราแก้ไขด้วยอิทัปปัจจยตาส่วนที่จะทำให้ความทุกข์ดับลงไป. เราก็แสวงหาความรู้หาวิธีปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าท่าน ได้สั่งสอนไว้อย่างสำเร็จรูป. ใช้คำว่า “สำเร็จรูป” เพราะว่าคนมันโง่เกินไป จะบอก ให้มันมากนัก มันก็ไม่สำเร็จ. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ทำแต่อย่างนี้เถอะ ทำเท่านั้น ทำอย่างนี้ ทำเท่านั้น เช่นว่า อย่าทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ อย่างนี้ มันเป็นสูตรสำเร็จ ที่ไม่ต้องบอกเรื่อง อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าที่แท้ นั่นแหละ คืออิทัปปัจจยตา ส่วนที่มันจะแก้ไขอิทัปปัจจยตาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายความทุกข์. เพราะฉะนั้นมันก็ไม่ทำอะไร นอกไปจาก อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ถ้าคนมันฉลาด ฉลาดมากเข้า จนจะเท่าพระพุทธเจ้าเอง พระพุทธเจ้าก็บอกว่า ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ไฉน! มีแต่อิทัปปัจจยตา. แกจะเรียกส่วนไหน ว่าสุข ส่วนไหนว่าทุกข์ก็ตามใจ มันไม่ถูกทั้งนั้น มันมีแต่อิทัปปัจจยตา.

นี่วันนี้ก็ได้พูด ให้มองเห็นในลักษณะ ของอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็น กฎเกณฑ์ของความรู้ทั่ว ๆ ไป. แล้วมันยังมีต่อไปอีกที่เราจะต้องรู้ คือรู้ความที่ พุทธศาสนานี้ มันมีแต่เรื่องอิทัปปัจจยตา กันอย่างไรต่อไปอีก; คือรู้ต่อไปว่า: **อิทัปปัจจยตา นั่นแหละคือ มัชฌิมาปฏิปทา.**

เราเคยได้ยินแต่ว่า อริยมรรคมีองค์แปด เห็นชอบ ดำริชอบ พุทฺธจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ สติชอบ สมาธิชอบ ว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น มันเป็นสูตรสำเร็จรูปที่พระพุทธเจ้าท่านทำให้ง่ายสำหรับคนทั่วไป ที่ยังไม่มีความฉลาดซึ่ง จึงวางสูตรสำเร็จว่า ให้ปฏิบัติ ๘ อย่างนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา.

ทีนี้สำหรับผู้ฉลาดมาก ก็ยังมีสูตรอีกมาก โดยเฉพาะสูตรในกลุ่ม ปฏิจจสมุปปาตนี้ทรงแสดงว่า **มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปปาโท.** มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปปาโท; คือเมื่อพูดว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ตามกฎแห่ง ปฏิจจสมุปปาต นั้นแหละ คือ มัชฌิมาปฏิปทา. มันอยู่ตรงกลาง. มันจะอยู่ตรงกลางไปหมด. อิทัปปัจจยตา นี้ มันไม่ใช่สังสสตทิกฺกุสิ แล้วมันก็ไม่ใช่ อุกฺเขททิกฺกุสิ. ถ้าพูดว่าคนมีอยู่จริง ตายแล้วเกิด อย่างนี้เป็นสังสสตทิกฺกุสิ. อย่างนี้มันผิดหลัก อิทัปปัจจยตา เพราะไปถือเสียแล้วว่ามันมีคนอย่างตายตัว มันมีแน่นอนอย่างตายตัวนี้ เป็นสังสสตทิกฺกุสิ. ทีนี้ถ้ามันเข้าใจผิดตรงกันข้าม ว่าว่างเปล่าไม่มีอะไร ตายแล้วก็สูญ เดี่ยวนี้คนก็ไม่มี; เป็นเรื่องไม่มีอย่างมิจฺฉาทิกฺกุสิ ก็เรียกว่า อุกฺเขททิกฺกุสิ. ที่เป็นอุกฺเขททิกฺกุสินั้นก็ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา มันจะมีแต่เพียงว่า :เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; พูดแต่อย่างนี้. ถ้าถามว่าคนตายแล้วเกิดหรือไม่? ก็บอกว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา มันไม่มีคน. เมื่อมันไม่มีคน มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา. ก็อย่ามาตั้งคำถามบ้าๆ เช่นนี้ เราตอบไม่ถูกด้วย! เมื่อมันไม่มีคน มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา ดังนั้นเราไม่อาจตอบว่า คนตายแล้วเกิด หรือคนตายแล้วไม่เกิด นี่คือความที่อิทัปปัจจยตาเป็น มัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลาง. หรือพูดว่า อิทัปปัจจยตาแล้ว มันก็ไม่ได้แสดงว่า “มี” หรือว่า “ไม่มี” ถ้าพูดว่ามี นั่นเป็น สังสสตทิกฺกุสิ, ถ้าพูดว่าไม่มี มันเป็นอุกฺเขททิกฺกุสิ ; อิทัปปัจจยตา จะอยู่ตรงกลาง ระหว่างความ “มี” กับความ “ไม่มี”. แก่อยากจะเรียกว่ามี หรือไม่มีก็ตามใจแกะซิ แต่ของจริงมันมีอยู่อย่างนี้เท่านั้น. เพราะสิ่งนี้มี

สิ่งนี้จึงมี; เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มันจะมีคนได้อย่างไร เพราะมันเปลี่ยนเรื่อย. ถ้าอยากจะทำว่า “มี” มันก็มีในลักษณะ อิทัปปัจจยตา, จะว่า “ไม่มี” มันก็ไม่ถูก เพราะมันมีอยู่ มันมีแต่ความเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในลักษณะของ อิทัปปัจจยตา. จะพูดว่า มี โดยส่วนเดียวก็ไม่ถูก, พูดว่าไม่มีโดยส่วนเดียวกัก็ไม่ถูก; จึงต้องพูดว่า : **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.** แล้วเมื่อมันเป็นอย่างนี้เรื่อยไป มันก็คือการไหลไปของเหตุ และปัจจัย กับผล; เหตุให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุ ให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุให้เกิดผล. ผลก็กลายเป็นเหตุ แล้วก็ให้เกิดผล; อย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นมันจึงอยู่ตรงกลางเรื่อยไป ไม่เอียงไปซ้าย ไม่เอียงไปขวา ไม่เป็นอรรถกถาญาณุโยค ไม่เป็นกามสุขัลลิกานุโยค เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา. กระทั่งว่า ที่ถามว่า คนนี้หรือที่ตายแล้วไปเกิด คนที่ตายแล้วไปเกิดนี้เป็นคนเดียวกันไหม? พระนาคนั้นจึงตอบว่า **ไม่ใช่คนนั้น และไม่ใช่คนอื่น** เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา.

นี่เป็นตัวอย่างที่ว่า เราจะต้องรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เพื่อว่าเราจะได้เดินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ไปโง่ ไปหลงในของเป็นคู่ ๆ, ของเป็นคู่ ที่ระบุไปยังข้างใดข้างหนึ่งโดยเด็ดขาดนั้นไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา; เป็นสิ่งสมมติเท่าที่ อิทัปปัจจยตา ว่าอย่างนั้น; ที่แท้ อิทัปปัจจยตา นั้นจะเป็นอะไรก็ได้ มันเป็น อิทัปปัจจยตา เท่านั้น. ถ้าพูดให้เป็นอะไรไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า “สมมติ” ที่พูดว่าบุญว่าบาป อย่างนี้พูดอย่างสมมติ. ถ้าพูดว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มันมีอยู่แต่ว่า : เมื่อมีอย่างนี้ แล้วมันต้องมีอย่างนี้; เมื่อมีอยู่อย่างนี้ มันก็ต้องมีอย่างนี้; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าความสุขจะเกิดขึ้น เขาก็ยังเรียกว่า อิทัปปัจจยตา แต่มันถูกใจคนนั้น หรือถูกใจมนุษย์พวกนั้น มันเลยเรียกกันว่าความสุข ที่จริงมันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นคนที่เห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็คือพระอรหันต์. ดังนั้นความหมายของสิ่งที่มันเป็นคู่ ๆ กัน มันเลยหมดไป; พระอรหันต์จึงไม่มีความรู้สึกที่เป็นคู่ ว่าดี ว่าชั่ว,

ว่าบุญ ว่าบาป, ว่าสุข ว่าทุกข์, ว่าแพ้ ว่าชนะ, ว่าได้ ว่าเสีย, ว่านาย ว่าบ่าว; อะไรที่เป็นคู่ ๆ แม้ตั้งแต่ ๑๐๐ คู่นี้ จะไม่มีในจิตใจของผู้ที่เห็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นจึงถือว่ามีเป็นที่รวมของวิชา ทั้งฝ่ายที่จะโง่ และฝ่ายที่จะฉลาด. วิชาของคนโง่ก็ขึ้นอยู่กับคนที่ไม่รู้ อิทัปปัจจยตา, วิชาของคนฉลาดก็ขึ้นอยู่กับความรู้ อิทัปปัจจยตา. ถ้ารู้ อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็เป็นพระอรหันต์ พันความเป็นอะไรไปเสียเลย. ถ้าไม่รู้มันก็ไปจมอยู่ในของที่เป็นคู่ ๆ เดี่ยวยินดี เดี่ยวยินร้าย, เดี่ยวเป็นสัตว์นรก เดี่ยวเป็นสัตว์สวรรค์ นั่งอยู่ตรงนี้เดี๋ยวก็เกิดเป็นสัตว์นรก เดี่ยวก็เกิดเป็นเทวดาในกามาวจรอย่างนั้น; นั่นเพราะไม่รู้ อิทัปปัจจยตา. พวกเทวดายังไม่รู้ เพราะว่าเทวดากำลังบ้ากันใหญ่ คือหลงไหลในเรื่องทิพยสมบัติอะไรที่มันยั่วใจ; อย่างนี้ยังไม่รู้ อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้นจึงมีเรื่องเล่าว่า พอเทวดาจะจุติ เทวดาองค์หนึ่งแกจะต้องจุติ แกก็มีปัญหาขึ้นว่าจะไปไหนดี? เพื่อนเทวดาทั้งหลายก็ว่าต้องไปสู่สุคติสิ. เทวดาองค์ที่จะต้องจุนั้นก็ถามว่า สุคติที่ไหนเล่า? เพื่อเทวดาก็ว่าเราไม่รู้. ที่นี้เทวดาที่ฉลาด ๆ หรือพระอินทร์เองที่ทราบก็บอกว่า ในมนุษยโลกเป็นสุคติสำหรับพวกเทวดา; เพราะว่าในมนุษยโลกนั้นมีพระพุทธเจ้า มีพระธรรม มีพระสงฆ์, มีการทำให้รู้เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์; ฉะนั้นในมนุษยโลกเป็นสุคติ ของเทวดา. เทวดานั้นก็ว่า เอ้า! ตกลงเราจุติไปเกิดในมนุษยโลก ซึ่งเป็นสุคตินี้. ที่พวกเทวดาเขาปรารถกันอยู่อย่างนี้ เพราะว่าไม่รู้ อิทัปปัจจยตา จึงหลงในเรื่องกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, ว่าดีกว่าคนอื่น เป็นสุขกว่าคนอื่น. นี่มันจะยกหูชูหางแล้ว ไม่ต้องสงสัย ถ้าไม่รู้ อิทัปปัจจยตาแล้ว มันจะต้องคิดว่าดีกว่าคนอื่นเรื่อยไป. หรือถ้ามันแพ้ขึ้นมาจริง ๆ มันก็น้อยใจว่าถูกละกว่าคนอื่น มันก็เป็นทุกข์อยู่นั่นแหละ เพราะมันผิดหลักของอิทัปปัจจยตา; จะว่ามันดีหรือชั่วไม่ได้ นอกจากเป็นอิทัปปัจจยตา. ที่เรานี้

เราไปว่าเขาเอง สมมติเขาเอง ว่าดี ว่าชั่ว ว่าแพ้ ว่าชนะ มันก็เป็นเรื่องหลอกหลวงทั้งนั้น คิดเอามันก็ยังได้ ถูกเพื่อนเขาหลอกมันก็ยังสบายใจได้. นี่คือเรื่องที่ไม่รู้ อิทป์ปัจจยตา ดังนั้น มันจึงไม่มีทางที่จะดับทุกข์อย่างแท้จริงได้.

เอาละทีนี้ ถ้าหากว่าเรามีสติปัญญาอันอยู่บ้าง หรือจะต้องจัดว่า เราเป็นพวกที่มีสติปัญญาอันอยู่บ้าง ก็อย่าเป็นพวก **ปะทะประมะ** เป็นอาหารของเต่า ปลา ใต้น้ำไปเสียหมด; ถ้ามีสติปัญญาอันอยู่บ้าง ก็จะต้องเข้าใจเรื่องนี้. หากพอจะเข้าใจเรื่องได้ก็ควรจะเข้าใจเรื่องนี้ คือเรื่อง อิทป์ปัจจยตา นี้ ว่าวิชาความรู้ชนิดไหน เรื่องโลกก็ตาม เรื่องธรรมก็ตาม วิชานั้นก็ต้องเกี่ยวกับ อิทป์ปัจจยตา. การที่จะบัญญัติเป็นศาสตร์ทั้งหลายในโลกนี้ จะเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นอะไรศาสตร์ ไม่ว่าศาสตร์อะไรในโลกนี้ เนื้อแท้ของมันตั้งรากฐานอยู่บน อิทป์ปัจจยตา มันจึงจะสำเร็จได้ตามที่ต้องการ ไม่ว่าจะดี ไม่ว่าจะชั่ว

แต่เดี๋ยวนี้อิทป์ปัจจยตา ในโลกนี้มันสำเร็จผลไปในทางเห็นแก่ตัว คนในโลกนี้มันดีแต่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัวได้ดี, เห็นแก่ตัวได้เก่ง มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นจึงได้เบียดเบียนกัน ทะเลาะวิวาทกัน ทะเลาะกันจนไม่มีเวลาอยู่เป็นสุข เพราะว่า เขามี อิทป์ปัจจยตา ไม่ถูกตามเรื่องราวของ อิทป์ปัจจยตา เนื่องจากไม่รู้ อิทป์ปัจจยตา, แต่มันต้องเป็นไปตามอำนาจแห่ง อิทป์ปัจจยตา ฉะนั้นมันจึงมีแต่อิทป์ปัจจยตาส่วนที่จะให้เกิดความทุกข์ มาครอบงำคนในโลกในสมัยนี้ในเวลา; ดังนั้นเขาจึงรักที่จะเบียดเบียนกัน. คนในโลกเวลานี้มีความรักที่จะเอาเปรียบกันให้มากที่สุด จะเบียดเบียนกันให้มากที่สุด ให้ตัวได้เป็นผู้ชนะเหนือคนทั้งหลายทั้งหมด. นี่ อิทป์ปัจจยตา ของเขามันมุ่งไปในทางนี้ มันก็ต้องเป็น อิทป์ปัจจยตา ทางนี้ ไม่เป็นทางอื่น.

อิทป์ปัจจยตา จะเป็น อิทป์ปัจจยตา เสมอ หากแต่ว่ามันมีให้ทุกแบบ : จะไปตกนรกก็ได้ จะไปสวรรค์ก็ได้, จะเลิกเสียให้หมด ไปนิพพานก็ได้, หรือว่า

จะอยู่กันในโลกนี้ด้วยการเบียดเบียนให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ นี่ก็เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา และเป็นไปได้จริง ๆ. ฉะนั้นเราต้องรู้ อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะมาแก้ไขอิทัปปัจจยตา ที่ไม่พึงปรารถนา. อิทัปปัจจยตา ในทางที่ควรปรารถนานั้นต้องเข้าใจจะได้ใช้แก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา คือความทุกข์. เรารู้ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่ไม่ทุกข์ แต่อย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่นวิเศษวิโส เป็นของกู อะไรขึ้นมาอีก ; มันเป็นเพียงสิ่งที่จะทำให้ไม่ทุกข์ แล้วก็เอามาถือเป็นหลักไว้ อย่างนี้ความทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

เพราะเหตุผลอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า “เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. เมื่อพระอริยสาวกทำในใจอยู่อย่างนี้ ความทุกข์เกิดไม่ได้ ความไม่มีทุกข์จะปรากฏอยู่แทน เพราะเมื่อทำอย่างนี้ ๆ มันไม่หลง ไม่อะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอะไร โดยประการทั้งปวง. เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่เป็นทุกข์ มันไม่มีจิตใจชนิดที่ขึ้นลง เป็นกิเลสมันก็ไม่มีความทุกข์; พอสิ้นอันนี้มันก็เป็นทุกข์ได้ทันที. ดังนั้นต้องมีสติให้ดี คุณสติไว้ให้ดี อย่าได้ไปหลงเรื่องคู่ ๆ : เรื่องดี เรื่องชั่ว, เรื่องบุญ เรื่องบาป, เรื่องสุข เรื่องทุกข์, เรื่องได้ เรื่องเสีย, เรื่องหญิง เรื่องชาย, เรื่องอะไรเหล่านี้; แต่ให้มันลักษณะเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่นว่าเราว่าของเรา อยู่เรื่อยไป.

ในวันนี้ก็กล่าวได้แต่เพียงว่า อิทัปปัจจยตา ที่เป็นข้อสรุป บทสรุปของความรู้ทั้งหมด ไม่ว่าจะความรู้ชนิดไหน ชนิดจะนำโลกไปลงนรก หรือว่าจะนำโลกไปสวรรค์ หรือว่าจะนำโลกนี้ไปให้ถึงนิพพาน คือความหมดทุกข์. ฉะนั้นขอให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ. การบรรยายครั้งที่ ๒ ก็ไม่หวังอะไรมากไปกว่า ที่จะให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ คือคำว่า “อิทัปปัจจยตา”.

หรือถ้าให้ดีกว่านั้น ก็ให้จำไว้ทั้งพวง คำพูดที่เราพูดติดกันไปทั้งพวง อย่างนี้ก็มิใช่ในภาษาไทย, คือคำที่มันใช้แทนกันได้. สำหรับภาษาบาลี พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสคำที่มันเนื่องกันเป็นพวง ไม่รู้จะเรียกว่าอะไรในภาษาไทยเรียกเอาเองว่า สมุหวลี. สมุหวลี คือวลีที่ต้องเนื่องกันไป ฝรั่งเศสเรียก collective phrase คือ phrase ที่ตามธรรมดา มันจะพูดเนื่องกันไปเป็นพวง; ภาษาอังกฤษมีน้อย ภาษาบาลีมีมาก เช่นว่า : สพพฺสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏิณฺสฺสคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ; นี้พูดตั้งหลายคำนี้ ที่แท้หมายถึงนิพพานคำเดียว. ภูเขาเลากา นี้มันก็หมายถึงภูเขาเท่านั้น; คำเหล่านั้นมันเป็นคำแทน ใช้แทนกันได้.

ที่นี้สำหรับคำว่าอิทัปปัจจยตา นี้มีคำที่พวงกันเป็นพวงวลี, วลีพวง เป็นพวงว่า ตถตา อวิตถตา อนัญญถตา อิทัปปัจจยตา; นี้ ๔ คำแล้ว ; นี้มันเหมือนกันโดยเนื้อความแต่คำมันต่างกัน. ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น, อวิตถตา-ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญถตา-ความไม่เป็นอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา-คือความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; นี้ก็คือพวงหนึ่งมี ๔ คำ. ที่นี้ พวงที่จะพลอยพวงเข้ามาในพวงนี้ ก็ยังมี เช่นคำว่า ธัมมฐิตตา-การตั้งอยู่ตามธรรมดา, ธัมมเนียมตา-ความเป็นกฎของธรรมดา, แล้วก็เลยออกไปถึง สุขญญตา-ความเป็นของว่าง, อนัตตตา-ความไม่เป็นของไม่มีตัวตน; นี้ล้วนแต่ลงคำว่า “ตา-ตา-ตา” ด้วยกันทั้งนั้น. ที่นี้คำอื่นที่มันไม่ลงด้วยคำว่า ตา มันมีอีกมากเช่น ยถา/จุจย - เป็นไปตามปัจจัย, ธาตุมตฺตํ - เป็นสักว่าธาตุเท่านั้นหาเป็นตัวตนไม่; นี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน แต่คำพูดมันไกลออกไป ๆ.

ถ้าเราเอาคำที่ใกล้ที่สุด ก็คือคำว่า ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น, อวิตถตา-ไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญถตา - ความไม่เป็นอย่างอื่นไปได้, อิทัปปัจจยตา-ความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านเรียกภาวะอย่างนี้ว่า **ธัมมธตฺต**; ธรรม ธา-ตุ ทรงย้าว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตาม

พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมชาติอันนี้มันมีอยู่แล้วตลอดเวลา; ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต คือไม่มีเกิด ไม่มีดับ; อิทัปปัจจยตา จะต้องไม่มีเกิด ไม่มีดับ, มันเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ต้องเกิดไม่ต้องดับ. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น มันก็มีอยู่แล้ว. พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้น ก็มีอยู่แล้ว; นี่พระพุทธเจ้า ท่านจึงย้ายอยู่เสมอว่า : อุปปาธา วา ภิกขเว ตถาคตานิ, อนุปปาธา วา ตถาคตานิ, จิตตา ว สา ธาตุ ธมฺมภูจิตตา ธมฺมเนียมตา; เลยไปถึง ตถตา อวิตถา อนัญญถตา, อิทัปปัจจยตา ปฏิจฺจสมุปปาโท; ไปจบที่คำว่า ปฏิจฺจสมุปปาโท. ถ้าเราชอบคำว่า ปฏิจฺจสมุปปาธา ก็ให้รู้เถอะว่า นั่นแหละคือ อิทัปปัจจยตา, อิทัปปัจจยตา นั่นคือ ปฏิจฺจสมุปปาธา. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้น ปฏิจฺจสมุปปาธา มันก็มีอยู่ มีอยู่แล้ว และมีอยู่ตลอดไป. เราได้ยินได้ฟังกันแต่เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ธรรมนิยามสูตร ที่พระนามาสวด ส่วนแต่เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สฬุเพ สงฺขารวา อนิจฺจา, สฬุเพ สงฺขารวา ทุกฺขา, สฬุเพ ธมฺมา อนตฺตา; มันเป็นธัมมะนิยามตา ธัมมัญญุตตา พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด สังขาร ทั้งปวงก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา; ได้ยินแต่อย่างนั้น. ส่วนที่สำคัญกว่า หรือพิศดารกว่ามากกว่าสูตรนี้ ไม่เคยได้ยิน.

นี่เราจะโทษ ปู่ ย่า ตา ยาย ว่าทำไมไม่เอามาให้ลูกหลานได้ยิน มันก็อย่าไปโทษเลย เพราะว่าปู่ย่าตายาย ก็คงจะเห็นว่าลูกหลานมันคงฟังไม่รู้เรื่อง ดังนั้นเอาแต่ที่ง่าย ๆ ตื้น ๆ มาให้ได้ยินได้ฟังก่อน. ที่นี้พอตกมาถึงสมัยพวกเรานี้ มันไม่ควรจะเป็นลูกหลานที่ตื้น ๆ แบบนั้นอยู่ต่อไป มันควรจะดีขึ้นมาบ้าง มันจึงควรจะเขยิบไปให้รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวความจริงในสากลจักรวาล. วิชาความรู้ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่ว่าศาสตร์ไหน แขนงไหน ย่อมขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ ของ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. นี่คือการบรรยายในครั้งที่ ๒ นี้ เพื่อให้ท่านทั้งหลายหมดความ

เป็นห่วง หมดความสงสัย หมดความลังเล กันเสียที ว่ามันไม่มีอะไร นอกไปจาก
อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่รู้เรื่องนี้ดี มันก็จะลำบาก; ถ้ารู้เรื่องนี้ดี มันก็จะง่าย
ในการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน.

ถ้าเขาถามว่า บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ยากหรือง่าย? เราก็ตอบอย่าง
อิทัปปัจจยตา. ถ้าไปตอบว่ายากก็ “บ้า”! ตอบว่าง่ายมันก็ “บ้า”! ถ้าตอบว่า
ตามแต่ อิทัปปัจจยตา นี่มันถูกต้องที่สุด. ถึงกระนั้นก็ยังวิธีที่เหมาะสมสำหรับ
คนขนาดนั้น สำหรับคนขนาดนี้ ซึ่งสติ ปัญญา อินทรีย์ ความสามารถ อะไร ๆ มัน
ไม่เท่ากัน; มันก็อิทัปปัจจยตา กันเป็นระดับ ๆ ไป. ขอให้ฝากความแน่ใจความหวัง
ความอะไรไว้กับ อิทัปปัจจยตา พยายามทำให้ถูกเรื่องราว แล้วมันก็จะ
ไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ในการที่เราจะดับทุกข์ให้สิ้นเชิงโดยไม่ยาก จะดับ
ทุกข์ได้ในเวลาอันสมควร ก่อนแต่ จะเข้าใจ.

นี่คือ ประโยชน์ของการรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา สำหรับจะได้ปฏิบัติ ชนิดที่
ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป ด้วยอำนาจของกฎเกณฑ์อันเดียวกัน. ความทุกข์และ
ความดับทุกข์ มันเป็นกฎเกณฑ์อันเดียวกัน มันเนื่องกันอยู่ เป็นอันเดียวกัน คือ
อิทัปปัจจยตา; แล้วแต่จะเลือกเอาฝ่ายไหน.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพียงเท่านี้ ขอให้สงฆ์ทั้งหลาย สวด
ต่อท้ายธรรมบรรยายนี้ต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุกความหมาย ทุกอิริยาบถ

-๓-

เสาร์ที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายวันเสาร์ในครั้งที่ ๓ นี้ จะได้กล่าวโดย
หัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุก
ความหมายในทุกอิริยาบถ** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านทั้งหลายก็เห็นกันอยู่ทุกคนว่า เป็นเรื่องที่ไม่เคยฟัง;
เป็นเรื่องที่เพิ่งจะเอามาพูดกันได้สัก ๒ วันเท่านั้นเอง ดังนั้นมันก็มีความลำบากบ้าง
ในการที่จะเข้าใจ แต่แล้วก็จำเป็นที่จะขอรบกวนท่านทั้งหลาย ให้พยายาม ให้อุดหนุน
ในการที่จะทำความเข้าใจ เพราะว่าเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธานุศาสน.

สิ่งที่นำมาแสดงในที่นี้ เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” นั้น แสดงในฐานะ
ที่ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในขั้นสูงสุด. เราได้เคยพูดถึงธรรมะที่เป็นหลักสำคัญ

ในพุทธศาสนา ในขั้นที่เรียกว่าเป็นหัวใจ มาโดยลำดับนานมาแล้วและสูงขึ้น ๆ ในที่นี้ จนเข้าใจได้ยากยิ่งขึ้น คือลึกซึ้งยิ่งขึ้น และก็เป็นสิ่งที่มีความหมายครบง่าทุกสิ่งหรือ หมดทั้งพุทธศาสนายิ่งขึ้น.

การที่รู้ธรรมะในขั้นที่ลึกซึ้งอย่างนี้ ก็คือรู้พุทธศาสนาดีขึ้นนั่นเอง. ถ้าเข้าใจในคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ก็หมายความว่าเข้าใจเรื่องอื่น ๆ ทุกเรื่อง เช่นเรื่อง อริยสัจจ์ เป็นต้น. เราพูดกันในฐานะที่เป็น อริยสัจจ์ มันก็มีความหมายไปในทาง เป็นอริยสัจจ์; แต่เมื่อแนะหรือชี้ให้ดูสิ่งที่เรียกว่า อริยสัจจน์ั้น ให้ลึกลงไป ให้กว้าง ออกไป ก็จะได้เห็นในแง่ของความเป็นอิทัปปัจจยตา; จึงยกมาเรียกกันเสียใหม่ว่า อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้ย่นย่อมากเข้า แต่ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

ในการบรรยาย ครั้งที่ ๑ ว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของ พุทธศาสนา^{นี้} จมเจียบอยู่ในพระไตรปิฎก; ไม่ใช่ไม่มี ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎก แม้ในฝ่ายเถรวาทเรา ไม่ใช่ฝ่ายมหายาน; แต่แล้วก็ไม่มีใครได้ยิน มันจึงเหมือนกับจมเจียบหายอยู่ในนั้น. อย่างนี้ไม่เป็นการสมควรหลายอย่าง แต่จะไม่อยากจะพูด ให้มันมากไป มันจะเป็นเรื่องที่มีความหมายไปในทางกระทบกระทั่ง. อยากจะพูด แต่เพียงว่า อย่าปล่อยให้สิ่งนี้จมเจียบหายอยู่ในพระไตรปิฎกอีกต่อไป ควรจะเอาออกมา เป็นของที่เปิดเผยแก่คนทั้งปวง ตามความประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่ว่า เมื่อตถาคต รู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมธาตุนี้แล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก แจกแจง จนเป็นที่เข้าใจแก่คนทั้งปวง.

นี่เป็นพุทธประสงค์ ซึ่งเราจะต้องช่วยกันทำ ให้สมตามพระพุทธรประสงค์ ก็คือให้เรื่อง อิทัปปัจจยตาออกมาอยู่ในการพูดจาของพุทธบริษัทเป็นประจำวัน นั้นเอง. หัวใจนี้สั้นมาก ย่อมาก: เมื่อพูดออกไปคำหนึ่ง เพียง ๒ พยางค์ ๓ พยางค์มันก็มีความหมายลึกซึ้งหมดทั้งพุทธศาสนา.

ตรงนี้อาจจะขอเตือนว่า มีคนเข้าใจผิดว่า สิ่งนี้มีไว้สำหรับออกชื่อ คล้าย ๆ กับท่องมนต์. นั่นแสดงว่ายังไม่เข้าใจ. สำหรับบทธรรมะทำนองนี้ บทใดก็ตามไม่ได้มีไว้สำหรับท่อง หรือสำหรับเป็นมนต์ แต่มีไว้สำหรับเตือนสติ. และจะเตือนได้ ก็ต่อเมื่อเราเข้าใจในสิ่งนั้นดีแล้ว.

จะยกตัวอย่างที่ง่ายที่สุด เช่นคำว่า “พุทโธ” คนก็มักจะเข้าใจว่า ถ้าร้องว่า พุทโธ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อตกอกตกใจ อย่างนี้ก็พอแล้ว. แต่ที่แท้เท่านี้ยังไม่พอ ความมุ่งหมายของเรื่องนี้มีอยู่ว่า เราจะต้องรู้จัก พระคุณของพระพุทธเจ้า ในทุกแง่ทุกมุม จนซึมซาบแก่ใจอย่างแท้จริง แล้วจึงสรุปคำพูดและความรู้สึกทั้งหมด นั้น ซึ่งเป็นความหมายอันแท้จริงของเรื่องนี้ เข้ามาไว้ในคำว่า “พุทโธ” เพียงคำเดียว. เพื่อว่า ถ้าเราพลั้งปากว่า “พุทโธ” ก็จะได้ระลึกนึกถึงเรื่องทุกอย่างเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้า จะได้มีสติในพระพุทธเจ้า อย่างนี้ต่างหาก ไม่ใช่สำหรับมาท่อง หรือ ไม่ใช่มีไว้สำหรับพลั้งปาก เหมือนที่เป็นกันอยู่โดยมาก.

คำว่า อิทัปปัจจยตา นี้ก็ดี โดยเฉพาะคำว่า “ตถตา” นี้ก็ดี ไม่ใช่สำหรับ เอาไว้พลั้งปาก หรือเอาไว้ท่อง; แต่ต้องเข้าใจอย่างละเอียดลออชัดเจนจริง ๆ ว่ามัน อยู่ที่ไหน? มันคืออะไร? มันมีฤทธิ์ มีอำนาจอย่างไร? แล้วจึงจะพูดว่า อิทัปปัจจยตา. เช่นเมื่อเห็นสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นในลักษณะที่คนเขาร้องห่มร้องไห้กัน หรือถึงกับฆ่าตัวตายก็ดี; เราก็รู้สึกแต่ว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา จริง ๆ อย่างนี้ก็พอ. หรือเมื่อคนเขายินดีสนุกสนาน บันเทิง รื่นเริงมัวเมากันมาก; ถ้าเราเห็นความจริง ชื่อนั้น มันก็จะมีคำพูดสั้น ๆ ว่า อิทัปปัจจยตา อีกเช่นเดียวกัน. มันไม่จำกัด เฉพาะเรื่องฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ ฝ่ายบ้า หรือฝ่ายดี ฝ่ายสุข หรือฝ่ายทุกข์; มันล้วน แต่เป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา. ถ้าเห็นอย่างนี้ จะไม่เกิดความรู้สึกแปลก มันก็ไม่เกิดความยึดมั่น ถือมั่น จนถึงกัสะตุงหวาดเสียว หรือจนถึงกับหลงใหล มัวเมา; มันก็มีผลดี คือเป็นผู้ที่มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบ อยู่ได้ เพราะการเห็น อิทัปปัจจยตา.

นี่ขอให้ถือว่า มันไม่ใช่เรื่องสำหรับท่องเป็นมนต์ และก็ไม่ใช่เรื่องสำหรับเพียงพั่งปากเล่น ว่าพุทโธ ๆ เป็นต้น โดยไม่รู้ว่าจะไร. อิทปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา กำลังไม่มีใครรู้จัก อยู่ในลักษณะอย่างนี้ ที่นี้ก็พยายามเอามาอธิบายทำความเข้าใจกันแน่นั้นแน่นี้ตามลำดับ. ในครั้งที่ ๒ ก็ได้พูดถึง *อิทปปัจจยตา* ในฐานะที่เป็นที่รวบรวมของวิชา และศาสตร์ทั้งปวง ในโลกทั้งโลก, ทุกโลก; ไม่ว่าจะกฎเกณฑ์อะไร วิชาความรู้หรือศาสตร์ใดในโลก ล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ *อิทปปัจจยตา* ทั้งนี้ มนุษย์จึงเอามาใช้เป็นประโยชน์ คิดอะไร ทำอะไร สร้างอะไร ได้ตามความมุ่งหมาย. ส่วนในวันนี้ ก็จะได้กล่าว บรรยายให้เห็นใกล้เข้ามาอีก คือให้มองเห็นที่ตัวเรา ที่สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา ในทุกความหมาย และตัวเรา ในทุกอิริยาบถ.

ตรงนี้จะต้องขอเตือนซ้ำ หรือย้ำให้ระลึกอยู่เสมอว่า คำว่า *อิทปปัจจยตา* นี้หมายถึงความมีกฎเกณฑ์ และตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ก็ได้อีก; หมายถึงการที่มันต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือความที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ก็ได้อีก; แล้วก็หมายถึงผลที่มันเกิดขึ้น จากความเป็นไปนั้น ๆ อย่างนี้ก็ได้อีก. เราจะต้องเข้าใจของ ๓ อย่างนี้ไว้เสมอไป แล้วเราจะพูดกันโดยรายละเอียดอย่างไรอย่างหนึ่งมันก็ง่ายเข้า.

นัยที่ ๑ *อิทปปัจจยตา* ในฐานะเป็นกฎ; เช่นกฎ ปฏิจจสมุขบาท หรือกฎ **อริยสัจ** หรือกฎ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎอะไรก็ตามในทางศาสนา; หรือว่ากฎในทางฝ่ายวิชาโลก ๆ เรื่องดินฟ้าอากาศ เรื่องความเป็นไปในจักรวาลอะไร ที่มันเป็นกฎเกณฑ์อย่างตายตัว ของธรรมดาธรรมชาติที่ตายตัว นั้นก็เรียกว่า “กฎ” ด้วยเหมือนกัน. ตัวกฎอย่างนี้ทั้งหมดนี้ ก็คือ *อิทปปัจจยตา* ในฐานะที่เป็นกฎ คือกฎที่มันต้องเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย

ที่นี้กฎนี้ มันที่อำนาจเหนือสิ่งใด เราไม่รู้ว่ามีใครสร้างกฎนี้ขึ้นมา จนต้องเรียกว่าไม่มีใครสร้าง คือมันเป็นอยู่เอง; เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้น. หรือว่าตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม, ธรรมชาตินั้นหรือกฎนั้น มันมีอยู่แล้ว และบังคับสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นอยู่ตลอดกาลอย่างสม่ำเสมอแล้ว. นี่กฎในลักษณะอย่างนี้ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าใครเป็นผู้ตั้งขึ้น; และกฎนี้มันตั้งอยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้ กฎนั้นก็เปลี่ยน ก็เลยเป็นกฎเกี กฏที่ไม่จริง. ถ้าเป็นกฎจริงมันก็ต้องไม่เปลี่ยน; เมื่อไม่เปลี่ยนก็หมายความว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยอะไรไปปรุงแต่งได้.

ดังนั้น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนี้ มันหมายถึงกฎที่สิ่งทั้งหลายจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย; กฎชนิดนี้ นิยมเรียกว่า เป็น “อสังขตะ” คือสิ่งที่ไม่มีความเปลี่ยนแปลง มันก็เป็นของมันอยู่เองได้ จนถึงกับว่าพระพุทธเจ้าท่านยอมรับว่า ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิด กฎนี้มันก็มีอยู่แล้ว. นี่คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่อยู่ในรูปของสิ่งที่เป็นตัวกฎที่มีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ.

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๒ คือการเป็นไปตามกฎ; กิริยา อากาโร หรือภาวะลักษณะ อะไรก็ตาม ที่มันกำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น กิริยาอาการเป็นต้นนั้น ก็ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. อย่างนี้มีลักษณะต่างกัน คืออย่างหลังนี้มีลักษณะที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ผลักไสให้เป็นไป ดังนั้น จึงได้แก่ฝ่ายที่เป็น สังขตธรรม คือธรรมที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา. นี้เรารู้จักสิ่งเหล่านี้ว่า เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความเป็นไปตามกฎ หรือตามเหตุ ตามปัจจัย; นี้ก็อย่างหนึ่ง พวกหนึ่ง ไม่เหมือนกับตัวกฎ.

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๓ ในฐานะที่เป็นผล; สิ่งที่เป็นผลนี้แหละ คือสิ่งที่มนุษย์ต้องการ หรือว่าเป็นสิ่งที่กระทบกระทั่งมนุษย์มากที่สุด เพราะว่าผลนี้

เป็นสุขก็มี เป็นทุกข์ก็มี เป็นสุขมันก็กระทบกระทั่งไปอย่างหนึ่ง, เป็นทุกข์มันก็กระทบกระทั่งไปอีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็มีการกระทบกระทั่งแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์ได้รับความรู้สึก เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ แล้วแต่กรณี. ผลชนิดนี้ ก็อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง; มันจึงเป็นพวก สังขตะ ด้วยเหมือนกัน.

แต่โดยเหตุที่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ทั้ง สังขตะ และอสังขตะ นี้มันมีความเป็นอย่างนั้น เสมอกัน เพราะฉะนั้นจึงเรียกเสียว่า **ตถตา** คือความเป็นอย่างนั้น. ตถตา ที่อยู่เหนือเหตุ เหนือปัจจัยก็มี, ที่เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยก็มี; แต่มันเหมือนกันตรงที่ว่า มันมีความเป็นอย่างนั้น. ถ้าเรารู้จักความเป็นอย่างนั้น หรือ ความที่มันต้องเป็นอย่างนั้น ดีแล้ว เราจะไม่ประหลาดใจในสิ่งใด; ไม่หลงไหลในสิ่งใด ไม่เป็นทาสของสิ่งใด.

เดี๋ยวนี้คนเราก็เป็นทาสของอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก; แล้วก็เกิดเป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมา สำหรับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธหรือความเกลียด; อย่างนี้เรียกว่ามันกระทบกระทั่งเพื่อนมนุษย์ ถึงกับสูญเสียความเป็นมนุษย์ คือใจคอไม่ปกติอย่างมนุษย์ที่ควรจะเป็น.

มนุษย์ควรจะมีจิตใจสูงพอที่จะอะไร ๆ กระทบกระทั่งไม่ได้; ให้มนุษย์มีจิตใจปกติ อยู่ในความสงบสุข สิ่งที่น่ารักก็มายั่วให้รักไม่ได้, สิ่งที่น่าเกลียดก็มายั่วให้เกลียดไม่ได้, สิ่งที่น่ากลัวก็มายั่วให้กลัวไม่ได้, สิ่งที่น่าเศร้าก็มายั่วให้เศร้าไม่ได้, ไม่ว่าจะอะไรหมดมันมายั่วให้เป็นอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เพราะเขารู้จักมันดี; เรียกว่า รู้จัก ถึงธาตุแท้ของมัน รู้จักกำพืดของมัน รู้ความจริงถึงที่สุดของมันว่า ไม่มีอะไรนอกจากความเป็น อิทปปัจจยตา คือมันเป็นอย่างนั้นตามธรรมชาติ ตามกฎของธรรมดา; นี้ก็เรียกว่ามนุษย์คนนั้นเป็นผู้รู้ถึงที่สุด. เมื่อ

เขารู้ถึงที่สุดแล้ว ก็สามารถดำรงจิตใจไว้ อย่างถูกต้องที่สุด. เมื่อดำรงไว้ถูกต้องที่สุด ก็ไม่มีทุกข์เลย จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อันสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; สรุปสั้น ๆ ก็คือว่า 'ไม่รู้จักทุกข์'.

จิตใจนี้ไม่รู้จักทุกข์ เพราะว่าได้รู้ความจริง ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ก็ดี, ในฐานะที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ก็ดี, ในฐานะที่เป็นผลเกิดขึ้นมาจากการเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้นก็ดี; เมื่อจะพูดโดยสมมติก็พูดว่า เรา รู้จักหมดกระทั่งถึงพระเจ้า พระเป็นเจ้า ถ้าจะมีพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ผู้ทำลายล้าง ผู้ควบคุม ผู้อะไรกันแล้ว มันก็คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา นั่นเอง. เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนา นี้ ก็มีพระเป็นเจ้าในลักษณะอย่างนี้; ไม่ใช่พระเจ้าที่เป็นคนที่มิไว้สำหรับพวกเด็ก ๆ. พระเจ้าที่เป็น อิทัปปัจจยตา นี้ไม่เป็นมนุษย์ ไม่ใช่มนุษย์ ไม่เป็นอะไร นอกจากเป็นตัวมันเอง คือเป็น "ตถตา" ซึ่งสามารถจะบันดาลอะไรได้ทุกอย่างตามกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง.

นี่ พิจารณาดูเถอะจะเห็นได้ว่า ไม่มีพระเจ้าชนิดไหน ไม่มีพระเป็นเจ้าชนิดไหน จะสูงหรือจะยิ่ง หรือจะเก่งไปกว่าพระเป็นเจ้าชนิดนี้. ความเป็นอย่างนี้ เรียกว่า "ตถตา" บางทีก็เรียกว่า **ธรรมธาทู** ธรรมะธา-ตุ; หรือบางทีก็เรียกว่า "ธรรม" บางทีก็เรียกว่า "พระธรรม". ฉะนั้นเราจึงพูดได้ว่า ในพุทธศาสนานี้มีพระธรรมนี้แหละ เป็นพระเจ้าหรือเป็นสิ่งสูงสุด แม้พระพุทธเจ้าก็เคารพพระธรรม. ท่านตรัสของท่านเองว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต เคารพพระธรรม. นี่คือความหมายของ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎสูงสุด.

นี่มาเรียกให้สั้น แต่กินความกว้างก็เรียกว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น แล้วมีความหมายประกอบอีก ๒-๓ คำ ว่า อวิตถตา คือความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญตตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่น; ๓ คำนี้เหมือนกัน. ขอให้อำไว้

ให้ดีกว่า ตถตา ความเป็นอย่างนั้น; อวิตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น; อนัญญตถตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากนั้น. เมื่อเข้าใจดีแล้วก็จะรวมไว้ในคำ ๆ เดียวว่า **ตถตา** คือความเป็นอย่างนั้น ; พุทธภาษาสะดวก ๆ ของเราก็อ่า “มันเป็นอย่างนั้นเอง.” เมื่อผู้ใดเข้าใจสิ่งที่พึงวงจรมองเห็นว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง, นั้นแหละ คือคนที่รู้จัก ตถตา, นั้นแหละคือคนที่รู้จัก อิททัปปัจจยตา. คนนั้นอาจจะไม่เคยได้ยินคำบาลี แต่ในใจของเขาได้เห็นถึงสิ่งซึ่งคำบาลีนั้นหมายถึง คือตถตา หรืออิตทัปปัจจยตา เป็นต้น.

ถ้าเราจะนึกดูให้ดี เราจะเห็นว่า มันมีอยู่เป็นชั้น ๆ หลายชั้น ชั้นที่ง่าย ๆ พวกเราโดยมากก็จะเห็นอยู่แล้วตามสัดส่วนในชั้นที่มันง่าย ๆ เพราะฉะนั้นในบางกรณี เราจึงรู้สึกขึ้นมาได้หรือพูดออกมาได้ว่า “มันเป็นอย่างนั้นเอง.” อย่าไปสนใจกับมันเลย อย่าไปยินดีร้ายกับมันเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง; นี้ก็มีพูดกันอยู่บ่อย ๆ ชาวบ้านก็พูดเป็น. นั้นแหละคือตัวแท้ของ ตถตา หรือ อิตทัปปัจจยตา **ในบางระดับ** ที่บุคคลนั้นได้เห็นแล้ว. ที่นี้เราก็มีหน้าที่ที่จะเห็นให้ยิ่งขึ้นไป ๆ ๆ จนถึงที่สุด จึงจะมาถึง ตถตา ในความหมาย ที่พระพุทธรเจ้าท่านทรงมุ่งหมาย.

อย่าได้ลืมเสียว่า พระพุทธรเจ้าท่านสรุปเรื่องที่สำคัญทุก ๆ เรื่องไว้ในคำสั้น ๆ คำนี้ ว่า **ตถตา** “เป็นอย่างนั้น” บ้าง; หรือว่า **ธรรมธาตุ** “เป็นธาตุแห่งธรรม” หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติบ้าง; อย่างให้มีอะไรที่เป็นความหมายว่า เป็นตัวตน ตัวกู ตัวเขา ตัวเรา ของเขา ของเรา ของตนอะไรขึ้นมา. นั้นเป็นอวิชชาเป็นความโง่ แล้วก็เกิด กิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ แล้วก็เป็นความทุกข์. ถ้าคนเห็นความเป็นอย่างนั้นตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็คือไม่โง่คือไม่มีอวิชชา; แต่ว่ามันมีสิ่งที่ตรงกันข้าม คืออวิชชา แสงสว่าง ปัญญา จักขุ มันก็เลยไม่มีทางที่จะเกิดกิเลส เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์; นี่คือคุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งนี้ในเมื่อเรารู้.

เพราะฉะนั้นเราต้องรู้ หรือว่ารู้แล้วแต่มันน้อยไป ก็ต้องรู้ให้ถึงที่สุด เพื่อให้ความเป็นพุทธบริษัทของเรา มันรู้จักเลื่อนชั้นกันเสียบ้าง; แล้วมันก็จะเลื่อนขึ้นไปจนถึงขั้นสูงสุด มันก็จบกัน. ขั้นสูงสุดนี้ก็เรียกว่าขั้นที่จบพรหมจรรย์ ไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับจะต้องศึกษา หรือประพฤติกฎปฏิบัติอีก นี้เรียกว่า ขั้นที่จบพรหมจรรย์; โดยใจความก็หมายถึงความเป็นพระอรหันต์ คือเห็น อิทัปปัจจยตา, ตถตา ถึงที่สุด ไม่มีเหลือ; ก็เลยสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะทั้งปวง แล้วก็ดับทุกข์ทั้งปวง. นี้เราก็กำลังเรียนตามหลังท่านไป เพื่อให้เรารู้จักเลื่อนชั้นของความเป็นพุทธบริษัท ดังนั้นจึงต้องพูด.

ธรรมที่เป็น อิทัปปัจจยตา หรือตถตา โดยตรง นี่ก็คือปัจจุสมุปบาท อย่างที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายจบไปแล้ว เมื่อตะกี้นี้. ในการสวดเพียง ๔๐ นาทีนั้น มันมีคำว่า อิทัปปัจจยตา ตั้ง ๒๒ หน, มีคำว่า ตถตา เป็นต้นตั้งอย่าง ๑๑ หน; ขอให้นี่คุณเถอะว่า พระพุทธองค์ ทรงประสงค์ จะย้า จะย้า ย้าแล้วย้าเล่า ย้าแล้วย้าอีก ในเรื่องนี้อย่างไร เท่าไร นี่มันคือปัจจุสมุปบาท และทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจุสมุปบาท เช่นเรื่องอริยสัจจ์ มันก็คือปัจจุสมุปบาท.

เรื่องนี้เคยบอกให้ทราบแล้วว่าตรงนี้เอง บางคนที่เคยฟังก็ยังคงจำได้เรื่อง ปัจจุสมุปบาท ได้แก่เรื่องอริยสัจจ์ โดยพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า: **ภิกษุทั้งหลาย เราจะได้แสดงอริยสัจจ์แก่เธอ** แล้วทรงแสดงเป็นเรื่อง ปัจจุสมุปบาท. ดังนั้นเรื่องปัจจุสมุปบาทกับเรื่องอริยสัจจ์ มันเรื่องเดียวกัน.

เพราะฉะนั้น ในที่บางแห่งเมื่อพระพุทธเจ้าท่านทรงแสดงเรื่องอริยสัจจ์ ๔ โดยตรงนี้ ท่านเคยเรียกว่า “ตถา หรือ ตถตถา” นี้เอง; ตรัสว่า ธรรมที่เป็น ตถา ๔ อย่างคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค; บางครั้งก็เรียก ตถา อวิตถา อนัญญถา โดยที่ไม่ต้องเติมคำว่า ตา เข้าไป; ก็เพราะตรัสเรียก ในฐานะเป็นคุณนามของสิ่งซึ่งมีอยู่คือธรรม, ว่าธรรมที่เป็นตถา คือธรรมที่เป็นอย่างนั้น, ธรรมที่เป็น อวิตถา

คือธรรมที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, แล้วก็ธรรมที่เป็น อนัญญตต คือธรรมที่ไม่เป็นอย่างอื่น, แต่ถ้าเอาคำนี้มาใช้เป็น นามนาม เสียเอง หมายถึงภาวะนั้น ๆ โดยตรงแล้ว ก็ต้องเติมคำว่า “ตา” ลงไป; จึงเป็น ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา เป็นต้น.

ดังนั้นเมื่อท่านทั้งหลายได้ยินคำว่า ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา ก็ตาม หรือได้ยินแต่เพียงว่า ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา ก็ตาม ขอให้รู้ว่ามันเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่ใช่ ๒ เรื่อง ๓ เรื่อง. ใน สังยุตตนิกาย สวรรคกัมมวรรคก็มีคำว่า ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา อิทปิปัจจยตา; แต่ในมหาวารวรรค ซึ่งเป็นเรื่องอริยสัจจ์ นั้น พระพุทธเจ้าท่านใช้คำเรียกเป็น ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา. ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ชั้นหลังต่อมาก็ใช้คำเหล่านี้; แล้วคัมภีร์ชั้นหลังเขาหมด คือคัมภีร์อภิธรรมพวก คัมภีร์ กถาวัตถุ ก็ยืมคำเหล่านี้จากในสุดตันตะนี้ไปพูด. ดังนั้นในคัมภีร์ กถาวัตถุ ก็เติมไปด้วยคำ ตตตา อวิตตตา อนัญญตตตา บ้าง, ตตตา อนัญญตตตาบ้างเหมือนกัน; มีอยู่ทั่วไป แต่เราก็ไม่เคยได้ยิน เพราะว่าเราไม่สนใจ; แล้วคนแต่ก่อน ครูบาอาจารย์ แต่ก่อน ก็ไม่ชอบเอาข้อความเหล่านี้มาพูดให้ฟัง หรือแนะนำให้เราไปดูเอง; ไม่รู้ว่าเป็นเพราะเหตุไร ก็ไม่ต้องวินิจฉัย. แต่เดี๋ยวนี้มันเป็นหน้าที่ของเราเองแล้วที่เราจะต้องรู้ จะต้องช่วยกัน ทำกันและกันให้รู้ฉะนั้นจึงเอามาพูด มาขอรับรองให้กำหนด จดจำ. นี่ความสำคัญของ สิ่งที่เราเรียกว่า อิทปิปัจจยตา ที่ยืมลงแล้วเหลือแต่ ตตตา นี่มันเป็นอย่างนี้.

ทีนี้ที่ว่า จะให้มองดู อิทปิปัจจยตา ที่อยู่ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุก ความหมายและทุกอิริยบถนี้ มันก็มีเรื่องละเอียดอยู่. แม้ว่าเป็นเรื่องที่จะได้เคยพูด มาบ้างแล้วแต่ก่อน มันก็ไม่เคยเอ่ยถึงคำนี้ คือได้เคยพูดกันถึงเรื่องความเกิดชนิด พิเศษ คือเกิดทางจิตใจมาแล้วหลายครั้งหลายหน ในเรื่องเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท แต่ไม่เคยเอ่ยถึงคำว่า อิทปิปัจจยตา นี้. เพราะฉะนั้นขอให้ท่านผู้ฟังทุกคน ทบทวน ลงไปถึงเรื่อง “ชาติ” -ความเกิดที่เกิดทางจิตใจ ที่ไม่ต้องเกิดจากท้องแม่ ที่เคยพูดมา

หลายครั้งหลายหนนั้นแหละ มาทำความเข้าใจกันใหม่; ถ้ารู้จักคำว่า ชาติ ชนิดนั้นก็มองเห็นอิทัปปัจจยตา ที่นั่น. เมื่อใดเกิดความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นตัวกู ในความรู้สึกเป็นชาติ; เกิดแล้วอย่างนี้ นั่นคือ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้มันลำบากที่ว่า ในภาษาไทยเราเรียกว่า เกิด หรือ ชาติ นี่มันมี ๒ ชนิด; ช่วยจำไว้ให้ดีๆ สิ่งที่เราเรียกว่า “ชาติ” ชา-ติ ความเกิดนี้มีอยู่ ๒ ชนิด คือเกิดทางกาย ทางเนื้อหนัง ทางวัตถุชนิดหนึ่ง, เราจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า เกิดทางกายหรือทางรูป. ที่นี้ชาติอีกชนิดหนึ่ง เกิดทางจิตใจ หรือทางนาม ก็คือเกิดแห่งความรู้สึกนึกคิดว่าตัวกูที่หนึ่ง ๆ; มันเป็น ๒ ชาติ กันอยู่อย่างนี้. เราจะต้องพิจารณาให้ดี จนรู้ว่า ๒ ชาตินี้ ชาติไหนร้ายกาจ ชาติไหนมีอันตรายร้ายกาจมาก ขอให้คอยฟัง. แต่ชาติทั้ง ๒ ชนิดนี้ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา ด้วยกันทั้ง ๒ ชนิด.

เราดูกันในเรื่องชาติ ชนิดที่เป็นทางกาย หรือทางวัตถุ ทางรูปกันก่อน. นี้หมายถึงเนื้อหนังร่างกาย. ชาติอย่างนี้ มีที่เดียวสำหรับคน ๆ หนึ่ง เกิดมาจากท้องแม่ ใครอายุเท่าไร ก็นับถอยหลังลงไปเท่านั้นปี เกิดจากท้องแม่วันแรกนั้นเรียกว่า “ชาติ” ร้องแแง ๆ ขึ้นมา เพราะมันเสร็จกันแล้ว นี่เรื่องชาติในทางร่างกาย; แล้วก็เข้าไปจนกว่าจะเข้าโลง. นี้เอาเนื้อหนังร่างกายเป็นหลัก แต่ชาติอย่างนี้มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ในพระบาลีก็มีตรัสว่า อาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด เจริญเติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกขมรส; นี้พูดอย่างธรรมดา ๆ อย่างนี้ หมายความว่าต้องอาศัยการอยู่ร่วมของบิดามารดาถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แม่จึงจะตั้งครรภ์แล้วจึงจะคลอดออกมาได้. ความอยู่ร่วมของบิดามารดาที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ท่านจะอยู่ร่วมกันด้วยอำนาจ ของกิเลสตัณหา หรือด้วยสติสัมปชัญญะรู้สึกผิดชอบชั่วดี ต้องการจะสืบพืชพันธุ์หรืออะไรก็สุดแท้ ทั้งหมดนั้นมันเป็น อิทัปปัจจยตาทั้งนั้น ต้องการด้วยกิเลส มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ต้องการด้วยสติปัญญา มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, มันพันไปไม่ได้. บิดามารดาต้องการบุตร

มันก็เป็นเรื่องของ อิททัปปัจจยตา; บิดามารดาไม่ได้ต้องการบุตร เกิดออกมาเป็น ผลพลอยได้ มันก็เป็นเรื่องของ อิททัปปัจจยตา ดังนั้นการเกิดทางเนื้อหนังของเด็ก นี้ก็เป็นอิตทัปปัจจยตา. ที่นี้เกิดออกมาแล้วมันก็ต้องเติบโต มาเป็นเด็กโต เป็นหนุ่ม เป็นสาว นี่ก็คือตัว อิททัปปัจจยตา; แล้วมันก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ทุกอาการนี้ มันเป็นอิตทัปปัจจยตา. แต่ว่าทั้งหมดนี้มันยังเนื่องกันอยู่ แต่ฝ่ายร่างกายหรือฝ่าย รูปธรรม. มันไม่น่ากลัว ไม่น่าอันตราย ไม่ทำอันตรายจิตใจมากนัก เว้นเสียแต่ว่ามันจะ เกิดด้วยความเกิดอีกชนิดหนึ่ง คือความเกิดทางนามธรรม ทางจิตใจนั้น.

ถ้าเกิดในทางนามธรรม ทางจิตใจ ว่าตัวเราว่าของเรา ว่าตัวกู ว่าของกู ขึ้นมาแล้ว ความทุกข์ทางร่างกายทางเนื้อหนัง ก็จะเป็นทุกข์อย่างยิ่งขึ้นมาทันที. ฉะนั้นระวังให้ดี อย่าให้มันเกิดชนิดที่เกิดทางจิตใจ ที่เกิดได้วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง กี่สิบครั้ง คือเกิดทางจิตใจ เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมาครั้งหนึ่ง นี้เรียกว่า เกิดครั้งหนึ่ง.

ที่นี้เราก็ต้องพิจารณากันถึงชาติชนิดที่ ๒, คือ ชาติทางนามธรรม ทางจิตใจ ที่เป็นตัวร้ายนี้ให้ดี ๆ กันต่อไปอีก. สำหรับการเกิดทางวัตถุ ทางกายนั้น เด็กคลอดออกมาจากท้องแม่ตามธรรมชาติแท้ ๆ ก็เป็น อิททัปปัจจยตา เป็นไปตาม ธรรมชาติแท้ ๆ แล้วก็มีครั้งเดียว. ที่นี้เด็กเกิดมาแล้วทางร่างกาย ทางร่างกายเกิด เสร็จแล้ว ต่อไปนี้ก็มีแต่เกิดทางนามธรรม หรือทางจิตใจ. แต่พระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสไว้ชัดเจน ในมหาตถนหาสังขยสูตรเป็นต้น ว่าเด็กนั้นจะต้องโต พอที่ จะรู้ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า"กามคุณ"; เด็กนั้นจะต้องโตพอที่จะรู้ความหมาย ของสิ่งที่เรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพระธรรมารมณฺ, มันจึงจะสามารถ เกิดชนิดที่ ๒ ได้. พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ได้ตรัสว่าอายุกี่ปี; แต่ท่านก็คงจะ หมายความว่ามันเป็นเด็กที่เพียงสาในทางกามคุณ. **ตอนแรกทีรู้จักเล่นทรายดวง ทราย เล่นรถน้อย ๆ ๆ ๆ เล่นเรื่อน้อย ๆ อย่างนี้ยังไม่เกิด. แล้ว**

ต่อมามันรู้จักความหมายของความเอิร์ดอรร้อยทางรูป ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส
ที่จะเป็นไปในทางกามคุณนี้; ตอนนี้น้ำมันจึงจะเกิด; ก็คือว่าเด็กนั้นได้รับสุขเวทนา
เป็นต้น แล้วก็ยึดมั่นในเวทนานั้นด้วยอุปทาน มันเกิดความอยากอย่างนั้น-
อยากอย่างนี้ แล้วก็ยึดมั่นในสิ่งที่มันอยาก; มันจึงเกิดความรู้สึกว่า “กู” กูต้องได้
กูต้องเอาให้ได้ กูอรร้อย หรือกุสูญเสียของอรร้อยไป. ถ้าความรู้สึกว่าเป็นกูอย่างนี้
เกิดขึ้นเมื่อไร, เมื่อนั้นกล่าวได้ว่าเด็กคนนั้น รู้จักความเกิดชนิดที่ ๒ แล้ว คือเกิด
ทางนามธรรมหรือทางจิตแล้ว; หมายความว่าสิ่งที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ที่พระ
สวดกันเมื่อตะกี้นี้ เริ่มมีปรากฏในจิตใจของเด็กนั้นแล้ว คือมีอริชชา มีตัณหา
มีอุปาทาน เป็นกับเขาแล้ว จะเป็นวันไหนเป็นวันตั้งต้น ก็บอกยาก แต่ถ้าว่ามัน
เกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นตัณหา อุปาทานได้ แม้ในระดับน้อย ๆ มันก็เป็นปฏิจจ-
สมุปบาท แล้ว เด็กคนนั้นรู้จักเกิดชนิดที่ ๒ แล้ว คือเกิดทางจิตใจ.

ที่นี้เราก็คงจะศึกษาในเรื่องการเกิดทางจิตใจนี้ กันให้เป็นที่เข้าใจกัน
ต่อไป จะเข้าใจเรื่องการเกิดทางจิตใจ มันก็ต้องรู้จักการเกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เรียกว่า
“จิตชนิดนี้”. จิตชนิดนี้ไม่ใช่จิตตามธรรมชาติธรรมดา ที่ไม่มีกิเลส. จิตชนิดนี้
หมายถึงว่าจิตที่มันจะมีกิเลส หรือมีกิเลส. เด็กเกิดมาจากท้องแม่ หรือว่าอยู่ใน
ท้องแม่มันก็มีจิต คลอดออกมาเป็นเด็ก ๆ ยังไม่รู้จักกิเลสมันก็มีจิต; แต่จิตชนิดนั้น
ยังไม่ใช่จิตชนิดนี้; พุดแล้วก็น่าหวั. สำหรับจิตชนิดที่เราจะพุดนี้ คือจิตชนิด
ที่มันงอกงามออกไปจนเป็นความรู้สึกที่เป็น “ตัวกู-ของกู”.

ถ้าจะรู้เรื่องนี้ดี มันก็ต้องรู้ไปถึงว่า จิตตามธรรมดานั้นเขาเรียกว่า
“ภวังคจิต” คือสิ่งที่มีชีวิต มันก็ต้องมีจิตประเภทภวังคจิต; แต่ไม่ได้นึก ไม่ได้คิด
ชนิดที่จะเป็นกิเลส. ที่นี้พอมันมีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง ทางตา ทางหู เป็นต้น
จิตธรรมดานั้น มันก็เปลี่ยนเป็นจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่มากำหนดสิ่งเหล่านี้ คือละสภาพ
ตามธรรมดาตามปกติ มาเป็นจิตที่จะกำหนดอารมณ์เหล่านี้. ถ้าอย่างนี้เขาไม่เรียกว่า
ภวังคจิตแล้ว เขาเรียกว่า สมันนาหารจิตบ้าง อาวัชชนจิตบ้าง คือจิตที่มันมาจ่อเข้าที่

รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ; นีมันไม่ใช่ภวังคจิต แต่มันเป็นจิตที่ลุกขึ้นมาตะครุบเอาอารมณ์ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ เป็นต้น; เขาเรียกว่า “สมันนาหารจิต”; จิตที่มันกำหนดเหนี่ยวไปตามอารมณ์เรียกว่า “อวิชชานจิต”. ถ้าภาษาบาลีจำยาก จะจำไว้ในภาษาไทยก็ได้ ว่า **จิตที่มันลุกขึ้นมาตะครุบเอาอารมณ์**. ตลอดเวลาเหล่านั้นมันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือไม่รู้ คือปราศจากความรู้; ข้อนี้จำไว้ให้แม่น ๆ; ว่าจิตของบุคคลที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่ได้ฟังธรรมะของพระอรหันต์ ไม่ได้ถูกอบรมในธรรมะของพระอรหันต์นั้น จิตนั้นมันปราศจากวิชา มันไม่มีวิชา ไม่มีความรู้ เพราะฉะนั้นจึงถือว่ามันมีอวิชชา ความไม่รู้ อยู่โดยปริยายไป.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างที่เราฟังที่แรกสะดุ้ง คือท่านเรียกว่า **กุมารน้อย ๆ นี้ยังไม่มีความรู้เรื่อง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ชนิดที่จะทำให้อกิเลสไม่เกิดขึ้นได้**. นี่หมายถึงสิ่งที่เรียกว่าวิชา คือความรู้ที่ทำให้กิเลสเกิดขึ้นไม่ได้ แล้วหลุดพ้นจากกิเลสกรรมนั้น ด้วยอำนาจจิต หรือด้วยอำนาจปัญญาก็ตาม; นี้วิมุตติอย่างนี้ เด็กน้อย ๆ นั้นไม่รู้, หนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็ไม่รู้; มันก็อยู่ในพวกที่ไม่รู้ เป็นความไม่รู้ประจำอยู่. ดังนั้นพอจิตมันไปตะครุบเอาอารมณ์อะไรเข้า มันก็มี “อวิชชา” นั้นติดไปด้วย คือความไม่รู้นั้นจะเกิดที่จิต แล้วจิตที่ปราศจากความรู้ ไปตะครุบเอาความรู้สึกที่เกิดจาก รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ เป็นต้น ก็เกิดอาการที่เรียกว่า **สัมผัสอารมณ์นั้นด้วยอวิชชา** เรียกว่า “อวิชชาสัมผัส” -สัมผัสด้วยอวิชชา.

ที่นี้ก็ควรจะรู้เรื่อง “สัมผัส” กันบ้าง. **สิ่งที่เรียกว่า สัมผัสนี้** ก็มีเป็น ๒ อย่าง หรือเป็น ๒ ชั้น. มันอาจจะเกินควรที่จะรู้ หรือว่าอยู่ในลักษณะที่ควรที่จะรู้ ก็ลองคิดเอาเอง ตัดสินเอาเองว่า เรื่องสัมผัส ๒ ชนิดนี้มันเป็นของเกินหรือไม่เกิน: เมื่อเราเห็นรูปด้วยตา ตามองไปเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้านี้ ตาเห็นรูปนั้นอย่างนี้เขาเรียกว่าสัมผัสที่แรก คือสัมผัสด้วยการกระทบทางตาเป็นต้น; สัมผัสเพียงเท่านี้ยังไม่เกิดเรื่อง

คือว่ามันเพียงแต่ว่าตาสัมผัสกับรูปเท่านั้น เรียกเป็นบาลีว่า “ปฏิขะสัมผัส” สัมผัสแห่งการกระทบ ตากระทบรูป. อย่างเดียวกันนี้ ทุกคนก็สัมผัสตาอยู่หันหน้าไปทางไหน มันก็เห็นรูปเหล่านั้น รูปต้นไม้ รูปก้อนหิน รูปคน รูปอะไรต่าง ๆ นี้; ตามสัมผัสสิ่งที่เรียกว่ารูป นั้นเป็นเพียง ปฏิขะสัมผัส **สัมผัสด้วยการกระทบ**; นี้ยังไม่เป็นไร. ที่นี้พอมันเห็นรูปแล้ว รูปนั้นสวยหรือไม่สวย เช่นรูปหญิง รูปชาย สวยไม่สวยอะไรอย่างนี้ มันมีการสัมผัสขั้นที่ ๒ คือที่นี้ใจล้วน ๆ เข้าไปสัมผัสความสวยหรือความไม่สวยของรูปที่เห็นนั้น.

ขอให้รู้จักแยกกันให้ดีนะ ว่าการสัมผัสที่หลังนี้มันไม่ได้ไปสัมผัสที่ตัวรูปนั้น แต่จิตมันสัมผัสที่ความหมายหรือคุณค่า ของสิ่งที่เห็นนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่า ปฏิขะสัมผัส ไม่ได้สัมผัสด้วยการกระทบ; แต่จะเรียกว่า “อธิวจนะสัมผัส” สัมผัสด้วยเหตุสักว่าชื่อ; **สัมผัสชนิดสักว่าเรียกชื่อ**, คือว่าใจไม่ได้ไปสัมผัสเข้าที่รูปนั้น แต่สัมผัสเข้าที่ความหมายของรูปเป็นต้นนั้น ที่ลูกตามันได้สัมผัสไปที่หนึ่งแล้ว.

นี่ เดี่ยวจะยุ่งกันหมด ฟังให้ดี ๆ ว่าตาสัมผัสรูปภายนอกเข้าแล้ว นี่เป็นปฏิขะสัมผัส; จากปฏิขะสัมผัสนี้ ทำให้เกิดความรู้สึกสวยไม่สวย หญิงหรือชาย น่ารักหรือไม่น่ารัก มีความหมายในของมันขึ้นมาแล้ว จิตจะสัมผัสลงไปทีสิ่งนี้ ซึ่งเรียกว่า สัญญาบ้าง เวทนาบ้าง; นี่เป็นมโนสัมผัสล้วน ๆ ไม่ใช่จักขุสัมผัสแล้ว. ระวังให้ดี มันเป็นมโนสัมผัสแล้ว มโนสัมผัสที่ไปสัมผัสสิ่งที่จักขุสัมผัสได้ทำไปแล้ว.

สัมผัสที่หลังนี้เรียกว่า อธิวจนะสัมผัส นี่คือตัวร้าย ตัวที่จะทำให้เกิดความทุกข์ เพราะตอนนี้จิตหรือมโนนี้ มันสัมผัสสิ่งนั้น ๆ ด้วยอวิชชา มันปราศจากวิชา มันมีอวิชชา มันก็เลยสัมผัสรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง ฯลฯ ซึ่งตาบ้าง

หุบบ้าง จมูกบ้าง ลิ้นบ้าง ได้สัมผัสมาแล้ว เป็นสัญญา เป็นเวทนาอะไรขึ้นมา; นี้เรียกว่า อธิวณะสัมผัส มันเป็นการสัมผัสของจิตใจ จึงไม่เรียกว่า สัมผัสแห่งการกระทบ แต่เรียกว่าสัมผัสสักว่าคำพูด สักว่าเรียกชื่อ. แต่สักว่าเรียกชื่อนี้ กลับร้าย ร้ายกว่าตัวสัมผัสด้วยการกระทบเสียอีก.

นี่เป็นเรื่องสัมผัสที่มีอยู่ในพระบาลี ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนี้ เดียวนี้เรามันพูดกันแต่เรื่องสัมผัส ๆ เฉย ๆ ก็เป็นเหตุให้ไม่รู้ว่ามีอะไรก็อย่างแล้วสัมผัสชนิดไหนที่มันทำอันตราย ที่มันทำให้เกิดความทุกข์.

เดี๋ยวนี้เราก็สรุปความได้ว่า สัมผัสด้วยอวิชา เป็นการสัมผัสของมโนต่อความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดมาจาก อายตนะทั้ง ๕ ข้างนอกได้สัมผัสแล้ว เช่น ตาสัมผัสรูป หูสัมผัสเสียง จมูกสัมผัสกลิ่น ลิ้นสัมผัสรส ผิวนั่งสัมผัสกับสิ่งที่มาถูกผิวนั่ง นี่มันกระทบโดยตรง อย่างนี้เขาเรียกกระทบโดยตรง; ทีนี้หลังจากที่สัมผัสทั้ง ๕ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งมันกระทบกันแล้วนั้น จิตมันยังจะทำการสัมผัสลงไปยังคุณค่าหรือความหมายที่เกิดมาจากการกระทบด้วยอายตนะ ๕ นั้นอีกทีหนึ่ง; สัมผัสที่ ๒ นี้ เรียกว่า “อธิวณะสัมผัส”; สัมผัสนี้แหละคือ สัมผัสที่จะผสมอยู่ด้วยอวิชาได้เต็มที่. เมื่ออวิชาสัมผัสแล้ว อะไร ๆ มันก็จะเป็นไปตามทางของอวิชาทั้งสิ้น.

สัมผัสด้วยอวิชามันก็ให้เกิดเวทนา; เวทนานั้นมันก็เป็นเวทนาที่เจืออยู่ด้วยอวิชา มันก็ให้เกิดตัณหา คือความอยากด้วยอวิชา มันให้เกิดอุปาทาน ยึดมั่นด้วยอวิชา มันให้เกิดภพ คือสำเร็จความเป็นนั้นนี่ จนรู้สึกเป็นตัวกู ของกู ขึ้นมาด้วยอวิชา; แล้วมันเกิดเป็นตัวกูของอวิชา เป็นชาติขึ้นมา. พอชาติชนิดนี้เกิดแล้ว สิ่งต่าง ๆ จะเป็นความทุกข์ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความได้ ความเสีย จะเป็นทุกข์หมด; ต้องเกิดสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” ชนิดนี้กันเสียก่อน.

ฉะนั้นขอให้นึกไปถึงข้อที่ว่า ชาติปัจจุยา ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา ภาวะ โลกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อูปายาส จึงเกิดขึ้น. ถ้าไม่มีชาติเป็นปัจจัย อันนี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้น หรือไม่ได้มี. ที่นี้พอชาติชนิดนี้คือชาติที่เป็นความรู้สึกว่าตัวกูของกู นี่มันเพิ่งเกิดมาจากอวิชชา นับตั้งแต่เมื่อมันสัมผัสสิ่งภายนอกเข้าแล้ว. ก่อนนั้นก็ไม่เกิด; อวิชชาไม่มี อวิชชาไม่ปรากฏ ไม่เกิดตัวกู ของกู ที่ไหน.

อย่าเข้าใจว่า อวิชชาเกิดอยู่ตลอดเวลา; หรือตัวกู-ของกู เกิดอยู่ในจิตใจตลอดเวลา; อวิชชาก็เพิ่งเกิด แล้วตัวกู-ของกู ก็เพิ่งเกิดตาม. อวิชชาแม้ว่ามันจะเป็นความไม่รู้ ซึ่งเหมือนมีอยู่ในจิตใจของคน แต่ก็ไม่ถือว่ามันเกิด; ถือว่ามันเกิดต่อเมื่อทำหน้าที่ คือมันทำหน้าที่.

ฉะนั้นเมื่อมีการสัมผัสทางอายตนะแล้ว มีการสัมผัสทางมโน คืออายตนะภายในอีกทีหนึ่ง; ตอนนี่ อวิชชา คือสภาพที่มันว่างจากความรู้ไม่มีความรู้นั้น มันจะผสมโรง ให้การสัมผัสนั้นปรุงให้เกิดเป็นผลชนิดที่ทำอันตรายแก่คน. ดังนั้น เมื่อใดมีการสัมผัสครบบริบูรณ์ทั้ง ๒ ชั้นนี้แล้ว เมื่อนั้นจะเกิดกระแส ปฏิจสสมุปบาท ในตอนที่จะเป็นตัวกู ของกู; คือพอสัมผัสด้วยอวิชชาแล้ว มันก็มีเวทนา รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. ถ้ารู้สึกเป็นสุข มันก็เกิดกิเลสประเภท โลกะ หรือ ราคะ, ถ้าไม่รู้สึกเป็นสุข คือเป็นทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โทสะ หรือ โภคะ, ถ้ามันยังไม่สุข ไม่ทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โมหะ. ฉะนั้นเวทนาที่รับเอามาด้วย อวิชชา แล้ว ต้องเกิดกิเลสทั้งนั้น.

บททวนอีกทีหนึ่งว่า ถ้าเกิดสุขเวทนา ก็เกิดกิเลสประเภท ราคะ หรือ โลกะ, ถ้าสมมติว่าเป็นทุกข์เวทนา มันก็เกิดกิเลสประเภท โทสะ หรือ โภคะ, ถ้าเป็นเวทนา ที่ไม่จัดว่าเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โมหะ; มันมีไว้เป็นคู่กันพร้อมหมด.

ฉะนั้นเวทนาที่มาจากอวิชชา เพราะว่าสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชชา มันก็ได้ เวทนาชนิดที่มาจากอวิชชา; เวทนาที่มันทำให้เกิด กิเลส โลก โกรธ หลง อย่างใด อย่างหนึ่ง. ที่นี้เราไม่เรียกว่า โลก โกรธ หลง, เราเรียกว่า ตัณหา เป็นความอยาก : ถ้ารักก็อยากจะได้, ถ้าเกลียดก็อยากจะทำร้าย; นี่เกิดเป็นกามตัณหา ภวะตัณหา วิภวะตัณหา ขึ้นมาทำนองนี้.

จิตรู้สึกอยาก; ในความรู้สึกอยากนั้น มีความหมายแห่งตัวตน. **เมื่อจิตไม่รู้สึกอยากด้วยอวิชชา จิตนั้นไม่มีความรู้สึกที่เป็นความหมายแห่งตัวตน.** นี่เป็นกฎง่าย ๆ ตามธรรมชาติ พวกฝรั่งก็รู้. ในหนังสือที่ฝรั่งเขียนปรัชญาเรื่องเกี่ยวกับตัวตนนี้ เช่น ปรัชญา ของนักปรัชญาชื่อ เดสกาตส์ คนฝรั่งเศสนี้ เขาว่า “เพราะฉันคิดได้ ฉันจึงมีอยู่” นี่ก็ถูกของ เป็นภาษาละตินว่า *cogito ergo sum* “ฉันคิดได้ ดังนั้นฉันมีอยู่”.

ขอให้เข้าใจตรงนี้ให้ดี ๆ ว่า เพราะฉันรู้สึกว่าคุณอยาก ฉันต้องการอันนี้; ตัวความรู้สึกว่า ฉันอยาก ฉันต้องการนี้ เพิ่งมีเมื่อได้เกิดความอยากขึ้นมาแล้ว มันก็เกิดมีตัณหาคือความอยากขึ้นมา แล้วสิ่งนี้มันก่อปฏิสนธิเป็นตัวกูขึ้นมา; พออยากแล้วก็ยึดมั่นในสิ่งที่อยากด้วยอุปาทานอย่างนี้ ปฏิสนธินี้มันเข้มขึ้นมาแล้ว มันตั้งครรรค์แล้ว มันเป็นภพเป็นชาติ มันก็เบิกบานเป็นตัวกู-ของกูเต็มที่แล้ว. ดังนั้นอย่าได้คิดว่า “ตัวกู” นี้มันเป็นของจริงจัง แล้วก็มียุติตลอดเวลา มันเพิ่งมีเมื่ออวิชชา ทำให้เกิดความอยาก.

เมื่อมีการสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชชา มีเวทนามาจากอวิชชา มันก็อยากด้วยอวิชชา. ในความอยากด้วยอวิชชา นั้น มีความรู้สึกอยู่ส่วนหนึ่ง ที่เป็นความรู้สึกแห่งตัวตน. ถ้ามีอะไรเนื่องด้วยตัวกูมันก็เป็นของกู มันจึงมีทั้งตัวกู มีทั้งของกู

อยากเพื่อตัวกู อยากเพื่อของกู อะไรก็ตาม มันมีตัวความรู้สึกซึ่งมีความหมายเป็น
ตัวกูขึ้นมาเดี๋ยวนี้หยก ๆ นี้เรียกว่าเกิด.

ฉะนั้น เดียวก็เกิดเพราะอาศัยอารมณ์ทางตา เดียวก็เกิดเพราะอาศัยอารมณ์ทางหู
 ฯลฯ ที่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้อง. ถ้าไม่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องมันไม่เกิด.

นี่ขอทบทวนอยู่เสมอว่า เหลือบตาไปดูซี ทางไหนก็ได้; ถ้าอวิชชา
ไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ตาเห็นรูปแล้ว มันก็เลิกกัน. ได้ยินเสียงนกร้อง โดยมากเรา
ก็ไม่ได้สนใจอะไร ไม่เกิดตณหา ไม่เกิดอุปาทานอะไรมันก็เลิกกันไป. จมูกได้กลิ่น
ก็เหมือนกัน ได้กลิ่นอะไรมันก็แล้วไปอย่างนั้นแหละ; แต่ถ้ามันเป็นกรณีที่มีมัน
จะเกิดตัวกู-ของกู มันไม่แล้วไปอย่างนี้. พอเห็นรูปนี้มันนึก ๆ ๆ ไปจนเป็นได้
เป็นเสีย เป็นประโยชน์ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้จนเกิดกิเลส. หรือว่าได้ยินนกร้องนี้
ถ้าเขาเป็นคนหลงในนก หรือหลงในเสียงนก หรือมันคิดจะจับนกไปขายหรืออะไร
ทำนองนี้ มันก็ไม่ใช่เฉย ๆ แล้ว มันไม่ใช่เกิดแล้วดับไปเฉย ๆ มันจะมีตัวความรู้สึก
ที่อยาก ที่ยึดถือ ที่ต้องการ.

เพราะฉะนั้นการได้ยินนกร้องนั้น มันก็ทำให้เกิดตัวกูได้เหมือนกัน เช่น
มันจะดักจะจับไปขายอย่างนี้เป็นต้น แต่ถ้าเรานั่งอยู่ที่นี้ได้ยินนกร้องแล้วมันก็เลิกกัน
มันก็ไม่มีอะไรต่อไปจากนั้น; เพราะว่าไม่ได้สัมผัสเสียงนกนั้นด้วยอวิชชา คือ
ความโง่ความหลงอะไร; มันเหมือนกับไม่ได้สัมผัสอยู่นั้นแหละ.

นี่ระวังให้ดี สัมผัสที่หนึ่งยังไม่มีอันตราย เป็นเพียงกระทบทางอายตนะ
ล้วน ๆ เรียกว่าปฏิสนธิสัมผัส. พอถึงสัมผัสที่ ๒ เป็น อธิวจนะสัมผัส นี่ต้องระวัง
เป็นขณะที่อวิชชาจะผสมโรง แล้วก็จะเกิดเวทนา แล้วก็เกิดตณหา เกิดอุปาทาน
แล้วก็จะเกิดตัวกู-ของกู.

ฉะนั้นขอให้มองให้เห็นชัดว่า ตัวกู-ของกูนี้ เพิ่งเกิดที่นี้ เดียวนี้; ทั้งหมดนี้โดยหลักแห่ง อิทัปปัจจยตา อย่างยิ่งอย่างสูงสุด. มันเกิดจากการกระทบทางอายตนะข้างนอก แล้วเกิดการกระทบทางอริยจนสัมผัสข้างใน แล้วมันก็เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดภพเกิดชาติ คือเกิดตัวกูเต็มที. นี้เรียกว่าเกิดในทางจิต หรือเกิดในทางนามธรรม. นี่คือตัวเรา; ตัวเราในทางจิต ตัวเราในทางนามธรรม: ที่เกิดง่ายเกิดเร็วเกิดได้บ่อย ๆ; กว่าจะตายมันเกิดนับไม่ถ้วน. ตัวเราทางร่างกายทางเนื้อหนังนั้น เกิดจากท้องแม่ที่เดี๋ยวแล้วเลิกกัน รอไปกว่าจะเข้าโลง ฉะนั้นมันครั้งเดียวเลิกกัน มันเกิดได้ที่เดียวเท่านั้น. แต่เกิดทางนามธรรม ทางจิต ทางกิเลส นี้จะเกิดได้มากมาย วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง ก็สับครั้งแล้วแต่กรณี.

สัมผัสครั้งแรก เป็นสัมผัสของอายตนะล้วน ๆ นั้น ภาษาอภิธรรมเขาเรียกว่า สัมผัสหยาบ; สัญญาหยาบ เวทนาหยาบ เรียกว่า โอปฬาริกา. ที่นี้สัมผัสครั้งที่สองด้วยมโนล้วน ๆ นี้ ละเอียดประณีต เรียกว่า สุขุมมา. ถ้าเราไปฟังพระสวดอภิธรรมงานศพนี้ จะได้ยินคำว่า โอปฬาริกา วา สุขุมมา วา หีนา วาปณิตา วา, นี้. คำว่า โอปฬาริกา วา ของสัญญา ของเวทนา ของอะไรนี้ คือว่าสัมผัสว่าสัมผัสข้างนอก เป็นปฏิหะสัมผัส. นี่มันหยาบกระด้าง แล้วก็ยังไม่มีความหมาย; แต่พอมโนเข้าไปสัมผัสเอาความหมายของสัมผัสที่แรกนี้ มันก็เป็นของละเอียดประณีต จนต้องเรียกว่า สักแต่ว่าชื่อ, คืออริยจนะนี้เป็นสักแต่ว่าชื่อ, มันไม่เป็นก้อนเป็นดุ้นอะไร; สัมผัสนี้ สัญญานี้ เวทนานี้ มันสุขุมมาคือประณีต. และที่สุขุมมานี้ป้องกันลำบาก เพราะมันละเอียด มันประณีต มันควบคุมยาก มันเห็นยาก มันเข้าใจยาก; ส่วนโอฬาริกานั้นมันคล้าย ๆ ก้อนหิน ก้อนดิน. เหมือนกับเอาก้อนหินขว้างเข้าที่ต้นไม้ดงโพงอย่างนี้มันก็เป็นสัมผัสหยาบ เพราะมันเป็นเรื่องปฏิหะสัมผัส. แต่ถ้าเอาความหมายที่ได้มาจากนั้น จิตใจเข้าไปสัมผัส นี้จะกลายเป็นสัมผัสละเอียด แล้วจะเข้าใจยาก แล้วจะเกิดกิเลสได้ไม่ทันรู้.

ที่นี้ตัวเรา เกิดเมื่อไรคิดดูซิ ตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา ตัวเราชนิดที่สอง เกิดชนิดที่สอง เกิดเมื่ออายตนะภายในสัมผัสอายตนะภายนอก แล้วก็เกิดวิญญาณขึ้น ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้; อายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ รวมกันแล้ว เกิดผล อะไรขึ้นมา จิตก็ไปรับเอา อย่างนี้จึงจะเรียกว่าสัมผัสที่แท้จริง; ไม่ใช่กระทบกัน ระหว่างของข้างนอกแล้ว. สัมผัสนี้มันแท้จริงแล้ว เพราะว่ากระทบด้วยจิตใจแล้ว กระทบถึงใจด้วยใจแล้ว; แล้วมันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา แล้วมันก็เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน; ในความรู้สึกนั้นจะมีตัวฉัน มีตัวกู.

ที่มันเป็นได้แบบนี้ ละเอียดอย่างนี้ ชับซ้อนอย่างนี้ เนื่องกันเป็นสาย อย่างนี้ นี้คือความเป็นอิทัปปัจจยตา ถ้าเกิดจากท้องแม่ก็เป็นอิทัปปัจจยตา **ไปตามแบบของร่างกาย** เนื้อหนัง; ถ้าเกิดจากอวิชชา อย่างนี้ก็*เป็นอิทัปปัจจยตา* **ไปตามแบบของกิเลส** ของจิตใจของนามธรรม. เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า ตัวเราชนิดไหนก็ตามก็เป็นอิทัปปัจจยตา ตัวเราที่เกิดมาจากท้องแม่ ก็อิทัปปัจจยตา, ตัวเราที่เกิดจากนามธรรม จากอวิชชานี้ก็อิทัปปัจจยตา. ตัวเรามี ๒ ความหมายเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า “ตัวเรา” ในทุกความหมาย เป็นอิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นตัวเราทุกความหมาย.

ที่นี้ เราควรจะเข้าใจตัวเราชนิดหลังนี้ การเกิดชนิดหลังนี้กันให้ละเอียด ขึ้นไปอีกสักหน่อยหนึ่ง คำว่า “ชาติ” นั้นเอง. คำว่าชาติ ชา-ติ นี้เกิดจากท้องแม่ ก็ได้ เกิดจากกิเลสอวิชชานี้ก็ได้. ชนิดหลังนี้เกิดจากอวิชชา เกิดจากกิเลส เกิดจากนามธรรม เป็นตัวกู-ของกู ในความรู้สึก. ชื่อนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในมหาตัตถสัจจะสูตร อีกเหมือนกันว่า *ยา เวทนาสุ นนฺติ* แปลว่า ความเพลินใด ในเวทนาทั้งหลาย; *ตทูปาทานํ-ความเพลินนั้นแหละคืออุปาทาน. อุปาทาน-ปัจจุยา ภโว-*เพราะอุปาทานแห่งความเพลินนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงเกิดขึ้น.

ฟังดูซิ! **นันทิ**ใดในเวทนาทั้งหลาย, **นั่นคืออุปาทาน**. เมื่อใดเรามีเวทนา คือทุกข์เวทนา สุขเวทนา อทุกข์มสุขเวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม เราก็มีความรู้สึกพอใจ เพลิดเพลินในเวทนานั้น โดยตรงบ้างโดยอ้อมบ้าง. ถ้าว่ามันเป็นทุกข์เวทนา มันก็ไปเพลินโกรธ เพลินเกลียดอยู่นั้นแหละ; ถ้าเป็นสุขเวทนา มันก็ไปเพลินรัก เพลินหลงไหลอยู่นั้นแหละ; ก็เรียกว่า **“นันทิ”** ด้วยกันทั้งนั้น. เมื่อเข้าไปเพลินในเวทนานั้น **นั่นแหละคือตัวอุปาทาน**; และอุปาทานนั้นแหละทำให้เกิดภพ. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราเรียกว่า **“ภพ” เกิดที่นั่น เดียวนั้น เวลานั้น** คือเมื่อจิตไปเพลิดเพลินในเวทนานั้น. ไม่ใช่มีภพต่อเมื่อเข้าใจ แล้วจึงจะมีภพ-ไม่ใช่; มันเกิดที่นี่เดี๋ยวนี้ คือเมื่อใดมีเวทนา แล้วมีความเพลินในเวทนานั้น ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานนั้นเป็นปัจจัยจึงมีภพ; พระพุทธเจ้าท่านว่าอย่างนี้.

ที่นี่ **ภพ/จุจยา** **ชาติ** เพราะภพนั้นเป็นปัจจัย, **ชาติ-ความเกิด**จึงมี. นี่คือการเกิด-ชาติชนิดที่สองคือเกิดตัวกู-ของกูว่า ๆ อยู่; เป็นตัวกู เป็นของกู เต็มว่า ๆ อยู่; นี้เรียกว่าชาติ.

ต้องมีชาติอย่างนี้เสียก่อน จึงจะมีความทุกข์ต่อไปได้. ถ้าชาติคือตัวกูนี้ไม่มีแล้ว ชรา มรณะ ก็ไม่มี มีไม่ได้; แม้จะมีก็ไม่มีความหมายอะไร. ทั้งที่เราชรา หรือแก่ เจ็บไข้อยู่ทุกวัน มันก็ไม่มีความหมายอะไร จนกว่า **“ชาติ”** ว่า ตัวกูของกูนี้จะเกิดขึ้นในใจเสียก่อน มันจึงจะไปกลัวความเจ็บ กลัวความไข้ กลัวความตาย แล้วก็มีปัญหาเรื่องความเจ็บ ความตายขึ้นมา.

ช่วยจำไว้ให้ดี ๆ ว่า ความทุกข์ที่เรียกว่า ชรา มรณะ โสกะ ปริทเวชะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส อะไรต่าง ๆ นานา สรรพดังอย่างนั้น มันไม่มีความหมาย จนกว่า **ว่าเมื่อไรมันเกิดชาติชนิดที่เป็น “ตัวกู”** นี้เสียก่อน; คือ **“ตัวกู”** ที่มาจากภพ

มาจากอุปาทาน มาจากตัณหา มาจากเวทนา. เพราะฉะนั้นเมื่อใดมีเวทนาเพราะ
อวิชชา มีเวทนาด้วยอวิชชา ในอวิชชา, เมื่อนั้นก็จะมีตัณหา มีอุปาทาน มีภพ
แล้วก็มีชาติที่ตรงนั่นเอง. พอมีชาติมีตัวกูแล้วเดี๋ยวก็จะได้มีความทุกข์รอบด้าน:-
นึกถึงสิ่งนั้นก็ทุกข์ นึกถึงสิ่งนี้ก็ทุกข์ ได้มาก็ทุกข์ เสียไปก็ทุกข์ มันทุกข์ไปหมด
ถ้ามันเกิดสิ่งที่เรียกว่าชาติชนิดนี้ขึ้นมา คือชาติชนิดที่สอง คือชาติทางนามธรรม
ที่เกิดเป็นตัวกู-ของกูนี้. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “กองทุกข์ทั้งหมด มีได้
ด้วยอาการอย่างนี้”.

นี้เรียกว่า ชาติทางจิตใจ เกิดจากกิเลส; เกิดจากพ่อ แม่ คืออวิชชา
ตัณหา; ถ้าชาติทางร่างกาย เกิดจากพ่อแม่จริง ๆ พ่อแม่ที่เป็นคน. แต่ถ้าเป็น
ชาติทางจิตใจทางนามธรรมที่จะเป็นทุกข์นี้ เกิดจากพ่อแม่อีกชนิดหนึ่งคือ อวิชชา
ตัณหา; นั่นแหละเป็นพ่อแม่ที่จะเกิดตัวกู-ของกู มาเต็มร่ำ ๆ อยู่. นี่การเกิด
ชาติ เกิดได้อย่างนี้ ในลักษณะอย่างนี้ เป็นลำดับอย่างนี้ แน่นอนมั่นคงอย่างนี้ นี้ก็คือ
อิทัปปัจจยตา คือความเป็น อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ จะพูดกันถึงสูตร อีกสักสูตรหนึ่ง เพื่อให้มันเข้าใจชัดยิ่งขึ้นไปอีก
ในสูตรนี้จะใช้คำว่า *อายุตี ปุณพุกวาภินิพพุตติ*; มันชัดดีว่า “การเกิดขึ้นใหม่
ต่อไป”; *อายุตี* แปลว่าต่อไป, *ปุณพุกวา-ภพใหม่*, *ภินิพพุตติ-เกิดขึ้นกระทันหัน*
เกิดในภพใหม่ต่อไปหมายความว่าอย่างไร คอยฟังซิ; คือไม่ต้องรอต่อเข้าใจแล้ว,
หมายความว่าที่นี้ เดียวนี้ ที่ตรงนี้.

ทีนี้จะมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปได้อย่างไร? พระบาลีนิทานสังยุตต์มีว่า:
ยญจ ภิกขเว เจเตติ ยญจ ปกุปเปติ ยญจ อนุเสติ; อารมมณเมตํ โหติ
วิญญานสฺสจิจฺฉิตฺยา; อารมมณเ สติ ปตฺติจฺจา วิญญานสฺส โหติ; ตสฺมึ

ปติภูจิต วิญญาณ วิรุฬเห อายตี ปุณพุกาภินิพุตติ โหติ. ใจความก็มีสั้น ๆ เท่านั้นที่เป็นบาลี. ที่นี้ความหมายมีว่า ยญจ ภิกขเว เจเตติ ยญจ ปกปเปติ ยญจ อญเสติ -"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าจิตคิดซึ่งอารมณ์อะไร สำเร็จความคิดในอารมณ์อะไร ผั่งตัวเข้าไปในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นจะเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ". ฟังให้ดีว่า จิตคิดซึ่งอารมณ์อะไร-เจเตติ; แล้วก็จิต ปกปเปติ-มันสำเร็จความคิดความใคร่ได้ในอารมณ์อะไร; แล้วยญจ อญเสติ-จิตมันผั่งตัวเข้าไป หรือไปตามนอน อยู่ในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. วิญญาณในที่นี้หมายถึงมโนวิญญาณ ที่จะทำหน้าที่ อธิวจนะสัมผัส อย่างที่สอง อย่างที่กล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้. นี้ดูจะงง ๆ กันไปหมด.

ขอย้ำอีกทีหนึ่งว่า จิตมันคิดเข้าไปที่อารมณ์อะไร, มันสำเร็จ ตามความคิดได้ในอารมณ์อะไร, แล้วมันก็ผั่งตัวเข้าไปอยู่ในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นจะเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งวิญญาณ คือมโนวิญญาณที่จะทำหน้าที่แบบ อธิวจนะ-สัมผัส. อารมฺมณ สติ ปติภูจฺา วิญญาณสุส โหติ-เมื่ออารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งวิญญาณมีอยู่แล้ว ที่ตั้งที่อาศัยแห่งวิญญาณย่อมมี; ตสมฺมี ปติภูเจ วิญญาณ วิรุฬเห-เมื่อวิญญาณมีที่ตั้งที่อาศัยเจริญงอกงามแล้ว; อายตี ปุณพุกาภินิพุตติ โหติ-การเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปย่อมมี คือมีที่ตรงนั่นเอง. อารมณ์นั้น ๆ กลายเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ชนิดนั้นมีที่ตั้งที่อาศัย วิญญาณย่อมมี; เมื่อวิญญาณได้ที่ตั้งที่อาศัย จนเจริญงอกงามอย่างนั้นแล้ว การเกิดในภพใหม่ต่อไปย่อมมี คือมีที่ตรงนั้น.

ภพใหม่ในที่นี้ คือ ภพใน ปฏิจสุมุปาท แล้วก็จะเกิดชาติ คือตัวกู-ของกู. ที่นี้เมื่อภพใหม่ต่อไปมีแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ก็มีที่ตั้งที่อาศัย แล้วก็ขึ้นมา.

ที่นี้ถ้าจิตมันไม่คิดอารมณ์อะไร มันไม่สำเร็จตามความคิดในอารมณ์อะไร มันไม่ฝังตัวเข้าไปในอารมณ์อะไร อารมณ์นั้นไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งวิญญาณ; วิญญาณไม่มีที่ตั้งที่อาศัยไม่องกงาม ตลอดเวลานั้นการเกิดในภพใหม่ไม่มี.

นี่เรานั่งอยู่ตั้งชั่วโมง ยังไม่เกิดอารมณ์ สำหรับจะเกิดเป็นภพใหม่ เป็นตัวกู้อันใหม่. แต่ถ้าเราเผลอไปเมื่อไร จิตมันไปฝังลงไป ในอารมณ์อะไร มันก็มีที่ตั้งให้เกิดภพใหม่ คือเกิดตัวกูครั้งที่สอง ตัวกูครั้งที่สาม ตัวกูครั้งที่สี่เรื่อยไป นั้นเรียกว่าเกิดใหม่ เป็นภพใหม่ต่อไป; เกิดได้ทุกครั้งที่ยังเผลอไป จิตมันไปคิด ไปสำเร็จความคิด มันไปฝังตัวลงไป คือไปตามนอนในอารมณ์ใดเมื่อใด เมื่อนั้นก็มีอาการเกิดขึ้น แห่งภพใหม่.

การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่นี้ก็เรียกว่า ตัวกู-ของกูที่ ๑, ตัวกูที่ ๒, ตัวกูที่ ๓. ฯลฯ ของวันนี้. วันนี้เกิดตัวกูก็ตัว มันก็เกิดภพใหม่เท่านั้น. แต่ทุกชนิดทุกครั้งนั้นก็เป็นที่ปัฏจยตา. ตัวเราชนิดนี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ไม่มีอื่น ไม่ใช่ผีสาว เทวดา ไม่ใช่วิญญาณมาจากไหน ไม่ใช่มาจากโลกอื่น หรือโลกไหน; มันกระทบกันด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา แล้วมันก็ปฐุเป็นความคิดขึ้นมาโดยไม่รู้สึกรู้สีก ไม่มีทางที่จะให้รู้สึกรู้สีก; แต่เมื่อเป็นตัวกู-เป็นของตัวกู แล้วก็ต้องเป็นทุกข์. นี้เรียกว่า “การเกิดในภพใหม่” มาเป็นตัวเรามาเป็นอะไร นี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้บาลีนี้ยังมีว่า จะเรียกว่า “การเกิดใหม่ ในภพใหม่ต่อไป” ก็ได้; จะเรียกว่า “การก้าวลงแห่งนามรูป” ก็ได้, *นามรูปสฺส อวุกกนฺติ*; บางทีก็เรียกว่า *นะติ* แปลว่า *เครื่องนำไปสู่ภพ*. เมื่อเราเผลอไปอย่างนี้ จะเกิด *นะติ* คือเครื่องนำไปสู่ภพใหม่นั้นเอง. เมื่อเผลออย่างที่ว่าเมื่อตะกี้นี้ มันจะเกิดสิ่งที่เรียกว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปก็ได้, การก้าวลงแห่งนามรูปใหม่ก็ได้, เกิดสิ่งที่นำไปสู่

ภาพใหม่คือขณะที่ก็ได้, ซึ่งได้แก่ตัวหนั้นเอง. เมื่อนะตหรือตัวหนั้นมีแล้ว มันก็จะต้องเกิดตัวกู-ของกูจนได้. นี่มันก็ไปพบกันเข้ากับคามทุกข์อย่างเดียว.

ดังนั้นการได้ฉัตตภาพนี้ มันก็มีการได้ฉัตตภาพใหม่อย่างนี้เรื่อย มีเรื่อย ไปทุกคราวที่โง่ ที่เผลอ ด้วยอำนาจของอวิชชา; นี่จะเรียกว่าการได้ฉัตตภาพก็ได้, *อตุตภาโว* คือฉัตตภาพ, *อตุตภาวลาโภ*-การได้ซึ่งฉัตตภาพ ดังนั้น จะเรียกว่า ความเกิดก็ได้, จะเรียกว่าการบังเกิดภาพใหม่ต่อไปก็ได้, จะเรียกว่าการก้าวลง แห่งนามรูปใหม่ก็ได้.

ที่เรียกว่า “การได้ฉัตตภาพ” นี้ ยิ่งง่ายมาก ยิ่งเห็นได้ง่ายมากในพุทธภาษิต: พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยัม โข ภิกขเว กามยมาโน ตชฺชํ อตุตภาवं อภินิพพุตเตติ ปุญฺญภาคิยํ วา อปุญฺญภาคิยํ วา ตชฺชํ วุจฺจติ ภิกขเว กามานํ วิปาโก-ใจความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อบุคคล (หมายถึงจิต) ใคร่อยู่ในกามใด มีความใคร่อยู่ใน กามารมณ์ใด เขาย่อมยังฉัตตภาพให้เกิดขึ้นจากอารมณ์นั้นจากกามนั้น” หัวใจใคร่ อยู่ด้วยกามกิเลส ในกามคุณใด เขาย่อมสร้างฉัตตภาพขึ้นมาได้ใหม่จากกามคุณนั้น.

นี่ฟังดู หรือไม่ฟังดู ที่ว่า กามยมาโน-ใคร่อยู่, นี่เป็นกิเลสกาม คือกิเลสที่เป็นตัวกาม ที่เป็นตัวให้ใคร่ แล้วมันใคร่อยู่ซึ่งวัตถุกามใด มันจะสร้าง ฉัตตภาพขึ้นมาใหม่จากกามนั้นได้; *ปุญฺญภาคิยํ วา*-เป็นส่วนแห่งบุญก็มี, *อปุญฺญ ภาคิยํ วา* - เป็นส่วนแห่งบาปก็มี; “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือผลอันสุขวิเศษ ที่มาจากกามทั้งหลาย.”

ผลอันสุขวิเศษที่ออกมาจากกามนี้คือ “ฉัตตภาพใหม่” : พอจิตนี้ใคร่ใน กามใด มันเปลี่ยนสภาพจิต เปลี่ยนสภาพตัวบุคคลนั้นไปเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้ฉัตตภาพใหม่ที่ตรงนั้นเอง ตรงที่นั่นนั่นเอง; บางทีในนาที่นั่นเอง เขา เปลี่ยนฉัตตภาพจนไปได้ฉัตตภาพใหม่; เป็นฉัตตภาพที่เป็นบุญก็มี เป็นบาปก็มี.

พูดภาษาชาวบ้านธรรมดาที่ว่า จิตคิดเป็นบุญ มันก็เกิดเป็นคนมีบุญ, จิตคิดเป็นบาป มันก็เกิดเป็นคนมีบาป ที่ตรงนั่นเอง; นี้เรียกว่าได้อัตตภาพใหม่ในความหมายนี้.

ที่นี้ มันไม่ใช่เพียงแต่กามอย่างเดียว พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ยัม โข ภิกขเว เวทยามโน ฯลฯ -”ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลเสวยเวทนาใดอยู่ เขาย่อมยังอัตตภาพให้เกิดขึ้นมาเฉพาะจากเวทนานั้น เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญบ้าง เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบาบบ้าง; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือนิเวทิกแห่งเวทนา”. นี่ย่ำทำเล่นกับเวทนา. นี่คือนิเวทิกแห่งเวทนา หมายความว่า เวทนาให้เกิดนิเวทิกเป็นอัตตภาพขึ้นมาใหม่ที่นี่เดี๋ยวนี้ เป็นอัตตภาพบุญบ้าง เป็นอัตตภาพบาบบ้าง.

แล้วก็ต้องนึกถึงเวทนาที่พูดกันเมื่อตะกี้ นี้คือเวทนาที่เกิดมาจาก อธิวจนะสัมผัส ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา เป็นอวิชชาสัมผัส ซึ่งได้พูดมาละเอียดแล้ว; แล้วก็นึกถึงเวทนานั้น. เมื่อใดบุคคลเสวยเวทนาชนิดนั้น เขาย่อมได้อัตตภาพใหม่ เขาย่อมทำอัตตภาพใหม่ให้เกิดขึ้นจากเวทนานั้น. “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่แหละคือนิเวทิก (ผลที่สุกงอม) ออกมาจากเวทนานั้น”.

ที่นี้ข้อที่ ๓ ก็เหมือนกันอีก แต่ใช้คำว่า อาสวะ ยัม โข ภิกขเว อวิชชาโคโต “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลถึงแล้วซึ่งอวิชชา คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชาในอาสวะใด เขาย่อมยังอัตตภาพให้เกิดขึ้นจาก อาสวะนั้น เป็นอัตตภาพอันเป็นบุญบ้าง เป็นอัตตภาพอันมิใช่บุญบ้าง; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือนิเวทิกผลที่เกิดออกมาจากอาสวะทั้งหลาย”.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า “อาสวะ” นี้เคยพูดให้ฟังหลายหนแล้ว แต่ดูจะไม่ค่อยสนใจกันว่า มันคืออะไร; ไปเข้าใจผิดกันเสียว่า เป็นสิ่งที่นอนนิ่งอยู่ในสันดาน ไม่เกิด

ไม่ดับ; น้ำมันเป็น สัสสตทิวฐิ. ถ้าอนุญาตให้พุดตามใจ ก็พุดว่าน้ำมันบ้ำ น้ำมันบ้ำที่สุดที่ไปพุดว่า อาสวะ นั้นนอนนิ่งอยู่ในสันดาน เป็นของเที่ยงไม่เกิดไม่ดับ นอนรอคอยอยู่ในสันดาน ได้อารมณ์ก็ลุกขึ้นมา; อย่างนั้นไม่ถูก.

อาสวะ คือสิ่งที่เกิดดับ, และเพิ่งเกิดเหมือนกัน แต่ว่ามันเกิดเพิ่มเรื่อย; เพิ่มความเคยชินเรื่อย ๆ พอเรารักที่หนึ่ง มันก็เกิด อาสวะ ประเภทราคะ; กามาสวะ หรือ อาสวะประเภทราคะ; น้ำมันสะสมความเคยชิน ที่จะรัก. พอโกรธที่หนึ่งมัน ก็เพิ่มความเคยชินที่จะโกรธคือที่หนึ่ง. ที่นี้ความเคยชินนี้มันหนาซ้ำ ๆ คือมันแก่ เข้าที่จะเกิด; หรือว่า เมื่อล้งเลงสยไม่แน่ใจว่าจะโกรธหรือรัก คือไม่แน่ว่าสุขหรือ ทุกข์นี้ ก็จะเกิดพวกอวิชชาสวะ ถ้าเป็นอารมณ์สุขน่ารัก เกิดกามาสวะ เพิ่มกิเลส ประเภทที่จะให้รัก, เพิ่มความเคยชินให้แก้กิเลสประเภทที่จะรักนั้นไหลออกง่ายขึ้น; ถ้าพบอารมณ์ที่เป็นทุกข์ เวทนาที่เป็นทุกข์ มันจะเกิดหมักหมม ปฏิฆานุสัย; ถ้ามันได้อารมณ์ที่ไม่แน่ว่าจะเป็นสุข หรือทุกข์ มันก็จะเพิ่มอวิชชานุสัย หรืออาสวะ ประเภทที่ไม่ใช่รักหรือเกลียดนั้น; นี่คือพวกอาสวะแยกออกมาได้จากกามหรือจาก เวทนา ซึ่งพุดไว้ในวงจำกัด

ที่นี้ ถ้าคนมีอวิชชา, อวิชชาคโต, คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชา, ไปแล้ว ด้วยอำนาจของอวิชชา ก็นำไปสู่อาสวะได้; อวิชชานำเข้าไปสู่ อาสวะ คือความ เคยชินที่จะเกิดกิเลสชนิดไหน เขาก็จะยังอึดตบถ ให้เกิดขึ้นจากอาสวะนั้น ๆ เป็น อึดตบถที่มีส่วนแห่งบุญบ้าง เป็นอึดตบถที่มีส่วนแห่งบาปบ้าง. “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือนิพพานของอาสวะทั้งหลาย”. : จะอาศัยกามก็ได้ อาศัยเวทนามก็ได้ อาศัยอาสวะก็ได้

เมื่อคนมันเข้าไปรู้สึกอยู่ในกาม, ในเวทนา, ในอาสวะ; น้ำมัน ก็สร้างอึดตบถใหม่ทันทีที่นั่นเดี๋ยวนั้น. นี่คือนิพพานแบบนามธรรมแบบทางจิต.

ฉะนั้นวันหนึ่ง ๆ คนสร้างอัตตภาพใหม่ได้มากมาย คือเกิดเป็นชาติ เป็นตัวกู-ของกู ได้มากมาย; แต่เดี๋ยวนี้ก็เรียกว่า อัตตภาพ แทนที่จะเรียกว่าการเกิดหรือการก้าวลงสู่ความเกิด; หรือแทนที่จะเรียกอย่างอื่นก็เรียกว่า อัตตภาพ; ได้อัตตภาพ คือภาวะแห่งอัตตา. ภาวะแห่งอัตตา คือภาวะแห่งตัวตน; ภาวะแห่งตัวตนคือภาวะแห่งตัวกู. อัตตภาโว คือภาวะแห่งตัวกู.

อัตตภาพ หรือภาวะแห่งตัวกูมันเกิดได้ วันหนึ่งหลาย ๆ หน แล้วเข้าไปเสวยกามอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง, เข้าไปเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง, เพราะไร้เข้าไปหาอาสวะอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง; นี้เรียกว่าได้อัตตภาพใหม่ วันหนึ่งหลาย ๆ หน อย่างนี้แหละคือตัวเรา; นี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกว่า เป็นตัวเป็นตน. ตัวเราในสภาพนี้คือ อิทัปปัจจยตา อย่างยิ่ง ทุก ๆ ส่วนทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์.

นี่แหละขอให้จำไว้ให้ดีกว่า เมื่อใดมันมีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้อง กับการสัมผัสของมนุษย์เรา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางอะไรก็ตาม มันจะเกิดสัมผัสภายใน ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลส ยึดถือเอาความหมาย แห่งเวทนานั้น ๆ แล้วมันก็สร้างชาติ สร้างอัตตภาพ สร้างการเกิดใหม่ สร้างตัวกู สร้างอะไรขึ้นมาที่นั่น เดี๋ยวนี้ทันที; แล้วแต่จะเรียกอย่างไร. นี้เรียกว่า **ตัวเราในทุกความหมาย** แต่ที่แท้ก็คือ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ในทุกอิริยาบถ. นี้ขอเพิ่มเติมสักหน่อยว่า ในทุกอิริยาบถหมายความว่า เรามีการเป็นอยู่ด้วยการเคลื่อนไหว ที่เรียกว่า อิริยาบถ. อิริยาบถใด เวลาใด เราเคลื่อนไหวชีวิตร่างกายอยู่ด้วยจิตที่ยังไม่มีกิเลส มันก็เป็นเรื่องของร่างกายล้วน ๆ เช่นเราไปกินข้าว อาบน้ำ ไปถาน ไปอะไรก็ตาม ไปตามธรรมดาอย่างนี้ นี้ไม่มีกิเลส คือหมายถึงว่าในกรณีที่ไม่มีการเข้ามาเกี่ยวข้อง เราเดิน เรานั่ง เรายืน

เราทำอะไรอยู่เป็นประจำวัน. เวลาที่เราไม่มีกิเลส มีอิริยาบถต่าง ๆ อยู่, ยืน เดิน นั่ง นอน นี่ก็คืออิทัปปัจจยตาตามแบบของรูปธรรมนามธรรมที่ยังไม่มีกิเลส; แต่มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; เพราะว่ากิเลสมันยังไม่ได้เกิดเท่านั้น.

ที่นี้ในเวลาใดกิเลสมันเกิด มันทำให้เราอยู่นิ่งไม่ได้ มันก็ยืน เดิน นั่ง นอน ไปตามเรื่องตามราว ที่เต็มอยู่ด้วยกิเลส ง่วนหมกหมุ่น กัดกลุ่มอยู่ด้วยกิเลส ทุก ๆ อิริยาบถ มันก็คือ อิทัปปัจจยตา.

พวกหนึ่ง **มันเคลื่อนไหวอยู่ด้วยจิตล้วน ๆ ไม่ได้มีกิเลส;** พวกหนึ่ง **เคลื่อนไหววุ่นวายอยู่ด้วยจิตที่มีกิเลส;** อิริยาบถของคนเรามีเท่านี้.

ก็ลองถามตัวเองดูว่า เดียวนี้นั่งอยู่ที่นี้ นิ่งอยู่ด้วยกิเลส หรือนิ่งอยู่ด้วยความว่างจากกิเลส; แต่ว่านั่งทั้ง ๒ นิ่งนี้ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา มีเหตุมีปัจจัยทำให้นิ่งอยู่ที่นี้ นิ่งอยู่ด้วยกิเลส หรือนิ่งอยู่โดยไม่มีกิเลส จะยืน จะเดิน จะนอน จะหลับ จะตื่น จะกิน จะอาบ จะถ่าย จะเป็นอิริยาบถไหนก็ตามเถอะ มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้นเลย. มีอยู่แต่ที่ว่า อิทัปปัจจยตา ที่เต็มไปด้วยกิเลส มันเป็น อิทัปปัจจยตาที่เป็นสักแต่ว่าตามธรรมชาติ. นี้ขอให้นักันอย่างนี้ คือให้มองเห็นอย่างนี้ เพื่อจะรู้จักสิ่งๆ ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ก็มีเรื่องอีกเรื่องหนึ่งที่ยากจะพูดเสียเลย ก็คือ**เรื่องกรรม.** ถ้าเรามีกิเลสมันก็ทำกรรม; ถ้าทำกรรมก็มีผลกรรม. ถ้าจิตมีกิเลสมันก็ทำกรรมกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม. ถ้ามีการทำกรรม มันก็มีวิบากคือผลกรรม. กิเลสก็เป็นอิทัปปัจจยตา, กรรมก็เป็นอิทัปปัจจยตา, ผลกรรมก็เป็นอิทัปปัจจยตา. แล้วเราจะอยู่ได้อย่างไร โดยที่ไม่มีกรรม หรือไม่มีผลกรรม. เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า **“อิตตภาพร่างกายนี้ นามรูปนี้ เป็นกรรมเก่า”;** ท่านจะหมายความว่าอย่างไร ก็สุดแท้ แต่มีคำตรัสว่า **นี่คือกรรมเก่า;** มันก็คือผลของกรรมเก่า อย่างน้อยมัน

ก็เป็นผลของกรรมเก่า นับเนื่องอยู่ในกระแสแห่งกรรม. เรามามีร่างกายมีชีวิตมานั่งอยู่ที่นี้ นามรูปนี้เป็นกรรมเก่า, พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอย่างนั้น; มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้เมื่อเรามีกิเลส ก็เป็นอิทัปปัจจยตา, เราทำกรรมใหม่ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, แล้วมันก็ให้ได้ผล เป็นคนชนิดที่ทำกรรมเสร็จแล้ว มาอยู่ในรูปนี้อีก หรือเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ตามสมควร มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตาอีก.

ที่นี้เมื่อไร **ทำกรรม** เมื่อไรเรียกว่าทำกรรม? เมื่อไรมีอวิชชา เมื่อนั้นทำกรรม. เมื่อใดอวิชชาเกิด เมื่อนั้นทำกรรม. ถ้าจิตอยู่เฉย ๆ ไม่มีอวิชชาเกิดขึ้นมาก็ยังไม่ได้ทำกรรม; พออวิชชาเกิดเมื่อนั้นทำกรรม.. เมื่อไรอวิชชาเกิด? ก็เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น เกิดสัมผัสแล้ว จิตรับเอาความหมายของสัมผัสเป็น อธิวณะสัมผัสประกอบด้วยอวิชชา เพราะปราศจากความรู้; เมื่อนั้นเรียกว่าอวิชชาเกิดแล้วแก่บุคคลนั้น; บุคคลนั้นเป็น อวิชชาคโต-ผู้ไปด้วยอวิชชา. มันเป็นอันเดียวกับอวิชชาไป. พระพุทธเจ้าตรัสในข้อนี้ว่า -

อวิชชาคโต ภิกขเว ปุริสปุคฺคโล - *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุรุษบุคคล
ผู้ไปด้วยอวิชชา;*

ปุณฺณญฺเจ สงฺขาริ อภิสฺสงฺโรติ - *ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขาร อันเป็นบุญ;*

ปุณฺณญฺปคิ โหติ วิญฺญาณํ - *วิญญาณของเขาก็เป็นวิญญาณที่เข้าไปแล้วสู่บุญ;*

อปุณฺณญฺเจ สงฺขาริ อภิสฺสงฺโรติ - *ย่อมปรุงแต่งสังขารอันมิใช่บุญ;*

อุปุณฺณญฺปคิ โหติ วิญฺญาณํ - *เมื่อนั้นวิญญาณของเขาก็เป็นวิญญาณที่
เข้าไปแล้วสู่บุญ;*

อนณฺชญฺเจ สงฺขาริ อภิสฺสงฺโรติ - *ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขารอันเป็น อนณฺชญา;*

อเนกูปาค์ โหติ วิญญานํ -เมื่อนั้นวิญญานของเขาก็เป็นวิญญานที่เข้าไปแล้วสู่อเนกูปาค์.

ผลของกรรมนี้แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ บุญ อย่างหนึ่ง, อบุญ อย่างหนึ่ง, แล้วอเนกูปาค์ อย่างหนึ่ง. บุญก็อย่างที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว, อบุญก็คือบาป. ส่วนอเนกูปาค์ นั้นเกินกว่าที่จะเรียกบุญ; สิ่งนี้หมายถึงภาวะแห่ง อรูปาวจรภูมิ หรือ อากิญจัญญา - ยตนะทั้งหลาย คือจิตที่ไม่หวั่นไหวอยู่ด้วยอำนาจของบาปบุญ ในขั้นสูง; แต่ว่ามิใช่ว่าไม่หวั่นไหวอยู่เพราะหมดกิเลส มันไม่หมดกิเลส แต่มันไม่หวั่นไหว ได้เหมือนกัน; มันไม่หวั่นไหว เพราะอำนาจของสมาบัติยึดเอาไว้; อย่างนี้จัดให้สูงกว่าบุญ; เรียกว่าเป็นอเนกูปาค์.

ที่นี้คนเราทำกรรมวนเวียนอยู่แต่ใน ๓ อย่างนี้ สร้างสังขาร เครื่องปรุงแต่งที่เป็นไปทางฝ่ายบุญบ้าง, ฝ่ายบาปบ้าง, ฝ่ายอเนกูปาค์บ้าง. เมื่อใดเขาปรุงแต่งสังขารฝ่ายบุญ เมื่อนั้นวิญญานของเขาเข้าไปแล้วสู่บุญ คือเป็นบุญ หรือดีไปแล้วทันที.

นี่ขอให้นึกถึงข้อที่ว่า อาตมาพูดหลายครั้งหลายหนไม่มีใครเชื่อว่าพอทำดีก็ดีเท่านั้น พอทำชั่วก็ชั่วเท่านั้น พอทำดีก็ดีเท่านั้น ไม่ต้องรอสักจิตใจเดียวเลย. นี่พระพุทธภาษิตนี้มีอยู่เป็นหลัก "พอเขาปรุงแต่งสังขารอันเป็นบุญ, วิญญานของเขาก็เข้าไปสู่บุญ" ทันควันที่นั่น ทันควันเลย. ฉะนั้นเราจึงพูดว่าพอทำดี มันก็ดีเท่านั้นแหละ, พอทำชั่วมันก็ชั่วเท่านั้นแหละ; ทำดีมันจึงได้ดีจริง ทำชั่วมันจึงได้ชั่วจริง.

แต่ที่นี้พวกคนงกเงินนั้น มันว่าเขาเอง ว่าเสียใหม่ว่าต่อเมื่อได้เงินโน่น จึงจะดี เมื่อทำบุญได้เงิน ได้วิมานนั้นจึงจะดี. แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ว่าอย่างนั้น; พอปรุงแต่งสังขารที่เป็นบุญ มันก็เป็นบุญทันที, ปรุงแต่งสังขารที่เป็นบาป มันก็

เป็นบาปทันที. ฉะนั้นถ้าใครอยากจะเชื่อว่า พอทำดีมันก็ดี พอทำชั่วมันก็ชั่วแล้ว ก็จงเชื่อพระพุทธภาษิตนี้ ที่ตรัสไว้แบบนี้.

แต่แม้ว่ามันจะแน่นอนอย่างนี้ จริงอย่างนี้ มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา : บุญก็ อิทัปปัจจยตา, บาปก็ อิทัปปัจจยตา, อเนญชา ก็ อิทัปปัจจยตา, กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา, ตัวกรรมเองก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ผลกรรมก็เป็น อิทัปปัจจยตา; เอาจามาพ่วงกันทั้ง ๓ อย่าง ก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา คือ อิทัปปัจจยตาในชั้นปัจจุสมุปบาท.

ที่นี้ก็มิใช่ข้อที่ต้องระวังอยู่ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งทีเรียกว่า อวิชชา นั้น มันอาจจะเกิดได้ในทุกสิ่งทุกอย่าง. พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า อิมสุ อานนุท ธมฺเมสุ อวิชฺชา ออนุปติตา *ดูก่อนอานนท!* อวิชชานี้ย่อมตกตามในธรรมทั้งหลาย ที่ให้เกิดอุปทาน สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เหล่าใด ที่ให้เกิดอุปทานได้ อวิชชาจะคอยติดต่อยห้อยตามอยู่ที่นั่น คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่น่ารักก็ตาม ไม่น่ารักก็ตาม นี่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน.

ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้; อวิชชา ออนุปติตา อวิชชาคอยติดตาม คอยตกตาม พลัดตกตาม; ออนุปติตา แปลว่าตกตามคือพลัดตกลงไปในนั้น; อวิชชาจะตกตามอยู่ในธรรมเหล่านี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน.

ในโลกทั้งหมดนี้ ลองคิดดูซิ มันไม่มีอะไร นอกจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ไม่ว่าอะไรสักอย่างเดียวในโลกนี้ ก็ร้อยอย่าง พันอย่าง หมื่นอย่าง แสนอย่าง ล้านอย่าง นับไม่ไหว ทุกอย่างเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน; ในสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด วิชชา ออนุปติตา. ดูเถอะมันก็ไม่มีอะไรนอกจากว่า มันจะมีแต่ อิทัปปัจจยตา อวิชชา เข้าไปที่ไหน ก็ อิทัปปัจจยตาที่นั่น!

ที่นี้ทุกสิ่งที่มีมันเป็นเหยื่อของอวิชชานี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่เองแล้ว คือเป็นสิ่งที่มีความเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป. สังขารทั้งหลาย เป็น อิทัปปัจจยตา. สิ่งใดเป็น อิทัปปัจจยตา สิ่งนั้นก็ เป็น ตถตา ในฝ่ายสังขต-
ธรรม คือฝ่ายที่มีความเหตุ มีปัจจัย.

นี่จึงเห็นว่า ในตัวคนเรา มีการกระทำที่เป็นกรรม บุญก็ตาม บาปก็ตาม อเนญชา ก็ตาม เราก็มีกรรมเหล่านี้อยู่ทุกอิริยาบถแห่งเจตนา : ไม่บุญก็บาป ไม่บาปก็ อเนญชา มันก็เลยมีทุกอิริยาบถ; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในความหมายใด ความหมายหนึ่ง.

เพราะฉะนั้นหวังว่า เท่าที่พูดมาหลายครั้งหลายหนนี้ คงจะทำให้เกิดความ เข้าใจลง ๆ ขึ้นมาบ้างแล้ว สำหรับความหมายของคำว่า “อิทัปปัจจยตา”; แม้จะไม่เข้าใจ แจ่มแจ้งชัดเจน แจ่มใสเหมือนกับเรื่องอื่น ๆ ที่เคยฟังมามาก ก็หวังว่า ท่านทั้งหลายจะเริ่มเข้าใจความหมายหรือลักษณะอาการอะไรของ อิทัปปัจจยตา ขึ้นมา ลงๆ แล้วเพราะว่าเราได้พูดกันถึง ๓ ครั้งแล้วเกี่ยวกับเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ลอง นับดู อาตมาได้เอ่ยคำว่า “อิทัปปัจจยตา” มากี่ร้อยครั้งแล้ว จะถึงพันครั้งแล้วกระมัง. พูดกันคราวนี้ได้พูดคำว่า อิทัปปัจจยตา เกือบถึง ๑,๐๐๐ ครั้ง; ฉะนั้นจึงหวังว่าท่านทั้งหลายคงจะมีความเข้าใจลงๆ กันขึ้นมาบ้างแล้วในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น; ใช้ได้แก่สิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นรูป เป็นนาม, ทั้งที่เป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก, ทั้งที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย หรือเป็นผล, ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกออกไปจากกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา. มันเป็น กฎอันหนึ่ง, มันมีการเป็นไปตามกฎอันนั้น, แล้วมันมีการได้ผล ที่เป็นไปตาม กฎนั้น; นี่คือตัวเรา ตัวคนตัวเราที่กำลัง เกิด แก่ เจ็บ ตาย เคลื่อนไหว เวียนว้าย อยู่ทุกอิริยาบถ. นี่คือการกระทำแห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้ามองเห็นแล้ว จะรู้สึกว่ามีตัวกู ไม่มีของกู ไม่มีตัวตน ไม่มีของตน มีแต่ธรรมชาติ ซึ่ง ตถตา ความเป็นอย่างนั้นเอง, อวิตถตา ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญตตา ไม่เป็นไปโดยความเป็นไปอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ต้องเกิดขึ้น, เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ต้องเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยไป. นี่เป็น *ธมฺมฏฺฐิตตา* คือการตั้งอยู่แห่งธรรมดา, นี่เป็น *ธมฺมนิยามตา* คือความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา, นี่เป็น *ธมฺมธตฺตา* คือเป็นธตฺตาแห่งธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งนั้นมันเป็นอย่างนี้อยู่แล้ว; นี่คืออิทัปปัจจยตา.

ขอให้นำไปคิด ไปนึก ไปพิจารณาคำพูดคำนี้ แล้วก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป. นี่คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นตัวเราในทุกความหมาย และทุกอิริยาบถ. นี่เป็นการบรรยายที่พอสมควรแก่เวลาแล้ว.

ขอยุติการบรรยายไว้ ให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดคณสาธยายต่อท้ายธรรมเทศนาในวาระต่อไป. [สวดธัมมปหังสนปาฐะ]

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “พระเป็นเจ้า”

-๔-

เสาร์ที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ล่วงมาถึงวาระที่ ๔
ในวันนี้ และจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่าอิทัปปัจจยตา ในฐานะ
ที่เป็น “พระเป็นเจ้า” ดังที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบกันดีอยู่แล้ว.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็อยากจะทบทวน ความมุ่งหมาย
ของการบรรยายเรื่องนี้ ให้เป็นที่แจ่มแจ้งอยู่ในใจของท่าน
ทั้งหลายตลอดไป นับตั้งแต่ข้อที่ว่า เรื่องนี้ซึ่งเป็นหัวใจทั้งหมด
ของพระพุทธศาสนานั้น จมหรือนอนจมเป็นหมันอยู่ใน
พระไตรปิฎก หรือในพระบาลี เป็นส่วนที่ไม่เอามาพูดกันทั้งที่
เป็นตัวแท้และเป็นหัวใจของพุทธศาสนาด้วย; และเราก็ได้ตั้งใจ
กันมาแล้วว่า จักยอมเสียเวลาพูดกันแต่เรื่องนี้ อย่างน้อยก็สักหนึ่งภาคของการ
บรรยาย; ดังที่อาตมาได้ตั้งใจไว้แล้วว่า ตลอดภาคมาฆบูชา นี้ จะพูดแต่เรื่องนี้

ซึ่งคงจะเป็นการบรรยายกว่า ๑๐ ครั้ง. ทั้งนี้มิใช่หวังอะไรอื่น นอกไปจากว่า จะรีบ **รีบที่สุดที่จะรีบได้** เพื่อให้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มากลายเป็นเรื่องธรรมดา สำหรับพูดจกกันอยู่ทุกวัน และสำหรับจะได้ชื่อว่า พุทธบริษัทนี้ ไม่เสียทีที่เป็น พุทธบริษัท คือเข้าถึงหัวใจของพระพุทธานุชาได้ดังกล่าวแล้ว.

ขอทบทวนต่อไปว่า เรื่อง อิทัปปัจจยตา ก็คือเรื่องปฏิจจสมุปบาท; ไม่มีเรื่องใดที่พระพุทธเจ้าจะโปรดปรานมากเท่าเรื่องนี้. การออกบวชก็เพื่อค้นหา เรื่อง แล้วก็ค้นหาเรื่อยไป จนถึงวันที่จะตรัสรู้ก็คือการค้นเรื่องนี้, ตรัสรู้ไปแล้ว หยกๆ ก็ทรงพิจารณาอยู่แต่เรื่องนี้, ตลอดชีวิตของพระองค์ก็ทรงสอนอยู่แต่เรื่องนี้, ถึงวาระที่จะปรินิพพานอยู่หยกๆ แล้ว ก็ยังพรั่เป็นคำสุดท้ายถึงเรื่องนี้ คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา, -ว่า “ขวยธมฺมา สงฺขารธา” ดังนี้.

มี **เรื่องที่น่าหว่วสำหรับคนสมัยนี้ก็ได้** อีกเรื่องหนึ่ง คือว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ในที่เงียบ พระองค์เดียว ก็ทรงกล่าวเรื่องนี้ เหมือนกับที่ว่า เราสมัยนี้ร้องเพลงเล่น ผิวปากเล่น; ถึงที่ที่พระพุทธองค์จะทรงทำ อย่างนั้นบาง ท่านทรงสาธยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งมีใจความว่า เมื่อตาได้ อาศัยรูป ย่อมเกิดจักขุวิญญาณ; การประจวบ แห่งธรรม ๓ ประการ นี้ชื่อว่า ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ความทุกข์ทั้งปวงย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เมื่อได้ทรงสาธยายในส่วนเกี่ยวกับตาเสร็จแล้ว ก็ทรงสาธยายในส่วนที่เกี่ยวกับหู ว่าอาศัยเสียงกับหู จึงเกิดโสตระวิญญาณ แล้วก็ไล่ไปอย่างเดียวกันอีกจนครบทั้ง ๙ อากาโร ในเมื่อนับตามแบบนี้; หรือครบทั้ง ๑๒ อากาโร ในเมื่อนับตามแบบปฏิจจสมุปบาท แบบที่รู้จักกันแพร่หลายซ้าๆซากๆ กัน ทำนองเดียวกับเด็กเขาท่องสูตรคูณ.

นี่ขอให้เข้าใจเถอะว่า ไม่มีเรื่องอื่นที่พระพุทธเจ้าจะทรงนำมาท่องเที่ยวเล่น หรือว่าเล่น หรือว่าคล้าย ๆ กับว่า **“ร้องเพลงเล่น”** มีแต่เรื่อง อิทปิัจจยตานิเท่านั้น. เมื่อพิจารณาดูอย่างนี้แล้ว ก็จะเห็นว่ามันสำคัญ.

คำว่า อิทปิัจจยตานิ คือหัวใจของพุทธศาสนา นั้นยังไม่พอ; แต่ อิทปิัจจยตานิ คือเรื่องของสิ่งทุกอย่าง ทุกเรื่องในโลกนี้ ในสากลจักรวาลนี้มีความสำคัญถึงขนาดนี้; เพราะฉะนั้นในสูตรที่ตรัสไว้ในตอนหลังนี้ อย่างที่พระสงฆ์นำมาสวดเมื่อตะกี้อายุเวลา ๔๐ นาทีนี้ มีคำว่า **“อิทปิัจจยตานิ”** ถึง ๒๒ ครั้ง. ท่านที่ไม่ชอบและฟังไม่ถูก คงจะรำคาญ ที่เมื่อตะกี้นี้สวดสูตรนี้ ๔๐ นาที มีคำว่า อิทปิัจจยตานิ ถึง ๒๒ ครั้ง; และมีคำสำคัญอื่น ๆ ที่เป็นทีสรูป เช่นคำว่า ธัมมัญญิตตา, ธรรมนิยามตา หรือ ตถตา อวิตถตา อนัญญถตา เป็นต้น ถึงอย่างละ ๑๑ ครั้ง; เพราะว่าสูตรนี้เป็นหัวใจทั้งหมดของธรรมะ จึงมีอาการอย่างนี้ เหมือนกับสูตรซึ่งเรียกว่า เป็นบรรทัดฐานก็ได้ มันมีคำย่อ เป็นทีสรูปของเรื่องทั้งหมด. นี่คือความสำคัญของเรื่องนี่ ซึ่งอยากจะขอรับรองให้ท่านทั้งหลาย ทน อุตทน แม้จะลำบาก แม้จะรำคาญ ก็ขอให้อุตทน เพื่อจะเข้าใจเรื่องนี่ ในเวลาพอสมควร.

ทีนี้ เราจะต้องรู้สึกให้กว้างออกไปกว่านั้นว่า **การที่เราจะเป็นคนมีประโยชน์อยู่ในโลกนี้ ก็ต้องเพราะรู้เรื่องนี่.**

เกี่ยวกับข้อนี้ ขอบทพจนอยู่เสมอ ไม่เกรงใจ ไม่กลัวว่าจะรำคาญ; ว่าทุกคนจะต้องสนใจอยู่เสมอว่า **เกิดมาทำไม?** ถ้าใครไม่สนใจเรื่องนี่ คนนั้นจะไม่ได้สิ่งทีควรจะได้ในกาที่เกิตมา. หรือจะพูดได้อย่างไม่เกรงใจว่า คนนั้นจักไม่เป็นมนุษย์ เพราะไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม? มันต้องรู้ว่าเกิดมาทำไม? แล้วทำให้ได้สมตามทีว่ามันเกิดมาทำไม? นั่นจึงจะเป็นมนุษย์. **ถ้าไม่รู้เรื่อง อิทปิัจจยตานิ ก็ไม่สามารถจะรู้ว่า เกิดมาทำไม?** และมีอะไรทีเป็นสิ่งที่จะต้องทำและทำให้ได้.

ในตอนนี้อยู่เสมอว่า ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน ไม่ยกเว้นบรรพชิตหรือฆราวาส จงรู้ว่า เราเกิดมาจะต้องได้รับประโยชน์ที่เราควรพอใจถึงที่สุด ในส่วนตัวเราเอง; **และเราเกิดมา เพื่อว่าผู้อื่นจะพลอยได้รับประโยชน์จากการที่มีเราอยู่ในโลกนี้กับเขาด้วยคนหนึ่ง.** นี่คือนิยามส่วนตัวเราและประโยชน์ผู้อื่น; มันเป็น ๒ ประโยชน์อยู่. ต่อเมื่อได้ทั้ง ๒ ประโยชน์ อย่างนี้แล้ว จึงจะเรียกว่าไม่เสียที่ที่เกิดมา.

ที่นี้เรื่องทั้งหลายไม่ว่าประโยชน์ตน หรือประโยชน์ผู้อื่น ก็ล้วนแต่เนื่องกับความจริงที่ว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา; คำว่า “อิทัปปัจจยตา” ตามตัวหนังสือก็แปลว่า “ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น”. คนที่ไม่รู้เรื่องก็จะหาว่าเป็นคำพูดบ้า ๆ บอ ๆ เพราะเขาไม่รู้ความหมายที่ลึกซึ้ง ของคำพูดประโยคนั้น. พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันคำพูดประโยคนั้นว่า **เป็นทั้งหมดที่เราจะต้องรู้** ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นนั่นแหละ มันมีอยู่ทั่วไปทุกแห่งในตัวเรา นอกตัวเรา นี้อย่างหนึ่ง; แล้วมันมีอยู่อย่างน่ากลัวที่สุด คือมีอยู่ในฐานะที่เป็นกฎที่ตายตัว เป็นกฎที่มีอำนาจ เป็นกฎที่บังคับให้ทุกสิ่งต้องเป็นอย่างนี้; นี้อย่างหนึ่ง. เพราะมันเป็นกระแสแห่งการเป็นอย่างนี้ คือการที่สิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามกฎนั้น, แม้นั้นก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา; แล้วผลที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์อยู่ในทุกวันนี้ เป็นความสุขก็ดี เป็นความทุกข์ก็ดี หรือเป็นอะไรก็ดี ทั้งโดยส่วนตัวและส่วนรวมกันทั้งโลก, ผลอันนั้นก็คือตัว อิทัปปัจจยตา ในบทที่ว่า **ความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ มีอยู่, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.**

ถ้าเราฟังไม่ถูก มันก็เป็นแต่เพียงคำพูด แล้วฟังดูก็บ้า ๆ บอ ๆ. ถ้าพุทธบริษัทคนไหนรู้สึกอย่างนี้แล้ว คนนั้นยังไม่เป็นพุทธบริษัท; เป็นพุทธบริษัทแต่เปลือกบ้าง เป็นพุทธบริษัทแต่ปากบ้าง. ถ้าเป็นพุทธบริษัทจริง จะต้อง

เข้าใจคำนี้ จะต้องซึมซาบคำนี้; จะต้องมีความรู้สึกหวนไหวในจิตใจอยู่ตลอดเวลา ในเมื่อมันมีสิ่งต่างๆ ที่เป็น อิททัปปัจจยตา ปราภฏฐีน; แต่ถ้าไม่รู้จักรักความจริงอันลึกซึ้งนี้ มันก็เหมือนกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น.

ที่นี้มาถึงวันนี้ ก็อยากจะทำให้เห็น**สิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา”** ใน **ฐานะที่เป็น“พระเจ้า”**. ท่านทั้งหลายจะต้องทบทวนถึงเรื่อง πουพูดมาแล้วแต่วันแรก ๆ ว่า ครั้งที่ ๑ ได้พูดว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แต่ยังคงจมหายอยู่ในพระไตรปิฎก; ครั้งที่ ๒ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิชาหรือศาสตร์ทั้งหลายของสิ่งทั้งปวงในโลก; และครั้งที่ ๓ ที่แล้วมา ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า **สิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา นั้นแหละคือตัวเรา, -ตัวเราเองในทุกความหมาย และในทุกอิริยาบถ; หมายความว่าตลอดเวลา สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเราในความหมายไหน ในอิริยาบถไหน ทั้งหมดนั้นคือตัว อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ในวันนี้ จะได้พูดว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า. ขอให้ตั้งใจฟังให้สำเร็จประโยชน์.**

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” นี้ มันเป็นปัญหา มาก หลือที่จะนับ; แต่แล้วมันก็สรุปได้ว่า ปัญหาทั้งหมดนั้น มันเกิดมาจากความโง่งที่ไม่รู้จักพระเจ้า ไม่รู้จักพระเจ้าเอาเสียเลยก็มี, รู้จักพระเจ้าอย่างผิด ๆ ก็มี; หรือบางทีก็แสดงความโง่งออกมาว่า ฉันมีพระเจ้าบ้าง ฉันไม่มีพระเจ้าบ้าง อย่างนั้นอย่างนี้ สำหรับเป็นข้อทู่มเถียงกัน. แต่ตามความเป็นจริงนั้น สิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” มีได้โดยที่คนเหล่านั้นไม่ต้องรู้สึกก็ได้. พระเจ้าที่ว่านั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นภพนั้นแหละ คือพระเจ้า. ขอให้ตั้งใจสังเกตศึกษาให้ดี ๆ ให้รู้จักสิ่งที่มีมันได้มีอยู่จริง โดยไม่ต้องเถียงกัน. เราจะต้องรู้จักพระเจ้า เราจะต้องเข้าใจพระเจ้า และเราจะต้องมีพระเจ้าด้วย; ส่วนการที่เราจะรู้จักได้อย่างไร?

เมื่อไร? ที่ไหน? นั่น มันก็เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษา ดังที่กำลังศึกษาอยู่เดี๋ยวนี้. เขาจะ
ที่นั่นเราก็จะพูดถึงคำว่า “พระเจ้า” พอให้รู้จักว่าสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” นั้นมันคืออะไร?

พระเจ้าคืออะไร? เด็กอมมือ หรือคนที่ได้รับคำสั่งสอนมาตั้งแต่เด็ก
จนโตเป็นผู้ใหญ่ มีความรู้ของเด็กอมมือ ก็จะสรุปเอาง่าย ๆ ว่า พระเจ้านั้นคือ
อะไรก็ไม่รู้ ซึ่งมีลักษณะเหมือนบุคคลที่นากลัว หรือว่าเป็นผี หรือว่าเป็นเทวดา
หรือว่าเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง; จะว่าเป็นคนก็ไม่ใช่ จะว่าไม่ใช่คนก็ไม่ใช่. พวกเขา
ในโลกเวลานี้ ทั้งที่เป็นฝรั่ง ทั้งที่เป็นไทย ได้ยินได้ฟังเรื่องของพระเจ้า ก็เข้าใจเรื่อง
พระเจ้านั้นในลักษณะอย่างนี้ คือเข้าใจพระเจ้านั้นในฐานะที่เป็นบุคคล มีความรู้สึก
เหมือนคน ก็เรียกว่า พระเจ้าอย่างบุคคล หรือ Personal God นี้รู้จักกันแต่อย่างนี้.
พวกหนึ่งก็ว่าดีและนับถือ; พวกหนึ่งก็ว่าไม่เอา; แต่ทั้ง ๒ พวกนั้นยังเข้าใจว่า
พระเจ้านี้เป็นเหมือนอย่างกับผีที่นากลัวอะไรสักอย่างหนึ่ง ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไรแน่
คือคนก็ไม่ใช่ ไม่ใช่คนก็ไม่ใช่. ถ้าใครรู้จักพระเจ้าในลักษณะอย่างนี้ ก็ขอให้ถือว่า
เขายังรู้จักพระเจ้าอย่างเด็กอมมือ; พระเจ้าชนิดนั้นก็พลอยเป็น**พระเจ้าเด็กอมมือ**
ไปด้วย สำหรับคนชนิดนั้น.

ที่นี้เราจะรู้จักพระเจ้าที่แท้จริงกันอย่างไร? ทั้งที่อาตมาก็ได้บอกล่วงหน้า
ไว้แล้วว่า **พระเจ้าที่แท้จริงก็คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตา** คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ
เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น. พูดเพียงเท่านี้ฟังไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้นเราจะต้อง
รู้จักคุณสมบัติ ของสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” กันเสียก่อน แล้วเราจึงจะรู้จักตัวพระเจ้า
โดยความหมายทั่วไปของทุกศาสนา.

แม้ไม่ใช่ในเรื่องของศาสนา ก็ยังต้องยอมรับว่า พระเจ้านั้นมีหน้าที่สำหรับ
สร้างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เกิดขึ้น, แล้วก็ควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา,
แล้วก็จะลบล้างหรือเลิกจ้างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นออกไปเสียให้หมด ในบางครั้ง บาง

โอกาส; ดังนั้นจึงเกิดมีพระเจ้าที่ประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติ ๓ อย่างนี้ เป็นหลักก่อน: สร้างอะไรขึ้นมา, ควบคุมสิ่งทั้งหมดนั้นไว้, แล้วก็ยุบหรือเลิกเสียเป็นคราว ๆ เพื่อสร้างใหม่.

ที่นี่ คนเรานั้นมันต่างกันมาก ในความเป็นคนโง่ หรือเป็นคนฉลาด: สำหรับคนโง่ต้องพูดให้เป็นตัวตน เป็นบุคคล เหมือนกับเรา เหมือนกับตัวผู้ฟัง ว่าพระเจ้านี้ก็เป็นคน แล้วก็มีอำนาจสร้าง, ควบคุม และทำลาย; เพราะว่าพูดมากไปกว่านี้ หรือว่าพูดผิดไปจากนี้ มันเข้าใจไม่ได้. นี่คือพระเจ้าของเด็กอมมีเอ. และถ้าพูดว่า พระเจ้าไม่ใช่คน ซึ่งจะเป็นอะไรก็ยังไม่ทราบ ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่ผี ไม่ใช่อะไร ล้วนแต่ยังไม่ทราบ แต่ว่ามันเป็นสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้น, แล้วก็ควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไว้, แล้วก็ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นสลายตัวไปเป็นยุค ๆ เพื่อจะเกิดขึ้นมาใหม่;

ถ้าใครยอมรับว่าสิ่งนี้มี และมีคุณสมบัติอย่างนี้ นั่นก็เรียกว่า เขาได้รู้จักพระเจ้าที่ถูกต้องตามความหมาย ทั้งที่ไม่รู้ว่าเป็นคนหรือเป็นผี; แต่ยอมรับว่า **มีอะไรอย่างหนึ่ง** ซึ่งมีอำนาจพอที่จะบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ให้เป็นไป. แล้วก็ให้สลายไปแล้วก็ให้เกิดขึ้น แล้วก็ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป อย่างนี้. สิ่งนี้ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันในเวลานี้ว่ากฎ คือ**กฎของธรรมชาติ**. เช่นว่าดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวทั้งหลายทั้งหมดทุกอย่างในสากลจักรวาลนี้ เกิดขึ้นได้อย่างไร? กำลังเป็นไปตามกฎอย่างไร? จะสูญหายไปอย่างไร? แล้วจะเกิดใหม่อย่างไร? ด้วยอำนาจของอะไร? **กฎนั้นคือพระเจ้า.**

สำหรับเด็กอมมีเอก็ต้องพูดว่า พระเจ้าเป็นคน; บางทีเขียนรูปหนวดยาว ด้วยเข้าไป ถือไม้เท้า; แต่ถ้าว่าโดยกฎนั้น ก็บอกแล้วว่า ไม่ใช่คน ไม่ใช่ผี ไม่ใช่เทวดา

เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียง **กฎ** หรือ **อำนาจ**; ไม่ใช่รูปธรรม จึงไม่อาจจะเขียนเป็นรูปร่างได้. พุทธบริษัทเราก็เคยฉลาดถึงอย่างนี้ อย่างหินสลักที่ติดรอบฝาผนัง ตึกหลังใหญ่นั้น ไม่ยอมทำรูปพระพุทธเจ้า ไม่ยอมทำรูปพระธรรม และไม่ยอมทำรูปพระสงฆ์ด้วย; เพราะเขาถือหลักตายตัวว่า พระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริงนั้น แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ คือไม่มีรูป; แล้วก็ระบุลงไปยังพระธรรมมากกว่า: มากกว่าพระพุทธ หรือมากกว่าพระสงฆ์. เพราะธรรมะเป็นสิ่งที่แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ เพราะมันไม่มีรูป และธรรมะนั้นคือพระพุทธเจ้า อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า *“ใครเห็นเรา คนนั้นเห็นธรรม; ใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นเรา”*; นี่คือการที่ไม่เอาร่างกายเป็นประมาณ.

ดังนั้น พระพุทธเจ้าก็คือพระธรรม, พระธรรมก็คือสิ่งที่แสดงด้วยรูปภาพไม่ได้ ดังนั้นเขาจึงไม่แสดง; เขาถือหลักอย่างนี้. เดียวนี้ก็ยังคงตะโกนอยู่อย่างนี้ในหมู่บุคคลผู้รู้สึกอย่างนี้ในประเทศอินเดีย. ขอให้จำไว้สั้น ๆ ว่า **พระธรรมเป็นสิ่งที่แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ** จะเป็นรูปปั้น รูปเขียน รูปอะไร ก็ไม่ได้ทั้งนั้น ฉะนั้นจึงจำเป็นจะต้องทิ้งวางไว้ ตรงนั้นเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระธรรม หรือเป็นพระสงฆ์ก็ตาม; ในภาพนั้นจะต้องทิ้งวางไว้เฉย ๆ; ส่วนภาพของคนอื่น สิ่งอื่นเขียนได้.

ทีนี้ ก็ดูต่อไปว่า **พระธรรมนั้นคืออะไร?** พระธรรมนั้นคือกฎ. เมื่อพูดว่ากฎ นั้นก็ควรจะนึกไปถึงคำว่า **“ธรรมธาตุ”** อย่างที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้ ที่สวดว่า พระตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมธาตุ จักตั้งอยู่แล้วอย่างนั้นเสมอไป; นี่เรียกว่า กฎ นั้นจะตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอไป พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตาม พระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ตัวธรรมธาตุซึ่งเป็นกฎนั้น จะตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอไป. คำพูดประโยคนี้ ไม่ใช่ใช้แต่ทางธรรมะในทางพุทธศาสนา มันใช้ได้ทั่วไปหมด แก่บรรดาทุก ๆ สิ่งที่มีกฎ และเป็นไปตามกฎ.

ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายดูให้ดีเถอะ ว่ามันไม่มีอะไร ที่จะอยู่นอกเหนือไปจากกฎเหล่านี้ บรรดาสิ่งของทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ คนสมัยนี้รู้จักกันแต่ฝ่ายวัตถุ หรือแม่ที่เป็นพลังงาน. ถ้าเขารู้จักทั้งสสารทั้งพลังงาน เขาก็ยอมรับว่า มันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎอย่างแน่นอน ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์. เราต้องรู้จักกฎของสิ่งเหล่านั้น เราจึงจะเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น.

ยังมี**สิ่งที่คนสมัยนี้ไม่รู้** ก็คือพวกนามธรรม คือความเป็นไปในทางธรรม ไม่เกี่ยวกับรูปธรรม. แม้สิ่งที่เรียกว่านามธรรมนี้ ก็ยังมีกฎ และต้องเป็นไปตามกฎ. ฉะนั้นรูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี มันมีกฎ และต้องเป็นไปตามกฎ; **ส่วนที่เป็นกฎ หรือความที่ต้องเป็นไปตามกฎ นั้นมันเฉียบขาด จนถึงกับต้องเรียกว่า พระเจ้า**; เพราะเราไม่มีค่าอะไรที่สูงสุด ที่มีค่าพอกับที่จะเอามาเรียกมัน. จะเรียกว่าสถาบันก็ได้ กฎนี้มันเป็นสถาบัน คือมันตั้งตนเองอยู่อย่างเด็ดขาดโดย ไม่ต้องมีใครช่วยตั้ง. ส่วนสถาบันในเมืองมนุษย์นี้ มนุษย์ช่วยกันตั้งช่วยกันทำ จึงเกิดขึ้น; แต่ว่ากฎหรือสถาบันของพระเจ้านั้น พระเจ้าหรือกฎนั่นเองมันตั้งขึ้น คือมันมีอยู่จนเราไม่รู้ว่า มันเกิดขึ้นได้อย่างไร. กฎต่าง ๆ ทางฟิสิกส์ ทางเคมี ทางวัตถุ นี้ก็เหมือนกัน, กฎทางจิตใจ คือเกิดกิเลสแล้วเป็นทุกข์นี้ก็เหมือนกัน, ไม่รู้ว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วใครตั้งขึ้น. ดังนั้นในทางพระคัมภีร์นี้ เขาถือว่าเป็น**สิ่งที่เป็นอย่าง**; แล้วยังเรียกว่าเป็น**อสังขตะ** คือไม่ได้มีใครทำขึ้น แล้วใครก็ไปทำไม่ได้

ตอนนี้ สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยฟัง ก็ขอให้ฟังคำ ๒ คำนี้ก่อน ว่า **อสังขตะ** คือสิ่งที่ไม่มีใครได้ทำขึ้น และไม่มีใครอาจจะทำได้; แล้วอีกสิ่งหนึ่งก็คือ **สังขตะ** คือสิ่งที่มีอะไร ๆ หรือใครทำขึ้น และเป็นสิ่งที่ทำได้ แต่จะต้องได้ เปลี่ยนแปลงได้.

สิ่งที่เรียกว่ากฎนี้ กฎธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีใครได้ตั้งขึ้น หรือใครเปลี่ยนแปลงได้. นี่คือกฎ; นี่คือ**สิ่งที่เราจะต้องเรียกว่า “พระเจ้า”** เพราะว่า

มีอำนาจที่จะทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้น แล้วมีอำนาจทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามกฎ คือตัวมันเอง. ที่นี้สิ่งทั้งหลายนั้นแหละคือตัวสิ่งที่ยื่นแปลงได้ และเป็นไปตามกฎ มันจึงถูกจัดได้เป็นพวกที่เรียกว่า “สังขตะ” คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. อាកารอย่างนี้เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ยกตัวกฎเสียอย่างเดียว นอกนั้นเรียกได้ว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ในส่วนสังขตะ คือสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎ. ส่วนตัวกฎเองนั้นก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ได้เหมือนกัน แต่ในฐานะที่เป็นกฎ คือเป็นฝ่าย **subjective** ที่จะกระทำต่อสิ่งอื่น เพราะมันมีอำนาจเหนือ. ที่นี้ สิ่งที่เป็นไปตามกฎนั้นมันถูกกระทำ ก็เรียกได้ว่า อิทัปปัจจยตา โดยตรง; เป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎ; หรือแม้ตัวกฎ มันก็คือกฎของสิ่งนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกความเป็นอย่างนี้ใน ในฐานะที่เป็นกฎ.

อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ถ้าคำนี้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นกฎ **นั่นคือพระเจ้า**; ถ้าว่าสิ่งนี้ ๆ ที่ต้องเป็นไปตามกฎ นี้คือ **สิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างขึ้น**, ควบคุม และให้เป็นไป.

ที่นี้ ก็มีคำพิเศษที่จะต้องเตือนกันอีกสำหรับวันนี้ ทั้งที่เตือนแล้วเตือนแล้วว่า ขอให้จำไว้ให้ดี คือคำว่า “ตถตา” หรือ “ความเป็นอย่างนั้น”. อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; นี้เพราะมันเป็นอย่างนั้น มันจึงถูกเรียกว่า “ตถตา”. ที่นี้ ส่วนตัวกฎเองมันก็เป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า “ตถตา” ด้วยเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นตัวพระเจ้าที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปก็ดี, ตัวสิ่งทั้งหลายที่ถูกพระเจ้าบันดาลให้เป็นไปก็ดี เรียกว่า “ตถตา” เสมอกันหมด.

คำว่า “ตถตา” แปลว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ฟังดูคล้ายกับคำพูดของคนบ้า คือไม่ได้พูดว่าอะไรเลย นอกจากพูดว่า *เป็นอย่างนั้น*. สำหรับพุทธบริษัทที่ไม่เข้าใจ คำนี้ ก็คงไม่ใช่เป็นพุทธบริษัท แม้จะบวชเรียนเป็นมหาเปรียญ ๙ ประโยค ต่อให้ ๑๐๐ ประโยค ๑๐๐๐ ประโยค ถ้าไม่เข้าใจคำว่า *ความเป็นอย่างนั้น* แล้วก็ยังไม่เป็นพุทธบริษัท; ผู้ยายแก่ไม่รู้หนังสือตามป่าตามดงคนหนึ่งก็ไม่ได้ ถ้าว่ายายแก่คนนั้น อาจพูดออกมาว่า “ไอ้ย! *อย่าร้องไห้ร้องห่มไปเลยลูกเอ๋ย! มันเป็นอย่างนั้นเอง!*” ยายแก่คนนี้เชื่อว่าถึงพุทธศาสนายิ่งกว่าพวกท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ที่นี่ ทั้ง ๆ ที่แกไม่รู้จักคำว่าตถตาคืออะไร. แต่พูดได้ว่า “*อย่าร้องไห้ร้องห่มไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง!*” หรือว่าถูกล้อตเตอร์แกก็ว่า “ไอ้ย! *อย่าบ้าไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง*” อะไร ๆ ก็มีแต่คำว่า *มันเป็นอย่างนั้นเอง* อย่าไปแปลกใจว่า น่ารัก หรือน่าเกลียด; นี่คือผู้ที่รู้จัก อิทัปปัจจยตา; แล้วจะไม่รักอะไร จะไม่เกลียดอะไร จะไม่ขึ้นจะไม่ลง จะไม่ยินดี จะไม่ยินร้าย.

ดังนั้นเราก็จะเห็นอยู่ว่า คนแก่ ๆ บ้านนอกไม่รู้หนังสือ อยู่ตามป่าตามดง บางทีก็พูดเป็นเหมือนกัน คือพูดว่า “*อย่าดีใจไปเลย มันอย่างนั้นเอง*”, หรือว่า “*อย่าร้องไห้ไปเลย มันอย่างนั้นเอง*”. สมมติว่าพ่อเขาตาย ลูกมันร้อง; แล้วคุณย่าหรือคุณยายก็บอกว่า “*อย่าร้องไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง*”. ถ้าอย่างนี้ก็หมายความว่ายายแก่คนนั้นเข้าใจถึงตัว อิทัปปัจจยตา คือ *ความเป็นอย่างนั้น*; ฉะนั้น คำว่า *อิทัปปัจจยตา* ที่สรุปเหลือเป็น *ตถตา* นี้คือหัวใจของพุทธศาสนา. ตถตา แปลว่า “*อย่างนั้นเอง*”.

เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นอะไร ได้ยินอะไร ได้ฟังอะไร เหลียวไปทางไหน มีความรู้สึก ว่า *มันอย่างนั้นเอง*; ไม่ไปหลงรักหลงเกลียดแล้ว ก็เรียกว่าเขา^๑รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; ใช้สิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ให้เป็นประโยชน์ได้ คือทำให้ตัวเป็น

อิสระอยู่ได้ ไม่ไปเป็นทาสของสิ่งที่น่ารัก หรือน่าเกลียดน่ากลัว. นี้เราพูดกันถึงคำว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างนั้น ที่เป็นตัวกฎ นั่นคือพระเจ้า; ความเป็นอย่างนั้นที่เป็นตัวสิ่งทั้งหลาย ที่ต้องเป็นไปตามกฎนั้น คือสิ่งที่พระเจ้าสร้างและควบคุม.

ฉะนั้นท่านทั้งหลายคิดดูเถอะว่า พระเจ้ามีหรือไม่มี? ถ้าท่านไม่ยอมเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เกิดขึ้น แล้วเป็นไปเพราะอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ท่านก็ปฏิเสธได้ว่าพระเจ้าไม่มี. แต่ถ้าท่านคิดว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ปรากฏขึ้น เป็นไปอยู่ และสลายไปในที่สุดนั้น เพราะมีต้นเหตุอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว นี่ก็จะถือได้ว่าต้นเหตุดังที่ว่า นั้นแหละ คือพระเจ้า.

เดี๋ยวนี้เราพุทธบริษัท เชื่อตามคำสอนในพุทธศาสนาแต่ก่อนอยู่แล้ว มันก็ไปตรงกันพอดี; แต่ถ้าไม่เข้าใจ มันก็เหมือนกับไม่รู้ เหมือนกัน อย่างหัวใจพุทธศาสนา ที่เรียกว่าคาถา ของพระอัสสชิว่า **“สิ่งทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น และทรงแสดงความดับของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ”** คาถาที่พระอัสสชิ บอกแก่พระสารีบุตรก่อนมาบวชในพระศาสนา นี้ นั้นแหละคือพระอัสสชิได้แสดงถึงสิ่งที่เรียกว่า **“พระเจ้า”** ให้แก่อุปติสสะกุลบุตรที่มาบวช แล้วเป็นพระสารีบุตรในพุทธศาสนา; คือแสดงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีเหตุเป็นแดนเกิด พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเหตุแห่งสิ่งเหล่านั้น และความดับแห่งสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ ก็หมายความว่า **พระพุทธเจ้า** ได้แสดง **“พระเจ้า”** แล้ว คือเหตุที่ทำให้เกิดสิ่งทั้งปวง และเหตุที่ทำให้มีความดับไปแห่งสิ่งทั้งปวง; แต่เราไม่เรียกว่าพระเจ้า เราเรียกว่าธรรม. ในภาษาบาลีเรียกว่า ธมฺม หรือ ธมฺมา; ส่วนในภาษาไทย เราเรียกว่าพระธรรม; เพราะฉะนั้นพระธรรมนั้นแหละ คือพระเจ้า - พระเจ้าในฐานะที่เป็นต้นเหตุ; ส่วนพระธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกกระทำ นั่นคือตัวโลกหรือตัวสิ่งทั้งปวง.

นี่มันเป็นเพราะว่าคำว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมะ” นี่มันใช้ได้แก่สิ่งทุกอย่าง: เป็น subjective ก็ได้, เป็น objective ก็ได้, เป็นกรรมก็ได้, เป็นกัตตุก็ได้ เป็น กิริยาอาการก็ได้ เป็นอะไรก็ได้; ใช้คำ ๆ เดียวเพียงคำว่า “ธมฺม”; ธรรมะ หรือ ธรรม มาเป็นภาษาไทยเราว่า “พระธรรม”. ดังนั้น **“พระธรรมในส่วนที่เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งหลาย นี้มีค่าเท่ากับ “พระเจ้า”** แล้วสิ่งนั้นก็คืออิทัปปัจจยตา คือกฎที่เฉียบขาด ไม่มีอะไรต้านทานได้ ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” กฎอันนี้ไม่มีใครต้านทานได้, ดังที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *ตถาคตจะเกิดขึ้น หรือตถาคตจะไม่เกิดขึ้น ธรรมธาตุอันนี้เป็นอยู่แล้วอย่างนี้ และไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.*

นี่ก็หมายความว่า **มีสิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าก็เลิกอ้างไม่ได้,** ไม่มีใครบังคับได้ คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตาที่เราจะต้องรู้จักมัน ในฐานะที่เป็น**พระเจ้าที่แท้จริง;** ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่ผี ไม่ใช่อะไรหมด; แต่แล้วบุคคลหรือเทวดา หรือผีเหล่านั้นนั่นแหละคือ **สิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา,** คือเป็นสิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างขึ้นมาก. อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นตัวกฎ นั่นคือพระเจ้า; แล้วสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎนี้คือ **สิ่งที่พระเจ้าสร้างและควบคุม.** นี่เราจะต้องรู้จักพระเจ้ากันในลักษณะอย่างนี้ โดยถือเอาความหมายเป็นหลัก. ส่วนที่จะเรียกว่าพระเจ้า หรือไม่เรียกว่าพระเจ้านั้น ก็เป็นเรื่องที่แล้วแต่สมมติ แล้วแต่บัญญัติ.

พวกที่เป็นพวกอื่น ใช้ภาษาอย่างอื่น เช่นคำว่า **God** ในภาษาต่างประเทศ, มันก็มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า “พระเจ้า” ในภาษาไทยของเรา: ทั้งนี้ก็เพราะมันมีความหมายหลายชั้น คนโง่เข้าใจอย่างหนึ่ง, คนไม่สู้จะโง่เข้าใจอย่างหนึ่ง, คนฉลาดก็เข้าใจอย่างหนึ่ง. เราย่อมเป็นเด็กอมมือ แล้วอวดดี ไปด้วยความหมายของคำว่า **God** ในศาสนา เช่นศาสนาคริสต์เป็นต้น จะเป็นคนโง่

ดักดานยิ่งขึ้นไปอีก. เพราะว่าถ้าเรารู้จักคำว่า **God** นั้นถูกต้องแล้ว เราจะพบว่า ตรงกันกับคำว่า “พระธรรม” ในพระพุทธศาสนา.

อย่างคัมภีร์โยฮันของพวกคริสเตียนบรรทัดแรกว่า แรกเริ่มเดิมทีเดียว มี **word, word** คือ **Light**, คือ “แสงสว่าง” แล้ว **The Light** นั้นแหละคือ**God**; คิดดูซิ! ตัว **Light** ที่แปลว่าแสงสว่างนี้ พอไปตีความเป็นแสงสว่างนี้เข้ามันก็ผิด; ที่แท้แล้วมันไม่ใช่แสงสว่างอย่างนี้. เขาใช้คำว่า **WORD** แรกเริ่มเดิมทีมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า **THE WORD** (ที่แปลว่าคำพูดนั่นแหละ)ก่อน; **THE WORD** นั่นคือ **The Light**, **The Light** นั่นคือ **God**. นี่ถ้าเราไปถือตามตัวหนังสือที่เด็ก ๆ เรียนในโรงเรียน มันก็ผิดหมด **word** แปลว่าคำพูด, **Light** แปลว่าแสงสว่าง, **god** ไม่รู้จะแปลว่าอะไร. แต่คัมภีร์ของเขากล่าวว่า **THE WORD** มีอยู่ก่อนสิ่งใดทั้งหมด; **THE WORD** นั่นคือ **The Light**; **The Light** นั่นคือ**God**. นี่เป็นคัมภีร์ชั้นหลังที่เขาเขียนขึ้นใหม่ในส่วนที่เกี่ยวกับพระเยซูที่เรียกว่าคัมภีร์ใหม่. ส่วนคัมภีร์เก่ามีว่า วันแรกทีเดียวพระเจ้าสร้าง **The Light** ขึ้นมาก่อน ต่อวันที่ ๔ จึงจะสร้างดวงอาทิตย์ สร้างดวงจันทร์. พวกคนโง่มันก็หาว่า บ้าแล้ว! สร้าง **The Light** ในวันที่ ๑; วันที่ ๔ สร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์; แต่แล้วคนพูดมันตัวเอง **The Light** นั้นไม่ใช่ **Light** ที่เป็นของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์; แต่มันคือกฎที่จะทำให้เกิดดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์. นี่มันอาจจะเกิดจากการแปลภาษา ฮีบรู; ที่แรกผิด; แปลภาษากรีก เป็นภาษาอังกฤษผิดไว้ก็ได้ เพราะคัมภีร์มันเดินมาอย่างนั้น; แต่ขอให้รู้ว่า ที่มาแปลคำว่า **The Light** กันว่าแสงสว่างนั้น สิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใดพระเจ้าสร้างไว้แต่วันที่ ๑; วันที่ ๔ จึงสร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์. ก็แปลว่า **The Light** นี่เป็นสิ่งที่มีความที่จะสร้างสิ่งต่าง ๆ. นี่เป็นข้อความที่มีในคัมภีร์เก่า.

ที่นี้ พอมาถึงคัมภีร์ใหม่ ที่เกี่ยวกับพระเยซู แรกเริ่มทีเดิมมี **THE WORD**, คือมี “พระคำ” พระคำนั้นคือ **The Light** คือแสงสว่าง; **The Light** เอง

คือ God. THE WORD นั้นแหละคือกฎ คำว่า Word ที่แปลว่าคำพูดนั้น คือคำพูดที่เป็นกฎ; แล้วพูดโดยใคร? ก็พูดโดยกฎนั้นแหละ. แล้ว THE WORD คำพูดหรือพระโองการนั้นคือ The Light; The Light นี้คือ Source ของสิ่งทั้งหลาย.

ตัวอย่างทางวัตถุ ทางรูปธรรมทางวัตถุนี้ เราถือว่าแสงสว่างมาจากดวงอาทิตย์ แต่แสงสว่างมาจากอะไรก็ตาม มันก็เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง. นี่ทางวัตถุมันเป็นอย่างนี้. แม้ในวิชาฟิสิกส์เคมีใหม่ ๆ เดียวนี้ ก็ยังพูดอย่างนี้ว่า The Light นั้นคือ Source ของสิ่งทั้งปวง; แต่อย่าลืมว่า เขาพูดกันไว้เป็นพัน ๆ ปีแล้ว ว่า The Light นั้นแหละคือ God ซึ่งเป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง. ดังนั้น The Light นั้น ไม่ใช่แสงแดด แต่เป็นสาเหตุที่จะทำให้สิ่งทั้งปวงตั้งขึ้นแล้วออกไป. ที่นี้ The word นั้นคือกฎหรือโองการ ที่มันมีอำนาจเหนือสิ่งใด. หนังสือที่พวกคริสเตียนเขาพิมพ์ เดิมเขาแปลคำว่า THE WORD นี้ว่า “พระคำ” อาตมาบอกว่าเห็นจะไม่ถูก; เมื่อไปพูดกันที่เชียงใหม่ บอกว่าสิ่งนี้ในพุทธศาสนาเรียกว่า “พระธรรม” ไม่ใช่พระคำ. ถ้าเป็นพระคำ มันก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะมันเป็นเพียงคำพูด; พระธรรมในฐานะที่เป็นกฎ, เป็นคำพูดก็ได้ แต่ต้องเป็นคำพูดของสิ่งที่เป็นกฎ. แต่ที่นี้เขากลับเข้าใจว่า เป็นคำพูดของบุคคลไปเสียอย่างนี้มันไม่ถูก. และต่อมาเห็นเขาแก้ คือแปลคำว่า The word ในหนังสือของเขาเป็น “พระธรรม” หหมด; ที่เคยแปลประโยค At the beginning the word was นั้น, WORD คำนั้นเดี๋ยวนี้เขาแปลว่า “พระธรรม” แล้ว, เขาไม่แปลว่าพระคำอย่างเดิมคือเขาเห็นด้วยกับที่อาตมาไปบอกว่า “พระคำ” นั้นคือกฎ.

ที่ศาสนาคริสเตียนกล่าวไว้ชัดว่า ที่แรกที่เดี๋ยวมี่ THE WORD หรือ The Light, ไม่ใช่คน ไม่ใช่ผี ไม่ใช่เทวดา นั้นแหละคือ God; God นั้นคือกฎ; กฎนี้คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าผู้สร้างสิ่งทั้งปวง.

ที่นี้สำหรับสิ่งทั้งปวงที่ถูกพระเจ้าสร้างมานั้น ทางฝ่ายคริสเตียนเขาก็ยังมีพูดว่า พระเจ้าคือสิ่งทั้งปวง จะเป็นกฎ หรือสิ่งที่เป็นไปตามกฎ ก็เรียกว่าสิ่งทั้งปวง; พระเจ้ารวมอยู่ในสิ่งทั้งปวงเสียด้วย. เขาก็เลยว่า ถ้าอย่างนั้นสิ่งที่พระเจ้าสร้างหรือเป็นไปตามกฎของพระเจ้านี้ก็คือสิ่งทั้งปวงด้วย; ก็พอดีตรงกับคำในพุทธศาสนาคือคำว่า “ธรรมะ” หรือ “ธมฺมา” นี้ ซึ่งใช้ได้กับสิ่งทั้งปวงทุกสิ่ง ทั้งที่เป็นตัวกฎ และตัวสิ่งที่เป็นไปตามกฎ คือทั้งฝ่าย **อสังขตะ** และฝ่าย **สังขตะ** นั้นเอง. ฉะนั้นคำว่าธรรมะ หรือพระธรรมในพุทธศาสนา ก็ยังตรงกับคำว่า **God** ในเมื่อให้ความหมายว่า **God คือสิ่งทั้งปวง** คือผู้ที่สร้างและสิ่งที่ถูกสร้าง.

นี่เราจะเห็นได้ว่า โดยเนื้อความ โดยใจความ โดยข้อเท็จจริงนั้น **อิทัปปัจจยตา คือพระเจ้า**. อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ นี้คือพระเจ้าผู้สร้าง; และอิทัปปัจจยตา คือทุกสิ่งที่กำลังเป็นไปตามกฎ นี้ก็คือสิ่งทั้งปวง ที่นับรวมอยู่ในพระเจ้าด้วย; ทางฝ่ายคริสเตียนเขาก็ว่าอย่างนั้น ว่า**พระเจ้า** คือทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร. ที่นี้**พระธรรม**ก็คือทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเหมือนกัน จะเป็นสังขตธรรม หรืออสังขตธรรม ก็คือทุกสิ่ง; มันก็เลยตรงกันอย่างนี้. นี้คือ “**พระเจ้าอิทัปปัจจยตา**”.

คิดดูที่ว่า จะเป็นคนโง่ หรือจะฉลาดเท่าไร ในการที่จะไม่รู้จักสิ่ง ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นสิ่งทั้งปวง; เป็นพระเจ้าก็ได้ เป็นสิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างก็ได้. แล้วท่านก็ลองคิดดูที่ว่า **พระเจ้านี้มีหรือไม่มี**. ทำไมมานั่งอยู่ที่นี้? ทุกคนทำไมมานั่งอยู่ที่นี้? มาจากไหน? ใครสร้างมา? ถ้าตอบอย่างพุทธบริษัท ก็ตอบว่า อิทัปปัจจยตา สร้างมา จะสร้างต้นโคตร ต้นตระกูลมนุษย์คนแรก ก็ อิทัปปัจจยตา, หรือว่าพ่อแม่ที่เพิ่งสร้างมาเมื่อไม่กี่ปีนี่ ก็ อิทัปปัจจยตา, เพราะพ่อแม่ นั่นก็คือตัว, อิทัปปัจจยตา อากาโรที่สร้างมาก็คือ อิทัปปัจจยตา. ไม่ว่าจะมองกันในแง่ไหนก็ตาม **มนุษย์ทุกคนนี้ อิทัปปัจจยตา สร้างขึ้นมา แล้วควบคุม**

เอาไว้ แล้วก็ยุบเลิกเมื่อถึงคราวที่ควรจะยุบเลิกเป็นคราว ๆ ไป; คือ “พระเจ้าอิทัปปัจจยตา” มีหน้าที่สร้างขึ้นมา แล้วควบคุมไว้ตลอดเวลา แล้วก็ยุบเลิกให้สลายไปเป็นคราว ๆ แล้วก็เพื่อสร้างใหม่ เพื่อเกิดใหม่. นี่คิดดูซิว่า เรามีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า?

ฉะนั้นอาตมาจึงเห็นว่า **พวกที่ไม่มีพระเจ้านั้น มันหลับหลับตาพูด;** แม้พูดก็พูดอย่างเด็ก ๆ. มันต้องพูดอย่างยุติธรรม ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ว่าถ้ามีสิ่งใดที่ทำหน้าที่สร้าง, ควบคุม และยุบเลิกเป็นคราว ๆ สิ่งนั้นเรียกว่า “พระเจ้า”. ส่วนเราก็เรียกว่า “พระธรรม” ในวงพุทธบริษัทนี้จะเรียกว่า “พระธรรม”; ส่วนหนึ่งเป็น **อสังขตะ** คือเป็นตัวกฎ, ส่วนหนึ่งเป็น **สังขตะ** คือส่วนที่ต้องเป็นไปตามกฎ.

ทีนี้ก็จะพูดสักนิดหนึ่งว่า เราเคยถือสืบสนปนเปกันหมด คำว่า “พระเจ้า” ในภาษาไทยก็ดี คำว่า **God** ในภาษาโน้นก็ดี พระเจ้าในภาษาไทยนี้ ชั่วสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่านั้นแหละ หมายถึงพระพุทธเจ้า. นี่ฟังให้ดี ว่าตามข้อเท็จจริงนั้น พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระเจ้า แต่ภาษาพูดในภาษาไทยเรา ที่ใช้พูดกันอยู่ในประเทศไทย ชั่วแค่สมัยอยุธยา คำว่าพระเจ้านี้ ใช้ถึงถึงพระพุทธเจ้า. เช่นในกฎหมายตราสามดวงบทหนึ่งว่า **“ภิกษุนี้อย่ารับมรดกเลย เพราะว่าท่านเป็นลูกพระเจ้าแล้ว”** นี่ฟังดูซิ กฎหมายนั้นว่า ภิกษุนี้อย่าได้รับมรดกเลย หรือว่า อย่าได้ถือสิทธิอะไรบางอย่างเกี่ยวกับกฎหมายเลย. นี่เพราะว่าท่านเป็นลูกพระเจ้าเสียแล้ว คือท่านบวชในพุทธศาสนา ก็เรียกว่าเป็นลูกพระเจ้า ทั้งนั้น. นี่ภาษาไทยคนไทยเรียงเอง ไม่ใช่พวกฝรั่งมาเรียงกฎหมายเหล่านี้ให้. ฉะนั้นชั่วไม่กี่ปีนี้ คำว่าพระเจ้าหมายถึงพระพุทธเจ้า แล้วยังมีความหมายอย่างอื่นอีก.

ดังนั้นอย่าเอาแน่นอนกับตัวหนังสือที่ใช้พูดจา ที่มนุษย์บัญญัติเฉพาะครั้งเฉพาะคราว; ต้องเอาความหมายอันแท้จริง ว่าสิ่งใดเป็นกฎอยู่ในตัวมันเอง

ไม่มีใครสร้างขึ้น แล้วไม่เชื่อฟังใคร แล้วบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นั้นแหละคือพระเจ้าที่แท้จริง. ใครจะเรียกว่าอะไรก็ตามใจ จะเรียกว่า พระธรรม หรือเรียกว่า **God** หรืออะไรก็ตามใจ แต่สิ่งนั้นมันมีอยู่. พระพุทธเจ้า ก็ตรัสว่า มีสิ่งนี้^๑อยู่; คืออวิตถตา, ตถาคต จะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด สิ่งนี้มีอยู่ คือตถตา, คือ อวิตถตา, คือ อนัญญถตา, คือ อิทัปปัจจยตา. สิ่งนี้คือ ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น; สิ่งนี้คือ อวิตถตา คือความไม่ผิดไปจากความเป็น อย่างนั้น; สิ่งนี้คืออนัญญถตา คือความไม่เป็นอย่างอื่น; อิทัปปัจจยตา คือความที่ เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ถ้าท่านฟังให้ดี กำหนดให้ดี เมื่อตะกี้พระเจ้าได้พูดคำ ๆ นี้ถึง ๑๑ เทียบ คือคำว่า ตถตา, อวิตถตา เป็นต้น. ตถตา มันเป็น “อย่างนี้” มันเป็นอย่างอื่น ไม่ได้, แล้ว อวิตถตา มันไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนี้. อนัญญถตา ไม่เป็นอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา คือเมื่อมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นตามกฎ แม้แต่กฎวิทยาศาสตร์. เมื่อมันมีเหตุอย่างนี้ ผลมันก็ต้องเกิดขึ้นตามสมควรแก่กฎนั้น.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เราในโลกนี้ทำอะไรได้มาก ไปโลกพระจันทร์ได้ ไปไหนก็ได้ เพราะรู้จักใช้กฎเกณฑ์แห่ง **อิทัปปัจจยตา**. แม้แต่จะทำไร่ ทำนา ง่าย ๆ อยู่ที่นี่ ก็ต้องรู้จักกฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปัจจยตา ข้าวจึงจะงาม. จะเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ มันก็ต้องรู้จักกฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปัจจยตา มันจึงจะไม่ตาย มันจึงจะเอาไปขายได้ดี. **มันไม่มีอะไรที่จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎอิทัปปัจจยตา!** มันสำคัญมากถึงขนาดนี้ เราจึงเรียกว่า “พระเจ้า”; แล้วมีความจำเป็นแก่เรามาก ทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกเหตุการณ์ ทุกวัย ทุกเพศ. เพราะว่าเรามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีเวลาที่มันต่าง ๆ กัน เวลาที่เราทำอะไรอยู่ หรืออิริยาบถไหน ทำอะไรอยู่ มันก็ล้วนแต่อยู่ได้อำนาจ, **อำนาจของ อิทัปปัจจยตา** ซึ่งเราจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของมัน:

เราจะไปอาบน้ำ ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของ อิททัปปัจจยตา มิฉะนั้นจะไม่ได้ผลของการอาบน้ำเลย. เราจะเข้าไปในส้วม ไปในถ่าน ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของ อิททัปปัจจยตา; มิฉะนั้นจะเกิดอันตราย ไม่ได้ผลไม่ได้ประโยชน์ นี่ สิ่งที่สำคัญที่สุด ที่เลวที่สุดอย่างนี้แล้ว ก็ยังจะต้องถูกต้องตามกฎหมายของ “พระเจ้าคือ อิททัปปัจจยตา”. ฉะนั้นเวลาที่เรากิน จะนอน จะยืน จะเดิน จะหลับ จะอะไรทุก ๆ เวลา จะต้องถูกต้องตามกฎหมายนี้ เพราะว่า “พระเจ้า” องค์นี้ควบคุมเราอยู่ทุกเวลา แล้วก็ทุกสถานที่.

พวกเราเป็นพุทธบริษัท ก็จะได้ยินได้ฟังเรื่อง “กรรม” เมื่อทำกรรมแล้ว จะเห็นผลของกรรมไปที่ไหน ไม่พ้น ไม่มีทางพ้น เพราะว่ากรรมหรือ “พระเจ้าของกรรม” นั้น อยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ให้ไปอยู่ในแหวน หรือในใต้สมุทรรหรือไปอยู่ที่ไหนก็ตามใจ จะไม่พ้นจากอำนาจของกรรม. นั่นแหละ “พระเจ้ากรรม” มันเป็นอย่างนั่นเอง

ที่นี้ในการทำงานที่เราทำ แต่ละคนมันก็ต่างกัน ๆๆ แล้วแต่ใครมีหน้าที่อย่างไร. ในโลกนี้ ล้วนแต่มี อิททัปปัจจยตา เฉพาะหน้าที่ของตน จะเป็นเพศหญิงเพศชายก็ตาม จะเป็นวัยเด็ก วัยหนุ่ม วัยคนแก่ ก็ตาม พระเจ้านี้จะตามไปควบคุมอยู่ตลอดเวลา ในที่ทุกหนทุกแห่ง.

เอาละที่นี้แม้ว่าตัวกฎที่บังคับให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป มันก็คือ อิททัปปัจจยตา, ตัวสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎ ก็คือ อิททัปปัจจยตา, ที่นี้ตัวผลที่จะเกิดขึ้นมา ก็ยังคงเป็น อิททัปปัจจยตา, เพราะว่าผลที่เกิดขึ้นก็เป็น อิททัปปัจจยตา แต่ว่าอยู่ในฐานะที่เป็นผล; และถ้าถึงถึงจุดหมายปลายทาง มันก็คือผลที่มนุษย์ควรจะได้รับ อย่างเป็นที่น่าพอใจที่สุด.

ถ้าพูดอย่างคริสเตียน หรือศาสนาที่มีพระเจ้า เขาก็ว่า ในที่สุดเราจะได้ไปอยู่กับพระเจ้า เข้าถึงความเป็นอันเดียวกับพระเจ้า นั่นแหละเป็นจุดหมาย

ปลายทางของเขาคือพระเจ้า. พระเจ้าเป็นจุดหมายปลายทางของพวกที่ถือพระเจ้า เพื่อเขาจะเข้าไปเป็นพระเจ้าเสียเลย; แล้วเขาจะไม่ต้องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด หรือถูกพระเจ้ากระทำให้เป็นไปอย่างนั้น อย่างนี้ต่อไป; เรียกว่า **จุดหมายปลายทางคือพระเจ้า.**

ที่นี้ **จุดหมายปลายทางของพุทธบริษัท คือนิพพาน** คือเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับกฎของอิทัปปัจจยตา ไม่ต้องถูกสร้างอีกต่อไป. ถ้าพระเจ้าเป็นจุดหมายปลายทาง ในพุทธศาสนานี้ก็มี **นิพพานเป็นพระเจ้า.**

อาตมาเคยเขียนเคยพูดไปว่า **นิพพานนั้นคือพระเจ้าในพุทธศาสนา** หรือ พระเจ้านั้น คือนิพพานในพุทธศาสนา. นักศึกษาชนิดเด็กกอมมือบางคนเขาหัวเราะ แล้วเขาเขียนค่าน อย่างนี้เป็นต้น; เพราะเขาไม่ฟังให้ดีว่าพระเจ้าคืออะไร: พระเจ้าในฐานะที่เป็นกฎ, พระเจ้าในฐานะเป็นสิ่งที่ทำให้ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามกฎ, และพระเจ้าในฐานะที่เป็นผลอันสุดท้าย เป็นจุดหมายปลายทาง; พระเจ้าเป็นตั้ง ๓ อย่าง. ที่นี้ไปดูกันแต่พระเจ้าอย่างของเด็กกอมมือ **ไม่รู้ว่าเป็นผีหรือเป็นคน หรือเป็นเทวดา; คือรู้จักแต่ Personal God** เท่านั้น **ไม่รู้จักพระเจ้าที่เป็นสภาวะธรรม;** เขาก็เลยพูดออกมาอย่างนั้นได้ โดยถือเอาตัวหนังสือเป็นหลัก ถือเอาความรู้ที่เขาสอนเด็ก ๆ นั้นมาเป็นหลัก. เพราะเหตุฉะนั้นเราทุกคนจะต้องศึกษาให้เข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา เพื่ออย่าให้โง่งเหมือนนักศึกษาประเภทนั้น **ว่านิพพานไม่ใช่พระเจ้า, หรือ พระเจ้าไม่ใช่นิพพาน** เป็นต้น.

เพราะฉะนั้นขอให้ทุกคนสรุปความว่าอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎก็มี คือ อสังขตธรรมทั้งหลายที่เป็นกฎ; แล้วอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎก็มี คือสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขตะ ซึ่งจะต้องเป็นไปตามกฎ; นี่ก็คือสิ่งที่พวกถือพระเจ้าเขาถือว่า **พระเจ้า คือสิ่งทั้งปวง** แม้ที่เป็นไปตามกฎ; แล้วพระเจ้าคือจุดหมายปลายทางที่เราจะต้องเข้าถึง แล้วเป็นอันเดียวกัน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไปนั้น; **นี่คือนิพพาน.**

นิพพาน ซึ่งที่แท้ก็เป็นสภาวะผลของ อิททัปปัจจยตา. ในฐานะที่ว่าเป็นอนันตะ มีความเป็นกฏชนิดหนึ่ง ซึ่งมันตรงกันข้ามจากการที่จะต้องเวียนว่ายต่อไป มันจะกลับไปสู่สภาพ อสังขตะในที่สุด. เรื่องมันก็เกือบจะคล้าย หรือคล้าย ๆ กับพวกที่ถือพระเจ้า เขาพูดเป็นอุปมาว่า มีพระเจ้า หรือมีปรมาตมัน หรือ บรมอัตตา ตัวใหญ่นั้น แล้วก็แบ่งย่อยออกมาเป็นตัวเล็ก ๆ สำหรับเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารจนฉลาดพอ แล้วก็สลายกันไปหารกราก อันเป็นที่มาดั้งเดิม คือปรมาตมันอีก; อย่างนี้พวกเวทนาตะเขาว่า; คือพวกศาสนากลุ่มฮินดู เขาว่า.

แต่ถ้าเราจะมองดูให้ดีแล้ว มันมีสิ่งเดียวเท่านั้น คือมันมีแต่ อิททัปปัจจยตา สิ่งเดียวเท่านั้น. เรื่องมันแล้วแต่ที่เราจะมองดู อิททัปปัจจยตา ในเหลี่ยมไหน แฉกไหน มุมไหน ถ้าดูอิททัปปัจจยตา ในแง่ที่ว่า เป็นผู้สร้าง มันก็คือพระเจ้าผู้สร้าง; อิททัปปัจจยตา ในแง่เป็นสิ่งที่ถูกสร้าง มันก็คือเป็นสิ่งทั้งปวง ที่ถูกสร้าง; อิททัปปัจจยตา ในแง่ที่เป็นผลอันสุดท้าย จุดปลายทางที่จะต้องเข้าถึง มันก็คือสิ่งที่ไม่รู้ จะเรียกว่าอะไร กล่าวคือ การจบลงของ อิททัปปัจจยตา นี้ มันก็คือ นิพพาน ในพุทธศาสนา.

นี่แหละ ถ้าเราถืออย่างอุปมานั้น มันก็เป็นไปนานตลอดหลาย ๆ กัปหลาย ๆ กัลป์. แต่ถ้าเราจะถือให้ใกล้ที่สุด ที่เป็นจริงอยู่เดี๋ยวนี้ เมื่อไรเราทำผิดต่อกฎ อิททัปปัจจยตา เรามีความทุกข์; พอเราทำถูกต้องกฎ อิททัปปัจจยตาเราก็ไม่มี ความทุกข์. แต่ว่าทั้งสุขและทั้งทุกข์นั้น ก็ล้วนแต่เป็นอิททัปปัจจยตา. มันแล้วแต่ว่าจะ เป็น อิททัปปัจจยตา ในแง่ไหน หรือมุมไหน เราไปแตะต้องกับ อิททัปปัจจยตา ในส่วนที่มันเป็นของทนยาก มันก็ต้องเป็นทุกข์; แต่ถ้าเราไปแตะต้องกับอิททัปปัจจยตา ที่ไม่ต้องทน ที่สบายดีมันก็เป็นสุข; แต่แล้วก็ยังเป็น อิททัปปัจจยตาอยู่นั่นเอง; ดังนั้น ควรเลื่อนขึ้นไปยัง อิททัปปัจจยตาส่วนที่ไม่ต้องสุขไม่ต้องทุกข์ เสียดีกว่า; นั่นคือเรื่องนิพพาน, อันเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาเมื่อ อิททัปปัจจยตา ส่วนนิโรธวาร เป็นไปถึงที่สุด.

ข้อที่เกี่ยวกับพระเจ้า อยากจะกล่าวอีกนิตหนึ่งว่า เมื่อตะกี้พูดถึงคำว่า “พระเจ้า” ในภาษาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ภาษากฎหมาย พระเจ้าคือ พระพุทธเจ้า; อย่างนี้ไม่เอานะ คือว่าไม่ใช่เป็น “พระเจ้า” ที่ถูกต้องตามหลักของธรรมะนี้. ความถูกต้องตามหลักของธรรมะนี้. พระเจ้าคือสิ่งที่ต้องสามารถสร้าง, ควบคุม และยุบเลิก; นั่นแหละคือพระเจ้าจริง. ดังนั้นเราจึงมีคำที่พวกอื่นเขาเรียกพระเจ้าในภาษาบาลี, ในภาษาสันสกฤต; ซึ่งไทยเราเรียกว่า “พระเจ้า”, พวกฝรั่งเรียก God, พวกอินเดียเขาเรียกว่า อีศวรร หรือ อิศวร; ภาษาบาลีมีคำว่าอิสฺสร ตรงเป็นคำเดียวกับคำว่า อีศฺวรร ในสันสกฤต. แต่พอบอกว่าอีศฺวรรคือพระอิสฺวร เราก็ให้ความหมายไปอย่างหนึ่ง. พอพูดว่า อิสระ ในภาษาไทยก็หมดความหมายไปเลย อิศรภาพ, เสรีภาพ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของประชาธิปไตย, หรือว่า อิสระชน คนผู้เป็นนายอะไร ๆ ก็ตาม มันไม่มีความหมายแห่งคำว่าพระเจ้า.

ที่จริงคำว่า “อิสฺสร” นั่นแหละ คือความหมายของคำว่า พระเจ้า อีศฺวรร หรือว่า อีสฺสร ก็ตาม แปลว่า “เป็นอิสระ” คือใครทำอะไรไม่ได้. คำว่า “อิสระ” นั้นอย่าไปถือเอาความหมายที่ต่ำ ๆ ให้ถือความหมายว่า อะไรทำไม่ได้ ใครทำอะไรไม่ได้ จึงจะเรียกว่าอิสระ. ถ้าเป็นอย่างนั้น นั่นแหละคือพระเจ้า. ดังนั้นในภาษาบาลีมีอยู่หลายแห่งเหมือนกันที่ใช้คำว่า “อิสฺสร” ในความหมายที่ตรงกับคำว่าพระเจ้าในฝ่ายอื่น.

ที่นี้ ในบางถิ่นบางยุค ที่วัฒนธรรมอินเดียสาขานี้เข้ามา เขาสอนให้ประชาชนทั้งประเทศถือว่า พระราชาเป็นพระอิสฺวร ให้พระราชาเป็นพระเจ้าไปเลย; ให้พระราชาที่เป็นคน ๆ นั้นแหละ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าหรือตัวแทนเป็นอย่างน้อย. อย่างปราสาทนครวัดที่ประเทศเขมรนี้ เขาเข้าใจกันว่าสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแก่พระเจ้าที่เป็นคน ทั้งนั้น คือพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งก็เป็นพระเจ้า เขาก็สร้าง

เพื่อพระเจ้าองค์นั้นแหละ. นี่เป็นความยุ่งยากลำบากของภาษา. บางถิ่นและบางยุค พระราชานั้นแหละคือพระอิศวร หรือพระเจ้า. นี่ก็ยังคงความหมายอย่างต่ำ ๆ ทางโลก ๆ เพราะว่าพระราชเป็นอิสระตามความหมายของโลก, คือพระราชสามารถจะบันดาลอย่างนั้นอย่างนี้ได้ตามใจชอบเหมือนกับพระเจ้า. นี่คือสมัยราชาธิปไตยถึงที่สุด. ถ้าในวัฒนธรรมอย่างนั้นแล้ว พระราชาก็เป็นพระเจ้าแบบหนึ่ง คือแบบฝ่ายชาวโลก ๆ นี้เอง.

นี่เราก็จะเห็นได้ว่า **พระเจ้านี้คือสิ่งที่มีความหมายหลายอย่าง** แต่ว่าอย่างหนึ่งที่สำคัญมากก็คือ **ต้องกลัว; มีความหมายว่าน่ากลัว และต้องกลัว.** ถ้าเกี่ยวกับพระเจ้าจริง ๆ แล้ว **น่ากลัว และต้องกลัว** คือต้องเชื่อฟัง ต้องทำตาม. พระเจ้า อิทัปปัจจยตา มีกฎเกณฑ์ไว้อย่างไร ทุกคนต้องเชื่อและทำตาม; ไม่อย่างนั้นจะฉิบหายเอง จะเดือดร้อน; จะทำเล่น ๆ กับพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ไม่ได้ จะต้องรู้จัก จะต้องกลัว จะต้องเชื่อฟัง. ส่วนสิ่งที่เรากลัวกันเดี๋ยวนี้ **เรากลัวไม่มีสตางค์ใช้มากกว่ากลัวพระเจ้าใช่ไหม?** นี่พูดกันตามจริง พูดไม่ต้องอ้อมค้อมว่าทุกคนนี้กลัวไม่มีสตางค์ใช้มากกว่าที่จะกลัวพระเจ้า; นี่ก็เพราะว่าไม่รู้จักรัพระเจ้า. ที่จริงเมื่อพระเจ้าจะลงโทษเราแล้ว จะลงโทษมากกว่าสภาพที่เราไม่มีสตางค์ใช้เสียอีก. ลองไปทำผิดให้จัง ๆ กับพระเจ้าคือ อิทัปปัจจยตา เข้าซิ. มันจะยิ่งกว่าตาย มันจะฉิบหาย หรือยิ่งกว่าตาย; ฉะนั้นพระเจ้าคือสิ่งที่น่ากลัว และต้องกลัว. ทีนี้เราจะทำอย่างไร? ก็ต้องรู้จักเท่านั้นแหละ และก็ทำให้ถูกต้อง จนได้รับสิ่งที่เรียกว่า **การคุ้มครองของพระเจ้า.**

ถ้าเรารู้จักกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อย่างที่สวดนี้ดี คือ ปฏิจจสมุปปาท นี้ดีแล้ว เราไม่มีทางที่จะทำผิด ไม่มีทางที่จะทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นมาได้เลย; นั้นแหละคือ **การคุ้มครองของพระเจ้าอิทัปปัจจยตา.** เมื่อเรารู้จักมัน แล้วเรา

ไปลัวกัน แล้วก็ทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของมัน พระเจ้านั้นก็คุ้มครองเราเท่านั้นแหละ; เราก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามกฎเกณฑ์ของปฏิจสุมุปาบท อย่างที่สวดเมื่อตะกันี้.

เราควรจะมองเห็นอีกสักชนิดหนึ่งว่า สำหรับการคุ้มครองของพระเจ้านี้เป็นการคุ้มครองที่ดีที่สุดยิ่งกว่าการคุ้มครองใด ๆ. ความคุ้มครองของพ่อแม่ที่รักเรามากที่สุด ก็ยังไม่เท่ากับการคุ้มครองของพระเจ้า. การคุ้มครองของเจ้านาย หรือของผี ของเทวดา ของอะไรก็ตาม ถ้ามันมี มันไม่จริงจังเท่ากับการคุ้มครองของพระเจ้าชนิดที่แท้จริง โดยเฉพาะคือพระเจ้า อิทัปปัจจยตา รู้จักแล้ว กลัวแล้ว ทำตามแล้ว เชื่อฟังแล้ว จะคุ้มครองไม่ให้มีความทุกข์ได้เลย. ความโงกจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความโกรธจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความหลงจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความงี่ก็เกิดขึ้นในใจไม่ได้, ฉะนั้นจึงไม่มีความยินดียินร้าย ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีอะไร แต่จะอยู่เหนือทุกสิ่งไปหมด; นี่คือการคุ้มครองของพระเจ้าอิทัปปัจจยตาที่เราเข้าใจดี เรา รู้จักดี.

ดังนั้นเราหวังกันอยู่ว่า เราจะกระทำให้ถูกต้องตามกฎของพระเจ้าข้อหนึ่ง, และอีกข้อหนึ่งเราจะเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้าเสียเลย, คือเราขอเป็นพระเจ้าเสียด้วยเลย. ในขั้นแรกเราจะเป็พระเจ้าเสียเลยไม่ได้ เราก็เป็นไปตามกฎของพระเจ้า จนถึงที่สุด คือรู้จักสิ่งนี้ดี รู้จักกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงดีว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น มีเท่านั้นเอง ;

แล้วก็เกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่นตามหลักขอพุทธศาสนา เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู; ไม่ถือ ไม่ใ้ ไม่หลง ว่าสิ่งใดเป็นตัวตน และเป็นของของตน, ก็เกิดว่างจากตัวตน ว่างจากของตน ก็เลยเป็นพระเจ้าแบบอสังขตะ, คือเป็น อิทัปปัจจยตา แบบที่นำไปสู่อสังขตะ คือมีอะไรปรุงแต่งไม่ได้

อีกต่อไป; จิตใจนี้มีเมล็ดพันธุ์ มันอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจากความเหนียวรั้งของสิ่งทั้งปวง; นี่ก็คือเป็นพระเจ้าเสียเอง.

ที่แรก เราลงทุนทำไปให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของพระเจ้า จนหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง ก็เลยกลายเป็นพระเจ้าเสียเอง; แล้วจะมีปัญหาอะไร มันก็อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ เหนือบุญเหนือบาป เหนือดีเหนือชั่ว เหนือแพ้เหนือชนะ เหนือไปทั้งหมดเลย ไม่ว่าจะไหน มันอยู่เหนือไปหมด; นี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในขั้นสุดท้ายคือปฏิบัติตามกฎนี้ จนหลุดพ้นออกไปจากสิ่งทั้งปวงได้เรียกว่า **อยู่รวมกันกับพระเจ้า.**

ฉะนั้นขอให้สังเกตให้ดีว่า **พระเจ้านี้คือ อิทัปปัจจยตา อิทัปปัจจยตา นี้คือพระเจ้า.** อย่าไปพูดตามภาษาเด็ก ๆ เราเป็นคนโตหัวหงอกแล้ว มีปริญญายาวเป็นหางแล้ว ก็ยังพูดว่าพระเจ้านี้เป็นผีหรือเป็นเทวดา หรือเป็นอะไรที่น่ากลัว อย่างที่เขาเขียนรูปภาพให้เด็กกลัว. พระเจ้าเพียงเท่านั้น ก็ไม่น่ากลัว: มันมีอะไรไม่มากกว่าคนสักก็มากน้อย; แล้วพระเจ้าอย่างนั้น มีกิเลส เดียวโกรธ เดียวรัก; อย่างนี้เป็นพระเจ้าไม่ได้. ที่นี่เรารู้จักพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ให้ถูกต้อง ก็รู้จักพระเจ้าที่แท้จริง ซึ่งที่แท้มันเป็นอันเดียวกัน อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนั้น คือพระเจ้าผู้สร้าง, อิทัปปัจจยตา ในฐานะสิ่งทั้งปวงที่ต้องเป็นไปตามกฎนั้น นี่พระเจ้าคือสิ่งทั้งปวง, อิทัปปัจจยตา ที่ปฏิบัติดีแล้วจนไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรแล้วนี้ จะเป็นพระเจ้าที่เป็นจุดหมายปลายทางของคนทุกคน. *“ออกมาจากพระเจ้า แล้วกลับไปหาพระเจ้า”* พูดอย่างนั้นก็ได้ มันก็มีสติที่เขาพูดกันอย่างนั้น.

แต่ในพุทธศาสนาเรา มีพระธรรมส่วนหนึ่งซึ่งสร้างเรา มา ให้เกิดเป็นรูปเป็นนาม เวียนว้ายไปในวัฏฏสงสาร จนมันหายโง่ มันฉลาดขึ้นแล้ว มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร มันก็หยุดความเป็นธรรม ประเภทว้ายเวียน; ในที่สุดก็เข้าถึงธรรม

ประเภทที่เป็นนิพพาน คือไม่ว่ายเวียน; เรื่องมันก็คล้าย ๆ กับว่า ออกมาจากพระเจ้าแล้ว ก็กลับไปหาพระเจ้า; แต่นี้เรียกว่า พุดโดยอุปมา.

ให้รู้จักพระเจ้าให้ดี ๆ เถอะ มันมีอย่างน้อย ๓ ส่วนอย่างนี้ พระเจ้าผู้สร้าง, พระเจ้าที่เป็นสิ่งทั้งปวงที่ถูกสร้างขึ้นมา, แล้วพระเจ้าที่เป็นจุดหมายปลายทาง. แต่ถ้าพุดเป็นภาษาธรรมะในพุทธศาสนาแล้วง่ายที่สุด คือธรรมะในฐานะเป็นเหตุสร้างสิ่งทั้งปวง หรือเป็นตัวกฎเช่นกฎอิทัปปัจจยตา ที่อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ก็เรียกว่าธรรมะประเภทหนึ่งเป็นพวกอสังขตะ; แล้วที่ถูกสร้างก็เป็นพวก สังขตะ; แล้วจุดหมายปลายทางนี้กับเป็นอสังขตะอีก คือจะไม่ถูกสร้างอีกต่อไป. ความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา และการปฏิบัติตามกฎของ อิทัปปัจจยตา จนถึงที่สุดแล้ว มันได้ผลอย่างนี้.

พุทธบริษัทเราจะต้องรู้เรื่องนี้ แล้วก็ต้องเอาชนะให้ได้ด้วย คือว่าเอาชนะให้ได้ในการที่จะไม่ต้องเป็นไปตามกฎชนิดที่ทำให้มีความทุกข์ แต่ให้เป็นไปตามกฎชนิดที่จะออกมาจากทุกข์ จนพ้นทุกข์ จนเหนือทุกข์ จนว่างไปไม่มีตัวตน. พอเป็นสุญญตา เป็นอนัตตาแล้ว พระเจ้าอย่างไหนก็สร้างไม่ได้ พระเจ้าชนิดไหน ๆ ก็สร้างคน ๆ นี้ให้เป็นคนขึ้นมาไม่ได้ เพราะมันรู้และอยู่เหนือกฎของการที่จะเวียนว่ายอีกต่อไป ก็เรียกว่า “สุญญตา” หรือ “อนัตตา”. ถ้าจิตเข้าถึงความจริงขั้นสุญญตา ขั้นอนัตตาแล้ว จะอยู่เหนือการสร้างของพระเจ้า แล้วก็เป็นพระเจ้าเสียเอง.

ทีนี้ เราจะต้องพุดถึงการปฏิบัติกันบ้าง **ว่าจะปฏิบัติต่อพระเจ้านี้อย่างไร?** ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่สมบูรณ์ หรือมันจะไม่มีประโยชน์อะไร. ถ้าจะพุดว่าปฏิบัติต่อพระเจ้านี้อย่างไร ก็ต้องนึกถึงที่เคยพุดกันมาแต่วันก่อน ๆ ว่า อิทัปปัจจยตา นั้น อยู่ในฐานะเป็นอะไร ที่ไหน ได้บ้าง. นี้ก็ต้องทบทวนว่าอิทัปปัจจยตา ที่นอก

กายเราก็มี อีทัปปัจจยตา ที่เป็นกายเราก็มี และอีทัปปัจจยตา ที่เป็นจิตซึ่งไม่ใช่กายก็มี อีทัปปัจจยตา ในความเป็นอนันตะ คือไม่ใช่ที่ไหน ไม่ใช่เมื่อไร นั่นก็เป็นอนันตะ.

ข้อที่ ๑ อีทัปปัจจยตานอกกายเรา : ก็พูดกันแล้วว่า ก้อนหินนี้ก็เป็น อีทัปปัจจยตา ตามกฎเกณฑ์ของกฎของธรรมชาติ หรือกฎพระเจ้า หรือกฎอีทัปปัจจยตา มันสร้างขึ้นมาก เมื่อที่พันล้านปีแล้วก็ไม่รู้; บัดนี้มันจึงมาปรากฏเป็นก้อนหินก้อนนี้ เป็นต้นไม้ เป็นก้อนดิน ก้อนกรวด ก้อนหิน ทุกอย่างในโลกที่เป็นสสารในโลกนี้ในรูปต่าง ๆ กัน; บัญญัติไปตามความสัมพันธ์ระหว่างเวลากับเนื้อที่. นี่จึงเป็นรูปร่างต่างๆมากมาย นอกตัวเรานี้ก็ล้วนแต่เป็นตัว อีทัปปัจจยตาที่กำลังเป็นไปตามกฎ. เพราะฉะนั้นในสิ่งนั้น มันมีทั้งกฎ และมีทั้งตัวสิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎ. นี่ก็แปลว่าก้อนหินนี้เป็น อีทัปปัจจยตา นอกตัวเรา ซึ่งเราก็ต้องรู้จักว่านี่คือ อีทัปปัจจยตา ที่อยู่นอกตัวเรา.

ข้อที่ ๒ อีทัปปัจจยตา ที่อยู่ที่รูปกาย หรือรูปธรรมของเรานี้ ที่ว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก อะไรก็ตามที่ น้ำมันมาอยู่ในตัวเราแล้วแต่มันเป็นฝ่ายรูปธรรม; มันก็เป็น อีทัปปัจจยตา. เพราะว่าร่างกายนี้ที่แรกมันก็มีได้มี มันอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นด้วยอาหาร ข้าวสุกขนมสด จนมาเป็นอย่างนี้ นี่เป็นส่วนร่างกาย; มันก็เป็น อีทัปปัจจยตา ที่เนื่องอยู่กับกาย หรือในกายนี้ มันก็มีกฎเกณฑ์ของมันโดยเฉพาะ.

ข้อที่ ๓ ลึกเข้าไปกว่านั้น คือส่วนจิต. จิตคือความคิด เมื่อตาเห็นรูป จิตชนิดหนึ่งรู้ว่ารูปอะไร แล้วก็มีคามหมายอย่างไร ยินดียินร้าย เป็นรูปสวย รูปไม่สวย ก็เกิดความรักขึ้นมา เกิดความอยากขึ้นมา แล้วกระทำไปตาม

ความอยากนั้น ได้มาก็ดีใจบ้างไปพักหนึ่ง ไม่ได้ก็เสียใจเป็นทุกข์ ทั้งหมดนี้ ก็เรียกว่าเรื่องฝายจิต; ทั้งหมดนั้นเป็น อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวข้องกับจิตหรือมีอยู่ในจิต.

นี่เราจึงได้ **อิทัปปัจจยตา** นอกกายเรา, **อิทัปปัจจยตา** ในกายเรา, และ**อิทัปปัจจยตา** ในจิตของเรา, เป็น ๓ ชั้นแล้ว.

ที่นี้ชั้นสุดท้ายนั้นมันพิเศษ มันเป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่เกี่ยวกับการกินเนื้อที่ ไม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กันในระหว่างเวลากับเนื้อที่ อย่างนี้เรียกว่า อนันตะ; แม้นั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ เราก็ต้องรู้จักมัน.

ที่นี้ เราดูมันทีละอย่างว่า **อิทัปปัจจยตา** นอกกายเรา, ในกายเรา, ในจิตเรา, และในอนันตะนั้น เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? ถ้าพูดอย่าง “นักเลง”, นี่ขอใช้คำค่อนข้างจะโศกโศกกว่า นักเลง. สำหรับนักเลงพุทธบริษัทนั้น สิ่งแรกที่จะต้องมาก่อน ก็คือว่า**ต้องรู้จักมัน**. อะไรก็ตามที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับมัน เราต้องรู้จักมัน ใช้คำว่า อภิธมฺมา อภิธมฺมา ต้องรู้จักมัน; อภิธมฺมา เพื่อให้ รู้จักมัน แล้วก็รู้จักมันให้ได้. อิทัปปัจจยตานอกกาย-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตา ในกายนี้-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตาในจิตนี้-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตา ในอนันตะทั้งหมด-ก็ต้องรู้จักมัน. ดังนั้นข้อแรกจะต้องมีคำว่า **ต้องรู้จักมัน**; ไม่เช่นนั้นโง่ และไม่ไต่เป็นพุทธบริษัท. เพราะว่าคำว่า “พุทธะ-พุทธะ” นี้ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; จงจำไว้อย่างนี้.

ฉะนั้นกฎแห่งธรรมทั้งหลาย ชั้นแรกจะต้องมีคำว่า **“อภิธมฺมา”** บ้าง, **“ปริธมฺมา”** บ้าง เพื่อจะรู้จักมันเสียก่อนว่ามันเป็นอะไร. เพราะฉะนั้นในส่วนนี้ จึงสอนกันแต่เพียงว่า อะไรเป็นอะไร? อะไรคืออะไร? อะไรเป็นอย่างไร? เท่านั้นแหละ, คือรู้จักมันให้ได้เสียก่อน.

ที่นี้พอรู้จักมันแล้ว เราก็ปฏิบัติต่อมันให้ถูก อิทป์ปัจจัยตา นอกจากจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร เช่นก้อนหินก้อนนี้จะเอาไว้ดูมันเล่นสวย ๆ ก็ได้ แต่ไม่ต้องไปเป็นทุกข์กับมัน. หรือว่า อิทป์ปัจจัยตา ก้อนหินนี้จะให้ใช้เป็นประโยชน์อะไรก็ได้ เอาสิ! จะใช้ให้เป็นประโยชน์ในแง่ไหนก็ได้; กระทั่งว่าจะเอาไปบดไปป่นเป็นวัตถุ ใช้เป็นประโยชน์ทางเคมีทางอะไรก็ได้ หรือจะใช้เป็นวัตถุศิลปะอย่างนี้ก็ได้. นี้เรียกว่าเราต้องปฏิบัติต่อมัน ให้มันเหมาะสมในฐานะที่มันเป็นอย่างนี้.

รวมความว่าดูเล่นสนุกก็ได้, ใช้เป็นประโยชน์ก็ได้, **แต่ว่าผลสุดท้ายอย่าให้เกิดความยินดียินร้ายกับมัน.** มันจะเป็นไปอย่างไร จะได้หรือไม่ได้ตามที่ต้องการ ผลสุดท้ายต้องไม่ทำให้เกิดความยินดียินร้ายแก่เราได้. นี่สิ่งนอกจากทั้งหลายเราจะต้องทำอย่างนี้ทั้งนั้น คือรู้จักมัน แล้วก็ใช้มันให้เป็นประโยชน์ หรือว่าไม่มีอะไรที่จะเป็นประโยชน์โดยตรง จะเอาไว้ดูเล่นสนุก ๆ ก็ได้.

ที่นี้ อิทป์ปัจจัยตา ที่มันเข้ามาถึงในกาย คือเลือดเนื้อร่างกายนี้ เราก็ต้องรู้จักมัน ว่ามันเป็นอย่างไรก่อนเหมือนกัน แล้วที่นี้เราก็มีหน้าที่ว่า ต้องบริหารมันให้ถูกวิธี. เดียวนี้พวกเราบริหารไม่ถูกวิธี จึงเป็นโรคความดันโลหิตสูงบ้าง เป็นโรคเบาหวานบ้าง เป็นโรคกระเพาะบ้าง เป็นโรคหัวใจบ้าง นับตั้งแต่อนอนไม่ค่อยหลับเป็นต้น เพราะเราโง่ในเรื่องนี้ บริหารมันไม่ถูกวิธีของ อิทป์ปัจจัยตา ที่มันมาเป็นร่างกายนี้ จะเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เอ็น เนื้อ อะไรก็ตามนั้น รู้กันอยู่แล้ว. **นอกจากบริหารให้ถูกวิธีแล้วยังต้องใช้เป็นวัตถุแห่งการศึกษาต่อไป.** เราจะต้องรู้จักมันให้ดี บริหารมันให้ถูกวิธี แล้วก็ใช้เป็นวัตถุสำหรับศึกษาต่อไป เพื่อผลประโยชน์ที่มากขึ้นไป สูงขึ้นไปกว่านั้น แต่แล้วมันก็ไปจบลงที่คำว่า **อย่ายินดี ยินร้ายกับมัน.** เช่นเดียวกับสิ่งภายนอก ก็อย่าไปยินดี ยินร้ายกับมัน; ในร่างกายนี้ก็อย่าไปยินดียินร้ายกับมัน. ในที่สุดจะทำอะไรก็ทำไป,

จะทำอะไรก็ทำไป, แต่ว่าจิตใจอย่าไป **เกิด** ยินดียินร้ายกับมัน; ต้องการประโยชน์
อย่างไรก็ทำอย่างนั้น จะบริหาร จะสร้างสมรรถภาพ หรือจะทำอะไรก็ตามใจ ก็ทำไป
แต่ **อย่าให้เกิดความยินดียินร้ายกับมัน มิฉะนั้นมันจะเป็นทุกข์ มันจะกัดเอา!**
ใช้คำที่จำง่าย ๆ. ถ้าไปทำกับมันไม่ถูกวิธี แล้วมันจะกัดเอาทั้งนั้น คือจะทำให้มี
ความทุกข์.

ที่นี่ ก็มาถึง **อิทัปปัจจยตา** **ที่ลึกเข้าไปอีกถึงจิตใจ** จิตใจของเรา
มีอยู่ ๒ ส่วนประกบกันเรียกกันว่า จิตอย่างหนึ่ง เจตสิกอีกอย่างหนึ่ง. จิตนี้ก็หมายถึง
ถึงตัวที่จะเป็นตัวคือ ตัวที่ทำหน้าที่คิด. ส่วนเจตสิกนั้นหมายถึงตัวความรู้สึกที่จะมา
ประกบกันให้เกิดความคิด รวมแล้วก็เรียกว่า “จิต” ว่า “ใจ” ว่า “มโน” ว่าอะไร
ก็แล้วแต่จะเรียก แต่มันเป็นจิต แล้วเป็นไปตามกฎของมันเอง ในฐานะที่เป็น
อิทัปปัจจยตา ชนิดหนึ่ง. เรื่องเมื่อตะกี้ได้ยกตัวอย่างให้ฟังแล้วว่า เมื่อตาเห็นรูป
เกิดวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนาเกิดตัณหา เกิดอุปาทานเกิดกิเลส; เพราะฉะนั้น
เราต้องรู้ว่ามันเป็นคืออะไร? ต้องรู้จักมันเสียก่อนว่า มันคืออะไร? มีลักษณะอย่างไร?
มีความเป็นอย่างไร? จนกระทั่งรู้ว่า **ปล่อยไปตามเรื่องไม่ได้**. สิ่งที่เราเรียกว่า
จิตนี้ ปล่อยไปตามเรื่องไม่ได้ เพราะว่าต้นทุนเดิมของเรา คือความไม่รู้ ไม่รู้ว่าอะไร
เป็นอะไร; ถ้าปล่อยไปตามเรื่อง ก็คือปล่อยไปตามความไม่รู้ว่าจะไรเป็นอะไร.
ดังนั้นจึงต้องศึกษาให้รู้ว่า ถ้าเราไม่มีสติสัมปชัญญะที่จะควบคุมมันอย่างเพียงพอ
ให้ถูกต้องตามเรื่องของมันแล้ว ในที่สุดมันก็จะไปเกิดความโลภบ้าง ความโกรธบ้าง
ความหลงบ้าง แล้วจะร้อนเป็นไฟทั้งนั้น; ฉะนั้นเราต้องรู้ว่า มันเป็นอะไร?
มันเป็นอย่างไร? แล้วเราก็ป้องกันอย่าให้ร้อนเป็นไฟอย่างนั้น.

พอมมาถึงระบบจิต หรือว่าโรคทางจิตนี้แล้ว ก็จะต้องนึกถึง คำว่า
“ป้องกัน” ไว้มาก เพราะว่าหากแก้ไขจะไม่เป็นประโยชน์เท่าไรนัก. เราจะต้อง

เรียนพุทธศาสนาให้รู้ เพื่อจะใช้วิธีป้องกันไม่ให้เกิดกิเลส; แล้วก็จะไม่เป็นทุกข์. ถ้ามันเกิดกิเลสแล้วมันเป็นทุกข์. แม้ความเจ็บไข้นี้ก็เหมือนกัน เราถือระบบป้องกัน ดีกว่ารักษาแก้ไข. ดูเหมือนจะพูดกันอยู่ทั่ว ๆ ไปในทุก ๆ กรณี ไม่ว่าจะอะไร ว่า “**กันไว้ดีกว่าแก้!**” นี่คนโบราณพูดอย่างนั้นว่า “ป้องกันไว้ ดีกว่าแก้ไข”. เพราะ ว่าเมื่อถึงขนาดที่ต้องแก้ไขแล้ว มันแยءแล้ว. ดังนั้นป้องกันไว้ อย่าให้มันเกิดขึ้น.

เรื่องเกี่ยวกับกิเลส เป็นอย่างนี้ มันมีหลักใหญ่ ๆ อยู่อย่างนี้ ศึกษาให้รู้ ก็จะใช้วิธีป้องกัน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเอง ที่จะไม่ให้ เกิดกิเลส; แล้วฝึกฝนในการที่จะมีสติสัมปชัญญะให้เพียงพอ แล้วก็ไม่มีเกิดกิเลส; เราก็สบาย; ไม่อย่างนั้นเราจะเป็นทุกข์ ใครช่วยไม่ได้ เพราะว่าพระเจ้าเป็นผู้ ลงโทษเสียเอง; คิดดูซิ! เมื่อพระเจ้าเป็นผู้ลงโทษเสียเอง แล้วใครจะช่วยได้; มันก็มีวิธีว่าอย่าทำให้ผิดกฎเกณฑ์อันนี้ พระเจ้าจะไม่ลงโทษ; นี่คือป้องกัน.

พอมาถึงตรงนี้ อยากรจะขอแถมไว้ด้วย ว่า สำหรับเรื่องศึกษา ธรรมะ ธรรมโม ที่มานั่งอยู่ที่นี้ก็เหมือนกัน ต้องการจะศึกษา ธรรมะ ธรรมโมนี้ ขอให้ระวัง ให้ดี ขอให้เป็นไปในแง่การป้องกันยิ่งกว่าการแก้ไข. ถ้าปล่อยให้จิตให้วิตกกังวล ไม่มีธรรมะที่จะใช้ป้องกันนามพอสมควรแล้ว มันจะเกิดโรคชนิดที่ธรรมะก็ช่วย แก้ไขไม่ได้; โดยเฉพาะโรคที่มันทำให้เสียสติไปเสียตั้งแต่ที่แรก เช่นเป็นลมล้มลง เป็นอัมพาตอย่างนี้ ธรรมะจะช่วยอะไรไม่ได้. ฉะนั้นเราจะต้องมีวิธีป้องกันที่ว่าเรา จะต้องไม่เป็นลมล้มลงเป็นอัมพาต คือเราจะรักษาจิตใจให้ถูกระบบของธรรมะอยู่เสมอ จะไม่เป็นโรคเส้นประสาทได้เป็นอันขาด. คนไหนเป็นโรคประสาท ก็ให้ตราน้ำได้ เลยว่า มันเป็นคนไม่รู้ธรรมะ; มันทำตัวเองให้นอนหลับไม่ได้ มันปล่อยความ วิตกกังวลไม่ได้ ก็ตราน้ำได้เลย ว่า ไม่ใช่พุทธบริษัทที่ถูกต้อง เป็นพุทธบริษัท แต่เปลือก หรือแต่ปากอีกตามเคย. ดังนั้นพระเณรก็ดี ถ้าเป็นโรคประสาทแล้ว มันไม่ใช่พระเณรที่ถูกต้องในพุทธศาสนา. อุบาสกอุบาสิกาที่ดี ถ้าเป็นโรค

ประสาทแล้ว ไม่เป็นพุทธบริษัทในพุทธศาสนา. เพราะว่าได้ทำผิดมากเกินไปในสิ่ง
ที่พุทธศาสนาได้สอนไว้ นี่คือการยึดมั่นถือมั่น ความวิตกกังวลในสิ่งต่าง ๆ มีมาก
เกินไป จนเป็นโรคเส้นประสาท. ฉะนั้นในอัตราเดียวกัน จะเป็นโรคเบาหวานบ้าง
โรคความดันสูงบ้าง โรคหัวใจบ้าง โรคกระเพาะบ้าง. อาตมากล้าทำว่า แม้แต่
โรคกระเพาะนั้นแหละ มันมาจากความวิตกกังวลนานเข้า ๆ; พอแก้ไขความวิตก
กังวลได้ โรคกระเพาะมันก็หายไปเอง ไม่ต้องกินยาก็ได้. นี่คือระบบของการป้องกัน
แทนการแก้ไข.

ขอให้ศึกษา **ธรรมะในลักษณะป้องกัน** จะทำกรรมฐาน ทำวิปัสสนา
ทำอะไรก็ตามใจ ต้องเป็นไปในระบบป้องกัน; เพราะถ้ามันลงป่วยทางวิญญาณแล้ว
ธรรมะก็ช่วยไม่ได้ เพราะมันเสียสติ เสียสัมปชัญญะ. คนนอนเป็นอัมพาตอยู่นี้
จะไปพูดอะไรรู้เรื่อง; หรือว่าถ้าเป็นโรคเส้นประสาทมากแล้ว จะไปพูดอะไรกัน
รู้เรื่อง; มันช่วยไม่ได้. แม้จะช่วยได้ก็ลำบากมาก ต้องกินเวลามาก. ฉะนั้น
ขอให้เห็นความสำคัญของการป้องกันว่าสำคัญยิ่งกว่าการแก้ไข. ค่าของการป้องกัน
มันจะมีตั้ง ๘๐-๙๐ เปอร์เซ็นต์; ส่วนค่าของการแก้ไขจะเหลือเพียง ๑๐ เปอร์เซ็นต์.
นี่ถ้าถือหลักอย่างนี้ก็จะได้ประโยชน์ดีสำหรับจะต่อต้านกับ “พระเจ้า” คือ อิทัปปัจจยตา
ในหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ. แล้วหน้าที่ที่มันชัด ๆ ก็คือว่า อิทัปปัจจยตา ตัวที่เรียกว่า
อวิชชานั้นแหละ ตัวนั้นต้องฆ่ามันเสีย ต้องฆ่าอวิชชานั้นเสีย คือความไม่รู้ว่าจะไร
เป็นอะไร ต้องพยายามฆ่ามันเสียเรื่อย ๆ ไป; นั่นแหละเป็นการป้องกัน. ให้มีอาการ
ที่เรียกว่า “อยู่ดี” มีชีวิตอยู่ดีหรือถูกต้องเสมอไป; แล้วในที่สุดมันก็จะไปจบลงที่ว่า
อย่ายินดี ยินร้ายกับมัน. ความรู้สึกอะไรที่เกิดขึ้นในใจเป็นสุขเวทนา, ทุกขเวทนา
อทุกขมสุขเวทนา ก็อย่ายินดียินร้ายกับมัน. พอไปยินดีสิ่งที่น่ายินดี ไปยินร้ายสิ่ง
ที่น่ายินร้าย มันก็คืออวิชชา; เราก็กลายเป็นฝ่ายที่พ่ายแพ้ไปในที่สุด. ฉะนั้น
เพื่อจะให้แน่นอนกว่า ต้องมีผลเป็นความไม่ยินดียินร้ายเสมอ; นี้ขอให้จำไว้อย่างนี้.

นี่เราพูดถึง อิทัปปัจจยตา นอกกาย, ในกาย, แล้วก็ในจิต, ว่ามันมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติกันอย่างไร คือว่ารู้จักมัน, แล้วทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับมัน, แล้วก็เฉยไม่ต้องยินดียินร้าย.

ทีนี้สำหรับ **อิทัปปัจจยตา ที่ดูประหลาด ๆ** อันได้แก่ อิทัปปัจจยตา ใน **“อนันตะ”** นอกเหนือไปจากเวลาหรือเนื้อที่ ร่างกายจิตใจ อะไรทั้งหมดนี้ มันเป็นกฎอิทัปปัจจยตา นั่นมันเป็นพระเจ้า; ก็ต้องรู้จักมันอีกนั่นแหละ. **คำแรก** ก็ต้องรู้จักมัน, แล้ว**คำสุดท้าย**ก็ต้องไม่ยินดียินร้ายเหมือนกัน. ส่วน**ตรงกลาง** นี่คือการปฏิบัติในฐานะที่มันเป็นพระเจ้า ก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง หรือว่าอย่าไปปฏิบัติให้ผิดก็แล้วกัน; ที่ไม่ผิดนั่นแหละถูกต้อง. ฉะนั้นเราเคารพต่อกฎเกณฑ์อันนี้ ซึ่งตรงต่อกฎเกณฑ์อันนี้ รักษากฎเกณฑ์อันนี้ให้ดี ๆ แล้วก็จะไม่มีความทุกข์.

ทีนี้ถ้าถามว่าเมื่อไร? เวลาเหลือนิดหน่อยนี้ จะอธิบายสักนิดว่า เมื่อไรที่จะปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ให้ถูกต้อง? เมื่อพูดถึงสิ่งที่มันอยู่นอกกาย ในกาย ในจิต นี่มันเนื่องกันทั้งนั่นแหละ จิตมันรู้สึกต่อสิ่งที่อยู่ข้างนอก จิตนี่มันก็อาศัยกาย; ทั้งจิตทั้งกายรวมกันรู้สึกอะไรได้ก็รู้สึกต่อสิ่งที่อยู่ข้างนอก เพราะมันสัมพันธ์กัน. เมื่อใดมันมีความสัมพันธ์กัน เมื่อนั้นแหละระวังให้ดีเถอะจะเกิดเรื่อง คือเมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อร่างกายได้สัมผัสทางผิวหนัง เมื่อจิตได้รับอารมณ์อะไรมาสำหรับรู้สึก ทั้ง ๖ อย่างนี้ คือ **เมื่อสิ่งข้างใน มันพบกันกับสิ่งข้างนอก** นั่นแหละเป็นเวลาที่ต้องระวังที่สุด กิเลสและความทุกข์เกิดขึ้นตอนนี่ทั้งนั้น. เป็นคนโง่เห็นรูป! เป็นคนโง่ฟังเสียง! เป็นคนโง่ดมกลิ่น! เป็นคนโง่ลิ้มรส! ฯลฯ เหล่านี้จะต้องมีกิเลสและมีความทุกข์. ฉะนั้นจะต้องระวังว่าเมื่อมีการกระทบทางอายตนะใด อายตนะหนึ่งแล้วอย่าได้โง่! คือให้มีสติสัมปชัญญะไว้เสมอไป เมื่อตากระทบรูป เป็นต้นนี้. ถ้าถามว่าเมื่อไร? ก็ต้องตอบอย่างนี้; เพราะว่าเวลาอันตรรายของมัน มันอยู่ตรงที่เมื่อมันสัมผัสระหว่างข้างในกับข้างนอก.

อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับอนันตะนั้น อยู่เหนือเวลา อยู่เหนือพื้นที่ ไม่มี Relativity ระหว่าง Time and Space อย่างนี้มันก็ไม่ใช่น้ำที่ของเรา. คือเมื่อรู้ว่า มันมีอยู่อย่างเป็นกฎ เราก็พยายามที่ว่า จะดำรงตัวอยู่ให้ถูกต้องตามกฎเฉพาะที่มันมาเกี่ยวข้องกับเรา; ทำได้เพียงเท่านี้ชื่อว่าทำได้ถูกต้อง. ที่ว่า “หมด” นั้นมันวัดไม่ไหว มันมากมายเหลือเกินมันเป็นอนันตะ คือวัดไม่ได้คำนวณไม่ได้ ทั้งทางเนื้อที่ และทั้งทางเวลา. แต่ว่าเมื่อเราทำถูก แม้เพียงขณะที่เราเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ เท่านั้นแหละ มันจะเป็นการถูกต้อง **ถูกต้องทั้งอนันตะ** ซึ่งวัดไม่ได้. ฉะนั้นไม่ต้องพูดอะไรในส่วนนี้ก็ได้อีก พูดแต่ว่า ทำให้ถูกต้องในเมื่อตากระทบรูป หูได้ ฟังเสียง เป็นต้น. นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา นอกกาย ในกาย ในจิต และในอนันตะ นี้ก็คือพระเจ้า.

เอาละจะจบแล้ว ก็ขอแสดงอานิสงส์นิดหน่อยว่า **อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นพระเจ้า** นี่เป็นพระเจ้าที่แท้จริง. พุทธบริษัทก็มี พวกไหนก็มี; หมายความว่า บรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้วต้องมี; แล้วพระเจ้าชนิดนี้ใช้ได้แก่ทุกคน. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ควรใช้แก่พวกวัตถุนิยม คือ **กรรมกร** และ **นายทุน** ทั้งพวก **คอมมิวนิสต์** และ **ไม่ใช่คอมมิวนิสต์**. การที่เอาพระเจ้าไป โง่ ๆ บ้า ๆ บอ ๆ ไปให้พวกคอมมิวนิสต์ มันก็ไม่รับ; ลองเอาพระเจ้าที่แท้จริงอย่างนี้ไปให้ แม้พวก**คอมมิวนิสต์**ก็จะ **ต้องรับ**, พวกกรรมกรก็ต้องรับ, พวกนายทุนก็ต้องรับ, เพราะว่าเมื่อเขาศึกษาดีอยู่แล้ว เขาจะเห็นชัดว่า เอ้า! นี่มันเป็นพระเจ้าที่แท้จริงของธรรมชาติ: จะไปโลกพระจันทร์ได้ ก็เพราะรู้จักพระเจ้าองค์นี้, ทำปรมาณูใส่กันได้ โยนระเบิดใส่กันได้ ก็เพราะรู้จักพระเจ้าองค์นี้, คอมมิวนิสต์ก็รู้ดี; ฉะนั้นจึงยอมรับพระเจ้าตัวนี้ คืออิทัปปัจจยตา. พวกคอมมิวนิสต์ก็มีพระเจ้าได้ ถ้าพระเจ้านั้นมันจริง.

เดี๋ยวนี้ทั้งพวกกรรมกร ทั้งพวกนายทุน ก็ล้วนไม่มีพระเจ้าด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย. มันบอกว่าพระเจ้าตายแล้ว พระเจ้าไม่มี มัวพูดกันแต่อย่างนี้. ฉะนั้น

เราช่วยกันแสดงพระเจ้าที่จริงที่มีอยู่จริง แก่พวกกรรมกรด้วย แก่พวกนายทุนด้วย. พอต่างฝ่ายต่างมีพระเจ้าแล้ว มันก็กลัวพระเจ้าองค์นี้ แล้วมันจะหยุดรบกันได้ ระหว่างพวกนายทุนกับพวกกรรมกร. การรบกันระหว่างลัทธิที่ถือลัทธิกรรมกรกับถือลัทธินายทุนนี้ จะมีพระเจ้าเข้ามาช่วย ห้ามให้เลิกความเห็นแก่ตัว เลิกบูชาวัตถุ กันเสียที ว่ามันเป็นความทุกข์; มีพระเจ้ากันเสียที!

แล้วประโยคสุดท้าย ก็มีความสำคัญว่า **พระเจ้าที่นี้ละเดี๋ยวนี้!** เข้าถึงพระเจ้าต่อตายแล้ว มันก็โง่ตามเดิม! ยิ่งพระเจ้าต่ออีกหลายชาติหลายสิบชาติแล้ว ยิ่งโง่หลายเท่า; เพราะว่าพระเจ้าอยู่ที่นี้ และเดี๋ยวนี้ และในที่ทุกหนทุกแห่ง. เหมือนได้พูดมาแล้วข้างต้นว่า อิทปัจจุบันชาติ นี้ นอกกายตรงนั้น ในกายตรงนี้ ในจิตตรงนี้ ในอนันตะทั้งหมัดนี้ ก็ล้วนเวลานี้ไม่ใช่เวลาอื่น ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว.

ต้องรู้จักพระเจ้าที่แท้จริงอย่างนี้, และจักรการกับพระเจ้าเหล่านี้ ให้ถูกต้อง, แล้วปัญหาที่จะหมดไป. นี่คือประโยชน์ของการรู้จัก อิทปัจจุบันชาติ ในฐานะที่เป็นพระเจ้าที่แท้จริง ที่ไม่มีปัญหา ที่ไม่ต้องสงสัย. มีคำอธิบายเป็นหัวข้อย่อ ๆ พอเป็นทางสังเกตพิจารณาเหมือนอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนจะได้เอาไปพิจารณา ใช้ประโยชน์ให้ได้ ให้มากที่สุด ตามที่จะทำได้; ให้สมกับที่ว่า นับถือพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านมีแต่เรื่องนี้เรื่องเดียว แม้แต่ท่านจะ "ร้องเพลงเล่น", ขออภัยใช้คำอย่างนี้, ท่านก็ร้องเพลงเรื่องนี้ คือ อิทปัจจุบันชาติ.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลา ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดปิดท้ายธรรมบรรยายต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต

-๕-

เสาร์ที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลาย ทบทวน ไปถึงการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มาด้วย ทุกคราวไป เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในทุกแง่มุม.

เราได้เคยกล่าวถึงอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีใครรู้จัก ไม่ถุกนำมากล่าว ถูกลองข้ามผ่านไปบ้าง ยังคงจมอยู่ในพระไตรปิฎก ไม่เป็นที่ปรากฏแม้แก่พุทธบริษัทผู้เรียกตัวเองว่า ผู้สืบอายุพระศาสนาบ้าง ผู้ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติในศาสนานี้บ้าง; นับว่าเป็นที่น่าสังเวชอยู่.

ในครั้งต่อมาได้พูดถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นศาสตร์หรือวิชาของโลก ว่าในบรรดาศาสตร์และวิชาของโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับกฎที่เรียกว่า อิทัป-

ปัจจัยตา ; มันไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. เพราะความที่อะไรไม่คงที่ คือความที่มีปัจจัย มีเหตุผลสักใส่ให้เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันจึงเกิดของใหม่ ๆ ขึ้นมาตามลำดับ.

นี้เรียกว่า วิชาทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนแต่บรรยายเรื่องอันเกี่ยวกับ อิททัปัจจัยตา ทั้งนั้น; ในฐานะที่เป็นเหตุเป็นผล, เป็นการกระทำ, เป็นผล ของการกระทำ, หรือว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่ให้มันต้องเป็นอย่างนั้น

นี้เรียกว่า มันเป็นความลับอันหนึ่ง ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลัง ที่มนุษย์ไม่รู้ว่า เราถูกผลักดันหรือถูกบังคับ ถูกกระทำให้เป็นไป ในลักษณะที่มีอะไรแปลกและ ใหม่เสมอ ที่เป็นไปโดยธรรมชาติเองก็มีอยู่มาก, ที่มนุษย์แก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เรื่อย ๆ ไปก็มีอยู่มาก. ขอให้สังเกตดูให้ดีในเรื่องนี้.

เราจะได้พูดกันถึง อิททัปัจจัยตา ในฐานะที่เป็นความรู้สึก ที่เป็นตัวเรา หรือว่าเป็นร่างกาย เลือดเนื้อ ชีวิตของเราในทุกแง่ทุกมุม ว่ามันไม่มีอะไรนอกไปจาก สิ่งที่เรียกว่า อิททัปัจจัยตา. ร่างกายนี้ก็ดี จิตใจก็ดี ความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ทุกคราวที่เกิดขึ้นก็ดี ก็ล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ หรือว่าเป็น ตัวสิ่ง ๆ นี้เสียทีเดียว. คนเรากระทำทุกอย่างทุกอิริยาบถในทุก ๆ วัน ก็เพราะสิ่งนี้ เพราะการบังคับของสิ่งนี้; เราคิดนึกอะไรแปลก ๆ ออกไปก็เพราะสิ่งนี้อีกเหมือนกัน; เราจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิททัปัจจัยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า คือเป็นผู้ที่บังคับ สิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไป เช่นให้เกิดขึ้น เช่นให้ตั้งอยู่ เช่นให้ดับไป ที่เรียกกันว่า พระเจ้าผู้สร้าง พระเจ้าผู้ควบคุม พระเจ้าผู้ทำลาย เลิกล้างเสียเป็นคราว ๆ อย่างนี้ เป็นต้น.

วันนี้จะได้กล่าวถึง อิททัปัจจัยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนง ของสิ่งที่มีชีวิต. เท่าที่กล่าวมานี้ ก็พอจะมองเห็นได้อย่างหนึ่งแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่า

อิทัปปัจจยตา ก็คือสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นอย่างนั้น สิ่งที่มีวิวัฒนาการ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา, แม้ไม่มีวิวัฒนาการก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นขอให้พิจารณากันในแง่นี้.

หัวใจของพุทธศาสนา คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น**ตัวกฎเกณฑ์** ของสิ่งทั้งปวงบ้าง, ในฐานะที่เป็น**การกระทำตามกฎเกณฑ์** หรือ**เป็นไปตามกฎเกณฑ์**นั้นบ้าง และเป็น**ผลหรือเป็นปฏิกิริยา**ขึ้นมาจากการกระทำนั้นบ้าง; ในโลกนี้เราไม่มีอะไรมากไปกว่าสิ่งทั้ง ๓ นี้ เราจึงควรจะรู้จักสิ่งเหล่านี้ให้ดี; แต่เราก็ไม่รู้จักเอาเสียเลย.

เปรียบเทียบก็เหมือนกับว่า ท่านทั้งหลายนั่งอยู่ที่นี้ แต่ก็ได้ยินเสียง ตะโกนที่ดังลั่นไปหมดของธรรมชาติว่า “อิทัปปัจจยตา”. ถ้าเรายังไม่รู้สักต่อข้อเท็จจริง ข้อนี้แล้ว ก็เรียกว่าเรายังไม่รู้จักสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นอยากจะขอตัดเตือนหรือย้ำกัน อยู่เสมอว่าเมื่อนั่งอยู่ที่นี้ ทำไมไม่ได้ยินเสียงตะโกนของ อิทัปปัจจยตา คือการ ร้องบอก ร้องตะโกนว่า *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น*. หมายความว่า ท่านจะต้องดูลงไปทุกสิ่ง ที่อยู่รอบตัวเราในเวลานี้ ว่าทุกสิ่งมันกำลังเป็น อิทัปปัจจยตา หรือเป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา.

สมมติว่า ต้นไม้ต้นนี้ มันก็มีความเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ อย่างที่ เรียกว่า ไม่มีอะไรมาต้านทานได้ อย่างที่เรียกว่าไหลเป็นเกลียวไปทีเดียว. ถ้าเราเข้าใจ ข้อเท็จจริงข้อนี้ ที่กำลังเป็นอยู่แก่ต้นไม้ต้นนี้ เราก็จะเหมือนกับได้ยินมันร้องตะโกน บอกว่า อิทัปปัจจยตา; ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น; คือบอกว่า *เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น*; ว่า *เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ฉะนั้นคือต้นไม้ต้นนี้ จึงเกิดขึ้น*. แล้วมันไม่ใช่เพียงเท่านั้น คือมันมีอะไรเกิดขึ้นใหม่เรื่อยในต้นไม้ต้นนี้ แต่ว่าเป็น.

ของละเอียด. ต้นไม้ก็บอกอย่างนั้น ใบไม้ทุก ๆ ใบมันก็บอกอย่างนั้น ฉะนั้นคงจะเป็นเสียงที่ดังลั่นเหลือประมาณ ว่าใบไม้ทุกใบก็ร้องตะโกนบอกว่า “อิทัปปัจจยตา”

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีก ก็คือ เซลล์ที่มีชีวิตอยู่ในใบไม้ต้นไม้ทุก ๆ เซลล์ ไม่รู้ปริมาณเท่าไร กำหนดไม่ไหว แต่ละเซลล์นั้นก็ร้องตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา”. มันคงจะดังลั่นมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก แต่ทำไมคน “หูหนวก” เหล่านี้จึงไม่ได้ยิน. นี้ก็เพราะความไม่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงหรือมากพอ นั่นเองทำให้ไม่ได้ยิน.

เพราะฉะนั้นอย่าเสียใจว่า เป็นเรื่องโง่เขลา หรือว่าถูกด่า; มันก็ควรจะเป็นอย่างนั้นเพราะว่าไม่ได้ยิน. ถ้ามีปัญญา มีความรอบรู้ในหัวใจพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าแล้วจะไปนั่งอยู่ที่ไหน ตรงไหน ก็จะได้ยินเสียงตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา” สนั่นหวั่นไหวไปหมด; นี้พูดเรื่องต้นไม้ต้นเดียว หรือต้นไม้ไม่ว่ากี่ต้น มันก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้จะไปดูที่ก้อนหิน มันก็เป็นอย่างนั้น เพราะว่าอนุภาคหนึ่ง ๆ ของหินก้อนหนึ่ง ๆ มันมีความเปลี่ยนแปลง คือเป็นตัว อิทัปปัจจยตา เพราะว่ามีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ทำไมก้อนหินแต่ละก้อนเหล่านี้จึงมาตั้งอยู่ที่นี้ได้ ก็เพราะมีเหตุ มีปัจจัย นั่นคือ อิทัปปัจจยตา; มันเกิดมาเมื่อที่พันล้านปีมาแล้ว หรือที่หมื่นล้านปีมาแล้ว จนมันแตกสลายเป็นก้อน จนถูกทำให้มาอยู่ที่นี้. นี้ก็เรียกว่า เพราะมีปัจจัย มันจึงมาตั้งอยู่ที่นี้. นี้มันจึงบอกอย่างนี้ ว่า อิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, ฉะนั้นจึงมานั่งอยู่ที่นี้. นี้เป็นเรื่องของหินทุก ๆ ก้อน แต่พุทธบริษัทก็ไม่ได้ยิน.

ที่นี้ถ้าจะดูให้ลึกลงไปว่า อนุภาคน้อย ๆ ของก้อนหิน ก็กำลังเป็นอย่างนั้น อยู่ทุกอนุภาค แม้จะแยกออกไปเป็นอนุ เป็นปรมาณู ทุก ๆ หน่วยของอนุของ

ปรมาณู มันก็มีความเป็น อิทัปปัจจยตา เต็มที่ของมันในตัวมันเอง ซึ่งมันกำลังเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนอยู่ในตัวปรมาณูหนึ่ง ๆ นั่นเอง นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา; แต่ว่ามันเป็นเสียงที่ละเอียดสูงขุมลึกซึ่ง ยิ่งไปกว่าธรรมดา ก็เลยไม่ค่อยจะได้ยินยิ่งขึ้น.

นี่แหละขอให้คิดดูเถอะว่า ทุกอย่างมันตะโกนคำว่า "อิทัปปัจจยตา" อยู่ตลอดเวลา จะเป็นต้นไม้ เป็นก้อนหิน เป็นเม็ดกรวด เม็ดทราย เป็นมด เป็นแมลง เป็นสัตว์อะไรต่าง ๆ กระทั่งเป็นคน กระทั่งเนื้อหนังของเรา เลือดเนื้ออะไรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ตะโกนบอกความที่เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา. แม้ว่าเราจะเคยได้ยินได้ฟังกันมาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราก็มองไม่รู้นั่นคืออิทัปปัจจยตา. อากาเรแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นแหละ ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา มากยิ่งขึ้น และสำหรับมนุษย์จะได้พิจารณา.

นี่เรียกว่า ทุกส่วนของร่างกาย มันก็ตะโกนบอกอย่างนี้ แต่เราก็ไม่ได้ยิน เพราะเราหูหนวก เพราะว่าเราเป็น**พุทธบริษัทน้อยเกินไป** เป็นไม่ถึงขนาด จึงไม่ได้ยินเสียงตะโกน ของอิทัปปัจจยตา. ดังนั้นจึงต้องเอามาว่ากัน ให้เป็นที่เข้าใจ แจ่มแจ้งซึ่มซาบอยู่ในใจ จนรู้สึกว่าจะเหลียวไปทางไหน ก็ให้เห็นแต่ภาพหรือภาวะของอิทัปปัจจยตา, จะได้ยินแต่เสียงตะโกนของอิทัปปัจจยตา, หรือว่าจะได้ดม ได้ลิ้ม ได้สัมผัส มันก็ล้วนแต่สิ่งซึ่งเป็น อิทัปปัจจยตา. ถ้ามันเป็นอย่างนี้แล้ว ก็หมายความว่า ความที่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ถึงขนาดพอที่จะเรียกผู้นั้น ได้ว่า เป็น**พุทธบริษัทผู้เห็นธรรม** เห็นกิเลส เห็นความทุกข์ แล้วก็จักป้องกัน หรือกำจัดกิเลสและความทุกข์ ให้น้อยลงไปได้มากที่สุดทีเดียว.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้ยกตัวอย่างว่า บางคนก็มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา บ้าง; อิทัปปัจจยตาจริงๆด้วยเหมือนกันที่เขาู้; กล่าวคือเมื่อผู้ใดรู้สึกกว่า

อ้าว! สิ่งนี้มันเป็นอย่างนี้เอง; แล้วก็หายโกรธ หรือหายรัก หายเกลียด หายกลัว นี้ก็เรียกว่าเขาเป็นผู้เห็น อิทปัจฉยตา; แต่ว่ายังไม่หมด หรือว่าไม่มากพอ ที่จะดับ ปัญหายุ่งยากนานาประการให้หมดไปได้.

อิทปัจฉยตา พุทฺธเป็นภาษาคนธรรมดา ก็คือว่า อย่างนั้นเอง!; คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; นี่แหละคือ ความเป็นอย่างนั้นเอง พุทฺธง่าย ๆ ว่า “อย่างนั้นเอง!” “อย่างนั้นเอง!” ถ้าใครเห็น อิทปัจฉยตาจริง คนนั้นมองไปทางไหนจะมีความรู้สึกขึ้นว่า “อย่างนั้นเอง” “อย่างนั้นเอง” คือว่าเมื่อได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้กลิ่น ได้สัมผัสอะไร ก็ความรู้สึกว่า อย่างนั้นเอง แล้วจะไม่โง่ ไม่หลง; ไม่เห็นอะไรเป็นของแปลก. เดียวนี้คนมันโง่ เห็นอะไรเป็นของแปลก มันก็กลัวบ้าง มันก็รักบ้าง มันก็อยากจะซื้อเงินไม่มีพอ เพราะมันโง่ ไปเห็นว่ามันเป็นของแปลก ไม่เห็นว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง.

เหมือนอย่างว่า เมื่อคราวไปโลกพระจันทร์กันครั้งแรก ก็อุตสาหกรรมอุตสาหกรรม หักขบขันตลก นิ่งจ้องจอโทรทัศน์ ไม่มีใครเคยรู้สึกสักคนเดียวว่า เรื่องนี้ มันก็อย่างนั้นเอง, มันก็ไม่แปลกอะไรเลย. ต่อเมื่อหลายครั้ง หลายหนเข้า ก็พอจะมองเห็นว่า อ้าว! มันอย่างนี้เอง แล้วก็เฉยได้ ไม่แปลกไม่ประหลาด ไม่น่าอัศจรรย์.

เพราะฉะนั้นเมื่อเรายังไม่รู้จัก อิทปัจฉยตา ในสิ่งใด เราจะมี ความฉงน สงสัย สนใจ ทึ่ง หรือวิตกกังวลเกี่ยวกับสิ่งนั้น ทำให้เกิดกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมา แล้วก็เกิดความวิตกกังวล อยู่แต่กับสิ่งนั้นตลอดเวลา นอนไม่หลับ เพราะไม่นึกได้ว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเอง มันก็นอนหลับ; จะได้ จะเสีย ก็นอนหลับ; จะได้เงินสักกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ, จะเสียไปกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ; เพราะมันอย่างนั้นเอง. เดียวนี้เสียเงินไปเพียง

ไม่ก็บาท ก็นอนไม่ค่อยหลับแล้ว; ได้มาไม่ก็บาทก็ดีใจจนเนื้อเต้นแล้ว; นี่เรียกว่า คนโง่ที่ไม่รู้จักอิทัปปัจจยตา จึงมี ความคงที่ อยู่ไม่ได้. แต่แท้ที่จริงก็เฉพาะ พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเป็นผู้คงที่ได้.

ผู้คงที่ที่เขาเรียกว่า “ตาทิ” แปลว่า ผู้คงที่; มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะคงที่ได้. พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี ก็ยังมีการหวั่นไหวอยู่บ้าง เพราะเหตุว่าความเห็นวาทะ อิทัปปัจจยตา ยังไม่เป็นไปถึงที่สุด; หัวใจของพระพุทฺธ- ศาสนา ยังไม่ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ผู้นั้นถึงที่สุด จึงยังมีความหวั่นไหว. ยิ่งเป็นปุถุชน ก็ยิ่งหวั่นไหวมาก เป็นพระอริยเจ้าก็น้อยลง ๆ; เป็นพระอรหันต์ก็หมดความ หวั่นไหวไปตามสิ่งต่าง ๆ เพราะเห็น อิทัปปัจจยตา คือ ความที่มันเป็นไปอย่างเอง ที่เรียกว่า “ตถตา”.

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจำคำเหล่านี้ไว้ให้ดี ๆ มันจะช่วยให้ใน การที่จะมีสติระลึกได้โดยง่ายทันทั่วทั้งที่ ว่าตถตา ความเป็นอย่างนั้นเอง. พวกมหายาน เรียกว่า “ยูสิ” แปลว่า อย่างนั้นเอง ตรงกับคำว่า ตถตา. คู่กับคำว่า “ยูไล” คือ พระตถาคต หรือบุคคลผู้เป็นอย่างนั้นเอง. ถ้า “ยูสิ” ก็หมายความว่า ธรรมชาติ ธรรมดา หรือสิ่งต่าง ๆ ที่มันเป็นไปอย่างนั้นเอง. ถ้าเราดูเห็น เข้าใจ ในสิ่งที่เรียกว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นเอง มันก็ไม่มีปัญหาอะไร; จนกระทั่งว่า ความเกิดก็ อย่างนี้เอง ความเจ็บไข้ก็อย่างนี้เอง ความตายก็อย่างนี้เอง; เราก็ไม่รู้สติกลัว ไม่รู้สติวิตกกังวล. ถ้ามีโอกาสจะแก้ไขเยียวยา ก็แก้ไขเยียวยาไปด้วยกฎเกณฑ์ที่ว่า มันอย่างนี้เองมันจึงแก้ไขได้; เมื่อแก้ไขกันถูกต้องตามกฎของเหตุปัจจัย มันก็หายได้. นี่แม้การหายจากความเจ็บไข้ ก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ความเจ็บก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง. ถ้าว่าจะต้องตาย ก็หัวเราะได้ เพราะว่ามัน ก็คืออย่างนั้นเอง; เพราะว่ามันเป็นไปอย่างนั้น เป็นอย่างนั้นๆๆ ตามเหตุ

ตามปัจจัยแล้ว แล้วมันก็เป็นอย่างนั้น. เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น หมายความว่า เมื่อมีสิ่ง ๆ นี้เป็นปัจจัย ของความเจ็บไข้; ความเจ็บไข้มันก็เกิดขึ้น ไม่แปลกอะไร. เมื่อมีปัจจัยของความหายเข้ามา มันก็หาย หายเจ็บหายไข้. เมื่อมัน ถึงที่สุด เนื่องด้วยปัจจัยของความตายมันมีมาก มันก็ต้องแตกสลาย ที่เราเรียกกันว่าตาย.

ที่นี้เราไปดูแต่ผลที่กระทบกระทั่งแก่จิตใจของเรา จึงมองเห็นเป็นความ เกิดบ้าง เห็นเป็นความแก่บ้าง เห็นเป็นความตายบ้าง; แต่ที่แท้ทุกอย่างนั้นเป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ถ้าเห็น อิทัปปัจจยตาอย่างนี้ ก็จะเห็นเหมือนกันหมด ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความได้ ความเสีย ความอะไรทุกอย่าง มันเหมือนกันหมด คือเป็น อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ไม่ต้องยินดี ยินร้าย คือไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ไม่รัก ไม่เกลียด ไม่กลัว ไม่อะไรหมด.

นี่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในแง่คำสั่งสอนก็เป็นอย่างนี้, ในแง่ของ การปฏิบัติ ก็ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้, ในแง่แห่งผลของการปฏิบัติ มันได้ผล เป็นอย่างนี้ คือ **ความคงที่** เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว. นี่เป็น**ความคงที่เหลือ ประมาณ** คือว่าจิตไม่เปลี่ยนแปลงเลย เพราะการเห็น อิทัปปัจจยตา. ก้อนหิน ตั้งนิ่ง ๆ อยู่ที่นี่ก็ยังไม่มีความคงที่มากเท่ากับจิตใจที่เห็นอิทัปปัจจยตา. คนมองก้อนหิน แล้วก็เห็นว่าก้อนหินนี้อยู่นิ่ง ๆ คล้ายกับมันเฉยได้; แต่มันก็ยังไม่นิ่งเท่ากับจิตใจ ที่เห็น อิทัปปัจจยตา อย่างแท้จริง และถึงที่สุด คือไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลง. ในก้อนหินนี้ยังมีความเปลี่ยนแปลงที่ซ่อนเร้นอยู่ แม้ว่าจะดูว่ามันอยู่นิ่ง ๆ.

แต่ถ้าว่าคน มีจิตใจเห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดแล้ว แม้จะเดินอยู่ แม้จะวิ่งอยู่ ก็เรียกว่า **คนอยู่นิ่ง**. เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่โจร

องค์คู่มือว่า “ฉันทหยุดแล้ว; แก่ไม่หยุด”. นี่พระพุทธรูปเจ้าหยุด ทั้งที่ทรงเดินอยู่ ก็เรียกว่าหยุด; ที่เรียกว่าหยุด เพราะไม่เห็นมีอะไรที่จะต้องสนใจต้องยึดมั่นถือมั่น คือจิตใจไม่เปลี่ยนแปลงเพราะสิ่งใด ๆ หมด จิตใจมันนิ่งเสมอกันต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นี้เรียกว่าจิตใจหยุดกระดูกกระดูก หยุดหัวไหล่ หยุดทะเยอทะยาน หยุดเปลี่ยนแปลง หยุดอะไรหมด. ให้คำว่า “หยุด” ในความหมายที่ลึกซึ้ง เป็นภาษาธรรมะสูงสุด; **หยุดทั้งที่กำลังเดินอยู่** เป็นความหยุดชนิดที่นิ่งกว่าก่อนหินที่อยู่นิ่ง ๆ อย่างนี้.

นี่เราแสดงผลของ อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อได้รู้ได้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว มันทำให้ **คงที่**. เมื่อคงที่ มันก็คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่อะไรหมด ไม่เปลี่ยนแปลง และก็ยังมีส่วนเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ. นี่เรียกว่าการเห็น อิทัปปัจจยตา คือเห็น สิ่งทั้งหลายมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยนั้น มันทำให้เราเฉยได้.

ฉะนั้นขอให้พยายาม **ที่จะเป็นผู้เฉยได้ คือไม่ทุกข์ก็แล้วกัน** ส่วน ร่างกายนั้น ก็ทำไปตามเรื่องที่จะต้องทำ แต่จิตใจนั้นเฉยได้ ไม่ว่าจะอะไรมันจะเกิดขึ้น. ถ้าจะหัวเราะก็ได้ เพียงแต่หัวเราะว่ามันจริงแล้ว มันจริงอย่างที่เราคิดคาดไว้แล้ว เชื่อไว้แล้ว; หัวเราะอย่างนี้ก็เรียกว่ายังนิ่งอยู่นั่นแหละ ไม่ใช่หัวเราะเพราะได้, หรือไม่ใช่หัวเราะเพราะอยาก เพราะได้สมประสงค์อะไร; แต่หัวเราะเพราะว่า ทุกสิ่ง มันเป็นอย่างนี้ คือมันเป็นอย่างที่เรารู้. เพราะฉะนั้นเมื่อมีความเจ็บไข้เกิดขึ้น ก็หัวเราะได้ ความตายมาถึงก็หัวเราะได้; ถ้าไม่มีแรงจะหัวเราะ มันก็หัวเราะ อยู่ในใจ แล้วมันก็ดับไป มันก็หมดเรื่องกัน. ขอให้ผลของการเห็นอิทัปปัจจยตา จงเป็นไปในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้.

เราจะต้องนึกอดสู ต่อเพื่อนมนุษย์ต่างชาติต่างศาสนา หรือว่าอดสูต่อ พุทธบริษัทต่างนิกาย ถ้าหากว่าคนอื่น พวกอื่น ศาสนาอื่น ลัทธิอื่นเขาเฉยได้ แล้วเราเฉยไม่ได้ เรามีความหัวไหล่ไปตามความโลภ ความโกรธ ความหลง

ความเกลียด ความกลัว เราเฉยไม่ได้; ^{นี้}เราควรจะละอายในข้อที่ว่าเรายังไม่เป็น
พุทธบริษัท.

สำหรับการปฏิบัติ^{นั้น}เขามีวิธีทำตามแบบอย่างของเขา ส่วนเราก็มีวิธีทำ
ตามแบบอย่างที่เรา^{มี} คือวิธีการเห็น อิทปปัจจยตา ซึ่งเรากำลังศึกษากันมาเรื่อย ๆ
ก็จะทำให้มองเห็นแจ่มต่ออิทปปัจจยตานั้นจริง ๆ. ^{นี้}ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งอกตั้งใจ
อย่างนี้ แล้วเราก็จะแก้ปัญห^{ต่าง} ๆ ที่เป็นความทุกข์ยากลำบาก ทั้งส่วนตัว ส่วนรวม
ส่วนสังคมได้.

เดี๋ยวนี้เราอยู่ในฐานะที่ว่า แก้ปัญหาของเด็กอมมือน้อยก็ยังไม่ได้;
ทำไมจะไปแก้ปัญหาของเด็กวัยรุ่นหรือคนแก่หัวหงอกได้. เราแก้ปัญหาของเด็กอมมือน้อย
ก็ยังไม่ได้ ทำไมจะต้องหัวเราะ ทำไปจะต้องร้องไห้ ทำไมจะต้องเป็นอย่างนี้ ๆ; เรา
ก็ยังไม่รู้ แล้วก็แก้ไม่ได้. ^{หรือว่า}เด็กอมมือน้อยของเรา กำลังจะเติบโตขึ้นมาในลักษณะ
ที่ผิด หมายความว่าที่^{จะ}ผิดต่อหลักของธรรมะ แล้วจะต้องเป็นทุกข์ แต่เราก็ยังแก้
ไม่ได้. ^{ไม่เท่าไร} เราก็จะมีเด็กโต เด็กวัยรุ่น ที่เป็นปัญหามากขึ้นไปกว่านี้ ในโลกนี้
และไม่ว่าประเทศไหน. ประเทศไหนยิ่งบ้ามาก ประเทศนั้นก็ยิ่งมีความยุ่งยาก
เร็วมาก.

พุทธบริษัทไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะมีหลักประกัน คือความรู้เรื่อง
อิทปปัจจยตา; ^{เมื่อรู้แล้ว} มันทำให้ไม่กล้าปล่อยตัวให้เป็นบ้า มันน่ากลัว มัน
รู้จักกลัว มันจะรู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักปกครองตัวเอง ให้อยู่แต่ในกฎเกณฑ์ร่องรอย
ที่^{จะ}ไม่ต้องเป็นทุกข์.

^{นี่คือทั้งหมดที่}ว่า เราจะต้องทบทวนกันอยู่เสมอ ในเรื่องอันเกี่ยวกับ
อิทปปัจจยตา ซึ่งได้พูดกันมาในหลายแห่งหลายมุม แล้วก็ยังจะต้องพูดกันอีกต่อไป
ให้ครบทุกแห่งทุกมุมเท่าที่เห็นว่าควรจะทราบ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่าบางคนไม่

เหมาะที่จะทราบ ด้วยการมองจากมุมนี้; แต่เหมาะที่จะมองจากมุมอื่นหรือมุมอื่นอีก. ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะเอามาพูด ให้เป็นโอกาสที่ทุกคนจะมองเห็นได้ในแง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่ง สำหรับคน ๆ หนึ่ง; ดังนั้นขอให้ทบทวน. ที่ว่าทบทวนนี้ก็เพราะว่า บางคนอาจจะไม่เหมาะอย่างที่เข้ามาแล้ว ก็ารู้สึกว่าไม่ชวนฟัง แต่เพื่อให้เห็นแก่ผู้อื่นบ้าง ก็ควรจะทบทวน เพื่อให้ได้กล่าวกันทุกแง่ทุกมุม เป็นเรื่องที่สามารถทำได้.

ในวันนี้จะได้กล่าวในแง่มุมที่ว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการในทุกแขนงของสิ่งที่มีชีวิต.** สิ่งที่ไม่มีชีวิต มันไม่มีความรู้สึก, เมื่อไม่มีความรู้สึก ปัญหาก็ไม่มี, เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องพูดถึงกันก็ได้. ถ้าจะพูดก็พูดเพื่อเปรียบเทียบให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ ดี สำหรับซึ่งเป็นสัตว์ที่มีชีวิต และมีความรู้สึกไว มีความรู้สึกสูง มีความรู้สึกลึกซึ้ง จนเกินประมาณไปเสียอีก.

สิ่งที่เรียกว่าชีวิต นี้มีหลายระดับ นับตั้งแต่ระดับที่เป็นพืชพันธุ์ไม้ เป็นต้นไม้ เป็นหญ้าบอน เป็นตะไคร่ เป็นจุลินทรีย์ไปในที่สุด นี่คือประเภทพืช; สูงขึ้นมามันก็เป็นประเภทสัตว์ สัตว์เล็กสัตว์น้อย สัตว์เคลื่อนที่ได้ สัตว์เคลื่อนที่ไม่ได้ กระทั่งมาเป็นสัตว์คน. ทีนี้ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเป็นอะไร? เขาพูดกันว่า (อาตมาก็ไม่เคยเห็น) เป็นเทวดาบ้าง เป็นยักษ์บ้าง เป็นมารบ้าง เป็นพรหมบ้าง ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน แต่ก็ถูกนับไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่มีความรู้สึกที่สูงขึ้นไปกว่าคน. แล้วอาจจะนับสิ่งที่ไม่ใช่คน หรืออมนุษย์ใด ๆ เข้ามาอีกก็ได้ ในฐานะที่ว่า มันก็เป็นสิ่งที่มีความรู้สึกกับเขาด้วยเหมือนกัน.

แต่ถ้าเอาสำหรับเรา ที่จะเห็นกันชัด ๆ อยู่แล้ว ก็เอาพืชพันธุ์ไม้นี้ อย่างหนึ่ง แล้วก็มาถึงสัตว์เดรัจฉาน แล้วก็มาถึงคน ๓ ขั้นนี้ก็พอ. ถ้าจะมีเทวดา มาร พรหม

อะไรบ้าง ก็มีกันในภาษาจิตใจ คือว่าคนนั้นแหละ ถ้ามีจิตใจตั้งงามในระดับหนึ่ง ก็เรียกว่า เทวดา; หรือถ้าสะอาด ละเอียด ประณีต สุขุมขึ้นไปอีก ก็เรียกว่า พรหม เป็นต้น. ถ้ามันเกิดบ้าขึ้นมา ก็เรียกว่ามันเป็นยักษ์ เป็นมาร เป็นผี เป็นปีศาจ; ก็แล้วแต่จะเรียก. รวมแล้ว มันรวมอยู่ได้ในสิ่งที่เรียกว่าคน.

ที่นี้สิ่งที่มีชีวิตที่เป็นต้นไม้เนี่ย มันต่ำมาก มีความรู้สึกได้น้อยมาก ตื้นมาก. ที่เป็นสัตว์ มันก็รู้สึกได้สูงกว่า เร็วกว่า มากกว่า ยิ่งขึ้นไป. กระทั่งเป็นคน ซึ่งยังมีความรู้สึกไว เร็ว สูง มากขึ้นทุกทีในเวลานี้ จนจะบังคับตัวเองไม่ได้กันอยู่แล้ว. นั้นแหละมีโอกาสที่ว่าจะได้เป็นยักษ์ เป็นมาร หรือเป็นพรหม หรือเป็นเทวดาอะไรกันได้ตามใจชอบ คือจิตใจที่กลับกลอกเปลี่ยนแปลงได้ไว อย่างนั้นอย่างนี้.

ที่นี้ก็พูดตัดบทเสียเลยว่า จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต ชนิดต้นไม้ หรือชนิดสัตว์ หรือชนิดคนก็ตาม ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา ในเนื้อในตัวของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความคิดของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำพูดจาอะไรของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตาไปหมด. เช่นจะพูดอะไรออกมาสักคำหนึ่ง มันต้องมีเหตุปัจจัย อย่างนี้ ๆ ๆ ๆ ก่อน มันจึงจะพูด แล้วพูดออกมาอย่างนี้; ส่วนใหญ่ก็คือความคิด. เมื่อมีความคิดอย่างไร มันก็พูดออกมาอย่างนั้น ความคิดนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้มันคิดอย่างนั้น. เช่นมันเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น หรืออะไรก็ตาม ในลักษณะอย่างหนึ่งแล้ว มันก็เกิดเป็นความคิดอย่างหนึ่ง. ที่นี้เราก็มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ อยู่ตลอดเวลา ไม่มีที่สิ้นสุด. นี้ คนก็ตาม สัตว์ก็ตาม มันเป็นอย่างนี้.

สำหรับต้นไม้ เราไม่รู้ไม่ได้ว่า มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ครบถ้วน เหมือนกับคน; แต่เรารู้ว่า อย่างน้อย มันก็มีบ้างเหมือนกัน สำหรับรู้สึก เช่น ทางผิวเปลือกไม้ หรือว่าทางใบทางต้น มันก็มีความรู้สึก เพราะว่ามันต้องการอาหาร

มันต้องการแสงแดด มันต่อสู้อย่างทุกอย่าง เพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่. นี่ก็คือความเป็นอิทัปปัจจยตา ในชีวิตของต้นไม้หรือว่าในระดับต้นไม้ แปลว่าบรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้ว ก็เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ซึ่งกำลังเป็นไปตามกฎและมีผลเกิดขึ้นตามกฎ; เรียกว่ามันกำลังเป็นตัว อิทัปปัจจยตา อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ตลอดเวลา. มันร้องตะโกนอย่างนี้ อยู่ตลอดเวลา แต่เราไม่เคยให้ความสนใจ.

ที่นี้จะดูกันให้ละเอียดลงไป จะเป็นคน หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นต้นไม้ มันก็ยังมีเป็นวัย ๆ วัยแรกออก แรกเกิด แรกเติบโต, แล้วก็วัยปานกลาง, แล้วก็วัยแก่เฒ่าชรา; อย่างที่คนเราเรียกว่าวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ วัยคนแก่ วัยคนชรา... นี่หมายความว่า ไม่ว่าในวัยไหนก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา.

สิ่งที่เรียกว่า “วัย” มีความหมายขึ้นมา เพราะสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่มี อิทัปปัจจยตาสิ่งที่เรียกว่าวัยนั้นจะไม่มี. เพราะว่าถ้าไม่มี อิทัปปัจจยตา แล้วสิ่งทั้งหลายจะคงที่ จะไม่เปลี่ยนแปลงเพราะฉะนั้นมันก็ไม่มีวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยแก่เฒ่าไปได้; มันมีไม่ได้. แต่เพราะเหตุที่มี อิทัปปัจจยตาเป็นผู้มีอำนาจ ควบคุม บันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ จึงมีความเปลี่ยนแปลง; แล้วสิ่งที่เรียกว่าวัยบ้าง อายุบ้าง อะไรบ้าง มันก็เกิดขึ้น; แล้วก็บัญญัติให้เป็น คนเด็ก คนหนุ่มสาว คนผู้ใหญ่ คนแก่คนเฒ่า. ฉะนั้นจึงเป็นอันว่าไม่มีทางยกเว้นอีก ว่าชีวิตที่มีอยู่ชีวิตหนึ่ง ไม่ว่าในวัยไหน จะเป็นวัยก่อนปฏิสนธิ แล้วเจริญเติบโต กระทั่งตายลงไป มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น.

ที่นี้ อยากจะดูกันอีกนิดหนึ่งว่า ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะคนนี้เป็นสัตว์ที่มีความรู้ ความสามารถ ความฉลาด ก้าวหน้า มีวิวัฒนาการมาก จนมีการศึกษา. ส่วนสัตว์ทั้งหลายไม่มีการศึกษา สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามสัญชาตญาณ; แม้ว่าสัตว์บางชนิดจะถูกฝึกฝนให้ฉลาดขึ้นมา ทำอะไรได้แปลก ๆ มันก็ยังเป็น

ลักษณะของสัญชาตญาณอยู่นั่นเอง คือสัญชาตญาณแห่งความจำได้ ความที่รักจะมีชีวิตอยู่ มันก็ต้องรู้จักต่อสู้ หรือกระทำ. เช่นว่าสุนัขรู้จักทำให้ลูกใจเจ้าของ นี่มันก็ไม่มีความรู้สึกถึงขนาดว่า จะทำให้ลูกใจเจ้าของ มันรู้สึกแต่เพียงว่า ถ้าทำอย่างนั้นเขาให้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำอย่างนั้น มันก็ได้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำไปด้วยสัญชาตญาณ. แม้ว่ามันจะฉลาดอยู่มากๆ มันก็ยังอาศัยสัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่. การศึกษาอบรมอย่างมนุษย์ มันยังไม่ถึงขนาดที่จะเรียกอย่างนั้นได้.

ฉะนั้นเราจึงถือว่ามนุษย์เท่านั้น ที่จะทำอะไรได้มากไปกว่าสัญชาตญาณ; หรือถ้าพูดอีกอย่างหนึ่งซึ่งถูกกว่า ก็คือว่าสัญชาตญาณของมนุษย์ อาจจะเปลี่ยนแปลงได้มาก ได้ง่าย ได้เร็ว ได้ไกล กว่าสัญชาตญาณของสัตว์เดรัจฉาน. เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงมีความคิดก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงมากและเร็ว เร็วเหลือจะเร็ว เร็วจนเรียกว่า ยิ่งกว่าวิ่ง. ภายในไม่ถึง ๑๐๐ ปี มนุษย์ก้าวหน้าในวิชาความรู้ จนถึงกับไปโลกพระจันทร์ได้. แต่ถ้าก้าวหน้าอย่างสัตว์เดรัจฉานแล้ว แม้จะล้านๆ ปี มันก็ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้. ที่สุนัขก้าวหน้าจนถึงขนาดที่เรียกว่ารู้จักทำให้เจ้าของรักอย่างนี้ ก็ใช้เวลาเป็นร้อยปีพันปีหรือหลายพันปี.

นี่ก็เห็นได้ว่า การศึกษานี้ก็มีอำนาจมากโข **แต่มันจะเอาชนะอิทัปปัจจยตา ได้หรือไม่?** ขอให้ตัดบทกันอย่างง่าย ๆ ว่า มันไม่มีทางจะเป็นไปได้ เพราะว่า ตัวการศึกษานั้นเองมันก็เป็น **อิทัปปัจจยตา** อยู่แล้ว; กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่พบขึ้นมามันก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา ฉะนั้นมนุษย์จะรู้อะไรเพิ่มขึ้นมาใหม่ ทำอะไรได้ใหม่มันก็เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ไปเสียหมด. กระทั่งความรู้ที่จะไปโลกพระจันทร์ได้ มันก็เป็นตัวอิทัปปัจจยตา; แม้การกระทำจนไปได้จริง หรือเหยียบลงไปได้จริงมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา อยู่ในตัวมันเองฉะนั้นเราจึงเรียกได้ว่า แม้การศึกษา หรือไม่มีการศึกษาเลย มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ไปหมด. เพราะตัวการศึกษาก็เป็น

อิทัปปัจจยตา, การที่ไม่มีการศึกษามันก็เป็น อิทัปปัจจยตา; เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ มันจึงมีการศึกษาไม่ได้. ดังนั้นจะเอาการศึกษามาเป็นเครื่องลบล้างอิทัปปัจจยตา นั้นไม่มีช่องทาง แม้แต่ประการใด.

การศึกษาที่มีได้ตามธรรมชาติ เช่นที่มนุษย์คนป่ารู้จักทำบ้านทำเรือนอะไรนี้ มันเป็นการศึกษาชนิดที่ธรรมชาติบีบบังคับ. แต่ที่นี้เราก็มีการศึกษาที่ผิดธรรมชาติ นี่เพราะมนุษย์มันฉลาด มันจึงนั่นนี่ได้เอง จนกระทั่งมันรู้จักคำพูดที่มีความหมาย ทำเสียงให้มีความหมาย ไม่เหมือนกับเสียงสัตว์; กระทั่งมันรู้จักใช้หนังสืออย่างนี้ กระทั่งมันรู้จักวิชาความรู้ที่ทำอะไรให้แปลก ถึงขนาดที่ว่าไปโลกพระจันทร์เป็นต้น. ทุกกระเปียดนี้ว หรือว่าทุก ๆ อณูของความเปลี่ยนแปลงนั้น มันเป็นอิทัปปัจจยตาไปหมด; ซึ่งตัดบทยว่าจะมีการศึกษา หรือไม่มีการศึกษา ก็เป็นอิทัปปัจจยตา เหมือนกันหมด; มีอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ ก็ยังคงเป็นอิทัปปัจจยตา, มีอย่างอันธพาลก็เป็น อิทัปปัจจยตา, มีอย่างบัณฑิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เป็นอันว่าชีวิตที่เต็มอยู่ด้วยการศึกษา ชนิดไหนก็ตาม เป็นตัว อิทัปปัจจยตา คือความเป็นไปตามปัจจัย เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย เสมอกันไปหมด; เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ.** อย่าเข้าใจว่าวิวัฒนาการวิวัฒนาการ เจริญยิ่งขึ้น ๆ ไป แล้วมันจะพ้นจากอำนาจของ อิทัปปัจจยตา. **เมื่อเจริญไปตามความรู้สึกของมนุษย์ที่ไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตาแล้ว มันไม่มีทางที่จะพ้นไปจากอำนาจบีบบังคับของอิทัปปัจจยตา.**

อาจจะฟังไม่ทัน หรือไม่เข้าใจ ก็จะถูกซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า คนที่ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตานั้น ยิ่งเจริญเท่าไร มันจะยิ่งยึ้นคอเข้าไปในบ่วงของอิทัปปัจจยตามากเข้าเท่านั้น; ก็ให้มันเจริญไปเถิด คนที่ไม่รู้อิทัปปัจจยตา นี้ มันจะก้าวหน้ามันจะเจริญ มันค้นคว้าทดลองอะไร มันก็จะยิ่งเป็นการยึ้นคอเข้าไปในบ่วงของ

ความทุกข์มากยิ่งขึ้นไปอีก; เว้นเสียแต่ว่า เขาจะมาศึกษาเรื่อง อิทัปปัจจยตา ให้เข้าใจถูกต้อง แจ่มแจ้งถึงที่สุดนั่นแหละ จึงจะค่อย ๆ ถอยออกมา จากบ่วงหรือ หลุม หรือเหว หรืออะไรของ อิทัปปัจจยตา แต่ถ้าความถูกต้องนั้นเป็นไปถึงที่สุด ตามระบบของการศึกษา การประพฤติปฏิบัติแล้ว มันจะไปถึงที่สุดที่จบซึ่ง อิทัปปัจจยตา นำไปให้ คือความดับสิ้นเชิงแห่งความทุกข์.

ความที่ความทุกข์ดับหมด นี้เราเรียกว่า เป็นจุดมุ่งหมายหรือเป็นผล อันหนึ่ง. จะถึงได้โดยวิธีใด? ถึงได้ด้วยความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ควบคุม ให้เป็นไปในทางที่ว่า มันจะมีอำนาจน้อยลง มีอำนาจน้อยลง คือมีการปรุงแต่ง น้อยลง.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า มันไม่ปรุงแต่งไปในทางที่จะให้เกิด ความโลภ ความ โกรธ ความหลง; แต่มันปรุงแต่งไปในทางที่จะให้สิ้นสุด แห่งความโลภ ความ โกรธ ความหลง. เมื่อสิ้นสุดลงที่จุดใด อันนี้ก็ถึงความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ ความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์. นี่แหละความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์ ก็มีขึ้นมาได้ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา คือมันต้องมีการกระทำที่ถูกต้องตาม กฎเกณฑ์อันนั้น มันจึงจะถึงนิพพานได้.

สิ่งที่เรียกว่า **นิพพานนั้นไม่ใช่ตัว อิทัปปัจจยตา** แต่ว่าเป็นสิ่งที่ เป็น จุดหมายปลายทางของอิทัปปัจจยตา; และถึงได้ด้วยการที่จะเป็นไปอย่างถูกต้องตาม กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. แต่ถ้ามองให้ลึกกว่านั้น **นิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรม นั้น รวมอยู่ในพวกที่เป็นกฎ;** หมายความว่า เป็น ตถตา คือ “ความเป็น อย่างนั้น”.

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นตถตา นั้น มันมีอยู่ ๒ อย่าง. พูดอีกทีหนึ่ง ก็คือว่า **ความเป็นอย่างนั้น** มีอยู่ ๒ อย่าง **ความเป็นอย่างนั้น** ชนิดที่ไม่

เปลี่ยนแปลง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย นั้นก็มี; ความเป็นอย่างนั้น เช่นนิพพานเป็นต้น; แล้วความเป็นอย่างนั้น ชนิดที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเรื่อย จะต้องเป็นความทุกข์ อย่างนี้มันเป็นตถตาที่เป็นไปเพื่อความทุกข์. **ที่นี่เราก็คงต้องรู้จักให้ดีทั้ง ๒ อย่าง แล้วเราก็อธิษฐานเลือกเอาอย่างที่มีมันจะเป็นไปเพื่อความหมดทุกข์ ไม่มีทุกข์.**

ดังนั้นก็ขอให้ถือว่า ไม่ใช่ของแปลก ทั้งนิพพานและทั้งวิภูฏสงสาร. ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ดี ก็จะเห็นว่า**นิพพานก็สักแต่ว่านิพพาน. วิภูฏสงสารก็สักแต่ว่าวิภูฏสงสาร;** ไม่ใช่ตัวตัวตน ไม่ใช่สิ่งที่พึงยึดมั่นถือมั่น. ถ้าไปมองเห็นนิพพาน โดยความเป็นสิ่งที่จะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็จะไม่เป็นนิพพานขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็น **ตถตา** เหมือนกันหมด คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. จะเป็นตถตา ฝ่ายที่เปลี่ยนแปลงก็ตาม, ฝ่ายที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็ตาม; มันยึดมั่นถือมั่นไม่ได้.

อย่างนี้เรียกว่าเรารู้เรื่อง ตถตาชัดเจนถึงที่สุด สามารถที่จะนำชีวิตนี้ไป ให้มันพ้นจากความทุกข์ได้ เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา, **แล้วก็อาศัยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ให้เป็นไปแต่ในทางที่จะดับเสียได้ ซึ่งกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา นั้นเอง.** มันก็ไม่มีอะไรมากกว่านี้.

ฟังดูมันจึงคล้ายกับพูดวาทณ์อยู่ที่นี่. เพราะความเป็น อิทัปปัจจยตา นั้น มีหลายแง่หลายมุม หลายเหลี่ยม หลายแพรง. เดินให้ถูกแพรง ที่ควรจะเดิน มันก็ไปสู่ความดับทุกข์; เมื่อเดินไม่ถูกแพรงที่ควรจะเดิน มันก็วนเวียนอยู่ที่นี่ คือในวงของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นความทุกข์, เพราะความที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. **นี่เป็นสิ่งสำคัญ สำหรับสิ่งที่มีชีวิต.**

สำหรับวันนี้ เราจะพูดกันแต่เรื่องความเจริญ ความมีความก้าวหน้า หรือวิวัฒนาการ ว่า**อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ; เพื่อจะให้เราได้รู้จัก**

สิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ ถึงขนาดที่ว่าจะไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ. เมื่อเราไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่า วิวัฒนาการ นั้นแหละคือ วิวัฒนาการของจิต. ถ้าจิตมันยังหลงไหลอยู่ในวิวัฒนาการของจิตนั่นเอง มันก็ยังไม่เป็นจิตที่มีวิวัฒนาการ เพราะมันยังโง่. ถ้ามันเป็นวิวัฒนาการจริง มันก็ต้องถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่ชอบหรือว่าไม่หลงไหล ไม่บ้า ในเรื่องวิวัฒนาการอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้ทุกคนยังเป็นบ้า ยังหลงในวิวัฒนาการ คือยังอยากจะวิวัฒนาการอยู่เรื่อย. สำหรับวิวัฒนาการนี้เป็นตัว อิติปปัจจยตา อาตมาต้องการจะพูดอย่างนี้. เราไปหลงไหล มันก็โง่ คือเป็นความโง่, เมื่อไม่ได้เข้าใจ ก็เป็นความโง่, เมื่อยังสงสัยพะวงอยู่ก็เป็นความหลง. เมื่อมันไม่พ้นไปจากความโง่ ความโง่ ความหลงแล้ว, จะเป็นวิวัฒนาการได้อย่างไร. มันก็มีแต่ว่าโง่มากขึ้น หลงมากขึ้นเท่านั้นเอง; อย่างนี้ไม่ควรเรียกว่าวิวัฒนาการ.

เอาละทีนี้เราจะพูดทางร่างกายกันก่อน วิวัฒนาการทางกาย. ดูให้ดีเราพูดกันมาก มนุษย์ก็ชวนชวายนั่นค้ำกันมากในเรื่องวิวัฒนาการ. พวกนักวิทยาศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ก็ชวนชวายนั่นเรื่อง วิวัฒนาการทางวัตถุ จนรู้เรื่องวิวัฒนาการทางวัตถุ เช่นกฎวิวัฒนาการของนักชีววิทยา คือนักวิทยาศาสตร์ เช่น ดาร์วิน หรือเช่นอะไรเหล่านี้เป็นต้น; เขาก็รู้จักวิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิตส่วนที่เป็นวัตถุ ว่านับตั้งแต่โลกยังไม่มียังอะไร นอกจากเป็นก้อนไฟ หินไฟ หรืออะไร ลูกเป็นไฟอยู่ก้อนหนึ่งเท่านั้น แล้วโลกมันค่อยเปลี่ยนแปลงไป ๆ จนค่อย ๆ มาเป็นโลกที่มนุษย์อยู่ มีอะไรอยู่อย่างเดี๋ยวนี้. ลองคิดดูวิวัฒนาการก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุก่อน, พร้อมกับนั้นก็ยังมีเรื่องทางที่ไม่ใช่วัตถุ หรือทางจิตใจ ซ่อนอยู่ในนั้น; ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นโลกที่ไม่เคยมีต้นไม้ที่มีชีวิต ไม่มีสัตว์ หรือมนุษย์ที่มีชีวิต นี่มันจะมีขึ้นมาอย่างไรได้. ในเมื่อโลกแท้ ๆ ที่แรกนั้น ถือกันว่าเป็นไฟที่เหลวคว้างอยู่อย่างเดียว จนกว่าไฟจะเย็นเป็นหินชนิดหนึ่งไปทั้งก้อน

ของโลก เรียกว่าหินไฟ หินอิกเนียส หินอะไรก็ได้แล้วแต่จะเรียก. และบอกว่า
 ในหินชนิดนั้น มีแร่ธาตุนานาชนิดรวมกันอยู่ในหินชนิดนั้น ฉะนั้นเมื่อล้าน ๆ ปี
 ต่อมา หินที่เย็นแล้วนั้น มันเกิดการเปลี่ยนแปลง จากแสงอาทิตย์บ้าง จากอื่นบ้าง
 มันสลายตัว เป็นส่วนน้อย ๆ เป็นอณู แล้วมันก็แยกไปตามอณูที่มีน้ำหนักต่าง ๆ กัน;
 ฉะนั้นธาตุต่าง ๆ มันจึงแยกไปรวมกันเป็นพวก ๆ. อณูของธาตุที่มีน้ำหนักมาก
 มันก็ไหลไปกองกันอยู่ที่แห่งหนึ่ง, อณูของธาตุที่มีน้ำหนักต่างกัน มันก็แยกไป
 กองอยู่ที่อีกแห่งหนึ่ง ๆ, อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป จนโลกนี้มีธาตุที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ
 เป็นธาตุ ๆ อยู่ที่ส่วนหนึ่ง ๆ ของโลก เช่นมีทองคำ มีดีบุก มีอะไรก็ตามใจ
 ทุกธาตุที่มันรวมอยู่ในโลกเป็นสาย ๆ ๆ ๆ เป็นกอง ๆ กลุ่ม ๆ. อย่างนี้มันไม่เคยมี
 แล้วมันมีขึ้นมาได้.

อีกทางหนึ่งซึ่งเมื่อความร้อนเหล่านั้นมันไม่มีแล้ว ความชื้นมันก็มี; ความ
 ชื้นมันก็มากขึ้นจนเป็นน้ำ จนมีฝนตก. ทั้งแดดทั้งฝนช่วยกันทำให้โลกนี้เปลี่ยน
 มันก็เปลี่ยนไป ๆ. พอมีน้ำในผิวโลก ความหมักหมมในน้ำก็ทำให้เกิดสิ่งใหม่
 ที่เรียกว่าเซลล์ที่มีชีวิต มันก็มาเป็นเซลล์ ที่มีชีวิตมีความรู้สึก สิ่งที่เรียกว่าใจ
 หรือธาตุจิตใจ ธาตุมโน ธาตุวิญญาน ก็เริ่มแสดงตัวออกมา. ที่แรกมันไม่ปรากฏ;
 มันไม่รู้จะแสดงได้อย่างไร เพราะมีแต่ไฟที่ลุกเป็นดวงอยู่; เมื่อเย็นแล้ว แล้วก็มี
 น้ำแล้ว มันจึงจะมีโอกาสที่ให้สิ่งที่เป็นธาตุชีวิต ธาตุความรู้สึกนี้ แสดงตัวออกมา
 ในเซลล์เล็ก ๆ. ต่อมาหลาย ๆ เซลล์รวมกันเป็นหน่วยหนึ่ง กระทั่งหลาย ๆ กลุ่มนั้น
 รวมกันเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง เป็นต้นไม้ขึ้นมา เป็นสัตว์มีชีวิตขึ้นมา จนเจริญเติบโตเป็นสัตว์
 เป็นต้นไม้ชนิดที่เห็นอยู่ในเวลานี้.

ฉะนั้นขอทำว่า ให้ไปดูกันในแง่ไหน เหลี่ยมไหน อย่งไรก็ตาม มัน
 ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา รุนแรงมากขึ้นไปอีก คือเป็น อิทัปปัจจยตา ถึงขนาดที่ว่า

ดวงไฟที่ลุกโผลง ๆ อยู่ นั้น มากกลายเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นต้นไม้ เป็น
อะไร อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ที่นี่ มานั่งกันอยู่ที่นี่; ซึ่งเมื่อก่อนนี้มันไม่มี มีแต่
โลกซึ่งกำลังลุกเป็นไฟ.

ถ้า อิทัปปัจจยตา ไม่เก่งจริง มันไม่ทำให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้;
ฉะนั้นขอให้มองดูกันในแง่นี้ ว่าวิวัฒนาการในส่วนวัตถุนี้ ก็คือ อิทัปปัจจยตา
ตามการค้นคว้า ตามการศึกษา ความรู้ ของนักวิทยาศาสตร์ นักชีววิทยารวม
กันทั้งหมด ที่แยกเกียรติยศให้แก่ชาลส์ ดาร์วิน ว่าเป็นหัวใจในวิชาแขนงนี้.
นี่เรียกว่า พุดกันตามจริง พุดกันด้วยวิทยาศาสตร์ ที่มีวัตถุประสงค์นี้ได้ ร่างกาย
มันก็วิวัฒนาการมาในลักษณะนี้ จนกระทั่งเป็นฐานที่ตั้ง สำหรับให้สิ่งที่เรียกว่า
จิตหรือนามธรรมนั้น มีโอกาสแสดงตัวออกมาได้ เป็นชีวิตที่มีความรู้สึกได้ เป็น
ต้นไม้เป็นสัตว์ เป็นคน; เกินกว่านั้นก็เป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรไปทางจิตใจ.

ถึงแม้ทางศาสนาไม่เชื่ออย่างนั้น โดยเฉพาะศาสนาที่ถือว่า มีพระเจ้า
เชื่อพระเจ้า, เขาก็ไม่เชื่ออย่างที่ดาร์วินว่า เพราะมันเสียหายแก่หลักของศาสนา
ที่พุดว่า พระเจ้าต่างหากเป็นผู้สร้างมนุษย์ สร้างสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งมนุษย์; ไม่ใช่
เป็นเองอย่างนั้น. เรามีตุ๊กตาปั้นอยู่ตัวหนึ่ง เป็นรูปลิงเอาหัวกระโหลกมนุษย์มา
พิจารณาดู แล้วลิงตัวนั้นก็นั่งอยู่บนกองหนังสือชีววิทยากองสูงเชียว. นี่พวกศาสนา
เขาเยาะเย้ยดาร์วิน; คือไม่ยอมเชื่อว่า มนุษย์วิวัฒนาการมาจากดวงไฟ ซึ่งไม่มีอะไร
นอกจากไฟลุกโผลง ๆ อยู่.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ที่เขาเชื่อว่าพระเจ้าสร้างนั้น มันก็ยังพุดไปตามวิถี
ที่ให้เห็นว่า เมื่อก่อนนี้มนุษย์ก็ไม่มี แล้วพระเจ้ายกบันดาลให้มี. นี่มันพุดอย่างภาษา
สมมติ ภาษาอุปมา เรียกว่าภาษาคนพุด มันก็พุดอย่างคน สร้างเหมือนปั้นตุ๊กตา;
ภาษาอย่างนั้นต้องตีความ. หมายความว่า ย่อมรับว่า มีสิ่งหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอำนาจมาก

ที่จะทำให้สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นแม้ว่าศาสนาไหนจะบัญญัติพระเจ้า หรือบัญญัติอะไร มันก็ไม่พ้นไปจาก ลักษณะการของ อิทัปปัจจยตา.

อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ก่อนว่า ตัวพระเจ้าเองนั้น ก็คือตัวกฎอิทัปปัจจยตา, การที่พระเจ้าทำให้สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปนี้ ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา, เพราะมันมีการสร้าง มีการทำให้เป็นไปให้ มีการเปลี่ยนแปลง; มันเป็น อิทัปปัจจยตา ไปหมด. ลัทธิคาร์วินก็เป็น อิทัปปัจจยตา ลัทธิศาสนาที่มีพระเจ้ายิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเต็มทีเดียวกันทั้งนั้น.

แม้พุทธศาสนาเราก็ยอมรับข้อเท็จจริงอันนั้น ด้วยกการบัญญัติคำว่า “อิทัปปัจจยตา”. พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า อิทัปปัจจยตา ขึ้นมาในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มันก็คือทั้งหมดนั่นคือ เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้นธรรมของพระเจ้า ไม่มีทางจะผิด. นี่ขอให้ช่วยเข้าใจกันไว้เลยว่า คำตรัสของพระพุทธเจ้าไม่มีทางจะผิด ทนต่อการพิสูจน์ทุกยุคทุกสมัย ทุกแง่ทุกมุม ก็คือคำว่า อิทัปปัจจยตา.

นี่แหละ เมื่อพูดถึงสิ่งต่าง ๆ ในทางวัตถุ หรือทางร่างกาย วิวัฒนาการทั้งหลายของสิ่งเหล่านั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา. ดูง่าย ๆ ที่ว่า เนื้อหนังของคนสมัยนี้ นีลองคลำเนื้อหนังของตัวเองดู; กับเนื้อหนังของคนสมัยหิน ของมนุษย์สมัยหินที่ยังมีขนเต็มตัว ยังอยู่ตามโคนไม้ตามถ้ำ ไปคลำดู มันผิดกันมาก; มันมีความกระด้าง ความนุ่มนวลอะไรต่างกันมาก. ยิ่งคนสมัยนี้ที่ไม่เคยถูกลมถูกแดด แล้วยังมีการกระทำต่อผิวหนังที่เรียกว่าประเพณีของผิวหรืออะไรอย่างนี้ ด้วยอาหารการกิน ด้วยการลูบไล้ต่าง ๆ มันมีผิวหนังที่ผิดกันมาก ทั้งที่ว่าคนเหล่านี้มันก็มีเชื้อสายเหล่ากอมาจากคนป่าสมัยโน้น. นี่ความเปลี่ยนแปลงมันมีอย่างนี้เอง.

ตั้งนั้นอย่าเข้าใจว่า เป็นคนละเรื่อง; มันมีเรื่องเดียวคือเรื่องความเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าคนป่าสมัยโน้นมาดูบลำเนื้อหนังของคนสมัยนี้ มันจะคิดว่าเป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่ง เป็นเทวดา เป็นอะไรก็ไม่รู้. ดูการเป็นอยู่ของคนสมัยนี้ คนป่าเหล่านั้นจะต้องคิดว่า พวกเราธรรมดา ๆ นี้เป็นเทวดา กินอาหารกันอย่างไร มีเครื่องมือเครื่องใช้อย่างไร แม้แต่ห้องส้วมห้องน้ำอย่างไร แต่งเนื้อแต่งตัว เครื่องนุ่งห่มอย่างไร. ไปดูซิ! พวกคนป่าเหล่านั้นเขากินอย่างไร เขาอนอย่างไร เขาถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะอย่างไร มันไม่มีอะไร แล้วมันตรากตรำ อยู่ด้วยลม แดด ฝน จนผิวหนังมันแข็งกระด้าง แทบจะยังไม่เข้าแล้ว, มันก็จะต้องนึกว่าอย่างคนเป็นอยู่เดี๋ยวนี้เป็นเทวดา. บางทีจะเกิดเป็นเทวดาชั้นแรกขึ้นมาที่มนุษย์สมัยนี้; แล้วมนุษย์สมัยนี้ยังหวังที่จะมีเทวดาอย่างชนิดอื่นอีก. รวมความว่า วิวัฒนาการทั้งหมดทั้งสิ้นในทางวัตถุเนื้อหนังร่างกายนี้คือตัว อิทัปปัจจยตา, ไม่มีสิ่งอื่น.

ที่นี้ดูทางจิตใจ มันก็มีวิวัฒนาการ จากความที่ไม่รู้ตัว, แล้วก็มา ยึดติดตัว คือรู้ตัวสำหรับจะยึด, แล้วก็มา รู้สำหรับที่จะไม่ยึด มีอยู่ ๓ ชนิด เท่านั้นแหละ ในส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจนี้. วิวัฒนาการทางจิตมนุษย์อันดับแรก แม้จะขึ้นมาจากสัตว์แล้ว ก็ยังไม่รู้ตัว; มันยังเพิ่งมาจากสัตว์หยก ๆ ยังไม่มีการบัญญัติว่าอะไรดี อะไรชั่ว, ยังไม่มีการบัญญัติว่านุ่งผ้าหรือไม่นุ่งผ้า เพราะฉะนั้น คนสมัยนั้น จึงไม่มีคำว่านุ่งผ้า หรือไม่นุ่งผ้า มันก็ปล่อยไปตามสะดวก แล้วมันจะรู้ตัวได้อย่างไร.

นี่ตามคัมภีร์ของพวกคริสเตียน บรรยายเรื่องนี้ไว้ให้เข้าใจได้ง่ายมาก. มันต้องถึงขนาดที่เรียกว่าได้กินผลไม้ชนิดหนึ่ง มันจึงจะรู้จักว่า อ้าว! ไม่ได้ นุ่งผ้า เกิดความแตกต่างระหว่างการนุ่งผ้ากับไม่นุ่งผ้า, เกิดความแตกต่างระหว่าง ผู้หญิงกับผู้ชาย, เกิดความแตกต่างระหว่างความดีกับความชั่วในที่สุด. ระดับแรก ไม่รู้จักดี ไม่รู้จักชั่ว, มันจึงเหมือนกัน ดีหรือชั่วไม่รู้. เมื่อไม่รู้ว่าเป็นดีหรือไม่รู้จัก มันก็เลยมีแต่สิ่งเดียวที่เหมือนกัน.

ต่อมามนุษย์รู้ว่ามิดีกับชั่ว มีเป็น ๒ อย่าง พอวิวัฒนาการถึงขนาด หรือถึงระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้รู้จักดี รู้จักชั่ว; อย่างพวกศาสนาคริสต์ียนเขาว่า กินผลไม้ต้นนั้นเข้าไปแล้ว. **แต่มันไม่รู้จักดีรู้จักชั่ว อย่างถูกต้อง** หรือถึงที่สุด; เป็นของได้รู้ใหม่ มันก็เลยรู้สำหรับยึดถือเรื่องดีเรื่องชั่ว ก็เลยติดดีกันเป็นการใหญ่ ตำนานติเตียนเรื่องชั่วมันเป็นการใหญ่ ยกย่องสรรเสริญเรื่องดีกันเป็นการใหญ่; นี้เรียกว่า ติดดี ติดชั่ว.

มันจะเป็นอย่างนี้อยู่พักหนึ่งยุคหนึ่ง จนกว่าจะเกิดคนฉลาดอย่างพระพุทธรูปเจ้าหรือท่านองพระพุทธรูปเจ้าเข้าไปแล้ว ว่าไอ้! นี่ไม่ไหว จะมาติดดีติดชั่ว แบบนี้จิตใจยังไม่เป็นสุขได้ ยังไม่สงบระงับได้; มันจึงรู้จักดีชั่วนี้สูงขึ้นไป จนถึงขนาดที่เรียกว่าไม่ควรจะยึดมันถือมัน. นี่เป็นจิตระดับที่ไม่ยึดมันถือมันในเรื่องดีเรื่องชั่ว; เป็นจิตอยู่เหนือดี-เหนือชั่ว.

เราจึงได้ครบเป็น ๓ ระดับในทางจิตใจ ที่มีวิวัฒนาการว่า ครั้งแรกที่สุด ไม่มีดีไม่มีชั่ว ไม่รู้ดีไม่รู้ชั่ว นี้ขั้นหนึ่ง, และครั้นยุคต่อมาก็ ยึดดี ยึดชั่ว และยุคต่อมาก็เรียกว่า เหนือดี เหนือชั่ว อยู่เหนือดี เหนือชั่ว ไม่ยึดทั้งดี ทั้งชั่ว นี่เป็นอิสระรอดพ้นออกไป เป็นนิพพาน พ้นจากการบีบคั้นของอิทัปปัจจยตา. เมื่อยังไม่รู้ดีรู้ชั่ว มันก็มี อิทัปปัจจยตา บีบคั้นอยู่แบบหนึ่ง ตามกฎเกณฑ์อันนั้น. **ที่นี้พอไปยึดดียึดชั่ว นี่คืออิทัปปัจจยตาที่สวयงามที่หลอกลวงที่สุด** หลอกลวงให้ยึดดี ยึดชั่ว แต่ก็ต้องเรียกว่า วิวัฒนาการเหมือนกัน เพราะมันสูงกว่า. ที่นี้ด้วยอำนาจบีบคั้นของ อิทัปปัจจยตา ทำให้คนทนทุกข์ทรมานทรมานอยู่เรื่อย ๆ ไปนาน ๆ เข้า มันก็รู้ว่าไม่ไหว จึงไปรู้เรื่องกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตาประเภทที่จะช่วยให้ขึ้นไปจนเหนือดี-เหนือชั่ว คือถึงนิพพานหรืออะไรทำนองนั้น แล้วแต่เราจะเรียกกัน ตามระบบของศาสนาหนึ่ง ๆ.

นี่วิวัฒนาการอย่างนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่จิตใจของมนุษย์ **จะเรียกว่า โดยธรรมชาติก็ได้ โดยพระเจ้านี้ก็ได้** เพราะมันมีผลอย่างเดียวกัน. วิวัฒนาการโดยธรรมชาติมันก็คือ อิทัปปัจจยตา, วิวัฒนาการโดยพระเจ้านั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา; เพราะได้แสดงให้เห็นแต่ก่อนแล้วว่า พระเจ้าคืออะไร. แนวทางจิตใจของมนุษย์ ได้วิวัฒนาการไปเป็นขั้น ๆ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

ขอให้หมดความสงสัยเสียที่เกิดว่า **ความเจริญวิวัฒนาการในทางจิตนั้น ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; ต้องทำให้ถูกต้อง ต้องควบคุมให้ถูกต้อง** คือให้เป็นไปในทางที่จะอยู่เหนือความยึดมั่นถือมั่น; อย่าให้เป็นเรื่องความยึดมั่นถือมั่นมากขึ้น.

ที่นี้**ดูทางสติปัญญาที่สูงขึ้นไปอีก.** คำว่าจิตใจในที่นี้เราหมายถึง สิ่งที่มีสมรรถภาพในการคิดนี้รู้สึก หรือทำงานทางจิตใจ; ส่วนสติปัญญานั้นไม่ใช่จิตใจ ไม่ใช่ตัวจิตใจ แต่เป็นสิ่งที่จิตใจอาจจะรู้สึกได้ รู้สึกได้ทางจิตใจ หรือว่าต้องเกี่ยวกันอยู่กับจิตใจ **มันก็มีทางที่จะวิวัฒนาการของมันได้เองอีกทางหนึ่ง** คือทางสติปัญญา. นี่มันเป็นการศึกษาโดยแท้จริงของมนุษย์ที่ทำให้มีสติปัญญา มันแยกออกได้จากจิตใจ เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้มีสติปัญญาก็ได้, เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้ไม่มีสติปัญญาก็ได้; ฉะนั้นจึงถือว่า มันไม่ใช่สิ่งที่เดินทางเดียวกัน.

แต่การที่เราจะอบรมสติปัญญา ก็ต้องอบรมผ่านโดยทางจิตใจ หรือว่าการเป็นอยู่ทั้งหมด รวมทั้งร่างกาย ด้วยชีวิตทั้งหมดนี้; มีการศึกษาให้รู้ แล้วมีการปฏิบัติให้จริงไปตามที่รู้ ก็เกิดแสงสว่างอันใหม่ขึ้นมาในจิตใจ ซึ่งจะทำให้จิตใจเปลี่ยนแปลงได้ด้วย หรือว่าสามารถจะทำให้จิตใจไม่ต้องเป็นทุกข์. แม้ว่าลำพังกายตัวร่างกาย ตัวจิตใจล้วน ๆ มันจะเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มันเปลี่ยนแปลงจะเป็นทุกข์ อยู่ตามธรรมชาติ แต่ถ้ามีสติปัญญาที่วิวัฒนาการสูงพอ มันก็จะช่วยแก้ไขเพื่อว่า

จิตใจนั้น จะไม่วิวัฒนาการไปในทางที่จะเป็นทุกข์; มันจะวิวัฒนาการไปในทางที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีทุกข์ยิ่งขึ้น, หรือทุกข์ไม่เป็น.

ฉะนั้นสติปัญญาสูงสุด มันก็หมายความว่า จิตใจนั้นได้รับการอบรมถึงที่สุด พลอยเป็นจิตใจที่สูงขึ้นไปด้วย. แต่ความสามารถหรือสมรรถภาพหรือตัวจริงนั้นมันอยู่ที่สติปัญญา. เขาจึงมีวิธีการอบรมสติปัญญา ไว้โดยเฉพาะต่างหากคือทำให้รู้แจ้ง. การอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพล้วน ๆ นั้นเรียกว่าอบรมจิต เป็นวิวัฒนาการของจิตล้วน ให้มีกำลังใจสูงจนถึงเหาะเหินเดินอากาศ แสดงฤทธิ์แสดงปาฏิหาริย์ได้. อย่างนั้นเรียกว่าอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพตามแบบของจิตล้วน ๆ แต่ไม่มีสติปัญญา. ดังนั้นพวกยักษ์พวกมารก็เหาะได้ แต่ไม่มีการบรรลุมรรคผล.

ที่นี้พระอรียเจ้าไม่ต้องเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่มีปัญญาบรรลุมรรคผลจนดับทุกข์ ทำนิพพานให้ปรากฏได้. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า จิตใจ นั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า สติปัญญา. ด้วยเหตุนี้มันจึงมีแนวหรือสายของวิวัฒนาการของมันเอง แต่แล้วในที่สุด วิวัฒนาการของสติปัญญานี้ ก็ไม่พ้นไปจาก อิทัปปัจจยตายังคงเป็นตัว อิทัปปัจจยตา เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น อย่างนี้เรื่อยไป; ไม่มีอะไรนอกไปจากกฎนี้.

ฉะนั้นขอให้ถือว่า **อิทัปปัจจยตา เป็นทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ** : วิวัฒนาการทางวัตถุ ทางกายก็ดี, ทางจิตก็ดี, ทางสติปัญญาก็ดี, ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา ที่เรียกว่า “ความเป็นอย่างนั่นเอง”; ไม่มีอะไรที่จะวิเศษวิโส ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น คือความเป็นอย่างนั่นเอง-อย่างนั่นเอง.

ฉะนั้นขอให้จับหลักเกณฑ์อันนี้ แล้วก็ไปใคร่ครวญให้ดี ๆ ว่า **ยิ่งคุณลึกเข้าไป ก็ยิ่งพบแต่อิทัปปัจจยตา**. ดูผิว ๆ เฝิน ๆ ก็พบแต่ อิทัปปัจจยตา

อย่างง่าย ๆ อย่างธรรมดา ๆ; ยิ่งดูลึกลงไปก็ยิ่งพบ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ลึกลงไป. หรือจะดูที่วัตถุคือสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นสสารต่าง ๆ ที่ยังไม่มีชีวิต ยังไม่เป็นเซลล์ที่มีชีวิต นี่มันก็มีแต่ปรมาณู มีอณูที่ไม่มีชีวิต มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ไม่หยุดอยู่ ไม่คงที่.

ที่นี้วัตถุที่มีชีวิต แต่ยังมีได้ประกอบกันเป็นกลุ่มเป็นกาย เช่น เซลล์หนึ่ง ๆ ที่มันจะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์ของโลก ที่ยังไม่มีชีวิต. แล้วในโลกนี้มีน้ำ มีความหมักหมมในน้ำ ทำให้เกิดเป็นเซลล์ที่มีชีวิตหนึ่ง ๆ ขึ้นมา เรียกว่าสัตว์เซลล์เดียว มีชีวิตในเซลล์เดียว; อย่างนี้มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่อย่างนี้ยังไม่เรียกว่ากาย เซลล์นั้นยังไม่เรียกว่ากาย; เพราะคำว่า “กาย” แปลว่าหมู.

ถ้าใครยังไม่ทราบก็จงทราบเสียเถิดนี่ว่า คำว่า กายะ หรือกายนั้น แปลว่าหมู หรือกลุ่ม; ตัวหนังสือแท้ ๆ แปลว่ากลุ่มหรือหมู. และเดี๋ยวนี้มันเป็นกลุ่มของวัตถุ กลุ่มของเซลล์ นี้เรียกว่ากาย; ถ้ากลุ่มของสิ่งอื่น ๆ ก็เรียกว่ากายเหมือนกัน เช่น ผัสสะกาโย-กลุ่มแห่งผัสสะ; เวทนากาโย-กลุ่มแห่งเวทนา, เป็นต้น.

นี้หมายความว่า กลุ่มแห่งผัสสะหลาย ๆ ชนิด ผัสสะทางตา ทางหู ทางลิ้น ฯลฯ รวมกันเรียกว่ากลุ่มแห่งผัสสะ เรียกว่าผัสสะกาโย หรือผัสสะกาย; หรือว่าเวทนากาโย เวทนาทางตา ทางหู ก็เรียกว่าเวทนากายะ คือกลุ่มแห่งเวทนา; เรียกรวม ๆ ว่านามกาย คือกลุ่มแห่งนามธรรม-กลุ่มแห่งสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือจิต. คำว่ากายแปลว่าหมู; เช่นเรียกว่ายกพลพลกายไปรบไปราก็นี้ พลกายแปลว่าหมูแห่งคน; กายแปลว่าหมู. ที่นี้ร่างกายเรานี้ก็แปลว่าหมู คือหมูแห่งขันธ์แห่งธาตุแห่งอายตนะ, หมูแห่งดิน น้ำ ลม ไฟ หมูแห่งธาตุทั้ง ๖ รวมกันเข้า; เราเรียกว่ากาย. คำว่า กาย แปลว่าหมู.

ที่นี้ในสมัยที่ในโลกนี้มีแต่สัตว์เซลล์เดียว ยังไม่รวมกันเป็นหมู่ เป็นหลายเซลล์ ไม่ก่อเป็นรูปเป็นร่าง เป็นอะไรขึ้นมา มันก็มีอยู่ยุคหนึ่ง คือยังไม่มีกาย; แต่ถึงอย่างนั้นก็**เป็น อิทัปปัจจยตา เท่ากัน**. ต่อมาเซลล์เหล่านั้นเกิดรวมกันเข้าหลาย ๆ เซลล์เป็นหนึ่งหมู่ และหลาย ๆ หมู่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มีชีวิต; จนกระทั่งมันมีมากมาย นับไม่ถ้วน เป็นเนื้อเป็นหนังขึ้นมา; หรือว่าเป็นต้นไม้ เป็นเปลือกเป็นใบ เป็นแก่น เป็นอะไรขึ้นมา; นี่มันเป็นกายแล้วเดี๋ยวนี้ เป็นกายโดยสมบูรณ์ เป็นกายของต้นไม้ เป็นกายของสัตว์ ของมนุษย์.

อย่างนี้ก็อย่าแปลกประหลาด มันก็อย่างนั้นเอง มันเท่ากันกับพวกเซลล์เดียว คือมันยังเป็นอิทัปปัจจยตา เท่าเดิมอยู่นั่นเอง; แต่มันมีวิวัฒนาการมาก. มันจะมากเท่าไร **มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา** ต้นไม้มันเคลื่อนที่ไม่ได้; ต่อมามันมาถึงสิ่งที่เคลื่อนที่ได้ก็เรียกว่าสัตว์ อย่างเลวก็สัตว์เดรัจฉาน อย่างดีก็สัตว์มนุษย์; แต่**มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา**. อย่าตีราคาให้มันมากไปกว่านั้น อย่าไปยกมือท่วมหัวบูชาว่ามันวิเศษสูงสุดอะไร. มันคือ**อิทัปปัจจยตา ที่หลอกลวงมากขึ้น** ไม่มีอะไร.

ดังนั้นต่อไป**ให้เป็นเทวดา มันก็แค่อิทัปปัจจยตาเท่านั้นแหละ**; ให้เป็นพรหม เทวดาชั้นสะอาดบริสุทธิ์ มันก็**แค่อิทัปปัจจยตา**. เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สิ่งใด; คือว่าไม่มีสิ่งใดที่ควรยึดมั่น เพราะว่ามันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. หรือถ้าเรียกให้กว้างก็เรียกว่า **ตถตา คือมันอย่างนั้นเอง!**

นี่**ทางกายและทางจิต ทางสติปัญญา** ๓ ทางนี้ มันเป็นสิ่งที่เรียกว่า **“อัญญมัญญุปัจจัยแก่กันและกัน”** อัญญะ มัญญะ แปลว่า แก่กันและกัน; อัญญะแปลอื่น; อัญญะมัญญะแปลว่าอื่นและอื่น คือคนหนึ่งกับคนหนึ่ง ซึ่งเราพูดเป็นไทยว่า แก่กันและกัน. วิวัฒนาการทางกาย ก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจัย แก่วิวัฒนาการทางจิต, วิวัฒนาการทางจิตก็เป็นวิวัฒนาการทางกาย;

แล้วมันก็เป็นอัญญะมัญญะปัจฉัย แก้ววิวัฒนาการทางสติปัญญา; วิวัฒนาการทางสติปัญญา ก็เป็นอัญญะมัญญะปัจฉัยแก้ววิวัฒนาการทางกายและทางจิต.

เมื่อสวดศพจะได้ยินคำว่า อัญญะมัญญะปัจฉัยโย ทุกทีที่สวดศพ; ก็แปลว่าเขาบอกว่า อัญญะมัญญะปัจฉัยโย นั่นคือสิ่งที่มันจะต้องอาศัยกันและกัน จึงจะเป็นไปได้ กายก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยสติปัญญา สติปัญญาก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยกาย, กายก็ต้องอาศัยจิต,อย่างนี้. มันจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันอย่างนี้; **นี่ยังเป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่มันเป็นไปตามลำพังไม่ได้; มันไปไม่รอด มันต้องเนื่องสัมพันธ์กันอาศัยซึ่งกันและกันเป็น อิทัปปัจจยตา.**

นี่เท่าที่พูดมานี้ ดูเหมือนจะไม่มีอะไรเหลือแล้ว มันเป็นการปิดหมดทุกช่องทุกทางแล้ว**ไม่มีอะไรรอดออกไปได้จากอำนาจของ อิทัปปัจจยตา.** แม้ว่ามนุษย์จะได้เข้าไปทำความพยายามเหมือนกับจะแก้ไขเหมือนกับจะเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์อันนี้; แต่แล้วมันก็เป็นไปไม่ได้. **ยิ่งเข้าไปแก้ไขมันยังเป็น อิทัปปัจจยตาหนักขึ้นไม่เชื่อลองดู.** ไม่ใช่ว่าเป็นหมอลแล้ว จะไปแก้ไขความตายได้; ยิ่งไปแก้ไขเข้า มันก็ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา เพิ่มขึ้นมาอีกทางหนึ่ง.

ฉะนั้นรู้ว่ามันเป็นอย่างไรแล้วก็มีจิตใจที่ไม่ยึดมั่น ถือมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมีง เป็นกู เป็นอะไร ต้องไม่มี; เห็นว่าเป็นอิทัปปัจจยตา เสมอกัน. เพราะฉะนั้นมีความรักใคร่ เอ็นดู เมตตาปราณีกันดีกว่าที่ว่าจะจะเป็นศัตรูกัน.

สำหรับเรื่องในพุทธศาสนานั้น ต้องการจะพูดเฉพาะแต่สิ่งที่มันจำเป็นโดยด่วน ซึ่งได้แก่ความทุกข์ที่มีอยู่ในใจ เพราะฉะนั้นเรื่องอิทัปปัจจยตาจึงมุ่งหมายเฉพาะแต่เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท เหมือนกับที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายเมื่อตะกั้.

ปฏิบัติสมาธิ เป็นอย่างไร? ปฏิบัติสมาธิ คือ ความที่อวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดสฬายตนะ; สฬายตนะให้เกิดผัสสะ; เรื่อยไปจนถึงทุกข์; นี่คือ ปฏิบัติสมาธิจนเกิดทุกข์. **นี่คือ อิทัปปัจจยตา ที่ต้องรู้ก่อน ที่จำเป็นที่สุด ที่ด่วนที่สุด สำหรับที่จะต้องรู้ก่อน;** ถ้าไม่อย่างนั้นจะเสียสิ่งที่เกิดมา. ช่วงที่เกิดมาไม่กี่ปี มันก็จะแตกตายทำลายชั้นธไปเสียก่อน ถ้าไม่ได้รู้เรื่องนี้ มันก็เท่ากับว่า เกิดมาเป็นทุกข์ ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ถ้าไปเกิดรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เข้ามันหายใจ แล้วมันไม่มีทุกข์ แล้วมันหัวเราะเยาะความทุกข์หัวเราะเยาะความตาย หัวเราะไปทุกอย่างที่เป็นอิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา กลายเป็นสิ่งสำหรับให้หัวเราะ คือไม่ยึดมั่นถือมั่น. ดังนั้นช่วยจำปฏิบัติสมาธิไว้ให้ดี ๆ วันหลังจะพูดกันอย่างละเอียดเรื่อยๆไป. และ ก็เคยพูดมาแล้วด้วย อวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณให้เกิดนามรูป ฯลฯ.

มันจะมี ปฏิบัติสมาธิ ทุกคราวที่เราใจ เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อกายได้สัมผัสผิวนั่ง หรือเมื่อจิตได้อารมณ์อะไรมารู้สึก. ๖ ประการนี้ ๖ เวลานี้ ถ้าเราใจแล้ว ปฏิบัติสมาธิจะไหลขึ้นมาทันทีสำหรับเป็นทุกข์. นี่คือ อิทัปปัจจยตา ที่ร้ายกาจ ที่จะทำให้เกิดความทุกข์; จึงต้องรู้ก่อนเรื่องใดหมด และต้องรีบปฏิบัติให้ได้ก่อนเรื่องใดหมด; จะเอาไว้พูดกันละเอียดทีหลังเป็นแง่ ๆ เป็นมุม ๆ ไป.

ในทีนี้วันนี้โดยสรุปแล้ว ต้องการจะพูดแต่เพียงว่า **อย่าไปบูชาวิวัฒนาการในฐานะเป็นของประ-เสริญเลิศลอยอะไร** มันจะโง่มากขึ้นไปอีก มันจะไปหลงใหลในสิ่งที่ธรรมดาไม่เป็นความทุกข์ ก็กลายเป็นความทุกข์ขึ้นมา. เช่นอะไร

ออกมาใหม่ไม่จำเป็นจะต้องซื้อ ไม่จำเป็นจะต้องใช้ ไม่จำเป็นแก่ชีวิต ก็อย่าไปซื้อมัน; แต่ถ้ามันงในเรือของใหม่ของแปลก ก้าวหน้าวิวัฒนาการ มันก็อุตสาหกรรมเสียเงินไปซื้อ ให้เปลืองค่าข่าวสารของลูก ของครอบครัว; นี่มันงถึงขนาดนี้ก็ได้อีก.

ถ้าเรารู้เรื่องว่า วิวัฒนาการนั้นก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า อิทัปปัจจยตา เขาคิดอะไรขึ้นมาได้ เราจะดูเล่นก็ได้ ไม่ต้องเสียเงินไปซื้อมันมา เว้นแต่ว่าจะเอามาทำประโยชน์อะไรได้จริง ๆ เป็นการค้าเป็นการอะไรอย่างนั้น มันก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง. แต่ถ้าหลงเที่ยวไปซื้อเอามาไว้ให้อิ่มใจ ให้รู้สึกว่ามีอะไรดี ๆ กับเขา อย่างนี้แล้ว มันก็เรียกว่าไม่ฉลาดเลย; หรือพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถูก อิทัปปัจจยตา นี่มันหลอกเอา; มันไม่หลอกเฉย ๆ มันจะกัดเอาให้เจ็บปวด. นี่เราอย่าได้เห่อ อย่าได้หลง ในเรื่องที่ว่า มันแปลก มันมีอะไรแปลก ๆ มันมีอะไรก้าวหน้าแปลก ๆ; เราจะดูก็ได้ แต่ไม่ต้องเอาเงินไปซื้อมันมา หรือว่าเราจะพลอยดูกับคนอื่นก็ได้ เพื่อการศึกษาว่านี่มันก็ไม่มีอะไร นอกจากบ้ามากไปกว่าเดิมชนิดหน่อย.

นี่เรียกว่า เราอยู่ในโลกด้วยชัยชนะ ไม่ง เพราะรู้อิทัปปัจจยตา, ไม่ตื่นเต้นไม่หวั่นไหว ไปตามสิ่งใด หรือใคร ๆ ในโลกอันวุ่นวาย. ข้อนี้มันสำคัญหรือไม่สำคัญ ไปคิดดูเองเถอะ. ความไม่ตื่นเต้นก็คือ ไม่ทิ้ง ไม่สนใจ ไม่ตื่นเต้น; ไม่หวั่นไหว คือ ไม่หวาด ไม่กลัว ไม่อะไร ไปตามสิ่งใด หรือบุคคลใด ๆ ในโลก อันแสนจะวุ่นวายมากขึ้น.

นี่มันจะช่วยให้มันจะไม่กลัวอะไรหมด มันไม่ต้องกลัวอะไรหมด; **ที่เขา** **กลัวกันนั้นเราก็จะหัวเราะเยาะได้;** มันจะทำอะไรกันอีกต่อไปเราก็หัวเราะเยาะ เพราะความตายก็เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ถึงคราวตายก็ตายอย่างหัวเราะ ไม่ต้องกลัว ขอให้มีความสุขปัญญาต่อ อิทัปปัจจยตา ให้มากและเพียงพออยู่เสมอ เราก็จะรอดตัวได้.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีก
นิดหนึ่งในวันนี้ว่า วิวัฒนาการทั้งหลายเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา; ก็จะค้ำกันกับที่
อุตสาหกรรมมางัฟิง และอาตมาก็อุตสาหกรรมมางัฟุด.

ขอยุติกันสำหรับวันนี้ ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดอานิสงส์ของพระธรรมต่อไป.

อิทัปปัจจยตา
ในฐานะธรรม-ทั้งปวง หรือ ทุกสิ่งรอบตัวเรา

-๖-

เสาร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในอันดับที่ ๖ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะธรรมทั้งปวง
หรือทุกสิ่งรอบตัวเรา** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่เป็น
อย่างดีแล้ว. เกี่ยวกับเรื่องนี้ อยากจะชักชวนความเข้าใจกัน
ทุก ๆ คราว ที่มีการบรรยายนี้ว่า อาตมามีความประสงค์อย่างยิ่ง
ที่จะให้พวกเราพุทธบริษัททั้งหมด คำนึงเกี่ยวกับคำว่า “อิทัป-
ปัจจยตา” โดยเหตุที่ว่าเป็นคำสำคัญที่สุด ในพระพุทธศาสนา
ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา; แต่แล้วกลับไม่มีใครเอามาพูด ไม่มีใครได้ยิน
จมหายเงียบอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นที่น่าสลดสังเวช. จึงขอชักชวนท่านทั้งหลาย

ให้ร่วมมือกัน ทำให้สิ่งออกมาสู่การพูดจา เป็นประจำวันของพวกเขา. แม้ว่า จะยากลำบากบ้าง แต่ก็ไม่ใช่วิสัย, ถ้าเอามาพูดกันอยู่บ่อย ๆ ก็ย่อมจะได้ยินได้ฟัง จนเป็นคำธรรมดา แล้วก็จะเข้าใจกันได้ง่ายขึ้นในที่สุด.

ขอให้สังเกตดูว่า ในพระสูตรสั้น ๆ สูตรนี้ ที่พระภิกษุสงฆ์นำมาสาธยาย ช่วงเวลา ๔๐ นาทีนี้ มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ถึง ๒๒ ครั้ง แล้วก็มีคำที่สำคัญ คือสรุปลงขึ้นขึ้นไปอีก คือคำว่า ตถตา ถึง ๑๑ ครั้ง และคำว่า อวิตถตา อนัญญถตา เป็นต้น อีก ๑๑ ครั้ง. คำเหล่านี้มีความหมายเนื่องถึงกันไปหมด เรียกว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แม้ว่าตัวพยัญชนะนั้นมันจะต่างกันบ้าง.

อิทัปปัจจยตา แปลว่า *ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น*; **ตถตา** หมายความว่า*ความเป็นอย่างนั้น* ก็คือความที่มันต้องเป็นอย่างนั้น มันไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ คือต้องเป็นว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. และถือว่าเป็น **ธัมมัญญิตตา** คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา; และเป็น **ธัมมนิยามตา** เป็นกฎตายตัวของธรรมดา เราควรจะชินกันกับถ้อยคำเหล่านี้ ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่คำ ให้สมกับที่ว่าเป็นพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนา.

คำว่า อิทัปปัจจยตา นั้น เดี๋ยวถึง ปฏิจจสมุปปาท พระพุทธองค์ตรัสเรียก ปฏิจจสมุปปาท ว่าอิทัปปัจจยตา. ปฏิจจสมุปปาท คือสิ่งที่อาศัยกันและกัน แล้วเกิดขึ้น ๆ ก็คือ อิทัปปัจจยตา คือเพราะความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. นี่เป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา.

แม้ว่าเราจะกล่าวกันว่า หัวใจของพุทธศาสนา มีอยู่อย่างนั้น มีอยู่อย่างนี้ มีอยู่อย่างนั้น ตั้งหลายสิบอย่าง แต่มันมาสรุปความรวมอยู่ที่คำ ๆ นี้ว่า

“อิทัปปัจจยตา”. ในพระบาลีนี้ ใช้คำที่เหมือนกันกับคำในธรรมนิยามสูตร ที่เอ่ยถึงแต่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าเป็นธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา; นั้นมันก็เป็น การแสดงถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ส่วนในสูตรนี้แสดง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชัดลงไปถึงกับว่า เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มันเป็นอย่างนี้เอง ไม่เป็นอย่างอื่น. ดังนั้นจึงเป็นหัวใจของพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นธัมมธาตุ คือสิ่งที่มีอยู่ตลอดกาล โดยไม่คำนึงในข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้นก็ตามที สิ่งนี้ย่อมมีอยู่ในฐานะเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างนี้.

พระพุทธองค์ก็ตรัสอย่างนี้ ท่านตรัสว่า ท่านรู้ ท่านเห็น ท่านเข้าใจ เรื่องนี้จึงปฏิญาณว่าเป็นพระเจ้า. เมื่อยังไม่เข้าใจเรื่องนี้ ก็ยังไม่ปฏิญาณ พระองค์ว่า เป็นผู้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมผัสโพธิญาณ. ครั้นรู้เรื่องนี้แล้ว ก็ทรงเปิดเผย ทรงบัญญัติขึ้นมาแสดงให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นการหายใจ ของที่เคยคว่ำอยู่มาแต่ก่อนให้เป็นที่เข้าใจ แล้วก็มีพระพุทธภาสิตที่ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา; ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” และตรัสว่า “ผู้ใดเห็น ปฏิจสุมุขบาท ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้เห็นธรรม” ขอให้คิดดูว่า มีความสำคัญมากน้อยอย่างไรสำหรับเรื่องนี้. ผู้ที่จะเห็นธรรม ที่มีค่าเท่ากับเห็นพระตถาคตนั้น คือการเห็น อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นขอให้ธรรมะนี้เป็นที่คุ้นเคย แก่ปาก แก่หู แก่ลูกตา หรือแก่อะไร ของเราเป็นประจำวันเกิด.

ที่จริงก็มีคนพูดถึงสิ่งนี้กันอยู่บ้างเหมือนกันแต่ว่าไม่ได้พูดเป็นภาษาบาลี เขาพูดเป็นภาษาชาวบ้าน. ที่พูดว่า มันเป็นไปตามเรื่องของมัน นั้น คือพูดถึงอิทัปปัจจยตา. และพูดว่า มันเป็นอย่างนี้เอง อย่าไปยินดียินร้ายกับมัน นั้น คือตถตา; อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งข้อนี้ก็ขอเตือนแล้วเตือนอีกว่า จงรู้สึกละอายคุณตา

คุณยาย แก่ ๆ เฒ่า ๆ ที่ไม่รู้หนังสือตามบ้านนอกคอกนา แต่ก็พูดเป็นเหมือนกันว่า ลูกเอ๋ย หลานเอ๋ย! อย่งไปเสียใจกับมัน มันต้องเป็นไปตามเรื่องของมัน หรือมัน ต้องเป็นอย่างนั้นเอง. เช่นเมื่อมีใครตายลง หรือว่ามีความเสื่อมเสียวิบัติอะไรต่าง ๆ ที่เขามักจะร้องให้กันบ้าง หรือในกรณีที่ตรงกันข้ามก็ดีใจ หัวเราะถึงโอดบ้าง; คนแก่ ๆ ก็พูดว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันเอง นี้เรียกว่า ยายแก่คนนั้น ถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไปตามสิ่งทั้งหลายที่ เปลี่ยนแปลง. นี้แหละคือการที่มีพุทธศาสนาตัวจริงอยู่ที่นั่น.

แต่เดี๋ยวนี้มันไม่ค่อยจะมี มีแต่จะรักหรือจะเกลียด ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง กันอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น. คำพูดประจำวันไม่มีว่า อิทัปปัจจยตา หรือตถตาเลย มีแต่คำพูดว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู จนถึงต้องล้างหู อย่งนี้ มีอยู่เป็นประจำ ขอให้คิดดูเถิดว่ามันเป็นอย่างไร. ในวันหนึ่ง ๆ เรามีกันแต่ คำพูดว่า เงินของกู ทองของกู เดียวที่นั่น เดียวที่นี่ เกรอไปหมด ไม่มีใคร พูดว่า อิทัปปัจจยตา ตถตา เป็นต้น.

ถ้าว่าจิตใจมองเห็น อิทัปปัจจยตา คือข้อที่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น แล้วมันจะร้องว่า เงินของกูไม่ออก; มันร้องออกมาไม่ได้ว่า เงินของกู ว่าทองของกู ว่าเมียของกู ว่าลูกของกู มันร้องออกมาไม่ได้; ในเมื่อ เห็น อิทัปปัจจยตา. เดียวนี้เราก็อุดกันทุกวัน ได้ยินอยู่ทั่วไปหมด เรื่องเงินของกู เรื่องทองของกู มันก็ยอมแสดงอยู่ในตัวว่า ไม่มีการเห็น อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้น ขอให้ช่วยกันชวนชวนายให้พุทธบริษัทเรา เข้าถึงพระพุทธเจ้า คือ เห็นพระองค์ เห็นพระตถาคต ด้วยการเห็นธรรมนี้กันให้มากขึ้น; ใช้คำว่า เมื่อมันเป็นของมันอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันเอง เหล่านี้ให้มากขึ้น. ลูกตลอดเตอรี เมื่อมีโชคดี ได้ลาภใหญ่หลวงก็ว่า อิทัปปัจจยตา มันเท่านั้นเอง.

หรือเมื่อเสียเงินไปหมด มันก็ อิทป์ปัจจัยตา มันเป็นอย่างนั้นเอง นี่หมายความว่า มันคงมีสติปัญญาอยู่แก่เนื้อแก่ตัว; พุทธอีกทีหนึ่งก็ว่า มีหัวใจพุทธศาสนาอยู่กับเนื้อ กับตัว; พุทธอีกทีหนึ่งก็ยังสามารถได้ว่า มีองค์พระพุทธรูป พระตถาคตนั้นอยู่กับเนื้อกับตัว อย่างที่พระองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้หนึ่งเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้หนึ่งเห็นธรรม”; และระบุไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า “ผู้ใดเป็น ปฏิจจสมุปบาท ผู้หนึ่งชื่อว่าเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม ผู้หนึ่งชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท” คือเห็น อิทป์ปัจจัยตา ว่า เพราะ ความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลาย พยายาม กำหนดจดจำใจความของอิทป์ปัจจัยตาไว้ ในลักษณะอย่างนี้เถิด มันจะเป็นการแก้ไข สิ่งต่าง ๆ ในวงพุทธบริษัทเราให้ดีขึ้น ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ให้มีประโยชน์ยิ่งขึ้น.

เพราะเหตุผลดังที่กล่าวนี้ อาตมาจึงพยายามที่จะบรรยายเรื่องนี้ แม้ว่า เป็นเรื่องที่ชวนงงนอนสำหรับคนที่ฟังไม่รู้เรื่อง แต่ว่าจะเป็นเรื่องที่ทำให้หูตาแจ่มใส สว่างไสว สำหรับคนที่ฟังรู้เรื่อง เพราะว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ดังที่กล่าว มาแล้ว. ดังนั้นจึงได้ออกโปรแกรมกำหนดกาลการบรรยายในภาคมาฆบูชานี้ทั้ง ๑๓ ครั้ง ว่าจะบรรยายเฉพาะเรื่อง อิทป์ปัจจัยตา ดังที่ได้โฆษณาไปแล้ว. ทั้งนี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็น อิทป์ปัจจัยตา ในแง่ต่าง ๆ กัน ทุกแง่มุม จนรู้จัก อิทป์ปัจจัยตา อย่างทั่วถึง.

ในครั้งแรกที่สุด ได้ชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ยังจม เจียบอยู่ในพระไตรปิฎก คือไม่มีใครเคยถึง อิทป์ปัจจัยตา และนำมาพูดอยู่ติดปาก เป็นประจำวัน ว่าเพราะสิ่ง ๆ นี้เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มีแต่จะมองเห็น ไปในรูปที่ว่า เงินของกู ทองของกู อะไรของกู แล้วก็โกรธบ้าง แล้วก็เกลียดบ้าง รักบ้าง ชังบ้าง เป็นอย่างนี้กันทั้งโลก. และถ้ามองไปถึงโลกที่ไม่ใช่พุทธบริษัทแล้ว อาจจะเป็นมากกว่านี้อีกก็ได้ ฉะนั้นเพื่อไม่ให้หัวใจของพระพุทธศาสนาจมเจียบอยู่

ในพระไตรปิฎก จึงค้ำเอามา แล้วยังจะทำทุกอย่างทุกประการ ที่จะให้สิ่งนี้เป็นที่
เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในหมู่พุทธบริษัท จนมาชินอยู่ที่ปากสำหรับจะพูด แล้วหู
ก็จะได้ยินบ่อย ๆ ถึงคำนี้ แล้วตาก็จะได้เห็นบ่อย ๆ ถึงตัวหนังสือ ที่แสดงถึงคำ ๆ นี้
อย่างนี้เป็นต้น.

ในครั้งที่ ๒ ได้แสดงให้เห็นว่า อิทัปปัจจยตา มีความสำคัญในฐานะ
ที่เป็นศาสตร์ หรือเป็นวิชาทุกอย่างในโลกนี้ นี้ก็เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ศาสตร์
หรือวิชาทั้งหลาย ที่คนชอบหลงไหลกัน หรือว่าที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่นั้น
ล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ต่อให้เป็นนักปราชญ์เฉลียวฉลาดในระดับ
ไหนมา มันก็ต้องอาศัยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงจะบัญญัติศาสตร์และวิชา
เหล่านั้นขึ้นมาได้ และให้เป็นสิ่งที่ใช้ประพฤติปฏิบัติได้. ถ้ามันผิดจากหลักเกณฑ์
อันนี้ไปแล้ว มันก็เป็นศาสตร์หรือเป็นวิชาที่เกิดขึ้นไม่ได้; หรือแม้ว่าจะบัญญัติขึ้นมา
มันก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร เพราะว่ามันปฏิบัติไม่ได้. นี้ขอให้สนใจว่า อย่าไปเข้าใจ
เรื่องศาสตร์ เรื่องวิชาว่า มันเป็นเรื่องอื่น ซึ่งมันวิเศษไปกว่าหัวใจของพุทธศาสนา.

ในครั้งที่ ๓ ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อที่ว่า สิ่งที่เราพูด เราคิด เรานึก ว่าตัวเรา
หรือของเราในทุกแง่ ทุกมุมนั้น มันก็ล้วนแต่เป็นกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.
ตัวเราในทุกความหมายเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่มีอันนี้แล้ว ตัวเรา
ก็มีได้มี. มันมีความเป็นไปตามปัจจัย จึงทำให้เกิดการคิดอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมาบ้าง
หรือทำให้ร่างกายเจริญงอกงามบ้าง มันล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา
หรือว่าเป็นตัว อิทัปปัจจยตา นั่นเอง ที่กำลังเป็นอยู่. ทำไปเราไม่มองดูจนเห็น
ในที่ทั่วไปอย่างนี้.

ในครั้งที่ ๔ ได้พูดถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า หรือเป็น
พระเป็นเจ้า นี้หมายความว่าเฉพาะแต่ในแง่ที่ว่า มันมีสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด

เหนือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่จะบันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ให้เป็นไปในลักษณะใดก็ตาม; สิ่งนั้นไม่มีอะไรอื่นแม้แต่สักนิดเดียว ที่จะนอกไปจาก อิทัปปัจจยตา. ใครจะเรียกว่าพระเจ้าก็ได้ ใครจะไม่เรียกว่าพระเจ้า แต่จะเรียกว่า อิทัปปัจจยตา ก็ได้. ฉะนั้นพุทธบริษัทที่มีพระเจ้าคือ อิทัปปัจจยตา เป็นสิ่งที่บันดาลให้สิ่งอะไรเกิดขึ้นมา แล้วก็ควบคุมสิ่งนั้น ๆ ไว้ แล้วก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นยุบสลายลงไปเป็นคราว ๆ แล้วก็เกิดขึ้นมาใหม่; นี่คือพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ที่ทำหน้าที่ของมัน. เราจะต้องรู้จักพระเจ้ากันจริง ๆ เป็นพระเจ้าจริง แล้วก็ให้ถูกต้อง ในลักษณะอย่างนี้ เราก็จะพูดกันรู้เรื่องกับพวกที่นับถือพระเจ้า ในความคิดเห็นของเขา โดยไม่ต้องดูถูกดูหมิ่น หรือเกลียดชังซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนา ดังนี้ เป็นต้น.

ในครั้งต่อมา ได้พูดถึงว่า วิวัฒนาการทุกแขนง ของสิ่งที่วิวัฒนาการ ล้วนแต่เป็นอิทัปปัจจยตา. บรรดาสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีอะไรที่ไม่วิวัฒนาการ มันต้องวิวัฒนาการทั้งนั้น; นั่นคือตัว อิทัปปัจจยตา แสดงปรากฏการณ์ออกมาตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันจึงมีวิวัฒนาการ ตั้งแต่ว่า เมื่อยังไม่มีโลกนี้ ต่อมา มันก็มีโลกนี้ขึ้นมาเป็นโลกเปล่า ๆ แล้วก็ เป็นโลกที่มีความชื้น มีน้ำ แล้วก็ มีสิ่งที่มีชีวิต สัตว์เซลล์เดียว สัตว์หลายเซลล์ หมู่แห่งเซลล์ประกอบกันเข้า เป็นสิ่งที่เรียกว่า กายพอวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า จิต ก็แสดงตัวออกมาได้ เป็นความรู้สึก คิดนึก มันก็มีสัตว์เดรัจฉาน มีสัตว์ครึ่งเดรัจฉาน มีสัตว์มนุษย์ เทวดา หรืออะไร แล้วแต่จะเรียก. ทั้งหมดนี้คือตัว อิทัปปัจจยตา แต่เราก็ไม่มอง ไม่มองตามที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันเป็นอย่างนี้.

ที่นี้มาถึงวันนี้ ก็อยากจะพูดโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นทุกอย่างที่แวดล้อมเราอยู่.** ความมุ่งหมายก็เห็นชัดอยู่แล้วว่า ต้องการจะพูดถึง สิ่งภายนอก ที่อยู่รอบตัวเรา; แต่ถึงอย่างนั้นก็อยากจะยืนยันให้เห็นอยู่เสมอว่า

เรื่องอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นเรื่องภายในโดยเฉพาะ. พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายให้เครื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นสิ่งที่มันเกิดขึ้นแก่จิตใจของเรา เป็นตัวเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ หรือดับลงแห่งความทุกข์โดยตรง; นี่เป็นอิทัปปัจจยตา ที่เป็นภายใน แล้วก็มีอยู่แก่ทุกคนในทุก ๆ วัน เพราะว่าจิตของมนุษย์นั้น ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ในขั้นสูงสุดแล้ว ก็จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “อกุศลจิต”.

เมื่อใดมีอกุศลจิต เมื่อนั้นก็มี อิทัปปัจจยตา ที่แสดงชัด ในรูปของ ปฏิจจสมุปบาท

ในสูตรทั้งหลาย ที่เป็นพุทธภาษิต แสดงความซึ้งชัดแจ่มอยู่มากมาย หลายสิบสูตร ร้อยกว่าสูตร ว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้น มันเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นทุก ๆ คราว ที่เรามีวิชาสัมผัส คือเราสัมผัสโลกด้วยอวิชาเมื่อไร เมื่อนั้นเป็นมี อิทัปปัจจยตา. หมายความว่า เมื่อตาเราไปเห็นอะไรเข้าด้วยความเฝ้า, เมื่อหูของเราไปได้ยินอะไร ได้ฟังอะไรเข้าด้วยความเฝ้า, เมื่อจมูกของเราได้กลิ่นอะไรด้วยความเฝ้า, ลิ้นรสอะไรทางลิ้น ด้วยความเฝ้า, สัมผัสทางผิวหนังด้วยความเฝ้า, คิดนึกต่ออารมณ์ใด ๆ ในใจด้วยความเฝ้า, นี้เรียกว่า “อวิชาสัมผัส” คือสัมผัส ๖ ประการด้วยอำนาจของอวิชา.

เมื่อใดมีอวิชาสัมผัส เมื่อนั้นจะมีเวทนาที่เกิดมาจาก อวิชาสัมผัสนั้นก็เรียกว่า “อวิชาเวทนา” เป็นเวทนาที่ได้มาจากอวิชา หรือมีมูลมาจากอวิชา; เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีทางแก้ไขที่จะไม่เกิดตัณหา เพราะว่ามันมีอวิชาเป็นรากฐาน มันก็จะเกิดตัณหาที่มาจากเวทนานั้น; แล้วก็เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ เกิดทุกข์.

เมื่อใดสัมผัสสิ่งทั้งหลายด้วยอำนาจวิชาสัมผัส เมื่อนั้นก็แปลว่า ปัญญาพานักชันธ์ได้เกิดขึ้นในเวลานั้นเอง. อย่าได้เข้าใจว่า ปัญญาพานักชันธ์นั้น เกิดอยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละการพิจารณาเห็นการเกิดขึ้นแห่ง ปัญญาพานักชันธ์ และการดับไปแห่งปัญญาพานักชันธ์นั้น เป็นสุดยอดของวิปัสสนา ตามที่พระพุทธเจ้าท่านเรียก **ว่านี่เป็นสมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ.**

นี่มันย่อมแสดงอยู่แล้วว่า การเห็นปฏิจสมุปบาทในลักษณะนี้ คือเห็น อิททัปปัจจยตา ที่จะนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ ฉะนั้นถือว่า **อิทัปปัจจยตา** เป็นเรื่อง **ภายในโดยเฉพาะ** ตามพระพุทธประสงค์.

ยิ่งข้อความในคัมภีร์**อภิธรรม**ด้วยแล้ว ยิ่งชัดเจนมาก ในคัมภีร์**อภิธรรม** จะเขียนไว้ตรง ๆ ทุกข้อที่เกี่ยวกับอกุศลจิตว่า ยสมฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อูปปนฺนํ โหติ - **เมื่อใด จิตอันเป็นอกุศลเกิดขึ้น คือสวรคตด้วยโสมนัส หรือสัมปยุตต์ด้วย ทิฏฐิกิ์ตาม; รูปารมฺมณํ วา สทฺทวารมฺมณํ วา ฯลฯ - คือว่ามีรูปเป็นอารมณ์ ก็ตาม มีเสียงเป็นอารมณ์ก็ตาม มีกลิ่นเป็นอารมณ์ก็ตาม กระทั่งว่าปรารภ สิ่งใดเป็นอารมณ์ก็ตาม; ตสมฺมึ สมเย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารो ฯลฯ - ในสมัยนั้น สังขารย่อมมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย; วิญญาณยอมมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย; นามรูปยอมมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย;สพายตนยอมมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย; จนกระทั่งว่า กองทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้.**

นี่เป็นคำพูดที่สั้น และระบุชัดเจนว่า **เมื่อใดมีอกุศลจิต เมื่อนั้นมี ปฏิจสมุปบาท** ซึ่งเป็น อิททัปปัจจยตา อย่างเต็มทีหรือเต็มรูป. นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรจะ เข้าใจไว้ให้ดี ๆ ว่า เมื่อใดจิตวิปริตผิดทำนองคลองธรรม เป็นอกุศลไป ด้วยอาศัย

อะไรเป็นอารมณ์ก็ตาม มากก็ตาม น้อยก็ตาม ไกลก็ตาม ใกล้ก็ตาม อะไรทำนองนี้ มันจะมีอิทัปปัจจยตา ชนิดที่เป็นปฏิจตุสมุปบาท ที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. เรื่องนี้ ได้บรรยายมาแล้วหลายหน จึงไม่อาจบรรยายโดยละเอียด แต่ขอเตือนให้นึกถึงว่า **เรื่องอิทัปปัจจยตา นี้เป็นเรื่องภายในอย่างนี้.**

ที่นี้ในวันนี้ เราจะดูกันข้างนอกบ้าง ว่ากฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นกลางที่สุด ไม่ว่าจะภายนอก หรือไม่ว่าภายใน, ไม่ว่าจะทาง วัตถุประสงค์ หรือว่าทางนามธรรม, มันล้วนแต่มีกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา หรือว่าเป็นตัวอิทัปปัจจยตา ไปเสียหมด ฉะนั้นเราควรจะต้อง ควรจะเห็น ควรจะมองเห็น ไม่ว่าจะมันจะมีอยู่ที่ไหน; จึงได้มีความตั้งใจว่า เราจะทำความเข้าใจกัน ช่วยกัน และกันให้มองดู ให้เห็นทุก ๆ แห่งทุก ๆ มุม ทุก ๆ หน ทุก ๆ แห่ง หวังว่าท่านทั้งหลาย จะมีความตั้งใจอย่างเดียวกันกับอาตมา อย่างที่ว่านี้.

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นภายในล้วน ที่เกิดขึ้นแก่จิตเป็นคราว ๆ ล้วน ๆ นั่นคือ อิทัปปัจจยตา ที่ทรงมุ่งหมายว่าเป็นเรื่องสำคัญ

เมื่อมองดูให้กว้างออกไปก็คือว่า การเกิดมีชีวิตเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมา นี้ ก็เรียกว่าอิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา ในทางร่างกาย อย่างนี้ ก็มีผู้อธิบายกันมาก. เวลานี้ก็มีผู้อธิบายกันอยู่ แต่อธิบายไปในทางที่ว่า มันเป็นเรื่องของชีวิตในทางร่างกาย ว่าสิ่งที่มีชีวิตเกิดขึ้นมาได้อย่างไร นี้ก็เรียกว่า เป็นภายนอกออกมาแล้ว; ถ้าเป็นภายใน ก็ไม่ต้องพูดถึงตัวชีวิต ตัวร่างกาย พูดถึงแต่เรื่องที่เกิดมันเกิดขึ้น คืออกุศลจิตเกิดขึ้นก็ควรจะพอ; แต่เดี๋ยวนี้ อกุศลจิต หรือกิเลส หรืออะไรนี้ มันต้องอาศัยร่างกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นปัจจัย ภายนอกคือร่างกายนี้ จิตมันจึงจะทำการงานทำหน้าที่ได้. ร่างกายซึ่งเป็นเหมือน เปลือกนอกหรือเป็นภาชนะรองรับจิตนี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ มองให้กว้างไกลออกไปก็คือว่า แม้จะรวมกันทั้งโลก หมดทั้งโลก ชีวิตทั้งหมด อะไรทั้งหมด ทั้งโลกนี้ มันก็ยังเป็นเรื่อง อิทปัจจุบันตา หรือเป็นเรื่อง ปฏิจตมุปบาท; อย่างนี้ก็มีผู้อธิบาย. เคยเห็นหนังสือบางเล่มเขียนอธิบาย ปฏิจตมุปบาทในลักษณะอย่างนั้นล้วน ๆ ก็มี. นั้นมันไม่ถูก มันไม่หมด ในการที่ ไปอธิบายปฏิจตมุปบาทแต่เพียงว่า โลกเกิดขึ้นได้อย่างไรอย่างนี้ แล้วก็หมายเอา โลกทางวัตถุนี้กันไปหมด; **เรื่องหัวใจจริง ๆ มันเกี่ยวกับเรื่องในจิตใจของสัตว์ที่มีอยู่ในโลก.** แต่ถึงอย่างไร ก็ยังเรียกว่ามันถูกต้องอยู่นั่นเอง คือ จะมองดูโลกทั้งโลกนี้ ให้เห็นในแง่ของ อิทปัจจุบันตา แล้วก็ไม่ได้ตื่นเต้น แล้วก็ไม่ได้หลงไหลไปตามโลก เพราะเห็นโลกเป็น อิทปัจจุบันตา.

ที่นี้ เราจะให้แคบเข้ามาอีก คือว่า จะมองอิทปัจจุบันตา ที่สิ่งทั้งหลาย เฉพาะที่มันแวดล้อมตัวเราอยู่. สำหรับข้อนี้ ขอให้มองเห็นสิ่งที่สำคัญ หรือนำ อันตรายอย่างยิ่ง สักข้อหนึ่งก่อนว่า **สิ่งที่มันแวดล้อมเรา อยู่ใกล้ ๆ เราใกล้ชิด เรานั้นแหละ ร้ายกาจ ระวังให้ดี มีปัญหาอยู่ที่นั่น.**

ถ้าเป็นฆราวาส มันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าที่ว่ามาแล้วว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู บ้านของกู เรือนของกู พวกพี่ของกู วัชควาย ไร่นาของกู อะไรก็ของกู นั่นคือสิ่งที่แวดล้อมตัวเราอยู่.

ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต มันก็มีอะไรคล้าย ๆ กัน ถ้าหากว่าไม่มีความรู้ เรื่องอิทปัจจุบันตา มันก็จะเอานั่นนี่เป็นของกู กระทั่งเอาวัดนี้เป็นของกู เอาสมบัติ พัสถานเป็นของกู แม้กระทั่งว่า บาตร จีวร มันก็จะกลายเป็นของกูไป. อย่างนี้ มันก็มีความเ่งเท่ากันกับฆราวาส ไม่มีอะไรดีกว่ากัน เพราะความที่ไม่รู้เรื่อง อิทปัจจุบันตา.

ดังนั้นเราควรจะมาพิจารณากันถึงข้อนี้ให้รู้เรื่องของอิทัปปัจจยตา ที่มันเป็นอยู่แก่สิ่งทั้งหลาย ที่กำลังแวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา. เราอยู่ในท่ามกลางของสิ่งแวดล้อมอะไรบ้าง ก็จงดูให้ดีเถิด หน้าที่การงาน ความรับผิดชอบ เงินทองข้าวของ บุตรภรรยา สามี เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดเรื่องขึ้นมา สิ่งอื่นมันไม่ค่อยทำเรื่อง เพราะมันอยู่ไกลออกไป มันไม่ได้มากลุ่มรวมแวดล้อมตัวเราอยู่.

นี่เราก็ต้องดูสิ่งที่มันจะเป็นอันตราย ไม่ทางกาย ก็ทางใจ มันอาจจะเป็นอันตรายทางกายมาก จนถึงกับทำให้เราตายลงไปได้. หรือมันจะเป็นอันตรายทางใจ จนทำให้จิตใจนี้เสียไป ไม่มีทางที่จะประกอบอยู่ด้วยความสะอาด, สว่าง, สงบ เสียเลย ดังนี้ก็ได้. ดังนั้นขออย่าได้ทำเล่น ๆ กับสิ่งแวดล้อมเราอยู่. เราจะต้องดูมันให้ดี.

ที่นี้ ก็มาเหลืออยู่แต่คำว่า **“ดูให้ดี”**. คำว่าดูให้ดี เพียง ๓ พยางค์นี้ คือหัวใจของการปฏิบัติ. การปฏิบัติในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพูดกันอย่างไร ไหน ๆ ก็ร้อยอย่างก็พันอย่าง มันเหลืออยู่แต่คำเพียงว่า **“ดูให้ดี”**. **ถ้าแกดูดีแล้ว มันไม่มีเรื่อง แล้วก็จะดับทุกข์ได้.**

ขอแทรกสักนิดหนึ่งว่า อาตมาอยากจะให้ทุกคน ถื้อหลักในคำกล่าวสั้น ๆ ว่า **“ดูให้ดี มีแต่ได้ ไม่มีเสีย”** อันนี้จะเป็นเครื่องราง ที่คุ้มครองป้องกันอันตรายสารพัดอย่าง เหมือนกับว่าเอาพระไปแขวนไว้ในใจ. ด้วยอำนาจของพระนั้น มันจะดูดี ดูสิ่งต่าง ๆ ดี แล้วก็มีแต่ได้ ไม่มีเสีย; อะไรจะเกิดขึ้น อะไรจะเข้ามา อะไรจะออกไป มันจะมีแต่ได้ไม่มีเสีย. ได้เงินมา มันก็ไม่เสียหายอะไร, ฉิบหายหมด มันก็ไม่เสียอะไร; นอกจากได้ คือได้ความรู้ ได้ความจริง ได้ความเข้าใจ.

อย่างว่าเราได้เงินมา มักจะทำให้เราโง่ เพราะว่าเราก็ไม่ได้ดูให้ดี มันก็เกิดกิเลสเพราะได้เงินมา. ทีนี้พอถึงคราวที่เสียเงินไป เราก็คงโง่ตามเคย ร้องห่มร้องไห้ กินข้าวไม่ได้ นอนไม่หลับ มันก็คือโง่ มันก็มีแต่เสีย ไม่มีได้. นี่ยกตัวอย่างเพียง ๒ อย่าง. ถ้าดูให้ดีแล้ว มันจะมีแต่ได้ ไม่มีเสีย ได้มาก็**ทำให้ฉลาด เสียไปก็ยิ่งทำให้ฉลาด** ยิ่งบอกว่าเป็นเพียง อีทั่บปัจเจกตา ก็ยิ่งมากไปกว่าการได้เสียเสียอีก. การได้มานี้มันทำให้ประมาท ทำให้ลืมหัด. การเสียมันก็ทำให้ลืมหัดเหมือนกัน แต่มันยังมีทางที่จะทำให้นึกได้มากกว่า **“การได้”**. **ความเจ็บไข้ ความเป็นความตายนี้ มาสอน ดึกว่าความสะดวกสบายรำรวย** แต่ถ้าเราดูดี ดูเป็น ดูให้เป็นแล้ว จะมีแต่ได้ ไม่มีเสีย; **ไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น. จะได้หรือจะเสีย ก็มีแต่จะได้วิชาความรู้. จะอยู่หรือจะตาย มันก็มีแต่จะได้วิชาความรู้.** นี้เรียกว่า ดูให้ดี มีแต่ได้ไม่มีเสีย.

ขอให้อือหลักอย่างนี้ เราจะมีแต่ได้ไม่มีเสีย แม้จะถ่ายอุจจาระออกไป มันก็ยังมีได้ ถ้าดูเป็น **อย่างน้อยมันก็ได้ความรู้, ได้อะไรที่เกี่ยวกับชีวิตร่างกาย** หรือทำให้มันดีมันถูกต้องยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้. มันจึงสำคัญอยู่ที่ว่า **ดูให้ดี** อย่างเดียวเท่านั้น.

การดูให้ดีนี้ก็คือ **วิปัสสนา**. วิปัสสนาแปลว่า **เห็นอย่างวิเศษ** เห็นอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง มันก็คือดูอย่างดีนั่นแหละ. มีคำพูดเป็นภาษาชาวบ้านว่า **ดูให้ดี ๆ ๆ เท่านั้นมันจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้หมด;** ก็มีแต่ได้ ไม่มีเสีย. เมื่อเขาร้องไห้ ส่วนเรากลับจะได้. ไฟไหม้บ้านหมดเลย เราก็ยังจะได้ ได้อะไรมาก ๆ ด้วยถ้าเราดูเป็น. ถ้าเราดูไม่เป็น เขาก็นั่งร้องไห้ มันก็มีเท่านั้นเอง. **นี่เรื่องดูให้ดีจะมีแต่ได้ ไม่มีเรื่องเสีย.**

ดูให้เป็น ก็คือดูให้ละเอียดลออ. เมื่อเป็นเรื่องทางจิตใจ ก็ต้องมีจิตใจที่เหมาะสมที่จะดู มันต้องมีการอบรมจิตใจให้เหมาะสมที่จะดู ด้วยการที่เราทำวิปัสสนา ทำกรรมฐาน ทำอะไรต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นการอบรมจิตใจให้มันดี สำหรับจะดูเสียก่อน แล้วต่อจากนั้นก็ดู มันก็เห็นจริง ๆ; ดูได้ดีจริง ๆ มันก็แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้.

ตรงนี้อาจเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจความหมาย ว่า ถ้าเป็นเรื่องเครื่องจักร เครื่องยนต์ กลไกที่พวกนายช่างเทคนิค (Technician) ต่าง ๆ เขาดูที่เครื่องจักร กลไกที่กำลังเดินอยู่ เขาก็เห็นมากกว่าเราชาวบ้านโง่ ๆ มากมาย. นี่ก็ลองคิดดูซิ เมื่อทอดสายตาไปยังเครื่องจักรเครื่องหนึ่งที่กำลังทำงานอยู่ พวกที่เป็นช่างเครื่องจักรกล เขาก็ดูและดูได้ดี มันก็เห็นได้ดีว่าเป็นอย่างไร. ส่วนเราก็ดูไปอย่างนั้นแหละ เห็นว่ามันหมุนอยู่อย่างนั้น มันทำงานอยู่อย่างนั้น แต่เราไม่รู้. พวกนายช่างเขาจะรู้สึกเข้าไปถึงกับว่า มันกำลังทำงานปกติ หรือมันมีส่วนไหนเริ่มผิดปกติแล้ว. นี่เพียงแต่ตา ดู เขาก็รู้มากกว่าพวกเราที่เกือบจะไม่รู้อะไร นอกจากเห็นว่ามันหมุนไปเท่านั้น.

นายช่างคนนั้น เขาเอาหูฟังแต่ที่ไกล เขาก็รู้ว่า เครื่องจักรกำลังเป็นอย่างไร ที่ส่วนไหน; ส่วนเราก็โง่ตามเคย. หรือว่า นายช่างคนนั้น เขาเพียงแต่ได้กลิ่นเครื่องจักรที่กำลังเดินเท่านั้น เขาก็รู้ว่าอะไรมันบกพร่อง ที่ตรงไหน. นี่เขาดูลึกกว่าเราอย่างนี้.

พอมมาถึงเรื่องธรรมะ เราก็พยายามเป็นผู้ชำนาญ ให้เป็นเหมือนกับนายช่างจักรกล ให้เป็นเหมือนกันทุกคนซิ คือรู้ว่า มันกำลังเป็นอะไรที่ตรงไหน ที่รูป ที่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรที่ตรงไหน. มันกำลังมีอะไรที่ตรงไหน มันมี โลก โกรธ หลง หรือมีอะไรที่ตรงไหน. โดยเฉพาะอย่างยิ่งนั้น

อาตมาอยากจะทำเรื่องว่า ให้รู้ว่า มันกำลังมี อิทธิปัจจัยตา ในลักษณะอย่างไร และที่ตรงไหน. เมื่อเราจะมองดูไปที่อะไร ที่คน ๆ หนึ่ง หรือที่สิ่งที่อยู่รอบตัวเรา นี่ขอให้พยายามเป็นผู้ที่ดูอะไร ดูแล้วก็เข้าใจ ดูเป็น หรือดูอย่างแท้จริงกันอย่างนี้.

หรือว่านักดาราศาสตร์ แห่งหน้าดูดาว เขารู้มากกว่าเราหลายร้อยเท่า. เราใจ ๆ แห่งขึ้นไปบนฟ้า เห็นดาวพริบไปหมด แต่นักดาราศาสตร์ที่แท้จริง เขารู้ เข้าใจ เรื่องอะไรที่เกี่ยวกับดวงดาวเหล่านั้นมากกว่าเราตั้ง ๑๐๐ เท่าเป็นอย่างน้อย. นี่มันต้องดูกันอย่างนี้.

หรือว่า ชาวประมง ดูทะเล. ผู้เชี่ยวชาญการประมงทอดสายตาไปในทะเล เขารู้ว่าปลาอยู่ตรงไหน ส่วนเราก็โง่ตามเคย ไม่เห็นแม้แต่สักตัวเดียว ไม่รู้ว่าได้ทะเลเป็นอย่างไร.

หรือว่า นักแผนที่ เขาดูแผนที่ที่เขาทำขึ้นมาเอง นี่เขารู้เหลือเกิน ปลอดภัยเหลือเกิน; ส่วนเราดูแผนที่ ก็เห็นเป็นกระดาษ มีเส้นยุ่ง ๆ. นี่มันผิดกันก็ร้อยเท่า ขอให้คำนวณดูอย่างนี้.

หรือว่า หมอผู้เชี่ยวชาญ เห็นคนไข้ เขาก็เห็นได้ลึกกว่าเรา ว่าคนไข้ กำลังเป็นอะไรอยู่ข้างไหนเท่าไร นี่เราก็ไม่รู้. หรือว่า พวกอุตุนิมทั้งหลาย ที่เป็นนักวิชา เขาก็รู้เรื่องลมฟ้าอากาศ เขาก็ดูเหมือนเรา แต่เขาเห็นมากกว่าเรา.

แม้ที่สุดแต่ว่า นกกะเต็นตามกวาง ที่โลกเต็นอยู่ในวัดนี้ มันก็เก่งกว่าเรามาก มันเอาปากสับลงไป ดึงขึ้นมาเป็นไส้เดือน. ส่วนเรานี้ก็โง่ตามเคย เห็นแต่ดินธรรมดาเท่านั้นแหละ แต่นกนี่รู้ถึงขนาดว่า มันมีไส้เดือนอยู่ตรงนั้น

เหมือนกับหลับตาเห็น เขาปากสับลงไปลึก ๆ ดิ่งขึ้นมาเป็นไส้เดือน. ส่วนเราก็เฝ้า
คงจะอดตาย หากินไม่ได้ ถ้าไปเทียบกับนกเหล่านี้.

นี่เรียกว่า *ดูอย่างดี* คือมันดูเห็นอะไรมากกว่าธรรมดา อย่างนี้.
เราต้องอบรม เราจะดูธรรมทั้งปวงก็ดูสิ่งแวดล้อมตัวเรา เช่น เงินทอง ข้าวของ
ลูกเมีย บุตรภรรยาสามี เกียรติยศชื่อเสียง หน้าทีการงาน เราจะดูมันอย่างที่เรียกว่า
มีสายตาอันแหลมคม. เมื่อเทียบส่วนกันแล้ว ก็ให้เหมือนกับพวกช่างเทคนิค
หรือพวกที่เชี่ยวชาญอะไรต่าง ๆ แต่นั่นมันเป็นเรื่องวัตถุ. นี่มันเป็นเรื่อง
นามธรรม เรื่องภายใน เรื่องจิตใจ เราจะดูที่ธรรมะทั้งปวง ที่แวดล้อมเราอยู่
เห็นเท่าไร เห็นอย่างไร เห็นเพียงไร เห็นจริงอย่างไร.

เดี๋ยวนี้เรามันเห็นน้อยเกินไป เพราะอะไร? เพราะว่า **ความกัลลัคลุ่ม**
ของกิเลส นั้นมันออกหน้าเสียก่อนเสมอไป คือสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่ร้ายกาจที่สุด
ที่ออกชื่อมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า “อวิชชาสัมผัส” คำนี้ก็เป็นคำสำคัญที่สุด
ในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องระวัง.
อวิชชาสัมผัส! อวิชชาสัมผัส! ช่วยท่องจำกันไว้ให้ดี ๆ ให้คู่กันกับคำว่า
อิทัปปัจจยตา.

ถ้าไม่มีอวิชชาสัมผัสแล้ว อิทัปปัจจยตา ในภายในจะเกิดขึ้นไม่ได้ ก็จะไม่
ไม่มีกิเลส-ไม่มีทุกข์. อวิชชาสัมผัสมันคู่กันกับ อิทัปปัจจยตา ถ้ามีอิทัปปัจจยตา
ก็เป็นทีแน่นอนว่า มันมีอวิชชาสัมผัสมาแล้วแต่ต้น. หรือว่าถ้ามันกำลังมี
อวิชชาสัมผัสนี้ มันจะต้องมี อิทัปปัจจยตา คือการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ จักมีด้วย
อาการอย่างนี้.

ฉะนั้นอย่าได้สัมผัสสิ่งใด ๆ ด้วยอวิชชาสัมผัสเลย; แต่ด้วยการดูให้ดี ๆ
จนเห็นสิ่งเหล่านี้, สิ่งทีแวดล้อมตัวเราอยู่นี้ เป็นอย่างดี จนอวิชชาสัมผัสเกิดขึ้นไม่ได้.

นี่ถ้าถามว่าจะเห็นเท่าไร? เห็นอย่างไร? เห็นเพียงไร? ก็ตอบว่า เห็นในลักษณะที่อวิชชาสัมผัสเกิดขึ้นไม่ได้ ทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางจมูก ทางผิวกาย ทางใจ ก็ตาม; จะไม่สัมผัสสิ่งใด ๆ ด้วยความเปลอสติ หรือความประมาท หรืออะไรที่เรียกว่า อวิชชา นั้น.

แต่เรานี่มันเหมือน ๆ กับทำเล่น คือไม่ได้ตั้งใจจริงที่จะควบคุมสติ หรือควบคุมความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง. เราไม่กลัว เราไม่มีโศตตบปะ ไม่กลัวความทุกข์เหล่านี้, แล้วเราก็ไม่ละอายแก่ใคร ๆ ว่า เราได้ปล่อยให้กิเลสเกิดขึ้นอย่างนี้ เราก็ไม่ละอายแก่ใคร ๆ. เราเป็นคนไม่มีหิริ ไม่มีโศตตบปะ คือไม่ละอายเป็นคนหน้าด้าน แล้วก็กลัว เหมือนกับคนบ้า ไม่รู้จักกลัวอะไร. แต่ถ้าว่ามีความละอายอย่างพุทธบริษัท หรืออย่างชาวพุทธแล้ว ก็จะละอายมากเมื่อเปลอสติ; ถ้าว่ากิเลสเกิดขึ้นได้แล้ว ก็เป็นเรื่องที่ต้องละอายอย่างยิ่ง แล้วก็กลัวทุกข์ภัยในวิญญูสงสารอย่างยิ่ง.

ถ้ามีความละอาย มีความกลัวอย่างนี้ มันก็จะเป็นเหตุอันแรก ที่ทำให้เราระมัดระวังสำรวมดี ในการที่จะไม่เปลอสติสัมผัสอะไรเข้าด้วยอวิชชาสัมผัส. นี้เรียกว่า เราเกิดเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือว่าเป็นนายช่าง เป็น Technician อะไรขึ้นมาแล้ว ในการที่จะดูสิ่งต่าง ๆ หรือธรรมทั้งปวงที่แวดล้อมเราอยู่ แล้วมันก็จะเห็นจริงยิ่งขึ้นไปทุกที ลึกลงไปทุกที ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย. สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ข้อที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นนั้น มันมีมากมาย แม้แต่ความทุกข์ มันก็มีหลาย ๆ สิบอย่างหลายร้อยอย่าง ความสุขความเพลิดเพลินทางอารมณ์นี้ ซึ่งไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงอะไรมันก็มีมากมายหลายร้อยหลายพันอย่าง; แต่เมื่อเราดูเป็น ดูจริง ดูได้ดีจริงแล้ว จะเห็นง่าย ๆ เหมือนกับว่า มันมีอย่างเดียวเท่านั้นแหละ มันมีเพียงความเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ไม่มีร้อยอย่าง

พันอย่างอะไรขึ้นมาได้ เป็นตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น เป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น คือเกิดมาจากการที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น ทั้งนั้น.

ดังนั้น “**ความได้**” “**กัณาสงสาร**; “**ความเสีย**” กัณาสงสาร. ถ้าใครไปหลงความได้ ไปหลงความเสีย ไปหลงความดี ไปหลงความชั่ว ไปหลงบุญ ไปหลงบาป ไปหลงอะไรที่มันเป็นคู่ ๆ ๆ สำหรับให้หลงนั้น ซึ่งรวมความแล้ว มันก็หลงดี-หลงชั่ว; นี่เป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่มันเกิดในความรู้สึกของมนุษย์เรา มันคือเรื่องหลงดี-ชั่ว.

แม้ว่า มันจะมีเพียงดีและชั่ว แต่วิธีที่จะหลงมันมีอีกหลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่าง หลายพันอย่าง. หลงดีก็หลงได้ หลาย ๆ สิบอย่าง หลงชั่วก็หลงได้หลาย ๆ สิบอย่าง. ถ้าว่ามันรู้จักข้อเท็จจริง ความจริง หรือตัวจริงเสียอย่างเดียว มันจะไม่หลง ไม่หลงสักอย่างเดียว; นั่นคือมีความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นจงพยายามสนใจในเรื่องนี้ สำหรับจะดูทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มันแวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ซึ่งเราเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “**ของเรา**”.

“**ตัวเรา**” มันคู่กันกับ “**ของเรา**”. สิ่งที่เราเรียกว่า “**ของเรา**” นั้นมันต้องเรียกว่าอยู่นอกตัวเสมอ; แม้ว่าอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ต้องเรียกว่าอยู่นอกตัวเรา เพราะมันเป็นของเรา. ส่วนตัวเรานั้น คือตัวกู, ของเราคือของกู. ของกูนั้นมันต้องอยู่นอกตัวกู; แล้วก็ีมากอย่าง สำหรับตัวกูนี้มันจะได้หลงไหล คือโง่แล้วก็ลุ่มหลงสิ่งเหล่านั้นด้วยอวิชชา ก็เรียกว่า อวิชชาสัมผัสขึ้นมา; มันก็เกิดเรื่องคือจะเป็นทุกข์.

เรื่องสัมผัส ๒ เคยพูดไปบ้างแล้ว ครั้งเดียวคราวเดียว บางคนอาจจะไม่เข้าใจ หรือลืมเสียแล้วก็ได้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า อวิชชาสัมผัสนั้น มันสัมผัสด้วยอวิชชา

แต่ว่ามันมี ๒ ระยะ ระยะแรกเรียกว่า *สัมผัสแห่งการกระทบ* เรียกเป็นภาษาบาลีว่า *ปฏิษะสัมผัส*. ปฏิษะในกรณีนี้ แปลว่าการกระทบ ไม่ใช่เป็นชื่อของกิเลส; เดียวจะไปแปลเป็นชื่อของกิเลส แล้วเลยไม่รู้เรื่องกัน. คำว่า ปฏิษะ แปลว่าการกระทบ; ปฏิษะสัมผัส คือสัมผัสแห่งการกระทบ เช่นตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส ผิวกายกระทบกับสิ่งที่มาสัมผัสผิวหนังของเรา แล้วก็จิตสัมผัสอารมณ์ที่เกิดขึ้นแก่จิต.

ปฏิษะสัมผัสนี้ มันยังไม่เท่าไร คือยังไม่แน่นอนว่าจะสุขหรือจะทุกข์ ถ้าหากว่าในขณะที่มันผัสสติ มันจึงจะแน่ ว่าการสัมผัสนี้จะนำไปสู่ความทุกข์ คือมันจะเกิดสัมผัสขั้นที่ ๒ ขึ้นมา ที่เรียกว่า “*อริวณะสัมผัส*”; อริวณะสัมผัส คือสัมผัสด้วยใจล้วน. เมื่อเสร็จเรื่องปฏิษะสัมผัสแล้ว มันมีอะไรเกิดขึ้น ใจมันจะสัมผัสต่อสิ่งนั้นอีกครั้งหนึ่ง ครั้งหลังนี้เรียกว่า อริวณะสัมผัส สัมผัสสักว่าชื่อเรียก เพราะมันเป็นนามธรรม.

สำหรับสัมผัสคู่แรกมันเป็นรูปธรรม. ที่ว่าเป็นรูปธรรมนั้น เช่นตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ฯลฯ นี้รูปธรรมต่อรูปธรรมพบกัน, นี้เรียกว่า “*กระทบ*”. ใช้คำว่ากระทบคือ ปฏิษะ ถูกต้องที่สุดแล้ว. เช่นว่าเมื่อตาเห็นรูปแล้ว มันก็เกิดความรู้สึกไปตาม “*สัญญา*” ว่ารูปอะไร มีความหมายอย่างไร นี่มันเกิดเป็นความรู้สึกที่เป็น “*เวทนา*” ขึ้นมา คือรู้สึก รู้ความอร่อยของการสัมผัสนั้นขึ้นมา. ที่นี้จิตก็จะสัมผัสความอร่อยนั้นอีกครั้งหนึ่ง สำหรับจะเกิดตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัมผัสตอนหลังนี้ก็เรียกว่า “*อริวณะสัมผัส*” และเป็นตอนที่สำคัญที่สุด ถ้าผลอกก็ผลอตอนนี้.

ยกตัวอย่างเช่นว่า เราได้กลิ่นดอกไม้หอม เรียกว่าจมูกมีปฏิผัสสัมผัสกัน เข้าแล้วกับกลิ่นดอกไม้ นั่น ที่นี้ความรู้สึกต่อความหอมนี้ มันเป็นความรู้สึกอันหนึ่ง ซึ่งจะเป็นอารมณ์ของใจที่จะสัมผัสโดยวิธีของอิริยจะสัมผัส. ที่นี้จิตก็ไปสัมผัส โดยวิธีอิริยจะสัมผัส ต่อความรู้สึกที่ว่าหอมหรือถูกใจนี้ ตอนนี้อวิชชาสัมผัส จะเต็มรูปขึ้นมาเป็นอวิชชาสัมผัสต่อเวทนานั้น มันก็เกิดตัณหา. เช่นสมมติว่า ดอกไม้หอม มันก็มีตัณหาที่จะได้ จะยึดครอง จะเด็ดจะดม จะอะไรไปตามเรื่อง ของตัณหา.

ฉะนั้นอวิชชาสัมผัสจึงทำให้เกิดเรื่อง เกิดสิ่งที่เป็นเรื่องเป็นราว เป็น อันตรายขึ้นตรงนี้. ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางจิตเอง ก็มี ๒ ชั้นอย่างนี้ อันแรกเรียกว่า ปฏิผัสสัมผัส สัมผัสเพียงโดนกันเข้า พอให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร แล้วมีผลอะไรเกิดขึ้นมา จิตก็จะสัมผัสเข้าไปอีกครั้งหนึ่ง ตอนนีเรียกว่า อิริยจะสัมผัส; ถ้ามีสติได้ตอนนี้ ก็ดีเท่านั้นแหละ จะไม่มีเรื่อง สำหรับที่จะเป็นทุกข์ แต่ถ้าผลออกไปก็เป็นอวิชชาสัมผัส สำหรับจะต้องเป็นทุกข์ ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้.

นี่แหละการที่เราจะดูอะไรให้ดี รู้อะไรให้ดี ควบคุมอะไรให้ดี ต้องรู้ เรื่องสัมผัสอย่างที่ว่านี้ คล้าย ๆ กับว่าเราอยู่ในท่ามกลางโลกแห่งการสัมผัส. คิดดูซิ มันหลีกไปพ้นเมื่อไร เราอยู่ในโลกนี้ มันก็คืออยู่ในโลกแห่งการสัมผัส เตียวตา เตียวหู เตียวจมูก เตียวลิ้น เตียวกาย เตียวใจ ไม่มีอะไรใจมันก็คือนี่เป็นอารมณ์ ขึ้นมาได้ โดยมันสัมผัสอารมณ์นั้น; มีรสชาติอะไรเกิดขึ้นมา จิตมันก็จะยึดมัน ถือมันในอารมณ์นั้น.

ที่นี้ มันเคยใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มากมาแล้ว มันเก็บรักษาไว้
ในสัญญา ในคลังของมัน มันจะเอาออกมาดู มาชม มาอะไรอีก เมื่อไรก็ได้

ฉะนั้นเรื่องของจิตมันจึงเป็นเรื่องที่ลำบาก ตอนที่มันคิดนึกเมื่อไรก็ได้ มันคิดนึกเอาอะไรมาคิดมานึกก็ได้ หนทางที่จะเกิดอวิชชาสัมผัสมันก็เกิดได้ทุกเวลา กระทั่งว่าฝันไปอย่างสนุกสนานก็ยังได้.

ข้อสำคัญก็คือว่า ทั้งหมดนี้ไม่มีอะไรมากไปกว่าอิทัปปัจจยตา; จะเป็นสัมผัสแรกก็ตาม สัมผัสหลังเกิด เวทนา ตัณหา อุปาทาน อะไรก็ตาม มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นตัวความทุกข์ อย่างที่พูดกันมาอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ แล้ว.

ขอเตือนให้สังเกต ให้รู้จักสังเกต จนเข้าใจเรื่องสัมผัส ว่าสัมผัสนั้นมีอยู่เป็น ๒ ชั้น คือชั้นแรกเป็นการกระทบระหว่างอารมณ์กับอายตนะ มีผลอะไรเกิดขึ้นมา ใจก็สัมผัสมันอีกครั้งหนึ่งด้วยอริยัจนะสัมผัสพระพุทธรูปเจ้าท่านได้ใช้คำสองคำนี้ ไม่ต้องบัญญัติขึ้นใหม่ ไม่ต้องไปยืมมาจากอภิธรรม หรือในอภิธรรมบางทีจะไม่มีด้วยซ้ำ; แต่ว่าถ้ามีก็เอาไปจากสุดต้นตะ ซึ่งเป็นพุทธภาษิตล้วน ๆ ว่าสัมผัสมันมีอยู่ ๒ ชั้นอย่างนี้.

นี่เรารู้ที่อยู่ว่า สิ่งภายนอกที่แวดล้อมรอบตัวเราอยู่นี้ มันจะทำให้เกิดอวิชชาสัมผัส เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู บ้านของกู เรือนของกู อะไรของกูนั้นรอบ ๆ ตัวนั้นแหละ มันจะทำให้เกิดอวิชชาสัมผัสเสียเรื่อยไป. ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไรมันก็เป็นอันว่า ต้องมีความทุกข์เมื่อนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระวางจิตของเรา นี้ เกี่ยวกับสิ่งภายนอกที่แวดล้อมรอบ ๆ ตัวเราให้ดี. ถ้าไม่มีอะไรเข้าไปเป็นอารมณ์แล้ว จิตมันไม่ทำอะไรได้.

การที่พูดว่า ระวางจิต ๆ ๆ นี้ก็ถูกเหมือนกัน; แต่ต้องระวางจิตที่มันจะไปสัมผัสอารมณ์. ฉะนั้นการพูดว่า ระวางอารมณ์นั้นมันก็ถูกเหมือนกัน. เดียวนี้มันกำลังอยู่ท่ามกลางอารมณ์ทั้งหลาย ที่รอบตัวเรา เราก็ต้องรู้จักมันว่า อารมณ์

เหล่านั้น มันจะทำอะไรแก่เราบ้าง. ถ้าเรารู้แบบนี้ การระวางจิตมันก็ง่ายเข้า. ถ้าเราไม่รู้เรื่องอย่างนี้เสียเลย การระวางจิตมันก็เป็นไปได้ยาก.

นี่แหละเข้าใจว่า ที่เราปฏิบัติธรรมไม่สำเร็จนี้ ก็เพราะบกพร่องใน ๒ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง **ระวางจิตก็ไม่เป็น** **ระวางอารมณ์ที่จะเข้ามากระทบจิตก็ไม่เป็น** อะไรก็ไม่เป็น สติมันก็มีไม่เพียงพอ.

ในวันนี้ก็จะแยกพูดกันถึงเรื่องว่า สิ่งที่มีนเวดล้อมตัวเราเหล่านี้ ให้รู้จักมันให้ดี ควบคุมมันให้ได้ ในฐานะที่มันเป็นสักว่า อิทัปปัจจยตา.

ถ้าเรามีความรู้เรื่องอะไร ๆ รอบตัวเราทั้งหมดนี้ ว่าเป็นเพียงอิทัปปัจจยตาแล้ว การระวางจิตจะง่าย เพราะว่ามันได้เปรียบมาตั้งครั้งตั้งค่อนแล้ว คือว่าจิตมันรู้ว่าทั้งหมดนั้นมันเป็น อิทัปปัจจยตา; มันก็เลยเฉื่อยชาไปเอง ที่จะไปหลงรัก หลงเกลียด หรือว่าจะไปยึดมันถือมัน.

ดังนั้นให้ขยันดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มาเกี่ยวข้องกับเรา ในฐานะเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา ให้มาก ๆ เข้าไว้. มันก็มีทุกคน ตั้งแต่เด็กไปจนกระทั่งเข้าเฝ้า มันก็มีเรื่องสำหรับยึดมันถือมัน ที่จะเป็นทุกข์มากที่สุด. ระหว่างเป็นเด็ก มันก็เป็นอย่างเด็ก ๆ เป็นเพื่อนเล่นกัน พอเป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็เป็นคู่รักกัน พอแต่งงาน มันก็เป็นผัวเป็นเมียกัน พอมันแก่เฒ่าแก่ชรา มันก็เป็นเพื่อนกันอีกสำหรับคอยมัจจุราช. คนแก่อายุตั้ง ๙๐ ตั้ง ๑๐๐ เป็นผัวเป็นเมียนั้นมันก็น่าหัวเต็มที มันเป็นไปได้ แต่มันก็เป็นเพื่อนกัน สำหรับที่จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้นจึงว่า นับตั้งแต่คลอดออกมาจนถึงเข้าเฝ้า มีเรื่องสำหรับที่จะต้องระมัดระวังเกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา เป็นระยะ ๆ ๆ ไป. มันเปลี่ยนมากจนเราทำ

ไม่ค่อยจะถูก เราคิดว่ามันมีเพียงอย่างเดียว ใช้วิธีเดียวกันตลอดไป อย่างนี้มันก็น่าหวั่น น่าสงสาร; ที่ปฏิบัติธรรมะไม่สำเร็จ มันก็เป็นเพราะเหตุนี้. นี่จึงจะต้องสนใจข้อที่ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ให้มันถูกต้องทุก ๆ ระยะเวลา คือทุกว่ายทุกชั้นทุกระยะเวลานาทีของวัยหนึ่ง ๆ เพื่อให้การเป็นอยู่ในโลกนี้มันน่าดู ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของความเป็นพุทธบริษัท.

เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม? ช่วยคิดกันหน่อยว่า **เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม?** เหนอ ๆ ตาม ๆ กันไปอย่างมงงาย หรือว่า เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม. พุคอย่างมีกิเลส ก็ว่าเราเป็นพุทธบริษัทให้ดีกว่าพวกที่ไม่เป็นอย่างนั้นหรือ? หรือว่าเราจะเป็พุทธบริษัทเพื่อให้ได้เปรียบผู้อื่น พวกอื่น ในการที่เราจะดับความทุกข์นั้นก็ยังดี. **เพราะว่ามนุษย์ในโลกทุกคน มีหน้าที่ที่จะต้องดับทุกข์ให้แก่ตัวเอง** ที่นี้เราเป็นพุทธบริษัท เชื่อว่าเราจะได้เปรียบ คือเราจะได้ดับทุกข์ได้ง่าย ดับทุกข์ได้เก่งกว่าพวกอื่น อย่างนี้ก็ยังดี ขอให้มันเป็นอย่างนี้เถอะ ว่าเราเป็นพุทธบริษัทเพื่อให้มันสะดวกตาย ในการที่จะทำความดับทุกข์.

ที่นี้เราก็ไม่มีอะไร มีแต่ศึกษาให้รู้เรื่องของพระพุทเจ้า ว่าท่าน**แนะนำให้ดับทุกข์อย่างไร? วิธีไหน?** เดียวนี้ท่านก็พูดอยู่ชัดแล้วว่า ต้องรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา คือรู้เรื่องปัจจุสมุปบาท. เรื่องที่พระพุทเจ้าท่านทรงเอามายืนยันว่า ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด สิ่งนี้ยังเป็นอย่างนี้เสมอไป นี้มีอยู่ ๒ เรื่องเท่านั้นแหละ ที่พบในพระบาลีทั้งหมด คือเรื่อง **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** เรื่องหนึ่ง; แล้วก็เรื่อง **อิทัปปัจจยตา** ที่พระสวดเมื่อตะกั้ันอีกเรื่องหนึ่ง; มี ๒ เรื่องเท่านั้น.

เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กับเรื่องอิทัปปัจจยตา มันเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงเป็น **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา**. ถ้าพูดแยกกันไป มันก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,

สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้มารวมเสียว่า อิทัปปัจจยตา-เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ก็เหลือเรื่องเดียว. ที่นี้อยากจะย่นอีก ย่นย่อให้สั้นเข้ามาอีก ก็เหลือ **ตถตา**. ตถตา แปลว่า *อย่างนั้นเอง* เป็นอย่างนั้นเอง. ความเป็นอย่างนั้นไม่เป็นอย่างอื่น เป็นแต่อย่างนั้น คือตถตา ดังนั้นจะต้องรู้จัก **ตถตา**. ถ้าพูดคำเดียว ทุกคนจะต้องรู้จักตถตา พุทธบริษัทจะต้องรู้จักตถตา จึงจะได้เปรียบคนอื่นในโลก ในการที่จะแข่งกันทำความดับทุกข์.

คำว่า **ตถตา** นี้มีมากที่สุด ในพระคัมภีร์ แต่ว่าด้วยเหตุใดก็บอกไม่ได้ ที่พวกเราไม่เอามาพูดกันเลย. แม้ในอภิธรรมปิฎกก็มีมากแห่ง แล้วบางทีก็ใช้คำว่า **ตถา** แทนที่จะพูดว่าตถตา พูดแต่เพียงว่า ตถา; แทนที่จะพูดว่าอวิตถตา พูดแต่เพียงว่าอวิตถา อย่างนี้เป็นต้น.

ในบาลีบางแห่ง ตรัสเรียกชื่อของอริยสังขัตติ์ทั้งสี่ว่า **ตถา** (ความเป็นอย่างนั้น), ว่าอวิตถา (ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น), ว่า อนัญญถา (ความไม่เป็นโดยประการอื่น), แทนที่จะตรัสเรียกว่าอริยสังขัตติ์ ดังนี้ก็มี.

ถ้าสมมติคาดคะเนเอาว่า การที่ขยายแก่ตาแก่ของเราสมัยโบราณ บรรพบุรุษของเราพูดคำ ๆ นี้เป็น, คือพูดว่า “อย่า ๆ ๆ อย่าคิดให้มากไปเลยลูกเอ๋ย หลานเอ๋ย มันเป็นอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันอย่างนั้นเอง”; นี่มันคงจะเป็นเพราะว่าแผ่นดินที่ตรงนี้ เคยได้รับพุทธศาสนามานานแล้วอย่างถูกต้อง.

พูดไปแล้วมันก็จะหาว่าอวด ให้แก่บ้านเมืองของตัว เช่นบทกล่อมลูกเรื่อง มะพร้าวนาฬิกากร์ กลางทะเลซี้ฝั่ง อะไรนี่ มันก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเล็ก ๆ เท่ากันกับเรื่อง ตถตา. ทำไมพวกชาวบ้านบรรพบุรุษของเราแถมนี้ รู้เรื่องนี้

พูดอย่างนี้เป็น กล่อมลูกให้นอนด้วยข้อความอย่างนี้? เขาคงเคยเข้าใจ ได้รับประโยชน์กันมายุคหนึ่ง แล้วมันก็เสื่อมไปสลายไป เพราะคนรุ่นหลังโง่งง ๆ; ควรจะได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ คือธรรมะที่บรรพบุรุษเคยได้รับประโยชน์มาแล้ว; เดว่า เป็นสมัย ๑๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว สมัยศรีวิชัย มีอาณาเขตตั้งแต่ชุมพรลงไปจนถึงตลอดแหลมมลายู สุมาตรา ชวา. มันคงจะเป็นอย่างนี้ มันจึงพูดคำนี้เป็น, ไม่ใช่ว่าบังเอิญเป็นโดยธรรมชาติ; แต่เขาวงกตตัวเอง คือว่า “มันเป็นอย่างนี้เอง มันเป็นอย่างนี้เอง ๆ มันไปตามเรื่องตามราวของมันเอง”.

ที่นี้ถ้าใครเกิดนึกได้เอง พูดออกมาได้เอง คนนั้นก็เก่งเท่าพระพุทธเจ้า. ถ้าสมมติว่า มันมีใครคนหนึ่งรู้เรื่องนี้เอง และพูดได้อย่างนี้เองโดยไม่ต้องอาศัยต้นตอมาจากพระพุทธเจ้า; แม้ก็คือเรื่อง อิททัปปัจจยตา อย่างเดียวกัน.

เอาละที่นี้เราก็จะให้ประโยชน์จากสิ่งที่เรียกว่าอิตทัปปัจจยตาในฐานะเป็นเครื่องมือที่จะเป็นคู่มือ ไม่ใช่เครื่องมือเก็บไว้เฉย ๆ. เครื่องมือที่เป็นคู่มือ คืออยู่ในมือ แล้วก็ใช้มันเรื่อยเหมือนกับไม้เท้านี้ ถืออยู่เรื่อย ใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่เรื่อย; ให้มาใช้อิตทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นของคู่มือสำหรับป้องกันความทุกข์และกำจัดความทุกข์ออกไป. เพราะว่าธรรมะทั้งหลายมันสรุปลงในธรรมะข้อนี้; พระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้นมันสรุปลงในคำนี้ จนกระทั่งว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบาท ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุบาท” คืออิตทัปปัจจยตา นี้.

ฉะนั้นการที่เราเห็นพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา นี้ มันก็เท่ากับว่า พระพุทธเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลา แล้วจะเอาอย่างไรกันอีก. เพราะฉะนั้นอย่าเผลอสติในข้อนี้ก็แล้วกัน ให้มันพร้อมที่จะอะไรเข้ามา-ก็อิตทัปปัจจยตาออกไป. พูดอย่างนี้

มันง่าย แต่มันทำยาก. อะไรที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน จากสิ่งแวดล้อมเรานี้ ทรัพย์สมบัติพิสดาน เงินทอง ข้าวของ บุตรภรรยา สามีอะไร มันเป็นอารมณ์อะไร ขึ้นมากระทบ ก็ให้มันถูกกระเด็นกลับออกไปด้วย อิทัปปัจจยตา. นั่นแหละคือ ทั้งหมดของพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นปริยัติ เป็นปฏิบัติ เป็นปฏิเวธ แล้วแต่จะเรียก; ถ้ารู้ก็รู้อย่างนี้ ถ้าปฏิบัติ ก็ปฏิบัติอย่างนี้ ถ้าได้ผลของการปฏิบัติ ก็ได้ผลอย่างนี้. นี่โดยหลักปริยัติก็ตาม ปฏิบัติก็ตาม ปฏิเวธก็ตาม มันมีแต่อย่างนี้. หัวใจของ พุทธศาสนามีแต่อย่างนี้ เรามีไว้เป็นเครื่องมือ สำหรับที่จะเผชิญหน้ากับทุกสิ่ง ที่สิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ตลอดเวลา ในชีวิตประจำวันทุกวัน ๆ.

สิ่งที่มันสิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ตลอดเวลา นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา มันเป็นอย่างนั้น มันไม่เป็นอย่างอื่น; แต่เรามันโง่ ไปรับเอามา เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างนี้บ้าง เป็นอย่างโน้นบ้าง. ข้อนี้เราต้องไม่ลืมคำบรรยายครั้งก่อน ๆ ที่ชี้ให้เห็นว่า ทุกอย่างเป็น อิทัปปัจจยตา อยู่แล้ว มันเป็นอย่างนั้น มันเป็นอย่างเดียวเท่านั้น; แต่พอมากระทบกับเรา มันเปลี่ยนได้ตามความโง่ ความฉลาด ความรู้ ความไม่รู้ รู้มาก รู้น้อย ของเรา. เช่นเงินไหลเข้ามา เราจะต้องรับมันในลักษณะ อย่างไร มันแล้วแต่ความโง่ ความฉลาด ความอะไรของเรา ผิดวิธีมันก็เป็นทุกข์ ถูกวิธีมันก็ไม่เป็นทุกข์. ตัวเงินนั้นแหละ โดยเนื้อแท้มันเป็นอิทัปปัจจยตา คือเป็น เงินเฉย ๆ อย่างนั้นแหละ; แต่พอมันเกี่ยวข้องกับเรา มันเปลี่ยนไปได้ ไปเป็น อะไรต่าง ๆ แล้วแต่ความโง่ ความฉลาดของเรา.

เดี๋ยวนี้ เราจะพูดกันทีเดียวหมด เพราะว่าไม่มีเวลาจะพูด เรียกว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่สิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ มันเข้ามาหาเรา เข้ามากระทบเรา เพื่ออะไร? เพื่อทำให้เราเป็นอย่างไร? ถ้ามันทำให้เกิด โสกะ โทสะ โมหะ ก็กลายเป็นว่า มันคือเครื่องมือหรืออะไรสำหรับมาทำให้เกิดทุกข์แก่เรา. ได้เงิน ได้ทอง ได้อะไร

ก็ตาม พอได้เข้ามา ที่เรียกว่าได้ ๆ กันนี้ มันก็ทำไปด้วยอริชาสัมผัส; ในบางกรณี ก็เกิดความโลภเผาตัวเอง ในบางกรณีก็เกิดความโกรธเผาตัวเอง ในบางกรณีก็เกิด โมหะ ความโง่ผูกพันหุ้มห่อตัวเอง; นี่มันกลายเป็นว่าสิ่งเหล่านั้นมันเป็นเรื่องให้เกิด โลกะ โทสะ โมหะ แก่เรา. นี่เราไปโทษมัน เราก็งงที่สุด เพราะดูไม่ดี มีแต่ความ ฉิบหายหมด; ที่แท้มันไม่เป็นอะไร มันเป็น อิททัปปัจจยตา คือมันเป็นอย่างนั้นตาม กฎเกณฑ์ของมันเอง มีแต่ความเป็นอย่างนั้น. ทีนี้จิตนี้โง่รับเอามา สำหรับจะ โลกบ้าง, จะโกรธบ้าง, จะหลงบ้าง; แล้วไปโทษมัน ไม่โทษตัวเอง นี่เป็นคนโง่.

แต่ถ้าคนที่ฉลาดที่รู้แล้ว เขาจะไม่โทษสิ่งอื่น เพราะมันเป็นอย่างนั้นเอง แต่จะโทษจิตใจของเราเองที่มันไม่มีความรู้อะไร หรือว่ารู้แล้วก็ยังบังคับไม่ได้; ไปโทษมันว่า มันเป็นเหยื่อสำหรับหลอกหลวงเรา. ทำไม่ไม่คิดว่า เรามันเป็นปลาโง่ เป็นปลาบวมโง่ ไปกินเหยื่อนั้น; ทำไม่จะต้องไปโทษว่า เหยื่อนี้มันมาหลอกหลวงเรา ไม่โทษตัวเองว่า เรามันเป็นปลาที่บวมโง่. ดังนั้นสิ่งทั้งหลายมันไม่ได้มีไว้สำหรับ ตกเบ็ดเรา ส่วนเรามันเป็นปลาโง่ ที่ไปทำสิ่งเหล่านั้นให้กลายเป็นเหยื่อขึ้นมา. พอ เรารู้ว่ามันเป็นอิตทัปปัจจยตา มันจะเป็นเหยื่ออย่างไรได้. พอเรารู้ว่ามันเป็น อิตทัปปัจจยตา มันก็เป็นเหยื่อแก่เราไม่ได้มันก็คงเป็น อิตทัปปัจจยตา.

เอาละ ทีนี้ไม่มากถึงอย่างนั้น ไม่โง่มากถึงอย่างนั้น เราก็คิดในแง่ที่ว่า โอ! มันเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ อะไร ๆ มันก็เป็นประโยชน์ไปหมด. ดูซิ เห็นไม้พิน อะไรก็ได้เท่าที่เห็นอยู่นี้ ดิน ทราย กรวดหินนี้ เอาไปสร้างตึก สร้างคอนกรีต ก็ได้ มันก็ยังเป็นประโยชน์; นี่มันไปหลงไหลในประโยชน์ ไม่มองเห็นอิตทัปปัจจยตา. นี้ก็ยังดี ยิ่งดีกว่าที่ว่า มันจะเป็นเหตุให้เกิด ความโลภ ความโกรธ ความหลง คือเห็นสิ่งเหล่านี้ในฐานะที่เอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ด้วย สติ ปัญญา เอาไม่ไป ทำพิน เอาทรายเอาหินไปก่อสร้าง ฯลฯ.

ที่นี่ ถ้าดีกว่านั้นอีก มันก็ควรที่จะว่า มันเป็นเรื่องเห็นแล้วสบายตา สบายใจก็ได้ เช่นป่าไม้ น้ำมัน สบายตา สบายใจ เยือกเย็น ได้มานั่งอยู่ที่นี้ มันป้องกัน ไม่ให้เกิดความนึกคิดที่เป็นตัวกู ของกู ให้หยุดให้เย็นเหมือนต้นไม้ เหมือนก้อนหิน; เหล่านี้มันก็เป็นเครื่องสบายตา สบายใจ เย็นอกเย็นใจได้. แต่แล้วมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มันไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าอิทัปปัจจยตา แต่ว่าเรารู้จักใช้เอา ประโยชน์ความเยือกเย็นใจได้จากสิ่งเหล่านี้ ที่แวดล้อมเราอยู่ในเวลานี้. ที่บ้าน ก็เหมือนกัน บ้านเรือน ข้าวของ เงินทอง เครื่องใช้ไม้สอย มันจะเป็นอะไรแก่เรา ได้ทุกอย่าง ให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้ มากกว่านั้นก็ได้ หรือเอาไว้ดูเล่น ๆ สบายตาก็ได้ หรือว่าใช้ให้เป็นประโยชน์ตามปกติก็ได้.

ที่นี่ ที่ดีกว่านั้นมันก็ควรจะเป็นการศึกษา อะไร ๆ เข้ามาหาเราจัดให้ เป็นการศึกษาไปเสียให้หมด. แล้วก็อย่าลืมข้อที่พูดเมื่อตะกี้ว่า **“ดูให้ดี มิแต่ได้ ไม่มีเสีย”** ดูให้ดีมิแต่ได้ไม่มีเสีย อะไรเข้ามาหาเรา ก็ดูให้ดีไปเสียให้หมด มันก็มีแต่ได้ไม่มีเสีย. ถ้ายุ่งมันมาต่อมข้างหู ถ้าดูดีก็จะเห็นว่ามันมาร้องเพลงให้ฟัง มันก็ไม่ต้องโกรธ; คือว่าพยายามดูให้ดี ให้มีแต่ได้ ไม่มีเสียไว้เรื่อยไป. ถ้ามัน ทำให้ต้องจ่ายเงินไปมาก มันก็ต้องเอาประโยชน์มาให้ได้มาก คือว่าให้ได้ความรู้ หรือมันสอนอะไร ๆ ที่มันลึกซึ้ง ที่ตามธรรมดา มันสอนกันไม่ได้.

ความเจ็บ ความไข้ ความตาย นี่มันก็มาสอน ต้องถือเอาประโยชน์ จากมันให้ได้. ดังนั้นเป็นอันว่าเราไม่มีความทุกข์ เพราะอะไร ๆ มันเป็นการได้ ไปหมด ไม่มีเสียเลย. ลองคิดดูซิ! มันไม่มีอะไรมาทำให้เป็นการเสีย มันมีแต่ได้ ได้สิ่งทีควรจะได้ คือความรู้ อิทัปปัจจยตา ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่มาแวดล้อมเรา; อย่างนี้มันเป็นการศึกษาไปหมด ตั้งแต่อย่างต่ำที่สุดไปจนถึงอย่างสูงที่สุด.

พวกนักวิทยาศาสตร์ เขาพบวิชาความรู้ขึ้นมาในโลกมากมาย จนไปโลกพระจันทร์ได้ ก็เพราะว่า เขาต้อนรับสิ่งทั้งหลาย ในลักษณะที่เป็นการศึกษา ไม่ต้อนรับในลักษณะที่จะให้มีเกิดกิเลส หรือยุ่งกันอยู่แต่กับความทุกข์ ดังนั้นเขาจึงเจริญก้าวหน้าไปในเรื่องของการศึกษา. ที่นี้เรื่องธรรมะนี้ก็เหมือนกัน ควรรู้จักศึกษาให้ลึกไปกว่านี้ คือเห็น อิททัปปัจจยตา ไว้เรื่อยไป มันก็เป็นการศึกษาชนิดที่เรียกว่าสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ตรงกันข้ามไปหมด กับที่ปุถุชนคนธรรมดาสามัญเขาใช้กันอยู่.

ปุถุชนเรียกว่าไม่ได้ยินได้ฟังธรรมะของพระอรียเจ้า นั่นก็คือไม่มีการศึกษา ฉะนั้นจึงต้อนรับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในลักษณะที่เป็นทุกข์ กลายเป็นแสไปหาความทุกข์. ที่นี้พระอรียสาวก คือผู้ที่ได้รู้ ได้ฟัง ได้ถูกแนะนำดีในธรรมวินัยของพระอรียเจ้า มันก็ตรงกันข้าม นี่คือการศึกษาคือ. ข้อนี้เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เราเป็นผู้หยางของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด ส่องไฟไว้ในที่มืด เพื่อให้คนเข้าเห็นสิ่งต่างๆ. เมื่อใครเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เขาก็สรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างนี้กันทั้งนั้น. และพระพุทธเจ้าเองท่านก็ตรัสในท่านองว่าพระองค์เป็นเพียง "ผู้" อะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่านั้น เพียงแต่เป็นผู้เปิดของที่มีปิดอยู่ หยางของที่มีมันคว่ำอยู่ แล้วก็ส่องตะเกียงไว้ในที่มืด คนมีตาก็เห็นเอาเองก็แล้วกัน ดูเอาเอง รู้เห็นเอาเอง.

พระพุทธองค์ท่านไม่ได้ทรงอวดอ้างว่าเป็นผู้สร้างอะไร ไม่ใช่พระเจ้า ไม่ใช่ผู้สร้าง ไม่ใช่ผู้บังคับธรรมชาติอะไรได้; ทรงสารภาพว่า ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด ก็ไม่มีความหมายแก่อิททัปปัจจยตา มันเป็นอย่างนั้นของมันเอง; แต่มีความหมายตรงที่ว่า ได้เห็นสิ่งนี้ ได้เข้าถึงสิ่งนี้. ครั้นเข้าถึงสิ่งนี้แล้ว เห็นสิ่งนี้แล้ว ย่อมแสดง ย่อมบอก ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก แจกแจง ย่อมทำเหมือนกับการหยางของที่คว่ำ; นี้ท่านทรงยืนยันในข้อนี้.

ที่นี้พอเราศึกษาสิ่งที่แวดล้อมตัวเราในลักษณะอย่างนี้ เราก็เป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธรูปประสงคส์สำเร็จได้ คือเราได้รับการหยายของที่คว่ำ. พุทธอีกทีหนึ่งก็ว่า เรายืนหยายของที่คว่ำตามแบบของพระพุทธรูปเจ้า ตามที่พระพุทธรูปเจ้าท่านได้ทรงแนะนำไว้.

อย่าลืม ต้องนึกถึงข้อที่ว่า ทุกคนต้องเดินเอง ปฏิบัติเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง. ท่านหยายของที่คว่ำ ก็หมายความว่าชีวิตที่เราจะมาหยายได้เองเพราะว่าการรู้สึกหรือการเห็น หรือการบรรลุธรรมนี้ มันทำแทนกันไม่ได้; มันทำให้ดูอย่างของธรรมดานี้ก็ไม่ได้ เพราะมันเห็นอยู่ข้างใน ฉะนั้นคนนั้นต้องรู้จักทำเอาเอง ทำลายกิเลสเอง รู้แจ้งเอง ตรัสรู้เอง แล้วก็เห็นเอง. ถ้าเรารู้จักดูทุกสิ่งทุกอย่างที่แวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ในลักษณะที่เป็น อิทัปปัจจยตา เราก็คือผู้ที่สามารถหยายของที่คว่ำอยู่ อย่างที่พระพุทธรูปเจ้าท่านสอน ท่านต้องการ.

ที่นี้ มันก็ไม่มีปัญหาอะไร เมื่อเห็นทุกอย่างเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้อง มันก็เป็นไปเอง ที่นี้มันจะเป็นไปเอง. ถ้าเห็น อิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้องแล้ว มันจะเป็นไปของมันเอง คือว่าจะเกิดนิพพิทา.

นิพพิทาที่ว่านี้หมายถึงความเบื่อหน่าย. สำหรับความเบื่อหน่ายของคนธรรมดาไม่น่าใช่ นิพพิทา ความเอือมระอาเพราะว่าซ้ำซาก หรือว่าซ้ำซากมากเข้า มันก็เกิดความเบื่อรำคาญ ความเอือมระอาของคนธรรมดาอย่างนี้ไม่ใช่ นิพพิทา เพราะมันยังไม่เฉย. แต่ความเบื่อหน่ายที่เป็นนิพพิทาอย่างแท้จริงนั้นมันเฉยได้. ถ้าเบื่อหน่ายเพราะรำคาญอย่างนี้ไม่ใช่ นิพพิทา; เบื่อหน่ายแล้วยังเกลียด ยังรำคาญ ยังอะไรอยู่ อย่างนี้มันไม่ใช่ นิพพิทาที่ถูกต้อง. **นิพพิทาที่ถูกต้องมันเฉยได้ด้วยเหตุว่า มันเริ่มไม่มีความทุกข์**;คือเมื่อมีความเบื่อหน่าย ก็มีความคลายกำหนด ไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็วิมุตติ ความหลุดพ้น.

ข้อนี้อย่าไปหาที่อื่น อย่าไปหานิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติที่อื่น; จงหาจากการมองเห็นอิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งปวง หรือว่าเป็นตัวสิ่งทั้งปวง.

สำหรับข้อนี้มี ๒ ความหมาย พุทธมาหลายหนแล้ว เดียวจะลืมนั่นเสียว่า ทุกอย่างนี้เป็นตัวอิทัปปัจจยตาด้วย แล้วเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตาด้วย. เช่นต้นไม้ต้นนี้มันมีความเปลี่ยนแปลง; คือมันเป็นไปตามกฎที่ว่า เพราะปัจจัยนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, แล้วเพราะปัจจัยนี้เกิดขึ้น ฯลฯ นี้เรียกว่าต้นไม้นี้เป็นตัวอิทัปปัจจยตา. แล้วความที่มันเป็นอย่างนั้น มันยอมเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา กฎเกณฑ์สากลกฎเกณฑ์ทั้งหมดทั่วไปนั้น มันเป็นกฎอยู่อย่างนั้น; ฉะนั้นความที่มันเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตาก็ดี หรือความเป็นอย่างนั้นก็ดี มันเป็นตัวอิทัปปัจจยตา เสมอกัน.

เมื่อเราดูสิ่งทั้งปวงที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ในลักษณะอย่างนี้ ก็กลายเป็นว่าการดูนั้น เป็นประโยชน์แก่การเกิดขึ้นแห่งนิพพิทา, วิราคะ, และวิมุตติ. คิดดูซิ, มันไม่ใช่เล็กน้อยเสียแล้ว. การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่แวดล้อมตัวเราอยู่อย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตานั้นการมองดูนั้นจะทำให้มีผลดี นำมาซึ่งการเกิดขึ้นแห่งนิพพิทา, วิราคะ วิมุตติ. แต่แล้วแม้อาการอย่างนี้ มันก็ไม่พ้นไปจากความเป็น อิทัปปัจจยตา.

สำหรับข้อที่ว่าทำไป นิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติ จึงเกิดขึ้นแก่จิตนี้? มันก็เกิดขึ้น เพราะกฎของอิทัปปัจจยตา เพราะมีการเห็นอย่างนี้ มันจึงเกิดขึ้น.

การเห็นอย่างนี้ได้เพราะว่าการพิจารณา หรือการดูอย่างถูกต้อง.

การพิจารณา การดูอย่างถูกต้อง มันมีได้ เพราะได้รับการศึกษาอบรมดี ปฏิบัติดี;

การได้รับการศึกษา สั่งสอนอบรมดีมีได้ เพราะว่าได้นั่งใกล้พระอริยเจ้า จึงมีโอกาสได้รับการศึกษา อบรมดี;

การที่ได้นั่งใกล้พระอริยเจ้า ก็เพราะได้เกิดมาในยุคสมัยที่มันเหมาะ ในแผ่นดินที่มีพระอริยเจ้า ถ้าไปเกิดในสวรรค์เสีย บางทีก็จะแยะ จะไม่มีโอกาสที่จะได้ฟังสิ่งเหล่านี้ได้ง่าย ๆ. เพราะว่าในพวกเทวดา หรือในหมู่คนที่เขาเป็นอยู่ อย่างพวกเทวดานั้นเขาไม่สนใจกับเรื่องเหล่านี้; แม้ในโลกนี้ ถ้าใครไปสมัคร เป็นอยู่อย่างเทวดา แล้วเขาก็จะไม่สนใจเรื่องนี้. ดังนั้นมันก็ต้องเหมาะสำหรับ ผู้ที่จะไม่หลง เป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท มันจึงจะมีจิตใจเหมาะสม แล้วก็ไม่เสียที่ ที่เกิดมาในความเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธศาสนา.

ขอให้ถือเอาข้อนี้เป็นโชคดีแล้วกัน ว่าได้เกิดมาเป็นมนุษย์; นี่ดี อย่างหนึ่งแล้ว แล้วเจริญว่าเกิดในยุคที่มีพระพุทธศาสนาด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีก อย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้ฟังเรื่องนี้ด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีกอย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้เข้าใจ ธรรมข้อนี้ด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีกอย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้ปฏิบัติถูกต้องด้วย; แล้ว มันก็เกิด นิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติ ขึ้นมา.

ข้อนี้มันจะสำเร็จอยู่ที่ว่าเรา รู้ มีความรู้ใน อิทัปปัจจยตา รู้จักใช้มันให้ เป็นประโยชน์. สิ่งทั้งหลายแวดล้อมตัวเราอยู่นี้ มันก็จะกลายเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความดับทุกข์โดยถ่ายเดียว เพื่อเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อเห็น อิทัปปัจจยตา, ตถตา แล้วแต่จะเรียก.

ข้อที่ว่าให้ดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นอิทัปปัจจยตา เป็นคำพูด สั้น ๆ พูดก็ง่าย แต่เรื่องปฏิบัติมันจะยากหรือไม่ยาก ก็แล้วแต่บุคคลนั้น ๆ. ถ้าอิทัปปัจจยตา หลายคำจำยากก็จำคำว่า ตถตา; ภาษาจีน ยิ่งง่าย ภาษาจีนว่า

“ยู่ลี” ยู่ลี แปลว่า ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น; ไม่เป็นอย่างอื่น. มีแต่ความเป็นอย่างนั้น นี่ไม่ใช่เราว่าเราเอง มันต้องถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นด้วย.

คนที่มี “ยู่ลี” จะกลายเป็น “ยู่ไล้” คือพระตถาคต. คำเงินเขาจำง่าย ๆ ลุ่น ๆ ลั่น ๆ อย่างนี้. เป็นได้ก็เพราะเห็นว่าโลกทั้งโลกเป็นมายา โดยปรากฏการณ์ที่มันแสดงแก่เรานี้เป็นมายา; โดยรสชาติที่มันจะมาให้แก่จิตใจนี้ก็หลอกหลวง คือเป็นอัสสาทะ เป็นรสอร่อย ทำให้เกิดความลุ่มหลง, นี่ที่มันแสดงแก่เรา มันก็หลอกหลวง; ที่มันมาชิม มาอร่อยที่ลิ้น ที่อะไร มันก็ยังเป็นเรื่องหลอกหลวง. ดังนั้นเราจะต้องมีของคู่มือ อาวุธคู่มือเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในลักษณะที่ถูกต้อง อย่างที่พูดมาแล้วตั้งร้อยครั้งพันครั้งว่า “เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นโดยไม่ยึดมั่นถือมั่น” เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นโดยไม่ยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละคือบทสรุปของการปฏิบัติเกี่ยวกับหลักของ อิทัปปัจจยตา.

เดี๋ยวนี้ เรามันพร้อมที่จะยึดมั่นถือมั่น แล้วเราไม่ยอม ไม่ยอมคลายความยึดมั่นถือมั่น; เรามีข้อแก้ตัวเสมอที่จะยึดมั่นถือมั่น แล้วจะมีจะหาสิ่งต่าง ๆ ยึดมั่นถือมั่นได้เสมอ กระทั่งยึดมั่นถือมั่นพระนิพพาน. นี่คือความมกมายอันสุดท้าย มันยึดมั่นถือมั่นกระทั่งพระนิพพาน เหมือนที่เป็น ๆ กันมาโดยมากนั่นแหละ. ถ้ายึดมั่นถือมั่นพระนิพพาน จนตายแล้วตายอีก มันก็ไม่มีโอกาสพบพระนิพพาน.

พวกนักวิปัสสนาเป็นบ้ากันเป็นฝูง ๆ นี้ มันก็เพราะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่ควรหรือไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่น เพราะว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นไม่ถูกต้อง. พวกชาวบ้านร้านตลาดก็เหมือนกัน ที่ไปอยู่โรงพยาบาลโรคประสาทโรคจิตมากขึ้นทุกที ที่ยังไม่ได้ไปอยู่ยังอีกแยะ นี่ก็เพราะว่ามันเป็นโรคความยึดมั่นถือมั่น. นี่จึงว่าอย่าทำเล่นกับอิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นขอให้ช่วยกันปรับปรุงตัวเสียใหม่ ให้มันพอใจให้ยินดีในบรมธรรมอันสูงสุด คือความรู้ข้อนี้: ให้พอใจในธรรม ต้องมีจิตใจสูง อย่ามีจิตใจต่ำ. จิตใจต่ำเป็นได้แต่เพียงคน จิตใจสูงก็เป็นมนุษย์. ที่นี้ธรรมะกับคน นี้มันอย่างหนึ่ง ธรรมะกับมนุษย์ มันอีกอย่างหนึ่ง. ถ้าธรรมะกับคน แล้วคนมันเกลียดธรรมะ; ดูให้ดี ธรรมะกับคนปุถุชนธรรมดาสามัญนี้ มันเกลียดธรรมะ มันต้องการอะไรที่เป็นของกู ตัวกู-ของกู เงินของกู ทองของกู นี่คนธรรมดาเขาต้องการอย่างนี้ เขาเลยเกลียดธรรมะ. ถ้าเป็นมนุษย์จิตใจมันสูง มันจะค่อย ๆ ละวางจากเหยื่อเหล่านั้น มันจะไปหาธรรมะ จะชอบธรรมะมากขึ้น.

ฉะนั้นเราพูดให้จำกัดความได้ว่า คนกับมนุษย์ต่างกัน คนนี้คือใจยังไม่สูง; ฉะนั้นเขาจึงเกลียดธรรมะ. ถ้าเป็นมนุษย์ใจสูงพอ เขาก็จะค่อย ๆ รักธรรมะพอใจในธรรมะ ชอบธรรมะ กระทั่งเป็นธรรมะไปเลย จนไปถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์ เป็นธรรมะไปหมดทั้งเนื้อทั้งตัว.

ถ้ายังเป็นคนปุถุชนเป็นพาล ปุถุชนอย่างมากนัก จะเกลียดธรรมะเหมือนกับที่คนทุกคนกำลังเกลียดธรรมะอยู่ในเวลานี้ มีเรื่องอาละวาด มีปัญหาวิญญูอันธพาล วิญญูอันธพาล. ไปดูซิ ทั้งหมดนั้นไม่มีอะไรนอกจากเกลียดธรรมะ เพราะไม่รู้จักธรรมะ ไม่มีใครทำให้เขารู้จักธรรมะ ก็กำลังเป็นปัญหาเป็นอันตรายแล้วจะมากขึ้นทุกที แล้วก็เลวมากยิ่งขึ้นทุกทีในโลกนี้. โลกเกลียดธรรมะนี้แหละ แล้วโลกนี้ก็จะเป็นอย่างไรก็คอยดูก็แล้วกัน. นี่ถ้ามันเป็นคนอย่างนี้ มันจะเกลียดธรรมะ. เปรียบเหมือนกับว่าไก่ ไก่กับพลอย นิทานสอนเด็ก ไก่สมัครเอาข้าวสารเม็ดหนึ่ง เพชรพลอยสักกอบสักกำก็ไม่ต้องการ. มันเป็นไก่ มันจะไม่เพียงเฉย แต่จะถึงกับเกลียด.

มีคนเขาเล่าให้ฟังว่า ลิงน้ำมันเกลียดกะปิ จริงหรือไม่จริง เท็จจริงอย่างไร ก็ไม่ทราบ ลิงนี้เกลียดกะปิ. ถ้าจะให้ลิงตายก็เอากะปิทาที่มือมัน มันเกลียดกะปิ มันทนไม่ได้ มันจะวิ่ง มันจะไปขีด ขีดๆ ๆ จนเนื้อขาด ขีดจนเนื้อขาด เลือดไหล ถ้ามันยังได้กลิ่นกะปิ มันก็จะขีดอยู่นั่นแหละ จนมือเหลือแต่กระดูก มันเกลียดกะปิ เพราะมันเป็นลิง. นี่พูดเปรียบเทียบน้ำหนักของความเป็นลิง ถ้ามันเกลียดจริงมันก็จะเกลียดกันอย่างนั้น. เดียวนี้เราเป็นคนแล้วก็เกลียดธรรมะ; อยากได้แต่เงิน อยากได้แต่ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง. เมื่อความรู้สึกอันนี้ครอบงำมากเข้า ๆ ก็ไม่เห็นแก่ธรรมะ ไม่รู้จักธรรมะ จนธรรมะไม่มีในโลก พระเจ้าตายแล้ว; เขาจะพูดกันแต่อย่างนี้ มากขึ้นในโลกนี้ทั้งโลก.

แต่ถ้าว่าเขาเป็นมนุษย์ใจสูงสว่างไสว จิตใจได้รับการหยายจากที่คว่ำ เห็นอะไรพอสมควรแล้ว เขาก็จะชอบธรรมะ พอใจธรรมะ เป็นธรรมกामะ ธรรมนันทิ ธรรมราคะไปเลย. ธรรมกामะแปลว่ารักธรรมะ ธรรมนันทิแปลว่า เพลิดเพลินในธรรมะ ธรรมราคะแปลว่ากำหนดหลงไหลในธรรมะ แต่เพราะว่าเขาเป็นมนุษย์. เหมือนกับไก่กับเม็ดข้าวสาร มันชอบเพียงขนาดนั้น มันไม่ชอบเพชรพลอย แต่มันชอบเม็ดข้าวสาร; เมื่อลิงมันไม่ชอบกะปิ มันก็ชอบผลไม้ ชอบเปี้ยว ชอบปู้ ชอบอะไรไปตามเรื่อง. ถ้ามันถูกฝาถูกตัวกันเข้าอย่างนี้ เรื่องมัน ก็ไปดี ไม่มีความทุกข์.

ฉะนั้นขอให้เราทุกคนพุทธบริษัท ช่วยกันทำหัวใจของพระพุทธศาสนา ให้ออกมาปรากฏ เป็นประโยชน์แก่ตัวเอง และก็เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทั้งโลก ให้ได้เครื่องมือเครื่องค้ำครอง อย่าให้โลกนี้ล่มจมไปด้วยอำนาจของกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลงเลย; ตัวเราก็ได้รับประโยชน์ เพื่อนมนุษย์ทั้งโลกก็พลอยได้รับประโยชน์ เพราะความรู้อันถูกต้องของพระพุทธเจ้า ที่ได้ออกมาสู่ความรู้

ความเข้าใจ บรรดาการศึกษาปฏิบัติของมนุษย์แล้ว ไม่มีอะไรที่จะสำคัญเท่ากับ เรื่องอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นความเจริญสูงสุดในทุกแง่ทุกมุม; แล้วจะเป็นที่พอใจให้แก่ทุกคน จะเป็นศาสนาที่ยอมรับได้แม้แต่พวกคอมมิวนิสต์ หรือยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์ หรืออะไรก็ตามใจ ถ้าเอาศาสนาที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าออกมาพิสูจน์เผยแพร่ ทุกคนกันแล้ว ที่มีสติปัญญาจะต้องชอบ.

ฉะนั้น เราหวังอยู่ว่า ถ้าพวกเราพุทธบริษัททุกคน ช่วยกันไป ๆ อย่า ท้อถอย ช่วยทำให้ธรรมะอันแท้จริงนี้ ออกมาสู่ความรู้สึกของคนในโลกสมัยนี้ให้มาก ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. นี่เราก็ได้พยายามกันมาเรื่อย ๆ ทุก ๆ วันเสาร์ ตามกำลังสติปัญญาความสามารถที่เราจะทำได้ที่นี่ ด้วยความไม่ท้อถอย ด้วยความร่วมมือของท่านทั้งหลาย ที่จะนำไปเผยแพร่ให้รู้กันมาก ๆ ออกไป. ฟังกันอยู่ที่นี่เพียงไม่กี่คน แต่ถ้าว่าเอาไปพูด ต่อ ๆ กันไป มันก็จะรู้กันมากคน หรือว่าเอาไปพิมพ์เผยแพร่ให้มันมากเข้า มันก็คงจะ สำเร็จประโยชน์บ้าง. ด้วยความหวังอย่างนี้ จึงมีความตั้งใจที่จะพูดเรื่อง อิทัปปัจจยตา ตลอดเวลา ๓ เดือน.

วันนี้ก็พอกันที ขอยุติการบรรยายไว้แต่เพียงเท่านี้. ให้โอกาสพระสงฆ์สวดคำตักเตือน ของพระพุทธองค์เป็นที่กระตุ้นเตือนจิตใจอีกวาระหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา

-๗-

เสาร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้ในใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายในครั้งที่ ๗ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา ดังที่
ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่เป็นอย่างดีแล้ว จากใบประกาศ
กำหนดกาลนั้น.

ตามหัวข้อนี้ คงจะมีท่านทั้งหลาย มากคนด้วยกันเกิดความฉงนว่า
พระรัตนตรัยและไตรสิกขา จะตั้งอยู่ในฐานะเป็นอิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร? นี่แหละ
คือสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันต่อไปอีก ให้มากให้ลึกยิ่งขึ้นไปอีก จนกระทั่งเห็นว่า
แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าพระรัตนตรัยและไตรสิกขา ก็ยังไม่พ้นไปจากความเป็นอิทัปปัจจยตา
อยู่นั่นเอง.

ถ้าเรามองเห็นสิ่งซึ่งถึงขนาดนี้ ก็พอจะกล่าวได้ว่า เรามีการเห็นอิทัปปัจจยตา ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในที่ทั่วไป ในทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างเพียงพอ สมกับที่เป็นพุทธบริษัท

อาตมาขอย้ำ ดังที่ได้ย้ำแล้วย้ำอีก อยู่ทุกคราวไป ว่ามีความประสงค์อันใหญ่หลวง ในการที่จะให้หัวใจของพุทธศาสนา ในชื่อของคำ ๆ นี้เป็นที่คุ้นเคยแก่เราทั้งหลาย ทั้งในการพูดจา ในการปฏิบัติ แม้ที่สุดแต่การที่จะพลั้งปากอะไรออกไปก็ควรจะเป็นอิทัปปัจจยตา.

บางคน เมื่อมีอะไรมาสะดุดใจ ก็พลั้งออกไปว่า พุทโธ พุทธัง อนิจจัง อนัตตา อย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่ดูมันฟังชานอยู่มาก พุทโธ ก็พอจะรู้ว่าหมายถึงพระพุทธเจ้า แต่พุทธัง นี้ไม่รู้ว่าอะไร; นั่นแหละ มันแสดงว่าพูดส่งเดชไป.

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นแหละคืออิทัปปัจจยตา แต่ดูเหมือนจะพูดอย่างคล่องปากติดปากไปเสียมากกว่า แต่พอเอาคำว่า อิทัปปัจจยตา มาพลั้งบ้าง มันก็ยอมแสดงได้ดีทีเดียวว่ามันไม่ใช่เรื่องพลั้งปากโดยไม่มีสติสัมปชัญญะ มันเป็นเรื่องที่มีสติสัมปชัญญะ จึงจะพูดว่า อิทัปปัจจยตา ออกมาได้.

ดังนั้น ขอให้ดูให้ดี พอมีอะไรเกิดขึ้น ในลักษณะที่เรียกว่า กระทบกระเทือนจิตใจมาก แก่ตัวเองก็ตาม แก่ผู้อื่นก็ตาม เห็นเข้าแล้ว รู้สึกเข้าแล้ว พลังออกมาได้ ว่าอิทัปปัจจยตา นั่นแหละจะแสดงว่าเรามีความเป็นพุทธบริษัท. เดียวนี้กลัวว่าจะไปพลั้งกันอย่างอื่น ซึ่งไม่แสดงความเป็นพุทธบริษัท. ข้อนี้จะต้องนึกกันให้มาก ตลอดจนถึงกับเวลาจะดับจิตลงไป คือจะตายนั่นแหละ ถ้ามันระลึกได้

ถึงข้อที่ว่าเป็นอิทัปปัจจยตา แล้วกระทำความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา อยู่ในใจ ถ้าปากจะงุบงิบออกมาบ้าง ก็ควรจะว่า “อิทัปปัจจยตา”.

สิ่งนี้จะต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บได้ และถ้าจะต้องตายไป ก็จะไม่ใช่ว่าตาย. ขอให้ฟังให้ดี ๆ ว่า ถ้าจะต้องตายไป ก็ยังไม่ใช่ว่าตาย เพราะว่าเขารู้ที่อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ว่าอิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; คือเมื่อมีความวิปริตของ ดิน น้ำ ลม ไฟ รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณ อะไรก็ตามใจ เป็นปัจจัยแล้ว ความแตกสลายแห่งธาตุ แห่งขันธมันก็ย่อมมี. นี่คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เมื่อรู้สึกอยู่อย่างนี้ คนนั้นก็มิได้ตาย แต่เขามองเห็นเป็นความที่สังขารทั้งหลายเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย คืออิทัปปัจจยตา.

นี่ในวาระสุดท้าย ก็ยังจะต้องให้ได้ถึงอย่างนี้ จะได้ไม่ต้องตาย. ไม่ต้องพูดถึงตายโหง แม้แต่ตายตามธรรมดา ๆ นี้ก็ยังไม่ตาย คือไม่มีความตาย ในความรู้สึกรู้สึกของบุคคลผู้แจ่มแจ้งอยู่ใน อิทัปปัจจยตา ดังนี้. นี่ย่อมแสดงให้เห็นอยู่ในตัวแล้วว่า เขามีความแจ่มแจ้งในข้อนี้มากเพียงไร แล้วเขายังมีสติสัมปชัญญะที่จะไม่ลืมไม่เลือนในข้อนี้มากเพียงไร.

ขอให้เราทั้งหลายทุกคน จงมีภาวะแห่งความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ ให้พอถึงขนาดนี้เถิด ไม่ต้องการให้มากไปกว่านี้ แต่ไม่ต้องการให้น้อยไปกว่านี้ เพราะฉะนั้น จึงขอร้องย้าแล้วย้าเล่า ว่าให้ช่วยกันทำความคุ้นเคยกับคำ ๆ นี้ และความหมายของคำ ๆ นี้ อยู่ตลอดไป. เมื่อมีอะไรมาสะเทือนใจ คำว่า อิทัปปัจจยตา จะต้องผุดขึ้นมาทันที แล้วมันก็จะหยุดสะเทือนใจ จะหยุดรัก หยุดโกรธ หยุดเกลียด หยุดกลัว หยุดอะไรทุกอย่าง กระทั่งหยุดความคิดที่จะเป็นไปเพื่อการเบียดเบียนผู้อื่น เลยไม่เบียดเบียนทั้งตัวเอง ไม่เบียดเบียนทั้งผู้อื่น คือไม่มีใครลำบาก นั่นแหละเป็นผลของพระพุทธานุศาสนานา.

ดังนั้น ขอให้ทุกคนยินดี ยอมรับเอาคำขอรับรองข้อนี้ ว่าขอให้เราทุกคน จงคุ้นเคยต่อธรรมชาตุนั้น ธรรมชาตุนั้น คือข้อที่ชื่ออิทัปปัจจยตา นี้ จะได้ชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงธรรมชาตุนั้น. เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศว่า :- *ตถาคตเข้าถึง ครั้นเข้าถึงแล้ว ก็บอก ก็สอน ก็ทำให้เป็นเหมือนกับหงายของที่คว่ำอยู่*. นี้ดูกัน ให้ดี ๆ ว่า ก่อนนี้ เรื่องนี้ มันเป็นเหมือนของที่คว่ำอยู่ สำหรับพวกเรา เราจึง เห็นแก่พระพุทธเจ้าด้วยกันทุกคน ช่วยกันทำให้มันเป็นของที่หงายขึ้นมา.

ของคว่ำ หมายความว่า หมายความว่า ไม่ปรากฏแจ่มแจ้งไม่รู้เรื่องกันเสียเลย ของหงาย มีความหมายว่า เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในทุกแง่ทุกมุม กระทั่งว่าแจ่มแจ้งในการ ที่ประพฤติปฏิบัติกันอย่างไร ให้ได้ผลอย่างไร ได้ผลแล้วก็ยังแจ่มแจ้ง. เมื่อเรา มีความตั้งใจกันอย่างนี้ เรื่องนี้ก็จะไม่เป็นของลึกลับอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้มาดูกันให้ดีต่อไปอีกชั้นหนึ่ง ก็คือข้อที่ว่า แม้ว่าเราจะได้เกี่ยวข้อ กันอยู่กับ อิทัปปัจจยตา กระทั่งว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” นั้น มันก็เป็น **อิทัปปัจจยตา**. หมายความว่าเนื้อหนังร่างกายของเรา นี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา จิตใจมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา สิ่งที่เกิดดับอยู่กับจิตใจมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา; ไม่มี อะไรในคน ๆ หนึ่งที่ไม่เป็น อิทัปปัจจยตา.

อย่างนี้เรียกว่า มันยิ่งกว่าที่จะลูบคลำ มันไม่เพียงแต่เป็นเพียงสิ่งที่เรา ลูบคลำ แต่มันเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา.

นี่แหละมันจะมากเกินไปเสียแล้ว เหมือนกับปลาที่ควรถูกดำ ว่า ปลาอยู่ใน น้ำ ไม่เห็นน้ำ; เพราะว่ามันซิดตาหรือเข้าถึงตาเกินไป จนปลาไม่เห็นน้ำ. ขอให้ถือว่า นี่เป็นคำดำอย่างร้ายแรง สำหรับพุทธบริษัทเรา. ถ้าดำว่าเป็นปลา

ในลักษณะอย่างนี้ ก็ย่อมเรียกว่า มันเป็นคำดำที่สบประมาทกันไม่มีอะไรเหลือ ขออย่าให้เป็นอย่างนี้. นี้เรียกว่าในกาย ในร่างกายนี้มันก็เป็น อิททัปปัจจยตา มีอิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ที่เป็นภายนอกออกไป มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา คือทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเป็นอิทัปปัจจยตา หหมด. แม้ว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้จะเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายจะชี้ในภายในโดยเฉพาะ คือกิเลสเกิดขึ้นและเป็นทุกข์ดังนี้ก็ตาม แต่กฎที่ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ใช้ได้ทั่วไปหมดในบรรดาสังขารทั้งหลาย คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น จึงมีผู้อธิบายเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท นี้กันในทุกแห่งทุกมุม กระทั่งที่ใหญ่กว้างออกไป เช่นว่า ความเปลี่ยนแปลงในโลก สันนินิวาสนี้ สมมติว่าจะดูกันตามประวัติศาสตร์ เราก็จะเห็นว่า ตั้งแต่มีมนุษย์ชาติเกิดขึ้นมาในโลกแล้ว เดียวก็มีที่ตรงนั้นล่มจมลงไป เดียวก็มีที่ตรงนั้นโผล่ขึ้นมา เดียวก็มีที่ตรงนั้นล่มจมลงไป นี้คือส่วนเนื้อแผ่นดิน ตัวโลกก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ ส่วนที่เกี่ยวกับคน เดียวก็เกิดอาณาจักรนั้นขึ้น เดียวก็อาณาจักรนั้นล้มไป อาณาจักรนี้เกิดขึ้น อาณาจักรที่ใหญ่โตมหึมาในประวัติศาสตร์ มันก็มีเกิดขึ้นแล้วก็ล้มไป เหมือนกับลูกคลื่นในมหาสมุทร จึงเรียกว่านี่ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้านักประวัติศาสตร์ หันมาศึกษาธรรมะ ก็จะรู้จักได้ดีว่า อิทัปปัจจยตา ในประวัติศาสตร์ที่อย่างมากมายถึงขนาดนี้ ในส่วนโลกทั้งโลกมันก็เป็นอย่างนี้ ในส่วนบุคคลแต่ละคนมันก็เป็นอย่างนี้ แล้วทำไปจึงไม่มองเห็น ในส่วนที่เป็นอย่างนี้ไปมองเห็นแต่ส่วนที่ทำให้ใจ คือทำให้โกรธบ้าง ให้เกลียดบ้าง ให้รักบ้าง ให้กลัวบ้าง ไม่มองเห็นในส่วนที่ทำให้ใจคอบกติ ไม่ตื่นรนไปตามอำนาจของกิเลสเหล่านั้น.

นี่ต้องการจะชี้ในข้อที่ว่า แม้ว่าคนจะดูบลบลำสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา อยู่เป็นปกติ มันก็ยังไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ถ้าใช้คำว่าดูบลบลำก็น่าจะนึกถึงว่า เขามีอหิบบข้าวหรือเปิบข้าวใส่ปากเคี้ยวกินอยู่ทุกวัน ก็ไม่เคยเกิดความรู้สึกว่า นี่คืออิทัปปัจจยตา มันไปรู้สึกแต่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย พอไม่อร่อยขึ้นมา ก็ไปอาละวาดเอากับคนใช้หรือแม่ครัว แล้วจะเห็นอิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร.

ถ้าว่า เปิบข้าวใส่ปาก แล้วไม่อร่อย แล้วจะพู้อออกมาว่าอิทัปปัจจยตา สักคำหนึ่งจะได้หรือไม่; หรือว่าถ้ามันอร่อยก็จะพูดอย่างเดียวกันอีกว่า อิทัปปัจจยตา ล้วนแต่หลอกเราทั้งนั้น; ก็ไม่ต้องรักไม่ต้องโกรธ ไม่ต้องเกลียดอะไร. ถ้าต้องการจะแก้ไขหรือปรับปรุงอะไร ก็ทำไปก็แล้วกัน โดยไม่ต้องมีจิตใจที่หวั่นไหวหรือกระทบกระเทือน. นี่เพราะอำนาจของการเห็น อิทัปปัจจยตา เรียกว่าไม่ดูบลบลำเปล่า หมายความว่า มีจิตใจที่เจาะแทงตลอดลงไปในความจริงของสิ่งนั้น ๆ ว่าล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา และเห็นอิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละ เราจะต้องพูดกันมากสักหน่อย ในข้อที่ว่า มนุษย์ไม่สนใจในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ทั้งที่ตนดูบลบลำอยู่เสมอ แล้วก็ไปโดยไม่รู้สึกตัว.

สำหรับข้อที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว นี้เห็นได้ง่าย พุดขึ้นแล้วท่านทั้งหลาย ก็คงจะเห็น เช่นอย่างว่า นักวิทยาศาสตร์อันวิเศษ นักวิทยาศาสตร์สูงสุด ในแง่ไหนก็ตาม ในแง่ฟิสิกส์ เคมี แมคคานิกส์วิทยาศาสตร์สัมพันธ์ทฤษฎี หรืออะไรก็สุดแท้ มันล้วนแต่ดูบลบลำอยู่แต่กับสิ่งที่เห็น อิทัปปัจจยตาทั้งนั้น วัตถุเคมีก็ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีอยู่อย่างนั้น ตามกฎเกณฑ์อย่างนั้น ทางฟิสิกส์ก็เหมือนกันอย่างนั้น ทางกลไกต่าง ๆ ก็อย่างนั้น คนเหล่านี้รู้จักสิ่งเหล่านี้ เฉพาะแต่ในแง่ที่ว่า จะใช้มันให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร แล้วเขาก็ใช้มันได้ เช่นว่า

เขาไปโลกพระจันทร์ได้ง่าย ๆ เหมือนกับเราจะไปถ่ายอุจจาระที่กลางทุ่งอย่างสมัยโบราณ แต่แล้วนักวิทยาศาสตร์ที่ลึบคล้ำ อิทป์ปัจจัยตา อยู่ตลอดเวลานั้น ก็หาเห็นอิทป์ปัจจัยตาไม่.

แม้จะเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่วิเศษยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็ยังคงไม่เห็นอิทป์ปัจจัยตา อยู่นั่นเอง คือไม่เห็นไปในแง่ที่จะทำให้เขาเฉยได้ คือไม่รัก ไม่เกลียด ไม่โกรธ ไม่กลัว ไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็ไม่เบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนผู้อื่น; แต่เรามันเห็นไปแต่ในทางที่จะให้ตนได้เปรียบ ในการที่จะเอาเปรียบผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น.

พวกหมอ พวกแพทย์ ก็ลึบคล้ำอยู่แต่ส่วนของสรีระร่างกาย ผ่าตัดก็ได้ เปลี่ยนหัวใจก็ได้ อะไรก็ได้ แต่แล้วมันก็ไม่เห็น อิทป์ปัจจัยตา คือไม่เห็นในแง่ของอิทป์ปัจจัยตา ทั้ง ๆ ที่ไปทำอยู่กับสิ่งที่เป็นอิทป์ปัจจัยตา และโดยกฎเกณฑ์ของอิทป์ปัจจัยตา จึงไม่เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย.

แม้แต่หมอที่ทำคลอดบุตร ก็ไม่เบื่อหน่ายในความเป็นสิ่งปฏิภูล. แม้ผู้หญิงที่คลอดบุตร เขาว่าผู้หญิงคลอดบุตรที่แรกร้องว่าเซ็ดแล้ว ๆ ไม่คลอดอีกแล้ว ไม่เท่าไรมันก็คลอดอีก นี้เรียกว่า มันไม่ได้เห็นสิ่งนั้นในแง่ของ อิทป์ปัจจัยตา.

มีอยู่หลายอย่างหลายประการเช่นว่าพวกสัปเหร่อเห็นผีก็ไม่มีความหมายอะไร ในเรื่องของอิทป์ปัจจัยตา หรือปฏิภูล. แม้แต่เพียงเรื่องปฏิภูลก็ยังเห็นไม่ได้แล้วจะไปเห็นอะไรกับ อิทป์ปัจจัยตาสำหรับพวกสัปเหร่อ.

ภิกษุสามเณรไปป่าช้า ไปบังสุกุล ก็เพื่อไปเอาสตางค์เขามากกว่า มันจึงไม่เห็น อิทป์ปัจจัยตา แม้จะไปเปิดโลงดูศพ. มันเป็นกันอย่างนี้เสียทั้งหมดทุกประเภทของบุคคล ที่ล้วนแต่ควรเห็น อิทป์ปัจจัยตา.

ขอให้พิจารณาดูให้ดีว่า มันมีอะไรชัดชัดของอยู่ที่ตรงไหน ที่ทำให้คนเราไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ทั้งที่เกี่ยวข้องอยู่กับสิ่งนี้ ถ้าจะพูดโดยสรุปมันก็เพราะเหตุว่า **มันมีอวิชชาสัมผัส** อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว กล่าวแล้ว ๆ เล่า ๆ กล่าวกันแล้ว กล่าวกันอีกว่า คนในโลกตามธรรมดา สัมผัสสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส คือไปแตะต้องทุกสิ่งด้วยความโง่ ไม่ได้แตะต้องทุกสิ่งด้วยความฉลาด เป็นอวิชชาสัมผัสต่อ อิทัปปัจจยตา มันจึงสัมผัสไปแต่ในทางที่จะได้ประโยชน์แก่กิเลส ไม่ได้ประโยชน์แก่โพธิหรืออริชชา แต่ไปได้ประโยชน์แก่กิเลสหรือแก่อวิชชา จึงไม่เรียกว่าเป็นอวิชชาสัมผัส.

เพราะฉะนั้น มันก็สรุปความได้ว่าที่เราได้กล่าวมาแล้วหลายครั้งหลายหนว่า **ระวังให้ตีในโลกนี้เต็มไปด้วยอวิชชาสัมผัส** เราสัมผัสโลกอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส มันก็ถูกในแง่หลอกลวงไปหมด ไม่ถูกในแง่ของความจริง นี่ก็เป็นเหตุผลที่ว่าเราจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไปทุกที.

หัวข้อที่อยากจะทบทวนอีกสักหน่อยก็คือข้อที่ว่า คำพูดที่เป็นชั้นลึกซึ่งนั้น มันยังมีสิ่งปิดบังมาก เท่ากับความลึกซึ่งของมัน พูดอย่างนี้พูดเหมือนกับพูดอย่างกำปั้นทุบดิน ไม่มีทางผิด เพราะยิ่งลึกมันก็หมายความว่ามันยังมีอะไรบังมาก มันจึงได้จมลึก ฉะนั้น ธรรมะลึกจึงมีอะไรบังมาก ที่ทำให้เห็นได้ยาก นี่เป็นธรรมดาของสิ่งที่มีความหมายลึก.

ที่นี้ ยังมีอุปสรรคอีกอย่างหนึ่ง ก็คือภาษาที่พูด ภาษาที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ มันดื้นได้ มันกำกวม และขอให้รู้ไว้เถิดว่า คนเรานั้นรู้ภาษาแค่ไหน ก็จะรู้ความหมายของสิ่งทั้งปวงเพียงแค่นั้น.

ขอทบทวนอีกทีหนึ่งว่า เรา^๑รู้ความหมายของภาษาเท่าไร เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเพียงเท่านั้น เพียงแค่นั้น เราไม่รู้^๒ความหมายของภาษาที่มากไปกว่านั้น; ยิ่งเป็นภาษาที่ลึก มันก็ยิ่งมองเห็นยาก; เพราะว่าแม้เรื่อง^๓ที่ลึกที่สุดก็ยังคงต้องใช้ภาษาธรรมดาสำหรับพูดอยู่นั่นเอง.

ทีนี้ เรา^๑รู้ภาษาอย่างคนธรรมดา เท่าที่คนธรรมดา^๒รู้ ภาษาไทยนี่แหละ รู้^๓อย่างเท่าที่คนธรรมดา^๔รู้ เราไม่อาจจะรู้^๕ภาษาไทยลึกไปกว่านั้น เพราะว่าเราไม่ได้เอาเรื่อง^๖ที่ลึกมาพูดกัน บิดามารดาปู่ย่าตายายของเรา^๗ก็พูดกันแต่ภาษาธรรมดา ๆ ถ้าว่าเรา^๘ไซคอดีมี^๙ปู่ย่าตายาย^{๑๐}รู้^{๑๑}ธรรมะ^{๑๒}ลึก ๆ พูด^{๑๓}ภาษา^{๑๔}ธรรมะ^{๑๕}ลึก^{๑๖}มา^{๑๗}แต่^{๑๘}แรก ๆ แล้ว เรา^{๑๙}ลูก^{๒๐}เด็ก ๆ นี้ ก็^{๒๑}จะ^{๒๒}รู้^{๒๓}ภาษา^{๒๔}ลึก^{๒๕}ถึง^{๒๖}ขนาด^{๒๗}นั้น แล้ว^{๒๘}ก็^{๒๙}จะ^{๓๐}เข้า^{๓๑}ใจ^{๓๒}ธรรมะ^{๓๓}ขนาด^{๓๔}ลึก^{๓๕}ได้ง่าย.

แต่^๑เดี๋ยว^๒นี้^๓ไม่^๔เป็น^๕อย่าง^๖นั้น เรา^๗รู้^๘ภาษา^๙ไทย^{๑๐}ของ^{๑๑}เรา^{๑๒}อย่าง^{๑๓}คน^{๑๔}ธรรมดา^{๑๕} อย่าง^{๑๖}ตาม^{๑๗}ธรรมดา^{๑๘} พอ^{๑๙}เอา^{๒๐}ภาษา^{๒๑}ธรรมะ^{๒๒}อย่าง^{๒๓}ลึก^{๒๔}ซึ่ง^{๒๕}มา^{๒๖}พูด^{๒๗} เราก็^{๒๘}เข้า^{๒๙}ใจ^{๓๐}อย่าง^{๓๑}ธรรมดา^{๓๒} มัน^{๓๓}จึง^{๓๔}ผิด^{๓๕}ได้; เช่น^{๓๖}พูด^{๓๗}ว่า^{๓๘} อนัตตา^{๓๙} เป็น^{๔๐}ภาษา^{๔๑}บาลี^{๔๒} เป็น^{๔๓}ภาษา^{๔๔}ธรรมะ^{๔๕}เข้ามา^{๔๖} มัน^{๔๗}ก็^{๔๘}เป็น^{๔๙}ต้อง^{๕๐}แปล^{๕๑}เป็น^{๕๒}ภาษา^{๕๓}ไทย; พอ^{๕๔}แปล^{๕๕}เป็น^{๕๖}ภาษา^{๕๗}ไทย^{๕๘}ก็^{๕๙}แปล^{๖๐}ว่า^{๖๑}ไม่มี^{๖๒}ตัวตน^{๖๓} ความ^{๖๔}รู้^{๖๕}ภาษา^{๖๖}ตาม^{๖๗}ธรรมดา^{๖๘}ของเรา^{๖๙} มัน^{๗๐}ก็^{๗๑}ทำให้^{๗๒}เรา^{๗๓}เข้า^{๗๔}ใจ^{๗๕}ไป^{๗๖}ว่า^{๗๗}ไม่มี^{๗๘}อะไร^{๗๙}เลย^{๘๐} มัน^{๘๑}ก็^{๘๒}เลย^{๘๓}ผิด^{๘๔}กัน^{๘๕}ใหญ่.

หรือ^๑เมื่อ^๒เรา^๓ได้^๔ยิน^๕คำ^๖ว่า^๗ “^๘สูญ^๙ญตา^{๑๐}” เป็น^{๑๑}ภาษา^{๑๒}บาลี^{๑๓} คำ^{๑๔}นี้^{๑๕}แปล^{๑๖}ว่า^{๑๗} “^{๑๘}ว่าง^{๑๙}” ความ^{๒๐}รู้^{๒๑}ทาง^{๒๒}ภาษา^{๒๓}ไทย^{๒๔}ของเรา^{๒๕}ก็^{๒๖}ทำให้^{๒๗}เรา^{๒๘}เข้า^{๒๙}ใจ^{๓๐}ไป^{๓๑}ว่า^{๓๒} ว่าง^{๓๓}เหมือน^{๓๔}กับ^{๓๕}ท้อง^{๓๖}ฟ้า^{๓๗} ไม่มี^{๓๘}อะไร^{๓๙}เลย^{๔๐} แถม^{๔๑}มี^{๔๒}คน^{๔๓}บาง^{๔๔}คน^{๔๕}ไป^{๔๖}ทำ^{๔๗}ผิด^{๔๘}มาก^{๔๙}กว่า^{๕๐}นั้น^{๕๑} ไป^{๕๒}แปล^{๕๓}คำ^{๕๔} สูญ^{๕๕}ญตา^{๕๖} ว่า^{๕๗}สูญ^{๕๘}เปล่า^{๕๙} ไม่ได้^{๖๐}ประโยชน์^{๖๑}อะไร^{๖๒}เลย^{๖๓} อย่าง^{๖๔}นี้^{๖๕}มัน^{๖๖}ก็^{๖๗}ยิ่ง^{๖๘}ผิด^{๖๙}หนัก^{๗๐}ขึ้นไป^{๗๑}อีก.

ภาษา^๑ธรรมะ^๒ที่ยาก^๓ มี^๔ความ^๕หมาย^๖อย่าง^๗อื่น^๘ ครั้น^๙มา^{๑๐}ถื^{๑๑}เอา^{๑๒}ความ^{๑๓}หมาย^{๑๔}ตาม^{๑๕}ภาษา^{๑๖}ของ^{๑๗}คน^{๑๘}ธรรมดา^{๑๙} มัน^{๒๐}ก็^{๒๑}เข้า^{๒๒}ใจ^{๒๓}ไม่^{๒๔}ได้^{๒๕} นี่^{๒๖}แหละ^{๒๗}คำ^{๒๘}ว่า^{๒๙} อนัตตา^{๓๐} สูญ^{๓๑}ญตา^{๓๒} มัน^{๓๓}เป็น^{๓๔}ได้^{๓๕}อย่าง^{๓๖}นี้.

พอมาถึงคำว่า **ตถตา** ก็ยิ่งหนักขึ้นไปอีก เพราะว่าคำว่า ตถตา มันแปลว่า **อย่างนั้นเอง อย่างนั้นเองไว้อย!** อย่างนั้นเอง มันก็ยิ่งอาจจะเข้าใจผิดได้มาก ยิ่งไปกว่าคำว่า อนัตตา หรือคำว่า สุนฺญญตา ก็เลยเกิดเป็นสองแบบขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอันธพาล.

ช่วยจำไว้ว่า คำลึกในภาษาธรรมะ ภาษาโลกุตตระนี้ จะเกิดเป็นสองความหมายขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอันธพาล อันธะ แปลว่ามีด, พาละ แปลว่า โง่หรือบอด; รวมกันก็แปลว่ามันโง่อย่างคนตาบอด ประสาอันธพาล; เพราะถ้าถูกต้อง มันก็รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร.

บางคนพูดว่า **อนัตตา** แต่ถือเอาความหมายอย่างอันธพาล แล้วก็เลยหลอกตัวเองโดยเข้าใจผิด; ยิ่งไปกว่านั้นก็ใช้เป็นประโยชน์สำหรับเขาเปรียบผู้อื่น แล้วก็แก้ตัวว่าอนัตตา.

เรื่อง**สุนฺญญตา** ก็มีทั้งความหมายที่ถูกต้องและความหมายที่เป็นอันธพาล. แปลว่า **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ มันก็ยังมีความหมายที่ถูกต้อง และมีความหมายที่เป็นอันธพาล อย่างที่เราเห็นอยู่ เช่นพวกอันธพาลก็ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น สำหรับแก้ตัวจะทำความชั่ว หรือทำความอูตริวิตถารอะไรต่าง ๆ ตามที่กิเลสของเขาต้องการ. นี่**ความไม่ยึดมั่น** มันก็ยังมีฝ่ายที่เป็นอันธพาล และมีฝ่ายที่ถูกต้อง.

ที่นี้คำว่า **ตถตา** ยิ่งง่าย ยิ่งกว้างและยิ่งหลวมมากขึ้นกว่านั้นไปอีก เพราะมันพูดแต่เพียงว่า **อย่างนั้นเอง** ๆ. ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั้นเอง ในลักษณะที่เป็น อิทัปปัจจยตา; มันก็ถูก. แต่ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั้นเอง ๆ ในทางที่

จะปลดปล่อยหรือหลุดตัวเอง อย่าให้ไปย่อท้อต่อการทำงานที่จะทำไปตามกิเลสแล้ว มันก็เป็น ตถตาที่เป็นอันธพาล หนักขึ้นไปอีกเหมือนกัน.

ดังนั้น หลักธรรมที่มีชื่อว่า อนัตตา กิดี สุญญตา กิดี อิทัปปัจจยตา กิดี ล้วนแต่ลงท้ายว่า ตา ๆ ๆ ๆ นี้ ระวังให้ดี! มีทั้งที่เป็นความถูกต้อง และเป็นอันธพาล.

นี่ไม่ใช่อะไรอื่น เพราะภาษาของเราไม่พอ ภาษาที่เราพูดกันอยู่ตาม ธรรมดานั้น มันมีไม่พอ มันจึงเป็นอย่างนี้. **นี่เราจะต้องรับผิดชอบเอาเอง จะต้อง รู้จักระวังเอาเอง** ระวังอย่าให้เอียงไปในทางฝ่ายอันธพาล; ให้ถือเอาความหมาย ที่ถูกต้อง แล้วก็ได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง

ที่นี่ ถ้ามาเปรียบเทียบดู ในบรรดาธรรมที่เป็นหัวใจชั้นลึกของพุทธ- ศาสนา ในหลาย ๆ คำกันแล้ว อาตมาเห็นว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ ดีที่สุด คือมันปลอดภัย หรือมันค่อนข้างจะปลอดภัย มันเป็นอันธพาลได้ยาก เพราะมันมีความหมายจำกัดชัดอยู่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ไม่ได้กล่าว ระบุไปในทางดีหรือทางชั่ว คือเป็นไปได้ทุกอย่าง; แล้วมันก็ได้กล่าวไปในทำนอง ที่ว่าสูญหรือว่าง หรือไม่มีอะไร. มันแสดงชัดอยู่ว่า มันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. แล้วก็ได้พูดไปในทำนองว่า **มีตัวตน** หรือ**ไม่มีตัวตน** ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน เมื่อมันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จะต้องเกิดขึ้น แกจะ เรียกมันมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตามใจแก.

นี่เรียกว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ให้ความปลอดภัยกว่า ดังนั้นจึงขอ แนะนำให้สนใจคำ ๆ นี้ให้มากเป็นพิเศษ แล้วก็เข้าใจคำว่า อนัตตา สุญญตา ตถตา อะไรได้ถูกต้อง ตรงตามที่เป็นจริง; ไม่มีทางจะเป็นอันธพาลไปได้ ถ้าเราถือเอา ความหมายของ อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก.

ขอให้ช่วยจำไว้ว่า ถ้าเราถือเอาความหมายของ อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก เราจะถือเอาความหมายของคำว่า **สุญญตา อนัตตา ตถตา** เป็นต้นได้อย่างถูกต้องอย่างไม่มีทางจะเขวไปได้. นี่ขอให้สนใจเรื่อง อิทัปปัจจยตา เป็นพิเศษในข้อที่ว่า จะเป็นเครื่องช่วยรับประกัน ไม่ให้เราถือเอาความหมายของคำอื่น ซึ่งมันคล้าย ๆ กัน และกำกวมนั้นให้ผิดไปได้.

ทีนี้ สำหรับหลักที่จะเป็นเครื่องวัดหรือทดสอบอะไร มันก็มีอยู่ว่า มันต้องไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ มันป้องกันมิจฉาทิฎฐิ ความหมายของคำว่า อนัตตา สุญญตา ตถตา อะไรก็ตาม ถ้าถูกต้อง มันจะป้องกันการเกิดของมิจฉาทิฎฐิ มันจะไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ.

ถ้าใครพูดว่า **ตถตา** แล้วเรื่องที่เขาปฏิบัติอยู่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ก็หมายความว่าเขาเข้าใจ ตถตา ไม่ถูกต้อง. ถ้าเขาเข้าใจ ตถตา ว่าความเป็นอย่างนั้นเอง ถูกต้องแล้ว มันจะไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ; มันจะกลับป้องกัน มิจฉาทิฎฐิ.

ความเป็นอย่างนั้นเอง หรือ **ตถตา** นี้ มันใช้กับคนที่สะเพร่าไม่ได้; ใช้กับคนที่เห็นแก่ตัว หรือมีกิเลสมากเกินไปไม่ได้; มันจะแก้ไขความหมายเอาไปใช้ในทางที่จะเห็นแก่ตัว.

ดังนั้นขอให้ถือว่า ทุกคำที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ นั้น ท่านมุ่งหมาย ตรัสแก่บุคคลที่มีความซื่อตรงต่อตัวเอง ถือเอาความจริงเป็นหลักกันทุกคน ซื่อตรงต่อตัวเอง เคารพต่อตัวเอง เอาความซื่อตรงตัวเองเป็นรากฐาน เป็นพื้นฐานกันเสียก่อน แล้วจึงค่อยตีความหมายของคำว่า ตถตา อนัตตา สุญญตา เป็นต้น; และอย่าให้ผิดไปจากหลักของ อิทัปปัจจยตา; ให้ความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา คอยกำกับไว้เสมอ ในการตีความของคำว่า ตถตา หรือสุญญตา หรืออนัตตา.

เมื่อ **อิทัปปัจจยตา** กำกับอยู่อย่างนี้ **ตถตา** จะเป็นไปแต่ในทางที่ถูกต้อง. สูญญตาจะไม่หมายความว่าสูญเปล่าเหมือนที่เขาพูดกัน มันเพียงแต่ว่างจากส่วนที่ควรยึดถือ มันมีแต่ส่วนที่ไม่ควรยึดถือจึงเรียกว่ามันว่าง. และที่เรียกว่าเป็นอนัตตาก็เพราะว่า มันไม่มีส่วนที่เป็นอนัตตาที่แท้จริงที่ตรงไหนได้ มันล้วนแต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ก็มีประโยชน์อย่างนี้โดยเฉพาะ คือป้องกันการตีความที่ผิด ในหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นชั้นสูงสุดทั้งหลาย ขอให้สังวรระวังในนี้.

ทั้งหมดนี้คือตัวอย่างที่อาตมาพยายามเอามาพรั้าพูดกันให้เห็นความสำคัญของการที่เราจะต้องเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนดูใน ๖ ครั้งที่แล้วมา ก็ล้วนแต่ชี้ให้เห็นว่าทุกอย่าง นั่นนี้ทุกอย่าง เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา เป็นตัว อิทัปปัจจยตา เสียเอง.

สำหรับในวันนี้ หัวหาวญมาก ถึงกับกล้าพูดว่า แม้พระรัตนตรัย และไตรสิกขา ก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูแล้วคล้ายกับการจ้วงจาบ แต่ที่จริงมันก็เป็นอย่างนั้น. เราจะได้พิจารณากันดูว่า เป็นอย่างไร. สำหรับในการบรรยายครั้งนี้ พูดควบกัน ๒ เรื่อง คือว่าพระไตรรัตน์ และไตรสิกขา ควบกันคราวเดียวกัน ๒ เรื่อง เพราะว่า เป็น อิทัปปัจจยตา ต่อกันและกัน.

เมื่อพูดว่า พระรัตนตรัย กับไตรสิกขา, ผู้ที่ศึกษามาแล้วพอสมควร ก็จะเห็นว่า **ไตรสิกขานี้แหละเป็นหัวใจของพระรัตนตรัย** พระรัตนตรัย จะเป็นรูปนอก

หรือส่วนนอกของ ไตรสิกขา. แต่ตามความรู้สึกรู้สึกของคนธรรมดาเขาเห็นว่า พระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ เป็นอย่างนั้น ๆ ๆ เท่านั้น; นั่นเขาเห็นเพียงภายนอก. แต่ในนั้น ในพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ จริงนั้น มีศีล สมาธิ ปัญญา มีวิมุตติ มีวิมุตติญาณทัสสนะ. จะพูดกลับกันอย่างไรก็ได้ ทั้งสองชุดนี้จะเกี่ยงเนื่องกัน; เป็นปัจจัยแก่กันและกัน: ไตรสิกขาก็ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าพระธรรมขึ้นมาเพราะว่าพระธรรม นั่นก็คือ ไตรสิกขา ทำให้เกิดพระพุทธขึ้นมา ให้เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงเอาธรรมะหรือธรรม ๒ หมวดนี้ มาพูดพร้อมกันในคราวเดียวว่า ไตรรัตน์ และไตรสิกขา

ที่นี้ ก็จะได้ดูกันทีละอย่าง โดยเฉพาะก็คือสิ่งที่เรียกว่า ไตรรัตน์ หรือ พระรัตนตรัย ว่าเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างไร. อาตมาจะพูดแต่ลักษณะที่เป็นอยู่ อย่างไร เมื่อพูดแล้วท่านทั้งหลายจะเห็นเองว่า สิ่งนี้เป็น อิทัปปัจจยตา อย่างไร.

เมื่อพูดถึง พระรัตนตรัย ก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. ในระหว่างสิ่งทั้ง ๓ นี้ มีความเนื่องกันอยู่ในภายใน ความสัมพันธ์กันอยู่ในภายในของ สิ่งทั้ง ๓ นี้ นี้คือตัวอิทัปปัจจยตา ความที่สิ่งทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน เนื่องกันอยู่ในภายใน แยกกันไม่ได้ พอแยกก็ล้มละลายหมดไม่มีอะไรเหลือ; ที่อยู่กันมาได้ก็เพราะว่า มันมีอยู่ ๓ อย่าง และอาศัยกัน.

ในการสั่งสอนขั้นต้น ๆ ท่านชอบยกอุทาหรณ์ เปรียบว่าเหมือนกับไม้ ๓ อันที่อิงกันอยู่ ก็ยืนอยู่ได้ พอปลดออกเสียเพียงอันเดียว มันก็ล้มเสียทั้งหมด นี้เรียกว่าความเนื่องกันในภายใน ความเนื่องกันในภายในอย่างนี้ มีในพระรัตนตรัย พูดเพียงเท่านี้ ท่านทั้งหลายก็พอจะนึกออก.

พระธรรมเป็นสิ่งที่แรกที่จะต้องนึกถึง พระธรรมนี้ควรจะต้องถือว่าเป็น ปฐมเหตุ ศาสนาทุกศาสนาก็มีปัญหาเรื่องปฐมเหตุ อะไรเป็นปฐมเหตุที่ทำให้สิ่ง

ทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นและเป็นไป ศาสนาอื่นเขาว่ามีพระเจ้าเป็นปฐมเหตุ. พวกเราก็มองว่ามีพระธรรม มีธรรม เป็นปฐมเหตุ; ถ้อยคำในพระไตรปิฎกก็มีว่า-*ธรรมมีอยู่ก่อนแล้ว, -ธมฺโม หเว ปาตุโรหสิ ปุพฺเพ-ธรรมะมีอยู่ก่อนแล้วไว้!* นี่เป็นคำของพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่า. นี่ปฐมเหตุก็คือธรรมหรือพระธรรม.

ปฐมเหตุต้องมีอยู่ก่อนสิ่งใดหมด จึงจะเรียกได้ว่า ปฐมเหตุ. ปฐมเหตุนี้ทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป ๆ ๆ ๆ จนกระทั่งเกิด **พุทธะ** จนกระทั่งเกิด**สังฆะ** ถ้าจะถือว่าพระพุทธะเกิดเองลอย ๆ นั้น ก็ไม่มีใครฟังถูก.

พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นโดยมีเหตุมีปัจจัย จะเกิดขึ้นเองลอย ๆ นี้ มันก็มีไม่ได้ ฉะนั้นปฐมเหตุก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือพระธรรม.

แต่สิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้มีมาก มีหลายแง่หลายมุม คือมีมากเกินไป ส่วนที่เป็นเหตุก็มี เป็นผลก็มี เป็นความรู้ก็มี เป็นการปฏิบัติก็มี; แต่ถึงอย่างไรมันก็รวมอยู่ในคำว่า **ธรรม**.

ธรรม คือสิ่งที่ประหลาดที่สุด ที่อธิบายด้วยภาษาธรรมดาไม่หมด อธิบายได้ก็ไม่หมด. มันมีส่วนที่เป็นความลึกลับมากมาย จนบางพวกเขาไม่อาจจะเรียกอย่างอื่นได้ เขาจึงเรียกว่าพระเจ้า หรือสิ่งที่สูงสุด หรือปฐมเหตุ. พวกเรานี้ก็เหมือนกัน มันก็ไม่มีทางอื่น นอกจากจะถือเอาว่า สิ่งทีเรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้เป็นปฐมเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และมีลักษณะเป็นธรรมธาตุ; ธรรมะ ธาตุที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้ ว่า สิ่งทีเรียกว่าธรรมธาตุนั้นมันมีอยู่ในตัวมันเอง ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด ธรรมธาตุจะมีอยู่แล้วโดยตัวมันเอง.

ธรรมชาตุนี้ก็หลายแง่หลายมุม แล้วแต่จะเล็งกันในแง่ไหน. แต่ว่า ธรรมชาตุนั้นในแง่ไหนก็ตาม ก็คือพระธรรมนั้นแหละ. พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด พระธรรมก็เป็นอย่างนั้นอยู่ เช่นความเป็นตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ความไม่เป็นอย่างอื่น อย่างนี้เป็นต้น. มีพระธรรมเป็นทุกอย่าง จะเป็นเหตุก็ได้ เป็นผลก็ได้ เป็นนิวเคลียสก็ได้ เป็นสิ่งแวดล้อมนี้ก็ได้ เป็นอะไรก็ได้ รวมอยู่ในคำว่าพระธรรมอย่างเดียว.

ส่วนที่เป็นอิทัปปัจจยตา ก็มีหน้าที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป ๆ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้า จนเกิดพระสงฆ์ขึ้นมาในโลก จนเกิดพระศาสนาขึ้นมาในโลก จนได้มีพวกเรามาตั้งเป็นพุทธบริษัทกันอยู่ที่นี่.

ขอให้เข้าใจว่า ที่เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่ ไม่ใช่เพราะจะคิดค้าขาย หรือคิดจะทำอะไรอย่างพวกชาวบ้าน. เรามาตั้งกันที่นี้ในฐานะเป็นพุทธบริษัท เพื่อจะทำความเข้าใจในพุทธศาสนาให้ยิ่งขึ้นไป. เกิดพวกพุทธบริษัทกลุ่มหนึ่งมาตั้งอยู่ที่นี่ นี่มันมีมูลเหตุมาจากอะไร ขอให้คิดดู. มันเป็นเนื้อตัวของ อิทัปปัจจยตาที่บันดาลมาโดยลำดับ ๆ ๆ ตั้งแต่ปฐมเหตุ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก เกิดพระสงฆ์ขึ้นในโลก ทำให้เกิดพุทธบริษัทขึ้นในโลก ความต้องการของพุทธบริษัท คือ พวกเรานี่ ทำให้เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่.

นี่มันควรจะมองเห็นปฐมเหตุกันในลักษณะอย่างนี้ นั่นคือพระธรรม. เราจึงนึกถึงพระธรรมก่อน เพราะมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก เหมือนกับคัมภีร์คริสเตียน เขาก็ถือว่า พระเจ้านั้นมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก. เราก็ว่าพระธรรมนี้มีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก.

เรื่องถัดมาก็เป็นเรื่อง **พระพุทธเจ้า** พระพุทธเจ้าในแง่ที่เป็นบุคคล เราเรียกว่า พระพุทธเจ้า เดี่ยวจะไปนึกเสียว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต,

ผู้ใดเห็นตถาคตผู้นั้นเห็นธรรม เอาพระธรรมกับตถาคตเป็นอันเดียวกัน อย่างนี้จะฟังไม่ถูก. เดียวนี้เรากำลังพูดถึงพระพุทธเจ้ากันในลักษณะที่เป็นบุคคล ที่จะตรัสรู้ ที่จะพบธรรมธาตุ แล้วจะเปิดเผยธรรมธาตุ.

นี่ก็หมายความว่า พุทธะนี้ คือผู้หรือต้นเหตุอีกอันหนึ่ง ซึ่งทำให้ธรรมหรือพระธรรมปรากฏออกมา **พระธรรมไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ ทั้งที่มีอยู่ในที่ทั่วไป หรือในตัวบุคคลนั่นเอง;** แต่พระธรรมนั้นยังไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ จนกว่าจะเกิดบุคคลชนิดที่เป็นพระพุทธเจ้า.

เป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นเพราะพระธรรม เพราะรู้ธรรม. ครั้นรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำให้ธรรมะนี้ปรากฏ; จึงกล่าวได้ว่า **พระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุที่ให้ธรรมปรากฏออกมาในโลก** ปรากฏขึ้นในโลก แล้วก็แพร่หลายไปในโลก แล้วทำให้มีประโยชน์เกิดขึ้นแก่โลก เพราะการที่ธรรมมีอยู่ในโลก.

ประโยชน์ที่เกิดจากพระธรรมมีขึ้นในโลก คือโลกเต็มไปด้วยประโยชน์ที่สูงที่สุด จนกระทั่งเกิดพระสงฆ์. **ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ไม่เกิดพระสงฆ์** นี้มันเห็นชัดอยู่; **แต่ว่าถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า พระธรรมก็ไม่ปรากฏ แก่จิตใจของสัตว์ธรรมดา.**

พระพุทธเจ้า คือ สัตว์ที่ถึงที่สุดของความเจริญทางจิตใจ คือสิ่งที่เรียกว่าโพธิ. คนธรรมดากลายเป็นพระพุทธเจ้าไปเพราะเหตุนี้ ก็เพราะกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ให้เป็นไปถูกธรรม ในลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการที่ถูกต้อง; ในโลกนี้จึงเกิดบุคคลชนิดพระพุทธเจ้าขึ้นมา.

ที่นี้ ก็ดูกันให้ดี. พระสงฆ์นี้เล่า ที่ปลีกตัวออกไปได้ ก็มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้สอน; เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา **เป็นพระสงฆ์จริงก็เพราะพระธรรมที่ได้รับจาก**

พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ตรัสว่า เราเสกคนให้เป็นพระสงฆ์ได้; แต่ท่านแนะนำให้บุคคลประพฤติธรรมจนเป็นอริยบุคคลเป็นอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ พระองค์อะไรขึ้นมาได้; พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นเพราะธรรม ที่ได้รับการชี้แจงจากพระพุทธเจ้า. พระสงฆ์ก็ได้รับผลของธรรม แล้วได้เผยแพร่ธรรม ได้สืบอายุพระธรรม.

ใครจะพูดคำไหนก็กลายเป็น อิทัปปัจจยตา คำนั้น พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระธรรม นั้นแหละคือลักษณะของ อิทัปปัจจยตา คือเพราะบันดาลของพระธรรม; หรือจะพูดว่า พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระพุทธเจ้า ทำให้บุคคลมีความสว่างไสวเกิดเป็นหมู่คณะนี้ขึ้นมา นี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือเพราะพระพุทธเจ้า. การได้รับผลของธรรมนี้ มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่เผยแพร่ธรรมะให้กว้างออกไปให้มากออกไป มันก็ไม่ผิดไปจากกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. นี่มันเป็นกฎเจ้านาย เสียเรื่อยไปอย่างนี้.

ที่นี่ สืบอายุพระธรรมไว้ได้ สืบอายุพระศาสนาไว้ได้โดยพระสงฆ์ มันก็มีลักษณะแห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ในการสืบอายุพระศาสนา เพราะมีการสืบจึงมีอยู่ เพราะมีการสืบที่ถูกต้องมันจึงมีอยู่อย่างนี้.

นี่จะเห็นได้ว่า **พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** ทั้ง ๓ อย่างนี้ แยกกันไม่ได้ เหมือนไม้ ๓ อัน **อยู่ได้ด้วยการศึกษาซึ่งมีความเนื่องกันในภายใน** สัมพันธ์กันในภายในตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงอยู่ได้. เมื่อเราพูดว่าเนื่องกันก็ตาม เมื่อเราพูดว่าสัมพันธ์กันก็ตาม อะไรก็ตาม มันเป็นความหมายของอิทัปปัจจยตาไปหมด นี้เรียกว่า เราดูกันที่ตัวที่องค์ ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบแต่อิทัปปัจจยตา อย่างที่ว่ามานี้.

ที่นี่ เราจะดูกันที่มูลเหตุ **เพราะเหตุใดจึงได้เกิดพระรัตนตรัยขึ้นในโลก?** คิดดูให้ดีว่า เหตุใดจึงเกิดมีพระรัตนตรัย ขึ้นในโลก เพราะใคร ๆ ก็พูดได้

อย่างไม่ผิดว่า ก่อนนี้ก็ไม่มีการตรึงเกิดขึ้นในโลก; และพระตรึงเกิดขึ้น
ในโลกทีหลัง ในลักษณะอย่างไร?

นี่ขอเตือนว่า ถ้ามีแต่พระธรรม ยังไม่เรียกว่า พระตรึงตรึงนะ ถ้า
เรียกว่าพระตรึงตรึง ต้องครบทั้ง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

เหตุที่ทำให้พระตรึงตรึงเกิดขึ้นในโลกนั้น พุทธอย่างที่ไม่ต้องกลัวผิดคือ
กำปั้นทุบดินแล้วไม่มีผิด ว่ามันเพราะ อิทัปปัจจยตา เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตา
พระตรึงตรึง จึงได้เกิดขึ้นในโลก.

ดูกันไปซิ! ดูกันไปทีละอย่าง ว่าโลกในสมัยแรกที่สุด ที่มนุษย์ยังไม่มี
โลกในสมัยที่มนุษย์ยังไม่มี หรือว่าไม่มีสิ่งที่มีชีวิตเลยก็ได้; แล้วโดยกฎเกณฑ์ของ
อิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นสัตว์เซลล์เดียว เป็นสัตว์
หลายเซลล์ เป็นประเภทพืช ประเภทสัตว์ขึ้นมา นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ก็มาถึงสัตว์ที่มีชีวิต มันมีสัตว์ขึ้นมาในโลกนี้แล้ว กระทั่งว่ามันมีคน
ขึ้นมาในโลกนี้แล้ว แต่มีคนในระดับที่เหมือนสัตว์ คนที่ยังไม่รู้อะไร ยังครึ่งคน
ครึ่งสัตว์ หรือยังเหมือนสัตว์.

นี่โลกในสมัยนั้น มันรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุ ที่มันเป็นได้เพียงเท่านั้น มันก็
เพราะกฎเกณฑ์อิทัปปัจจยตา มันมีเพียงเท่านั้น มันทำได้เพียงเท่านั้น โลกวิวัฒนาการ
มาได้เพียงแค่ว่า มีสิ่งที่มีชีวิตเป็นสัตว์หรือมีคนชนิดที่ยังคล้ายสัตว์ รู้จักแต่วัตถุ.

ช่วยหลับตานึกกันสักหน่อยว่า ในสมัยนั้น สมัยที่โลกมีแต่คนที่คล้าย
สัตว์ เขาไม่มีความรู้เรื่องทางจิตใจ รู้แต่เรื่องทางวัตถุ เหมือนวัวควายในทุ่งนาเวลานี้

จะรู้แต่เรื่องทางวัตถุ หลงใหลเข้าไป หรืออะไรก็ทำลงไป มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุทั้งนั้น เรื่องจิตใจยังไม่มีที่ นี่โลกในสมัยที่รู้จักแต่วัตถุ เพราะอิทัปปัจจยตา มันทำได้เพียงเท่านั้น มันมีเพียงเท่านั้น.

ด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา มันไม่ยอมให้หยุด มันบันดาลให้ดินร่วนเวียนเปลี่ยนแปลงไปอีก มันก็มาถึงสมัยที่โลกได้เปลี่ยนมาเป็นโลกอีกระดับหนึ่ง คือมาถึงสมัยที่มนุษย์หรือคนนี่ จะทนทำอย่างสัตว์อยู่ไม่ได้อีกต่อไป. ขอให้มองดูให้ดี ว่ามันมีคนทีแรก แต่มันยังทำอย่างสัตว์ ครั้นมาถึงสมัยหนึ่ง คนพวกนั้นมันทนไม่ได้ ที่จะทำอย่างสัตว์อยู่อย่างนั้น มันจึงเปลี่ยนแปลง ๆ ๆ มาทำอะไรผิดไปจากสัตว์.

นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดกฎหมายขึ้นมา กฎหรือระเบียบขึ้นมา ในหมู่สัตว์เหล่านั้น กระทั่งเกิดศีลธรรมขึ้นมาในหมู่คนเหล่านั้น. นี่ไปอ่านเรื่อง กำเนิดของธรรมศาสตร์ของศีลธรรมของกฎหมายดู ว่ามันมีความเจริญขึ้นมา ในลักษณะที่จะปล่อยไปเหมือนเดิมไม่ได้ จึงสมมติพระเจ้าสมมติราช คนแรกขึ้นมาในโลก มีกฎเกณฑ์อย่างนั้น มีกฎเกณฑ์อย่างนี้ ในขั้นที่เรียกว่า Primitive กัน นั่นแหละ มันก็มีมนุษย์ที่ทนอยู่ไม่ได้ที่จะอยู่ตามเดิม มันเปลี่ยนมาถึงขนาดที่จะต้องมีความรู้ทางกฎหมาย ทางศีลธรรม แล้วมันก็ดีขึ้น ๆ ๆ โดยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

ต่อมาก็มาถึงสมัยที่สูงขึ้นไปอีก คือสมัยที่โลกหรือคนในโลกไม่อาจจะพอใจอยู่ได้เพียงแค่ผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย นี่หมายความว่า ทีแรกนั้นเขาพอใจอย่างยิ่งในผลของศีลธรรมและกฎหมาย ยกมือท่วมหัว ร้องตะโกนว่า ราชา ๆ ๆ ๆ นี้ นี่ถือเอาตามข้อความในพระบาลีที่สมณิกาย.

คำว่า **ราชา** เกิดขึ้นเพราะประชาชนพอใจ ในความสงบสุขที่ได้รับจากกฎเกณฑ์ที่บุคคลนั้นได้ช่วยตั้งขึ้นและรักษา คำว่า **ราชา** ราชานี้แปลว่า **พอใจ** ๆ

ยินดี พอใจ ร้องตะโกนว่า ยินดี พอใจ นั่นแหละเป็นภาษาบาลีว่า ราชา. คำแรก หลุดออกมา เรียกคนนั้นว่าราชา เพราะเขาทำความพอใจให้ถึงที่สุด.

ต่อมา มนุษย์ไม่อาจจะพอใจอยู่เพียงแค่ผลของศีลธรรม หรือกฎหมาย มันจึงเกิดมนุษย์อุตรดิถีร่นต่อไปอีก ไปหาสิ่งที่จะให้เกิดผลดีในทางสันติสุข สงบสุข ในจิตใจที่ยิ่งไปกว่าผลที่กฎหมายหรือศีลธรรมจะช่วยบันดาลให้ได้ นี่มันจึงเกิดสิ่งที่สูงกว่านั้นขึ้นมา คือธรรมะที่สูงไปกว่าศีลธรรมและกฎหมาย คือเป็นความสุขที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุ ไม่ต้องอาศัยการเนื่องด้วยสังคม ไม่ต้องอาศัยของนอก ๆ อย่างนั้น แต่เป็นความสุขที่อาศัยเรื่องทางจิตใจ อันลึกซึ้งอย่างยิ่ง คือเกิดสิ่งทีเรียกว่า ฌาน หรือวิปัสสนาขึ้นมา.

การปฏิบัติทางจิตใจเพื่อให้จิตสงบเย็นแน่วแน่ไป นี้เรียกว่า ฌาน; ส่วนการค้นคว้าที่รู้แจ้งในความจริงต่าง ๆ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เรียกว่า วิปัสสนา.

ที่นี่ คนก็มาสนใจความสุข ที่สูงไปกว่าที่จะได้รับทางวัตถุ หรือจากกฎเกณฑ์ หรือจากศีลธรรม มาสนใจความสุขที่จะได้จากฌาน หรือวิปัสสนา ค้นคว้าในเรื่องนี้มากขึ้น ๆ . ในระยะหนึ่ง วิปัสสนาก็เป็นไปถึงที่สุด เกิดบุคคลประเภทปัจเจกพุทธะ หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นมา ก่อน ได้รับประโยชน์สุขสูงสุด เป็นนิพพานเหมือนนก แต่ไม่ทำหน้าที่ ไม่เกี่ยวกับผู้อื่น ไม่สอนผู้อื่นเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

นี่พระรัตนตรัยยังไม่เกิดการที่เกิดแต่พระปัจเจกพุทธะนี้ เรียกว่า พระรัตนตรัยยังไม่เกิด; แต่ก็ได้เกิดพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นมาแล้ว ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ของมนุษย์ที่ไม่พอใจแต่เพียงผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย. มันมีความผลักดันอย่างยิ่งในภายใน ที่ทำให้มนุษย์ทนอยู่ไม่ได้.

ที่นี้ต่อมา ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อีกเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดบุคคลประเภท **สัมมาสัมพุทธะ** ขึ้นมาในโลก นี้ก็ไม่ต้องอธิบาย ก็มีพระธรรม พระสงฆ์ติดตามมา; พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มีขึ้นจนครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้ง ๓ อย่าง เรียกว่ามีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นมาแล้วในโลกนี้ ปรากฏแล้วในโลกนี้ ด้วยอำนาจของอิทัปปัจจยตา ที่มันผลักดันอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ ต้องการสิ่งที่ดีกว่า จริงกว่า ประเสริฐกว่า ไม่มีหยุด มันจึงได้เกิดสิ่งที่ประเสริฐที่สุดขึ้นมาในโลกนี้ เรียกว่ามันเป็นไปตามความผลักดันแห่งกฎอิทัปปัจจยตา.

กฎเกณฑ์อันนี้ควรจะเรียกว่า **พระเจ้าในพุทธศาสนา** บันดาลให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นและเป็นไป. ในศาสนาไหนก็ตาม ถ้ามีพระเจ้าจริง ต้องมีความหมายอย่างนี้ ถ้ามีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคลอย่างนั้นอย่างนี้ นั่นเป็นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ หรือคนแก่ที่มีความรู้สึกลูกเด็ก ๆ มีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคล คือว่าพระเจ้าอย่างที่เขาพูดกันนั้นแหละ นั่นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ อย่าเอามาปนกันกับพระเจ้าอิทัปปัจจยตา.

พระเจ้า อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าจริง สร้างสิ่งทั้งหลายได้จริง ควบคุมสิ่งทั้งหลายได้จริงทำลายสิ่งทั้งหลายได้จริง เรียกว่าวิวัฒนาการของสิ่งทั้งหลายทางกายก็ดี ทางใจก็ดี เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ซึ่งควรเรียกว่าพระเจ้า.

นี่เรียกว่ามีความสูงสุดขึ้นมาได้ถึงขนาดนี้ ขนาดมีพระรัตนตรัยในโลกนี้ เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตา. ดังนั้นอาตมาจึงระบุว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัย อย่างน้อยก็โดนกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา และความเปลี่ยนแปลงอย่างนั้น มันก็คือเป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ในตัว **ทำให้เกิดภาวะสูงสุดขึ้นในหมู่มนุษย์ พ้นจากความเป็นทาส.** คำนี้ฟังไม่ค่อยไพเราะ แต่เป็นความจริงอย่างยิ่ง

ก่อนนี้เราเป็นทาส เป็นขี้ข้า เป็นทาส เดียวนี้เราหลุดพ้นจากความเป็นทาส เพราะการเกิดขึ้นแห่งพระรัตนตรัย.

ขอให้มองดูกันง่าย ๆ ทั่ว ๆ ไป สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ. อวัยวะแห่งการสืบพันธุ์ก็ตาม อวัยวะแห่งกามราคะก็ตาม เป็นนายเป็นพระเจ้าเหนือสัตว์ที่มีชีวิต. นิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ. ต่อเมื่อรู้ธรรมะ อิทปปัจจยตา ถึงที่สุดอย่างพระพุทธเจ้าสอน จึงจะเป็นไทพ้นไปจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ จะเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรืออะไรก็ตามใจ ซึ่งล้วนแต่เป็นอวัยวะที่จะให้ตกเป็นทาสแห่งกามราคะ.

ที่นี้ก็พ้นจากความเป็นทาสของความที่ต้องโกรธ ความที่พอมีอะไรมาให้โกรธ เราก็ต้องโกรธ เราโกรธเป็น โกรธเก่ง โกรธง่าย โกรธได้ง่าย ๆ. นี่เราเป็นทาสของความเป็นอย่างนี้มานานแล้ว เดียวนี้เราก็ต้องพ้นจากความเป็นทาส เพราะการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ เราพ้นจากความเป็นทาสของความกลัว เรากลัวตาย จะเข้าโลงอยู่แล้วก็ยังกลัวตาย นี่ไปดูก็แล้วกัน เด็ก ๆ ก็กลัวตาย อะไรก็กลัวตาย เป็นทาสของความกลัว เดียวนี้ก็พ้นจากความเป็นทาส เป็นไท คือไม่กลัว.

ด้วยอำนาจของความรู้เรื่อง อิทปปัจจยตา จะทำไมให้กลัวสิ่งใด จะเป็นความตาย หรือยิ่งไปกว่าความตาย หรืออะไรก็ตามใจ ไม่มีอะไรที่ต้องกลัวแล้ว. นี่เมื่อรู้จักตัว อิทปปัจจยตา ถึงที่สุด มันพ้นจากความเป็นทาส แต่เป็นไท พ้นจากความเป็นทาสของความโง่ ความหลง ความพะวง ความสงสัย ความยึดมั่นถือมั่น. ก่อนนี้เราเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ เดียวนี้เราเป็นไท เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทำให้เรารู้เรื่อง อิทปปัจจยตา.

ลองคิดดูซิ พ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะอย่างเดียวเท่านั้น ก็วิเศษประเสริฐแสนที่จะกล่าว แต่คนไม่ชอบ คนทั่วไปในโลก สัตว์ทั่วไปในโลก ไม่ชอบที่จะพ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะเป็นต้น นี่มันจึงเป็นทาสของกามราคะ หรือเป็นทาสของการสืบพันธุ์ หรือเป็นทาสของความยุ่งยากลำบากต่าง ๆ มันต้องการด้วยความโง่ ด้วยอวิชชาสัมผัสต่ออารมณ์เหล่านั้น แล้วมันก็สมัครเป็นทาส ไม่ต้องการเป็นไท. อย่างนี้ อิทัปปัจจยตา ฝ่ายตรงกันข้ามมันช่วยให้สำเร็จ คือเป็นฝ่ายที่ทำให้เกิดทุกข์แน่นอนเด็ดขาดเหมือนกัน มันช่วยให้สำเร็จตามนั้น ให้ได้เป็นทุกข์.

ที่นี้ถ้าว่า เราได้รู้จักเรื่องอิทัปปัจจยตา ดี แจ่มแจ้ง แท้จริง มันกลับเป็นตรงกันข้าม คืออิทัปปัจจยตา ในส่วนที่จะช่วยให้ชนะต่อสิ่งที่จะทำให้เป็นทุกข์. นี่คนธรรมดาเขาไม่ชอบ เขาต้องการเป็นทาส เป็นทาสของอารมณ์ เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ ความหลง เขาสมัครอย่างนั้น; แต่ว่าความรู้ที่แท้จริงนั้น มันนำไปสู่ความเป็นไท.

นี่ลองคิดดูก็แล้วกัน ว่าได้พ้นจากความเป็นทาสของอารมณ์เหล่านี้ มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. นี่ขออภัยที่ว่าพูดตรง ๆ อย่างนี้เพื่อประหยัดเวลา ว่าพ้นจากความเป็นทาสของกิเลสตัณหา นี่มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. ถ้าเป็นเรื่องดี ทำไมจึงไม่ทำกัน; เพราะฉะนั้นมันก็ต้องเป็นเรื่องที่หลงเอาเรื่องบ้าเป็นเรื่องดี, มันเป็นเรื่องดีของคนบ้า; มันควรจะให้กลายเป็นเรื่องดีของคนดี. มันเป็นเรื่องต่ำหรือว่าเป็นเรื่องสูง มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ.

ถ้ามันรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มันก็รู้เรื่องสูงอย่างถูกต้อง ถ้ามันรู้อิทัปปัจจยตา ไม่ดี มันก็เอาเรื่องต่ำมาเป็นเรื่องสูง แล้วก็สมัครเป็นทาส. ที่นี้เราต้องการให้เป็นไปในทางที่ดี ถูกต้องหรือควรจะเป็น มันก็ต้องเป็นไปในทางที่ว่า

มันจะดับทุกข์ได้ ไม่เป็นทาส แต่เป็นไท; ต้องการเอาชนะความทุกข์ให้ได้
ตามกฎเกณฑ์นี้ นี่ก็คือการช่วยเหลือของไตรสิกขา.

อิทัปปัจจยตา ในฝ่ายดี ฝ่ายถูกนั้น เราจะเรียกว่าไตรสิกขา. พอเรามี
ไตรสิกขา ก็หมายความว่าเรามีเรื่องของอิทัปปัจจยตาฝ่ายที่ดีแท้ ไม่หลงเอาผิด
เป็นถูก เอาชั่วเป็นดี เหมือนปุถุชนทั่วไป; ก็เลยต้องนึกถึงสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา
กันอีกเรื่องหนึ่ง ตามหัวข้อที่ว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัยและเป็น
ไตรสิกขา.

พอมาถึงเรื่อง**ไตรสิกขา** ก็อยากจะขอให้ระลึกถึงคำที่พูดไปหยก ๆ นี้ว่า
ไตรสิกขา ที่เป็นความก้าวหน้าความเจริญนี้ มันก็เกิดขึ้นจากการทนอยู่ไม่ได้ ในการที่
จะทนอยู่ในสิ่งที่ต่ำทราม เราทนอยู่ไม่ได้อีกต่อไป ในการที่จะทนอยู่ในสิ่งที่มัน
ต่ำทราม, เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา อีก
นั่นเอง ที่มันทำให้เราทนอยู่ไม่ได้ ที่จะทนอยู่ในสิ่งที่เลว ๆ หรือต่ำ ๆ หรือเป็นทุกข์.
เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือระเบียบปฏิบัติสำหรับปลดเปลื้องเสียจากความ
ทุกข์นี้มันก็มีขึ้นมา. แต่นั่นก็คือกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ส่วนหนึ่งอีกนั่นเอง.

ลำดับแรกเราได้รับความทุกข์ แล้วเราไม่ยอมทน เราคิดจะแก้ไข. ที่นี้
ลำดับ ๒ เราเห็นว่า มันยังมีความสุขที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราก็ไม่ยอมหยุด เราก็ก้าวหน้า
นี้ขอให้มองดูให้ดี ๆ ว่า มันต้องเป็นมาอย่างนี้ มันต้องเดินมาอย่างนี้. ในขั้นแรก
เราต้องเห็นว่า เท่าที่มันเป็นอยู่นั้น มันทนไม่ได้ มันเป็นความทุกข์ มันทนไม่ได้
และไม่ยอมทน จึงค้นคว้า ๆ และแก้ไข ๆ พอปัญหาหรือความทุกข์ในระดับนั้นหมดไป
หรือพอทนได้ เราก็เกิดมารู้ในลำดับต่อไปลำดับที่ ๒ ว่า มันยังมีที่ดีกว่านั้นอีก คือ
สูงไปกว่านั้นอีก ฉะนั้นเราจึงค้นคว้าต่อไป แก้ไขต่อไป ไม่ยอมหยุด เราก็เลย
ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านเรียก.

ท่านไม่ได้เรียกอะไรมากมาย วิเศษวิโสเหมือนพวกเราอยากจะเรียก; ท่านเรียกว่า *อนุโต ทุกขสฺส-ทีสังสุต* แห่งความทุกข์; เท่านั้นพอ. อย่าไปพูดถึงความสุขสวรรคิวิมาน มันจะบ้าหนักขึ้นไปอีก. อย่าลืมนะ เราไม่ยอมทนอยู่ในปัญหายุ่งยากลำบาก แล้วต่อมาเรารู้ว่า ยังมีดีที่นั่นอีก ที่สูงไปกว่านั่นอีก เราก็ทำจนถึงที่สุด แล้วก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าดับทุกข์หรือสิ้นทุกข์ เพราะฉะนั้นพระนิพพานมีความหมายเพียงเท่านี้; อย่าไปเข้าใจผิด ๆ ให้มันมากไปกว่านี้.

นี่แหละคือการที่สัตว์ในโลกดิ้นรนค้นคว้า แก่ไข จนเกิดบุคคลประเภทพระพุทธรเจ้า. ฟังดูคล้าย ๆ กับว่าเรื่องนิดเดียว แต่เรื่องมันมาก ต้องมีมาเป็นลำดับ ๆ ๆ ๆ ไม่รู้จักกับปีก็กลับ มาเป็นลำดับ ๆ จนเกิดพระพุทธรเจ้า ช่วยทำให้ทุกคนเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย กันนี้ พ้นจากทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ได้.

ตรงนี้อาจจะพูดเป็นสิ่งที่พิเศษสักหน่อยว่า สิ่งที่เราเรียกว่าไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันก็เคยมีในระดับต่ำ ๆ มาก่อน ไม่ถึงกับทำให้บรรลุนิพพานได้; ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” นี้จะต้องมีมาแล้วก่อนพระพุทธรเจ้าเกิด แต่เป็นไตรสิกขาชนิดที่ต่ำ ๆ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ครบทั้ง ๓ อย่าง แต่ว่ายังต่ำอยู่. ต่อเมื่อเกิดพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าโดยเฉพาะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะถึงที่สุด แล้วมันจึงเกิดผลที่สูงสุดและแท้จริง คือนิพพาน.

เพราะฉะนั้น คนหรือครูบาอาจารย์ก่อนพระพุทธรเจ้า ก็ได้พบหลัก ๓ ประการนี้แล้ว เพราะว่าหลัก ๓ ประการนี้ มันเป็นของสากลตามธรรมชาติ อิทัปปัจจยตา ตามธรรมชาติ บีบบังคับให้เกิดขึ้นมาในความรู้สึกได้.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ โดยเข้าใจคำ ๓ คำนี้ให้ดี ๆ ว่ากฎของไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันเป็นความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่ยอมหยุดในการที่จะแสวงหาสิ่งที่ดีขึ้นไป นั่นแหละเรียกว่าวิวัฒนาการทางจิตใจ ทางวิญญาณ.

พอเอ่ยถึง **วิวัฒนาการ** มันก็กลายเป็นเรื่อง อีทั่บปัจเจยตา ไปทันที ไม่มีอะไรวิวัฒนาการได้โดยปราศจาก อีทั่บปัจเจยตา. ที่นี้ตามความรู้สึกของสัตบุชาตญาณที่ชวนชวายจะพบสิ่งที่พอใจนี้ หรือดับทุกข์ได้เป็นที่พอใจนี้ มันทำให้ไม่หยุด มันก็พบได้ในที่สุด แม้ว่าจะเคยพบสิ่งผิด ๆ มาตั้งหลายครั้งหลายหน ก่อนแต่จะพบสิ่งที่ถูก; ฉะนั้นจึงมีศาสนานานาชนิด สอนอย่างนั้น สอนอย่างนี้ สอนอย่างโน้น เหลือซากอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้. แต่พระพุทธเจ้าท่านไปของท่านอย่างถูกต้องเรื่อยไป จนถึงที่สุด มันก็เหมือนกับว่ามาเสริมยอดให้แก่ไตรสิกขาที่เขาค้นพบเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ ดังนั้นมันจึงเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ที่ว่าเราเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

เอาละที่นี้จะขอรับรองสักชนิดหนึ่งว่า ช่วงสังเกตกำหนดจดจำให้ดี ๆ ในความหมายขอคำ ๓ คำนี้ คือไตรสิกขานี้ คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่ ๓ คำ.

คำว่า ศีล นั้น อย่าหลับหูหลับตา ทำจิตใจแคบ ๆ พุดแต่ว่า ปาณาติปาตา อะไรอย่างนั้น นั่นมันเป็นศีลของลูกเด็ก ๆ เห็นและพุดตามที่ผู้ใหญ่สอน. คำว่า “ศีล” นั้นต้องจำกัดความลงไปว่า **“ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง”** ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ทางกาย ทางวาจา ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม. กายวาจาของเราเป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งทางส่วนตัวและส่วนสังคม นี่คือการบัญญัติหรือจำกัดความทั้งหมดของคำว่าศีล. ไปค้นเอาเถอะ ศีลก็สิบข้อ ร้อยข้อ พันข้อ หรือว่ามันจะมีสักกี่แสนข้อก็ตามใจ คำว่าศีลจะต้องมีความหมายเพียงเท่านี้ คือ กาย วาจาที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งเพื่อส่วนตัว และเพื่อสังคม.

ดังนั้นทุกคนตั้งศีลได้เอง และจะถูกตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านตั้ง ถ้าถือหลักอันนี้; นี่พุดอย่างนี้คล้ายกับจ้วงจาบพระพุทธเจ้า แต่ว่าเป็นความจริงที่สุด เพราะพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างนี้ในการบัญญัติศีล. ที่นี้เมื่อเราทำตรงความมุ่งหมาย

ของท่าน สิ่งที่เราบัญญัติขึ้นมา ก็เหมือนกันกับที่ท่านบัญญัติ; ฉะนั้นเราอาจจะมีศิลปะของเราได้ และเป็นศิลปะจริงด้วย และมีกันจริง ๆ ด้วย ไม่ใช่มีแต่ปาณาติปาตาเหมือนนกแก้วนกขุนทอง ซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นอย่างนั้นทั้งสิ้น.

พูดว่า ศิลปะ แต่มันก็ไม่มีศิลปะ รักษาศิลปะจนตาย ก็ไม่เคยมีศิลปะ เพราะว่าไม่เข้าถึงใจความอันสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ คือความถูกต้องทางกาย ทางวาจา ทั้งเพื่อส่วนตัวและส่วนสังคม.

ที่นี่ คนเขาก็จะแย้งว่า อย่างไรเรียกว่าถูกต้อง? ได้รู้เองหรือ? บอกว่า รู้ซี้ ถ้ามันไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน ตัวเองก็ไม่เดือดร้อน นั่นแหละคือถูกต้อง. อย่าไปหวังให้ใครมาช่วยบอกช่วยชี้ว่าถูกต้อง เรารู้ของเราเองว่า นี่มันไม่ทำอันตรายใคร ไม่ทำอันตรายตัวเรา และไม่ทำอันตรายผู้อื่น นั่นแหละคือถูกต้อง; ฉะนั้น กาย วาจา ที่ไม่ทำอันตรายตัวเราเอง ไม่ทำอันตรายผู้อื่นด้วย นั่นคือถูกต้อง และก็เป็นศิลปะเท่านั้น.

ที่นี่ก็มาถึงสมาธิ **สมาธิคือความมีจิตใจที่อบรมดีแล้ว** คือมีสมรรถภาพแล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นที่พอ. สมาธิพูดแต่เพียงว่า จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นแหละพอ; แต่ต้องประกันไว้อีกหน่อยว่า มันจะไม่ผิดไปได้, ก็คือว่า มีสมรรถภาพในการที่จะทำหน้าที่ของมัน แล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ.

ขอให้มองดู ว่าเราอบรมจิตใจนี้ อบรมทำไหนดก็ตามใจเถอะ การอบรมจิตใจโดยหลักของสมาธินี้ คือการอบรมให้มันมีสมรรถภาพ. **เมื่อมันมีสมาธิแล้วมันก็กลายเป็นจิตใจที่มีสมรรถภาพ** ที่จะทำการงาน ทำหน้าที่ทางจิตใจได้ถึงที่สุด

แล้วพร้อมกันนั้น มันมีการได้รับความสุขตามธรรมชาติ. ทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จะมีความสุขอยู่ในจิตใจที่เป็นสมาธิ ได้เองตามธรรมชาติ.

ฉะนั้น ผลที่ได้มันจึงเกิดเป็น ๒ อย่าง คือจิตใจที่มี**สมรรถภาพ** และจิตใจที่**มีความสุข** อยู่ได้ตามธรรมชาติ. ถ้ามีจิตใจอย่างนี้ เรียกว่ามีสมาธิ มีความเป็นสมาธิในจิตใจนั้น.

ลองคิดดูว่า มันเป็นของสากลหรือไม่สากล? มันต้องการกันแต่พวกเขาพุทธบริษัทหรือว่าคนทั้งโลกต้องการ? จิตใจชนิดนี้มันต้องการกันแต่พวกเราหรือคนทั้งโลกเขาก็ต้องการ? จะเห็นว่าคนทั้งโลกก็ต้องการ. เพราะเหตุไร? เพราะธรรมชาติมันกำหนดไว้อย่างนั้น; เพราะว่ามีอิทัปปัจจยตา กฎเกณฑ์ของธรรมชาติมันผลัดมาแต่ในทางอย่างนี้ มันจึงต้องการเหมือนกันทุกคน; แต่แล้วไปทำผิดทำเขวเสียเอง จนเกิดแตกแยกกัน.

ที่นี้ มาถึง**ปัญญา**. สิ่งที่เราเรียกว่าปัญญานี้ ก็แปลว่า **ความรอบรู้-รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้**. จำกัดว่า รอบรู้ แต่ในสิ่งที่ควรรู้, แล้วก็อย่างเพียงพอ, แล้วสำหรับมนุษย์. ที่แรกต้องพูดว่า **ความรอบรู้**, หมายความว่า มันไม่ใช่อย่างเดียว จึงใช้คำว่ารอบรู้; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังจำกัดไว้ว่า **เฉพาะสิ่งที่ควรรู้**,อย่าให้มันเลยเถิดไปถึงสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ก็ได้.

เดี๋ยวนี้มีมนุษย์เป็นโรคร้ายกาจ คืออยากจะรู้แต่สิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ส่วนสิ่งที่จำเป็นจะต้องรู้กลับไม่รู้ และไม่อยากรู้. นี่แหละมนุษย์จึงมีความทุกข์ลำบาก เดือดร้อนยิ่งขึ้นทุกที ไปชวนชวายเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ มากกว่าในสิ่งที่ควรจะรู้. ที่นี้ในสิ่งที่ควรจะรู้ ก็**ต้องรู้ชนิดที่เรียกว่าเพียงพอ** อย่าให้มันขาด.

ต้องเพียงพอสำหรับใคร? ก็เพียงพอสำหรับมนุษย์. ถ้ามันจะมีสัตว์ที่สูงกว่ามนุษย์ก็ช่างหัวมัน เพราะว่าเป็นมนุษย์เท่านั้น เรารู้เท่าที่มันเพียงพอแก่ความเป็นมนุษย์แล้วก็พอแล้ว เรียกว่าปัญญาในพระพุทธศาสนา. พระพุทธเจ้าท่านก็รู้อาณา แต่ที่ท่านรู้หมดทุกอย่างที่ควรรู้; ที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ท่านก็ไม่ต้องรู้เหมือนกัน.

ข้อนี้เคยมีปัญหาที่ถามกันขึ้น แล้วก็ตอบไม่ได้; คือปัญหาว่าพระพุทธเจ้ารู้ทุกอย่างรู้จนกระทั่งว่าอะไรก็รู้อันนั้นแหละ. เามาพูดเงินเดี๋ยวนี้ได้ไหม? เามาขบถยนต์เดี๋ยวนี้ได้ไหม? มันก็เลยตอบไม่ได้. เพราะว่าความหมายของคำว่า “สัมพัญญ” ของพระพุทธเจ้านั้น ที่มียืนยันในที่หลายแห่งว่า มันเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความดับทุกข์เท่านั้น ที่พระองค์รู้หมด และรู้แล้ว รู้เสร็จแล้ว รู้หมดแล้ว เฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ในทุกแง่ ทุกมุม ทุกชนิด ทุกประเภท ของสัตว์คือรู้เมื่อสัตว์ทั้งหลายด้วย: มันจะเป็นสัตว์ชนิดไหนประเภทไหน พระพุทธองค์รู้แทนให้หมดได้ แล้วมาสอนได้. นี้เรียกว่า สัมพัญญ แปลว่ารู้ทุกอย่าง ที่มนุษย์ควรจะรู้อย่างเพียงพอสำหรับความเป็นมนุษย์. ที่นี้ถ้าออกไปจากนั้น ก็ไม่สนใจจะรู้; หรือถ้าออกไปจากนั้นอีก ท่านก็ยังไม่รู้ คือยังต้องเรียน; แต่ว่าถ้ามันเป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความดับทุกข์แล้ว ทรงเป็นสัมพัญญแน่; สรรเพชญหรือสัมพัญญ นี้คำเดียวกัน; สรรเพชญก็เป็นคำเดียวกับสัมพัญญ ซึ่งแปลว่า รู้ทั้งหมด.

ลองคิดกันดูว่า ธรรมชาติผลักดันใครคนเรามาตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา จนต้องมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้นมันทนอยู่ไม่ได้; มันทนอยู่ไม่ได้ตามปกติที่มนุษย์ไม่ยอมทน จม อยู่ในสิ่งที่ไม่สูงสุด คือมันรู้ว่ายังมีสิ่งที่ดีกว่านี้; เพราะว่า ถ้ามันยังไม่สูงสุด ไม่เท่าไรมันก็เบื่อหรือจืดชืด มันต้องไปจนถึงสิ่งสูงสุด มันจึงจะพอใจ.

นี่แหละความบีบคั้นของธรรมชาติ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา แล้วเป็นของสากลแก่ทุกคนในโลก ไม่เฉพาะพุทธบริษัท คนทุกคนในโลก เขาก็ต้องการจะ**มีความถูกต้องทางกาย วาจา** ทั้งเพื่อตนและเพื่อผู้อื่น. นี่เป็น**ศาสนาสากล** แล้ว! และมี**จิตใจที่มีสมรรถภาพ และมีความสุข** นี้ก็**สากลอีกแล้ว!** ไม่เฉพาะพุทธศาสนา; และ**รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างเพียงพอสำหรับมนุษย์** นี้ก็**สากลอีกแล้ว!** ฉะนั้นไม่ต้องมีใครมาพูด มาบอก มาตั้งพุทธศาสนานั้น; เพราะเป็นความจริงของสากล ของสากลสัตว์ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ซึ่งมันผลัดมา ๆ ๆ ไม่ให้มันหยุดอยู่แค่นั้น จนมาถึงสิ่งสูงสุดนี้.

เราโชคดีที่ว่า มีพระพุทธรูปเจ้าช่วยรวบรัด จัดระเบียบหมวดหมู่ จัดหลักเกณฑ์อันนี้ ให้มันง่าย เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ยื่นให้แก่ทุกคนอย่างง่าย ๆ อย่างชัดเจน อย่างนี้ก็เรียกว่ามีบุญที่เราได้พบพระพุทธศาสนา.

ถ้าว่า พูดอย่างที่พูดมาแล้วนั้น มันหลายคำพูด; อยากจะสรุปให้สั้นด้วยคำสำคัญเพียง ๓ คำ แต่ก็ไม่ค่อยมีใครสนใจกันนัก ว่า **ศีล คือบริสุทธิ์ทางกาย วาจา.** นี่หน้าปากคอก พูดมาแล้วไม่มีใครสนใจ เพราะว่ารู้อยู่แล้ว; แต่กลัวว่าจะไม่รู้ความหมาย **ศีลคือบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา.** “บริสุทธิ์” นี้กินความถึงความถูกต้อง ถึงความเหมาะสม ถึงอะไรหมดเลย บริสุทธิ์ทางกายวาจา. **สมาธิ คือบริสุทธิ์ทางใจ; ปัญญา คือ บริสุทธิ์ทางทฤษฎีความคิดเห็น.**

พวกนักธรรมที่สอนกันในโรงเรียน สอนอย่างสะเพร่า ๆ ไม่บอกถึงหลักเกณฑ์อันนี้. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทร์ ท่านยึดหลักเกณฑ์อันนี้มั่นคงที่สุด; ท่านพูดเตือนอยู่แต่หลักเกณฑ์ ๓ ข้อนี้ ท่านพูดสอน โดยเฉพาะอันที่ ๓ คือทางทฤษฎี ซึ่งคนทั่วไปมักจะเห็นเสียว่า ถ้าบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา

ทางใจ แล้วจะเอาอะไรกันอีกเล่า มันหมดแล้ว; นั่นแหละมันสะเพร่า มันยังมีอยู่อีกที่หนึ่ง คือทางสติ ปัญญา.

บริสุทธฺ์ทางกาย ทางวาจา นี่คือไม่ทำผิดทางกายทางวาจา ไม่ต้องอธิบายเข้าใจกันได้แล้ว ไม่ต้องเสียเวลาในเรื่องนี้.

บริสุทธฺ์ทางจิตนั้น หมายความว่าจิตกำลังไม่มีกิเลสนิวรณ์รบกวนเท่านั้น แต่ยังมีความเห็นผิดเกิดเมื่อไรก็ได้ เราทำจิตให้เป็นสมาธิ นั่นมันเพียงแต่ว่ากิเลสประเภทนิวรณ์ไม่รบกวน จิตบริสุทธฺ์จากนิวรณ์ แล้วก็สบายอยู่ แต่ทวิภูฏฐิหรือสติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ พูดแล้วก็น่าหวั่นว่า สติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ คือสติปัญญา มันยังผิด มันยังเผลออยู่ก็มี.

ฉะนั้นต้องมีความถูกต้องหรือบริสุทธฺ์ทางทวิภูฏฐิอีกครั้งหนึ่ง คือความเห็นความเข้าใจ ความเชื่อต้องถูกต้องอีกที. จิตบริสุทธฺ์นั้นเพียงแต่วานิวรณ์ไม่รบกวนเท่านั้น บางทีไปนั่งตรงที่สบาย ๆ ตรงไหนสักแห่งหนึ่ง จิตก็บริสุทธฺ์แล้ว ไม่มีนิวรณ์รบกวนแล้ว; แต่ทางความเชื่อทางทวิภูฏฐิ ทางสติปัญญายังใช้ไม่ได้ จนกว่าเมื่อใดจะเห็นอิทัปปัจจยตา เมื่อนั้นทางทวิภูฏฐิจึงจะถูกต้องหรือบริสุทธฺ์.

ถ้าพึงศีลทำให้เราเห็นอิทัปปัจจยตาไม่ได้ ถ้าพึงสมาธิก็ยังทำให้เห็นไม่ได้. จะต้องมีปัญญาจึงจะเห็น อิทัปปัจจยตา. คำว่าสติปัญญามันมีความหมายกำกวม ถ้าสติปัญญาจริงตามแบบของพระอรียเจ้าแล้วใช้ได้ แต่ถ้าเป็นสติปัญญาของคนธรรมดาที่ว่าเป็นยอดสติปัญญา นี้ก็ยังใช้ไม่ได้ เพราะเป็นไปในทางเผลอ.

เดี๋ยวนี้ก็มีคำพูดที่ทำให้แบ่งแยกออกไปชัด ๆ ซึ่งอาตมาก็เคยแนะนำให้หลาย ๆ คนสังเกตในข้อนี้ว่า เราจะต้องแบ่งระบบเกี่ยวแก่มนุษย์ทั้งหมดนี้ออกเป็น

๓ ชั้น ว่าทาง physical ทางเนื้อหนังร่างกายนี้ชั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง mental คือระบบจิตที่เกี่ยวกับประสาทนั้นชั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง spiritual คือทางสติปัญญาแท้ ๆ นั้นก็อีกชั้นหนึ่ง. แล้วก็ให้สังเกตว่า เรามีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๓ ชั้น อย่างนี้ ทางกายก็ไปหาหมอธรรมดา ทางจิตก็ไปหาโรงพยาบาลโรคจิต แต่ถ้าทางวิญญาณ ทางปัญญาทางทฤษฎีแล้ว ต้องไปหาพระพุทธรเจ้า โรงพยาบาลอื่นรักษาไม่หาย.

ถ้าพูดว่า “ความสุข” ก็ต้องมี ๓ อีกนั่นแหละ : ความสุขทางกาย มันก็คือเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ. ความสุขทางจิตก็เพียงว่าจิตเป็นสมาธิ กิเลสไม่รบกวน, แต่ถ้าเป็นความสุขในทาง spiritual ทางวิญญาณแล้ว ก็ต้องหมดกิเลสเท่านั้น. คำ ๓ คำนี้ในตำรับ ตำรา หรือคนพวกอื่นเขาจะใช้กันอย่างอื่นก็ได้ ไม่เหมือนที่อาตมากำลังพูดก็เลยต้องพูดว่า นี่เราบัญญัติเฉพาะในกรณีนี้ เพื่อให้เราเข้าใจง่าย เลยเรียกว่าทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ ทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ ที่นั่งอยู่ที่นี้ไม่เป็นโรคทางกาย ไม่เป็นโรคจิต ไม่ต้องไปโรงพยาบาลสวนสราญรมย์ แต่เป็นโรคทางวิญญาณซึ่งต้องมาหาโรงพยาบาลของพระพุทธรเจ้า มาหาโรงละครของพระพุทธรเจ้า หรือโรงพยาบาลทางจิต ทางวิญญาณ ซึ่งพยายามจะจัดขึ้นที่สวนโมกข์นี้.

อย่างนี้ปัญหาทางกายกับปัญหาทางจิตไม่มี; แต่ปัญหาทางวิญญาณตามความหมายพิเศษในคำนี้ยังเหลืออยู่ คือทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์. กายวาจาบริสุทธิ์แล้ว จิตบริสุทธิ์แล้ว แต่ทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์ มันยึดมั่นถือมั่นนี้ยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักอิทัปปัจจยตานิยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักตถตา คือความเป็นอย่างนั้น จนมันหลอกหลวงเราได้. เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เรายังต้องมี ศีล, สมาธิ, ปัญญา กันต่อไป จนกว่าจะมีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางจิต และทางทฤษฎี.

ขอให้พวกที่เรียนนันทกรรม สอนนันทกรรม ช่วยเอาไปวางกฎเกณฑ์กันเสียใหม่ให้ถูกต้อง ว่าศีลจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา, สมาธิจะให้เกิดความ

บริสุทธิ์ทางใจ, ปัญญาจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางทิวฐิ. ทิวฐินั้นไม่ใช่ใจ แต่เป็นสิ่งที่ จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับใจ. ฉะนั้นเราต้องมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ในลักษณะอย่างนี้ เราจักความหมายที่จำกัดไว้ตายตัวอย่างนี้แล้ว เราบัญญัติเอาเองได้ ว่าอย่างไรเป็นศีล อย่างเป็นสมาธิ อย่างเป็นปัญญา. ฉะนั้นในลักษณะที่เป็นสากล ทุกคนรับได้ ทั้งโลกเลยว่า ศีล คือความถูกต้องทางกาย วาจา.

นี่พอดี พอดีจะหมดเวลา ก็จะขอย้ำเฉพาะหัวข้อว่า ศีลคือความถูกต้องบริสุทธิ์ ทางกายวาจา, สมาธิคือความถูกต้องบริสุทธิ์ทางจิตหรือทางใจ. ส่วนปัญญานั้น บริสุทธิ์ทางทิวฐิ เมื่อได้อย่างนี้แล้วก็เรียกว่าครบ แล้วเป็นสากล. ทุกคนที่ไม่ บ้าบอแล้วจะชอบ; พอบอกให้เข้าใจว่า อย่างนี้ ๆ ๆ แล้ว เขาจะชอบ และ ๓ อย่างนี้ ไม่ซ้ำกัน ไม่เหมือนกัน.

ฉะนั้นขอพูดอย่างหยาบคายว่า ขอให้พวกคนโง่ ๆ นี้รู้จักไตรสิกขาให้ถูก ต้องกันเสียที่เกิด. นี่ออกจะหยาบคายที่พูดอย่างนี้ แต่ว่าให้พวกคนโง่ ๆ นี้รู้จักสิ่ง ที่เรียกว่าไตรสิกขาให้ถูกต้องกันเสียที่เกิด มันยังไม่ถูกสำหรับที่แล้วมา **คือต้องรู้ว่า จำเป็นแก่มนุษย์ทุกคนจริง ๆ** เพราะตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันต้องการ อย่างนั้นแล้วมันผลักไสมาอย่างนั้น จนมาอยู่ในสภาพอย่างนี้; แล้ว**ไตรสิกขานี้คือ ตัวอิทัปปัจจยตา ที่จะเป็นที่พึ่งได้.**

รวมความแล้ว มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในข้อที่ว่า มันเป็นความผลักดัน ของธรรมชาติ ของกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาตามลำดับ ๆ จนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขาโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แล้วสืบกันมาโดยพระสงฆ์ ตั้งอยู่ในฐานะ เป็นธรรมะที่คุ้มครองโลก.

ถ้ามองส่วนภายในแคบ ๆ คีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัดรากเงาของความทุกข์ นี่คือนิทัปปัจจยตา ในระหว่าง ๓ สิ่งนี้. ถ้าพูดถอยหลังก็พูดว่า | ดับทุกข์เพราะปัญญา ปัญญามีก็เพราะสมาธิ สมาธิมีก็เพราะคีล; คีล สมาธิ ปัญญา ก็เลยเหมือนกับไม้ ๓ ขา อย่างเดียวกันอีก; เอาอันใดอันหนึ่งออกเสียไม่ได้ มันจะต้องอาศัยกันไป มันจึงจะเป็นไปได้; หรือว่าถ้ามีปัญหาอย่างเดียวกันก็คุมคีล สมาธิ ไว้อยู่ในอำนาจได้. คีล สมาธิ ปัญญา ไม้ ๓ ขา ในฐานะเป็นเหตุดับทุกข์ทำให้เกิดวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ในฐานะที่เป็นผล คือความดับทุกข์โดยตรง. ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งนิทัปปัจจยตา ที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น: เราจะดูที่คีล สมาธิ ปัญญา ก็จะพบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูที่พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูพร้อมกันทั้งพระไตรรัตน์และไตรสิกขา มันก็พบกฎเกณฑ์อันนี้.

ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะขอรับรองให้พิจารณาให้ดี จนให้เห็นว่า นิทัปปัจจยตา นั้นก็อยู่ในฐานะแห่งพระรัตนตรัยและไตรสิกขา โดยซ้ำความอย่างที่ว่ามาแล้วในวันนี้ เพื่อชี้ในแง่หนึ่งมุมหนึ่งเท่านั้นเอง เพื่อจะได้รู้กันทุกแง่ทุกมุมในโอกาสต่อ ๆ ไป.

บัดนี้ก็พอสมควรแก่เวลา ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดพระบาลีที่เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ ในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน อีกวาระหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา

-๘-

เสาร์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๘ นี้ จะได้กล่าวถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา ตามใบประกาศกำหนดกาลที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบเป็นอย่างดีอยู่แล้ว.

อาตมาขอทบทวนความมุ่งหมายในเรื่องนี้ ซ้ำแล้วซ้ำเล่า แก่ท่านทั้งหลายว่า เรามุ่งหมายจะทำให้หลักธรรมเรื่องอิทัปปัจจยตา หรือแม้แต่คำพูดว่า อิทัปปัจจยตา ก็ตาม เป็นสิ่งที่แจ่มแจ้ง เป็นสิ่งที่คุ้นเคย คล่องปาก คล่องใจแก่เราทั้งหลาย จึงได้พยายามพูดถึงเรื่องนี้ครั้งแล้วครั้งเล่า และโน้มน้าวในมุมต่าง ๆ กัน เพื่อให้เข้าใจไปทุกแง่ทุกมุม นั่นเอง.

ใจความสำคัญ มันอยู่ที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อิทัปปัจจยตา นั้น คือ “ตัวสิ่ง
ทุกสิ่ง” ด้วย; และคือ “หัวใจของทุก ๆ สิ่ง” ด้วย. เมื่อมันเป็นหัวใจของ
ทุก ๆ สิ่งแล้ว สิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็ไม่ควรจะขัดกันในแง่นี้ คือจะลงกันได้ในเรื่องนี้
แม้ว่าที่ผิวของมันจะต่างกันอย่างไร แต่เนื้อในควรจะเหมือนกัน. **กฎหรือภาวะ
แห่งความเป็น อิทัปปัจจยตา มีในทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร; และเกี่ยวข้องกับ
กับทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร;** แม้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย หรือไตรสิกขา
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้เอง.

แม้สิ่งที่เรียกกันว่าศาสนา ๆ นี้ก็อยู่ในภาวะและในกฎเกณฑ์ของ อิทัปป
ัจจยตา; คือกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย และความเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุ
แห่งปัจจัยนั่นเอง. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาในทุกแห่งทุกมุม เนื่องอยู่ในภาวะของอิทัปป-
ัจจยตา และกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ขอให้ท่านดูที่ประวัติแห่งศาสนา
ทั้งหลายในโลกนี้เถิด เท่าที่จะหามาได้ เท่าที่จะหาการศึกษาได้อย่างไร.

ประวัติแห่งศาสนาทั้งหลาย ย่อมจะแสดงให้เห็นว่า ศาสนานั้น เนื่อง
อยู่กับภาวะของ อิทัปปัจจยตาขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ไปตามอำนาจ
ของกาลเวลา ไปตามอำนาจของ เทศะ คือสถานที่และเหตุการณ์ ทั้งหลาย
ที่แวดล้อม. ไม่มีศาสนาไหนจะไม่ตกอยู่ในลักษณะนี้. เราควรจะดูให้ดี
ที่ความเป็นมาแห่งศาสนานั้น ๆ แล้วก็จะพบได้ว่า **ทุกศาสนามีหัวใจอันลึกซึ้ง
เนื่องกันอยู่กับกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา;** และเหตุการณ์ภายนอกคือประวัติของ
ศาสนานั้น ๆ ก็เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์
อันนี้ นี่คือนสิ่งที่ขอทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่าทุกครั้งที่มีการบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา
จนกว่าจะหมดภาคของการบรรยายเรื่องนี้.

สำหรับในวันนี้ เราจะได้ปรารภกันถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่ง **ต่อรองซึ่งกันและกัน** ในระหว่างศาสนา เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ไม่ต้องทะเลาะวิวาทกัน ไม่ต้องเกลียดชังกัน ไม่ต้องดูหมิ่นกัน, ในระหว่างศาสนา.

ขอให้ดู**ข้อเท็จจริง**อย่างหนึ่งก่อน ว่าโลกของเราที่กำลังอยู่ในวิฤตกาล คือความยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ทรมาน. ทั้งนี้เพราะเหตุอะไร? ทั้งนี้ก็เพราะว่าไม่รู้บ้าง รู้ผิด ๆ บ้าง; คือรู้ในทางซัดกัน จึงได้คิดร้ายกันแม้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา. **เจ้าหน้าที่ทางศาสนาเป็นเหมือนกับคนตาบอด** จึงได้ข่มเหงคะนองร้ายกัน ด้วยการเอาศาสนานั้นแหละเป็นเครื่องมือ มีการยกศาสนาของตนข่มขี่ศาสนาของผู้อื่นทั้งโดยตรงและโดยอ้อม **เพราะเข้าใจศาสนาผิดจนกระทั่งมีตนและมีผู้อื่นซึ่งตรงกันข้าม.** คนเหล่านี้ตกอยู่ใต้อำนาจของประโยชน์ทางเนื้อหนัง. เมื่อเห็นแต่ประโยชน์อย่างเดียวทางวัตถุหรือทางเนื้อหนัง ก็ใช้ศาสนานั้นเป็นเครื่องมือ เพื่อหาประโยชน์ให้แก่ตน จึงต้องวิวาทกัน ด้วยอำนาจความเห็นแก่ประโยชน์ ด้วยการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือ. การทะเลาะวิวาทกันในระหว่างศาสนา มีได้ด้วยเหตุนี้.

ที่นี้ดูให้ละเอียดลงไปอีกทีหนึ่งว่า **แม้ในวงศาสนาเดียวกันก็มีการทะเลาะวิวาทกัน.** ข้อนี้ระบุดลงไปได้เลยว่าแม้ในพวกพุทธบริษัทนี้แหละ ต่างคนต่างเรียน ต่างคนต่างรู้ แล้วยกมากจนไม่รู้ว่าจะรู้อะไร **แทนที่จะใช้ธรรมนั้นเป็นพวงแพสำหรับข้ามฟากข้ามทะเล ก็ดึงเอาไม้ไผ่แต่ละลำ ๆ นั้นมาฟาดกันมาตีกัน มาวิวาทกัน จนถึงกับเกลียดชังกัน แบ่งแยกเป็นพวกเป็นนิกาย.** แม้แต่ละคน ๆ ในนิกายเดียวกันก็ยังทะเลาะกัน. นี้ก็เพราะความที่ไม่เข้าถึงใจความอันแท้จริงของศาสนานั้น ๆ จึงเกิดเป็นมีตัวเรา ตัวเขา มีทิฏฐิของเรา มีทิฏฐิของเขา แล้วยกทะเลาะวิวาทกันด้วยสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้นเอง. นี่คือข้อเท็จจริง

ที่มีอยู่เฉพาะหน้าหรือปัญหาที่มีอยู่เฉพาะหน้า. ทำอย่างไรจึงจะขจัดปัญหาเหล่านี้ ออกไปเสียได้? อาตมามีความเห็นว่ามีอยู่อย่างเดียวกันนั่นคือ **การทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน.**

การจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกันนั้น, ถ้าทำโดยตรงไม่ได้ ก็จะต้อง มีการต่อรองซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างอย่าถ้อถ้ว ช่วยกันฟังความคิด ความเห็นของผู้อื่นบ้าง เพื่อจะได้เข้าใจหมดทุกแง่ทุกมุม แล้วก็จะได้เข้าใจถูกต้อง. เมื่อเข้าใจถูกต้องแล้วมันก็จะตรงกัน เพราะว่าความถูกต้องย่อมมีแต่อย่างเดียว จะมี หลายอย่างหรือหลายฝ่ายไม่ได้. นี่แหละคือข้อที่ว่า เราจะต้องมีการประนีประนอม กันในระหว่างผู้ที่มีความคิดเห็นขัดกัน ในวงศาสนาเดียวกันก็ตาม หรือในต่าง ศาสนาก็ตาม.

ทีนี้อะไรเล่าจะเป็น**สิ่งต่อรอง** หรือเป็น**เครื่องมือในการต่อรอง?** อาตมาเห็นว่าไม่มีอะไรดีที่สุดไปกว่าหลักธรรมะเรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า **“อิทัปปัจจยตา”** คือหัวใจของสิ่งทุกอย่าง, ของคนทุกคน, ของศาสนาทุกศาสนา; ดังนั้นถ้าต่างคนแต่ละคน เข้าถึงหัวใจ ของเรื่อง มันก็จะเป็นหัวใจเดียวกันได้. นี่แหละเป็นความมุ่งหมายของการบรรยาย ในวันนี้. เราอาจจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ด้วยการต่อรองกัน ระหว่าง สิ่งที่เรียกว่าศาสนา; หรือถ้ามากไปกว่านั้นก็อาจต่อรองกัน เพื่อทำความเข้าใจกันระหว่าง**สิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์**; อาตมาอยากจะเรียกว่า การต่อรองกันในระหว่าง**วิทยากรมทั้งหลาย.**

คำว่า **“วิทยากรม”** เป็นคำที่ผูกขึ้นมาใช้เดี๋ยวนี้เอง; เพราะไม่รู้ว่า จะเรียกว่าอะไรดี. ธรรมวิทยา แปลว่า ธรรมที่เป็นวิทยา เป็นความรู้ก็ได้, หรือ

ธรรมะที่เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ก็ได้, หรือธรรมะที่ใช้เป็นวิทยา คือความรู้สำหรับปฏิบัติก็ได้. คำนี้จะใช้เป็นคำรวมสำหรับเรียก **ศาสนา**. เรียก**วิทยาคำความรู้**, เรียก**วิทยาศาสตร์**, เรียก**ศิลปะ**, เรียกอะไรก็ตาม ที่มนุษย์จะต้องมี.

ที่เป็น**เครื่องของศาสนานั้น** ก็เห็นอยู่ง่าย ๆ เช่นตัวศาสนานั้นเอง และอาจจะขยายออกไปให้หมายถึงศีลธรรม, หมายถึงจริยธรรม, หมายถึงกฎหมาย, หมายถึงวัฒนธรรม, หมายถึงอารยธรรม, **แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์**; ธรรมเหล่านี้มันก็เป็นธรรมวิทยาแขนงหนึ่ง ๆ ตามมากตามน้อย ตามถูกมากถูกน้อยตามยุคตามสมัย, ตามถิ่นประเทศ; ซึ่งอาจจะรวมเรียกว่า **เนื่องกันอยู่กับศาสนา** ซึ่งมีอยู่หลายแง่หลายมุม.

ใน**เครื่องวิทยาหรือความรู้ทั่วไปนั้น** เราก็มีมากมาย เช่นว่าปรัชญา อภิปรัชญา ตรรกวิทยา จิตตวิทยา สรีรวิทยา อนามัยวิทยา กระทั่งจักรวาลวิทยา สากลจักรวาลวิทยา มีอะไรอีกมากมาย; ในบรรดาวิทยาธรรมทั้งหลายนี้ เขาเรียกว่า ธรรมวิทยาอย่างหนึ่ง ๆ ด้วยเหมือนกัน.

ที่นี่ ถ้าเราจะมองดูให้ละเอียดไปใน**เครื่องของวิชาวิทยาศาสตร์** ก็มี ความรู้เรื่องฟิสิกส์, เรื่องเคมี, เรื่องเมคคานิกส์, กระทั่งเรื่อง relativity ซึ่งละเอียดสุดซุ่มที่สุดในความเป็นวิทยาศาสตร์, ทั้งหมดนี้แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็นวิทยาธรรม หรือธรรมวิทยา อย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งแยกออกไป.

ที่นี่ ถ้าเราจะดูใน**เครื่องของศิลปะ หรือศิลปะ** มันก็มีมาก, ศิลปะ ก็เพื่อศิลปะ; ศิลปะนั้น ตามความหมายเดิม คือวิชาสำหรับแสดงฝีมือลายมือ. ศิลปะกับศิลปะนั้น ที่จริงก็เป็นคำ ๆ เดียวกันมาก่อน แต่เดี๋ยวนี้เราเห็นได้ว่า ใช้ต่างกัน ศิลปะ มุ่งไปในทางความงดงาม ศิลปะนี้ ยังคงมุ่งไปทางการแสวงหาประโยชน์ของบุคคลผู้มีศิลปะอยู่ตามเดิม ไปตามเดิม ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาทีเดียว.

เดี๋ยวนี้ยังมีวิชาสุนทรีย์ คือวิชาเกี่ยวกับความงามโดยเฉพาะ ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะถือเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่ผู้มีศิลปะต้องการอย่างไร; ดู ๆ ก็คล้ายกับว่าเป็นเครื่องล่อ.

ในบรรดาสิ่งเหล่านี้ซึ่งมีมากมายอย่างนี้ ดูแล้วมันก็คล้ายกับว่าเดินกันไปคนละทิศละทาง. แต่ถ้าดูให้ละเอียดลออแล้ว ยังจะเห็นได้ว่ายังมีอะไรที่เป็นแกนกลางเหมือน ๆ กัน กล่าวคือมีกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา เป็นแกนกลางอยู่ในธรรมวิทยาเหล่านั้นด้วยกันทั้งนั้น อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วในวันก่อน ๆ ว่า **วิชาความรู้ของคนเกิดขึ้นตามความต้องการของคน;** เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง **อิทัปปัจจยตา.** สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ชัดแย้งกันอย่างไร ธรรมวิทยาทั้งหลายมากมายเหล่านี้ ก็ขัดแย้งกันอย่างนั้น มีของกูที่ดีกว่าของสุ; มีของเราที่ดีกว่าของเขา; ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากลำบากทั่วไปทั้งโลก. ดังนั้น ก็ควรจะมีการกระทำชนิดที่ทำความเข้าใจกันและกัน ให้มันเป็นไปด้วยกันได้โดยง่าย กลมกลืนกันไป และเป็นไปแต่ในทางที่จะเป็นประโยชน์โดยตรง ไม่ต้องเสียเวลา และไม่ต้องกลายเป็นเครื่องมือสำหรับใช้เอาเปรียบผู้อื่น หรือทำลายผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา.

ที่นี่ **เราก็จะดูกันในแง่ของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาก่อน** ว่าจะทำความเข้าใจกันได้ด้วยการต่อรองอย่างไร แล้วธรรมวิทยาอันมากมายหลายแขนงในโลกนี้ก็อาจจะต่อรองกันได้โดยลักษณะอย่างเดียวกัน.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น มันก็มีอยู่มากจนนับไม่ไหว ถ้ารวมกันทั้งอดีตปัจจุบันด้วยแล้วก็ยิ่งนับไม่ไหว บางศาสนาก็สาปสูญไปแล้ว บางศาสนาก็ยังอยู่. **ทีนี้เราจะเอากันแต่ศาสนาที่ยังมีการเคลื่อนไหวอยู่ในโลกนี้.** ศาสนาเก่าแก่ที่เสียบไปแล้ว เป็นพัน ๆ ปีไปแล้ว ก็เลิกแล้วกันไป; และศาสนาที่ยังอยู่ในเวลานี้

มันก็มีอยู่มาก และบางศาสนาก็เก่าเป็นพัน ๆ ปี ด้วยเหมือนกัน. ถ้าเอาแต่ศาสนาที่ยังเป็น ๆ อยู่ ยังรู้จักกันอยู่ คือยังมีการไหว้ตัวอยู่ในโลกนี้ ก็ยังพอจะนับได้ถึง ๑๒ ศาสนา. ผู้ฟังก็คงจะร้องตะโกนว่า มีตั้งไหลเซียวนะโว้ย! คือตั้ง ๑๒ ศาสนาอย่างนี้ เราก็เรียกว่ามีไหลหนึ่งได้.

ศาสนากลุ่มแรก ก็จะต้องนึกถึงศาสนาที่เกิดในประเทศอินเดีย, ยก **ศาสนาพุทธ** ขึ้นมาก่อนเป็นศาสนาที่ ๑; ที่ ๒ ก็คือ**ศาสนาไชนะ**; ที่ ๓ ก็คือ**ศาสนาฮินดู** หรือ**ศาสนาพราหมณ์**; ที่ ๔ ก็คือ**ศาสนาซิกข์**; ทั้ง ๔ ศาสนานี้เกิดในประเทศอินเดีย.

ดูต่อออกไปทางประเทศเปอร์เซีย ก็มี**ศาสนาปาซี** หรือ**ไซโรอัสเตอร์** หรือ**ไซโรสทูระ** เรียกลำบาก; เรียกกันว่า **ไซโรอัสเตอร์** มันเรียกลำบาก ก็เรียกปาซี, นับเป็นที่ ๕.

ที่นี้ดูไปทางขวามือ คือตะวันออก ศาสนาที่ ๖ ก็คือ**ศาสนาของเหลาจื้อ**; ศาสนาที่ ๗ ก็คือ **ศาสนาของขงจื้อ** เหล่านี้เกิดในประเทศจีน; ศาสนาที่ ๘ ก็คือ**ศาสนาชินโต**; นี้เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น.

ที่นี้ ดูต่อไปอีกทางซ้ายมือ ทางตะวันตก ศาสนาที่ ๙ ก็มี**ศาสนาฮิว**; ศาสนาที่ ๑๐ ก็มี**ศาสนาคริสเตียน**; ศาสนาที่ ๑๑ ก็มี**ศาสนาอิสลาม**; ศาสนาที่ ๑๒ ก็คือศาสนาพันธุ์ผสมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ที่แพร่หลายอยู่ออกหน้าออกตาอยู่ เช่น **ศาสนาบาไฮ** หรือ**บาสออิ**. แถมยังมีศาสนาผสมใหม่อีกหลายศาสนา ในอเมริกาก็มี ในยุโรปก็มี; แต่ที่ขึ้นหน้ากว่าเพื่อนก็คือ**ศาสนาบาไฮ** ที่จะขึ้นมาเทียมป่าเทียมไม้ไหลศาสนาเก่า ๆ ที่มีอยู่เดิม. เราจึงนับได้เป็น ๑๒ ศาสนาด้วยกันที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังเคลื่อนไหวอยู่ ยังไม่ตาย.

นี่แหละคนบางคนก็จะร้องขึ้นว่า **ศาสนามีตั้งโหลเชียวนะโว้ย!** เมื่อมีมากอยู่อย่างนี้ มากมายถึงขนาดนี้ จะทำอย่างไรกันดี ล้วนแต่มีทางที่จะขัดแย้งกัน ได้มากขึ้น ยิ่งมีมากเท่าไร ก็มีทางที่จะขัดแย้งกันมากยิ่งขึ้นเท่านั้น. บางศาสนา ก็มีอิทธิพลมาก คือมีสมาชิกมาก. บางศาสนาก็มีกำลังเงิน กำลังอำนาจน้อย ล้วนแต่มีอะไรที่ไม่ค่อยจะเท่า ๆ กัน. บางศาสนาสำหรับคนโง่ สำหรับคนฉลาด แม้ในศาสนา ๆ เดียว ก็ยังมี**หลักธรรมสำหรับคนโง่ สำหรับคนฉลาดและสำหรับคนป่วนกลาง;** คือว่าศาสนาหนึ่ง ๆ นั้นก็แยกออกไปได้ เป็นหลายสาขา เป็นหลายนิกาย | ยกตัวอย่างพุทธศาสนานี้ก่อน

พุทธศาสนาส่วนใหญ่เดี๋ยวนี้เรารู้จักกันว่ามีอยู่ ๒ สาขา คือ เถรวาท กับมหายาน.

เถรวาทนั้น ถือกันว่าเป็นของดั้งเดิม เป็นของเคร่งครัดตามแบบเดิม. มหายานนั้นถือกันว่าเป็นเกิดใหม่ แก้ไขใหม่ ไม่ถือเคร่งครัดตามแบบเดิม. เมื่อมันมีหลักเกณฑ์อย่างนี้แล้ว มันจะลงรอยกันได้อย่างไร? ท่านทั้งหลายลองคิดดู. คนหนึ่งเปิดออกไปให้กว้าง, คนหนึ่งรวบรัดเอามาให้แคบ; มันจะเข้ากันได้ อย่างไม่? **อาตมามีความเห็นว่ ทั้งเถรวาททั้งมหายาน ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างเดิม ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างเดิมแท้. พุทธศาสนาอย่างแท้ ต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน: ต้องเป็นพุทธศาสนาอย่างตั้งแต่มาก่อนที่จะแยกกันเป็นเถรวาท หรือเป็นมหายาน; ต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เรียกตัวเองว่า เถรวาทหรือมหายาน.** การเรียกว่าเถรวาทหรือเรียกว่ามหายานนั้น มันแสดงข้อขัดแย้งกันอยู่ในตัวแล้ว. เมื่อมีข้อขัดแย้งแล้ว ก็เรียกว่าไว้ใจไม่ได้. มันต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน คือเป็นพุทธศาสนาเดิมเท่านั้นเอง.

ศาสนาของพระพุทธเจ้า มีหัวใจเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเปิดเผย อย่างชัดแจ้ง อย่างแจ่มใส. **อิทัปปัจจยตา นี้เป็นเถรวาทก็ได้ เป็นมหายานก็ได้. อิทัปปัจจยตา ต้องเป็น อิทัปปัจจยตา!** แม้เถรวาทก็พูดเรื่องอิทัปปัจจยตา; แม้มหายานก็พูดเรื่องอิทัปปัจจยตา; และก็มักจะพูดไปตามแบบของเถรวาท หรือตามแบบของมหายาน พวกหนึ่งจะทำให้เคร่งครัดเข้ามา, อีกพวกหนึ่งจะขยายให้กว้างออกไป นี่มันก็มีการเปลี่ยนแปลงได้; เพราะฉะนั้นจะต้องมีการปรับปรุงกันใหม่ ให้กลับไปสู่อิทัปปัจจยตา เดิมของพระพุทธเจ้า ก่อนแต่ที่จะแยกกันเป็นเถรวาทหรือมหายาน.

การแยกนี้ มันต้องมีเหตุปัจจัยที่แปลกไปกว่าเดิม มันจึงแยก. ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่แปลกไปกว่าเดิมแทรกแซงเข้ามาแล้ว มันก็ไม่มี การแยก. ถ้ามีการแยก ต้องถือว่ามีอะไรแทรกแซงเข้ามาให้ผิดไปจากเดิม. เถรวาทก็เป็น conservative; มหายานก็เป็น liberal; ล้วนแต่มุ่งเข็มไปทางหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นการไปแตะต้องของเดิมให้เปลี่ยนแปลงไม่มากนักน้อย **พุทธบริษัทที่แท้จริง อย่าเรียกตัวเองว่าเถรวาท หรือมหายาน. ถ้าจะเรียกก็เรียกแต่ปากเกิด ในจิตใจอย่าให้เป็นเถรวาทหรือมหายานเลย** จึงจะเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้องของพระพุทธองค์.

เอาละ ทีนี้เราจะดูกันในแง่ที่มันจะแยกกันไปอย่างไร?

เมื่อแยกออกไปเป็นเถรวาท เป็นมหายานแล้ว มันก็ยังมีการแยกย่อยลงไปอีก เถรวาทก็มีหลายแบบ, มหายานก็มีหลายแบบ; แล้วแบบไหนจะเป็นเรื่องที่ถูกต้อง. เถรวาทบางพวกก็เก่งทางวินัย เช่นในเมืองไทยนี้ว่ากันว่าเคร่งครัดยึดมั่นในวินัย; เถรวาทบางพวกก็เก่งทางบาลี หรือทางพระสูตร เช่นในลังกา; เถรวาทบางพวกเก่งอภิธรรม เช่นพวกพม่า. ต่างคนต่างหมายมั่น

ปั้นมือกันอย่างไรโดยหนึ่ง จนไม่ได้ดูให้หมดทั่ว ๆ ไป มันก็เกิดการแตกต่างหรือขัดแย้งกัน อย่างที่ว่าพุทธศาสนาในประเทศไทยกับในลังกา กับในพม่า ก็ไม่ลงรอยกลมกลืนกันไปได้ เพราะว่า ต่างฝ่ายต่างจะเอาดีเอาเด่นกันในทางใดทางหนึ่ง; หรือว่ามีความสามารถที่จะเอาดีเอาเด่นแต่ในทางใดทางหนึ่ง และหัวใจของคนชนิดนี้ก็มุ่งแต่จะเอาดีเอาเด่นเท่านั้น เมื่อเอาดีเอาเด่นทางนี้ ทางโน้นไม่ได้ ก็จะต้องเอาดีเอาเด่นทางที่ตัวจะทำได้; เพราะฉะนั้นมันจึงไปเพิ่มให้มากแก่ทางที่ตัวจะทำได้. แต่แล้วก็อย่าลืมหาหัวใจเดิม ๆ นั้น มันมุ่งหมาย อธิปไตยจตุตถะ เหมือนกันทั้งนั้น.

ที่นี้ดูทางฝ่ายมหายานบ้าง.

มหายานนี้ก็พอจะเป็นได้ชัด เห็นได้ง่าย ๆ ว่ามีเป็น ๓ ขนาดอยู่เหมือนกัน: ขนาดมหายานงเด็ก นี้ก็อย่างหนึ่ง, มหายานสุชาวดี นี้ก็อย่างหนึ่ง, มหายานสูญญตานี้ก็อย่างหนึ่ง. ถ้าไม่เคยทราบ ก็อย่าเพิ่งไปดูกฎหมายมหายาน. มหายานมีให้มากอย่างนี้ จึงพากันไปได้มาก อย่างที่เขาอวดอ้างว่าเขาเป็นมหายาน. ถ้าเห็นว่ายังโง่งมาก ก็ให้ศาสนางเด็กก็ได้ เผากระดาษเผาอะไรส่งไปให้แก่คนที่ตายแล้ว เพราะคนเป็น ๆ มันรักคนที่ตายแล้ว; อย่างนี้ก็ทำได้ง่าย ๆ. นี้ก็เรียกว่า มหายาน และทำกันอยู่ทั่วไปไม่ต้องอธิบาย. ที่นี้ อันดับที่ ๒ เรียกว่าพวกนิยมสุชาวดี. นี้ก็คืออ่าซิมทั้งหลายโดยมากที่ไม่อาจจะเข้าใจอะไรได้ นอกจากว่าท่องชื่อพระพุทธเจ้าอมิตาภะ วันละหลาย ๆ พันครั้งให้ขลังขึ้นมา พอดับจิตก็มีรถมารับไปสู่สุชาวดีเลย ไปสู่สวรรค์เลย. ถึงแม้ว่าจะมีวิธีการอย่างอื่น คำพูดอย่างอื่น มันก็ไปรวมอยู่ที่สุชาวดีแดนสวรรค์. ลักษณะอย่างนี้มีอยู่แม้ในพวกเถรวาท; คงจะได้เค้าเงื่อนมาจากมหายานที่แรกก็ได้ หรือว่าจะมีของตัวเองมาก่อนก็ได้. ข้อที่ว่าทำอะไรอย่างเคร่งครัด อย่างหลับหูหลับตา ให้มากเข้าไว้ ตายก็ไปสวรรค์ จบกันเพียงเท่านั้น นี้ก็มีอีกชั้นหนึ่ง | พรรณนาแดนสุชาวดีไว้ให้น่าปรารถนาที่สุด แล้วก็

บอกวิธีที่จะไปสู่สุชาวดีไว้ โดยการกระทำอย่างนั้น ๆ. ถ้าอย่างมหายานก็ดูจะง่ายมาก ไม่ต้องลงทุนอะไร ออกชื่อ นโม อมิตาภะ, นโม อมิตาภะ ของอาชีมนี้ วันละหลาย ๆ พันครั้ง ก็ไปได้. ส่วนในพวกเถรวาทนี้ บางทีก็สอนกันว่าจะต้องทำอย่างนั้น จะต้องทำอย่างนี้ เช่นจะต้องบูชาด้วยดอกไม้ ๘๔,๐๐๐ ดอก ฐูปเทียน ๘๔,๐๐๐ ดอก แล้วก็ไปเกิดในโลกพระศรีอารีย์ หรืออะไร นี่มันต้องลงทุนมาก เสียเปรียบอาชีม แต่ว่าก็ไปสู่สุชาวดีด้วยกัน

ที่นี่ มหายานที่แท้ ที่ควรจะเรียกว่าดี ก็คือ พวกสุญญตา.

พวกมหายานถือหลักธรรมะที่เรียกว่า **สุญญตา** หรือ**ตถตา** มากที่สุด พูดถึงมากที่สุดกว่าพวกเถรวาท. ในเมืองไทยนี้ ไม่ค่อยจะพูดถึงสุญญตา หรือตถตา ทั้งที่เป็นเถรวาท. ครั้งแรกที่อาตมาจะเอาเรื่องสุญญตามาพูด ก็ถูกหาว่าเป็น มหายานแล้ว. เขาว่าอาตมาเป็นมหายาน เพราะว่าเอาเรื่องสุญญตามาพูด. นี่ขอ ให้อู **ความเขลาของพวกเถรวาทในเมืองไทย** ทั้งที่เรื่องสุญญตาก็มีอยู่ใน พระไตรปิฎก มากมายทั่วไป. เรื่องตถตา ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎกเหมือนอย่าง ที่ พระสวดเมื่อตะกั๊น^๑: ตถตา อวิตถตาอนันญญตตา อย่างนี้ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎก^๑ แต่พออาตมาเอาเรื่องสุญญตามาพูด ก็ถูกประณามว่าอาตมาเป็นมหายานแล้ว. ขอให้รู้ กันไว้อย่างนี้ด้วย. แล้วมันก็จริง ที่ว่าพวกมหายานเขาพูดถึงสุญญตามาก. เมื่อ พูดถึง **สุญญตา** ก็เป็นอันพูดถึง **ตถตา** อยู่ในตัวไปด้วยกัน เพราะมันเป็นเรื่อง เดียวกัน. เขาพูดมากกว่า, เขาเขียนมากกว่า, เขาพิมพ์โฆษณามากกว่า, กระทั่งทำอะไร ๆ มากกว่า; พวกเมืองไทยเลยเข้าใจไปว่าเรื่องสุญญตานี้เป็นมหายาน, ทั้งที่เป็นเถรวาทเต็มตัว! นี่แหละ **เราอย่าไปยึดเถรวาท อย่างไปยึดมหายาน;**

^๑ เช่นสูตรเพียงสูตรเดียว ในนิทานสัมมุตต์ นิทานวรรค สัมมุตตนิคาย, (ไตร. ล.๑๖ น. ๓๐ บ.๖๑) สวดประมาณ ๓๐ นาที, ก็มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ปรากฏอยู่ถึง ๒๒ ครั้ง, คำว่า ตถตา และ อวิตถตา เป็นต้น ปรากฏอยู่ถึง ๑๑ ครั้ง

ปล่อยให้**เป็นพุทธศาสนาที่ถูกต้อง** ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน เป็นพุทธศาสนาเดิมแท้ มีหลักเป็น**มัชฌิมาปฏิปทา** กล่าวคือ **อิทัปปัจจยตา**.

สิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา นั้น ถ้าผู้ใดเข้าใจถูกต้องแล้ว นั้นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่ปฏิบัติสุดโต่งไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง พุดอยู่ตรงกลางว่า **“เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”** ไม่ยอมพุดว่าเกิด, ไม่ยอมพุดว่าไม่เกิด; ไม่ยอมพุดว่ามีตัวตน, ไม่ยอมพุดว่าสูญเปล่าหรือว่าไม่มีตัวตน; ไม่ยอมพุดคำที่เป็นคู่ ๆ ๆ ๆ สุดซ้ายสุดขวา ไม่ว่าจะคู่ไหนทั้งหมด; แต่พุดว่า อิทัปปัจจยตา: **“ความที่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น”**. นี้เรียกว่าอยู่ตรงกลาง เป็นอิทัปปัจจยตา ที่พอดี พอเหมาะถูกต้องไปตามกฎเกณฑ์ของเดิม.

ที่นี้ การที่มันกลายเป็นงตังบ้าง เป็นสุขาวดีบ้าง เป็นแก่งวินัยบ้าง เก่งบาลีบ้าง เก่งอริยธรรมบ้าง มันเป็น **อิทัปปัจจยตา ที่กำลังคลั่ง**; อิทัปปัจจยตาที่กำลังเดือดกำลังคลั่ง ไม่อยู่ในสภาพเดิมที่พอดี มันมีอะไรกระตุ้นเตือนให้คลั่งอยู่เรื่อย จึงควรถือว่าไม่ใช่พุทธศาสนาเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า. นี้แหละควรจะมาทำการต่อรองกัน ในระหว่างเถรวาทกับมหายาน หรือว่าในเถรวาทด้วยกันทุก ๆ นิกายทุก ๆ พวก มาต่อรองกัน; จะเป็นเรื่องงตังกก็ดี จะเป็นเรื่องสุขาวดีก็ดี เรื่องสูญญตาก็ดี มาต่อรองกันให้ขยับไปหา อิทัปปัจจยตา ที่พอดี.

เรื่องงตังก มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่เป็นอิทัปปัจจยตา อย่างอวิชชา มากเกินไปสักหน่อย เพราะมันมีอำนาจสิ่งอื่นเข้ามาแทรกแซง ความรักบ้าง ความอาลัยอาวรณ์บ้าง อะไรบ้าง ซึ่งล้วนแต่เป็นลักษณะของอวิชชาทำให้เกิดของอย่างนี้ขึ้นมา.

เรื่องสุขาวดี ก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่ว่ามีควมโภภหรือการค้ำกำไ
เกินควมมากเกินไป. มันไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกอำนาจของ อิทัปปัจจยตา มีแต่
ว่ามันเกินไป หรือมันขาดไปบ้าง. ที่มันเกินไปบ้าง หรือมันเพี้ยนไปบ้างนั้น ก็มา
ต่อรองกันให้พอดี.

สมมติว่าเรื่องทำกงเต็ก มันก็มีบุญมีกุศล เพราะว่าคำว่า กงเต็ก มัน
ก็แปลว่า บุญหรือกุศล เพราะอย่างน้อยก็ทำด้วยความกตัญญูกตเวที นี่มันก็เป็นบุญ
เป็นกุศลแล้ว. แต่ว่าทำอย่างไรถึงจะเป็นประโยชน์ มันก็ควรจะนึกกันบ้าง ไม่ควม
จะให้มันเสียไปเปล่า ๆ. เมื่อนึกถึงคนที่ตายแล้ว ควรจะทำอย่างไร ซึ่งจะเป็น
ประโยชน์แก่ทุกฝ่าย อย่างนี้เป็นต้น; นั่นแหละ อิทัปปัจจยตา จะได้เดินทางไปถูกทาง
คือไม่เพี้ยน. นี้เรียกว่าแม่ในฝ่ายพุทธศาสนาแท้ ๆ ก็ยังต้องมีการต่อรองระหว่างเถรวาท
ระหว่างมหายาน เพื่อให้กลับไปสู่พุทธศาสนาเดิมแท้.

ที่นี้ **ศาสนาที่ ๒ เรียกว่า ศาสนาไชนะ** คือศาสนานิครนธ์ เรียก
เต็มที่ว่า เดียรถีย์นิครนธ์. คำว่า"เดียรถีย์" นั้นแปลว่า ศาสนา หรือลัทธิ;
เดียรถีย์นิครนธ์ แปลว่า **ศาสนาของนิครนธ์**. มีเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า**ไชนะ** เป็น
ภาษาสันสกฤต. ไชนะ ก็คือชนะ เหมือนกับภาษาบาลีว่า ชินะ. ทั้งสองคำนี้
มีความหมายพิเศษ ชินะ แปลว่าชนะ. พระพุทธเจ้าก็ทรงเรียกพระองค์เองว่า ชินะ
อยู่บ่อย ๆ เช่นตรัสว่าเราชนะแล้ว คือเป็น ชินอ.

ส่วนที่เรียกว่า นิครนธ์นั้น ก็เป็นศัพท์ธรรมะสูงสุด แปลว่า ไม่มีกิเลส
นี่แปลว่าไม่; ครนธ์ คือคันถะ แปลว่า เครื่องผูกมัดคือกิเลส; นิครนธ์ก็คือ
ไม่มีกิเลส. ศาสนานิครนธ์ ก็คือศาสนาที่ไม่มีกิเลส. ไชนะก็คือชนะ. ศาสนานี้
เรียกกันในเวลานี้ ทั่วไปทั่วโลกว่า ไชนะ แต่คนอ่านมันอ่านผิด คืออ่านคำ Jain

ว่าเซน. ที่แท้ต้องอ่านว่า ไชนะ หรือชายนะ ไม่ใช่อ่านว่าเซน เหมือนที่อ่านกันโดยมาก

ศาสนาไชนะนี้ควรจะรู้จักไว้บ้างสำหรับพุทธบริษัท รู้ไว้แต่ย่อ ๆ ก็ได้ว่าเมื่อพระสิทธัตถะของเราออกบวช เพื่อแสวงหาว่าอะไรเป็นความหลุดพ้นนั้นก็ลองนึกดูที่ท่านจะไปที่ไหน? ท่านก็ต้องไปสู่สำนักที่ดีที่สุด ที่สั่งสอนอยู่ในเวลานั้น; แล้วมันคือสำนักอะไร? มันก็คือศาสนานิกรณ์นี้เอง ที่มีดีที่สุดในเวลานั้น. ไปที่อาฬารดาบส, อุทกดาบส ซึ่งเป็นสำนักสมบัตินิปรัชญา แล้วก็ไม่พอใจ; แล้วจึงได้เสด็จไปประพฤติวัตรอย่างที่เราเรียกว่า เดียรถีย์. พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้เอง ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น เป็นพุทธภิกษุอยู่ในสูตรหลายสูตรในพระไตรปิฎกว่าตถาคตไปประพฤติวัตรอย่างนั้น ๆ ๆ ซึ่งเป็นวัตรอย่างนิกรณ์ทั้งนั้น. ที่สะดวกง่าย ๆ ที่สุด ก็อ่านดูจากพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ได้รวบรวมมาใส่ไว้ในหนังสือนี้ทั้งหมดแล้ว ว่าพระพุทธเจ้าได้ประพฤติวัตรอย่างนิกรณ์นั้นคืออย่างไร? เรื่องเปลือยกาย เรื่องไม่กินอาหารเรื่องนอนบนหนาม เรื่องนอนในป่าช้า เรื่องฉันอุจจาระ เรื่องอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ไปอ่านดูก็ได้. ท่านไปทำอย่างนั้นก็เพื่อศึกษาให้หมด ในลัทธิที่ดีที่สุดเวลานั้น.

เมื่อท่านเข้าไปเป็นศิษย์ของหมู่ นิกรณ์นี้ อยู่ ก็หมายความว่า ต้องมี “**เพื่อนร่วมชั้นเรียน**” ด้วยกันหลายคน. “**เพื่อนร่วมชั้นเรียน**” ของท่านคนหนึ่งอย่างน้อยก็คือมหาวิระ หรือที่เรียกว่านิคณนาฎบุตร เป็นผู้ที่เราจะถือว่าเป็นเพื่อนร่วมเรียนกันมา เพราะพึ่งสมัยกัน และเคยประพฤติวัตรอย่างเดียรถีย์ด้วยกัน.^๑ แต่ในที่สุด พระสิทธัตถะท่านเห็นว่าไม่ไหว ท่านจึงเลิกเสีย และเปลี่ยนการปฏิบัติ

^๑ คือการที่พระองค์ทรงประพฤติอัสติภมกานุโยคอย่างเดียรถีย์นิกรณ์ ดังที่ได้ตรัสเล่าแก่พระสารีบุตร ดังที่ปรากฏอยู่ในบาลีมหาสิหนาทสูตรที่ ๑๒ แห่งสิหนาทวรรค ม.ม๑๒/๑๕๕/๑๗๗.

ไปเสียทางอื่น. ส่วนมหาวิระหรือนิคันถนาฏปิตรนั้น ยังคง “เรียน” ต่อไป จนกระทั่ง “ตั้งตัว” เป็นพระศาสดานิครนธ์ องค์ที่ ๒๘ ของศาสนานั้น.

ข้อนี้หมายความว่าศาสนานิครนธ์องค์ก่อนหน้านี้ประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ปี ก่อนการเกิดของพระพุทธเจ้าก็มีอยู่แล้ว. เขาเรียกกันว่า ปารุศุนาถ มีรูปปฏิมา เปลือยทำด้วยศิลา ปราภฏอยู่ทั่วไปในปุชฌนิยสถานฝ่ายไชนะ. เมื่อประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ปี ก่อนพระพุทธเจ้า; ศาสดาองค์นี้จะต้องมีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด จึงได้มีรูปสลักหินของท่าน ในกาลต่อมามากมาย. ที่นี้สำหรับศาสนาไชนะรุ่นหลังนี้ ยุคใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ทั้งโดยประวัติความเป็นมา และคำสั่งสอนก็คล้ายกันในตอนต้น ๆ. หากแต่ว่าศาสนาไชนะนี้ เติลิดเลยไปถึงขนาดไม่มีขอบเขตจำกัด ในการที่จะทรมานกิเลสหรือทรมานร่างกาย ฉะนั้นผู้ปฏิบัติขั้นสูงสุดในศาสนานี้ จึงมีอยู่ประเภทหนึ่ง คือไม่นุ่งผ้า อย่างรูปถ่ายที่แขวนอยู่ที่นั่น, ซึ่งอาตมาไซค์ตีไปที่วัดของเขา และได้พบผู้ที่เขาถือกันว่าเป็นพระอรหันต์องค์นี้ ตามลัทธิของเขา. เขาว่ากันว่า มีพระอรหันต์ไชนะเช่นนี้อยู่สัก ๓-๔ องค์เท่านั้นในเวลา; ซึ่งเดินทางแหวเวียนไปตามจุดต่าง ๆ ของศาสนานี้ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในอินเดียภาคใต้และภาคกลาง.

ในอินเดียนั้น มีนักบวชที่ไม่นุ่งผ้าที่เปลือยหมดทำนองนี้มากมาย นับเป็นสิบเป็นร้อยคน; แต่นั่นไม่ใช่ศาสนาไชนะ. ส่วนในศาสนาไชนะมีอยู่ ๓-๔ องค์เท่านั้น รวมทั้งองค์หนึ่งที่ถ่ายรูปมาให้ดูนี้. นี้เรื่องของศาสนาไชนะที่ควรจะต้องมาคิดดู. เขายอมกระทำทุกอย่างเพื่อให้เป็นอิสระ; เพราะว่าถ้าไม่เป็นอิสระ ก็หมายความว่า มี ครันถะ หรือ คันถะ. มีครันถะหรือคันถะ คือมีเครื่องผูกพัน; ฉะนั้นเมื่อพูดถึงเครื่องผูกพัน ก็คิดเอาเองก็แล้วกัน รู้สึกอย่างไรหรือว่าจะอะไรเป็นเครื่องผูกพัน ก็เปลื้องทิ้งไปเสีย; ดังนั้นเขาจึงเปลื้องออกไป ๆ ให้หมด กระทั่งผ้านุ่ง; ที่อยู่ก็ไม่มี, ผ้านุ่งก็ไม่มี, บาตรก็ไม่มี,

ใช้ใส่มือฉัน, มีดโกนก็ไม่ต้องมี เมื่อผมยาวออกมากก็ถอนผมทิ้ง. นี่ยังทำกันอยู่จนกระทั่งเวลานี้ แล้วประชาชนก็นับถือ อย่างน้อยก็ในความเคร่งครัด. เขานับถือพระอรหันต์ในศาสนานิกายนี้มากถึงขนาดนี้ จนถึงกับว่าเส้นผมฉันเมื่อถอนออกมาแล้ว เส้นหนึ่งก็ไม่มีเหลือตกดิน แย่งกันเอาไปหมด เอาไปบูชาอย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้ ศาสนาพุทธกลับเข้าไปในประเทศอินเดียไม่ได้ ในเวลานี้ก็เพราะมีปัจจัยสำคัญอยู่อย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่าง; กล่าวคือมีศาสนาไชนะนี้อยู่. เพราะว่าพระในศาสนาไชนะนี นอกจากไม่มีเครื่องผูกพันอย่างนั้นแล้ว ยังเคร่งอะไรอีกมากมาย ไม่ฉันเนื้อ นี่เป็นธรรมดาแล้ว ที่นี้ผักก็เหมือนกัน ถ้าเก็บมาให้โดยเฉพาะเจาะจงแล้ว ก็ไม่ฉัน พระไทยเรายังฉัน แม้ใครจะไปเก็บผักมาให้โดยเฉพาะเจาะจง ก็ยังฉัน; ไม่ฉันเฉพาะแต่อุทิสสมังสะ คือเนื้อ. ส่วนพระนิกายนี้ จะไม่ยอมฉันแม้ผักที่เก็บมาเจาะจง; ต้องเป็นของที่มีอยู่ตามธรรมดาเอามาใส่ฝ่ามือให้ฉัน. ฉันจากฝ่ามือหมดแล้วก็ล้างมือ ไม่มีเก็บไว้ฉันพล เพราะไม่มีบาตร. นี่แม้อาหารก็ยังบริสุทธิ์อย่างนี้ และยังมีหลักเกณฑ์อีกหลายอย่างที่ปฏิบัติลำบาก เช่นว่าพอเอามาให้ เกิดแมลงวันมาตอม; อาหารอย่างนี้ไม่เอาแล้ว เพราะมันเป็นการแย่งแมลงวันฉัน; มันทำความคับแค้นใจให้แก่แมลงวัน ไม่ยอมรับอาหารนี้แล้ว. นี่พระพุทเจ้าท่านก็เคยทรงทำอย่างนี้ ไปอ่านดูในสูตรเหล่านั้นที่ตรัสเล่าไว้เอง. ถ้าผู้ถวายอุ้มลูกมาด้วย มาเพื่อถวายอาหาร นี้ก็ไม่เอาแล้ว หนีแล้ว เพราะว่าทำความลำบากเบียดเบียนแก่เด็กอ่อน คือเด็กทารกที่อุ้มมาด้วยนั้น; แล้วยังมีอะไรอีกมากมายที่เขาถือเคร่งครัดอย่างนี้ ฉะนั้น ประชาชนจึงเลื่อมใส และก็เรียกว่าอรหันต์ตามความหมายของศาสนานั้น.

ที่นี้ ศาสนาพุทธเข้าไปไม่ได้ เพราะว่าพระเราไปสูบบุหรี่ให้ดู ชาวบ้านว่าพระบ้า; พระไปกินเนื้อให้ดู ชาวบ้านว่าเป็นยักษ์; พระเที่ยวถือกล้องถ่ายรูป

เขาก็เรียกว่าเศรษฐีไม่ใช่พระ. เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาที่จะกลับเข้าไปในประเทศอินเดียนี้ ยากมาก เพราะมีศาสนาไชนะนี้อยู่; เป็นข้อขัดแย้งกันอยู่อย่างนี้ ขอให้ดูให้ดี. ถ้าเรามีการทำใจกันได้ อะไรกันได้ มันจะดีกว่านี้มาก. ศาสนาไชนะพวกนุ่งผ้าเขาเรียกว่า เสวตัมพร มีนุ่งผ้าขาวบ้าง. พวกไม่นุ่งผ้าเลยเรียกว่า ทิฆัมพร แต่ก็เป็นไชนะเดียวกัน มีคำสอนอย่างเดียวกัน มันแล้วแต่ว่าใครจะมีความรู้สึก ว่า ควรนุ่งผ้าหรือไม่ควรนุ่งผ้า; ดังนั้น พวกที่เป็นพระอรหันต์แล้ว มีทั้งนุ่งผ้าและไม่นุ่งผ้า; นุ่งผ้าก็นุ่งผ้าขาว. ส่วนนุ่งผ้าเหลือง ๆ อย่างพวกเรานี้เป็นเถรวาททั้งนั้นแหละ. อาตมาไปดูที่วัดของเขา ถ้าเป็นผู้สำเร็จแล้วนุ่งผ้าขาวนิดหน่อยก็มีแล้วที่ไม่นุ่งเลยก็มี แล้วก็หาดูยาก มี ๒-๓ องค์. หลักธรรมก็คือ สำรวมอย่างยิ่ง เรียกว่าจตุยามสังวรสังวุโต; สำรวมไปทุกท่าทุกทาง ๔ หมวด ๔ หมู่ด้วยกัน หลุดพ้นเพราะความสำรวม ไม่ค่อยจะเกี่ยวกับปัญญา มีลักษณะเป็นวิริยาคิกะ; ไม่เป็นปัญญาธิกะเหมือนพุทธศาสนา. เพราะเหตุฉะนั้นแหละพระพุทธเจ้าท่านจึงทรงเลิกเสีย แล้วหันมาค้นคว้าตามแบบของท่าน จึงเกิดพุทธศาสนา. แต่แล้วปัญหามันก็คงยังมีอยู่อย่างนี้.

ศาสนาไชนะนี้เก่งมากตรงที่ไม่เคยสาปสูญไปจากประเทศอินเดีย. พุทธศาสนาได้สาปสูญไปจากอินเดีย และจะกลับเข้าไปก็ยาก เพราะว่าติดขัดอยู่ที่ศาสนาไชนะ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความนับถือของมหาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาชนชั้นต่ำชั้นชาวบ้านทั่วไป. เดียวนี้คำสั่งสอนที่ถูกปรับปรุงใหม่ ทันสมัยมาก ดังนั้นคนชั้นสูงชั้นกลาง ก็เลยนับถือศาสนานี้. พระเจ้าอโศกก็นับถือศาสนานี้มาก่อน; พวกลิจฉวีทั้งหมด เคยนับถือศาสนานี้ในครั้งพุทธกาล; ก็แปลว่ามีคนนับถือมาก. ปัจจุบันนี้พวกทนายความ พวกพ่อค้า พวกเศรษฐี นับถือศาสนานี้เป็นส่วนมาก จึงเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งทางวัตถุ ทั้งการเป็นอยู่ และการสั่งสอน. วัดของศาสนานี้สวยงามมาก ใหญ่โตมาก ทำด้วยหิน ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน; ไปดูเถอะ โบสถ์บ้างที่

ก็ไปด้วยทองคำ ด้วยเงิน. นี้เรียกว่าเป็นศาสนาหนึ่ง ซึ่งเป็นคู่แข่งหรือขัดแย้งกันมากับพุทธศาสนา จนกระทั่งบัดนี้; ทั้งที่พระศาสดาของทั้ง ๒ ศาสนา เคยเป็นเพื่อน “นักเรียนร่วมชั้น” กันมาก่อนในคราวหนึ่ง!

ที่นี่ มาถึงศาสนาฮินดู เป็นศาสนาที่ ๓.

คำว่า ฮินดูนี้เป็นคำกลาง แปลว่าของอินเดีย ฉะนั้นศาสนาไหน หรืออะไรที่เกิดขึ้นในอินเดีย เรียกว่าฮินดูหมด. เพราะฉะนั้น พวกชาวบ้านทั่วไป ก็พาลหาว่าพุทธศาสนาก็เป็นฮินดู ไชณะก็เป็นฮินดู. แต่โดยเหตุที่ว่าหลักการมันไม่เหมือนกัน ฉะนั้นจึงแยกกันได้. เดียวนี้เห็นอยู่ชัด เรียกว่าศาสนาฮินดูก็เฉพาะแต่ศาสนาพราหมณ์ในปัจจุบัน และเขาก็สมควรจะแยกกัน. พุทธไม่ใช่ฮินดู. ไชณะไม่ใช่ฮินดู. ศาสนาฮินดู ก็คือศาสนาพราหมณ์ในปัจจุบัน.

เมื่อพูดถึงศาสนาพราหมณ์ มันก็อย่างเดียวกันอีกนั่นแหละ มันมีสาขามากมายจนนับไม่ไหว. ศาสนาที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์นั้น มีมากนิกายจนนับไม่ไหว. แต่พอแบ่งแยกได้เป็น ๓ พวก คือ:-

พวกที่มีแต่พิธีรีตอง คือมงาย มีไสยศาสตร์เป็นรากฐาน มีแต่พิธีรีตอง; ไม่ต้องอธิบาย อย่างนี้คนโง่ชอบ ชาวบ้านที่ไม่มีการศึกษาชอบ ทำพิธีก็แล้วกัน แม้ที่สุดแต่พิธีบูชาด้วยคน เขาก็ยังชอบกันได้ เดียวนี้ยังเหลืออยู่แต่พิธีบูชาด้วยสัตว์ แล้วก็พิธีต่าง ๆ นานาสาระพัดอย่างเหลือจะประมาณ โดยที่ว่ามีคนเขาเชื่อแล้ว เขาก็กลัวบาปเหมือนกัน แล้วก็ผลแก้สังคัม พิธีรีตองจะโง่งงอย่างไร, แต่ถ้าคนเขาเชื่อแล้วเขาก็ไม่ทำบาปเหมือนกัน เขาก็รู้ว่าเป็นความประสงค์มุ่งหมายของพระเจ้าที่เขาบูชา เขาเสียสละออกไปมากเท่าไร เขาก็ยังไม่ทำบาปเท่า นั้น เพราะว่า

เขาเสียสละออกไปเพื่อจะให้เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้า แล้วก็เชื่อฟังพระเจ้า. นี่ ศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ พวกนี้มันเป็นเรื่องพิธีรีตอง.

อีกพวกหนึ่งก็เป็นเรื่องเฉลียวฉลาดที่สุด มีมูลมาจากคัมภีร์พระเวทแล้วก็เลือกเอาใจความของพระเวทได้ถูกต้อง. ในคัมภีร์พระเวทกล่าวถึงการบูชาอย่างมาก แต่ว่าที่กล่าวถึงสัจธรรมถึงความจริงอะไรก็มี พวกที่เลือกเอาหัวใจของพระเวทได้ก็กลายเป็นผู้ถือธรรมะถือปรัชญา เดี่ยวนี้เขาแยกตัวออกมาใหม่ เรียกว่าพวกเวทานตะ มีชื่อเสียงมากในประเทศอินเดีย แม้ไปถึงประเทศอเมริกา ก็มีคนต้อนรับมาก เรียกว่าพวกเวทานตะ สอนเรื่องอาตมันตามเดิม เมื่อประพฤติถูกต้องแล้วอาตมันก็จะกลับไปรวมกับปุรมัตมันตามเดิม ; นี่เป็นหลักใหญ่. การที่ประพฤติให้อาตมันนี้สะอาดขึ้น ๆ บริสุทธิ์ขึ้น ๆ นั้นจะทำอย่างไร? ข้อนี้มีหลักธรรมคล้ายพระพุทธศาสนาหรือบางทีก็เหมือนกันจนแยกกันไม่ได้ เขาก็ปรับปรุงแก้ไขให้มันทันสมัยอย่างนี้ แล้วพวกเวทานตะนี้เจริญมาก มีสาขาอยู่ทั่วโลก. สวามีสัตยานันทะบรูที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยจนตายนั้นก็เป็พวกเวทานตะ. สวามีทั้งหลายมีชื่อเสียงมากไปอยู่อเมริกามากมาย เป็นพวกเวทานตะแทบทั้งนั้น. ที่ฤชีกะษในประเทศอินเดีย, สวามีศิวานันทะ ก็เป็นพวกเวทานตะอาตมาไปพบด้วยตนเองก็มองเห็นได้ว่านี่มันไม่มีพิธีรีตองเหลืออยู่ มันมีแต่หลักธรรมะ มีเรื่องโยคะก้าวหน้ากว่าพุทธศาสนา. นี่ก็เป็นพวกหนึ่งสำหรับฮินดูหรือพราหมณ์.

อีกพวกหนึ่งก็เป็นเรื่องบำเพ็ญตบะทั่ว ๆ ไป แต่ไม่ใช่อย่างนิครนถ์ ไม่ใช่อย่างไหนะ บำเพ็ญตบะบ้า ๆ บอ ๆ ไปตามเรื่อง มันเป็นของดั้งเดิมซึ่งเขาไม่ได้สงวนสิทธิ์ | ทรมาณตัวได้มากเท่าไร พระเจ้าโปรดปรานมากเท่านั้น ก็เลสหหมดไปเร็วเท่านั้น แล้วก็บำเพ็ญตัวให้ลำบากมากยิ่งขึ้นทุกที. นี่ความเชื่อถือมันฝังลงไปใครเห็นใครบำเพ็ญตบะก็บูชา บูชาก็คือให้ของให้เครื่องบูชา. ที่นี้ ก็เกิดมีการบำเพ็ญ

ตบะเพียงเพื่อเอาสตาบด์ เต็มไปหมดเลย เอาหนามมาวางแล้วก็ขึ้นนอนบนนั้น เอาผ้าปูไว้ผืนหนึ่ง ก็มีคนโยนสตาบด์ลงไปบนผ้านั้นมากมาย บำเพ็ญตบะเพื่อสตาบด์ มันก็เป็นแขนงที่ออกมาจากฮินดูพวกนี้เหมือนกัน.

นี่ ดูเถอะว่าแม้แต่ในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู นี่ก็ยังเป็นพวก ๆ อย่างนี้ จะทำความเข้าใจกันได้อย่างไร ก็ลองคิดดู.

ดูต่อไปอีก **ศาสนาที่ ๔ คือซิกข์** นี่เป็นศาสนาการเมือง เกิดขึ้นเพื่อจะช่วยชาติ เป็นศาสนาที่เกิดเมื่อไม่นานนี้ ไม่กี่ร้อยปีมานี้ เพื่อจะต่อสู้กันระหว่างศาสนาอินเดียเดิม ๆ กับศาสนาอิสลาม คล้าย ๆ กับกองอาสาสมัครศาสนาอย่างนั้นแหละ เป็นศาสนาทหาร เครื่องหมายก็คือดาบและกำไลเหล็ก หมายความว่าผู้ต่อสู้. ศาสนาซิกข์นี้เกิดขึ้นด้วยความจำเป็นอย่างนี้ แล้วก็ยังมีลัทธิธรรมะคือ ธรรมะข้อดี ๆ ของศาสนาในอินเดียทุกศาสนา. ผู้ตั้งต้นศาสนาซิกข์นั้น ได้ไปเที่ยวศึกษาศาสนาดี ๆ ในอินเดียทุกศาสนา แล้วมาพูดใหม่ มันก็เลยมีมาก แล้วก็มีการปฏิวัติอีกอันหนึ่งว่าจะต้องรักษาวัฒนธรรมอันนี้ไว้จากความย่ำยีของอิสลาม ซึ่งเป็นข้าศึกของศาสนา. นี่มันก็เกิดเป็นศาสนาซิกข์ขึ้นมา มีทั้งพวกเก่าพวกใหม่ กินเนื้อสัตว์ก็มี ไม่กินก็มี.

นี่แหละเป็นข้อปลีกย่อยหรือแบ่งนิกาย เท่าที่มีอยู่ในอินเดียก็มีอยู่ในศาสนาใหญ่ ๆ ๔ ศาสนาอย่างนี้ แล้วที่เกิดก็เกิดขึ้นในอินเดียทั้งนั้น.

ศาสนาไซโรัสเตอร์ ในเปอร์เซีย เป็น**ศาสนาที่ ๕**. พวกนี้นับถือพระอาทิตย์ มาแต่ที่พันปีที่หมื่นปีมาแล้วก็ไม่ทราบ ถือว่าไฟหรือพระอาทิตย์นี้เป็นของสูงสุด. นี่มันก็จริง อะไร ๆ ก็มาจากดวงอาทิตย์ทั้งนั้น; ถ้าว่ากัน ในโลกนี้แล้วที่รอดตัวอยู่ได้ทุกวันนี้เพราะแสงแดด. ต้นไม้ สัตว์ คน เหล่านี้ รวมตัวอยู่ได้

เพราะแสงแดด ถ้าไม่มีแสงแดดตายหมดแล้ว ไม่กี่วันก็ตายหมด. พวกนี้ก็เลยนับถือพระอาทิตย์นับถือไฟ. เพราะฉะนั้นไฟก็ถูกนับถือ จะเอาไฟมาใช้อย่างสกปรกไม่ได้ดังนั้น ตายแล้วก็ไม่เผาศพด้วยไฟ เพราะวากลัวไฟจะสกปรก เป็นไปในทำนองนี้ เพราะมันเก่ามาก เป็นพัน ๆ ปี แต่ก็ยังมีคนนับถืออ่อนวอนพระอาทิตย์.

ที่นี้ มาดูพวกศาสนาที่เกิดในจีนในญี่ปุ่น. **ศาสนาที่ ๖ คือศาสนาเหลาจี้;** **ศาสนาที่ ๗ คือศาสนาขงจื้อ** พ้องสมัยกัน. เหลาจี้ก็เป็นอาจารย์ของขงจื้ออยู่ในตัว ขงจื้อเป็นลูกศิษย์ของเหลาจี้ เหลาจี้จะเกิดก่อนสัก ๕๐ ปี เพราะฉะนั้น ขงจื้อจึงทันทีเป็นศิษย์ของเหลาจี้; แล้วขงจื้อก็เกิดพ้องสมัยกันกับพระพุทธเจ้า. เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานนั้น ขงจื้ออายุได้ ๘ ปีแล้ว เรียกว่าพ้องสมัยกัน. ที่นี้ ก็ดูกันในระหว่างขงจื้อกับเหลาจี้.

เหลาจี้สอนเรื่องโลกนี้เป็นของลวง ให้เห็นแต่ในแง่ที่ว่าโลกนี้เป็นมายา ให้มีจิตใจอยู่เหนือความยึดมั่นในโลกเหมือนกับพระพุทธเจ้า. คำพูดจะต่างกันหรือไม่สมบูรณ์เท่าพระพุทธเจ้าก็ตามใจ แต่มุ่งหมายเหมือนกัน ให้เห็นโลกเป็นของที่หลอกลวง แล้วก็ไม่หลงฝังตัวเข้าไป ฉะนั้น จึงสอนเรื่องความเป็นมายาของสิ่งที่เข้าทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ฯลฯ ทางอะไรนี้. ส่วนขงจื้อนั้นไม่เอาอย่างนั้น สอนเรื่องว่าต้องอยู่ในโลกนี้ให้ถูกต้อง จะไม่พูดถึงเรื่องเหนือโลก. เมื่อเหลาจี้พูดถึงเรื่องเหนือโลก ขงจื้อจะพูดแต่เรื่องในโลก โดยถือว่าจะต้องอยู่ในโลกนี้ให้ถูกต้อง ทำเรื่องในโลกนี้ให้ถูกต้องเสียก่อน จึงค่อยพูดกันถึงเรื่องเหนือโลกหรือพ้นโลก. แต่ถึงอย่างนั้นก็เถอะ เหลาจี้ก็มีแง่ที่จะสอนขงจื้อ เพราะเรื่องเหนือโลกนั้นมันเก่งกว่ามาก เพราะว่าคนอยู่ในโลกนี้ถ้ามันไม่รู้เท่าทันโลกมันก็หลงโลก ฉะนั้น ถ้าเรารู้เท่าทันโลกดีกว่า เราก็อยู่ในโลกได้ด้วยความปลอดภัย ฉะนั้นเหลาจี้ก็เป็นอาจารย์ขงจื้อได้ เพราะเหตุนี้; ทั้งที่ว่าพูดกันไปคนละทาง นั้นมัน

นำหวั. สิ่งที่เขาจื๊อสอนเรียกกันว่า เต๋า. เขาจื๊อก็เริ่มประโยคแรกขึ้นมาว่า เริ่มแรกเดิมทีเดียว มีสิ่งอยู่สิ่งหนึ่ง ไม่ใช่รูปไม่ใช่นาม คือไม่ใช่ร่างกาย และไม่ใช่จิตใจ ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไร ขอเรียกว่า เต๋า ไปทีก่อน. เอาซิ! นี่มันแสดงถึงความแหลมลึกสูงสุดเสียแล้ว : เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องรูปหรือเรื่องวัตถุ ไม่ใช่เรื่องนามหรือเรื่องจิตใจ. ฉันไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไร ขอเรียกว่า “เต๋า” ไว้ทีก่อน; แล้วก็อธิบายเต๋าว่าอย่างนั้น ๆ เช่นว่า สิ่งที่เขาพูดเอามาอธิบายกัน ด้วยปากได้นี้ ไม่ใช่ เต๋า. เอาซิ! มันเหมือนกับธรรมะในพุทธศาสนา ธรรมแท้จริงเอามาพูดด้วยปากไม่ได้ เป็นเรื่อง ปัจัตตัง เป็นเรื่อง สันทิฎฐิโก. เขาจื๊อก็พูดอย่างนั้น ว่าสิ่งที่เขาพูดบรรยายให้คนอื่นฟังด้วยคำพูดได้นี้ ยังไม่ใช่ เต๋า ยังไม่ใช่ตัวเต๋า แต่เป็นเปลือกของเต๋า. ถ้าคนรู้เต๋าเข้าถึงเต๋าแล้ว คนนั้น เป็นมนุษย์สูงสุดเลย คือผู้สำเร็จหรือผู้สูงสุด. นี่เรียกว่าศาสนาเต๋า มีความฉลาดมากถึงกับอยู่เหนือโลก. ส่วนของจื๊อนั้น ว่าเราจะต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่ดี ที่จะอยู่ในโลก เขาก็สอนเรื่องศีลธรรมนี้. ศีลธรรมที่มนุษย์จะต้องมี มีอย่างไรบ้าง ของจื๊อก็สอนได้ดีที่สุด. นี่ก็เป็นศาสนาหนึ่งในประเทศจีน ที่เรียกว่าเป็นของจีนแท้ ๆ. ส่วนศาสนาหยานในประเทศจีนนั้น เป็นพุทธศาสนา; ฉะนั้นเราจึงไม่เรียกว่าของจีน; เพราะไปจากอินเดีย เข้าไปในจีน. ส่วนศาสนาที่เกิดในจีน นั้นนั่น ก็คือศาสนาเต๋าของเขาจื๊อ แล้วก็ศาสนาของจื๊อ. ทีนี้แต่ละอาจารย์ ๒ อาจารย์นี้ก็มีผู้ช่วย คือมีลูกศิษย์รับช่วง เช่นเหมงจื๊อ, จวงจื๊อ อะไรเหล่านี้ มันก็ล้วนแต่เป็นศิษย์ของ ๒ ท่านนี้ทั้งนั้นแหละ ฉะนั้นศิษย์จึงสอนเหมือนกับ อาจารย์. แต่มันจะมีจื๊อ ๆ มันก็สรุปได้เพียง ๒ จื๊อเท่านั้น จื๊อหนึ่งไปเหนือโลก จื๊อหนึ่งอยู่ในโลก.

ศาสนาที่ ๘ ก็ของญี่ปุ่น คือศาสนาชินโต เป็นศาสนาดั้งเดิมสืบมา คู่กันกับประเทศญี่ปุ่น คือศาสนาเลือดรักชาติ ศาสนาชาตินิยม. ทีนี้พอได้รับ อะไร ๆ เข้ามาใหม่ ก็เพิ่มเข้าไปบ้าง เปลี่ยนแปลงบ้าง สัมพันธ์กันกับพุทธศาสนา

ที่เข้าไปในญี่ปุ่นในตอนหลัง ๆ นี้บ้าง มันก็มีความเปลี่ยนแปลงบ้างในส่วนปลีกย่อย แต่ส่วนใหญ่แล้วมันก็เป็นศาสนาชินโตอยู่นั่นแหละ. สำหรับเด็กญี่ปุ่นทุกคนจะรักชาติ ยิ่งกว่าชีวิต รักชาติยิ่งชีพนั่นแหละ คือศาสนาชินโต เมื่อรักชาติก็ต้องรักบรรพบุรุษ ด้วย เพราะบรรพบุรุษนี่มันเป็นผู้ที่ทำให้ชาติให้มีขึ้น แล้วก็สืบอายุรักษาชาติมาเป็นต้น. การที่สอนให้รักชาติยิ่งกว่าชีพนี้ ก็มีผลทางการเมือง ฉะนั้น เขาจึงสนับสนุนไว้ไม่ให้มันสูญหายไป. ที่นี้ ศาสนาอื่น ๆ เข้าไปในญี่ปุ่นทีหลัง มันก็ทำให้ศาสนา ชินโต เปลี่ยนแปลงเหมือนกัน แต่ศาสนาชินโตนี้ยังเป็นประโยชน์ทางการเมืองอยู่นั่นแหละ.

เอาที่นี้หมดทางตะวันออก แล้วก็ไปทางตะวันตก. **ศาสนาที่ ๙ คือ ศาสนายิว** คงจะประมาณสัก ๘,๐๐๐ ปีมาได้แล้ว. สำหรับชนชาตินี้ก็คงจะได้รับวัฒนธรรมอินเดียด้วย. คัมภีร์ของยิวก็รู้ได้ง่าย ๆ คือคัมภีร์ไบเบิลภาคหนึ่ง คือ คัมภีร์เก่า; มีประมาณ ๘๐ เปอร์เซนต์ ของคัมภีร์ไบเบิลทั้งหมด ประมาณ ๘๐ เปอร์เซนต์ นี้เป็นพระคัมภีร์ของยิว เรียกว่าพูดตั้งแต่พระเจ้าสร้างโลกมาทีเดียว. อาดัมกับอีฟออกมา แล้วจากคู่นี้ก็เป็นมนุษย์ทั่วไปทั้งโลก แล้วก็เป็นอย่างไรรู้อะไรเรื่อยมา จนกระทั่งถึงศาสดาองค์ก่อน ก่อนพระเยซู. ที่สำคัญที่สุดก็คือ โมเสส. พอพระเยซูเกิด เขาก็ตัดตอนเป็นศาสนาคริสเตียน แล้วคัมภีร์ภาคหลังเรียกว่า คัมภีร์ใหม่ เป็นคัมภีร์ของคริสเตียน แต่ก็คือยิวนั่นเอง จะเรียกว่ายิวใหม่ก็ได้ แต่มันเสียเกียรติ เลยเรียกว่าคริสเตียน. พระเยซูก็เป็นยิว แต่เมื่อดูแล้ว เราจะเห็นข้อขัดแย้งระหว่างศาสนายิวกับศาสนาคริสเตียนอยู่หลายอย่าง แต่ว่าที่ร่วมกันคิด คือว่ารับเอาของยิวมาใช้ในคริสเตียนนั้น ก็มีมาก เช่นคัมภีร์เยเนซิส เรื่องสร้างโลกอย่างไร พระเจ้ายะโฮวาสร้างโลกอย่างไรนั้น ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลง รับเอามาเป็นของคริสเตียน. แต่หลักธรรมคำสอนมันเกิดเปลี่ยนแปลง เพราะว่าพระเยซูนี้เป็นยิวที่เรียกว่าเหมือนกับแหวกแนว หรือว่าปฏิวัติ หรือว่าแหกคอกออกมาเป็น

คริสเตียน. เมื่อคัมภีร์เดิมของยิวสอนว่า “**ฟันต่อฟัน, ตาต่อตา**” เขาทำเราฟันหลุดซี่หนึ่ง เราก็ทำเขาให้ฟันหลุดซี่หนึ่ง; เขาทำเราตาบอดข้างหนึ่ง เราก็ทำเขาตาบอดข้างหนึ่ง มันมีชัดอยู่ในคัมภีร์เก่าของยิว คือภาคต้นของไบเบิล. พอมาถึงพระเยซูกลับสอนว่า “**เขาตบแก้มซ้าย ให้เขาตบแก้มขวาด้วย; เขาขโมยเสื้อไปแล้ว เอาผ้าห่มตามไปให้ด้วย อย่าจับตัวเขาไปส่งศาล**” นี่มันเกิดกลับตรงกันข้ามอย่างนี้.

ทีนี้มีเรื่องที่น่าเล่า อยากจะเล่าอีกทีหนึ่ง บางคนก็เคยได้ยินแล้วก็ได้ว่าในสมัยพระเยซูนั่นเอง กฎหมายต่าง ๆ ยังเป็นไปตามแบบยิว เพราะว่าพระเยซูเพิ่งเกิดหยก ๆ มีหญิงคนหนึ่งเขาทำชู้ถูกจับได้ ถ้าลงโทษตามกฎหมายยิวของโมเสสแล้วหญิงนี้จะต้องถูกเอาหินทุ้มให้ตาย. ทีนี้ หญิงคนนี้ก็หนีไปจนกระทั่งพบพระเยซู. พวกที่ตามไปก็พอดีพบพระเยซู พวกยิวเหล่านี้ เป็นพวกพระ พวกปุโรหิต พวกอัยการ พวกศาลเขาก็ถามพระเยซูว่า ท่านอาจารย์จะว่าอย่างไร หญิงคนนี้ประพฤติผิดประเวณี ทำชู้ ตามบทบัญญัติของเราคือบทบัญญัติของโมเสส จะต้องเอาหินทุ้มให้ตาย? พวกนี้เขาถามพระเยซูอย่างนี้ ด้วยเหตุผลแยบยลซ่อนเร้นอยู่ คือเขาจะลองดีพระเยซูด้วย เขาจะประจานพระเยซูด้วย. ทีนี้ พระเยซูก็ตอบ, ลองคิดดูเอาเองก็แล้วกันว่าเป็นอย่างไร. คือพระเยซูตอบว่าถูกแล้วตามบทบัญญัติของโมเสส หญิงคนนี้จะต้องถูกเอาหินทุ้มให้ตาย. เข้าใครเป็นคนไม่มีบาปในตัว เดินออกมาเป็นคนแรกเพื่อจะเอาหินทุ้มเป็นคนแรก. พวกนั้น ๖-๗ คน ก็ดูหน้าดูตากันเลิกลัก ๆ ไม่รู้ว่าใครจะเป็นคนออกมาในฐานะเป็นคนไม่มีบาป เอาหินทุ้มเป็นคนแรก; เลยชะงักหมด นิ่งอึ้งกันไปหมด. ครั้นนานเข้าพระเยซูก็บอกว่า หญิงเอ๋ย! กลับบ้านเถิด เขาไม่เอาโทษแกแล้ว แต่ต่อไปอย่าทำอีกเป็นอันขาด อย่างนี้ไม่ดี. แล้วเรื่องมันก็เลิกกัน. ถ้าตามบทบัญญัติของโมเสสของยิวเดิมนั้น หญิงคนนี้จะต้องถูกเอาหินทุ้มให้ตาย เขาก่อนหินทุ้มหัวให้ตายต่อหน้าประชาชน. ทีนี้พระเยซูบอกว่าใครจะเป็นคนมาทุ้ม. เมื่อไม่มีใครทุ้ม ก็บอกให้กลับได้ แต่เตือนว่าอย่าทำอีก.

น้ำมันเปลี่ยนมาก มันเหมือนกับปฏิวัติระเบียบ ธรรมเนียม ขนบประเพณี หรือว่าหลักเกณฑ์อะไรต่าง ๆ. นี่เราควรจะรู้ว่า ศาสนายิวกับศาสนาคริสต์เดียนั้น มันไม่เหมือนกันอย่างนี้ ทั้งที่เป็นยิวด้วยกัน เขาจึงถือว่าพระเยซูเป็นศาสดาออกมาอีกศาสดาหนึ่ง. ส่วนพระศาสดาอื่น เช่น อามัม อับราฮาม โมเสส โนฮูอา อะไรก็ตามใจนั้นนะ นั่นเป็นของพวกยิวทั้งนั้น เป็นศาสนายิวทั้งนั้น. นี่เรียกว่ามันมีข้อขัดแย้งกันอยู่ในระหว่าง ๒ ศาสนานี้ ทั้งที่ว่าเป็นยิวด้วยกัน เกิดในที่เดียวกัน ยังมีปัญหาคาราคาซังจนกระทั่งบัดนี้ ระหว่างยิวกับคริสต์เดียน พวกยิวไม่กินหมู พวกคริสต์เดียนกินหมู เป็นต้น มันเป็นเรื่องน่าหัวเราะ.

ที่นี้ ก็มาถึงศาสนาที่ ๑๑ คือศาสนาอิสลาม. ในอินเดียพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นนิพพานไปแล้วประมาณราว ๕ ศตวรรษ ก็ได้เกิดศาสนาคริสต์เดียน. ต่อมาอีกประมาณราว ๕ ศตวรรษ เกิดศาสนาอิสลามในประเทศอาหรับ ดินแดนใกล้ ๆ กับปาเลสไตน์นั้น. ที่นี้ ศาสนาอิสลามก็เลยได้รับเอาข้อธรรมของพวกยิวและพวกคริสต์เดียนเข้ามาไว้ด้วย คือว่าในศาสนาอิสลามนี้ พระคัมภีร์ของเขารับเอาพระศาสดายิวก่อน ๆ เข้าไว้ด้วย กว่าจะถึงศาสดาโมฮัมหมัด; ฉะนั้น จึงมีชื่อตรงกัน อาดัม กับอิฟนั้นก็มี เรียกว่าพระศาสดาอาดัม, อับราฮาม, โนฮูอา, โมเสส เรื่อยมาจนกระทั่งอิซา. อิซานี้คือพระเยซู หลังจากพระเยซูคืออิซาแล้ว ก็คือพระโมฮัมหมัด, ในคัมภีร์กุรออัน รวบรวมเอาพระศาสดาตั้งแต่คนแรกของยิวเข้ามาไว้ด้วย ฉะนั้นอะไรต่ออะไรยังคล้ายยิวอยู่มาก ถือคัมภีร์เก่าอย่างพวกยิว อย่างเช่นไม่กินเนื้อหมู เป็นต้น. นี้เนื่องจากว่าในประเทศอาหรับนั้น คนมันไม่เหมือนกัน คือมันดูร้าย อันธพาล ไม่มีการศึกษา. แต่ในประเทศยิวคนมันมีการศึกษา แล้วมันเป็นคนฉลาด เป็นคนขยันขันแข็ง. มันจะแปลกอยู่ที่แต่ว่ายิวมันชี้เหนียว คริสต์เดียนนั้นใจกว้าง. เมื่อมองถึงอาหรับนี้ มันเป็นอย่างนั้นไม่ได้ มันก็ต้องแก้ไขอะไรบ้าง. ที่นี้คนมันไม่มีการศึกษา คนอยู่ทะเลทราย ยากจนขัดสน เมื่อมันงี้ก็ต้องใช้วิธีบังคับ.

เพราะฉะนั้น พระโมฮัมหมัดจึงต้องใช้อาญา ใช้การบังคับให้ถืออย่างเฉียบขาด แล้วก็ให้เห็นแก่สังคม เพราะว่าสังคมยังเลวมาก เพราะฉะนั้นบทบัญญัติจึงมีเกี่ยวกับสังคม เกี่ยวกับบิดามารดา เกี่ยวกับญาติพี่น้อง เกี่ยวกับเพื่อนฝูง เกี่ยวกับอะไรต่าง ๆ เพื่อสังคมจะได้ดีขึ้นโดยเร็ว. ส่วนที่เกี่ยวกับพระเจ้าก็ถือตามเดิมอย่างพวกยิว แล้วก็ผนวกพระเยซูเข้าไปด้วย ฉะนั้นเรื่องไม่ให้เก็บดอกเบีย เรื่องไม่ให้ทำอะไรต่าง ๆ หลาย ๆ อย่างนี้ เหมาะแก่คนที่นี่ที่สุดแล้วที่จะแก้ไขสังคมให้ดีขึ้น. มันจำเป็นที่จะต้องมีการศาสนาอย่างนั้น ขึ้นที่นั่น; ก็เรียกชื่อว่าศาสนาอิสลาม ดูจะเป็นน้องสุดท้อง. **ศาสนาที่ ๑๑ นี้เป็นน้องสุดท้อง.**

ที่นี้ต่อมาหยก ๆ นี้ มันก็เกิดคนที่คิดว่า ส่วนนั้นของศาสนานั้นดี ส่วนนี้ของศาสนานั้นดี เอาของยิวบ้าง ของอิสลามบ้าง มารวมเป็น **ศาสนาบาฮออิ** อย่างนี้เป็นต้น ที่ประเทศเปอร์เซีย ก็แพร่หลายมากเหมือนกัน. มันเป็นศาสนาผสมพันธุ์ใหม่ เจตนาก็ดีมาก แล้วก็ดูอีกนิดว่า มันเป็นกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา หรือเปล่าที่ทำให้เกิดศาสนาพันธุ์ผสมใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีแต่ก่อน. ในอเมริกาก็มี ในยุโรปก็มี เขาเรียกชื่อกันแปลก ๆ จำไม่ไหว หัวหน้าหรือศาสดาเป็นผู้หญิงก็มี แต่รวมเรียกเป็นพวกเดียวกันหมดว่า ศาสนาผสมใหม่. ศาสนาสุดท้องแท้ ๆ ก็คือศาสนาอิสลามของพระโมฮัมหมัด เป็นศาสนาที่ ๑๑ นี้. ส่วน**ศาสนาที่ ๑๒ นี้เป็นพันธุ์ผสมใหม่ ๆ เช่นศาสนาบาฮออิ** เป็นต้น.

ในโลกนี้เรากำลังมีศาสนาอยู่ถึง ๑๒ ศาสนา; คือโหลหนึ่งเขียนนะ ้วย! แล้วจะทำอย่างไรกัน? เมื่อคนต้องถือศาสนาถึง ๑๒ ศาสนาอย่างนี้ มันก็เหมือนกันไม่ได้ในทุกวิถีทาง. นี่ถ้าไปเกิดยึดมั่นถือมั่นในเรื่องเปลือกเรื่องกระพี้แล้ว นั่นแหละคือต้นเหตุของการทะเลาะวิวาท แก่งแย่ง. ฉะนั้นเราก็จะต้องคิดกันบ้างว่า ควรจะมีการประนีประนอมการทำความเข้าใจ การทำให้เกิดความรักใคร่เป็นอันหนึ่ง

อันเดียวกัน โดยเนื้อแท้อย่าให้ขัดกัน **แม้จะผิดแผกแตกต่างกันในส่วนเปลือก แต่เนื้อในก็อย่าให้มันเป็นข้าศึกเป็นศัตรูกัน** เช่นว่าอยู่ร่วมบ้านเดียวกัน ผัวกินหมูเมียไม่กินหมู อย่างนี้มันก็ควรจะอยู่กันได้ ถ้าถือหลัก อิทัปปัจจยตา; คือหลักที่จะดับทุกข์ ดับอะไรกันจริง ๆ จัง ๆ นั้น ให้มันมีอยู่เหมือนกันแล้ว; ส่วนจะนุ่งห่มอย่างไร กินอยู่อย่างไร อะไรอย่างนี้ มันก็ไม่ควรจะยึดถือ; ไปยึดถือก็โง่งที่สุด เพราะไปยึดถือในสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือ. อย่างจะยึดถือว่าหม้อจิ๋วอย่างนั้นหม้อจิ๋วอย่างนี้ แต่งตัวอย่างนั้น แต่งตัวอย่างนี้ มันก็ไม่ควรจะยึดถือ ถ้าว่าเขาถือหลักธรรมะถูกต้องใช้ อิทัปปัจจยตา เป็นเครื่องดับทุกข์อย่างนี้. พระเมืองจีนจะใส่กางเกงก็ได้ พระธิเบตจะนุ่งกระโปรงก็ได้ พระไทยจะนุ่งห่มสบงจีวรก็ได้ อะไรก็ควรจะได้ เพราะว่าที่อยู่มันไม่เหมือนกัน มันผิดกันมาก เนื้อตัวมันก็ผิดกันมาก อะไรมันก็ผิดกันมาก อย่าถือเอาอย่างนั้นเป็นศาสนา ถือเอาการปฏิบัติที่ดับทุกข์ได้เป็นศาสนา แล้วก็จะไม่มีอะไรพ้นไปจากกฎเกณฑ์อิทัปปัจจยตา คือรู้ว่าทุกข์มันเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ให้ถูกต้อง แล้วก็จัดการมันให้ถูกต้องที่นั่น.

ที่นี้ เรามันไม่เป็นอย่างนั้น **ศาสนาแต่ละศาสนา เจ้าหน้าที่อยู่ใต้อำนาจของกิเลส.** เจ้าหน้าที่ทางศาสนาก็คือนักบวชทางศาสนานั้น ๆ แหละ ที่เป็นเจ้าหน้าที่ของศาสนานั้น ๆ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส เห็นแก่ประโยชน์ จะเอาแต่ประโยชน์จะทำแต่ให้ได้เงิน; นี้พูดกันอย่างนี้ว่า ให้ได้กำลัง ให้ได้อำนาจสำหรับจะแสวงหาหรือว่าบีบบังคับผู้อื่น ให้ได้มากขึ้นไปอีก เขาต้องการอำนาจ ต้องการอิทธิพลอย่างนี้. บางครั้ง บางคราว บางพวก บางประเทศ เอาศาสนานี้เป็นการเมืองสำหรับหาเมืองขึ้น โดยเอาศาสนาเป็นทัพหน้าอย่างนี้ก็มี อย่างนี้มันหนักไปแล้ว มันพ่นหน้าทีของศาสนา.

เราจะต้องต้อรองกัน ตามหัวข้อของเราที่จะพูดกันในวันนี้ ว่าถ้าจะมีการต้อรองกันในระหว่างศาสนา จะใช้อะไรเป็นเดิมพันสำหรับต้อรอง ให้มันพูด

กันรู้เรื่อง. อาตมาเห็นว่าไม่มีอะไรดีกว่าหลักธรรมเรื่อง อิทัปปัจจยตา โดยหวังว่า จะไม่มีใครค้านได้ โดยหวังว่าทุกคนพอจะยอมรับได้ ถ้าทำความเข้าใจกันให้ถูกต้อง. ความมุ่งหมายในการตอรองนี้ เราเอาแต่เพียงว่า ให้เจ้าหน้าที่ของทุก ๆ ศาสนา ยอมรับว่า **ความมุ่งหมายหรือใจความสำคัญของศาสนา ทุกศาสนานั้น มันตรงกัน;** ตรงกันคือว่า ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว. พอไปดูกันในแง่นี้ จะเห็นจริงว่าทุกศาสนามันสอนให้ละกิเลส ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว แต่วิธีการมัน ต่างกัน อันหนึ่งถือดาบ อันหนึ่งมีแต่ปากพูด หรือว่าอันหนึ่งมีพิธีรีตอง อันหนึ่ง มีการชี้แจงกันด้วยสติปัญญา มันแล้วแต่สถานะ เหตุการณ์ เวลา สถานที่ ยุคสมัย; แต่แล้วเขาก็มุ่งหมายโดยบริสุทธิ์ใจว่า **ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว.**

อย่างศาสนาอิสลามถูกหาว่าดุร้าย ก็ดูเถอะ. ไม่ให้เก็บดอกไม้ อย่า ให้เอาดอกไม้แก่เพื่อน ให้ยิ้มก็ให้ยิ้ม ให้ก็ให้ อย่าทำอย่างเก็บดอกไม้; นี่ไม่ เรียกว่าทำลายความเห็นแก่ตัวแล้วจะเรียกว่าอะไร. ส่วนข้อที่ว่าไปบังคับให้เขาถือ ศาสนานั้น คือไปบังคับให้เขาทำประโยชน์แก่ตัวเอง โดยถือว่าศาสนาที่ถืออยู่ นั้นมันยังผิดอยู่ เปลี่ยนเสียให้ถูก ถ้าไม่เปลี่ยนฉันจะฆ่าแก ดังนั้นเขาก็ทำไปด้วย เจตนาดี. แต่ที่นี้ **ลูกศิษย์หรือเจ้าหน้าที่มันทำผิดหลักการของความมุ่งหมายเดิม** เอาอย่างนั้น เอาอย่างนี้ เอาอย่างโน้น เข้ามาแฝงจนเสียกันไปหมดทุกศาสนา มันจึงมองหน้ากันไม่ได้ระหว่างศาสนาต่อศาสนา.

ที่นี้ เขาก็เพราะนิสัยให้ลูกเด็ก ๆ นี้เกลียดชังศาสนาอื่น. ความเสียหาย ร้ายกาจอยู่ที่ตรงนี้. **พ่อแม่คนโต ๆ นั้น เมื่อมันเกลียดศาสนาอื่นแล้ว มันก็พูดจา** **ไปในทำนองที่ว่าให้ลูกนั้นเกลียดชังศาสนาอื่นให้เข้ากระดูกดำ.** เมื่ออาตมา เป็นเด็ก ๆ ยังเคยได้ยินอยู่ที่บ้าน บ้านมันติดต่อกับบ้านอิสลาม เด็กอิสลามเขาร้อง เย้ยร้องล้อว่า *พระของกูกินขนุน พระของมึงมาขอ พระของกูไม่ให้ เอาเปลือก ขนุนครอบหัวพระของมึง.* เขาว่าอย่างนี้ พระพุทธรูป มีเส้นผมคล้ายกับเปลือก

ขุ่น; นี่ผู้ใหญ่สอนทั้งนั้นเลย เด็ก ๆ จะเอาจากไหนมาพูด. นี่มันยุให้เกลียดชังกันในระหว่างศาสนาถึงขนาดนี้. นี่คือเรื่องจริงที่อาตมาเคยประสบมาเองแล้ว. เด็ก ๆ มันก็บอกเพื่อนของมันต่อ ๆ ไป สำหรับจะได้ดำเด็ก ๆ ที่ถือพุทธ คือให้ดำอย่างนี้. นี่เป็นตัวอย่างเพียงอันเดียวเท่านั้น มันยังมีอีกมาก ที่มันทำให้เกิดการเกลียดชังกันขึ้นในระหว่างศาสนา แล้วมันก็เกลียดคน; เพราะฉะนั้น มันจึงเกลียดกันจนเข้ากระดูกดำจนกระทั่งบัดนี้.

อาตมาพยายามที่จะเกลี้ยกล่อม พยายามอยู่มาก พยายามให้หันมาศึกษาข้อเท็จจริงทางวิชาความรู้กัน ก็ได้ผลบ้าง. สำหรับคนที่มันไม่เข้าใจ มันก็ไม่ได้เลย. อาจารย์ของอาตมาพยายามเกลี้ยกล่อมพวกอิสลามนี้ ด้วยการช่วยเหลือ ด้วยการสงเคราะห์ ด้วยการช่วยเหลือให้หยุดให้ยาเมื่อเจ็บไข้ ดึงดันอุตสาห์ไปหา ไปรักษาที่บ้านอิสลามนั้น. พวกอิสลามเขาก็นับถือรักใคร่ ช่วยเหลืออาจารย์ หากแต่ช่วยเหลืออย่างคนต่อคน ไม่ใช่ช่วยเหลือเกี่ยวกับศาสนา มันทำได้เพียงเท่านี้.

นี่ยกตัวอย่างให้เห็นความเกลียดชังระหว่างศาสนา ระหว่างสมาชิกของศาสนา ในเมื่อมันเกิดไปยึดถือเปลือกของศาสนาเข้ามา; **เป็นการต่อรองที่ว่าเอาเปลือกเหวี่ยงไว้เสียทางอื่น เอาเนื้อในมาตุกัน.**

พระศาสดาสอนให้ทำลายความเห็นแก่ตัวด้วยกันทั้งนั้น; ให้ยอมรับว่าทุกศาสนามีความมุ่งหมายเหมือนกัน เห็นอกเห็นใจกัน ว่าอย่าเห็นแก่ตัว ให้เห็นแก่ผู้อื่นด้วย. พระเยซูสอนมากถึงกับว่า เห็นแก่ผู้อื่นหมดเลย อย่างนี้ถึงตัว. พระพุทธเจ้าก็มีวิธีทำให้หมดความรู้สึกว่าตัวไปเสียเลย จะว่าเก่งกว่าพระเยซูก็ได้; ไปคิดเอาเองเถอะ. อาตมาแนะพวกคริสเตียนที่เป็นเพื่อนฝูงกันว่า **พุทธศาสนาอยู่ที่ไม้กางเขน! คุณไม่เห็นหรือ?** ไม้กางเขนอันยืนนั้นคือตัวฉัน อันขวางคือตัดมันเสีย เขาเลยหัวเราะ แต่ก็ค้านไม่ได้.

เราพยายามที่จะทำความเข้าใจนี้ ก็เพื่อความถูกต้องและเพื่อความจริง. **ความจริงธรรมชาติมันสร้างมาให้มนุษย์ทุกคนรักกัน** ไม่ใช่เกลียดกัน, แล้วศาสนาเกิดขึ้นในโลกก็เพื่อให้ทุกคนรักกัน ไม่ใช่ให้เกลียดกัน; ฉะนั้น เราจะต้องหาทางประนีประนอมปรองดองต่อรองอะไรก็ตาม ให้ทุกคนในศาสนา เจ้าหน้าที่ของทุกศาสนายอมรับว่า หัวใจของศาสนาแต่ละศาสนาเหมือนกัน คือจะต้องทำลายความเห็นแก่ตัว คืออย่าเอาเปรียบผู้อื่น อย่าเบียดเบียนผู้อื่น. ให้คนทั้งโลกมันเป็นคน ๆ เดียวกัน เพราะศาสนาที่ถือพระเจ้าทั้งหลายในเครื่องนั้น ตั้งแต่ศาสนาฮิวเป็นต้นมา เขาว่าทุกคนออกมาจากพ่อแม่คู่แรกคู่เดียว คืออาดัมกับอีฟ. ที่นี้มาทะเลาะกันก็บ้าเลย แต่พวกฝรั่งมันไม่เชื่อ มันก็เลยทะเลาะกัน.

โดยหลักของพุทธศาสนาเราก็จะต้องถือตามหลัก อิทัปปัจจยตา ว่า**ต้นตอที่แรกของมนุษย์ ก็ต้องมาจากจุดใดจุดหนึ่ง** ที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเป็นจุดเดียวอันเดียว และก็ขยายออกมา คลอดออกมามาก. หลักนี้ก็จะตรงกันได้ทุกศาสนา เพราะว่าตามความรู้สึกสามัญสำนึก มันต้องคิดอย่างนั้น เพราะมันเห็นอยู่ทุก ๆ วันว่า คนคลอดออกมาจากพ่อแม่, จากพ่อแม่-จากพ่อแม่ฯ พอลอยหลังขึ้นไป มันน้อยเข้า ๆ ๆ จนถอยหลังสุดท้าย มันก็คงจะมีคนเดียว คู่เดียวเหมือนกัน; ฉะนั้น เราควรจะรักกันอย่างกับว่าทั้งโลกนี้เป็นคน ๆ เดียว; ให้ถือว่านี้เป็นหัวใจของศาสนาทุกศาสนา.

ข้อที่ ๑. ให้ยอมรับว่ามีความมุ่งหมายตรงกัน. **ข้อที่ ๒.** ให้ยอมรับว่ามันต้องมีอะไรเหมือนกันพอที่จะคบค้ากันได้ ไม่มีส่วนที่จะเป็นศัตรูกัน. **ข้อที่ ๓.** ถ้าว่าทำได้ดีมากกว่านั้น ก็คือทำให้เกิดความรู้สึกว่า ยินดีที่สุดที่จะคบกัน. อาตมาเอาคนหนึ่งแล้ว. ท่านทั้งหลายจะเอาหรือไม่เอาก็ตามใจ. อาตมาคนหนึ่งยินดีที่จะคบกันทุกศาสนาไม่รังเกียจเกลียดชังใคร ยินดีเต็มที. **ข้อที่ ๔.** ต่อรองว่า ถ้าอย่างไร ๆ

ก็ยอมให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในศาสนาของตนเสียบ้าง เพื่อให้มันเข้ากันได้กับศาสนาอื่น. ส่วนใดที่มีอยู่ในศาสนาของตน ที่มันเป็นเครื่องขัดแย้งกันนั้น ขอให้ช่วยกันปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขเสียบ้าง มันจะได้ไม่เป็นอุปสรรคในการที่จะเข้ากันกับศาสนาอื่น.

เรื่องปรับปรุงให้เข้ากันได้นี้ จะถืออย่าง **วิธีที่พวกพุทธเราถือ** ก็มีอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าสิ่งใดมันจะขัดแย้งกับผู้อื่นแล้ว ให้ฝังดินเสีย ไม่ต้องเลิกล้างหรือเพิกถอนอะไร แต่ว่าให้ปิดไว้เสีย อย่าเอามาพูดกัน. อย่างนี้พระพุทธเจ้าก็เคยใช้วิธี เยกุยยสิกา หรืออะไรก็ตามที่เรียกว่า ตินวัตถารกะ; นี่ฝังดินเสีย. วิธีระงับอธิภรณ์ มีอยู่อย่างหนึ่งเรียกว่าเอาไปฝังดินเสีย | “ตินวัตถารกะ” เอาไปไว้เสียใต้หญ้า ถ้าเรื่องนั้นมันพูดกันไม่ลง ไม่มีอะไรที่จะพูดลงกันได้ แล้วก็ให้เอาไปฝังดินเสีย อย่าพูดกันเลย.

มีอยู่คราวหนึ่ง พระสาวกไม่เชื่อจะเถียงกันให้แตกหักให้จงได้ คือคราวที่พระธรรมเถิก กบพระวินัยธร เกิดทะเลาะวิวาทกันจนเป็นสังฆเภท จนพระพุทธเจ้าเสด็จหนีไปอยู่เสียในป่ากับช้างกับลิง เรื่องปาเลไลยกันนี้. ที่หลังชาวบ้านรู้เข้าก็เลยไม่ใส่บาตรให้พระเหล่านี้ฉัน ต้องเปลี่ยนจิตใจกันใหม่ ดีกันเสียใหม่ ร่วมสังฆกรรมกันใหม่ จึงจะมีข้าวฉัน. ข้อนี้เพราะไม่เชื่อพระพุทธเจ้าว่าเรื่องนี้ต้องระงับด้วยวิธี ตินวัตถารกะ อย่ามาฝันว่าใครผิดใครถูกจะเอากันให้แตกหัก; เอาไปฝังดินเสีย เพราะว่าเรื่องมันไม่สำคัญ มันเรื่องปลีกย่อย.

ดังนั้น ในระหว่างศาสนาต่อศาสนาก็เหมือนกัน ถ้าเรื่องใดมันปลีกย่อย เรื่องนั้นอย่ายกขึ้นมาเป็นอันขาด ในเมื่อเรากำลังพูดกันอยู่กับศาสนาอื่น คล้าย ๆ กับว่าเอาไปฝังดินเสีย. นี่ถ้าต่อรองกันได้ถึงอย่างนี้แล้ว ก็จะไม่เท่าไร ทุกศาสนาจะยิ้มเข้าหากัน จะมองดูกันด้วยสายตาแสดงความรัก เข้ากันสนิทเหมือนน้ำกับน้ำมัน.

สำนวนบาลีว่าอย่างนี้ ไม่ใช่ว่าอาตมาคิดสำนวนนี้ขึ้นมา. ความรักความสามัคคี พระพุทธเจ้าท่านตรัสด้วยสำนวนอย่างนี้. เดียวนี้เรามันเหมือนน้ำกับน้ำมัน มันไม่ยอมเข้ากัน แล้วยังทำอันตรายแก่กัน. นี้เราต่อรองว่าให้ดูในส่วนลึกกว่าหัวใจมัน ตรงกัน มันพอจะคบค้ากันได้. ถ้าเห็นถึงที่สุดก็ยินดีจะคบค้ากัน. แต่ละฝ่าย ก็ยอมปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลง ส่วนที่มันเป็นหนาม เป็นเงียง เป็นเขา เป็นอะไร ที่มันจะเกะกะระรานผู้อื่น นั่นให้มันหายไปเสีย มันก็เข้ากันได้เป็นแน่นอน.

นี่แหละมองดูเถอะว่า แง่ของการต่อรอง ไม่มีอะไรจะดีไปกว่า อิทปัจฉยตา สำหรับพวกเรา. สำหรับพวกเรา สำหรับพุทธบริษัทเราถือเดิมพัน อันนี้ไว้เถอะ ถือเดิมพันว่า อิทปัจฉยตา นี้เข้าไปทำการต่อรอง. มันเป็นกฎเกณฑ์ ทางวิทยาศาสตร์ของธรรมชาติใครคัดค้านไม่ได้. เราชี้แจงให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” นี่คือพระเจ้า; เราก็มียะพระเจ้า. พระเจ้าของคุณก็ อย่างนั้นแหละ มันต้องมีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย มันจึงเกิดขึ้นมาได้ เราจะเรียก ตัวเหตุหรือปฐมเหตุนี้ว่าอะไรก็ตามใจ แต่ฉันเรียกว่า “พระธรรม”; ท่านจะ เรียกว่า “พระเจ้า” มันก็ไม่ควรจะทะเลาะกัน. แต่พระเจ้าของฉันอธิบายได้เป็น อิทปัจฉยตา.

ธรรมะที่มีกฎเกณฑ์เป็น อิทปัจฉยตา นี่คือพระเจ้า เพราะว่า อิทปัจ ฉยตา นี้ทำให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้น เหมือนพระพรหมสร้างโลก. อิทปัจฉยตา นี้ควบคุมสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา เหมือนพระนารายณ์ควบคุมโลก หรือว่า อิทปัจฉยตา นี้ทำหน้าที่ยุบโลก เลิกล้างโลกเสียเป็นคราว ๆ เหมือนหน้าที่ของ พระศิวะ. พระพรหมสร้างโลก พระนารายณ์คุ้มครองควบคุมโลก พระศิวะทำลาย โลก แล้วพระพรหมก็สร้างโลกอีก พระนารายณ์ก็ควบคุมโลกอีก มันเวียนกันอยู่ อย่างนี้. พระเจ้าของฉันก็คืออิตปัจฉยตา คือพระเจ้าที่พิสูจน์ได้ง่าย ๆ สำหรับ คนที่มีปัญญา. แต่ถ้าคนทั้งหลายส่วนมาก จะเรียกโดยใช้อุปมา, ก็ให้เรียกว่า

พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์ไปก็ได้; ฉันทก็ไม่รังเกียจ แล้วคุณก็ไม่ควร
จะรังเกียจ. อย่างนี้เรียกว่า **เป็นการต่อรอง.**

เราเสนอข้อต่อรองว่า เมื่อศาสนาของเรา. ของคุณก็ตาม ของฉันก็ตาม,
มันมีอยู่หลายแห่งหลายมุม; สำหรับแ่งมุมที่มันเกะกะกัน ก็อย่าเอามาซี. จงเลือก
เอาแต่แ่งที่มันไม่เกะกะกัน. นี้จะมาถึง อิทัปปัจจยตา. ข้อเท็จจริงนี้มันจะไม่เกะกะ
ระรานใคร แล้วไม่ดูหมิ่นใคร ไม่ทำอันตรายใคร ไม่ข่มเหงใคร มีลักษณะที่ใคร ๆ
ก็ยอมรับได้ “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น”. พุทธศาสนามีสิ่ง
นี้เป็นหัวใจ. ส่วนแ่งมุมอื่น ๆ นั้น มันเป็นข้อปลีกย่อย. แล้วข้อปลีกย่อยเหล่านั้น
บางที่ผิด เพราะเขาไปอธิบายผิด เพราะเวลามันล่วงมานาน. อันนี้เป็นธรรมดา
ทุกศาสนาจะต้องมีส่วนที่อธิบายผิดโดยไม่รู้ตัว. ที่รู้ตัวแก่งอธิบายผิดก็มี
เพราะเห็นแก่ประโยชน์.

ถ้าศาสนาของคุณจะถือว่ามีเพียงแ่งเดียว ก็**ควรจะต้องปรับปรุงอย่าให้**
ศาสนาของคุณนั้นถูกค้านได้ ด้วยหลักของ อิทัปปัจจยตา. เมื่อคุณเองก็ค้าน
หลัก อิทัปปัจจยตา ไม่ได้ แล้วคุณก็ควรจะทำให้ศาสนาของคุณนั้นแหละถูกค้านด้วย
อิทัปปัจจยตาไม่ได้ ให้มันเป็นศาสนาที่มีเหตุผลเสียชื่อว่า “เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย
สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น”. ถ้าจะถือว่าศาสนาของตนมีแ่งเดียว มันต้องไม่ค้านกับ
อิทัปปัจจยตา ถ้าว่ามีหลายแ่ง **สำหรับแ่งที่ค้านกันกับ อิทัปปัจจยตา ก็ไม่ต้อง**
เอามาพูด.

ที่นี้ ที่ว่าใครจะผิดใครจะถูก หรือใครจะยอมให้แก่ใครนี้ มันก็ต้องมีการ
พิสูจน์. ถ้าพิสูจน์อย่างอื่นไม่ได้; ขอให้จำไว้ด้วยว่า ถ้ามันพิสูจน์อย่างอื่นไม่ได้
ด้วยวิธีอื่น ๆ ไม่ได้ว่าจะอะไรผิดอะไรถูก, ก็ให้พิสูจน์โดยข้อที่ว่า มันดับทุกข์ได้หรือไม่;
ถ้ามันดับทุกข์ได้แล้ว มันเป็นของถูกแน่. ส่วนจะถูกมากถูกน้อย ถูกขนาดกลาง

ก็ตาม ก็ขอให้ดูในข้อที่ว่า มันดับทุกซีได้ก็มากน้อย ถาวรหรือชั่วคราว ถ้ามันดับทุกซีได้เป็นถูกแน่ ถ้าดับได้มากก็ถูกมาก; ถ้าดับได้ถาวร ไม่ใช่ดับชั่วคราว มันก็ถูกหมด. ฉะนั้นกฎเกณฑ์อันไหนทันดับทุกซีได้ เห็นอยู่แท้ ๆ แล้วก็ถือว่าถูก. นี่ต่อรองกันโดยวางหลักเกณฑ์อย่างนี้ ส่วนที่มันขัดแย้งกัน มันก็จะต้องค่อย ๆ ออกไป ออกไป ๆ. นี่คือ **อิทัปปัจจยตา** มันเข้ามาพิสูจน์เหมือนกับตุลาการ นั้นแหละ. มันยืนอยู่เป็นหลักอย่างนี้ ซึ่งใคร ๆ ก็เถียงไม่ได้ แม้แต่คอมมิวนิสต์ ก็เถียงไม่ได้ สำหรับหลักศาสนาที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา นี้ “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. พวกที่ไม่ถือศาสนาใดเลย มันก็ค้านไม่ได้. แล้วเดี๋ยวนี้ คนที่ไม่ถือศาสนาอะไรเลยนั้นไม่มี ถ้าไม่ถือพระเจ้า ก็ถือเงินตราเป็นศาสนา ถือพระเจ้าเงิน ถ้าไม่ถือพระเจ้าจริง ก็คือพระเจ้าเงิน; เงินก็เป็นศาสนาของเขา เหมือนศาสนาฮิตาซิอย่างที่เราผ่านมาแล้ว. นี่คือการพิสูจน์อย่างอื่นไม่ได้ ไม่ตกลงกันแล้ว ก็พิสูจน์ว่าทำอย่างนี้ ๆ ๆ มันดับทุกซีได้ไหม? ได้มากน้อยเท่าไร? ได้ชั่วคราวหรือได้ตลอดกาล.

ถ้าเราจะเล่นอย่างแบบลูกไม้ ๆ ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ มันจะเก่งสักเท่าไร; ก็จะต้องพยายามพิสูจน์ว่า **ถ้าสิ่งต่าง ๆ ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา** แล้ว เราจะไปทำอะไรให้เกิดขึ้นมาตามที่เราต้องการไม่ได้. นี่หมายความว่าถ้ามันไม่มีอะไรที่เปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุปัจจัยแล้วเราสร้างอะไรขึ้นมาไม่ได้ หรือว่าเราจะทำลายอะไรก็ทำไม่ได้ เพราะสิ่งทั้งหลายทุกสิ่งในโลก หรือนอกโลกหรือที่ไหนก็เถอะ มันอยู่ด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เราจึงรู้จักกฎอันนี้ แล้วสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้ เช่นว่าจะสร้างรถยนต์ขึ้นมาสักคันหนึ่งนี้ เราต้องรู้จักกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เกี่ยวกับวัตถุธาตุทั้งหลาย ที่จะมาสร้างรถยนต์ มันจึงจะสร้างรถยนต์ขึ้นมาได้. ทีนี้ ถ้าว่าพระเจ้าสร้าง ท่านก็ไม่มาสร้างรถยนต์ให้เรา. เราต้องสร้างเอง แล้วเราจะสร้างด้วยกฎเกณฑ์อะไร? ก็กฎเกณฑ์ของพระเจ้าอิทัปปัจจยตา. นี่คือพระเจ้าท่านสร้างรถยนต์ให้เรา.

ดังนั้น เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ จะต้องเข้าใจความหมายให้ดี ๆ. ถึงพวกเราที่เป็นพุทธบริษัทแล้ว นั่งอยู่ที่นี้ก็รู้เถอะว่า ถ้าปราศจาก อิทัปปัจจยตา แล้วเราจะไปนิพพานก็ไม่ได้ คือจะถึงนิพพานไม่ได้ จะบรรลุนิพพานไม่ได้ จะดับทุกข์ก็ไม่ได้; จะสร้างบ้านอยู่สักหลังก็ไม่ได้ มันต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เราพยายามสอนให้เข้าใจเรื่อง อิทัปปัจจยตา แก่เด็ก ๆ อย่างได้เข้าใจผิด อย่าไปดูถูกผู้อื่น อย่าไปดูถูกศาสนาอื่น. เมื่อเขาพูดอย่างบุคคลาธิษฐาน เราก็พูดอย่างธรรมมาธิษฐานเท่านั้นเอง; แล้วเราอย่าไปดูถูกคนที่เขาต้องพูดอย่างบุคคลาธิษฐาน เพราะว่าประชาชนมันยังไม่ฉลาดพอ.

นี่คือเค้าเงื่อนใหญ่ ๆ ที่ว่า เราจำทำการต่อรองกันระหว่างศาสนาให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน จนเหมือนกับว่ามนุษย์นี้เป็นคน ๆ เดียวกันทั้งสากลจักรวาล. ศาสนาไหนจะมีพิธีรีตองอย่างไร มีวิธีการยึดมั่นถือมั่นอย่างไร เขาก็มุ่งหมายที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว: ถึงแม้ว่าจะไปสู่ชาวดีอย่างอาซิม ก็เพราะว่ามันทำได้เพียงเท่านั้น อาซิมทำได้เพียงเท่านั้น; เพราะเมื่อมุ่งมั่นต่อพระอมิตาภะแล้ว แก่ก็ไม่ทำบาปทำชั่ว เพราะรู้ว่าพระอมิตาภะ ไม่ต้องการให้ทำบาปทำชั่ว. พระอมิตาภะมีอวโลกิเตศวรเป็นเจ้าหน้าที่คอยดูแลอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง ใครทำบาปก็รู้ ใครทำดีก็รู้ ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงสายตาของอวโลกิเตศวรได้ แล้วพระเจ้าอมิตาภะ ก็รออยู่ในสุขาวดี แล้วเราก็ทำแต่ความดี. ที่ว่าท่อง “อมิตาภะ ๆ” วันละพัน ๆ ครั้งนั้นก็เพื่อบังคับจิตใจไว้ ไม่ให้เป็นไปในทางชั่ว. อย่างนี้แก่ก็ดีไปจนตาย. เมื่อแก่เชื่ออย่างนั้นแก่ก็ไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์เลย; พอจะตายก็ยิ่งยินดี เพราะว่ารอดมารออยู่แล้ว ไม่ต้องกลัว. พอดับจิตก็ขึ้นรถไปสู่ขาวดี มันก็ไม่มีความทุกข์ มันไม่กลัวนี่. ขอให้มันเคร่งขลังเป็นสัตถาธิกะ เป็นผู้หลุดพ้นด้วยสัตถาธิกะอย่างนี้เถอะ. อย่าไปดูถูกเขาเลย อาซิมเสียอีกจะดีกว่าอันธพาล ที่ยังระรานอะไรกันอยู่, เป็นพุทธบริษัทแล้ว ยังถือศีล ๕ ก็ไม่ได้ อย่างนี้มันก็ไม่ไหว.

ฝ่ายพวกมหายานที่มาเหนือเมฆ คือพวกสุญญตา เขาก็อธิบายเสียว่า **อมิตาภะ** นั้นแหละคือธรรมะสูงสุด. **อมิตาภะ** แปลว่า มีแสงสว่างที่คำนวณไม่ได้; **มิตาญ** มีอายุที่คำนวณไม่ได้ มันก็มีแต่สังขตธรรมเท่านั้น. ถ้าพูดระบุชื่อก็ระบุไปยัง สุญญตา ที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้. สุญญตา คือสิ่งที่ไม่มีความจำเป็นที่จะปรุงแต่งได้. ท่านเว่ยหล่างเรียกว่า "จิตเดิมแท้". จิตเดิมแท้ คือจิตที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง และอะไรปรุงแต่งไม่ได้. จิตเดิมแท้นั้นแหละคืออมิตาภะ คืออมิตาญ. นี่เขาก็เรียกว่าสอนลัดสั้นเข้ามาอีก ให้**รู้จักสังขตธรรม คือนิพพาน โดยชื่อว่าอมิตาภะ, อมิตาญ**. พูดอย่างบุคคลลาภิษฐาน ก็คือว่า**พระนิพพาน นั้นแหละคือ อมิตาภะ, อมิตาญ**; เพราะว่าพระนิพพานเท่านั้น ที่จะมีแสงสว่างคำนวณไม่ได้; พระนิพพานเท่านั้น ที่มีอายุคำนวณไม่ได้นับไม่ได้. นี่พวกมหายานที่เป็นประเภทปัญญา เขาอธิบายอมิตาภะอย่างนี้. พวกอาชีมก็หวังอมิตาภะอย่างอาชีม เข้าไปอยู่แล้วก็ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตายต่อไป เหมือนกันอย่างนี้เป็นต้น.

นี่เราจะเห็นได้ว่า **ผู้สอน เขาฉลาดมากที่จะมีให้เลือกทุกแง่ทุกมุม** เมื่อ ๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อ ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว และเมื่อราว ๆ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อราว ๑,๖๐๐ ปีมาแล้ว นี่มันต้องสอนอย่างนั้น ๆ ๆ ในที่นั้น ๆ ในถิ่นนั้น ๆ. ถ้าสมมติว่าในที่เดียว เช่นในประเทศจีนอย่างนี้ จะสอนเดี๋ยวนี้ จะสอนเหมือนกับเมื่อ ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว มันจะได้อย่างไร. มันต้องเปลี่ยน มันก็เปลี่ยนไปตามความเหมาะสม ดังนั้นไม่ควรจะมีอะไรขัดแย้งกันในระหว่างศาสนาใหญ่ ๆ โดย**ถือเอา อิทัปปัจจยตาเป็นเดิมพันเข้าไปพูดจาเข้าไปต่อรอง**. อาตมาคิดได้เพียงเท่านี้ ก็พูดอย่างนี้ แล้วก็อยากจะทำอย่างนี้เหมือนกัน คือทำความเข้าใจในระหว่างศาสนา.

เวลาเหลืออยู่นิดหน่อยก็อยากจะพูดการต่อรองอีกแบบหนึ่ง **คือในคู่ ๆ คู่ ๆ ตรงกันข้าม**. คือปฏิบัติที่ตรงกันข้ามใกล้ชิดกันที่สุด เช่นพวกหนึ่งถือศาสนา

ซ้ายจัด พวกหนึ่งถือศาสนา**ขวาจัด** หมายความว่าตรงกันข้ามก็แล้วกัน. เดียวนี้ในโลกนี้มีศาสนา**ขวาจัด**ซ้ายจัด พอจะเข้าใจได้ว่าถึงถึงอะไร. เราบอกว่า อิทัปปัจจยตา ดีกว่า มันอยู่ตรงกลาง อย่าซ้ายจัดอย่าขวาจัด. อิทัปปัจจยตา มันอยู่ตรงกลาง ไม่มีซ้าย ไม่มีขวาดีกว่า มันไม่ต้องตบตีกัน ถ้ามีมือซ้ายกับมือขวา เดียวมันก็ตบกัน ถ้ามันไม่มีเสียทั้ง ๒ มือ มันก็ไม่รู้จะตบอะไร อย่างนี้ดีกว่า; คือ อิทัปปัจจยตา เท่านั้น ไม่ต้องมือซ้ายมือขวา.

คู่ต่อไปพวกหนึ่งถือว่ามี**พระเจ้า** อีกพวกหนึ่งถือว่ามี**ไม่มีพระเจ้า**. ขอบอกว่าปวณการที่จะถือว่ามีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า. มันต้องพูดกันว่าพระเจ้าอะไร? พระเจ้าอย่างไรหรือชนิดไหน? ที่ถูกต้องจะมองเห็นว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา จะเรียกว่าพระเจ้านั้นก็ได้; ไม่เรียกว่าพระเจ้านั้นก็ได้. ถ้าจะเรียกว่าพระเจ้า ก็คือมันสร้างอะไรขึ้นมาได้ มันควบคุมอะไรได้ มันทำลายอะไรได้ นี่คือ**พระเจ้าอิทัปปัจจยตา**; ถ้าจะไม่เรียกว่าพระเจ้านั้นก็ได้ เพราะว่ามันไม่ใช่พระเจ้าอย่างที่ท่านนึก ซึ่งเป็นพระเจ้าที่เป็นคน เป็นเทวดา โกรธก็ได้ เกลียดก็ได้ เดียวให้รางวัล เดียวลงโทษก็ได้. **อิทัปปัจจยตา จะไม่เรียกว่าพระเจ้านั้นก็ได้** เพราะมันไม่ใช่คนที่มีอารมณ์แบบนั้น; แต่ถ้าจะให้มันเป็นพระเจ้านั้นก็ได้; นี่คือ**อำนาจที่ไม่รู้จัก** ที่มองไม่เห็น, ที่เหล่าจื๊อบอกว่ามันเป็นรูปก็ไม่ใช่ เป็นนามก็ไม่ใช่ เป็นจิตก็ไม่ใช่ เป็นกายก็ไม่ใช่ ขอเรียกว่า**เต๋า** ไว้ที่ก่อนเถอะ. นี่ก็เหมือนกัน “ขอให้เรียกว่าพระเจ้าไว้ที่ก่อนเถอะ” ก็ได้; แต่ไม่ใช่รูป ไม่ใช่นาม ไม่ใช่คน ไม่ใช่ผีไม่ใช่วิญญาณ ไม่ใช่อะไรอย่างนั้น มันอะไรก็ไม่รู้; ฉะนั้นอย่ามามัวทะเลาะกันว่า**มีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า**เลย. ขอให้ยอมรับเสียว่ามีแต่สิ่งที่สร้างและควบคุม และทำลาย และมีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง เป็นสิ่งทุกสิ่งที่มี. สิ่งนั้นมี! ถ้าใครอยากเรียกว่าพระเจ้านั้นก็เรียกไป ไม่อยากเรียกว่าพระเจ้านั้นไม่ต้องเรียก; แล้วเราก็**ต่อรองกันได้** โดยกฎเกณฑ์ของ **อิทัปปัจจยตา**.

เอาละที่นี่ ขออภัยอย่าหาว่าล้อเลียน หรือดูถูกยายแก่กับนักศึกษา; ยายแก่โบรมโบราณ กับนักศึกษาที่คงแก่เรียนนี้ เขาก็มีความเห็นขัดกัน. เขาต่อรองว่าคุณยายเอ๋ย อย่าหวังให้มันมากนักเลย มันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา สวรรค์วิมานอะไรของคุณยายนั่น อย่าหวังให้มันมากนักเลย. ผู้ที่เป็นนักศึกษาก็เหมือนกัน ย่อมมองเห็นว่าสวรรค์วิมานนี้มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ไม่ควรจะไปหลงไหลกับมัน เอาประโยชน์ที่นี้ดีกว่าสวรรค์วิมาน. นี่คือการให้คุณยายแก่ ๆ กับผู้คงแก่เรียนนี้ เข้าใจกันได้โดยอาศัยอิทัปปัจจยตา และทั้งสองฝ่ายก็ไม่หลงยึดมั่นถือวิมานในอะไรที่ยึดมั่นกันเสียอย่างหลับหูหลับตา.

คนหนึ่งเขาถือศาสนาเงิน คนหนึ่งเขาถือศาสนาธรรมะ มันก็ต้องขัดกัน เราปรองดองกันเสียซี. สำหรับศาสนาเงินนั้นมันอ้วนในทางกาย ศาสนาธรรมะมันอ้วนในทางจิตทางวิญญาณ ดังนั้นขอให้มันทั้ง ๒ อย่าง ให้ถูกทางถูกวิธี พอเหมาะพอสม ให้ดีทั้งทางกาย ให้ดีทั้งทางจิตทางวิญญาณ ก็เลยไม่ใช่ศาสนาเงินหรือศาสนาธรรมะ แล้วเป็นศาสนาที่เหมาะสมที่สุด. **ถือศาสนา อิทัปปัจจยตานี้ ดีที่สุด** ร่างกายก็ดี จิตใจก็ดี.

ศาสนาของคนสมัยเก่า กับศาสนาของคนสมัยใหม่ ใช้ไม่ได้ทั้งนั้นแหละ เก่ามันก็บ้าอย่างหนึ่ง ใหม่มันก็บ้าไปอีกอย่างหนึ่ง; มันต้องไม่เก่าไม่ใหม่. **สิ่งที่ไม่เก่าไม่ใหม่ คือ อิทัปปัจจยตา** นอกนั้นเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น เก่าบ้างใหม่บ้าง. สิ่งที่ไม่รู้จักเก่าไม่รู้จักใหม่ ก็คือ อิทัปปัจจยตา. เราอย่าเป็นคนหัวเก่า อย่าเป็นคนหัวใหม่; อย่าถืออย่างเก่า อย่าถืออย่างใหม่; อย่าถือศาสนาเก่า อย่าถือศาสนาใหม่; นั่นเป็นเรื่องสมมติด้วยความไม่รู้ อิทัปปัจจยตา. ศาสนาแท้จริงมันเป็นอย่างเต๋า หรืออย่างธรรม. **ธรรมะไม่ประกอบด้วยเวลา ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา**; นี้เรียกว่าไม่ต้องมีศาสนาเก่า ไม่ต้องมีศาสนาใหม่, หรือถ้าคนสมัยเราจะไม่มีศาสนา คนหัวเก่าเขาก็คลั่งศาสนา ก็บอกเขาว่ามันมี**ศาสนาที่ถูกต้อง คือ อิทัปปัจจยตา** เป็นศาสนาที่ถูกต้อง ไม่เก่าไม่ใหม่ หรือว่า**ใช้ได้ทั้งเก่าและใหม่**.

คนหนึ่งเป็น**คนมั่งมี** ส่วนอีกคนหนึ่งเป็น**คนยากจน** การถือศาสนา
 มันก็ต่างกัน มันไม่กลมกลืนกันไปได้ เพราะว่าคนมีก็อย่าเหลือไปเลย คนจน
 ก็อย่าเศร้าสร้อยเลย มัน อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. ความมั่งมี หรือความยากจนนี้
 หลอกหลวงเท่ากัน ความจริงคืออิทัปปัจจยตา. คนจนดีก็มี คนมั่งมีเลวก็มี คนจน
 เลวก็มี คนมั่งมีดีก็มี ไม่มีอะไรแน่นอน; ที่แน่นอนอยู่ ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ถ้ามี
 อิทัปปัจจยตาแล้ว ไม่มีจน แล้วก็ไม่มีดีด้วย; ไม่ต้องมั่งมีด้วย แล้วก็ไม่มียากจนด้วย
 มันเป็นของศักดิ์สิทธิ์อะไรก็ไม่รู้; แต่จะทำให้อยู่สบาย. คนจนมีความทุกข์ตามแบบ
 คนจน, คนมั่งมีก็มีความทุกข์ตามแบบคนมั่งมี. ถ้ามองเห็นข้อนี้แล้ว ก็จะหมด
 อยากมีอยากจน แต่อยากจะเป็นอิทัปปัจจยตา คือเป็นมัชฌิมาปฏิปทาอยู่ตรงกลาง
 อย่างถูกต้อง. พุทธศาสนาจะไม่พูดถึงมั่งมียากจน จะพูดแต่ว่าดับทุกข์ได้เป็นใช้ได้
 มั่งมียิ่งมีทุกข์มาก มันก็บ้าเลย; คนจนพอดับทุกข์ได้มันก็ดี มันไม่มีความทุกข์.
 มันมีสูงสุดกันเพียงแค่นั้น.

คนหนึ่งเป็น**คอมมิวนิสต์** คนหนึ่งเป็น**นายทุน** มันก็ทะเลาะกันแน่นอน
 คนหนึ่งเป็นนายทุน คนหนึ่งเป็นกรรมกร นี่มันชกกันเพราะไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา.
 คนมันต่อยกันชกกัน เพราะไม่รู้ อิทัปปัจจยตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่รู้เรื่องกรรม.
 ถ้าพวกกรรมกร เขารู้เรื่องกรรมว่า โดยกฎของธรรมชาติ โดยกฎของ อิทัปปัจจยตา
 คนเราจะเหมือนกันไม่ได้ เท่ากันไม่ได้ โดยกฎของธรรมชาติ คนจนก็ควรจะพอใจ
 ต่อสู้ไปกับความจน; คนมั่งมีก็ควรจะพอใจในความมั่งมี ไม่ต้องไปฉ้อฉลตาร้อน
 หรือไม่ต้องไปข่มเหงเหยียดหยามอะไรกัน. ถ้ารู้จักเรื่องกรรม คือ อิทัปปัจจยตา
 กฎแห่งกรรมอย่างนี้ คนก็ไม่ชกต่อยกัน. มหาสงคราม สงครามนี้มันเป็นเรื่องของ
 กรรมกรกับนายทุนถือสิทธิเฉพาะตน แล้วก็เอาลัทธิเข้าครอบงำกัน แล้วก็ได้รบกัน.
 นี้あたมาเรียกว่า “ชกกันเพราะไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา”; ฉะนั้น ธิเบตสอนให้คนในโลก
 รู้จัก อิทัปปัจจยตา มันก็จะหมดความเป็นนายทุน หรือความเป็นกรรมกร คือ
 ถือศาสนาเดียวกันได้.

ที่ปลีกย่อยออกไปอีก ก็เป็นเรื่องของจิตใจ พวกหนึ่งถือ**สัตสตทิกฺกุฏฐิ** พวกหนึ่งถือ**อุจเจตทิกฺกุฏฐิ** มันบ้าทั้งสองพวก. ดูให้ดี มันมีแต่ อิททัปปัจจยตา ความจริงมันมีอยู่แต่ อิททัปปัจจยตา มันขึ้นอยู่กับอิททัปปัจจยตา. ถ้ามันจะหายสาบสูญไป มันก็เป็นไปตามกฎของ อิททัปปัจจยตา; ที่มันจะเกิดขึ้นมา มีอยู่ มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิททัปปัจจยตา. นี่จะถือว่าอัตตา ว่าอนัตตา นี่มันก็ไม่ถูก. แต่ว่ามันไม่มีคำจะพูด ก็ต้องพูดว่า อนัตตา. อย่าพูดว่าอัตตา อย่าพูดว่าอนัตตา นั่นแหละถูก; แต่พูดว่ามีเหนือเป็นแต่อิททัปปัจจยตาหรือเป็นตตตา. **ตตตา**คือความเป็นอย่างนั้น ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิททัปปัจจยตา. อย่างนี้ทำให้เลิกเสียได้ทั้ง๒ คำคือไม่พูดว่าอัตตา ไม่พูดว่าอนัตตา แต่พูดว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ** จึงเกิดขึ้น. เมื่อคุณอยากจะเรียกมันว่าอัตตา ก็เรียกไปซิ. ฉันอยากจะเรียกว่าอนัตตา ฉันก็ควรจะเรียกได้; แล้วเราไม่ควรจะทะเลาะกัน. ของจริงมีอยู่แต่เพียง **ตตตา ความเป็นอย่างนั้น** ความไม่เป็นอย่างอื่น เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม. นี้เรียกว่า อิททัปปัจจยตา. เลิกเถียงกันเรื่องอัตตา เรื่องอนัตตา มันจะไม่บ้าในทางทิกฺกุฏฐิมานะอย่างอื่น ๆ ต่อไปอีก.

ในเรื่อง**กามสุขัลลิกานุโยค** เรื่อง**อตตกิลมถานุโยค** ก็เหมือนกันอีกนั่นแหละ. พระพุทธเจ้าให้อยู่ตรงกลางคือ อิททัปปัจจยตา **อย่าหลงไหลในกามารมณฺ์; อย่าไปเกลียดชังกามารมณฺ์.** พวกที่มันทำลายทรมานร่างกายตามแบบอตตกิลมถานุโยค เขามีปรัชญาของเขาว่า ถ้าเราทำร่างกายให้มันหมดสมรรถภาพแล้ว กิเลสก็ไม่เกิด กามารมณฺ์ก็ไม่เกิด. นี่เขาจึงถือเป็นอตตกิลมถานุโยค ทรมานร่างกายอยู่เรื่อยให้หมดสมรรถภาพในการที่อยากในกาม. ก็ถูกของเขา แต่มันถูกเพียงแค่นั้น. ที่นี้ พวกกามสุขัลลิกานุโยค ก็ว่า ไฉย! ไม่กี่วันก็ตายแล้วนี่ ตี๋มกินรำเรงกันเต็มที เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้; มันก็ถูกของเขาเหมือนกัน; แต่มันถูกแค่นั้น เขาก็หวังแค่นั้น เขาต้องการแค่นั้น. แต่ที่ถูกแท้ ๆ นั่นคือว่าอย่าไปทำอย่างนั้นทั้ง ๒ อย่าง; แต่ให้เป็นมัชฌิมาปฏิปทา เป็น อิททัปปัจจยตา.

ที่นี่ ก็มาถึงนักมวยอีกคู่หนึ่งที่ชกกัน คือพวกที่เขาถือว่า**เกิดอีก** หรือ **ไม่เกิดอีก**. คนหนึ่งถือว่าเกิด อีกคนหนึ่งถือว่าไม่เกิดอีก แล้วก็ชกกัน. กรรมการ **ห้ามมวยที่ดี ก็คือ อิทัปปัจจยตา**. มันบ้าทั้งสองคน มันไม่มีอะไรนอกจาก “เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น.” คุณอย่าไปพูดข้างเดียวชื่อว่าเกิดอีก หรือไม่เกิดอีก ประนีประนอมกันอย่างนี้ดีกว่า.

คนที่ช่างคิดจู้จี้หัวแหลม ก็ว่าถือแต่ศีลธรรมโลก ๆ ก็ได้ อย่าไปถือ ธรรมะในศาสนาเลย **ถือศีลธรรมเถอะ อย่าถือศาสนาเลย**. คนหนึ่งว่าถือศาสนา ดีกว่าเพราะว่าศีลธรรมใช้ไม่ได้ ไม่พอ นี่มันก็ทะเลาะกันเหมือนกัน. ส่วนเรามาเหนือ เมฆว่า ถ้าศีลธรรมจะดี ก็เพราะ อิทัปปัจจยตา; ศาสนาจะดีก็เพราะ อิทัปปัจจยตา. ถ้ามี อิทัปปัจจยตา แล้ว ก็ไม่ต้องเรียกว่าศีลธรรม ไม่ต้องเรียกว่าศาสนา;แต่เรียกว่า ธรรม ที่เป็นความจริงความถูกต้อง, **ธรรม ที่ประพุดแล้วดับทุกข์ได้!** อย่าไป เเถียงกันว่าฉันจะเอาศีลธรรม ไม่เอาศาสนา; ฉันจะเอาศาสนา ไม่เอาศีลธรรม.

ในกรุงเทพฯ นี้ก็มีมาก เมื่ออาตมาไปสอนเรื่องสุญญตา ซึ่งเป็นเรื่อง ของศาสนา คนเขาก็หาว่าบ้าเอาเรื่องโลกุตตระ เรื่องนิพพานมาสอน; สอนแต่ ให้รู้จักทำมาหากิน ทางศีลธรรมก็แล้วกัน. นี่ที่จริงมันไม่ถูกทั้งนั้นแหละ. อาตมา ก็ไม่ได้ตั้งใจจะสอนศีลธรรมหรือศาสนา ชนิดที่แบ่งแยกกันเด็ดขาดอย่างนั้น ต้อง การจะบอกเรื่อง อิทัปปัจจยตา แล้วมันให้ผลเป็นสุญญตา คือไม่มีตัวกู้นั้นแหละ. อิทัปปัจจยตา มันทำให้ไม่มีตัวกู มันก็อยู่สบาย อย่าจัดไว้ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ที่ทำให้ มันเป็น ๒ ฝ่าย แล้วลำบากแก่การถือ. มันเป็นฝักเป็นฝ่าย แล้วมันลำบากแก่การถือ; ให้มันเป็นอันเดียว คือตรงกลาง แล้วมันใช้ได้หมด นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา. ชาวบ้านเขาถือสุญญตา ก็ไม่มีความทุกข์อย่างชาวบ้าน, บรรพชิตถือสุญญตา ก็ไม่มีความทุกข์อย่างบรรพชิต; หมายความว่า จะอยู่อย่างชาวบ้านก็ได้ จะอยู่อย่างบรรพชิต ก็ได้ ก็ต้องอาศัยธรรมะข้อนี้แหละ ที่จะทำให้ไม่มีความทุกข์.

มีบางคนว่า ถือศาสนาดี, บางคนว่า ถือปรัชญาดี เกียงกันอย่างนี้. บางคนว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนา เป็นเพียงปรัชญา. บางคนว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาไม่เป็นปรัชญา มันก็เกียงกัน มันบ้าทั้ง ๒ คน. เพราะว่าเรื่องนี้มันมีข้อเท็จจริงแต่เพียงว่าเป็น อิทัปปัจจยตา เป็นกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ถ้าเอามาพูดในรูปคำพูดทฤษฎี มันก็เป็นปรัชญา; ถ้าเอามาเป็นหลักปฏิบัติ มันก็เป็นศาสนา. ฉะนั้น ระวังให้ดีว่า **อิทัปปัจจยตา นี้ อยู่ในรูปของศาสนาก็ได้; อยู่ในรูปของปรัชญาก็ได้.** เมื่อเราจะต้องเรียน เราก็เลือกเรียนให้ถูกกับเรื่อง แล้วเราก็ปฏิบัติให้ถูกกับเรื่อง แล้วเราก็ดับทุกข์ได้; ดังนั้นมันแยกกันไม่ได้. ถ้าจะดับทุกข์ได้ มันก็ต้องมี **อิทัปปัจจยตา ทั้งที่เป็นปริยัติ เป็นปฏิบัติ และเป็นปฏิเวธ;** คือ อิทัปปัจจยตาที่เป็นความรู้สำหรับรู้, เป็น อิทัปปัจจยตา ที่เป็นการปฏิบัติที่จะต้องปฏิบัติ. แล้วก็มี อิทัปปัจจยตา ที่เป็นผลของการปฏิบัติ แสดงออกมาให้ครบ เป็นความดับทุกข์. อย่างมาเกียงกันว่าศาสนาดีหรือปรัชญาดี แล้วก็ว่าเอาเอง อย่างนั้นอย่างนี้. สำหรับศาสนานั้น คือตัวการปฏิบัติ, สำหรับปรัชญานั้นเป็นเรื่องสำหรับคิด ไม่เกี่ยวกับตัวการปฏิบัติ; แต่การปฏิบัติมันก็ต้องมีเรื่องสำหรับคิดที่ถูกต้อง เอามารวมกันเข้ามันก็เลยไม่เป็นอะไรมากไปกว่า**การปฏิบัติที่ถูกต้องนี้คือศาสนา.** มีปรัชญาก็มาอยู่ในการปฏิบัติที่ถูกต้อง นี้บางทีเราก็ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้า โดยไม่รู้เรื่องปรัชญา มันก็ดับทุกข์ได้เหมือนกัน. อย่างมาจัดพุทธศาสนาให้เป็นนั่นเป็นนี่ ให้มันยุ่งยากไป นอกจากว่า **มันเป็นคำสอน เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ ที่เป็นตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เท่านั้น.**

คู่สุดท้ายอยากจะพูดว่ามันทะเลาะกัน โดยการเกียงกันว่า **สมมติดีกว่า;** คนหนึ่งว่า **ปรมาตถ์ดีกว่า.** คนหนึ่งเขาว่าเขาถือสมมติ คนหนึ่งเขาถือว่าเขาถือปรมาตถ์. คนถือปรมาตถ์มันก็ด่าคนถือสมมติว่า โง่ คนถือสมมติมันก็ด่าคนถือปรมาตถ์ว่า บ้า. นี่ไม่จำเป็นที่จะมาเกียงกันเรื่องถือสมมติ ถือปรมาตถ์. สมมติ

ที่เพ้อก็มี ที่พอดีก็มี; ปริมัตถ์ที่เพ้อก็มี ที่พอดีก็มี; แต่ถ้าถือ อิทัปปัจจยตา ให้ถูกต้องนั้น มันมีปริมาณพอสมควรตามที่จำกัดเท่านั้น มันจะดับทุกข์ได้. ถ้าจะพูดอย่างสมมติ ก็พูดอย่างสมมติ, ถ้าจะพูดอย่างปริมัตถ์ ก็พูดอย่างปริมัตถ์, นั้นมันเป็นเรื่องพูด. แต่เรื่องจริงนั้นมันคือการปฏิบัติ อิทัปปัจจยตา ให้ถูกต้องให้ตรงกับสถานการณ์ที่กำลังเป็นอยู่จริง ให้ดับทุกข์ในกรณีนั้น ๆ ได้ไปทุก ๆ กรณี ก็ไม่ต้องเถียงกันเรื่องสมมติ เรื่องปริมัตถ์ เรื่องบัญญัติ เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่ชอบเถียงกันอยู่. ยิ่งเป็นนักอภิธรรม ยิ่งชี้เหนียว ยิ่งรู้ปริมัตถ์มาก ยิ่งชี้เหนียว เพราะรู้ อิทัปปัจจยตา ผิดทาง, รู้อิทัปปัจจยตา ชนิดที่ทำให้ยิ่งชี้เหนียว. ถ้ารู้ อิทัปปัจจยตา ชนิดที่ทำให้ใจกว้างเผื่อแผ่; อันไหนจะดี? ดูเอาที่แล้วกัน. คนรู้สมมติ มันก็พูดน้อยหรือมองาย; คนรู้ปริมัตถ์มันก็พูดมากหรือเพ้อเจ้อ มันยังไม่พอดี. ฉะนั้น ลบทิ้งไปเสียทั้ง ๒ อย่าง แต่รู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วก็จัดการที่นั่น เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ก็จัดการกันที่ปัจจัยของความทุกข์ นั่งลงสงบอารมณ์ มองดูว่า อะไรเป็นปัจจัยของความทุกข์ในกรณีนี้ ที่กำลังทำอันตรายเราอยู่ ก็จัดการตามกฎหมายเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ไม่ต้องไปคิดให้มันมากเรื่อง มันเสียเวลา; เอาเวลาไว้สงบกับ อิทัปปัจจยตา ดีกว่า.

ทั้งหมดนี้ อาตมาเรียกว่า **อิทัปปัจจยตา** ในฐานะเป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา ระหว่างลัทธินิกาย ระหว่างสาขาลี้กย่อย ของทิวฎฐิของความคิดความเห็น ซึ่งกำลังเป็นปัญหาใหญ่หลวงในโลกนี้ ที่ทำให้เรามีความรักใคร่สามัคคีกันไม่ได้ มีแต่ความแบ่งแยกเป็นเขา, เป็นเรา, ตั้งหน้าตั้งตาจะเอาเปรียบเราจะ เป็นเจ้าโลก; เพราะไม่มองเห็นว่า เรามีปัญหาอย่างเดียวกัน มีหัวอกอย่างเดียวกัน เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน; ถ้ายังไม่รู้ อิทัปปัจจยตา ก็ต้องทนทุกข์ไปด้วยกัน.

หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้เอาไปคิด ไปนึกดู; และถ้าจะมีการต่อรองทำ
ความเข้าใจกันระหว่างบุคคลต่อบุคคลก็ดี ระหว่างหมู่คณะต่อหมู่คณะก็ดี หรือระหว่าง
ประเทศต่อประเทศก็ดี ระหว่างครึ่งโลกต่อครึ่งโลกก็ดี ไม่มีอะไรเหมาะสมเท่ากับ
ทำความเข้าใจในด้านจิตใจให้ถูกต้องเสียก่อน คือเรื่องความทุกข์และความดับทุกข์
ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; แล้วก็มาเป็น**สหายทุกข์**ด้วยกัน; เมื่อเป็นสหาย
ทุกข์ด้วยกันแล้ว ก็ทำความดับทุกข์ด้วยกัน; แล้วก็เป็น**สหายที่ไม่มีทุกข์**ด้วยกัน;
เรื่องมันก็จบ. พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงมุ่งหมายอย่างนี้ ที่ท่านได้ตรัสเรื่องต่าง ๆ ไว้
ในพระพุทธศาสนา. นี่เห็นว่าพอสมควรที่จะเอาไปคิดว่า **อิทัปปัจจยตา อาจเป็น
เดิมพันสำหรับต่อรองกันระหว่างคู่พิพาทได้หรือไม่? อย่างไร?**

นี่ขอยุติการบรรยายนี้ไว้สำหรับพระสงฆ์ทั้งหลาย จะได้สวดบทพระธรรม
เป็นเครื่องจรรโลงใจให้ชะมกเขม่นประพฤติปฏิบัติในพระธรรมต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่ฆราวาสต้องเรียนรู้ และปฏิบัติ

-๙-

เสาร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๙ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่ฆราวาสต้องเรียนรู้ และ
ปฏิบัติ. ท่านทั้งหลายจงได้สังเกตถ้อยคำที่อาตมาได้กล่าวแล้วว่า
สิ่งที่ฆราวาสต้องเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงแต่ว่า ควรเรียนรู้ หรือน่า
จะเรียนรู้ ข้อที่ต้องใช้คำว่า “ต้อง” นี้ย่อมแสดงความหมาย
ชัดแจ้งถึงที่สุดอยู่แล้ว ว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างไร? จึงหวังว่า
ท่านทั้งหลาย จะได้ตั้งอกตั้งใจฟังสำเร็จประโยชน์.

ขอทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่า แก่ท่านทั้งหลาย โดยไม่กลัวว่าจะรำคาญ
ว่าปฏิบัติสมุปปาต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา นี้ เป็นสิ่งที่จะต้องมีความ

คุ้นเคยกันกับเราทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท. ในการพูดจาก็ดี ในการคิดนึกก็ดี ในการประพฤติกระทำในชีวิตประจำวันก็ดี ขอให้เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา, และใช้กฎเกณฑ์อันนี้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายใน; คือจะเป็นเรื่องทางกายหรือทางใจก็ตาม จะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ตอนนี้. เพราะฉะนั้นจึงได้นำมากล่าวแล้วกล่าวอีก หลายครั้งหลายคราแล้ว จนกว่าจะเป็นที่คุ้นเคยกับพวกเราทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท.

อีกข้อหนึ่ง ซึ่งจะต้องนึกไว้เสมอว่า **อิทัปปัจจยตา** นั่นก็คือ **ปฏิจจสมุปบาท**; หรือ**ปฏิจจสมุปบาท** ก็คือ **อิทัปปัจจยตา**. แต่เมื่อก้าวโดยตัวหนังสือแล้ว คำว่า อิทัปปัจจยตา กินความกว้างว่า หรือหมายความกว้างกว่าปฏิจจสมุปบาท. ปฏิจจสมุปบาท ตามสูตรที่ได้ตรัสไว้โดยตรงนั้น เป็นเรื่องอาศัยกันเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ และความดับไปแห่งกองทุกข์ ที่มีอยู่ในจิตใจของคนเราโดยเฉพาะเท่านั้น; แต่คำว่า อิทัปปัจจยตา นั้นกินความกว้าง หมายความว่าไม่ยกเว้นอะไรเลย ในบรรดาสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลาย จะเป็นรูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี ภายนอกก็ดี ภายในก็ดี หยาบละเอียดก็ดี อะไรดังนี้เป็นต้น ล้วนแต่เนื่องอยู่ด้วยกฎเกณฑ์ของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ถ้าจะพูดกันโดยสรุปให้เป็นประเภทใหญ่ ๆ แล้ว ก็จะได้เป็น ๓ ประเภท

-อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นเหตุ นี้อย่างหนึ่ง

-อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นผล นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง, และ

-อิทัปปัจจยตา ของปัจจัยการ คืออาการที่เนื่องกันระหว่างเหตุกับ

ผล นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง.

อย่างแรก อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นเหตุ นั้น ก็ได้แก่สิ่งที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยทั้งหลาย มีขึ้นมาและเป็นไปได้ตามกฎเกณฑ์อันนี้. อิทัปปัจจยตา

ในฐานะที่เป็นผลนั้น ก็คือสิ่งที่เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบันนธรรม หมายถึงสิ่งที่เป็นผล
 ธรรมที่เป็นผล อันเกิดขึ้นแล้วเพราะอาศัยกันและกัน. **อิทัปปัจจยตา** แห่ง
ปัจจยการัน ไม่มุ่งถึงเหตุหรือผล แต่มุ่งถึงความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล
 หรืออาการที่เหตุทำให้เกิดผล ในลักษณะนี้ ก็คือตัวปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง. ปัจจัย
 นั้นอย่างหนึ่ง, ปฏิจจสมุปบันนธรรมนั้นก็อย่างหนึ่ง, ปฏิจจสมุปบาทนั้นก็อีก
 อย่างหนึ่ง. รวมเป็น ๓ อย่าง อย่างนี้.

ท่านทั้งหลายจงมองดูให้ดีว่า **ในโลกนี้ บรรดาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ
 เรานั้นอะไรเป็นอะไร? คือว่า อะไรเป็นเหตุ? อะไรเป็นผล? และอะไรเป็น
 อาการที่เกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุกับผล?** เป็นสิ่งที่น่าสนใจและละเอียดถี่ถ้วนไม่ว่า
 เราจะมีชีวิตอยู่ในลักษณะอย่างไร มันเกี่ยวข้องกับกับสิ่งทั้ง ๓ นี้ ทั้งนี้ หรือถ้าว่า
 อีกทีหนึ่ง ก็ว่า **ความเกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุกับผลนั้นแหละ คือชีวิตของคนเรา
 ทุกขณะ ๆ ไปทีเดียว.** เมื่อ อิทัปปัจจยตา เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับคนเราโดยตรง
 อย่างนี้ มันก็ต้องเป็นเรื่องที่ควรจะสนใจ. **ฆราวาสก็เป็นคน** ดังนั้น ฆราวาสก็ต้อง
 สนใจ. **ฆราวาสมีเรื่องมาก มีภาระมาก มีปัญหา** มาก เป็นเหตุ เป็นหนทางให้เกิด
 ความทุกข์มาก นั่นแหละจึงต้องรอบรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ฆราวาสไม่ใช่สัตว์ ที่เกิดมาสำหรับทนทุกข์อย่างตกนรกทั้งเป็น. ขอ
 อภัยที่พูดตรง ๆ อย่างนี้ ก็เพื่อประหยัดเวลา ว่าไม่ใช่เกิดมาเพื่อทนทุกข์อย่างตกนรก
 ทั้งเป็น. **ฆราวาสมีโอกาส** ที่จะต้องทนทุกข์อย่างตกนรกทั้งเป็น ยิ่งกว่าบรรพชิต
 ก็เห็นกันอยู่ชัด ๆ แล้ว ว่าฆราวาสมีเรื่องอะไรบ้าง? อะไรบ้าง? หรือเท่าไร?
 พระณรมีเรื่องอะไรบ้าง? อะไรบ้าง? หรือเท่าไร? เปรียบเทียบกันแล้ว
 มันน้อยกว่ากันมาก ในการที่จะทำให้ตกนรกทั้งเป็น ในหมู่พระหมู่ณร; แต่ฆราวาส
 นั้นมีทางที่จะเป็นได้ง่าย เพราะมันเกี่ยวพันกันยุ่งไปหมด แล้วก็มีภาระหนักอึ้ง.

ผมราวาสไม่ใช่สัตว์ที่เกิดมาสำหรับทนทุกข์อย่างตกรอกทั้งเป็น นี่ตามทัศนะของพุทธบริษัท. คนพวกอื่นเขาจะถืออย่างไรก็ตามใจเขา แต่พุทธบริษัทเราจะต้องถือว่า **ผมราวาสก็คือสัตว์ที่เกิดมา เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ และทั่วกันทุกคน.** เกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ หมายความว่า ถ้าไม่ได้สิ่งที่ดีที่ควรจะได้นี้ มันก็ไม่ควรจะเรียกว่ามนุษย์. ต่อเมื่อได้สิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้ จึงจะเรียกว่ามนุษย์ แล้วก็ต้องได้ หรือควรจะได้ด้วยกันทุกคน.

อาจจะมีคนแย้งว่า มันเป็นเรื่องยากเกินไป ไม่ควรจะได้ทุกคน. ข้อนี้หมายความว่า ถ้าเป็นคนปรกติตามธรรมดาสามัญแล้ว ก็ควรจะได้ทุกคน; แต่ถ้าเป็นคนอาภัพ คือมีการวิกลจริตทางจิตใจ มันก็ยากที่จะได้อยู่เหมือนกัน เพราะว่ามันไม่พร้อมที่จะได้. เดียวนี้พูดกันว่าในกรณีปรกติ ผู้ที่เรียกว่ามนุษย์ได้แล้ว ก็ควรจะได้สิ่งนี้. **ความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์ได้สิ่งนี้ คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้.** จะมีเหตุผลอย่างไร ในเรื่องนี้ ก็ควรจะได้พิจารณากันต่อไป.

หัวข้อที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นมีว่า สิ่งที่ผมราวาสต้องเรียนรู้และปฏิบัติ นั่นคือ อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา ก็รู้คำแปลกันดีอยู่แล้วทุกคน ว่า *ความที่หรือภาวะที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น;* นี่ตั้งอยู่ในลักษณะที่เป็นกฎทั่วไปในสิ่งทั้งปวง แล้วก็มีกิริยาอาการที่ปรากฏออกมาให้เห็น ตามกฎเกณฑ์อันนั้น. เรื่องผิดก็เป็นอย่างนั้น เรื่องถูกก็เป็นอย่างนั้น ไม่มีอะไรที่จะไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์เหล่านี้. เมื่อเรารู้จักใช้กฎเกณฑ์เหล่านี้อย่างถูกต้อง ก็จะทำให้ได้สิ่งที่ดีที่ควรจะได้ หรืออยู่ในฐานะที่ควรจะได้.

แม้ว่าท่านจะนึกถึงหลักธรรมที่เรียกว่า อิทธิบาท ๔ ประการ ที่จะทำให้ได้รับสิ่งที่พึงปรารถนาที่ไม่เหลือวิสัยแล้วดังนั้นก็จริง แต่อย่าลืมว่า ลำพังอิทธิบาทนั้น

มันไม่มีความหมาย; มันต้องเป็นอิทธิบาทที่เป็นไปถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา มันจึงจะมีความหมาย. อิทธิบาทแต่ละอย่างต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ข้อนี้.

หรือว่า ธรรมชาติหมวดใดก็ตาม มีหน้าที่อย่างไรก็ตาม ก็ล้วนแต่เป็นธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา จึงจะสามารถให้สำเร็จประโยชน์ตามนั้นได้. เดียวนี้เราพูดกันสำหรับฆราวาส ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว ก็จะได้พูดให้เห็นชัดลงไป โดยเฉพาะเรื่องอันเกี่ยวกับฆราวาส.

ความเป็นฆราวาสนั้น มีคำบาลีเรียกว่า กามโกตี. กามโกตี แปลว่า ผู้บริโภคกาม เป็นมนุษย์ก็ได้ เป็นเทวดาก็ได้. พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของกามโกตีไว้เป็น ๑๐ จำพวกด้วยกัน. ใน ๑๐ จำพวกนั้น พวกที่ ๑๐ คือพวกสุดท้าย ประเสริฐที่สุด. ท่านทั้งหลายคอยฟังดูให้ดีว่า จะประเสริฐหรือไม่ประเสริฐอย่างไร? ในกามโกตี ๑๐ จำพวกนี้ มันมีอยู่อย่างไรบ้าง พระองค์ได้ตรัสแก่นาถบณทิกคหบดี ในอังคุตตรนิกาย หมวด ๑๐; ถ้าเป็นพระไตรปิฎกฉบับบาลี ก็เล่ม ๒๔ หน้า ๑๘๘ ไปเปิดดูโดยละเอียดเขาเอง ในที่นี้จะยกมาโดยหัวข้อที่เป็นหมวด ๆ.

ในบรรดากามโกตี ๑๐ จำพวกนั้น แบ่งเป็นพวก ๆ อีกทีหนึ่ง ๓ พวกแรก มีการแสวงหาไม่เป็นธรรม ทารุณโหดร้าย; ๓ พวกถัดมา มีการแสวงหาเป็นธรรม ทารุณโหดร้ายบ้าง มีการแสวงหาไม่เป็นธรรม ไม่ทารุณโหดร้ายบ้าง; ๓ พวกต่อไป เป็นการแสวงหาเป็นธรรม ไม่ทารุณโหดร้ายโดยประการทั้งปวง; เป็น ๙ พวก. แล้วมีพวกที่ ๑๐ พวกสุดท้ายที่แปลกออกไป ที่ว่า จะต้องมีความสมบัติอื่นประกอบด้วย; จะจารไนโดยละเอียด-

กลุ่มที่ ๑ มีอยู่ ๓ พวก **ชนิดที่ ๑** นี้แสวงหาไม่เป็นธรรม ทารุณโหดร้าย ไม่เป็นธรรมคืออธรรม ทารุณโหดร้ายคือสาหัส ครั้นได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตนเองให้เป็นสุขหรืออิมหน้าด้วย แล้วก็ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญด้วย พวกนี้ควรถูกตำหนิโดย ๓ สถาน คือควรถูกตีโดย ๓ ส่วน ๓ สถาน การแสวงหาก็กไม่เป็นธรรม ได้มาแล้วก็ไม่เลี้ยงตนเองให้เป็นสุข แล้วก็ไม่จ่ายแจก ไม่ทำบุญ; นี่เป็น ๓ อย่างอยู่อย่างนี้, เขาไม่ทำอะไรเลย; เรียกว่าถูกตำหนิโดยส่วนทั้ง ๓. **ชนิดที่ ๒** แสวงหาไม่เป็นธรรม ทารุณโหดร้ายอย่างนั้น แต่ว่าได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้เป็นสุขและอิมหน้า แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ; อย่างนี้เขาควรถูกตีแต่โดย ๒ สถาน ควรจะชมสักหนึ่งสถาน คือข้อที่ว่ายังรู้จักเลี้ยงตนให้เป็นสุขและอิมหน้า ดีก็ตีที่ว่า แสวงหาไม่เป็นธรรม แล้วก็ไม่รู้จักแจกจ่ายทำบุญ. **ชนิดที่ ๓** นั้น แสวงหาก็กไม่เป็นธรรม ทารุณโหดร้าย ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้เป็นสุขอิมหน้า แล้วก็แจกจ่ายทำบุญด้วย พวกนี้ควรถูกตำหนิ ๑ สถาน คือแสวงหาไม่เป็นธรรม แล้วควรชมเชย ๒ สถาน คือรู้จักเลี้ยงตนเองให้มีความสุข และรู้จักแจกจ่ายทำบุญ. ใน ๓ พวกนี้ ล้วนแต่แสวงหาไม่เป็นธรรม.

ที่นี้มาถึง**กลุ่มที่ ๒ ชนิดที่ ๑** แสวงหาเป็นธรรมบ้าง ไม่เป็นธรรมบ้าง คือโหดร้ายบ้าง ไม่โหดร้ายบ้าง หมายความว่าเจือกัน ไม่เลี้ยงตนให้อิมหน้าเป็นสุข แล้วก็ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ นี้ไม่ควรจะถูกตีไปเสียทั้งหมด เพราะว่าการแสวงหาบางครั้งบางคราวของเขายังเป็นธรรมบ้าง ยังไม่ทารุณโหดร้ายบ้าง นี้ส่วนนี้เรียกว่ายังชมไว้ให้ชนิดหนึ่ง; ส่วนที่ไม่เลี้ยงตน ไม่แจกจ่ายทำบุญ นี้ควรตำหนิ แล้วก็ยังตำหนิส่วนที่ว่า บางทีก็แสวงหาไม่เป็นธรรมและทารุณโหดร้ายในบางคราว ดังนั้น การถูกตีจึงมีเป็น ๓ การชมเชยได้เพียง ๑. **ชนิดที่ ๒** ของพวกนี้ก็คือแสวงหาไม่เป็นธรรมบ้าง เป็นธรรมบ้าง ทารุณโหดร้ายบ้างไม่ทารุณโหดร้ายบ้าง ครั้นได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้อิมหน้าเป็นสุข แต่ไม่แจกจ่ายไม่ทำบุญ นี้ควรถูกตี

โดย ๒ สถาน คือว่าไม่รู้จักแจกจ่ายทำบุญ และในบางคราวก็แสวงหาไม่เป็นธรรมด้วย แต่ก็ควรจะสรรเสริญ ที่ว่าเลี้ยงตนให้มีความสุข และบางคราวก็แสวงหาเป็นธรรม เรียกว่าติ ๒ สรรเสริญ ๒.ที่นี้ ชนิดที่ ๓ ของพวกนี้ แสวงหาไม่เป็นธรรมบ้าง เป็นธรรมบ้าง ทารุณบ้างไม่ทารุณบ้าง ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้มีความสุขอิ่มหน้า แล้วก็แจกจ่ายทำบุญด้วย นี่ควรติเพียงข้อเดียว คือข้อที่ว่าบางครั้งก็แสวงหาไม่เป็นธรรม แล้วก็สรรเสริญชมเชยให้ ๓ คือว่าบางคราวก็แสวงหาเป็นธรรม แล้วก็นำมาเลี้ยงตนด้วย แล้วก็แจกจ่ายทำบุญด้วย; ๓ พวกนี้ เป็นพวกที่การแสวงหา นั้นกำกวมกัน คือบางคราวเป็นธรรม บางคราวไม่เป็นธรรม เห็นจะได้แก่พวกคนโดยมากในสมัยนี้ ในโลกนี้.

กลุ่มที่ ๓ ชนิดที่ ๑ แสวงหาเป็นธรรม ไม่ทารุณโหดร้าย แต่ก็ไม่เลี้ยงตนเองให้มีความสุขอิ่มหน้า แล้วก็ไม่ได้แจกจ่ายทำบุญ. เราจะเห็นว่า มีบางคนบางพวกอยู่ในโลกนี้ แสวงหาเป็นธรรมไม่เบียดเบียน แต่ไม่รู้จักเลี้ยงตนเองให้มีความสุข ไม่แจกจ่ายไม่ทำบุญ เป็นปุโสเมเฝ้าทรัพย์หรืออะไรในทำนองนั้น ก็มีอยู่. คนพวกนี้ควรถูกติโดย ๒ สถาน คือว่าไม่รู้จักเลี้ยงตนเองให้มีความสุข และไม่รู้จักแจกจ่ายทำบุญ แล้วก็ยกย่องชมเชยให้ ๑ คือว่าแสวงหาเป็นธรรม. ที่นี้ชนิดที่ ๒ ของพวกนี้แสวงหาเป็นธรรม ไม่ทารุณโหดร้าย ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้มีความสุขอิ่มหน้า แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ มีดำหนิ ๑ ตรงที่ไม่แจกจ่ายทำบุญ สรรเสริญ ๒ ตรงที่ว่า รู้จักเลี้ยงตน และการแสวงหา นั้นก็เป็นธรรม. ชนิดที่ ๓ ของกลุ่มนี้ แสวงหาเป็นธรรมไม่ทารุณโหดร้าย แล้วก็รู้จักเลี้ยงตนเองให้มีความสุขอิ่มหน้าแล้วก็รู้จักแจกจ่ายและทำบุญ แต่ว่าเป็นคนกำหนดยินดีในการบริโภคกานั้น เรียกว่า คชิตโต-กำหนดยินดีในการบริโภคกานั้น; เรียกว่า มุจฺฉิตโต-สยบมัวเมาในการบริโภคกานั้น; อชฺฐมาปฺนุโน-พัวพันอยู่ในการบริโภคกานั้น; อนาทินวทสุสาวี-ไม่มองเห็นโทษของการบริโภคกานั้น; อนิสฺสรณปฺญุโ-ไม่มีปัญญาเครื่อง

ออกไปพ้นจากการบริโศกคามนั้น; ^{นี้}ส่วนนี้พระพุทธานยังติ ท่านยังดำหนิ คือติ ๑ แล้วก็สรรเสริญ ๓ สรรเสริญ ๓ คือ แสวงหาเป็นธรรม แล้วเลี้ยงดูตนเองให้เป็นสุขด้วย แล้วแจกจ่ายทำบุญด้วย ๓ อย่างนี้สรรเสริญ แต่ทรงติอยู่อย่างหนึ่ง คือว่า กำหนด มัวเมา พัวพัน ไม่เห็นโทษแห่งกามคุณนั้น.

ที่นี้มาถึง**พวกสุดท้าย คือชนิดที่ ๑๐** พวกนี้แสวงหาเป็นธรรมไม่ ทารุณโหดร้าย ^{นี้}ได้ ๑ คະແນ, ^{ที่นี้}เลี้ยงตนให้เป็นสุขอิมหน้า ^{ได้}อีก ๑ คະແນ, แจกจ่ายทำบุญด้วย ^{ได้}อีก ๑ คະແນ, *อคฺฉิตโต-ไม่กำหนด,* *อมฺจุฉิตโต-ไม่สยบหมกมุ่น,* *อนชฺฌมาปนฺโน-ไม่พัวพัน,* *อาที่นวัตตฺสสาวิ-พิจารณาเห็นโทษแห่งการจมอยู่ในกามคุณ,* *นิสฺสรวณฺปนฺนโอบ-เป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องออกจากกามคุณนั้น.* ^{นี้}เป็นเรื่องสรรเสริญทั้ง ๔ ไม่มีติเลย.

ทบทวนดูใหม่ว่า แสวงหาก็เป็นธรรมด้วย เลี้ยงตนเองให้เป็นสุขด้วย แจกจ่ายทำบุญด้วย แล้วมีจิตไม่หลุ่มหลงในการบริโศกคามนั้นด้วย ^{นี้}ได้สรรเสริญ ๔ พระพุทธานยังติว่า เราควรจะเรียกเขาว่า *อคฺโค*-เป็นผู้เลิศ, *เสฏฺโง*-เป็นผู้ประเสริฐ, *ปาโมกฺโข*-เป็นผู้เด่นดวง, *อุตฺตโม*-เป็นผู้สูงสุด, *ปวโร* เป็นผู้บวร; พวกที่ ๑๐ ^{นี้}ได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธานยังติว่าเลิศ, ประเสริฐ, เด่นดวง, สูงสุด, บวร; *อคฺโค, เสฏฺโง, ปาโมกฺโข, อุตฺตโม, ปวโร.*

สำหรับพวกที่ ๑๐ ^{นี้} พระองค์ยังตรัสเปรียบไว้ด้วยว่า นมสฺตริตมาแล้ว ทำเป็นนมสั้ม มันก็ดีกว่านมสฺต; นมสั้มเอาไปทำเป็นเนยข้น คือ *นฺวนิต* มันก็ดีกว่านมสั้ม; เนยข้นเอาไปทำเป็น*สัปปิ* คือเนยใส มันดีกว่าเนยข้น; *สัปปิ* เอาไปทำเป็น*สัปปิมัณฑะ*-ยอดของเนยใสหรือหัวของเนยใส เป็นสิ่งสูงสุดในบรรดาสิ่งที่เกิดจากรสแห่งโค; ^{สิ่ง}สูงสุดของสิ่งที่เกิดจากโครสนั้น คือ *สัปปิมัณฑะ*. บุคคลจำพวกที่ ๑๐ ^{นี้} ควรจะเปรียบด้วย*สัปปิมัณฑะ* ท่านตรัสว่าอย่างนี้.

ขอให้ลองคิดว่า กามโกคิบุคคล ผู้เป็นฆราวาสครองเรือนบริโศกานั้น มีอยู่ ๑๐ พวก ใน ๙ พวกนั้น ยังไม่ถูกสรรเสริญโดยทั้งหมด เพราะว่าแม้จะไม่ทำผิดอะไรในทางศีลธรรม แต่ก็ยังเป็นผู้มัวเมาไม่ลืมตา ในเรื่องของการบริโศกามคุณ.

นี่แหละ เราทั้งหลายที่เป็นฆราวาส ลองคิดดูเถอะว่า **การเป็นฆราวาสนั้น จะเป็นฆราวาสที่ดีได้อย่างไร?** เราจะเป็นฆราวาสชนิดไหนกัน ในเมื่อเราเป็นพุทธบริษัท? ถ้าเราต้องการจะให้เป็นผู้ที่ดียิ่งที่สุด ก็คือเป็นผู้ที่บริโศกามคุณด้วยจิตที่อยู่เหนืออำนาจบีบคั้นของกามคุณ *อคฺธิโต-ไม่กำหนด, อมฺจุฉิตโต-ไม่สยบมัวเมา, อนชฺฌาปนฺโน - ไม่พัวพัน, อาทีนฺวทสฺสาวี - เห็นโทษของมันในส่วนที่เป็นโทษ, นิสฺสรณปญฺเอย* - มีสติปัญญาที่จะอยู่เหนือโทษของกามคุณนี้.

นี่เราจะเป็นฆราวาสชนิดที่ ๑๐ นี้ได้อย่างไร? ตามที่เป็นจริงแล้วต้องอาศัยความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา อย่างละเอียดลออ อย่างถูกต้อง จึงจะเป็นฆราวาสที่ไม่หลับหูหลับตา กำหนด สยบ หมกมุ่นพัวพัน มัวเมา ไม่เห็นโทษ ไม่รู้จักทำจิตใจให้อยู่เหนือสิ่งเหล่านี้.

นี่แหละเป็นการชี้ให้เห็นว่า ฆราวาส-กามโกคิบุคคล, ถ้าจะให้เป็นผู้ถูกต้องตามพุทธประสงค์แล้ว ต้องมีความรู้ขนาดที่อยู่เหนืออำนาจบีบคั้นของสิ่งเหล่านี้ ไม่สยบมัวเมา. จงได้สนใจในเรื่องความจริงของสิ่งต่าง ๆ คือ อิทัปปัจจยตา แล้วก็สมารถถอนจิตใจออกมาเสียได้จากการตกจมเหล่านี้.

นี่ก็เป็นเหตุผลข้อที่ ๑ ที่อาตมาคิดว่า มันเป็นเหตุผลที่ฆราวาสควรจะต้องมองเห็น เพื่อจะเรียนรู้และปฏิบัติในส่วน อิทัปปัจจยตา เพื่ออย่าให้เป็นโทษของกามคุณ แต่ให้เป็นนายของกามคุณ กามคุณเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับฆราวาส

อยู่ในโลก มันก็จะคนปนเปอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า กามคุณ แต่ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เรียกว่า ไม่มีส่วนที่ควรติเตียน ให้ได้คะแนนเต็มทั้ง ๔ คะแนนในการเป็นกามโกศล ตามที่กล่าวไว้ในพระบาลีนี้เกิด.

เรื่องที่ ๒ ต่อไป ที่เกี่ยวกับภราวาสโดยตรง ก็อยากจะระบุถึง **อิทัปปัจจยตา แห่งการทะเลาะวิวาท;** อิทัปปัจจยตา แห่งการทะเลาะวิวาท นี้คงจะแปลกหูสำหรับท่านทั้งหลาย ที่แท้ก็เป็นเรื่องธรรมดาๆ ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับคนเรา คนเราอยู่ในโลกก็มีการทะเลาะวิวาทกัน นี้ไม่ต้องอธิบาย เข้าใจได้เอง.

การทะเลาะวิวาทกันนั้นเป็นไปตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา พระพุทธองค์จึงได้ตรัสไว้ ในฐานะเป็นกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ได้ตรัสเรื่องนี้แก่พระอานนท์ ที่หมู่บ้านกัมมาศทัมมะ แคว้นกุรุ เรียกว่ามหานิทานสูตร เป็นสูตรที่กล่าวถึงอิทัปปัจจยตา คือนิทานะ พระไตรปิฎกบาลี เล่ม ๑๐ หน้า ๖๙.

พระพุทธภาษิตนั้นว่า *อิติ โข ปเนตํ อานนุท -ดูก่อนอานนท์!*
 ชื่อนั้นเป็นอย่างนี้ *เวทนี ปฏิจุจ ตณฺหา -เพราะอาศัยเวทนา จึงเกิดตัณหา,*
ตณฺหํ ปฏิจุจ ปริยเสนา -เพราะอาศัยตัณหา จึงเกิดการแสวงหา, ปริยเสนํ
ปฏิจุจ ลาภิ -เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้, ลาภํ ปฏิจุจ วินิจฺฉโย
-เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก.

วินิจฺฉโย หรือวินิจฉยนั้น ตามภาษาบาลี แปลว่า ปลงใจลงไปอย่างนั้นทั้งหมดทั้งสิ้น; ในกรณีนี้ คำว่า *วินิจฺฉโย* นั้นแปลว่า ปลงใจรักลงไปในเรื่องที่ได้; จึงตรัสว่า : *ลาภํ ปฏิจุจ วินิจฺฉโย -เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก,*
วินิจฺฉยํ ปฏิจุจ ฉนฺทราโค -เพราะอาศัยการปลงใจรัก จึงเกิดฉันทราคะ
 คือความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความเพลิน, *ฉนฺทราคํ ปฏิจุจ อหฺมุสฺसानํ*

-เพราะอาศัยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน จึงเกิดความสยบมัวเมา, *อชฺโฆ*
สถานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคเห -เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงเกิดความจับอกจับใจ,
ปริคฺคเห ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ -เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงเกิดความตระหนี่
 ไม่อยากแบ่ง ไม่ยอมแบ่ง, *มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺโข* -เพราะอาศัยความตระหนี่
 จึงเกิดความหวงกัน คือความหึงและความหวง, *อารกฺโข ปฏิจฺจ อารกฺขาทิกรณํ*
 ทนุทาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทตฺตํตฺตํเปสฺสุณฺณมฺมุสฺสาวาทา -เพราะอาศัยการ
 หวงกัน จึงได้เกิดการใช้อาวุธไม่มีคม เกิดการใช้อาวุธมีคม เกิดการโกลาหลวุ่นวาย
 เกิดการยื้อแย่ง เกิดการวิวาท เกิดการกล่าวว่ามีง ๆ เกิดด้วยคำส่อเสียด เกิดด้วยคำ
 มุสสาวาท, อันมีมูลมาจากการหวงกันนั้น ๆ; *อนนเก ปาปกกา อกฺุสฺสา ธมฺมา*
สมฺภวณฺติ-ติ -บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นอนนง ย่อมเกิดขึ้น ด้วยยอาการอย่างนี้.

ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่างในเรื่อง
 เกี่ยวกับความดับทุกข์นั้น อย่างไร? จะเห็นได้ว่า ในที่นี้ท่านมีความเข้าใจรอบรู้
 ในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ของการทะเลาะวิวาท ซึ่งจะได้ทบทวนอีกทีหนึ่ง เป็น ๑๐
 อาการ

เพราะอาศัยเวทนาคืออรสอร่อย หรือรสที่ได้จากความรู้สึกนั้น จึงได้เกิดตัณหา,
เพราะอาศัยตัณหา จึงเกิดการแสวงหา,
เพราะอาศัยการแสวงหา จึงเกิดการได้,
เพราะอาศัยการได้ จึงเกิดการปลงใจรัก,
เพราะเกิดการปลงใจรัก จึงกำหนดด้วยความเพลิน,
เพราะกำหนดด้วยความเพลิน จึงสยบมัวเมา,
เพราะสยบมัวเมา ก็เกิดการจับอกจับใจ,
เมื่อมีการจับอกจับใจ ก็เกิดการตระหนี่,
เมื่อเกิดการตระหนี่ ก็เกิดการหวงหึง,

เมื่อเกิดการหึงหวง ก็เกิดสิ่งชั่วร้าย คือการใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การโกลาหลวุ่นวาย การยื้อแย่งกัน การวิวาท การพูดว่ามึง ๆ การกล่าวคำส่อเสียด การกล่าวคำเท็จ สิ่งไม่พึงปรารถนา เกิดขึ้นมาด้วยอาการอย่างนี้.

ในที่สุดพระพุทธองค์ได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้าไม่มีการหวงกันแล้ว ถ้าการหวงกันดับสิ้นเชิงแล้ว การจับอาวุธมีคม ไม่มีคม เป็นต้น จะพึงมีได้หรือ? พระอานนท์ก็ทูลตอบว่า หามีได้พระเจ้าข้า! พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ตสุมา ติหานนุท -ดูก่อนอานนท์! เพราะเหตุฉะนั้นในเรื่องนี้เป็นอันกล่าวได้ว่า: *เอเสว เหตุ* -นั่นแหละคือตัวเหตุ, *เอตํ นิทานํ* -นั่นแหละคือต้นเงื่อนงำ, *เอส สมุทโย* -นั่นแหละแดนเป็นที่เกิดขึ้น, *เอส ปจฺจโย* -นั่นแหละคือปัจจัย, *ทณฺฑาทาทาน* -แห่งการใช้อาวุธไม่มีคม, *สตฺถาทาน* -แห่งการใช้อาวุธมีคม, *กลท* -การโกลาหลวุ่นวาย, *วิคฺคห* -การยื้อแย่ง, *วิวาท* -คือการวิวาทด้วยวาจา, *ตุวํตุวํ* -การพูดว่ามึง ๆ, *เปสฺสญฺญ* - การส่อเสียดให้คนแตกกัน, *มุสฺสาวาท* -การพูดเท็จ, *อนเนกสํ ปาปกานํ อกุสลานํ ฆมฺมานํ สมุทฺถาย* -นั่นเป็นทางให้เกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเป็นบาปลามกทั้งหลาย มิใช่หนึ่ง, *ยทิทํ อารกฺโข* -เหตุนั้นก็คือการหวงกันหรือการหึงหวง.

จากพระพุทธานุชาตข้อนี้ ฆราวาสก็ควรจะสนใจว่า ความรู้อะไร ที่จะมาดับเสียได้ ซึ่ง *อารกฺโข* คือการหวงกันหรือหวงหึง หึงหวง; *อารกฺโข* ตามตัวหนังสือก็แปลว่า อารักขา. แต่ในกรณีแห่งกิเลสข้อนี้ หมายถึงการหวงกันหรือการหึงหวง. การหึงหวงก็คือการยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปทาน ว่าตัวกูว่ของกู. ถ้าดับอารักขาหรืออารักโขนี้ ไม่ได้แล้ว สิ่งอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ก็ยังคงมีอยู่สืบไป **ต้องทำลายสิ่งที่เรียกว่า อารักโข หรือ อารักขา หรือ อารักขะ นี้เสีย การยึดมั่นหรือการหวงกัน จึงจะไม่มี.**

แล้วก็พิจารณาดูเถิดว่า **อะไรเล่าจะมาทำลายสิ่งที่เรียกว่า อารักขา ความหิงหวงนี้เสียได้? ก็มีแต่ อิทัปปัจจยตาธรรม** ที่บุคคลได้รู้ ได้ศึกษา และได้ปฏิบัติดีแล้วเท่านั้น; เพราะเห็นอยู่ว่ามันเป็นเพียงธรรมชาติ ธรรมดาสามัญ เพียงแต่ว่า “เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีนี้ ก็คือเวทนา เวทนาที่เป็นเหยื่อล่อ หรือเป็นสิ่งที่เรียกว่าอัสสาทะ คือเหยื่อล่อให้สัตว์เข้าไปติด แล้วเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง; มันประเสริฐเพียงเท่านั้น.

สิ่งที่เรียกว่าเวทนานั้น เป็นของลม ๆ แล้ง เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา. ถ้าผู้ใดรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ผู้นั้นจะเห็นเวทนาเป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ **ไม่รู้สึกลงในสุขเวทนา จนเกิดราคานุสัย, ไม่รู้สึกในทุกข์เวทนา จนเกิด ปฏิฆานุสัย, ไม่รู้สึกต่อ อทุกขมสุขเวทนา จนเกิด อวิชชานุสัย.** เมื่ออนุสัยไม่เกิด สิ่งเหล่านี้ก็ไม่มีทางที่จะเกิดเป็นกิเลสหรือเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้ นี่แหละคือเรื่อง อิทัปปัจจยตา ที่สามารถตัดต้นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาท อันเป็น อิทัปปัจจยตาในส่วนที่ไม่พึงปรารถนานั้นเสียได้.

ขอให้ลองคิดดูให้ดี ๆ โดยเปรียบเทียบว่า อิทัปปัจจยตา ชุดนี้ ไม่พึงปรารถนา, แต่มีอิทัปปัจจยตาอีกชุดหนึ่ง ซึ่งความปรารถนา เพื่อจะกำจัดเสียซึ่ง อิทัปปัจจยตา ชุดที่ไม่พึงปรารถนา. อิทัปปัจจยตาแห่งการทะเลาะวิวาทนี้ ใคร ๆ ก็ไม่พึงปรารถนา ในโลกนี้กำลังทนทุกข์ทรมานเหมือนตกรอกทั้งเป็น ทำสงครามรบราฆ่าฟันกัน ด้วยอาวุธด้วยสติปัญญาเหลือที่จะพรรณนาได้ อยู่ในโลกนี้ ในทุกวันนี้ ในยุคปัจจุบันนี้ นี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา แห่งการทะเลาะวิวาท ที่เกิดขึ้นเพราะไม่รู้เรื่องของ อิทัปปัจจยตา คือเห็นเป็นเรื่องที่มีความหมาย จนยึดมั่นถือมั่น จนฆ่ากัน ทำลายกัน ล้างผลาญกันอย่างใหญ่หลวง ก็ไม่รู้สึกละไร. นี่คือผลแห่งความโง่ในเรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ขอให้สนใจให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า **ที่รบราฆ่าฟันกันทั้งโลก ในเวลานี้ ก็เพราะไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.** สัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิตนี้ หลงไหลในเวทนา; ไม่ว่าจะกรรมกรหรือนายทุน หลงไหลในเวทนาคือเนื้อหนัง; อาศัยเวทนา ก็เกิดตัณหา, อาศัยตัณหา ก็เกิดการแสวงหา, อาศัยการแสวงหา ก็เกิดการได้; นี้ได้มาโดยไม่ต้องคิดว่า มันจะถูกหรือมันจะผิดอย่างไร. ครั้นได้แล้วก็ปลงใจรัก, กระทั่งจับอกจับใจ หลงไหล มัวเมา ตระหนี่ และหวงกัน คอยทำลายผู้อื่นด้วยการหวงกัน ไม่ให้เขามาแตะต้องของเรา หรือมาแย่งชิงของเราไป หรือมามีส่วนแบ่งของเรา.

นี้เรียกว่าปัญหาทั้งหมด ที่ไม่พึงปรารถนา ในหมู่มนุษย์; โดยส่วนบุคคลก็ดี รวมกันทั้งโลกก็ดี มันอยู่ที่การทะเลาะวิวาท ด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา ในส่วนนี้. เรากำลังวิวาทกัน บนดิน ใต้ดิน โดยส่วนตัวส่วนสังคม ทุก ๆ ยุคทุกสมัย กระทั่งยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งเรียกว่ายุคปิงปอง.

ดูมาอีกทีหนึ่งก็ว่า ผัวเมียก็ทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุนี้. **พอกับลูก ก็ยังทะเลาะวิวาทกัน เพราะสิ่งที่เรียกว่า เวทนา** ตามกฎเกณฑ์อันนี้. เพื่อนกับเพื่อนก็ทะเลาะวิวาทกัน เพราะเหตุนี้. แม้แต่พระกับฆราวาสก็ทะเลาะกัน ก็ไม่ใช่เพราะเหตุอื่น. พระทะเลาะกับชาวบ้าน ก็ไม่ใช่เพราะเหตุอื่น มันก็เพราะเหตุนี้. **จะไม่ทะเลาะกันได้ ก็เพราะรู้ความจริงข้อนี้ คือ อิทัปปัจจยตา แห่งการทะเลาะวิวาท** ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ในสูตร ๆ นี้; **อาตมาจึงยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า มันเป็นเรื่องที่ฆราวาสต้องเรียนรู้ และต้องปฏิบัติ.**

ที่นี้ เรื่องที่จะต้องสนใจต่อไปอีก ก็คือเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า: **ฆราวาสนี้ไม่ควรจะหยุดอยู่เพียงแต่ความพอใจว่าได้ทำบุญทำกุศล อยู่เป็นสุข**

ตามแบบของชราวาส. ข้อความที่กล่าวตักเตือนอนาถปิณฑิกคหบดีในเรื่องนี้ เป็นสิ่งที่น่าสนใจ คือมีพระพุทธภาษิตว่า “ดูก่อนคหบดี! ท่านทั้งหลายไม่พึงกระทำ ความพอใจแต่เพียงว่าเราทั้งหลายได้บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบิหารเท่านั้น. ดูก่อนคหบดี! เมื่อเป็นดังนั้น ในกรณีนี้ ท่านทั้งหลายพึงกระทำความสำเหนียกอย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราทั้งหลาย จักเข้าถึงปวิเวกปีติ แล้วแลอยู่โดยกาลอันสมควร. ดูก่อนคหบดี! ท่านทั้งหลาย พึงทำความสำเหนียกอย่างนี้แล”.

ใจความของเรื่องนี้ ก็มีอยู่ว่า เพียงแต่ที่ได้บำรุงภิกษุสงฆ์ ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะหรือเภสัชนี้ ก็อย่าเพอถึงความนอนใจ ว่ามันเป็นการได้ดีที่สุด แต่ขอให้กระทำตนให้เข้าถึง ซึ่ง *ปวิเวกปีติ* ในเวลาอันสมควร โดยกาลอันควร.

ปวิเวกปีติ คืออะไร? พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสต่อมากับพระสารีบุตร เพื่อขยายความข้อนี้ พระองค์จะตรัสเรื่องลึกลงนี้ ก็หันพระพักตร์ไปทางพระสารีบุตร ตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร! สมัยใดอริยสาวกเข้าถึงซึ่งปวิเวกปีติ แล้วแลอยู่; สมัยนั้นเหตุทั้ง ๕ ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น คือไม่มีทุกข์ โทมนัสเพราะอาศัยกาม, แล้วก็ไม่มีสุขโสมนัสเพราะอาศัยกาม, และก็ไม่มีทุกข์โทมนัสเพราะอาศัยอกุศล, และก็ไม่มีสุขโสมนัสเพราะอาศัยอกุศล, และก็ไม่มีทุกข์โทมนัสเพราะอาศัยอกุศล”. รวมเป็น ๕ อย่าง.

อย่างที่ ๑ ไม่มีทุกข์โทมนัสที่อาศัยกาม หมายความว่า การเข้าไปเกี่ยวข้องกับกาม ตามแบบของชราวาสนั้น ไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้น.

อย่างที่ ๒ ไม่มีสุขโสมนัสที่อาศัยกาม หมายความว่าไม่ลุ่มหลงในสุขที่เกิดจากกาม. การที่ไปยินดีในความสุขอันเกิดจากกามนั้น เขาเรียกว่าเป็นผู้มีสุขโสมนัสเพราะอาศัยกาม อย่างนี้ไม่ใช่ปวิเวกปัตติ คือไม่ใช่วิเวกอันสงัดที่ควรจะยินดี ไม่ใช่ความสุขความยินดี ชนิดที่เรียกว่า ปวิเวกปัตติ.

อย่างที่ ๓ ไม่มีทุกข์โทมนัสอันอาศัยอกุศล นี่หมายความว่าทำบาปแล้วก็มีทุกข์โทมนัส อย่างนี้ไม่มีปวิเวกปัตติ มันเห็นได้ชัดเพราะว่า มันมีทุกข์โทมนัส แล้วก็อาศัยบาปอกุศลด้วย.

อย่างที่ ๔ แม้แต่ว่าสุขโสมนัสที่อาศัยบาปอกุศลนั้น ก็ต้องไม่มี. พวกคนพาลได้ทำบาปทำอกุศลแล้วก็พอใจเป็นสุข นี้ก็ไม่ใช่ปวิเวกปัตติ จะเรียกว่าปวิเวกปัตติไม่ได้.

อย่างที่ ๕ อันสุดท้าย ไม่มีทุกข์โทมนัสอันอาศัยอกุศล หมายความว่า การบำเพ็ญกุศล ในบางกรณีก็ต้องได้รับความลำบาก เพราะว่าการบำเพ็ญกุศล ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้โดยยากนั้น บางทีก็ต้องได้รับความลำบาก; ต้องไม่รู้สึกลำบาก อย่างนี้ด้วย จึงจะเรียกว่ามีปวิเวกปัตติ.

เป็นอันว่าสิ่งที่เรียกว่า *ปวิเวกปัตติ* คือ ปัตติที่เกิดมาจากความสงัดทางจิตใจ ถึงที่สุดนั้น มีอยู่ ๕ ลักษณะด้วยกันอย่างนี้. แต่ที่สำคัญที่สุด ก็คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในเรื่องกาม ในเรื่องกุศล ว่าเป็นสิ่งสูงสุด.

คนธรรมดาที่ยึดมั่นเรื่องกาม คือกามารมณ์ นี่สลัดออกมาไม่ได้. ที่นี้พ้นจากกามารมณ์ ก็มายึดมั่นในกุศล. เมื่อยังยึดมั่นอยู่ในกุศล ก็มีความกัลลกลุ่ม

มีความหนักอกหนักใจ อันเกี่ยวกับกุศล จิตใจยังไม่เกลี้ยงเกล่าเป็นปวิเวกปัตติ; จิตใจจะเกลี้ยงเกล่าเป็นปวิเวกปัตติได้ ก็เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่น. เพราะฉะนั้น เรื่องมันจึงเป็นว่า ต้องอาศัยความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา **ทำลายความยึดมั่นถือมั่น เหล่านั้นเสีย จิตจึงจะได้พบกับเข้ากับปวิเวกปัตติ.** นี้เรียกว่าสมรवासโดยเฉพาะ คืออนาถปิณฑิกคหบดี พระพุทธเจ้าท่านสอนอย่างนี้.

อย่าเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่สอนเรื่องหลุดพ้น เรื่องโลกุตตระ กับสมรवास ท่านพยายามบอกถึงอย่างนี้ ว่าอย่ายินดีแต่เพียงบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ภาสัช เท่านั้น จงพยายามทำตนให้เป็นถึง ปวิเวกปัตติ ในโอกาส อันควร และตามสมควรอยู่เสมอ. มันทำให้อยู่เหนืออำนาจาม เหนืออกุศล เหนือ อกุศล. แต่ว่าสิ่งนี้ไม่อาจจะได้มาจากทางอื่น นอกจากความรู้เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา **มองเห็นกามเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา, มองเห็นบาป เป็นเพียงอิทัปปัจจยตา, มองเห็นบุญเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา;** จิตใจก็เลยว่าง ไม่มีอะไรบงกช เรียกว่าเป็นจิตใจที่สงบแล้วอย่างทั่วถึง.

ที่นี้ เรื่องที่น่าหวั่นก็มีต่อไปว่า สมรवासที่สนใจเรื่องวิบากผลแห่งบุญ เช่นกามสุขเป็นต้น ในความเป็นสมรवासนี้ก็ดี หรือว่าบุญที่ยิ่งไปกว่านั้นก็ดี ไม่สนใจในเรื่องการดับเสียซึ่งความยึดมั่นถือมั่นนั้น นับว่ายัง**ไม่ได้รับสิ่งที่สมรवास ควรจะได้รับ.**

อนาถปิณฑิกคหบดี เพิ่งมารู้สึกในเรื่องนี้อย่างจริงจังในบั้นปลาย ใน ตอนปลาย คือเรื่องมีว่า เมื่อเจ็บหนักจนจะเสียชีวิตอยู่แล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัส ให้พระอานนท์และพระสารีบุตร ให้ไปเยี่ยมไข้ของอนาถปิณฑิกคหบดี ท่านก็

เลยให้โอวาทแก่นาถปิณฑิกคหบดีที่เจ็บหนักนั้นเป็นใจความว่า “ดูก่อนคหบดี!
 ในเรื่องการเจ็บไข้นี้ ท่านพึงทำความสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นถือมั่น
 ซึ่งจักขุ, ซึ่งวิญญาณอันอาศัยจักขุเมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จักไม่มีวิญญาณอัน
 อาศัยจักขุ; เพื่อจะยึดมั่นซึ่งรูป, จักไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งจักขุวิญญาณ ซึ่งจักขุ
 สัมผัส ซึ่งจักขุสัมผัสชาเวทนา (อย่างนี้เรื่อยไปจนครบทั้ง ๖ อายตนะ) จักไม่
 ยึดมั่นซึ่งปฐมธาตุคือธาตุดิน ฯลฯ, จักไม่ยึดมั่นซึ่งรูปขันธ์ ฯลฯ, กระทั่งไม่ยึดมั่น
 อากาสนัญญาตนะ ฯลฯ, ไม่ยึดมั่นโลกนี้, ไม่ยึดมั่นโลกอื่น, ฯลฯ; อารมณใด ๆ ที่เรา
 เห็นแล้ว พังแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว แสวงหาแล้ว เชื้อแล้วด้วยใจ, เราจะไม่
 ยึดมั่นถือมั่นซึ่งอารมณ์นั้น ๆ ; แล้ววิญญาณนั้น ๆ ชนิดนั้น ๆ อันอาศัยอารมณ์
 นั้น ๆ ก็จักไม่มีแก่เรา”; ดังนี้. นี่พระเถระได้เตือนสติอนาถปิณฑิกคหบดี ในวาระ
 สุดท้ายด้วยเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น สูงสุดถึงอย่างนี้.

ครั้นพระสารีบุตรได้กล่าวอย่างนี้แล้ว อนาถปิณฑิกคหบดี ได้ร้องไห้แล้ว
 มีน้ำตานองหน้าแล้ว ได้กล่าวแก่พระอานนท์ว่า “ข้าแต่ท่านพระอานนท์! ข้าพเจ้า
 มิได้อาลัยในชีวิตดอก มิได้มีใจจ้อจ่อในชีวิตดอก แต่ว่าพระศาสดาเป็นผู้ที่
 ข้าพเจ้าเข้าไปนั่งใกล้แล้ว ตลอดเวลา ภิกษุทั้งหลายที่เป็นที่ชอบพอกัน ก็มี
 เป็นอันมาก แต่ว่าธรรมกถาอย่างชนิดนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยฟังเลย”; และได้กล่าว
 ต่อไปว่า “ถ้าอย่างนั้นขอธรรมกถาอย่างชนิดนี้ จงเป็นที่แจ่มแจ้งแม้แก่คฤหัสถ์
 ผู้หนุ่มสาวทั้งหลายเถิด. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! กุลบุตรผู้มีชาติแห่งภุคฺฉิในดวงตา
 แต่เล็กน้อย ก็มีอยู่ในโลก เมื่อไม่ได้ฟังธรรมะนี้แล้ว จะเสื่อมจากประโยชน์
 เพราะว่าผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมนี้ จักมี”; แล้วอนาถปิณฑิกคหบดี ก็ตาย.
 นี่เป็นเรื่องของฆราวาสแท้ ๆ.

ขอให้ลองคิดดูว่า คหบดีผู้นี้ร้องไห้เสียใจที่สุด เพราะว่าเพิ่งจะมา
ได้ฟังเดี๋ยวนี้ ใกล้จะตายอยู่รอมร่อแล้ว ทำไมไม่ได้ฟังมาก่อนหน้านี้ ก็จะได้มีเวลา
เข้าใจธรรมะนี้ ได้รับผลสูงสุดจากธรรมะนี้ เป็นเวลายาวนาน. พระอานนท์
ได้อธิบายข้อนี้ว่า เป็นของลึก ไม่ควรนำมาแสดงแก่ฆราวาส; เรื่องมันก็ไขว้เขว
กันหมด.

อนาถปิณฑิกคหบดีตัดพ้อว่า พระเถระที่คุ้นเคยกันก็มีเป็นอันมาก ทำไม
ไม่พูดเรื่องนี้ เข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้าก็นานนักหนาแล้ว ทำไมไม่ได้ยินเรื่องนี้?
แต่สูตรที่แล้วมาเมื่อตะกี้นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตักเตือนคหบดีว่า
อย่าพอใจแต่เพียงว่า ได้บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยจีวร บัณฑบาต เสนาสนะ ฯลฯ
ให้พยายามเข้าถึงปวิเวกปีติ ตามสมควรแก่เวลาอยู่เสมอ. นี่ก็แสดงว่าพระพุทธเจ้า
ได้เคยทรงตักเตือนในข้อนี้.

แต่เรื่องปวิเวกปีตินั้น มันคงจะยากเกินไปสำหรับอนาถปิณฑิกคหบดี
ที่จะเข้าใจคำว่า จะไม่มีทุกขโทมนัส อันเกิดจากกุศลทั้งหลาย; คงจะเข้าใจว่า ขึ้นชื่อ
ว่ากุศลแล้ว ก็จะไม่มีความทุกข์; นั่นเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งของ อิทัปปัจจยตา.

กุศลหรืออกุศลก็ตามใจ สุขเวทนาหรือทุกข์เวทนาจก็ตามใจ ถ้าใครมี
ความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ย่อมเป็นทุกข์. พระพุทธเจ้าท่านตรัสล่วงหน้าว่า ให้ไป
สนใจปวิเวกปีติกันเสียบ้าง. ข้อนี้อนาถปิณฑิกคหบดีเสียใจว่าขาดทุน เป็นเวลานาน
ไม่ได้ยินได้ฟังเรื่องนี้ทั้งที่นั่งใกล้พระพุทธเจ้า พระเถระที่ขอบพอกันก็มีเป็นอันมาก
ทำไมไม่พูดเรื่องนี้? นี่ฆราวาสทั้งหลายลองคิดดูว่า เรากำลังจะซำรอยกับเรื่องนี้บ้าง
หรืออย่างไร?

ถ้าผู้ใดต้องการจะเข้าถึงปวิเวกปีติ ก็ต้องสนใจเรื่อง อิทัปปัจจยตา;
หมายความว่าถ้าต้องการจะอยู่เหนือการบีบคั้นของกาม ของอกุศล ของกุศลแล้ว ต้อง

ใช้อาวุธคือ อิทัปปัจจยตาเท่านั้นเอง. การที่จะไม่ยึดมั่นในสิ่งใด ๆ อย่างที่ออกชื่อมาแล้ว ไม่ยึดมั่นในอายตนะ ไม่ยึดมั่นในปฐวีธาตุ ฯลฯ ในรูปขันธ์ ฯลฯ ในอากาสนัญญาตนะ ฯลฯ ไม่ยึดมั่นในโลกนี้ ไม่ยึดมั่นในโลกอื่น อะไรทำนองนี้แล้ว ต้องใช้อิทัปปัจจยตา คือความรู้ที่ทำให้มองเห็นว่า สิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เป็นเรื่องลม ๆ แด้ง ๆ; เป็นแต่สักว่า **เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น** เท่านั้นเอง หาสาระอะไรที่แน่นอนไปกว่านั้นไม่ได้ นี่เป็นเรื่องที่จะต้องคิดดู สำหรับฆราวาสที่มีความมุ่งหมายที่จะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่ฆราวาสควรจะได้รับ.

ที่นี้ ก็มาถึงเรื่อง ที่พระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสไว้ตรง ๆ อาตมาเอามาอ่านให้ฟัง เพื่อว่าใคร ๆ อย่าได้ไปโทษพระพุทธเจ้า ว่าไม่ทรงสอนเรื่องนี้ นี้ก็ได้แก่เรื่อง **สุญญตา** ที่เรากำลังศึกษากันอยู่ โดยไม่เข้าใจ.

สูตรที่ว่าด้วยเรื่องสุญญตานั้น มีเป็นอันมาก และที่สำคัญที่สุด ก็คือในอัมมทินนสูตร มหาวารวรรค สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๙ หน้า ๕๑๒ มีกล่าวถึงว่า:-

พวกฆราวาสหมู่ใหญ่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีอุบาสก ชื่ออัมมทินนะ เป็นหัวหน้า แล้วได้ขอร้องให้พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเรื่องที่มีประโยชน์ที่สุด

มีบาลีว่า : โฉวตตุ โน ภนุเต ภควา อนุสาสตุ โน ภนุเต ภควา, ยํ อมฺหากํ อสฺส ที่มฺรตฺตํ หิตาย สุขายาติ; ความว่า **“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ขอพระผู้มีพระภาคช่วยสอนเรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขตลอดกาลนาน แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด”**. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **“เยเต สุตฺตุนฺตา ตถาคตภาสิตา คมฺภีรา คมฺภีรตฺถา โลกุตฺตรา สุกฺกตปฺปฏิสฺยฺตฺตา เต กาเลน กาลํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามาติ”** มีใจความว่า **“ดูก่อนอัมมทินนะ!**

ท่านจงทำความเข้าใจศึกษาอย่างนี้ว่า สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใดที่ตถาคตได้ภาสิตไว้เป็นของลึก มีอรรถลึก เหนือโลก ประกอบด้วย สุญญุตานัน; จักเข้าถึงซึ่งธรรมนั้น แล้วแลอยู่ตลอดกาลโดยกาล”.

นี้จะพูดว่าพระพุทธเจ้าไม่สอนเรื่องสูงสุด เรื่องสุญญุตานัน เรื่องเหนือโลก แก่ฆราวาสนั้น ไม่ได้ อย่างในสูตรนี้เป็นตัวอย่าง และยังมีในสูตรอื่นอีกมาก รวมทั้งสูตรที่ได้กล่าวแก่นาถปิณฑิกคหบดี เมื่อตะกี้. นี่มันมีใจความว่า พระพุทธองค์ทรงถือว่า เรื่องสุญญุตานันสูงสูดนี้เหมาะสมแก่ฆราวาส.

ที่นี้ อุบาสกชุดนี้ ก็บอกว่ามันยากไป เห็นจะปฏิบัติไม่ไหว พระพุทธเจ้าก็ตรัส โสตาปัตติยังคะ ให้แทน; คือให้มีสัทธานันคงในพระพุทธ สัทธานันคงในพระธรรม สัทธานันคงในพระสงฆ์ แล้วก็ศีลที่บริสุทธิ์ ไม่ติเตียนตัวเองได้รวม ๔ อย่างนี้. อุบาสกชุดนี้ก็กราบทูลว่า นี่ก็ปฏิบัติอยู่แล้ว เอานี้! พอพระองค์ทรงแนะให้ ถ้าไม่เอาเรื่องสุญญุตานันก็ต้องปฏิบัติธรรมะข้อนี้ เขาก็กราบทูลว่า นี่ก็ปฏิบัติอยู่แล้ว; ก็แปลว่ามันไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากจะเลื่อนขึ้นไปยังสุญญุตานัน.

เรื่องสุญญุตานัน ความหมายมันก็คือ จะไม่ใช่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ให้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่างจากภาวะที่ควรยึดมั่นถือมั่น.

จะพิจารณาอย่างไรจึงจะเห็นสุญญุตานัน? มันก็ต้องพิจารณา อิทัปปัจจยตา โดยเหตุสักว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็เกิดขึ้น; ถ้ารู้อยู่อย่างนี้ ก็คือเห็นสุญญุตานัน; ไม่เห็นส่วนใดที่เป็นตัวตนหรือของตน.

ดังนั้น ขอให้ถือว่า มันเป็นเรื่องจำเป็นแก่ฆราวาส หรือแก่คฤหัสถ์ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสอย่างนี้ ว่าเรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ท่านทั้งหลาย ตลอด

กาลนานนั้น มันคือเรื่องสุญญตา. ที่นี้เขาก็ว่าปฏิบัติอยู่แล้ว มันก็ไม่ว่าจะทำอย่างไร นอกจากว่าต้องสนใจเรื่อง อิททัปปัจจยตา ต่อ ๆ ไปเท่านั้น เพราะมันไม่มีอะไรที่จะถอยหลังลงมาได้อีกแล้ว.

ที่นี้ สำหรับเรื่อง โสตาปัตตติยังคะ ที่พระพุทธรเจ้าทรงมีไว้สำหรับต่อรองแก่คนที่ยังไม่รับสุญญตานั้น มันก็ยังเนื่องกับ อิททัปปัจจยตา. นี้ฟังดูให้ดี เดี่ยวจะไม่เข้าใจ ว่าเรื่องสุญญตามันเนื่องอยู่กับอิตทัปปัจจยตา **ต้องเห็น อิททัปปัจจยตา จึงจะเห็นสุญญตา.** ที่นี้ไม่เอาสุญญตาแต่จะเอาโสตาปัตตติยังคะพอมมาถึง โสตาปัตตติยังคะ มันก็เนื่องกันอยู่กับ อิททัปปัจจยตา อีก เดี่ยวก็จะเห็นได้ต่อไปในสูตรที่เกี่ยวกับเรื่องนี้.

สูตรที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็เป็นสูตรที่ตรัสกับอนาถปิณฑิกคหบดี คราวหนึ่ง อีกตามเคย คือพระพุทธรเจ้าท่านได้ตรัสแก่อนาถปิณฑิกคหบดี เป็นธรรมะที่เกี่ยวข้องกัน ๓ ข้อ ขอให้ฟังให้ดีสักหน่อยว่า “ยโต โข คหปติ -ดูก่อนคหบดี! ในกาลใด, อริยสาวกสุส ปญฺจ ภยานิ เวรานิ วุปสนฺตานิ โหนฺติ -เวรภัยทั้ง ๕ ประการ เป็นสิ่งที่สงบระงับแล้วแก่อริยสาวก, จตุหิ โสตาปัตตติยงฺเคหิ สมนฺนาคนิ โหติ -และอริยสาวกนั้น ก็จะเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยโสตาปัตตติยังคะทั้ง ๔ นั้นด้วย, อริโย จสุส ฌาโย ปญฺญาเย สุทฺธิจฺโจ โหติ สุปฏิวิฑฺโธ -และญาณธรรมอันเป็นอริยะ ก็จะเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว ทางตลอดแล้วด้วยดี”.

นี้หมายความว่าพระพุทธรเจ้าท่านตรัสว่า ๓ อย่างนี้ แยกกันไม่ได้ ถ้าเขาพ้นจากภัยเวรทั้ง ๕ แล้ว ก็ประกอบพร้อมด้วยโสตาปัตตติยังคะ แล้วเขาจะต้องทางตลอดซึ่งอริยญาณธรรม.

อริยญายธรรมในที่นี้ ก็คือปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา;
 เมื่อเป็นดังนี้ “โส อากงขมาโน อุตตนาว อุตตานํ พุยากรเรยฺย -เมื่ออริย-
 สาวกนั้นหวังอยู่ ก็พึงพยากรณ์ซึ่งตนด้วยตนว่า **ซีณนิริโยมุหิ** -เราเป็นผู้มีนรก
 อันสิ้นแล้ว, **ซีณตริจฺจนโยนินโย** -เราเป็นผู้มีกำเนิดเดรัจฉานอันสิ้นแล้ว,
ซีณปิตุตติวิสโย -เราเป็นผู้มีเปรตวิสัยอันสิ้นแล้ว, **ซีณาปายทุกุคฺคิตินิปาโต** -เรา
 เป็นผู้มียอบายทุกุคฺคิตินิปาตอันสิ้นแล้ว, **โสตาปนฺโน** -เราเป็นผู้ถึงกระแสแล้ว,
อวินิปาทธฺมโม -มีอันไม่ตกต่ำอีกเป็นธรรมดา, **นียโต** -เป็นผู้เที่ยงแท้,
สมฺโพธิปรายโน -มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า”.

นี่ประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างนี้แล้ว มันเป็นอย่างนี้ คือไม่ตกนรก
 แน่นอน และก็เป็นผู้เที่ยงแม้ต่อพระนิพพาน มันเกี่ยวพันกันอยู่ว่า พ้นจากเวรภัย
 ทั้ง ๕ ประการ ประกอบด้วยเสตยาปัตติยังคะ ๔ แล้วก็แทงตลอดซึ่งอริยญายธรรม.

เมื่อกล่าวถึง**อริยญายธรรม** คืออะไร? พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า
 “อิห คหปติ อริยสาวโก -ดูก่อนคหบดี! อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ **ปฏิจจสมุ-**
ปาทำเอว สาธุกํ โยนิโส มนสิกรโหติ -ย่อมกระทำในใจ โดยแยบคายด้วยดี
 ซึ่งปฏิจจสมุปบาท นั้นเทียว **อิตติ อิมสุมี สติ อิทั โหติ** -เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้
 ย่อมมี, **อิมสุสุปปาธา อิทั อูปฺปชฺชติ** -เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น, **อิมสุมี**
อสติ อิทั น โหติ -เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, **อิมสุส นิโรธา อิทั นิรุชฺฌติ**
 -เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ย่อมดับ, **ยทิทํ** -นั่นคืออะไรเล่า? **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารธา**
 -นั่นคือสังขารทั้งหลาย ย่อมมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย, **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ**
 -วิญญาณย่อมมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ” เหล่านี้จนตลอดปฏิจจสมุปบาท; แล้ว
 ก็สรุปความว่า “**อยมสุส อริโย ภาโย ปญฺญาเย สุทฺธิวิโจ โหติ สุปฏิวิทฺโต** -ดูก่อน
 คหบดี! นี้แลคืออริยญายธรรม อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดด้วยดีแล้ว”.

ใจความสำคัญมันมีอยู่ที่ว่า **แทงตลอดซึ่งอริยญายธรรม. ญายธรรม**
แปลว่าธรรมเครื่องไป. ไปไหน? คือไปจากทุกข์. ขรวาสาสก็ต้องไป ไม่ใช่
 ไปแต่พระ. ขรวาสาสคนไหนเล่ามันอยากตกนรก? ก็คงจะไม่มีใครต้องการ!

นี่สูตรอย่างนี้ มีอยู่ ๒-๓ แห่ง เนื้อความเหมือนกันหมด แสดงว่า
 ต้องไปพร้อมกับการเว้นจากเวรภัยทั้ง ๕ คือเวรภัยที่เกิดจากปาณาติบาต, อทินนาทาน,
 กาเมสุมิฉฉาจาร, มุสาวาท, สุราเมรัย นี่เวรภัยทั้งหลาย ที่เกิดจากสิ่งทั้ง ๕ นี้
 ต้องไม่มี, แล้วก็มีเชื่อมั่น, ใช้คำว่าเชื่อมั่น, เดี่ยวจะเป็นยึดถือ ต้องมีความ
 เชื่อมั่นที่ถูกต้องแน่นแฟ้น ในพระพุทฺธ ในพระธรรม ในพระสงฆ์, แล้วก็มีศีล
 ที่ดีเตียนตัวเองไม่ได้, แล้วก็แทงตลอดซึ่งอริยญายธรรม; ถ้ามันขาดอยู่อย่างใด
 อย่างหนึ่ง มันไม่ครบที่จะเป็นพระโสดาบัน ในลักษณะอย่างนี้.

ที่นี้เรื่องสำคัญมันก็อยู่ที่อริยญายธรรม คือรู้อิทัปปัจจยตา ที่ว่า :
เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อ
สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ นี่คือหัวใจของ อิทัปปัจจยตา เพราะว่าเมื่อรู้ที่อยู่เห็นอยู่อย่างนี้
 มันไปทำปาณาติบาตไม่ได้ อทินนาทานไม่ได้ กาเมสุมิฉฉาจารก็ไม่ได้ ฯลฯ; แล้วเมื่อ
 รู้อยู่อย่างนี้ มันยังมีศรัทธาแน่นแฟ้น ไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์;
 ผู้ได้รู้อย่างนี้ ผู้ได้ปฏิบัติอย่างนี้ ผู้ได้รับผลอยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่ามันยังมีศรัทธา
 แน่นแฟ้น; ศีลจึงเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า ดีเตียนตนเองก็ไม่ได้.
นี่คืออานิสงส์ของ อิทัปปัจจยตา.

ฟังดูให้ดี ๆ ขรวาสาสจะต้องเว้นจากโทษของเวรภัยทั้ง ๕ ประกอบด้วย
 องค์แห่งความเป็นพระโสดาบัน ทั้งนี้เนื่องอยู่กับการรู้เรื่องอริยญายธรรม คือ
 ปฏิจจสมุปปาท หรือคือ อิทัปปัจจยตา ดังที่กล่าวมาแล้ว.

นี้ขอให้ถือว่า ถ้าเป็นฆราวาสที่ดี เป็นอริยสาวกที่ดี ในพุทธศาสนา ต้องมีความปรารถนาอย่างนี้ คือเพื่อให้ถึงความพ้นที่รับประกันได้ว่านรกสิ้นแล้ว อบายสิ้นแล้ว วัฏฏะสิ้นแล้ว อะไรในทำนองนี้ ด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา. นี้เรียกว่า จะมองกันไปในทางไหน มันก็ไม่พ้นไปจากเรื่อง อิทัปปัจจยตาสำหรับ ฆราวาสผู้ต้องการที่จะเป็นฆราวาสพุทธบริษัทสมบุรณ์แบบ. สูตรที่ยกมาให้ฟังนี้เป็นสูตรที่ตรัสเพื่อฆราวาสโดยตรง ทั้งนี้.

ที่นี่ ก็จะพิจารณากันถึงพระพุทธานุชาตอื่น ๆ ต่อไปอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา คือความรู้เรื่องนี้ที่ทำให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควร ยึดมั่นถือมั่น อย่าลืมเสียว่า เราต้องการความไม่ยึดมั่นถือมั่น **อิทัปปัจจยตา** ช่วยให้เห็นความจริง **จนไม่ยึดมั่นถือมั่น** แล้วสรุปเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

บทสำคัญที่ว่า **สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา** นี้ เราถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ขยายออกเป็นอะไรก็ได้ ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; แล้วมันก็ไม่เกิดโลก ไม่เกิดโคจร ไม่เกิดหลง ไม่ทำบาป ไม่ทำอกุศล ไม่ยึดมั่นในกุศล เพราะมันไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

การที่มันจะมองเห็นว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น มันไม่มี** แวนอันอื่นมาสอง นอกจากแวนคือ **อิทัปปัจจยตา**; ให้คุ้นเคยอยู่กับ อิทัปปัจจยตา ก็ให้เห็นอยู่เสมอว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

ครั้งหนึ่ง มีภิกษุองค์หนึ่ง มาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า **รู้อะไร ที่รู้แล้ว จะละอวิชาเสียได้ และทำวิชาให้เกิดได้?** ภิกษุนั้นมาทูลถามพระพุทธเจ้าอย่างนี้. พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า **“อิธ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน สุตํ โหติ สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยาติ -ดูก่อนภิกษุ! สุตะ (คือสิ่งสดับหรือศึกษาเล่าเรียน**

เรียกว่าสุตะ) ของภิกษุในธรรมวินัยนี้มีอยู่ว่า สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเว-
 สาย - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; เหวญเจตํ
 ภิกฺขุโน สุตํ โหติ สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยาติ -ดูก่อนภิกษุ! ถ้าว่าสุตะ
 ของภิกษุในธรรมวินัยนี้มีอยู่ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแล้วไซ้;
 โส สพุพํ ธมฺมํ อภิชานาติ -ภิกษุนั้น ชื่อว่าย่อมรู้เฉพาะซึ่งธรรมทั้งปวง;
 สพุพํ ธมฺมํ อภิญฺญา สพุพํ ธมฺมํ ปริชานาติ - เพราะรู้เฉพาะซึ่งธรรมทั้งปวง
 ภิกษุนั้นย่อมรู้รอบ รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง; สพุพํ ธมฺมํ ปริญฺญา สพุพนิมิตฺตานิ
 อภฺยโต ปสฺสตี -เพราะรอบรู้ รู้รอบซึ่งธรรมทั้งปวง เถอนั้นย่อมเห็นนิमित
 ทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นประการอื่น”.

ตรงนี้จะไม่เข้าใจคำว่า “ความเป็นโดยประการอื่น” ฉะนั้น ต้องอธิบาย.
 พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อการศึกษาเล่าเรียน สดับตรับฟัง มันมีอยู่ ว่าสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแล้ว ผู้นั้นจะรู้ยิ่งหรือรู้เฉพาะเจาะจงซึ่งธรรมทั้งปวง;
 เพราะรู้เฉพาะเจาะจงซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว จะรอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง; เพราะรอบรู้
 ซึ่งธรรมทั้งปวง เขาจะเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวง “โดยประการอื่น”.

คำว่า โดยประการอื่น นี้ คือ ประการอื่นจากที่คนทั่วไปเขาเห็น;
 จึงใช้คำว่า “อื่น” เฉย ๆ อัญญะโน -โดยประการอื่น; คนทั้งโลกเขาเห็นโดย
 ประการนี้ แต่คนนี้จะเห็นโดยประการอื่น ซึ่งตรงกันข้าม.

คนทั้งโลกที่เป็นปุถุชน ย่อมเห็นตามสายตา รู้สึกคิดนึกของปุถุชน แต่
 คน ๆ นี้จะเป็นโดยประการอื่น จกฺขุ อภฺยโต ปสฺสตี -เห็นจักขุโดยประการอื่น
 ผิดไปจากที่คนอื่นเห็นกัน; รูป อภฺยโต ปสฺสตี -ย่อมเห็นซึ่งรูปทั้งหลาย
 โดยความเป็นประการอื่น ผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน; จกฺขุวิญญฺณํ อภฺยโต
 ปสฺสตี -ย่อมเห็นจักขุวิญญฺณ โดยประการอื่น ผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน;

จกขุสมมุตฺสํ อญฺญโต ปสฺสติ - ย่อมเห็นซึ่งจักขุสัมผัส โดยประการอื่นผิดจาก
ที่คนอื่นเขาเห็นกัน; ยมฺปิ จกขุสมมุตฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ वा
ทุกฺขํ वा อทุกขมสุขํ वा ตมฺปิ อญฺญโต ปสฺสติ - ย่อมเห็นซึ่งเวทนาอันมา
จากจักขุสัมผัสนั้น โดยประการอื่น ผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน.

แล้วพระองค์ก็ตรัสจำแนกไปถึง หมวด เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ,
ธัมมารมณฺ์ ว่าแต่ละอัน ๆ นี้ ผู้นี้เห็นผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน เมื่อมีการศึกษา
มีการปฏิบัติ อิทัปปัจจยตา แล้ว จะเห็นทุกสิ่งผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน. พระบาลี
มีแต่เพียงว่า สพฺพนิमितฺตานิ อญฺญโต ปสฺสติ - ย่อมเห็นซึ่งนิमितทั้งหลาย
ทั้งปวงโดยความเป็นประการอื่น.

ดังนั้น คำว่า “ประการอื่น” ในที่นี้ กินความกว้าง คืออื่นทุกอย่างจาก
ที่คนอื่นเขาเห็นกัน. เราจะเห็นตรงกันข้าม เห็นว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เห็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา. นี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เป็นความรู้ที่ทำให้เราเห็นสิ่งทั้งหลาย
ทั้งปวง ผิดจากที่คนธรรมดาเขาเห็นกัน.

ถ้าเขาไม่บ้า เราก็บ้า, ถ้าเราไม่บ้า เขาก็บ้า; แปลว่าต้องตรงกันข้าม
โดยประการทั้งปวง เพราะเห็น อิทัปปัจจยตา ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย
สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; นี้เรื่องที่เป็นการกล่าวถึงหัวใจของพุทธศาสนา มันมีอยู่อย่างนี้.
รวมความว่า จะเห็นนิमितทั้งหลายทั้งปวง ผิดจากที่พวกอื่นเขาเห็นกัน. นี้แสดง
อานิสงส์ของ อิทัปปัจจยตา ในลักษณะอย่างนี้.

ยังมีข้อความอีกสูตรหนึ่งที่ตรัสแก่ท้าวสักกะ แล้วก็ไปตรัสเล่าให้พระ-
โมคคัลลานะฟัง ขึ้นต้นก็เหมือนกัน คือเห็น อิทัปปัจจยตา แต่แล้วก็จะเกิดอนิจจา-
นุปัสสี, วิราคานุปัสสี, นิโรธานุปัสสี, ปฏินิสสัคคานุปัสสี; เหมือนที่เราอธิบายกัน

ในเรื่องอานาปานสติ แต่วิธีปฏิบัติไม่เหมือนกัน; นี่ก็เรียกว่า เห็นผิดจากที่คนอื่น เขาเห็นด้วยเหมือนกัน **นี่คือ อิทัปปัจจยตา จะทำให้เราเห็นสิ่งต่าง ๆ ผิดจากที่คนธรรมดาเห็น.**

นี่แหละจะเหมาะสำหรับสมาวาส หรือไม่เหมาะก็ขอให้ลองคิดดู. เมื่อสมาวาสนี้ต้องการจะเป็นพุทธบริษัทสมบุรณแบบของพระพุทธเจ้า มันก็เว้นเรื่องนี้ไม่ได้ คือเห็นผิดจากที่คนทั่วไปเห็น; ถ้าเขาไม่บ้าเราก็บ้า; ถ้าเราไม่บ้า เขาก็บ้า เรียกว่า **อัญญะโต ปัสสะติ** -ย่อมเห็นโดยประการอื่นผิดจากที่คนอื่นเขาเห็นกัน; แล้วใครจะบ้าหรือไม่บ้าก็ลองไปคิดดูเอาเอง.

แล้วที่มันยิ่งชัดเข้ามาทุกทีว่า **เราจะมีความรู้ หรือมีแสงสว่าง หรือมีอะไรก็ตาม ที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา นี้ สำหรับจะเป็นอย่างไร สำหรับจะเป็นสมาวาสที่ถูกต้องใจพระพุทธเจ้า.**

ที่นี้ เรื่องที่ ๗ ดูกันต่อไปว่า เพราะเหตุว่าพระพุทธองค์ ได้ทรงมอบโลกุตตรธรรม ให้ไว้เป็นสมบัติแก่คนทุกคน; สูตรนี้ก็น่าสนใจมาก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เอกุการีสูตร เล่ม ๑๓ หน้า ๖๑๔ ทรงสนทนาหรือเรียกว่าแย้งหรือเถียงกันกับพราหมณ์คนหนึ่ง **ท่านทรงถกกับพวกพราหมณ์ว่า บัญญัติเรื่องทรัพย์กันอย่างไร?** พวกพราหมณ์ว่าเขาบัญญัติธนูและศรนี้ ให้เป็นทรัพย์ของกษัตริย์,บัญญัติภิกขาจาร คือสิทธิในการขอให้แก่พวกพราหมณ์, บัญญัติกสิกรรมและโครักษธรรม แก่พวกแพศย์ หรือคนชาวบ้านทั่วไป, บัญญัติเคี้ยวกับไม้คาน ไว้สำหรับพวกศูทร; นี่แสดงวรรณะ ๔ อย่างชัดแจ้ง

ธนูและลูกศร ธนูคือคันธนู ลูกศรหรือลูกธนู นี่คืออาวุธยิงไกลสำหรับสมัยนั้น ยังไม่มีปืน สมัยนี้ได้แก่ปืน หรือเครื่องอาวุธที่จะรบราฆ่าฟันทั้งหลาย

นี้บัญญัติให้เป็นทรัพย์สินของวรรณะกษัตริย์ ให้วรรณะกษัตริย์หากินด้วยทรัพย์สินนี้. ที่นี้ ภิกขุอาจารย์คือสิทธิที่จะขอ มีสิทธิที่จะขอ แล้วไม่ดูถูกว่าเป็นขอทานอย่างนี้ สิทธิอันนี้บัญญัติให้เป็นทรัพย์สินแก่พวกพราหมณ์ พวกครูบาอาจารย์. นี้ยังเลยลามมาถึงภิกษุสามเณรนี้ มีสิทธิที่จะบ้นทบาตอย่างนี้. ที่นี้ บัญญัติการทำไร่นา เลี้ยงโคเลี้ยงควาย ไร่เป็นทรัพย์สินแก่ชาวบ้านทั่วไป คือระดับชาวบ้านชั้นดีทั่วไป. แล้วเคียวกับไม้คาน สำหรับพวกศูทร พวกกรรมกร พวกวรรณะต่ำทราวม. สิ่งนี้ เรียกว่าเคียวนี้ เขาใช้เป็นเครื่องหมายของพวกนี้มาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว แล้วก็ไม้คาน หมายถึงความว่าหาบหามนี้; การเกี่ยวข้าวหรือการตัดหญ้า หรือการหาบหามเป็นทรัพย์สินของพวกคนชั้นต่ำที่สุด.

ที่นี้ พราหมณ์ก็ยกถามเอาบ้างว่า เรื่องทรัพย์สินนี้พระสมณศโธมบัญญัติว่าอย่างไร? “อริย์ โข ปน อหิ พุราหมณ โลกุตตริ ธมฺมํ ปุริสสุส สทฺธนํ ปญฺญเปมิ -ดูก่อนพราหมณ์! **ส่วนเรานี้ บัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐว่าเป็นทรัพย์สินของคนทุกคน**”. ปุริสสุส ในที่นี้แปลว่าคนเฉย ๆ ไม่ใช่แปลว่าผู้ชาย. ผู้ไม่รู้ภาษาบาลี จะเข้าใจคำว่า ปุริสสุส นี้แปลว่าผู้ชายไปเสียหมด. เมื่อพูดถึงว่าคน คนเฉย ๆ คนทั่วไป ก็ใช้คำนี้. “ดูก่อนพราหมณ์! ส่วนเรานี้ บัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐว่าเป็นทรัพย์สินสำหรับคนทุกคน”.

ที่เกี่ยวกับพวกพราหมณ์ ก็ลองเปรียบเทียบดูเถอะว่า พระพุทธเจ้า ท่านเหนือกว่าอย่างไรบ้าง? **ท่านบัญญัติโลกุตตรทรัพย์สินแก่ทุกคน!**

ที่นี้ คนบางคนมาพูดว่า โห้! โลกุตตรธรรมนี้ ไม่จำเป็นแก่ฆราวาส ไม่ใช่สำหรับฆราวาสนี้ ก็แปลว่าเขาไม่รู้จักพระพุทธเจ้า เป็นคนที่ไม่รู้จักพระพุทธเจ้าเลย! พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐ เป็นทรัพย์สิน

สำหรับคน สำหรับคนทั่วไปก็แล้วกัน. **ถ้าใครไม่เป็นคน ก็ไม่ต้อง.** แต่ถ้าใคร
เป็นคนแล้ว คนนั้นจะต้องสนใจกับสิ่งที่เรียกว่า โลกุตตรธรรมอันประเสริฐ. มีคำว่า
อริยํ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ปุริสสุส สทฺธนํ; สัตถนัง แปลว่าทรัพย์ประจำตัว;
มี ส เข้ามาด้วย สทฺธนํ แปลว่าทรัพย์ประจำตัว. **“เราบัญญัติโลกุตตรธรรม
อันประเสริฐเป็นทรัพย์ประจำตัวของคน!”**

นี่มันเป็นข้อที่จะตัดสินลงไปว่า หมดปัญหาทันที เรื่องโลกุตตรธรรม
สำหรับฆราวาส, ควรรู้หรือไม่ควรรู้? จำเป็นหรือไม่จำเป็น? จงเถิดว่ามันเป็น
พุทธประสงค์ ให้คนทุกคนได้รับทรัพย์อันนี้เป็นมรดก.

ลองคิดว่า จะเป็นคนชนิดไหน? หน้าตาอย่างไร? ถ้าไม่ต้องการ
ทรัพย์มรดกที่พระพุทธเจ้าทรงมอบไว้สำหรับคน. อาตมาคิดว่า **“พวกจิตว่าง
อันธพาล”** เท่านั้นแหละที่จะไม่ชอบโลกุตตรทรัพย์นี้. พวก “กามวิปริตวิถการ”
ที่มีอยู่ชุกชุมในกรุงเทพฯ ที่เต็มไปด้วยบาร์ ด้วยไนท์คลับ อะไรนั่น ที่จะไม่ชอบ
โลกุตตรทรัพย์นี้. คนธรรมดาสบายทั่วไป ก็จะต้องยินดีพอใจ ยกมือขึ้นบูชา
รับเอาโลกุตตรทรัพย์นี้เหมือนกับที่ตะกี้ที่ตรัสแก่ัมมทนนอุบาสกว่า **“สุญญตานี้เป็น
ของสำหรับฆราวาส เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน.**

ทีนี้ เมื่อเราต้องการจะได้ทรัพย์สมบัติอันเป็นโลกุตตระนี้ ก็ไม่มียาน-
พาหนะไหน? ไม่มีเครื่องมืออะไร ที่ไหน ที่จะให้ได้ หรือแม้แต่ฟังถูกจนเข้าใจ
เรื่องนี้ นอกจากเครื่องมือ อิทปิัจจยตา. ฉะนั้น ขอให้สนใจเรื่อง อิทปิัจจยตา
ก็จะเป็นการง่าย เป็นการสะดวกตาย **ที่จะได้รับมรดกโลกุตตรธรรมของพระ-
พุทธเจ้า** ที่ทรงมุ่งหมายไว้สำหรับคนทุกคน.

นี่ยิ่งพูดไปเท่าไรก็จะยิ่งเห็นว่า **อิทัปปัจจยตา** ยิ่งจำเป็นแก่**ฆราวาส** ผู้ที่ต้องการจะเป็น**พุทธบริษัทสมบูรณ์แบบ**. อาตมาก็พยายามที่จะสำรวจตรวจสอบ พระพุทธภาษิตทั้งหลายที่เกี่ยวกับฆราวาส เคยคิดจะทำหนังสือ เรียกว่า **ฆราวาส จากพระโอษฐ์** นี่สักเล่มหนึ่ง มันจึงพบเรื่องอย่างนี้มาก จึงนำมาพูดให้ฟังหลวง เผื่อว่าตายเสีย ไม่ได้ทำหนังสือเล่มนั้น แล้วพวกฆราวาสก็จะไม่ค่อยมีโชคดีที่จะได้ฟัง; จึงรีบ ๆ พูดกันเสีย; ดังนั้นอย่าเพื่องวงนอน อย่าเพื่อบื้อหน่าย อย่าเพื่อรำคาญ ทนฟังไปอีกสักหน่อย เพราะมันจะพูดหลายคราวก็ไม่ได้ พูดคราวเดียวก็ต้องพูด ให้หมดทุกเรื่องที่จะพูดได้.

ที่นี้ เรื่องถัดไป ที่อยากจะพูด ก็คือเรื่องที่จะต้อง**เปรียบเทียบความ** **แตกต่างระหว่างฆราวาสเอง กับ ฆราวาสดี**. ฆราวาสเลว ก็จะมุ่งหมายถึงปุถุชน ฆราวาสดี ก็จะมุ่งหมายเอาอริยสาวก.

เมื่อกล่าวถึงพุทธบริษัทที่ดี ที่เป็นฆราวาส พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า **อริยสาวก** แทบทุกกรณี เว้นไว้แต่จะเติมคำว่า “อิธ” เข้ามาด้วย จึงจะหมายถึง ทั้งบรรพชิตและฆราวาส ถ้าไม่ใช้คำว่า “อิธ” เข้ามาด้วย มีอริยสาวกเฉย ๆ แล้ว จะหมายถึงฆราวาสทั้งนั้น สังเกตดูส่วนใหญ่เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ปุถุชนกับอริยสาวกนี้ มันเป็นผู้ที่ควรจะมาจับกันดู ปุถุชนยังไม่ เรียกว่า อริยสาวก เพราะยังดิบ ยังหนา ยังบ้ำบอ ยังอะไรมากเกินไป ไม่พอที่จะ เรียกว่าอริยสาวก. อริยสาวกนั้น อย่างน้อยก็เข้าถึงเขตที่พระพุทธเจ้าท่านทรง ประสงค์ เช่นเป็นพระโสดาบันเป็นต้น หรือกำลังพยายามเพื่อจะเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น เราจะต้องรู้ความแตกต่างระหว่างปุถุชนกับอริยสาวกเสียก่อน.

สพายนสังยุตต์ เล่ม ๑๘ หน้า ๒๕๗ มีพูดเรื่องนี้ไว้ชัด ๆ ง่าย ๆ เพราะ ตรีศกัณฐ์ทั้งหลาย ด้วยการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างปุถุชนกับอริยสาวก

ไว้ว่า เมื่อมีการเสวยเวทนา : **ปุถุชนเสวยเวทนาด้วยกิเลส อริยสาวกเสวยเวทนาด้วยปัญญา.** เวทนานี้ เกิดเป็นประจำวัน แก่ทุกคน ทุกหน ทุกแห่ง เรียกว่า เวทนา. แต่พอเวทนาเกิดขึ้นแล้วปุถุชนเสวยด้วยกิเลส อริยสาวกเสวยด้วยปัญญา มันต่างกันอย่างนี้.

ทำไมมันเป็นอย่างนี้? เพราะอริยสาวกได้ฟัง ได้เรียน ได้รู้เรื่อง อิทปปัจจยตา ได้รู้เรื่อง สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย; ดังนั้นจึงเสวยเวทนาทั้งหลายด้วยปัญญา. ปุถุชนหลับหูหลับตา มันก็เลยเสวยด้วยกิเลส ใช้กิเลสเป็นเครื่องเสวยเวทนา ไม่ได้ใช้ปัญญาเลย เพราะปุถุชนขาดความรู้เรื่อง อิทปปัจจยตา อริยสาวก เต็มไปด้วยความรู้เรื่อง อิทปปัจจยตา อย่างที่กล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้ เป็นองค์ประกอบของความเป็นอริยสาวกนี้; จึงเมื่อเสวยเวทนาทั่วไป มันต่างกันอย่างนี้.

ที่นี้ เมื่อเสวยทุกขเวทนาโดยเฉพาะ เช่นความเจ็บปวด ความไม่ได้ใจอย่างใจ เรียกว่าทุกขเวทนา นั้น ปุถุชนจะเป็นทุกข์ทั้งทางกาย และทางจิต. ส่วน อริยสาวกนี้จะเป็นทุกข์เพียงทางกาย เป็นเพียงผิวกาย หรือไม่เป็นทุกข์เลยแล้วแต่ว่าจะเป็นพระอริยสาวกชั้นไหน. เมื่อคนเราเกิดทุกขเวทนาเจ็บปวดอะไรขึ้นมาทางกายอย่างนี้ ส่วนร่างกายมันก็เจ็บ ถ้าจิตใจมันยึดมั่นถือมั่นว่ากูเจ็บ มันก็เลยเจ็บลึกถึงวิญญาณ ถึงจิตใจด้วย.

ข้อนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสเปรียบอุปมาไว้ ให้เข้าใจได้ง่ายว่า คน ๆ หนึ่ง ถูกยิงด้วยลูกศรดอกหนึ่งแล้วยังถูกยิงตามมาด้วยลูกศรอาบยาพิษอีกดอกหนึ่ง ลูกศรที่แรกคือลูกศรธรรมดา ใช้ไม้แหลม ๆ ยิงเข้าไป แล้วมีลูกศรที่อาบยาพิษร้ายกาจตามมายิงเข้าไปอีกดอกหนึ่ง นี่คือปุถุชน เช่นเจ็บทางกายนี้ เหมือนกับถูกยิงด้วยลูกศรธรรมดา ไม่มียาพิษ แล้วมันไปเกิดความยึดมั่นในทุกขเวทนานั้น มันดันรนไปด้วยตัณหาอุปาทานนั้น มันเจ็บถึงส่วนลึกของวิญญาณ นี้เรียกว่าเหมือนกับลูกศรที่อาบไปด้วยยาพิษ.

ฉะนั้น **ปุถุชนจะถูกลูกศร ๒ ดอกเสมอไป** แล้วดอกหลังอาบยาพิษ, ส่วนอริยสาวก สาวกที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า นั้น เหมือนกับถูกยิงด้วยลูกศรดอกแรก ดอกเดียว คือลูกศรธรรมดา ดึงออกแล้วแผลก็ให้หายได้ มันไม่มียาพิษ คือจิตไม่ได้ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัณหาอุปาทานขึ้นมาในนั้น แล้วบางทีจะเหมือนกับไม่ได้ถูกยิงเลย หรือยิงไม่เข้า เพราะว่าพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดนั้น หมดยุติอุปาทานแล้ว มันไม่มีทุกข์เวทนา หรือมันไม่มีเรื่องถูกยิงเลยก็ได้.

เมื่อมีการเสวยทุกข์เวทนา มันต่างกันอย่างไร ในระหว่างปุถุชนกับอริยสาวก นี้ก็เพราะไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตา อย่างยิ่ง มันจึงถูกยิง ๒ ดอก. ถ้ารู้เรื่องอิทัปปัจจยตา จะถูกยิงแต่ดอกเดียวแล้วก็ไม่มียาพิษ หรือว่ายังไม่ถูกเลย ยิงไม่เข้าเลย.

ยังมีความแตกต่างที่จะต้องเปรียบเทียบกันต่อไปอีก อย่างหนึ่ง ก็คือว่า **ปุถุชนเมื่อเสวยทุกข์เวทนา มันเกิดปฏิฆานุสัยเพิ่ม ส่วนอริยสาวกนั้นไม่เกิด; ปุถุชนเมื่อเสวยสุขเวทนา มันเกิดราคานุสัยเพิ่ม; ปุถุชนเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา มันเกิดอวิชชานุสัยเพิ่ม; ส่วนอริยสาวกไม่เกิดอนุสัยใด ๆ เลย.**

อนุสัย มีอยู่ ๓ ชนิด คือราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัย. เมื่อเราขัดเคืองในทุกขเวทนา มันเพิ่มปฏิฆานุสัย อนุสัยแห่งความเกลียดชัง โกรธแค้น ขัดเคืองนี้; เมื่อเสวยทุกข์เวทนา มันเพิ่มราคานุสัย อนุสัยที่ให้อำนาจให้โลก; และเมื่อมันเป็นอทุกขมสุขเวทนา มันเพิ่มอวิชชานุสัย คือความสงสัย ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจความสงสัย. ปุถุชนจะเกิดอนุสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทุก ๆ เวทนา. ส่วนอริยสาวกจะไม่เกิด เพราะว่ามีความรู้สำหรับป้องกัน คือความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

มันไม่เป็นเวทนาไปได้ มันไม่เป็นทุกข์ เป็นสุข เป็นอทุกขมสุข หรืออะไรไปได้ มันเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา. **อิทัปปัจจยตา ทำให้ไม่รู้สึกรู้ว่าสุข**

หรือทุกข์ นี้เป็นของตรงกันข้ามที่เป็นคู่ เป็นของหลอกหลวง. นี้ปุณฺณกับอริยสาวก มันต่างกันอย่างนี้.

สิ่งที่ว่ามานี้ **มันอยู่ในวิสัยที่จะปฏิบัติได้หรือไม่ได้?** ขอให้ลองคิดดู มันควรหรือไม่ควรที่จะมีความรู้อย่างนี้ มันอาจหรือไม่อาจที่จะมีความรู้อย่างนี้ มันต้องสนใจหรือไม่ต้องสนใจในความรู้ข้อนี้ คืออิทัปปัจจยตา ที่ว่ามันทำให้ผิดแผกแตกต่างไปจากคนธรรมดา เหมือนที่ว่ามาเมื่อตะกี้นี้ จะรู้สึกโดยประการอื่น, จะคิดนึกโดยประการอื่น, จะกระทำโดยประการอื่น ไม่เหมือนกับคนธรรมดา.

ถ้าใครต้องการความก้าวหน้าของความเป็นมนุษย์ แม้แต่ฆราวาสนี้ก็ต้องสนใจ เรื่อง อิทัปปัจจยตาเรื่องอะไร ๆ ก็เรื่องจะมารวมอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นอาวุธ เป็นเครื่องมือ ที่จะต้องใช้.

หัวข้อต่อไป ที่อยากจะให้ได้ทราบ ก็คือว่า **ฆราวาสนี้ควรจะสนใจอะไรกันบ้าง?** เกี่ยวกับเรื่องนี้มันแปลกอยู่ คือว่าได้สำรวจดูในพระสูตรทั้งหลาย ในสังยุตตนิกายโดยเฉพาะเท่าที่ผ่านสายตา ก็มีแต่พบว่า **ผู้ที่มาทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องทิวฐฐธรรมนิพพาน คือนิพพานกันที่นี้เดี๋ยวนี้ มีแต่ฆราวาสทั้งนั้นไม่เคยมีที่พบเป็นบรรพชิตเลย** ทำไมเป็นอย่างนี้ก็ไม่ทราบ ว่าผู้ที่มาทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องทิวฐฐธรรมนิพพาน นิพพานในทิวฐฐธรรม คือในชาตินี้ ในทันตาเห็นนี้ มันมีแต่ฆราวาสทั้งนั้น.

ในสังยุตตนิกาย ในสูตรที่ ๕ ของโลกกามคุณวรรคที่ ๒ ทำวสัฏกะ เป็นผู้มาถามว่า อะไรเป็นทิวฐฐธรรมนิพพาน? ในสูตรที่ ๖ ปัญจสิงขร นักดนตรี เทวดานักดนตรี มาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นทิวฐฐธรรมนิพพาน? ทำวสัฏกะ

หรือเทวดานี้ เป็นฆราวาสนะ; อย่าเข้าใจว่า ไม่เป็นฆราวาสนะ. พระอินทร์ หรือทำวสัฏกะนั้นเป็นฆราวาส ปัญจสิงขรนี้ ก็เป็นฆราวาส.

ในสูตรที่ ๑ คหบดีวรรค อุกคคหบดีชาวเมืองเวสาลี มาทูลถามเรื่อง การบรรลุนิพพาน? สูตรที่ ๒ ของวรรคนั้น อุกคคหบดี ชาวบ้าน หัตถิคาม เมืองเวสาลี มาทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องการบรรลุนิพพาน?

สูตรที่ ๓ ของวรรคนั้น คหบดีชื่ออุบาลี ชาวเมืองนาลันทา ก็มาทูลถาม พระพุทธเจ้าเรื่องการบรรลุนิพพาน?

ในสูตรที่ ๕ แห่งวรรคนั้น คหบดีชื่อโสณะ อยู่ใกล้ ๆ กรุงราชคฤห์ มาทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องการบรรลุนิพพาน?

สูตรที่ ๘ แห่งวรรคนั้น นกุลปีตาคหบดี เมื่อสูงมารคิระ ก็มาทูลถาม พระพุทธเจ้าเรื่องการบรรลุนิพพาน?

ไม่พบว่าบรรชิต ภิกษุองค์ใดองค์หนึ่ง มาทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่อง การบรรลุนิพพาน? ยังไม่เคยพบ แล้วก็เลยรู้สึกแปลก ว่าทำไมมันจึงเป็น อย่างนี้? หรือว่าพระนี่ไปสนใจอะไรกันในรูปแบบไหน จึงไม่สนใจเรื่องนิพพานที่นี้ และเดี๋ยวนี้ เหมือนฆราวาสเหล่านี้? เรื่องนั้นมันยังไม่ต้องวินิจฉัย ยกไว้ก่อนก็ได้.

แต่จะวินิจฉัยตรงที่ว่า ทำไมมันจึงมีฆราวาสล้วน? และยิ่งกว่านั้นก็ว่า **ทำไมฆราวาสจึงสนใจเรื่องนิพพาน?** ฆราวาสเดี๋ยวนี้สนใจนิพพาน- นิพพานกันหรือเปล่า? สนใจนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้กันหรือเปล่า? ปัญหาสำคัญ มันอยู่ตรงนี้เอง.

คำโต้ตอบก็เหมือนกันทุกสูตรเลย “โก อนุ โข ภนุเต เหตุ โโก
 ปจฺจโย เยน มิธกฺจฺเจ สตุตา ทิฏฺฐเ ว ธมฺเม โน ปรีนิพฺพานนฺติ - ข้าแต่
 พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ที่สัตว์
 ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิวฏฐธรรม?” นี้คำถามที่ว่า “ไม่”
 แล้วคำถามที่ ๒ ว่า เหตุปัจจัยที่ปรินิพพานในทิวฏฐธรรม; ถ้าถามทั้ง ๒ ฝ่ายก็คือ
 เหตุไรจึงไม่ เหตุไรจึงมี นิพพานในทิวฏฐธรรม.

ที่ตรัสแก้ทำวสัฏกะหรือใคร ๆ ก็เหมือนกันทั้งนั้น มันเพียงแต่ออกชื่อ
 ทักผิดกัน; ว่า “สนฺติ จ โข เทวานมิหนฺต - คู่ก่อนท่านเทวานมินทะ!
 จกฺขุวิญญเญยฺยา รุปา อิกฺขฺจา กนฺตา มนาปา ปิยฺรูปา กามฺปสฺสญฺหิตา รชฺนียา
 -รูปารมณทั้งหลาย อันรู้ได้ด้วยจักขุ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ปรารถนา เป็นที่
 อิ่มเอิบใจ มีรูปนารัก เป็นที่ตั้งแห่งกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด; ตณฺเฏ
 ภิกฺขุ อภินนฺทติ อภิวทติ อชฺโฆสฺสาย ติฏฺฐติ -ถ้าภิกษุผลิตเพลินเฉพาะพรา
 วรรเสริญเฉพาะ หมกมุ่นมัวเมาอยู่ ซึ่งรูปารมณนั้น แล้วไซ้; ตสฺส ตํ
 อภินนฺทโต อภิวทโต อชฺโฆสฺสาย ติฏฺฐโต -เมื่อผลิตเพลินเฉพาะอยู่ พรา
 วรรเสริญ มัวเมาอยู่ เช่นนั้น; ตํ นิสฺสํ วิญญฺณํ ใหฺติ -วิญญาณของเขา
 นั้นเป็นวิญญาณที่กิเลสอาศัยแล้ว; ตตฺถปาทานํ -วิญญาณนั้น ชื่อว่าอุปาทาน.
 สอุปาทานโน เทวานมิหนฺต ภิกฺขุ โน ปรีนิพฺพายติ -คู่ก่อนเทวานมินทะ!
 ผู้ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน; ฯลฯ นี้แหละคือเหตุ
 นี้แหละคือปัจจัย ที่สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิวฏฐธรรม.”

นัยตรงกันข้ามมันก็คือว่า “ไม่” ไม่ผลิตเพลินเฉพาะ ไม่พรา
 วรร เสริญเฉพาะ ไม่หมกมุ่นมัวเมาในรูปารมณอย่างนั้น มันก็นิพพานในทิวฏฐธรรม.
 พุดเป็น ๒ ฝ่าย ตรงกันข้าม.

เมื่อพูดถึงรูปแล้ว ก็พูดถึงเสียง, ถึงกลิ่น, ถึงรส, ถึงโผฏฐัพพะ, ถึงธรรมารมณ์ ไปครบทั้ง ๖ อย่าง. ใจความสำคัญ มันก็มีอยู่ที่ว่า อภินนุทติ-เพลินเฉพาะ เพลินยิ่ง; อภิวทติ -พรั้าสรรเสริญออกปากอยู่เรื่อย. นี่แสดงว่า มันจับใจถึงกับพูดออกมาทางปาก สวยไวย! อร่อยไวย! สนุกไวย! อย่างนี้เขาเรียกว่า พรั้าพูดอยู่แต่อย่างนั้น. สำหรับ อชฺโฆสหาย ติฏฺฐติ คือหมกจมอยู่ในนั้น ในความรู้สึกอันนั้น. ๓ อย่างเท่านั้นเอง มันไม่มีอะไรมาก. เพราะเพลินเพลิน ก็พรั้าสรรเสริญ ก็เมาหมกอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ใคร่ ที่รัก ที่พอใจ ที่น่ารัก ที่เป็นที่ยกย่องแห่งความรู้สึกของกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด.

นี่มันมีสิ่งที่น่าคิด ก็อยู่ที่ว่า **สิ่งเหล่านี้มันยากเกินกว่าฆราวาสจะรู้สึกหรือ?** ผู้ถามทั้ง ๗ คนนี้เป็นฆราวาสทั้งนั้น.

ที่นี้ **การที่ว่าจะไม่เพลินเพลิน จะไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมาหมกนั้น จะทำได้อย่างไร?** ตอบอย่างกำปั้นทุบดิน ตอบอย่างไม่มีผิดอย่างเดียวกันอีกว่า เมื่อเห็นอยู่ความเป็น อิทัปปัจจยตา แล้วมันเกิด ๓ อย่างนี้ไม่ได้ ไม่เพลินเพลิน, ไม่พรั้าสรรเสริญ, ไม่เมาหมก. นี่ อิทัปปัจจยตา จะช่วยไม่ให้เกิดอาการอย่างนี้ แล้วมันก็เป็นนิพพานในทิวฐธรรม. นิพพานในทิวฐธรรมนี้ มิได้หมายความว่า นิพพานเด็ดขาดสิ้นเชิงจนเป็นอนุปาติเสสะไปเสียหมด; แต่หมายถึงนิพพานที่มีความหมายคล้ายกันอย่างนั้น; แล้วก็ได้ทันที ที่นี้และเดี๋ยวนี้.

สรุปความขึ้นมาได้ว่า **เมื่อจิตของเราปกติ ไม่เพลินเพลิน, ไม่พรั้าสรรเสริญ, ไม่เมาหมกในอารมณ์, มีลักษณะอย่างนี้แล้ว เมื่อนั้นเป็นทิวฐธรรมนิพพานทันควัน ที่นั้นและเดี๋ยวนี้. ตั้งหน้าระวังอย่างเดียว รักษาไว้อย่างเดียว: อย่าให้ อภินนุทติ อภิวทติ อชฺโฆสหาย ติฏฺฐติ; คือไม่เพลินเพลินเฉพาะ, ไม่**

พราศรรเสริญ (คือหัวใจมันฐา เรียกว่าพราศรรเสริญ), แล้วก็ไม่สยบมัวเมาอยู่ได้รสอำนาจของอารมณ์เหล่านั้น; เมื่อนั้นเป็นทิวฐธรรมนิพพาน.

ตามความรู้สึกของอาตมาเห็นว่า **พอเหมาะพอดีแล้วสำหรับฆราวาส** สำหรับนิพพานชนิดนี้ และเมื่อทำต่อไปเรื่อย ๆ ๆ มันก็ค่อยหมดกิเลสไปตามลำดับจนกระทั่งเป็นอนุปาติเสสนิพพาน แท้จริงได้.

ดังนั้น เรามีทิวฐธรรมนิพพาน นิพพานที่นี้ เดียวนี้ **ชั่วคราว** ทันอกทันใจ ทันปากว่า ตาเห็นนี้ กันเสียที่ก่อนเถอะ โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่ว่า: ไม่เพิลิดเพิลิน, ไม่พราศรรเสริญ, ไม่เมาหมกนี้; เท่าที่เราจะทำได้. เราทำได้เท่าไร ก็จะมีความเป็นนิพพานเท่านั้น นี่ก็สำเร็จได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา.

นี่ขอให้ฟังดูให้ดี ๆ แล้วก็อย่าได้ถึงกับเห็นไปว่าอาตมาโฆษณาอิทัปปัจจยตา เกินขอบเขตไปแล้ว. **นี่ว่าตามที่มีอยู่จริงในพระบาลี เป็นพุทธบริษัท** **ทั้งที่ต้องคุ้นเคยกับ อิทัปปัจจยตา เพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่น.** ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้ ขอให้ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะ หรือเป็น **“เครื่องหมายติดหน้าหมวก”** ของผู้ที่เป็นพุทธบริษัท. ผู้ที่เป็นพุทธบริษัทหรือเป็นอริยสาวก ต้องคุ้นเคยกับเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น.

พระพุทธานุชาตินี้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่นิโครธาราม ในเมืองกบิลพัสดุ์ รัตนสังยุตต์ เล่มที่ ๑๗ หน้า๑๑๔ พระพุทธเจ้าตรัสว่า **“ตตฺร ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสาวโก อิติ ปฏิสบฺบิจฺจติ -ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า อตฺถิ นฺุ โข ตํ กิณฺุจ โลกสมฺมึ ยมฺหํ อฺปาติยมาโน**

นวชุชวา อนุสฺ - ในโลกนี้มีอะไร ๆ บ้างไหม ที่เมื่อเราเข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะไม่เป็นโทษแก่เรา? ว่าในโลกนี้มีอะไร ๆ บ้างไหมที่เราไปยึดมั่นถือมั่นเข้าแล้ว จะไม่มีโทษแก่เรา? พระพุทธเจ้าท่านสอนให้พิจารณาอย่างนี้อยู่เสมอว่า ในโลกนี้มีอะไรบ้างไหม ที่เราเข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้วจะไม่เป็นโทษแก่เรา?

“โส เอวํ ปชานาติ - อริยสาวกนํ ยมํรํชํชํดํอย่างนี้ว่า นตฺถิ นุชฺชํ ติ กิณฺณํ จิ โลกํสุมํ ยมํหํ อูปาทิยมาโน นวชุชวา อสุสฺ - ในโลกนี้ไม่มีอะไร ๆ ที่เราเข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะไม่มีโทษแก่เรา”; นี่คือนิพจน์ที่อริยสาวกหรือพุทธบริษัท จะต้องพิจารณาแล้วรู้, คือพิจารณาอย่างนี้ แล้วรู้อย่างนี้.

“โส เอวํ ปชานาติ - อริยสาวกนํ ยมํรํชํชํดํอย่างนี้ว่า อหญจ รุปนญเณว อูปาทิยมาโน อูปาทิเยยฺยํ - ถ้าเรายึดมั่นถือมั่นรูป; ตสุส เม อสุส อูปาทานปจฺจยา ภโว - ภัยย่อมเกิดขึ้นแก่เรานั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย; ภวปจฺจยา ชาติ - เพราะภพเป็นปัจจัย ชาตีย่อมมี; ชาติปจฺจยา ชรามรณํ - เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะย่อมมี; โสภปริเทวํทุกฺขทโหมนสุสุปายาสา สมฺภเวยฺยํ - โสภะ ปริเทวะ ทุกฺขะ ทโหมนํส อูปายาสํ ทังหฺลายนํ จะพินฺนํ; เอวเมตสุส เกวลสุสํ ทุกฺขทฺทนุสสุสํ สมฺภทโย อสุส - กองทุกข์ทั้งหลายทั้งสิ้น ก่อขึ้นมา ด้วยอาการอย่างนี้”.

บทมนต์ที่สำคัญที่สุด ก็คือว่า นตฺถิ นุชฺชํ ติ กิณฺณํ จิ โลกํสุมํ ยมํหํ อูปาทิยมาโน นวชุชวา อสุสฺ - ไม่มีอะไร ๆ ในโลกนี้ ที่เราเข้าไปยึดถือแล้ว จะไม่มีโทษ; นี่เป็นพุทธภาษิตที่ตรัสว่า ถ้าเป็นอริยสาวกจริง เป็นพุทธบริษัทจริง จะต้องมีความเห็นอย่างนี้ แล้วก็มี การพิจารณาอยู่อย่างนี้; ให้เห็นในรูปก็อย่างนี้

ในเวทณาก็อย่างนี้ ในสัญญาาก็อย่างนี้ ในสังขารก็อย่างนี้ ในวิญญาณก็อย่างนี้ เมื่อไปยึดมั่นสิ่งใดเข้า ก็จะเป็นภพขึ้นมาจากความยึดมั่นถือมั่นนั้น.

ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดเข้า สิ่งที่เราเรียกว่าภพ คือความเป็นตัวเป็นตน เป็นฉัน เป็นอะไรนั้น จะเกิดขึ้นเพราะอุปาทานนั้น; เพราะภพนั้น จะเกิดชาติ; เพราะชาตินั้น จะเกิดชรามรณะ และกองทุกข์ทั้งปวง.

หมายความว่า อยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง จะเกิดขึ้นในจิตใจ เนื่องด้วยชาติชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส. **เอามานึกมาคิดก็เป็นทุกข์ได้** ไม่ต้องมีความจริงเกิดขึ้น มันก็รู้สึกหวั่นกลัวหวาดเกรงล่วงหน้า วิตกกังวลได้ เกี่ยวกับชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส; นี่เป็นอย่างนี้.

พระวาสควรดูให้ดีกว่า **อริยสาวกในที่นี้ถึงถึงพระวาส หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ทั้งบรรพชิตทั้งพระวาส.** เพราะคำว่า “อริยสาวโก” เฉย ๆ อย่างนี้ ถึงถึงพระวาส ชั้นดีทั่วไป; เพราะพระวาสจะมีความหมายเป็นคนทั่วไป, ยิ่งกว่า ภิกษุ, ยิ่งกว่าภิกษุสามเณร.

คนชั้นดีทั่วไปต้องมีความรู้สึกอยู่ตลอดเวลา ว่าไม่มีสิ่งใดในโลกที่ยึดถือเข้าแล้ว จะไม่มีโทษนั้น.

ที่นี่จะไม่ยึดถือได้อย่างไร? ก็หันไปหา อิทัปปัจจยตา ที่เป็นเสมือนยาสารพัดนึกแก้โรคอะไรได้หมดนี้; หรือหมอสารพัดอย่าง รักษาโรคอะไรได้หมดคือ อิทัปปัจจยตา. นี่เรื่องที่ว่าพระวาสจะต้องสนใจ จะต้องเรียนรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มันเป็นอย่างนี้.

เอาละ ที่นี้มันก็เลยเวลาไปบ้างแล้ว อาตมาคิดว่าไม่อยากพูดอีกครั้งละ เพราะโปรแกรมมันมีจำกัด พูดเรื่อย ๆ ไป ใครทนไม่ไหวกลับไปก่อนก็ได้.

หัวข้อที่จะพูดต่อไปนี้ คือว่า การเห็น อิทัปปัจจยตา นั้นคือเห็นธรรม.
 พระพุทธเจ้าตรัสว่า เห็น อิทัปปัจจยตา คือเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น
 เห็นตถาคต; ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็น
 ปฏิจฺจสมุปฺบาท.

เรื่องนี้ตรัสผ่านทางพระสารีบุตรก็ได้; ที่เป็นพุทธภาษิตโดยตรงก็มี
 ข้อความตรงกัน “โย ปฏิจฺจสมุปฺบาทํ ปสฺสตี - ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท;
 โส ธมฺมํ ปสฺสตี - ผู้นั้นเห็นธรรม; โย ธมฺมํ ปสฺสตี - ผู้ใดเห็นธรรม;
 โส ปฏิจฺจสมุปฺบาทํ ปสฺสตี - ผู้นั้นเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท”.

สรุปใจความสั้น ๆ ว่า พระสารีบุตรยืนยันว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว
 ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท ผู้นั้น
 เห็นธรรม. ข้อนี้ขอให้ไปดูมหาหัตถิปโทปมสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก.

ที่อาตมาเอาเรื่องนี้มาพูดก็เพราะว่า การมองเห็น อิทัปปัจจยตา นั้น
 มันเท่ากับการมองเห็นพระพุทธเจ้า. ที่นี้ อุบาสกอุบาสิกาคนไหน ที่ไม่อยากจะเห็น
 พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสว่าท่านนิพพานไปแล้วสูญหาย แต่มี
 “พระพุทธเจ้าที่จะอยู่กับพวกเธอทั้งหลาย” คือพระธรรมวินัยที่ได้ตรัสไว้.

และในสูตรอื่นก็ยังมีที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น
 เห็นเรา; ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”. แต่ในสูตรนี้ตรัสว่า “ผู้ใดเห็น
 ธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท; ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท ผู้นั้นเห็นธรรม”
 ก็หมายความว่า การเห็นธรรมนั้นคือการเห็นปฏิจฺจสมุปฺบาท เห็นปฏิจฺจสมุปฺบาทนั้น

คือเห็น อิททัปปัจจยตา เพราะเป็นคำเดียวกัน ใช้แทนกัน. ฉะนั้นผู้ใด
เห็นอิทัปปัจจยตา ผู้นั้นเห็นพระพุทธเจ้า; เป็นพระพุทธเจ้าที่ไม่รู้จักสถาปบุญ
พระพุทธเจ้าพระองค์จริง.

ฆราวาสก็มีโอกาสที่จะเห็นพระพุทธเจ้าจริงได้ ด้วยการเห็น อิทัปปัจจยตา.
ธรรมะหรือการเห็นธรรมนี้ มันไม่มีเป็นฆราวาส ไม่มีเป็นบรรพชิต. ธรรมะนี้
ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่ฆราวาส ไม่ใช่บรรพชิต. ธรรมะ ต้องเป็นธรรมะ
เสมอ.

ถ้าผู้ใดเห็นธรรมชนิดนี้แล้ว ผู้นั้นก็พลอยเป็นไม่ใช่ฆราวาส ไม่ใช่
บรรพชิต ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย อะไรไปด้วย. ฉะนั้น ก็ลองพยายามดู; ความ
เห็น อิทัปปัจจยตา ทำให้เป็นอย่างนี้. นี่ก็แสดงว่า มันเป็นเหตุผลอันหนึ่งที่
อิทัปปัจจยตา เป็นสิ่งที่ควรรู้และปฏิบัติสำหรับฆราวาสทั้งหลาย.

ที่นี้ ก็มาถึงที่ปลีกย่อยออกไป คือคำว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติโน - ผู้ปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม : ถ้าอยากเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือธัมมานุ
ธัมมะปะฏิบันโนแล้ว ก็จงปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด
ในอาการของปฏิจสุมุปปาท.

ปฏิจสุมุปปาท มีอาการ ๑๑ อาการ คือชรามรณะ นี้อาการหนึ่ง
ชาติ, ภพ, แล้วก็อุปาทาน แล้วก็ตัณหา แล้วก็เวทนา แล้วก็สัมผัสผัสสะ แล้วก็
อายตนะ แล้วก็นามรูป แล้วก็วิญญูญาณ แล้วก็สังขาร แล้วก็อวิชชา ; ๑๑ อย่างนี้ แต่
ละอย่าง ๆ เรียกว่าอาการของปฏิจสุมุปปาท. ให้พิจารณาอาการของปฏิจสุมุปปาท
ทุก ๆ อย่างแล้วก็ให้เห็น เพื่อเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ; แล้วก็ปฏิบัติ
เพื่อให้มันเบื่อหน่าย ให้มันคลายกำหนด ให้มันดับเสีย ซึ่งอาการของปฏิจสุมุปปาท
ทุก ๆ อย่างเหล่านั้น.

ธมฺมานุสฺสมปฺปฏิปฺนฺโน ภิกฺขุติ อลํ วจฺนํ - ผู้ปฏิบัติธรรมสมควร
 แก่ธรรมอย่างนี้ นี้เรียกว่าพอที่จะเรียกว่า เป็นภิกษุ. **การปฏิบัติธรรมสมควร
 แก่ธรรม.** ก็คือ อิทัปปัจจยตา แต่ละอาการถูกพิจารณาเห็น โดยความเป็นของน่า
 เปื่อหน่ายคล้ายกำหนด.

ถ้าผู้ใดอยากจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ไม่ต้องวิ่งไปที่ไหน
 ให้ลำบาก; **ให้เจาะจงลงที่ อิทัปปัจจยตา** โดยเฉพาะ ที่เป็นเรื่องปฏิจฺจสมฺปทา
 ๑๑ อาการ. ดูแต่ละอาการว่า แหม! มันน่าเบื่อหน่าย. เรื่องนี้ตรัสแก่ภิกษุองค์ใด
 องค์หนึ่ง ในสังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ หน้า ๒๒.

ที่นี้ ที่น่าสนใจต่อไปอีกก็คือ **ปฏิจฺจสมฺปทา** เป็นเงื่อนต้นของ
พรหมจรรย์. มันมีหลาย ๆ คนนักที่พูดว่า **ไม่รู้จะตั้งต้นที่ไหน?** และโดยข้อเท็จจริง
 เขาก็เวียนหัว **ไม่รู้ว่าจะตั้งต้นที่ตรงไหน?** แต่ละคนมาถามอาตมา; **นี้จับได้เลยว่า
 ไม่รู้ว่าต้นอยู่ที่ไหน? ปลายอยู่ที่ไหน? หัวอยู่ที่ไหน? ท้ายอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้?**

ปัญหาที่เอามาถาม แสดงให้เห็นว่า คนเหล่านั้นไม่รู้ว่าจะหัวท้าย ต้นปลาย
 ของพรหมจรรย์มันอยู่ที่ไหน? **นี้ก็ขอให้ถือเป็นหลักเสียเลย** โดยอาศัยพุทธภาษิตว่า
ปฏิจฺจสมฺปทานั้น เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์, **เงื่อนต้นแห่งพรหมจรรย์นี้**
เรียกว่า อาทิพรหมจรรย์ เรียกสั้น ๆ อย่างนี้ เป็นบาลีก็ว่า อทิพรหมจริยโก
ธมฺมปริยาโย - ธรรมะปริยายนี้ เป็นอาทิพรหมจรรย์ คือเป็นเงื่อนต้นแห่ง
 พรหมจรรย์.

เรื่องนี้เคยเล่าให้ฟังแล้วว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ลำพังพระองค์เดียว
 จะอะไรขึ้นมาก็ไม่ทราบ ทรงเปล่งพระวาจาออกมา เหมือนกับเรานั่งอยู่เฉย ๆ
 แล้วร้องเพลงเล่น; ว่า อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารํ; สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ; ฯลฯ

ทรงขึ้นต้นด้วยคำว่า จกฺขุณฺจ ปฏิจฺจ รุเป จ อฺปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญานํ;
 ตินฺนุณฺ สกฺคติ ผสฺสโต ฯลฯ เรื่อยไปจนเต็มปฏิจจสมุปบาท คือเรื่องปฏิจจสมุปบาท
 นี้เอง พระพุทธเจ้าทรงเอามา “ร้อง” (?) ใช้คำว่าอะไรดี จึงจะไม่เป็นการลบหลู่
 พระพุทธเจ้า; คือเหมือนอย่างคนหนุ่มสาวนั่งอยู่คนเดียว ร้องเพลงเล่น
 อย่างนั้นแหละ; พระพุทธเจ้าก็ทรงทำอย่างนี้; แต่ว่า “เพลง” นั้นคือปฏิจจสมุปบาท
 หรืออิทัปปัจจยตา.

ภิกษุองค์หนึ่งได้ยินเข้า เลยแอบมาฟัง แอบฟังอยู่ข้างหลัง ไม่ให้
 พระพุทธเจ้าเห็น จนพระพุทธเจ้าท่านเลื้อบไปเห็น เข้า! จับตัวมา ว่ามานี้!
 มานี้! แล้วก็ตรัสว่า อุกฺคณฺหาหิ ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ ฅมฺมปริยาโย -ดูก่อนภิกษุ!
 เธอจงถือเอาซึ่งธรรมปริยาโยนี้; ปริยาปุณาหิ ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ ฅมฺมปริยาโย
 -ดูก่อนภิกษุ! เธอจงเล่าเรียนซึ่งธรรมปริยาโยนี้; ธาเวหิ ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ
 ฅมฺมปริยาโย -ดูก่อนภิกษุ! เธอจงทรงไว้ จำไว้ ซึ่งธรรมปริยาโยนี้; อตฺถ
 สณฺหิตายํ ภิกฺขุ ฅมฺมปริยาโย อาทิจฺจหฺมจฺริยโก -ดูก่อนภิกษุ! ธรรมปริยาโยนี้
 ประกอบไปด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นแห่งพรหมจรรย์.

จงฟังคำนี้ให้ดีกว่า **เงื่อนต้นแห่งพรหมจรรย์ ถ้าจึงเงื่อนต้นไม่ถูก
 มันก็ทำไม่ถูก** เหมือนกับว่าไม่ได้เอาเมล็ดพืชเพาะลงไปในดิน มันจะงอกขึ้นมา
 ได้อย่างไร? เราต้องตั้งต้นที่ถูกต้องอย่างนี้ คือจงศึกษาปฏิจจสมุปบาท หรือ
 อิทัปปัจจยตา ให้รู้ว่ามันเป็นอย่างนี้ ๆ แล้วพรหมจรรย์ของเราจะตั้งต้น ทั้งใน
 ทางปริยัติทั้งในทางปฏิบัติ.

พรหมจรรย์ปริยัติ เขาก็เรียกว่า ปริยัติพรหมจรรย์ คือเล่าเรียนก็ต้อง
 ตั้งต้นด้วยอันนี้; **พรหมจรรย์ในทางปฏิบัติ** ก็เรียกว่า ปฏิบัติพรหมจรรย์ คือ
 ลงมือปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติอันนี้; แล้วส่วนปฏิเวธนั้นมันเป็นผลจากการปฏิบัติเรื่องนี้.

นี่ขอให้ถือเอา อิทัปปัจจยตา เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ ในการเล่าเรียน และการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา.

นิทานสังยุตต์ เล่ม ๑๖ หน้า ๙๐ แสดงเงื่อนไขของพรหมจรรย์ไว้ด้วยเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งได้พูดแล้วพูดเล่า อธิบายแล้วอธิบายเล่าว่า มันเป็นกฎของกฎทั้งหลาย แม้แต่กฎของวิทยาศาสตร์ แม้แต่กฎอะไรก็ตาม ก็คือ อิทัปปัจจยตา. แล้วอันนี้ก็กลายเป็นเงื่อนไข หรือจุดตั้งต้น ที่เราจะต้องศึกษา เล่าเรียน และปฏิบัติในพระพุทธศาสนา.

ข้อต่อไป ในชื่ออันไพเราะว่า อริยญายธรรม คือ ปฏิจจสมุปบาท นั้นมันก็คือสูตรที่เอามาเล่าแล้วว่า อริยสาวกจะต้องพ้นจากเวรภัยทั้ง ๕ แล้วก็มีโศกปัตตียังคะ ๔ แล้วก็มีอริยญายธรรม หรือพูดอีกทีก็คือ ให้รู้ว่า อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท นี้เป็น อริยญายธรรม.

ญายธรรม แปลว่า ธรรมเครื่องไป หรือเครื่องพาสัตว์ไปให้พ้น; อริยะ แปลว่า อันประเสริฐ. ธรรมที่จะเป็นเครื่องไปเอง หรือพาสัตว์ไปให้พ้น นี้คืออิทัปปัจจยตา; ไม่มีคำอื่น; หรือถ้าจะเรียกชื่ออย่างอื่น ก็ไม่ใช่คำอื่น มันก็เป็นคำนี้; คือรู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในลักษณะที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ นั่นแหละมันจึงจะหลุดออกไป หรือพาไปได้; เป็นสูตรที่ตรัสแก่นาถปิณฑิกคหบดี สูตรเดียวกันกับที่เล่าแล้วก่อนหน้านี้; (ดูหน้า ๒๙๗).

อิทัปปัจจยตา นี้เป็นมัชฌิมาปฏิปทา. เรื่อง “มัชฌิมาปฏิปทา” ขอให้จำใส่ใจไว้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา. พุทธศาสนา เป็นสายกลาง ไม่เอียงซ้ายเอียงขวา ไม่ไปทางโน้นทางนี้ อยู่ตรงกลาง เป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

มีพระบาลีตรัสไว้ว่า ปฏิจจสมุเปบาทฝายที่ให้เกิดทุกข์ อวิชชปจฺจยา
สงฺขารฯลฯ ที่เรียกว่า สมุทยาวาร; นี่เป็นมิจฉาปฏิปทา.

ส่วนที่ว่า อวิชชา เตวฺว อเสสวโรคา นิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขาร
นิโรธา วิญญานนิโรโธ ฯลฯ ที่เรียกว่า นิโรธวาร; อยู่นี้เป็น สัมมาปฏิปทา

พูดให้ผู้ฟังนี้เข้าใจง่าย ก็คือว่า อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ให้เกิดทุกข์นั้น
เป็นมิจฉาปฏิปทา; อิทัปปัจจยตาส่วนที่ให้ทุกข์ดับลงนี้ เป็นสัมมาปฏิปทา.
นี่เพื่อให้เห็นชัดทันทีว่า อิทัปปัจจยตา ไม่ใช่คำพูด ไม่ใช่เพียงแต่เป็นความรู้ ต้อง
เป็นการปฏิบัติ คือการทำลงไปจริง ๆ ด้วยกาย วาจา ใจ. ถ้าทำฝ่ายนิโรธวารแล้ว
ก็เป็นสัมมาปฏิปทา.

ที่นี้สัมมาปฏิปทาในลักษณะนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา นี่มันเป็น
คำอธิบายที่ลึกซึ้ง คือว่าไม่สุดโต่ง ไปฝ่ายโน้นฝ่ายนี้ ไม่เรียกว่ามี ไม่เรียกว่าไม่มี
ไม่เรียกว่าอัตตา ไม่เรียกว่าอนัตตา.

คำนี้ถ้าอธิบายจะกินเวลามาก จะขอสรุปความให้ช่วยจำไว้ที่ว่า ที่เรียกว่า
อัตตา ๆ นั้น เพราะมันโง่; โง่ไปในทางที่จะมีอัตตา. ส่วนที่เรียกว่าอนัตตานี้
ถ้าแปลอนัตตาเดี๋ยวมันก็เป็นนัตถิกทิวฺฐิ โง่ไปในทางที่จะไม่มีอะไรเลย. ถ้า
เป็นอิทัปปัจจยตา มันอยู่ตรงกลาง จะไม่พูดว่า อัตตา หรือจะไม่พูดว่า อนัตตา,
ถ้าจะพูดว่า อนัตตา ก็ต้องพูดตามแบบของ อิทัปปัจจยตา.

เพราะฉะนั้น สรุปความได้ว่า อิทัปปัจจยตา จะช่วยให้อนัตตาไม่เป็น
มิจฉาทิวฺฐิ. ถ้าปราศจาก อิทัปปัจจยตา เสียแล้ว อนัตตาจะเป็นมิจฉาทิวฺฐิทั้งนั้น;
สุญญตา ก็จะเป็นมิจฉาทิวฺฐิ; แต่เดี๋ยวนี้อิทัปปัจจยตา กำกับอยู่ อนัตตา

หรือสัญญาตวจึงจำกัดความหมายไว้แต่เพียงว่า เพราะเป็น อิทัปปัจจยตา; คือ เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ถ้าพูดให้ดีแล้ว อย่าไปพูดว่าอัตตา อนัตตา แต่ให้พูดว่า อิทัปปัจจยตา : พูดว่าอัตตา ก็สมมติฝ่ายนี้; พูดว่าอนัตตา ก็สมมติฝ่ายโน้น. **ถ้าไม่สมมติเลย ต้องพูดว่า อิทัปปัจจยตา.**

บาลีอนัตตลักขณสูตร **เรื่องขันธ์ ๕ เป็นอนัตตานั่น** ก็พูดเป็นสมมติ เพราะว่าถ้าพูดไม่สมมติ จะต้องพูดเป็น อิทัปปัจจยตา. ในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสด้วย ภาษารธรรมดา ภาษาคนธธรรมดา จึงตรัสว่า **รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ** ท่านพูดภาษารธรรมดา แต่หมายความว่า **อนัตตาแบบ อิทัปปัจจยตา** ไม่ใช่แบบนัตถิกทิวฐิ หรือแบบอุจเฉททิวฐิ.

ที่นี้ **ปัญหายุ่งยากลำบาก** เกิดขึ้นในประเทศไทยเรา หรือประเทศอื่น ๆ ที่เข้าใจผิดในเรื่อง อนัตตาเลยเป็นมิจฉาทิวฐิ สัญญาตวจึงเป็นมิจฉาทิวฐิไปหมด คือ ไม่มีอะไรไปเสียเลย.

อิทัปปัจจยตา นั้น ไม่ยอมให้พูดว่า **“มี”** แล้วก็ยังไม่ยอมให้พูดว่า **“ไม่มี”** ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตา จริง ๆ แล้ว ท่านจะไม่พูดว่า **“มี”** หรือจะไม่พูดว่า **“ไม่มี”**. อิทัปปัจจยตานั่นมันแล้วแต่ปัจจัย เมื่อสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; มีเท่านั้นเอง เกิดขึ้นแล้วก็ชั่วขณะเท่านั้น ไม่ควรจะพูดว่า **“มี”** ไม่ควรจะพูดว่า **“ไม่มี”** ; ดังนั้นจะพูดว่าอะไร? ถ้าพูดตามภาษาผู้รู้ ก็พูดว่าอิทัปปัจจยตา. ชาวบ้าน ฟังไม่ถูก เพราะฉะนั้น ก็ต้องพูดว่า **“มี”** หรือว่า **“ไม่มี”** คำใดคำหนึ่ง ให้ชาวบ้าน ฟังถูก.

นี่แหละ การรู้อิทัปปัจจยตา นี้ พอรู้มันก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทา อัน
แสนประเสริฐขึ้นมาทันที ในจิต ในใจ ในกาย ในเวลานั้น มันวิเศษอย่างนี้;
 มัชฌิมาปฏิปทาชนิดที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो ฯลฯ อะไรก็ตาม มันจะรวม
 อยู่ในคำ ๆ เดียวนี้ คือ อิทัปปัจจยตา. เพราะว่าถ้ารู้ อิทัปปัจจยตา แล้ว ความเห็น
 ก็ถูก ความปรารถนาก็ถูก พุทธจาก็ถูก การงานก็ถูก เลี้ยงชีวิตก็ถูก ความเพียรก็ถูก
 สติก็ถูก สมาธิก็ถูก **ถูกหมดเพราะอำนาจของการเห็น อิทัปปัจจยตา.**

นี่ชั้นสูงสุด คือเป็นโลกุตตระ อัจฉริยธรรมชั้นโลกุตตระ **จงสนใจ**
ที่จะใช้ อิทัปปัจจยตา เหมือนกับว่าเป็นวิธีลับแบบสายฟ้าแลบ ดึงเอามาซึ่ง
มัชฌิมาปฏิปทาชั้นสูงสุด ได้เดี๋ยวนี้. นี่สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ หน้า ๕.

เอาละที่นี้ ก็มาถึงเรื่องที่ชวนให้คิดนึกถึงตัวเรามากขึ้น.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า **จิตของมนุษย์นี้ยุ่งเหมือน**
ด้ายยุ่ง เพราะไม่รู้ปฏิบัติจสมุปปาต. นี่ฟังดูให้ดี จิตของคนเรานี้มันยุ่งเหมือน
 กับด้ายยุ่ง เพราะเหตุเดียว คือไม่รู้ปฏิบัติจสมุปปาต ถ้าไม่รู้ปฏิบัติจสมุปปาต หรือ
 อิทัปปัจจยตา เสียแล้ว จิตของเราจะไม่ยุ่งเหมือนด้ายยุ่ง. ในวันหนึ่ง ๆ ชาวบ้าน
 อยู่ที่บ้านที่เรือนั้น หัวใจมันยุ่ง ได้ยินเขาว่าอย่างนั้น มันยุ่งเรื่องนั้น มันยุ่งเรื่องนี้
 มันยุ่งไปหมด มันสางไม่ออก เพราะมันไม่รู้จักใช้กฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา:
 พวกเขาอยู่ที่บ้าน หัวใจจึงยุ่ง.

ที่นี้ พวกที่มาวัดก็หัวใจยุ่ง ถ้ามปัญหาอะไรก็ไม่รู้ ยุ่งไปหมด จับต้น
 ชนปลายไม่ถูก. นี่แสดงว่าจิตใจมันก็ยุ่งเหมือนด้ายยุ่ง มันจึงถ้ามปัญหายุ่งไปหมด
 ยุ่ง ๆ ไปหมด ไม่มีข้างต้น ไม่มีตรงกลาง ไม่มีข้างปลาย.

นี่เรียกว่าชาวบ้านหรือชาววัด เด็ก ผู้ใหญ่ ผู้หญิง ผู้ชาย หนุ่มสาว แก่เฒ่า จิตยุ่งเหมือนด้ายยุ่ง เพราะไม่รู้ อิทัปปัจจยตา!

ข้อนี้ได้ตรัสแก่พระอานนท์ ในทุกขวรรค นิทานวรรค สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ หน้า ๑๑๑ ว่า “เอตสฺส อานนฺท ธมฺมสฺส อฏฺฏภาณํ อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา -ดูก่อนอานนท์! เพราะไม่รู้ เพราะไม่รู้ตาม เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรม คือปฏิจสุมุปาบทนั้น; เอมยํ ปชา -สัตว์นี้ จึงมีอาการอย่างนี้ คือ ตนฺตาทุลาชาตา -ยุ่งเหมือนอกลุ่มด้ายยุ่ง; คฺพิคฺคฺนุจิกชาตา -ยุ่งเหมือนเศษด้ายยุ่ง; มุญฺชปพฺพชฎาตา -ยุ่งเหมือนเชิงหล้ามูญชะและเชิงหล้าปัพพะชะ; อปายํ ทุคฺคตี วินิปาณํ สํสารํ นาทิวตฺตติ -ยอมไม่ลวงพันอบาย ทุคฺคตี วินิปาต สํสวาระ ไปได้”.

เรื่องมันมีว่า พระอานนท์มาทูลพระพุทธเจ้าว่า เรื่องปฏิจสุมุปาบทนี้ เขาวายากว่าลึก แต่มันปรากฏแก่ข้าพระองค์คล้ายกับว่าตื่น. พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่า! อย่าพูดอย่างนั้น! นี่สำนวนเขาเรียกว่าอย่างนั้น คล้าย ๆ กับว่าพระพุทธเจ้า ท่านรู้สึกในพระอานนท์มากที่พูดอย่างนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์! เพราะไม่รู้ เพราะไม่รู้ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งเรื่องนี้ จิตใจของสัตว์จึงยุ่งเหมือนปมด้ายยุ่ง คือว่าเศษด้ายมันเต็มไปด้วยปม กิว ๆ คอด ๆ แล้วมีปม แล้วมันพันกันยุ่ง เป็นกลุ่มใหญ่.

นี่ใคร ๆ ก็คงจะพอนึกออก มองเห็นว่า เศษด้ายเป็นปมแล้ว มันยุ่งกันใหญ่ มันมากอย่างนี้ มันไม่รู้ว่าจะดึงอันไหนออกก่อน แล้วจึงจะให้มันออกมา เรียบร้อยได้ นี่อย่างหนึ่ง.

หรือว่า เชิงหล้าชนิดหนึ่ง เขาเรียกว่าหล้ามูญชะ หล้าปัพพะชะ ไม่ทราบว่าจะแปลเป็นภาษาไทยว่าหล้าอะไร เพราะไม่ทราบแน่ แผล ๆ กันมาว่าหล้าปล้อง หล้า

มุ่งกระต่าย นี่ไม่ทราบว่าคุณหรือไม่ถูก แต่ขอให้นึกภาพพจน์เอาก็แล้วกัน ว่า
หญ้าบางชนิดนั้น มันประสานกันยุ่ง เหมือนกับที่ริมลำธารนี้ มีเถาวัลย์อะไรชนิด
หนึ่ง เส้นเล็ก ๆ ฝอยละเอียด สานกันยุ่ง ไม่รู้จะดึงมาได้อย่างไร.

ที่มันยุ่งเหมือนอย่างนั้น เพราะไม่รู้อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ
เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นมันไม่เห็นกระจ่างอย่างนั้น มันจึงพันกันยุ่งไปหมด
จิตสัตว์จึงยุ่งเหมือนปมด้วยยุ่ง เพราะไม่รู้ปัจจุสมุปบาท.

**นี่คิดดูซิ ฆราวาสที่ไม่ประสีประสาเรื่องอิทัปปัจจยตานี้ จิตมันจะยุ่ง
สักเท่าไร** นั่งอยู่ในครัว มันก็ดำไม้พินก็ได้ เพราะจิตมันยุ่งโดยที่*ไม่รู้อิทัปปัจจยตา*.

ที่นี้มาถึงเรื่องทางธรรมะ ทางศาสนา ก็อย่างเดียวกันอีก ธรรมะ
แขนงไหน ไม่ว่าจะพูดกันแขนงไหน เรื่องโลก เรื่องธรรมะ เรื่องต่ำ เรื่องไกล
เรื่องสูง **จะไม่ยุ่ง** ก็เพราะว่ามันสางออกเสียได้ด้วยความรู้ที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ในข้อ
ที่เป็น อิทัปปัจจยตา.

ฆราวาสจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ข้อนี้ เพื่อว่าจิตมันอย่าได้ยุ่ง.
ฆราวาสมีเรื่องที่จะทำให้จิตยุ่งง่ายกว่าบรรพชิต เพราะฉะนั้น ฆราวาสก็จำเป็นจะ
ต้องมีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มากกว่าบรรพชิต; จึงจะถูกต้อง.

แล้วที่นี้ดูกันต่อไปในเรื่องยุ่ง ก็มาถึงข้อที่ว่า **ทำไมมันจึงยุ่ง?** ที่เกี่ยว
กับจิตใจของมนุษย์ ที่เกี่ยวกับความทุกข์ ความยุ่ง ๆ ในจิตนี้ มันมีประจำวัน
ในชีวิตประจำ แก่ฆราวาสนับไม่ไหว. มันก็เรื่องอิทัปปัจจยตา อาการยุ่งนั้น คือ
อิทัปปัจจยตา ชนิดที่มองไม่ออก. ที่นี้ **ที่มันไม่ยุ่งก็คือ อิทัปปัจจยตา ที่มองออก,**

เดี๋ยวนี้ คนเรามีความรู้สึกในรูป, ในเวทนา, ในสัญญา, ในสังขาร, ในวิญญาณ; ๕ อย่างนี้ ในลักษณะที่เป็นความพอใจผลิตเพลิน ที่เรียกว่า นันทิ; นันทิ -ความเพลิน เพลินในรูป, เพลินในเวทนา, เพลินในสัญญา, เพลินในสังขาร, เพลินในวิญญาณ; คือในร่างกาย, แล้วก็ในความรู้สึก, แล้วก็ในความจำหมาย, ในความคิดนึก, ในความที่จิตมันรู้แจ้ง; แต่ถ้าถูกใจขึ้นมา ก็พอใจตัวเอง.

ความพอใจตัวเองนี้ จะไม่มีความพอใจชนิดไหนมากเท่า :บางที่ ก็พอใจในลักษณะของรูป บางที่ก็พอใจในลักษณะของเวทนา บางที่ก็สัญญา บางที่ก็สังขาร บางที่ก็วิญญาณ. ความพอใจนี้ เรียกว่า นันทิ. **นี่ตัวที่มันจะทำอยู่ เรียกว่านันทิ -ความผลิตเพลิน; ความเียง ความหลง ที่ทำให้เกิดความผลิตเพลิน; มีความผลิตเพลินแล้ว นั่นคืออุปาทาน.**

นันทิ นั่นคืออุปาทาน. คนที่ไม่เคยเห็นพระบาฬีตรง ๆ จะไม่เชื่อ. อาตมาที่แรกก็ไม่ค่อยเชื่อ แต่พบพุทธภาสิต ตูปาทานนี้ มากเข้า ๆ จึงอ้าว! มันอันเดียวกัน **มีนันทิที่ไหน มีอุปาทานที่นั่น** ไปรัก ไปชอบ ในอะไรก็มีอุปาทานในนั้น ที่นั่น แล้วนันทินั้นแหละ คืออุปาทาน.

พอมีอุปาทานแล้ว ไม่ต้องพูด ก็มีภพ มีชาติ คือตัวกู ของกู แล้วปัญหาเรื่องชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ก็ตามมา แล้วมันจะไม่ยุ่งทนไหวหรือ? ลองคิดดู. **ทุกเรื่องมันเอามาใส่ที่ “ชาติ” ทั้งหมด;** ก็เรื่อง ๆ มันเอามาใส่ที่คำว่า “ชาติ”.

“ชาติ” นี้มาจาก ภพ; “ภพ” มาจากอุปาทาน. อุปาทานนั่นคือนันทิ; นันทิที่เกิดความพอใจในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ นี่แจกลูกออกไปมันก็ยุ่งตาย; เพียง ๕ อย่าง แต่ละอย่างนี้ มันก็มีทั้ง

อดีต อนาคต ปัจจุบัน; หยาบ ละเอียด ข้างหน้า ข้างหลัง ข้างใน ข้างนอก มันจึงยุ่งกันใหญ่; นี่พระพุทธเจ้าตรัสว่าการเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, ภพ,ชาติ นี่มันมากมายอย่างนี้; เกิดในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ในลักษณะนี้.

ทีนี้ เรื่องที่จะ ขอให้ทบทวนต่อไปอีก เป็นเรื่องสุดท้าย ก็คือเรื่องว่า **ทำไมอิทัปปัจจยตา จึงแก้ปัญหิต่าง ๆ ได้ ?** จะต้องตั้งปัญหาอย่างนั้นก่อน ว่าทำไมอิทัปปัจจยตา คำเดี๋ยวนี้อะไรจะแก้ปัญหิต่าง ๆ ได้?

คำตอบตามพระพุทธภาษิตนั่นก็คือว่า ในอิทัปปัจจยตา นั้น **“ไม่มีผู้กิน”** ฟังดูให้ตึช ในอิทัปปัจจยตานี้ **ไม่มีผู้กิน ไม่มีผู้กระทบ ไม่มีผู้เสวย ไม่มีผู้ออก ไม่มีผู้ยึดมัน.** ในอิทัปปัจจยตา นั้นไม่มีผู้กิน หมายความว่า อาหาร ๔ มีวิญญาณหารเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดนั่น มันเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดภพใหม่เท่านั้น. ความรู้สึกทางจิตใจทั้งหลายนี้ มันเป็นไปในทางที่จะให้เกิดอุปาทานยึดมันจนมีภพใหม่ **“ไม่มีตัวผู้กิน”** ที่ตรงไหน ก็คือว่าถ้ามีปัจจัยคือวิญญาณหารเป็นต้นแล้ว ภพใหม่เป็นต้องมี ไม่มีใครเป็นผู้กินอาหาร มีแต่อาหารที่ปรุงให้เกิดภพใหม่. นี่ก็ข้อหนึ่งแล้ว; อย่าเห็นว่าเป็นอาหารแล้ว จะต้องเป็นผู้กิน.

กวจิการาหารธรรมาสามัญ คือคำข้าวที่เปิบเข้าปากนี้ มันก็ไม่มีผู้กิน; บทปัจจเวกขณะของพระเถระก็มี **นิสฺสตุโต นิชฺชีโว สุญฺโฆ ธาตุมตฺตโก;** มันมีเพียงว่า อาหารนี้ก็ป็นรูปธรรม ตามธรรมชาติ,แล้วก็ผ่านเข้าไปสำหรับทำให้เนื้อหนังมันเจริญ; ส่วนทางจิตใจรู้สึกกว่า **“ตัวผู้กินอาหารแล้ว”** ; นี่เป็นภพใหม่, เกิดภพใหม่ขึ้นมา เป็น **“ตัวผู้กินอาหาร”**. มันมีแต่อย่างนี้.

ผู้กินแท้ ๆ มิได้มี มันมีแต่สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; มันได้แต่พูดอย่างนี้ ตัวตนของบุคคลผู้กินอันแท้จริง

ไม่มี ไม่มีผู้กระทบ ไม่มีบุคคลตัวตนสัตว์อะไรที่เป็นผู้กระทบผัสสะนั้น; มีแต่ สฬายตนปจฺจยา ผสฺสโต -เพราะมีสฬายตนเป็นปัจจัย คือมีอายตนะภายนอก และอายตนะภายใน เป็นปัจจัย ผัสสะจึงเกิดขึ้น **ผัสสะมี แต่ผู้ผัสสะไม่มี**: ผู้กระทบนั้นไม่มี. ถ้ามองเห็น อิทัปปัจจยตา จะเห็นว่าผู้กระทบนั้นไม่มี มีแต่การกระทบที่เกิดขึ้นเพราะสฬายตนเป็นปัจจัย.

ผู้เสวยเวทนา ก็ไม่มี; มีแต่ ผสฺสปจฺจยา เวทนา -เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น มีแต่เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัวผู้เสวยเวทนานั้นไม่มี.

ตัวผู้อยากผู้มีตัณหานั้นไม่มี มีแต่เวทนาปรุงตัณหา :เวทนาปจฺจยาตัณหา -เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิดขึ้น.

ตัวผู้ยึดมั่นถือมั่น นั้น นี้ ก็ไม่มี ผู้ทำอุปาทานนั้น ก็ไม่มี; มีแต่ : ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ -เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิดขึ้น. ทั้งหมดนี้ เป็นธรรมชาติ แล้วก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีอัตตา ไม่มีชีโว ไม่มีอย่างที่เขาเรียก ๆ กันเป็นตัวตน นั้นมันไม่มี.

ยังมีภิกษุหัวดีองค์หนึ่ง ชื่อโมลลียผคฺคฺนุระ ภิกษุรูปนี้จะให้มิตัวตนเสียเรื่อย ไปคะยั้นคะยอพระพุทฺธเจ้า จะให้พระพุทฺธเจ้าตรัสในทำนองที่มันมีตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาให้เห็นได้. พระพุทฺธเจ้าท่านก็ตรัสอย่างนี้ **ไม่มีผู้กินอาหาร, มีแต่อาหารที่ปรุงให้เกิดร่างกายใหม่หรือภพใหม่; ไม่มีผู้กระทบหรือทำผัสสะ, มีแต่เพราะสฬายตนเป็นปัจจัย อากาการแห่งผัสสะก็เกิดขึ้น; ไม่มีผู้เสวยเวทนา, มีแต่เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น; ฯลฯ ทำนองนี้ทั้งนั้น.**

เราไม่อาจรู้สึกอย่างนั้น ปุถุชนจะไม่รู้สึกอย่างนั้น. จิตคิดว่า นี่คือฉัน ฉันกระทบ ฉันเสวย ฉันได้ ฉันกิน ฉันยึดครอง นี่มันเป็น “ฉัน”. แต่ถ้าอิทัปปัจจยตา เข้ามาจะแสดงให้เห็นที่เดียวว่า ตัวฉันนั้นไม่มี. อะไร ๆ ที่ว่าตัวฉันนั้น มันเป็นเพียงเท่านั้น การกระทบมี แต่ผู้กระทบไม่มี; การเสวยเวทนามี แต่ผู้เสวยเวทนาไม่มี; ความอยากมี แต่ผู้อยากไม่มี; ความยึดมั่นถือมั่นมี แต่ผู้ยึดมั่นถือมั่นไม่มี; นิทานวรรค สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ หน้า ๑๕ เป็นพระพุทธานุชาต มีอยู่อย่างนี้.

ถ้ารู้สึกได้แบบนี้ จะสบายสักเท่าไร ฆราวาสทั้งหลายลองคิดดู. ฆราวาสทั้งหลายจมอยู่ในกองเวทนา กองอาหาร กองอะไรต่าง ๆ มันมีผู้นั้น ผู้นี้ ผู้นั้น ผู้อะไรเรื่อยไป จนจิตยุ่งเหมือนด้ายยุ่ง. แต่พอ อิทัปปัจจยตา เข้ามาก็ไม่มี “ผู้” สักผู้เดียว มีแต่อาการแห่ง อิทัปปัจจยตา อาการหนึ่ง ๆ เป็นไปตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

ทีนี้ ถ้าเราอยากจะเป็นฆราวาสที่จิตใจไม่ยุ่ง ก็เอา “ผู้” นี้ออกเสีย: ผู้นั้น ผู้นี้ ผู้นั้น เอาออกเสีย; หรือเป็นหญิง เป็นชาย เป็นผิว เป็นเมีย เป็นนาย เป็นบ่าว เป็นอะไร เป็นผู้แพ้ ผู้ชนะ เอาออกเสีย; ให้มันเหลือแต่อาการแห่ง อิทัปปัจจยตา นี้ฆราวาสจะได้รับประโยชน์ข้อนี้.

ถ้าไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา จะตกนรกทั้งเป็น ทีนี้และเดี๋ยวนี้! นี่ในสพายนสังยุตต์ เล่า ๑๘ หน้า ๑๕๘ มีข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนรกชื่อแปลกประหลาด จนอาตมาอยากจะพูดว่า พวกอรรถกถาจารย์ก็ไม่เข้าใจ แล้วแถมไปกล่าวว่านรกนี้ก็อยู่ใต้บาดาล ใต้ดินใต้ดินนั่นแหละ.

นรกที่ว่านี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า ฉฬสสายตนิกรนรก; ฉ แปลว่า หก, ปัสสสายตนิกะ - เป็นไปในทางสัมผัส; คือทางการติดต่อด้วยผัสสะ; นี้นรกที่เนื่องด้วยผัสสะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่า อายตนิกรนรก.

นรกที่เนื่องด้วยการผัสสะทางอายตนะ ๖ นี้ นี้หมายถึงว่า เมื่อได้ตา เห็นรูป หู ได้ฟังเสียง เป็นต้น อย่างไรก็ดีตามเถอะ ความไม่รู้ ความขาดสติ ความอะไรนั้นนะ มันมี มันจึงสัมผัสสิ่งนี้ด้วยอวิชชาสัมผัส; อวิชชาสัมผัส ต้องให้เกิดเวทนา ชนิดที่เป็นเวทนาเพื่ออวิชชา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน แล้วร้อนเหลือประมาณในขณะนั้น ในขณะที่มีความยึดมั่นถือมั่นอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวกู - ของกูนั้นแหละร้อนเหลือประมาณ; นรกนี้ เรียกว่า อายตนิกรนรก หรือ ฉฬสสายตนิกรนรก หรือฉฬสสายตนิกรนรก.

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ที่อายตนะจะมีนรกอะไรได้? พระอรรถกถาจารย์ เคยเดา ว่าพระพุทธเจ้าทรงหมายถึงนรกโลหกุมภี อะไรที่มันร้อนที่สุดโน้น! แต่เมื่อดูตามพระพุทธานุชาตินี้แล้ว ไม่ใช่อย่างนั้น! กลับเป็นทำนองว่า นรกนี้ร้อนกว่านรกอเวจี; นรกโลหกุมภี ถ้ามีจริงก็อยู่ที่นี้ ถ้ามีจริงก็อยู่ที่อายตนะ ๖! ส่วนที่เขียนตามรูปภาพว่าอยู่ใต้ดินนั้น ไม่ร้อนเท่า; ฉะนั้น ขออย่าได้ตกนรกนี้เถอะ อย่าได้ตกนรกชื่อ ฉฬสสายตนิกรนรก นี้ก็แล้วกัน.

ที่นี้ สวรรค์ ชื่อฉฬสสายตนิกรสวรรค์ คือไม่มีตัวกู-ของกู ที่ทำให้ร้อน เมื่อกระทบรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์; นี้เป็นสวรรค์ที่ดีกว่าสวรรค์ ๖ ชั้น ข้างบนฟ้าโน้น. สวรรค์นี้ก็ ๖ เหมือนกัน ชื่อฉฬสสายตนิกะไปตามอายตนะ ๖ มีสติควบคุมการกระทบทางอายตนะไม่ให้เกิดอุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา แล้วสบายที่สุด นี้เป็นสวรรค์ดีกว่าสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช, ชั้นดาวดึงส์, ชั้นยามา, ชั้นดุสิต ฯลฯ อะไรที่พูดกันนั้นนั้น สวรรค์นั้นไม่ดีเท่าสวรรค์นี้!

ขออย่าให้ตกรอกที่ชื่อฉัสสายตนิกรนกร! **ขอให้ผมราวาสทุกคนได้สวรรค์**
ชื่อฉัสสายตนิกรนกร ที่นี้และเดี๋ยวนี้ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ถูกแผดเผา
 ด้วยกิเลส แล้วสงบเย็นเป็นสุขขอยู่ได้ในโลกนี้; จะทำประโยชน์อะไรก็ทำได้.
 นี่คือสวรรค์ชนิดนี้อยู่ที่อายตนะ ๖. **นรกก็อยู่ที่อายตนะ ๖ สวรรค์ก็อยู่ที่**
อายตนะ ๖; และนี่แหละคือนรกจริง สวรรค์จริง.

ปิดนรกทุกชนิดได้ด้วยความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เข้าถึงสวรรค์
ทุกชนิดได้ ก็ด้วยความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา.

ขอให้ผมราวาสทั้งหลายคิดดูว่า มันน่าสนใจสักเท่าไร? เพราะว่า
 ผมราวาสทั้งหลาย มีอารมณ์ทางหู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ แวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัว เป็น
 ประจำวันมากมาย นับไม่หวาดไม่ไหว. เป็นอันว่าจะเป็นเรื่องนรกสวรรค์
หรือเป็นเรื่องดับทุกข์ ดับกิเลสอะไรก็ตาม มันอยู่ที่ความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.
 นรกสวรรค์ชนิดนี้ มีในสพายนสังยุตต์ เล่ม ๑๘ หน้า ๑๕๘ สำหรับนรก; หน้า
 ๑๕๙ สำหรับสวรรค์. ไปติดตามหาอ่านดูให้มันละเอียดยิ่งกว่านี้เองเถิด.

นี่อาตมาเป็นแต่เพียงเอามากล่าวทุก ๆ เรื่อง ที่พอเป็นเรื่องกรุยทางให้เกิด
 ความเข้าใจ แล้วไปค้นหาเพิ่มเติมให้ละเอียดเอาได้เอง. ความมุ่งหมายมีอย่างเดียวว่า
แม้เรื่อง อิทัปปัจจยตา จะเป็นเรื่องโลกุตตรธรรม ก็ยังจำเป็นสำหรับผมราวาส
 ด้วยเหตุผลดังที่ได้อธิบายมานี้ เหลือที่จะจรรไนให้มันละเอียดจนหมดได้ จึงกล่าว
 แต่โดยย่อ โดยสังเขปเอาแต่ใจความ.

ถ้าจะเป็นกามโกติ ๑๐ จำพวก ก็ควรเป็นพวกที่ดีที่สุด โดยอาศัยเครื่องมือ
 อิทัปปัจจยตา.อิทัปปัจจยตา แห่งการทะเลาะวิวาทนั้น ก็ระงับได้ด้วย อิทัปปัจจยตา
 แห่งการไม่ทะเลาะวิวาท.ผมราวาสควรจะฉลาดในเรื่องเหล่านี้; ผมราวาสควรจะนึกถึง

ปวิเวกปีติ คือความสงบสุขทางจิตใจให้ลึกซึ้ง ที่ไม่เป็นการปรุงแต่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่น. ถ้ายึดมั่นถือมั่น ไม่ใช่ปวิเวกะ. ปวิเวกะ ต้องปราศจากความยึดมั่นถือมั่น. **ถ้ายึดมั่นถือมั่น มันวิเวกะไปไม่ได้.** มันวิเวกไปไม่ได้. อนาถปิณฑิกะร้องไห้ เพราะว่าได้ฟังเรื่องนี้แต่เนิ่น ๆ เดียวนี้จะตายอยู่หยก ๆ แล้วจึงเอามาพูด; แล้วขอพรว่า ต่อไปนี้ขอให้สอนเรื่องนี้ให้แพร่หลายที่สุด.

ชมราวาสครวศึกษาเรื่องสุญญตา พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ถ้าไม่มีสุญญตา เป็นหลักแล้ว วินัยจะเลอะเลือน; วินัยเลอะเลือนแล้ว ธรรมะจะเลอะเลือน;** ธรรมะเลอะเลือน วินัยเลอะเลือน วินัยเลอะเลือน ธรรมะจะเลอะเลือน จะย้อนกันไป จะย้อนกันมา จนเลอะเลือนถึงที่สุด นี้มีในอังคุตตรนิกาย หมวด ๕ เล่ม ๒๒ หน้า ๑๒๒.

ถ้าเอาสุญญาออกเสียแล้ว แก่นแท้หมด เหลือแต่เปลือก เหลือแต่ กระพี้. **ถ้ารู้เรื่องสุญญตา ก็หมายความว่า รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา** ความเป็นพระอรียสาวกอยู่ที่อาศัย อิทัปปัจจยตา ทำให้หมดเวรหมดภัย แล้วทำให้มี โสตาปัตติยงค์ ๔. หัวใจของพระพุทธศาสนา คือ สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย; นั่นแหละคือตัว อิทัปปัจจยตา ที่ทำให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งหลายทั้งปวง.

ขอให้ถือว่า ธรรมะสูงสุด ชั้นโลกุตตระนี้ เป็นสมบัติที่พระพุทธเจ้า ท่านมอบให้แก่คนทุกคน; ที่มีความแตกต่างระหว่างปุถุชนกับอรียสาวก ก็เพราะ สมบัติอันนี้ ปุถุชนไม่มีเสียเลย; อรียสาวกจะมี และมีมากขึ้นไปตามลำดับ ๆ. **เรื่องนิพพานนั้น ชมราวาสครวจะสนใจ** เพราะมีตัวอย่างมาแล้วถึง ๗ ราย เป็น ชมราวาสล้วน ไปทูลถามเรื่องทิวฐธรรมนิพพาน. นี่เป็นพุทธบริษัททั้งที่ ไม่คุ้น กับเรื่องนี้ มันก็ไม่ไหว.

สรุปความว่า อิทปัจฉยตา เป็นเรื่องที่ฆราวาสต้องเรียนรู้; และเมื่อเรียนรู้แล้วก็ต้องปฏิบัติด้วย. ในที่สุดก็จะเป็นฆราวาสชนิดที่ดีพวกที่ ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าท่านสรรเสริญ ว่าเหมือนสัปปีมณฑะ ซึ่งเป็นของเลิศ ประเสริฐยิ่งกว่าใครสทั้งหลาย.

นี่ขอให้ทุกอย่างเป็นไปตามพระพุทธประสงค์ ขอให้การมาประชุมอบรม สังฆอนัน ที่นี้ มีผลก้าวหน้าไปตามแนวของ อิทปัจฉยตา สมตามความมุ่งหมาย.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้. ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดธรรมปริยายอันเป็นเครื่องกระตุ้นแก่การปฏิบัติธรรม ส่งเสริมกำลังใจต่อไปอีก ตามที่เคยกระทำ ณ บัดนี้.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ เหนือกฎทั้งปวง

-๑๐-

เสาร์ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๐ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎเหนือกฎทั้งปวง. คำว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนี้ ย่อมแสดงอยู่แล้วว่า เรามุ่งหมายจะกล่าวเฉพาะในแง่ที่เป็นกฎ หรือในลักษณะที่เป็นกฎ; ส่วนที่นอกไปจากความเป็นกฎ กล่าวคือเป็นปรากฏการณ์นั้น ยังจะไม่พูดถึง.

คำว่ากฎ กับคำว่าปรากฏ ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน. คำว่า กฎ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัว เป็นนามธรรม แล้วยังถือกันว่าเป็นนามธรรมยิ่งกว่านามธรรม

คือเป็นอสังขตะ. ส่วนปรากฏ หรือปรากฏการณ์นั้น คือสิ่งที่เห็นได้ แต่ก็เป็นที่ที่ปัจจุบันตา ด้วยเหมือนกัน. ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนกับว่า เราเปิดฝาหลังนาฬิกา ออกดู เราจะเห็นเครื่องนาฬิกาสัมพันธ์กัน เดินไป อย่างนี้มันเป็นที่ที่ปัจจุบันตา ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ คือปรากฏ. ส่วนที่มันเป็นกฎที่ว่า ทำไมมันจึงเดินได้นั้น เรามองไม่เห็น. **สิ่งที่เรียกว่า “กฎ” นั้นเรามองไม่เห็น; แต่สิ่งที่เรียกว่า “ความปรากฏ” นั้น เรามองเห็น.** เฉพาะในวันนี้ จะได้กล่าวถึง *อิตทัปปัจจยตา เฉพาะในฐานะที่เป็นกฎ* เป็นส่วนใหญ่. ดังนั้น จึงต้องสังเกตดูให้ดี ๆ อย่าเอาไปปนกันกับคำว่า ความปรากฏ.

อย่างไรก็ตาม อยากจะขอทบทวนอยู่เสมอ โดยไม่กลัวว่าท่านทั้งหลาย จะเกิดความรำคาญ ว่าทำไมจึงพูดกันแต่เรื่อง อิตทัปปัจจยตา ไม่รู้แล้ว; ทั้งนี้ก็เพราะว่า มีความประสงค์มุ่งหมาย จะให้เรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แต่เรื่องเดียวนี้ เป็นเรื่องที่แพร่หลาย สมกับที่เป็นเรื่องสำคัญ ให้เราเอามาพูดกันเป็นประจำวันในภาษาพูดประจำวัน มันควรจะเป็นคำพูดในชีวิตประจำวันของพุทธบริษัท จึงจะเหมาะสมกับความเป็นพุทธบริษัท. ถ้าพุทธบริษัทพูดอะไรอะไรออกไปในลักษณะที่ผิดกฎเกณฑ์ของอิตทัปปัจจยตา แล้ว ก็จะเป็นพุทธบริษัทโง่ คือไม่เป็นพุทธบริษัท แล้วก็มีผลเป็นว่า จะต้องนั่งร้องไห้บ้าง จะต้องฆ่าตัวตายบ้าง ในที่สุด.

อีกอย่างหนึ่ง ควรจะเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ปฏิบัติกันอย่างซ้ำของ คืออย่างถนัดถนี่ เพื่อดับทุกข์กันทุกวัน. เราจะต้องมีความรู้เรื่อง อิตทัปปัจจยตา จนใช้แก้ปัญหาประจำวันได้ ไม่ใช่เพียงแต่ใช้พูด; ถ้าอะไรมันเกิดขึ้นเป็นปัญหา จะต้องแก้ไขให้ลุล่วงไปด้วยหลักเกณฑ์อื่นที่สำคัญที่สุดนี้ ทุก ๆ เรื่อง ในทุก ๆ วัน. ดังนั้น จึงต้องการให้ศึกษาให้เข้าใจ จนนำมาใช้ปฏิบัติกันได้ทุกวัน.

และอีกอย่างหนึ่งนั่นก็คือว่า เรื่องนี้ควรจะใช้เป็นของอวด; นี่จะพูดอย่างมีกิเลสสักหน่อย คือว่าเรื่องนี้พุทธบริษัทหรือพุทธศาสนาก็ตาม ควรจะใช้เป็นของอวด หมายความว่า อวดกันในระหว่างพวก หรือในระหว่างศาสนา ระหว่างประเทศชาติ หรือว่าจะถือว่าเป็นของเสนอขึ้นมา ว่าเรามีของอย่างนี้ มีดีอย่างนี้ เพื่อจะแลกเปลี่ยนกันกับของท่าน ถ้าท่านยังมีอะไรดี. นี่หมายความว่า ถ้าเราจะมีอะไรไปอวดคนอื่น หรือเสนอเพื่อการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น เราจะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพราะว่า เป็นสิ่งที่สูงสุด ควรแก่การอวด ที่จะไม่ตกต่ำกว่าใคร ไม่เป็นรองใคร. นี่พูดอย่างภาษายึดมั่นถือมั่น; ในเมื่อเรายังเป็นคนมีกิเลส ยังมีความยึดมั่นถือมั่น มันก็ควรที่จะยึดมั่นในสิ่งที่ควรที่จะยึดมั่น คือยึดมั่นในกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา นั่นเอง.

นี่ด้วยความมุ่งหมายอย่างนี้ จึงได้พยายามพูดเรื่องนี้ พูดแล้วพูดอีก ๆ ไปในทุกแห่งทุกมุม จนกว่าไม่มีอะไรจะพูด นี่จึงได้พูดอย่างที่ว่า ไม่กลัวว่าใครจะรำคาญ. โดยขอทบทวนว่า มันควรจะเป็นคำพูดในชีวิตประจำวันของพุทธบริษัท เพื่อสมกับความเป็นพุทธบริษัท และมันควรจะเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ปฏิบัติได้อย่างคล่องแคล่ว เพื่อจะแก้ปัญหาเหล่านั้น หรือดับทุกข์ เกี่ยวกับปัญหาเหล่านั้น และว่าควรจะใช้เป็นของอวดเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ในระหว่างชาติ ระหว่างศาสนา ระหว่างคนต่างพวก ว่าเรามีสิ่งนี้ เป็นสิ่งที่ดีที่สุด.

ที่นี้ ก็จะทบทวนในข้อที่ว่า คำว่า ตถตา นั้น กว้างกว่า อิทัปปัจจยตา อิทัปปัจจยตา ก็ยังกว้างกว่าคำว่า ปฏิจจสมุปบาท. ขอให้กำหนดความหมายกว้างแคบ ของคำ ๓ คำนี้ไว้อย่างนี้ด้วย.

ถ้าพูดว่า **ปฏิจสุมุปบาท** ตามพระบาลี ก็หมายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความดับทุกข์ในจิตใจ ของคนเราโดยตรง; แต่ถ้าพูดว่า **อิทัปปัจจยตา** มันกลายเป็นกว้างออกไป ถึงข้างนอกตัวเรา หรือในสิ่งต่าง ๆ ด้วยก็ได้; แต่ถ้าพูดว่า **ตถตา** มันยิ่งกว้างออกไปใหญ่ คือใช้ได้แก่สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมชาติ หรือเป็นธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา.

เดี๋ยวนี้ เราใช้คำว่า **อิทัปปัจจยตา** เป็นหลักสำคัญสำหรับศึกษา แต่อย่าลืมนว่าย่อมเล็งถึงปฏิจสุมุปบาทในวงแคบ, แล้วก็เล็งถึงตถตา ในวงที่กว้าง **ไม่มีขอบเขตจำกัด**. เมื่อ อิทัปปัจจยตา มีความหมายหลายชั้นหลายระดับอย่างนี้ มันจึงเป็นคำที่อาจจะใช้ประโยชน์ได้ต่าง ๆ กัน ครอบคลุมทุกกรณี แล้วแต่จะมีอะไรเกิดขึ้น. ขอให้คำพูดว่า อิทัปปัจจยตา นี้เป็นคำที่พูดกันเป็นธรรมดาสามัญทั่วไปทุกหนทุกแห่ง.

เดี๋ยวนี้ เราพูดเป็นกันอยู่แต่คำว่า **ธรรมดา** หรือว่า **ธรรมชาติ** หรือว่า **ตามยถากรรม** นี้เราพูดเป็นกันอยู่แล้ว ว่าธรรมดา หรือตามธรรมดา อย่าไปเสียใจ, หรือพูดว่าตามธรรมชาติ มันก็ต้องเป็นไปตามธรรมชาติ อย่าไปเสียใจ หรือพูดว่าตามยถากรรมอย่าไปเสียใจ มันต้องเป็นไปตามยถากรรม. เหล่านี้เราก็พูดกันอยู่แล้ว เป็นคำพูดประจำวันติดปาก และที่แท้ก็คืออิทัปปัจจยตา นั่นเอง แต่ทำไมเราจึงไม่พูดด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา โดยตรง? นี่ก็ยากที่จะตอบ แต่คงจะเป็นเพราะคำว่า อิทัปปัจจยตา มันพูดยาก มันออกเสียงยาก เลยพูดกันสั้น ๆ ง่าย ๆ ว่าธรรมดา ว่าธรรมชาติ ว่ายถากรรม.

แต่อย่าลืมนว่า พูดแต่เพียงว่า **ยถากรรม หรือตามธรรมดา ตามธรรมชาติ** นี้มันยังไม่หมดกระแสความ ของสิ่งที่เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา**; อิทัปปัจจยตา

มันยังกินความได้มากกว่านั้น และยิ่งอาจจะย้อนหลังมาถึงประเภทที่เป็นเหตุ ประเภทที่เป็นปัญหาเบื้องต้นยังไม่ถึงกับการเกิดผล ซึ่งกระทบกระเทือนจิตใจ ก่อนก็ได้. โดยเหตุนี้แหละ เราจะต้องรู้จักความหมายของคำ ๆ นี้ และใช้คำ ๆ นี้ให้เป็น ให้ถูกต้อง ไปตั้งแต่ต้นมือทีเดียว ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันไปเป็นเรื่อง ๆ.

แต่ว่าในที่นี้อยากจะแนะว่า เราก็ใช้คำภาษาต่างประเทศ ในการพูดจากัน อยู่เสมอ และมากขึ้น ๆ แต่แล้วมันกลายเป็นเรื่องซีริวปไปทั้งนั้น ที่เอาคำต่างประเทศ เหล่านั้นมาใช้ แล้วก็ใช้อยู่มาก. ภาษาฝรั่งเราพูดคำว่า วิตามิน, โปรตีน, คอมพิวเตอรฺ, ปี ๕๒, เอ็ม ๑๖, อะไรเหล่านี้พูดกันจนคุ้นปาก แต่เป็นเรื่องซีริวป ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์. ถึงภาษาบาลีก็เหมือนกัน เรามีภาษาบาลีเต็มไปหมด ในคำพูดภาษาไทย เช่นพูดว่า “สุขภาพ” นี้ก็ภาษาบาลี, พูดว่า “อนามัย” นี้ก็ภาษาบาลี, พูดว่า “นรก สวรรค์” อะไร นี้ก็ภาษาบาลี; แม้แต่พูดว่า “จักรยานยนต์” ซึ่งซีกันเกร่อ หนวกหูไปทั้งวัด นี้มันก็เป็นภาษาบาลี. แต่มันก็เป็นเรื่องซีริวปไปทั้งนั้น ถ้าว่าจะเอามาเทียบกันกับคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ดังนั้น เมื่อเราชอบพูดภาษา ต่างประเทศกันอยู่แล้ว ก็ควรจะได้พูดกันถึง **คำที่สำคัญที่สุดในภาษาของมนุษย์** คือคำว่า **“อิทัปปัจจยตา”** นี้.

นี่แหละอาตมาจึงได้พยายามแล้วพยายามอีก ที่จะให้คำว่า อิทัปปัจจยตา เข้ามาอยู่ในคลองแห่งคำพูดจาเป็นประจำวันของพุทธบริษัทเรา. พวกอื่นตามใจเขา แต่ผู้ที่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง จะต้องรู้จักคำ ๆ นี้ดีกว่าคำอื่น หรือพูดคำนี้ได้คล่องแคล่ว ในทุก ๆ กรณีที่มันจะต้องพูด หรือตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น; และ ก็กล่าวได้เลยว่า **ไม่มีกรณีไหน ไม่มีเหตุการณ์อันไหน ที่จะไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เลย.** ฉะนั้น จึงขอให้ตั้งอกตั้งใจสังเกตกันต่อไป. นี่คือข้อ ที่ต้องทบทวนแล้วทบทวนเล่า อย่างไม่กลัวว่าจะรำคาญ.

ที่นี้ ก็จะได้พูดกันถึงตัวเรื่อง เรื่องกฎ และกฎที่เหนือกฎทั้งปวง ต่อไป.

ในชั้นแรก ควรจะทราบว่ **สิ่งที่เรียกว่า กฎ นั้น คืออะไร?** คำตอบย่อมจะมีมาก แต่จะจำกันลงไปสัก ๒-๓ อย่าง เท่าที่จำเป็น

คำว่า “กฎ” นั้นคือสิ่งที่จำเป็นต้องมี และต้องใช้ ในการที่จะเป็นคนมีชีวิตอยู่ ในการที่จะดับทุกข์ และจำเป็นที่จะต้องรู้ เพื่อไม่ให้ถูกลงด้วยกฎ. สิ่งที่เรียกว่ากฎนี้ ถ้าเราไม่รู้ มันจะลงเรา เพราะว่ามันซับซ้อนหลายชั้น จึงได้พูดว่า กฎ แห่งกฎทั้งหลาย หรือ กฎเหนือกฎทั้งหลาย. ถ้าเราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากฎให้ถูกต้อง คือรู้ผิด สิ่งที่เรียกว่ากฎนั้น จะทำให้เราลำบาก หรือว่าจะลงเรา ให้ไปหลงไหลในสิ่งที่แท้จริงไม่ควรจะหลงไหลเลย. ดังนั้น ทุกคนควรจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่ากฎ หรือกฎเกณฑ์ให้ดี ๆ .

อีกอย่างหนึ่ง “กฎ” นั้น คือสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดให้ อย่างตายตัว อย่างเด็ดขาด แล้วก็เหนือมนุษย์. ธรรมชาติเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ นี้เราไม่ค่อยจะรู้ เราคิดว่ามนุษย์บัญญัติกฎเกณฑ์; ฉะนั้นขอให้ถือว่า กฎที่แท้จริงนั้น ธรรมชาติเป็นผู้กำหนด แต่ธรรมชาติมันพูดไม่ได้ มนุษย์ผู้สังเกตเห็นกฎเกณฑ์นั้น จึงได้พูดเรื่องกฎนั้นขึ้น. ดังนั้น จึงดูคล้ายกับว่า มนุษย์เป็นผู้บัญญัติกฎ. นี้แหละอย่าได้เข้าใจผิด แล้วก็ถูกลงด้วยสิ่งที่เรียกว่า กฎ. กฎที่ธรรมชาติบัญญัติให้ หรือบัญญัติไว้มันตายตัว คือไม่เปลี่ยนแปลง แล้วก็เด็ดขาด คือไม่เห็นแก่หน้าใคร; มันเด็ดขาดชนิดที่เรียกว่าอุทธรณ์หรือฎีกาหรืออะไรไม่ได้; แล้วมันก็ตายตัว คือมันไม่เปลี่ยนแปลง แล้วมันกำหนดไว้เหนือคน.

ที่ว่าเหนือคนนั้น หมายความว่า เหนือชีวิตจิตใจของคน เหนือความเป็นคน คือมันบัญญัติลงไปบนคน อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นี่คือนสิ่งที่เรียกว่า กฎ หรือว่ากฎที่ธรรมชาติกำหนดให้.

อีกทีหนึ่ง กฎชนิดที่มนุษย์บัญญัติ แต่งตั้งขึ้น ย่อมผิดบ้างถูกบ้าง เพราะมนุษย์มิได้รู้จริง จึงได้บัญญัติถูกบ้างผิดบ้าง ถูกชั่วเวลาหนึ่ง ไม่ถูกอีกเวลาหนึ่ง ถูกในสถานที่หนึ่ง ไม่ถูกในอีกสถานที่หนึ่ง; อย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ว่า กฎที่มนุษย์บัญญัติขึ้นนี้ มันผิดบ้างถูกบ้าง; ยกเว้นแต่มนุษย์อย่างพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระสัพพัญญู หรือผู้ตรัสรู้ คือท่านรู้สิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติหรือธรรมดา หรือ อิทัปปัจจยตา นี้อย่างถูกต้องสิ้นเชิง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่เกี่ยวกับการดับทุกข์. เพราะฉะนั้น กฎอะไรที่ท่านทรงนำมาแสดง มันจึงไม่มีทางผิด ไม่เหมือนกับมนุษย์ธรรมดา ซึ่งยังไม่รู้ด้วยการตรัสรู้ถึงที่สุด แม้จะพูดอะไรเป็นกฎ แต่แล้วก็ผิด ๆ ถูก ๆ แล้วก็ไม่ใช่เป็นกฎที่สำคัญ.

พระพุทธเจ้าท่านจะบัญญัติแต่กฎที่สำคัญ ที่จำเป็นอย่างยิ่ง แล้วถูก ไม่มีผิด. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า กฎเกณฑ์ที่มนุษย์ตั้งขึ้นนั้น ก็ต้องพยายามที่จะให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติด้วยเหมือนกัน แต่เมื่อเขาไม่รู้จักรวมชาติถูกต้องถึงที่สุด เขาจึงบัญญัติถูกไม่หมด หรือแถมผิดบ้างก็มี ถ้าเข้าใจธรรมชาติผิด.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้แล้วว่า “**ตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น แต่ธรรมชาติอัน ตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว**”. ลองคิดดูว่า ธรรมชาติอะไรที่ตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว มันก็คือกฎ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎอิทัปปัจจยตา หรือตถตา หรือ อวิตถตา, อนัญญถตา เหล่านี้เอง; มันมีอยู่ในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดนั้นไม่เป็นประมาณ; **แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเกิด ก็หมายความว่า เกิดบุคคลที่รู้สิ่งเหล่านี้ถูกต้องและครบถ้วน ไม่ใช่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ** ดังนั้น ท่านจึงบัญญัติกฎเกณฑ์อันนี้ถูกต้องตามธรรมชาติ จึงไม่ผิด เหมือนกับว่าธรรมชาติได้พูดผ่านทางพระโอรสผู้ของพระองค์ อย่างนี้เราไม่เรียกว่ากฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น.

กฎอะไรที่พระองค์ทรงเปิดเผย ทรงแสดง ทรงจำแนก แจกแจง ทรงกระทำให้เหมือนหงายของที่คว่ำ อะไรเหล่านี้ เรียกว่า **ไม่ใช่พระองค์ตั้งขึ้น เป็นแต่ทรงนำสิ่งที่มีอยู่แล้วมาเปิดเผย มาแสดง**. ขอให้เข้าใจคำว่า “กฎ” ในลักษณะอย่างนี้.

ที่นี้ก็ได้กล่าวแล้วว่า กฎมันมีหลายชนิด; และที่มากที่สุด ก็คือกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น; หรือแม้ว่าจะจะเป็นกฎธรรมชาติ ก็เป็นกฎเล็ก ๆ น้อย ๆ ปลีกย่อย ไม่ใช่กฎของ อิทปัจจุบันตา ดังนั้นเมื่อพูดว่ากฎแห่งกฎทั้งปวง หรือกฎเหนือกฎทั้งปวง ก็ต้องหมายถึงกฎแห่ง อิทปัจจุบันตา นั้นเอง.

ต่อไปนี้จะแยกให้เห็นได้ว่า ที่มาแห่งกฎนั้น มันมีอยู่เป็นชนิด ๆ.

ที่มาแห่งกฎ ถ้ากฎตามธรรมชาติ มันก็มาจากธรรมชาติ หรือจะเรียกว่ามาจากพระเจ้าก็ได้ มาจากธรรมชาติก็ได้. ธรรมก็คือ ธรรมชาติ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัส; โดยเหตุที่ธรรมชาตินี้มันเป็นกฎอิทปัจจุบันตา ที่บังคับสิ่งทั้งปวง เราตั้งชื่อให้ใหม่ว่า พระเจ้า; โลกเกิดขึ้นก็เพราะอิทปัจจุบันตา โลกตั้งอยู่ก็เพราะอิทปัจจุบันตา โลกสลายไป ก็เพราะ อิทปัจจุบันตา; อิทปัจจุบันตา จึงเหมือนกับพระเจ้า. กฎธรรมชาติชนิดนี้ จะเรียกว่ามาจากธรรมชาติก็ได้ มาจากพระเจ้าอย่างที่ว่านี้ได้ หรือมาจากธรรมเฉย ๆ อย่างในภาษาบาลี ซึ่งหมายความว่าธรรมชาตินี้ก็ได้. นี้สรุปว่า กฎธรรมชาติ ก็มาจากธรรมชาติ.

ที่นี้ **กฎโดยมนุษย์ กฎของมนุษย์** นี้มันก็มาจากสติปัญญาของมนุษย์ นี่เพราะความจำเป็นของมนุษย์ที่จะต้องบัญญัติกฎเกณฑ์นั้นขึ้นมา มันเป็นไปเพื่อมนุษย์ ของมนุษย์ โดยมนุษย์ แก่มนุษย์ เสียมากกว่า. นี่คือที่มาของกฎ

ที่มาจากสติปัญญา หรือความจำเป็นของมนุษย์นี้; มันเทียบกันไม่ได้กับกฎของธรรมชาติโดยตรง เพราะมนุษย์ไม่ได้รู้จักธรรมชาติสมบูรณ์ถึงที่สุด.

ที่นี่ มันยังมีกฎที่มาจากการแทรกแซง สับสนปนเปกัน ระหว่างกฎ ๒ กฎนั้น หรือว่าในกฎเดียวประเภทเดียวกัน มันก็มีหลายชั้น มันก็สับสนแทรกแซงกัน นี่เป็นกฎที่ยุ่งเหยิง มันเป็นกฎที่เกิดขึ้นใหม่จากการที่สัมพันธ์กันอย่างสับสน ในระหว่างกฎทั้งหลาย ทำให้เกิดกฎปลีกย่อยออกมา.

เป็นอันว่า เรามีที่มาของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ นี้หลายอย่าง.

สำหรับกฎที่เหนือกฎทั้งหลาย คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตานั่น ให้ถือว่าเป็นต้นตอของกฎทั้งหลาย. กฎเล็กกฎน้อยทั้งหลาย มีมากมาย มีต้นตอมาจากกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา จึงเป็นแม่บทของกฎทั้งปวง จึงเรียกว่าเป็นกฎแห่งกฎทั้งหลาย เป็นกฎที่ซ้อนกฎทั้งหลาย เป็นกฎที่อยู่เหนือกฎทั้งหลาย เป็นกฎที่อยู่เบื้องหลัง หลังฉากของกฎทั้งหลาย นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา ดังที่ได้ว่าไว้เป็นหัวข้อว่า กฎแห่งกฎทั้งปวง.

ที่นี่ เราก็ควรจะได้อันไหนให้ละเอียดสักหน่อยว่า อิทัปปัจจยตา เป็นแม่บทหรือเป็นต้นตอ ของกฎทั้งหลายทั้งปวงอย่างไร? ถ้าเรารู้จักแม่บท เราก็รู้จักลูกบทได้ง่าย ๆ; ถ้ารู้จักต้นตอ เราก็รู้จักกิ่งก้านสาขาได้ง่าย. นี่คือความจำเป็นที่จะต้องรู้กฎเกณฑ์ของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นต้นตอแห่งกฎทั้งหลาย.

อาตมาได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า คำว่า อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกฎนั้น ไม่มุ่งหมายเฉพาะปัจจุสมุปบาท ที่เป็นเรื่องภายในร่างกายและจิตใจของคน; แต่จะ

หมายได้ถึงสิ่งทั้งหลายที่มีกฎ และสิ่งทั้งหลายที่ต้องเป็นไปตามกฎ; เป็นของนอกกายก็ได้ ในกายก็ได้ หรือรวมกันก็ได้. ดูให้ดีจะเห็นว่า สิ่งทั้งหลาย ต้องเป็นไปตามกฎ.

ในโลกสมัยนี้ กฎที่พูดกันมากที่สุด ก็ดูจะเป็นเรื่องกฎของวิทยาศาสตร์ เพราะว่าวิทยาศาสตร์กำลังอาละวาดอยู่ในโลก กำลังทำอะไรออกมาในลักษณะที่คนตกเป็นทาสของวิทยาศาสตร์ เพื่อจะรู้ก็มี เพื่อจะบริโภคใช้สอยสิ่งที่วิทยาศาสตร์ผลิตขึ้นมาให้ก็มี หรือจะใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือทำลายล้างผู้อื่นก็มี **นี่โลกกำลังตกเป็นทาสของสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์.** ดังนั้น คนในโลกจึงสนใจกฎ-เกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ และก็มากกว่าอย่างอื่น เพราะว่าเห็นแก่ตัว เพราะว่ายังมีเกลส เพราะว่ามีความหวาดกลัวหรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้ จึงได้สนใจสิ่งที่คิดหรือเชื่อว่ามันจะช่วยให้เขาหายกลัว หรือให้เขาได้สิ่งที่เขาอยากจะได้.

ที่นี่ เราจะดูกฎวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งเห็นว่าอยู่ภายใต้กฎของ **อิทัปปัจจยตา** อย่างไร? หรือว่ากฎวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย มันเห็นลูกจ๊อกของกฎอิทัปปัจจยตา ของธรรมชาติ หรือของพระพุทธเจ้า อย่างไร? สำหรับกฎทางวิทยาศาสตร์ที่รู้จักกันอยู่ทั่ว ๆ ไป และเห็นได้ชัด ก็คือกฎที่เราเรียกกันว่า กฎทางฟิสิกส์, กฎทางเคมี, กฎทาง Mechanics หรือกฎทาง Relativity ๔ อย่างนี้ ก็ดูเหมือนจะหมดแล้ว.

บางคนอาจจะยังไม่เข้าใจ **กฎทางฟิสิกส์** ก็คือกฎของการแสดงตัวออกของสสารหรือพลังงาน ระบุไปยังแสงสว่าง เสียงที่ได้ยิน หรือกระแสไฟฟ้า หรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ที่แสดงตัวออกมาได้ ให้ปรากฏแก่มนุษย์; มนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์จากแสงสว่าง จากเสียง จากกระแสไฟฟ้า เพราะว่าไปทำถุกวิธี หรือถุกกฎที่จะให้สิ่งนั้น ๆ เป็นไปตามความประสงค์

อย่างไรไฟฟ้านี้ เราไม่รู้ว่ามันอยู่ที่ไหน หรือมันเป็นอย่างไร มันเป็นอะไร เราก็อไม่รู้; แต่เรารู้เพียงกฎเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ว่า ถ้าทำอย่างนี้เราจะได้กระแสไฟฟ้ามาใช้ อย่างที่เดี๋ยวนี้นเรากำลังใช้อยู่ ในการขยายเสียงนี้ หรือมีดวงไฟ เราทำถูกกฎเล็ก ๆ น้อย ๆ ในฝ่ายฟิสิกส์ เราก็อได้สิ่งเหล่านี้. เรื่องแสง เรื่องเสียง ก็เหมือนกัน เราใช้ประโยชน์ได้ ตามที่เราต้องการ.

นี่อย่าลืมว่า กฎฟิสิกส์เช่นนี้มันก็คือลูกจ๊อกของ อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นแม่บทของกฎทั้งหลายว่า เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; แต่ว่ามันไม่ใช่ครั้งเดียวหรือระยะเดียว มันซับซ้อนกันหลายครั้งหลายระยะ แต่แล้วก็ไม่พ้นจากกฎของคำว่า อิทัปปัจจยตา.

กฎถัดไป เรียกว่า **กฎของเคมี คือกฎของความเปลี่ยนแปลงของปริมาณ ในสิ่งที่เรียกว่า อนุ;** ส่วนย่อยของธาตุ ที่เรียกว่าอนุ นั้น ประกอบอยู่ด้วยปริมาณเป็นอันมาก ถ้าทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอนุหนึ่ง โดยเปลี่ยนแปลงจำนวนหรือภาวะของปริมาณนั้นแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางเคมีก็จะเกิดขึ้น; นี่เราจึงได้อะไร ๆ มากมาย เป็นน้ำยา เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เป็นธาตุนั้นธาตุนี้ออกมา ด้วยการแยกหรือการเปลี่ยนแปลงทางเคมี. กฎอันนี้ นักเรียนจะเรียนกันจนตายมันก็ไม่จบ เพราะมันมีมาก แต่แล้วมันก็เป็นลูกจ๊อกของกฎที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา คือ **ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น หรือว่าย่อมแสดงตัวออกมา** อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้ ถ้าดูไปถึงกฎ **Mechanic คือการประสานการสัมพันธ์กันในระหว่างกำลังงาน** คือกฎเกณฑ์ที่เราจะใช้แรงงาน ใช้ให้เกิดการเคลื่อนไหว ใช้ให้เกิดการผลักดันอะไรต่าง ๆ ที่เรียกว่ากฎของ **Mechanic** มันก็มีมาก เขายังประดิษฐ์กันได้

ไม่รู้ว่าอีก ก็ร้อยอย่าง ก็พันอย่างในอนาคต แต่แล้วมันก็เป็นลูกจ๊อกของกฎอิทัปปัจจยตานี้.

ทีนี้ ถ้าดูไปถึงกฎสุดท้ายที่สำคัญมากคือ **กฎที่เรียกว่า Relativity คือกฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเวลากับสสารหรือวัตถุ หรือการกินเนื้อที่**; มันเป็นกฎของความประสานสัมพันธ์ระหว่างเวลากับเนื้อที่ หรือวัตถุนั้น ถ้ามันประสานสัมพันธ์กันในสัดส่วนอันหนึ่ง มันก็ปรากฏออกมาเป็นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุข. ถ้ามันผิดสัดส่วนสัมพันธ์อันนั้น มันก็ปรากฏเป็นอย่างอื่น คือไม่มีทางจะเป็นสุขได้.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เรากินข้าวผิดเวลา หรือเรากินมากกว่าที่ควรจะกินอย่างนี้ มันก็ต้องเป็นทุกข์ แต่ถ้าเรากินข้าวแต่พอดีแก่เวลา พอดีแก่สัดส่วนที่ควรจะกิน มันก็ไม่เกิดเรื่องที่จะต้องเป็นทุกข์; มันก็ยังคงเป็นเวลาหรือเป็นวัตถุ อยู่แน่นอนแหละ แต่ว่ามันมีส่วนสัมพันธ์ที่จำกัดตายตัว ที่ว่า จะต้องทำอย่างนั้น ผลมันจึงจะเกิดขึ้นอย่างนั้น, ต้องทำอย่างนั้น ผลมันจึงจะเกิดขึ้นอย่างนั้น; นี่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เรื่องง่าย ๆ. เรื่องใหญ่ ๆ ยังมีมากกว่านี้.

นี่ถ้าเราดูให้ดี จะเห็นได้ว่า เรื่องวิทยาศาสตร์ทั้ง ๔ แขนงนี้ มันเป็นของต้นหรือเป็นของเด็กเล่น เมื่อนำไปเทียบกับกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา; หรือถ้าจะว่ากันให้ละเอียดอีกทีหนึ่ง ก็ว่า ทั้ง ๔ เรื่องนี้มันก็เป็นเรื่อง ๆ เดียวกันก็ได้ คือมันเป็น Mechanism คือความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ของสิ่งทั้ง ๔ นั้นเอง; มันเป็น อิทัปปัจจยตา ที่เข้าไปเกี่ยวกับฟิสิกส์หรือเคมี หรือ Mechanic หรือ Relativity ไปแยกเข้า มันก็เป็น ๔ เรื่อง แต่พอไปดูเข้า มันก็เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา ของสิ่งทั้ง ๔ นั้น.

นี่เราจะเห็นได้ว่า กฎอิทัปปัจจยตา นี้ มันเหนือกว่าภววิทยาศาสตร์ ภววิทยาศาสตร์ ทุกชั้น ทุกแขนง ทุกระดับ มันก็คือกฎอิทัปปัจจยตา หรือ ขึ้นอยู่กับ อิทัปปัจจยตา.

ลองเอาวิทยาศาสตร์ชาวบ้านกันดีกว่า เข้าใจง่าย เหมือนว่าแม่ครัวจะ หุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ถูกลแล้ว มันก็ต้องเนื่องด้วยกฎทางวิทยาศาสตร์ทั้ง ๔ ข้อ นั่น **กฎทางฟิสิกส์** เช่นว่า เราจะต้องมีความร้อนที่ได้มาจากไฟ นั่นมันจึงมีเรื่องฟิสิกส์ อยู่ที่ไม่พิน หรือถ่านที่มันจะติดไฟ เป็นความร้อนขึ้นมา; แล้วมันเป็นเรื่อง **กฎทางเคมี** เพราะว่าไฟนี้มันจะติดขึ้นมาได้ มันต้องมีความเปลี่ยนแปลงทางเคมี กระทั่งเป็นเปลวไฟ กระทั่งเป็นควันไฟอย่างนี้ ถ้ามันเกิดไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมี ไฟมันก็จะลุกขึ้นมาลนกันหม้อข้าวไม่ได้ ดังนั้นมันก็เป็นกฎทางเคมี หรือเป็นเรื่องของ เคมี; ที่ว่า**กฎทาง** Mechanic นี้ มันก็เพราะว่า มีความร้อนไปทำให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงที่เมล็ดข้าวสาร พลังของความร้อนทำให้เมล็ดข้าวสารขยายตัวออกไป หรืออะไรทำนองนี้ มันจึงเป็นข้าวสุกขึ้นมาได้; ที่ว่ากฎ Relativity นี้ ก็ต้อง ทำให้ถูกต้องตามกฎของเวลาหรือกฎของวัตถุ คือเมล็ดข้าวสารหรือไฟ หรือน้ำหรืออะไร ทุกอย่าง ถ้าไม่มีความถูกต้องเหมาะสมแล้ว มันก็ไม่เป็นข้าวสุกข้าวสวย มันเป็น ข้าวไหม้ ข้าวเปียก ข้าวแฉะ ข้าวอะไร ที่กินไม่ได้.

นี่ สรุปแล้วว่าแม่ครัวหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่งหนึ่ง มันก็เต็มไปด้วยกฎ วิทยาศาสตร์ครบถ้วน ทั้ง ๔ กฎใหญ่ ๆ นั่น แต่แล้วกฎเกณฑ์เหล่านั้น มันก็เป็น ลูกจ๊อก เป็นกฎเด็กเล่น ในเมื่อนำไปเทียบกับกับกฎของ อิทัปปัจจยตา ซึ่งมีความหมาย กว่า มีน้ำหนักกว่า มีความจริงกว่า มีอะไรกว่า.

หรือว่าหมอจะรักษาคนไข้ให้หายสักคน ก็จะต้องเป็นไปตามกฎ ๔ ข้อ ที่ว่านี้ : ทางฟิสิกส์ หมอก็ต้องใช้แสงสว่าง ใช้ความร้อน ใช้อะไรต่าง ๆ

ที่จะทำแก่คนไข้ ให้ถูกเรื่องถูกราว; ทางเคมี หยูกยาก็เป็นผลผลิตของการปฏิบัติทางเคมี ตามกฎเกณฑ์ของเคมี มันจึงได้ยามากิน; ในเรื่อง Mechanic ก็เช่นเรื่องผ่าตัด, เรื่องอาบ, เรื่องล้าง, เรื่องปิด, เรื่องถ่าย, อะไรก็ตามใจ; Relativity ก็จะต้องทำให้ถูกต้องกับเรื่องของโรคและเวลา ที่ถูกต้อง เพียงแต่ผิดเวลาอย่างเดียว มันก็ตายแน่ หรือมันตายเสียก่อน.

นี่ จะรักษาคนไข้ให้หายสักคนหนึ่ง ก็ยังต้องพร้อมด้วยกฎเกณฑ์สำคัญทางวิทยาศาสตร์ ๔ กฎนี้ แต่แล้วมันก็เป็นลูกจ๊อก เป็นกฎเด็กเล่น ในเมื่อนำไปเทียบกับกฎของ อิทป์ปัจเจยตา.

นี่ไม่ใช่ที่เราจะมานั่งตั้งกองนินทาวิทยาศาสตร์ แต่ว่าจะเปรียบเทียบกันดูให้รู้จักเรื่องวิทยาศาสตร์ธรรมดา กับเรื่องวิทยาศาสตร์ทางวิญญาณ ของพระพุทธเจ้า.

หรือว่า ชาวสวนจะปลูกต้นไม้ให้งอกงามสักต้นหนึ่ง มันก็ต้องเป็นไปถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ ประเภทฟิสิกส์ ก็ต้องให้ได้แสงสว่าง, ได้อุณหภูมิที่ดี; ประเภทเคมี ก็ให้ได้ปุ๋ย, ได้อะไรที่ดี; ประเภท Mechanic ก็มีการตัดแต่งตบแต่งอะไรที่ดี; ประเภท Relativity ก็ทำกับมันอย่างถูกต้อง ถูกฤดูกาล ถูกความมากความน้อย; มันก็เป็นไปตามกฎของวิทยาศาสตร์ ๔ อย่างอีกนั่นเอง.

นี่ ทางวิทยาศาสตร์มันก็ไม่ใช่เล่น มันที่อำนาจที่จะทำให้เกิดความสำเร็จตามที่เราต้องการ แม้ครีวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง หมอจะรักษาคนไข้ให้หายสักคนหนึ่ง ชาวสวนจะปลูกต้นไม้สักต้นหนึ่ง มันก็เต็มไปด้วยกฎเหล่านั้น แต่แล้วมันก็เป็นลูกน้องของกฎอิทป์ปัจเจยตา.

ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบกันอยู่ในโลก ทางฟิสิกส์ ทางเคมี ทาง Mechanic อะไรก็ตาม ล้วนแต่มีความเปลี่ยนแปลง; แม้แต่ทาง Relativity เอง มันก็ยิ่งมีความเปลี่ยนแปลง และยังมีผลแปลกออกไป. ที่นี้ เมื่อดูถึงตัวความเปลี่ยนแปลงนี้ มันก็เป็นเนื้อแท้ของ อิทัปปัจจยตา ล้วน ๆ เพราะว่า **ไม่มีสิ่งใด จะคงความเป็นสิ่งใดอยู่ได้** เนื่องจากมันมีกฎอีกอันหนึ่งซึ่งว่า มันไม่มีอะไรที่จะคงที่อยู่ได้ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุด สิ่งที่เราเรียกว่าเวลามันก็เปลี่ยนไป สิ่งเข้ามาแวดล้อม กระทบกระทบทั้งนั้นก็เปลี่ยนไป.

ขอให้นึกดูให้ดีว่า ทุกอย่างมันเหมือนกับไหล ไหลอยู่เรื่อย ถ้ามองให้เป็น จะเห็นว่า แม้แต่ก้อนหินก้อนนี้ มันก็ไหลอยู่เรื่อย คือมันมีความเปลี่ยนแปลงที่ลึกลับซ่อนเร้นอยู่ในหินก้อนนี้ มันจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย มันแล้วแต่ว่าจะมีอะไรมากระทำ, สำหรับความเปลี่ยนแปลง จะช้าหรือเร็วมัน มันขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอก; แต่ว่าแม้ปัจจัยภายในของมันก็เปลี่ยนแปลง ด้วยความเป็นอนิจจัง. อนุของมันก็ประกอบด้วยปรมาณู แล้วมันก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวปรมาณู ซึ่งดูด้วยตาไม่เห็น.

นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ละเอียดถึงขนาดที่ว่า แทรกแซงอยู่ในทุก ๆ ปรมาณู; เราจะต้องดูกระทั่งให้เห็นว่า แม้ในทุก ๆ ปรมาณู ก็มีอิทัปปัจจยตา, หลาย ๆ ปรมาณูรวมกันเป็นอนุ มันก็ยิ่งเป็นกลุ่มของ อิทัปปัจจยตา, หลาย ๆ อนุรวมกันขึ้นมาเป็นธาตุ ธาตุใดธาตุหนึ่ง มันก็ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ธาตุจะมาทำหน้าที่ เป็นชั้น เป็นอายตนะอะไร มันก็ยิ่งมีความหมายแห่งความเป็นอิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น จึงเรียกว่า อิทัปปัจจยตา เป็นกฎ เป็นแม่บทของกฎทั้งหลาย.

เมื่อตะกี้เราพูดกันถึงกฎวิทยาศาสตร์ อาศัยหัวข้อ ๔ หัวข้อ คือ ฟิสิกส์, เคมี, Mechanic, และ Relativity.

ทีนี้ เราจะลองพูดอย่างหยาบ ๆ กว้าง ๆ ถึงกฎวิทยาศาสตร์ ที่เป็นกฎธรรมชาติกว้าง ๆ เช่นกฎทางชีววิทยา หรือ Biology นี่เป็นเรื่องต่อสู้อันแรก ให้มีชีวิตอยู่ แล้วก็จะสืบพันธุ์ แล้วก็จะส่งวนพันธุ์ รักษาพันธุ์อะไร ให้มันยังคงมีชีวิตอยู่ ไม่สูญหายไปเสีย. ถ้าไม่มีกฎเกณฑ์อันนี้ มันก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในโลกนี้ หรือไม่มีอะไรเกิดขึ้นมา. คือจะไม่มียีสต์, ไม่มีคน, ไม่มีต้นไม้, ไม่มีอะไรเกิดขึ้นในโลก; หรือแม้เกิดขึ้นมาแล้วคราวหนึ่งมันก็จะสูญสิ้นไป ถ้าไม่มีกฎที่ถูกต้องทาง Biology. แต่แล้วกฎเกณฑ์ทาง Biology นั้น มันก็คือกฎน้อย ๆ ของ อิทัปปัจจยตา ล้วนแต่ออกไปจากกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา.

หรือว่า จะดูทางวิวัฒนาการ กฎเกณฑ์ของ Evolution ที่ว่าด้วยวิวัฒนาการจากความไม่มีอะไรเลย มาสู่ความมีอย่างนี้ เช่นว่า ในโลกนี้ที่แรกก็ไม่มีอะไรเลย แล้วก็มา มีน้ำ มีไฟ มีอากาศ มีดิน มีสัตว์, มีคน, หรือว่าที่แรก มันก็ไม่เคยมีโลกเลยด้วยซ้ำไป และโลกมันเกิดขึ้นเป็นก้อนไฟขึ้นมาอย่างนี้ มันเป็น Evolution ขนาดใหญ่ นี่มันก็เป็นกฎเด็ก ๆ ลูกเด็ก ๆ ของกฎ อิทัปปัจจยตา.

ขอให้มองให้เห็นว่า กฎที่มันทำให้โลกเกิดขึ้นมาได้นี้ หรือเป็นไปได้นี้ มันก็ยังเป็นลูกเด็ก ๆ ในเมื่อมันไปเทียบกับกฎ อิทัปปัจจยตา ที่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ขอให้ระวังสังเกตดูให้ดีว่า อิทัปปัจจยตา มันแทรกแซงอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง อะไร ๆ ก็รวมอยู่ในกฎเกณฑ์อันนั้น. ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ก็คือตัวกฎนั้น มันมองกันได้ ๒ แง่ จะมองในแง่ที่ว่า มันเป็นธรรมชาติที่อยู่เหนือเหตุ เหนือปัจจัย ที่เรียกว่า อสังขตะ นี้ก็ได้; นี่ให้มองในแง่ที่มันเป็นกฎ หรือกระทั่งความที่มันต้องเป็นไปตามกฎ. อันนี้ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นเข้ามาเปลี่ยนแปลงได้

หรือว่าไม่มีอะไรเป็นผู้สร้างมันขึ้นมา มันเป็นขึ้นมาเสียเองอย่างกับว่าเป็นเผด็จการ
 อย่างนั้นแหละ. ในบางครั้งเราจะต้องเรียกว่าพระเจ้า แล้วก็ไม่ต้องถามว่าใครสร้าง
 พระเจ้า? พระเจ้าจะมาจากอะไร?เมื่อไร? ใครสร้าง? นี้ไม่ต้องถาม; แต่ต้อง
 หมายถึงพระเจ้า อิทัปปัจจยตา พระเจ้าอย่างอื่นไม่เอา. **พระเจ้า อิทัปปัจจยตา
 มีอำนาจมีอะไรเหนือกว่าพระเจ้าใด ๆ หมด;** หรือว่าพระเจ้าอื่นใด ถ้ามีจริง
 มันก็ต้องได้แก่พระเจ้า อิทัปปัจจยตา นั่นเอง แต่เขาไปเรียกว่าพระเจ้า, พระอินทร์,
 พระพรหม,พระยม, พระอะไรก็สุดแท้ แต่เนื้อแท้ของมันก็คือ กฎเกณฑ์ของ
 อิทัปปัจจยตา, ถ้าอย่างนี้เรียกว่าเป็น “อสังขตะ”.

คัมภีร์อภิธรรม เช่น กถาวัตถุ พยายามจะอธิบายกฎเกณฑ์เหล่านี้ว่าเป็น
 อสังขตะ คือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นหรือให้ดำรงอยู่ มันมาอย่างไรของมัน
 ก็ไม่รู้ บอกไม่ถูก เช่นเดียวกับนิพพานเป็นอสังขตะ ไม่มีใครตกแต่งขึ้นมา ไม่มี
 ใครบำรุงรักษาไว้ แล้วก็ไม่มีการทำให้ดับไปได้; คงเป็นธรรมชาติ ธา-ตุ
 ธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ โดยตัวมันเอง. **พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ไม่รู้
 ไม่ชี้ทั้งนั้น มันมีของมันอยู่เอง; แล้วมันก็ไม่เกี่ยวกับกาลเวลา คือไม่รู้จักเกิด
 ไม่รู้จักเปลี่ยน ไม่รู้จักดับ** อย่างนี้เรียกว่ากฎ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นอสังขตะ.

คำว่า “อสังขตะ” ก็อาจจะแปลกนุสำหรับบางคนที่ไม่ค่อยเคยฟัง;
 อสังขตะนั้น ก็แปลว่า ที่มันเป็นได้เอง, เป็นอยู่เอง, มีอะไรเองโดยไม่ต้องมีอะไร
 ไปทำให้ หรือทำขึ้น เช่นเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติ หรือ ธัมมัญญูจิตตา,
 ธรรมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, ตถตา อะไรนี้ ที่เรียกชื่อได้หลาย ๆ ชื่อนี้
 ล้วนแต่เป็นอสังขตะ ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีการดับไป
 เรียกว่า อสังขตะ.

ที่นี้ ที่ตรงกันข้ามก็คือ **สังขตะ** มีอะไรทำขึ้นมา - แล้วก็
 เปลี่ยนไป - แล้วก็ดับลง - แล้วก็เกิดขึ้น - แล้วก็เปลี่ยนไป - แล้วก็ดับลง.
 กฎที่เป็นสังขตะ ก็คือกฎที่มนุษย์ได้แต่งตั้งขึ้น กฎทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง
 ทางการศึกษา แม้แต่ทางศาสนา. ถ้าพระศาสดาไม่รู้อะไรจริง กฎเกณฑ์นั้นก็จะเปลี่ยน;
 หรือบางทีทางศาสนาก็บัญญัติกฎเกณฑ์เฉพาะสิ่งที่เปลี่ยน บัญญัติกฎสำหรับใช้กับสิ่ง
 ที่เปลี่ยนเท่านั้น; กฎนั้น มันก็มีเกิดมีดับไปตามสิ่งที่มันเปลี่ยน.

ถ้ากฎใดเป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือธรรมชาติ มันก็เป็นอสังขตะ;
 ถ้ากฎใดเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับสิ่งที่กฎอีกอันหนึ่งสร้างขึ้นมานี้ มันก็เป็นกฎทางฝ่าย
 สังขตะ.

ดังนั้น จึงถือว่า **อสังขตะนั้น** เป็นต้นตอหรือเป็นต้นเดิม หรือพูด
 สมมติก็ว่า เป็นกฎที่ทำให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น. แล้วสิ่งที่เกิดขึ้นมานั้น ก็คือสังขตะ
 คือจะต้องเปลี่ยน. ถ้าว่ามันเปลี่ยน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตาประเภทที่แสดงความ
 เปลี่ยน; ถ้ามันไม่มีการเปลี่ยน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ชนิดที่ว่าถึงที่สุดของ
 อิทัปปัจจยตา คือว่าไม่มีเหตุปัจจัยสิ่งใดจะปรุงแต่ง มันก็สุดเห็อม แปลว่าเป็นปลาย
 สุดของสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังอยู่ในวิสัยของ อิทัปปัจจยตา
 ในส่วนที่เราทำให้ปรากฏได้.

สิ่งที่เรียกว่า **ปัจจัยนี้** มีอยู่ ๒ ชนิด ปัจจัยชนิดหนึ่งทำให้เกิด
 สำหรับสิ่งที่ทำให้เกิดได้ คือพวกสังขตะทั้งหลาย. แล้วปัจจัยอีกชนิดหนึ่งก็เป็น
 ปัจจัยสำหรับทำให้ปรากฏ; เพียงแต่ปรากฏไม่ใช่เกิด; นี้ได้แก่ ปัจจัยที่ทำให้
 ให้เราทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หรืออสังขตะ. **อสังขตะ** เราทำให้เกิดไม่ได้
 แต่ว่าเราทำให้แจ้ง คือให้ปรากฏแก่จิตใจได้. ฉะนั้น เราจึงมี อิทัปปัจจยตา

ที่ใช้ไปใน ๒ วิธี เพื่อทำให้สิ่งที่เกิดได้ มันเกิดขึ้นมา, หรือว่าทำให้สิ่งที่เกิดไม่ได้ แต่ทำให้ปรากฏได้นี้ ให้มันปรากฏออกมา.

ดังนั้น ตัวกฎ อิทัปปัจจยตา จึงเป็นของตายตัว คือเป็นอสังขตะ แต่ว่าสิ่งที่มันสร้างขึ้นมาก็คือ หรือทำให้เกิดขึ้นมานั้น มันก็เป็นสังขตะ คือเปลี่ยนไปตามปัจจัย แล้วก็ต้องมีกฎเกณฑ์เฉพาะของมันเองต่างหาก คือกฎเกณฑ์ที่เป็นสังขตะ.

ที่นี่ ขอให้ดูให้ลึกละเอียดถึงกับว่า สังขตธรรมทั้งหลายนี้ เป็นรูปก็ดี เป็นนามก็ดี เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศ วิญญาณ อะไรก็ดีนี้ เรียกว่า สังขตะ ในความหมายที่ว่า มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย.

ในส่วนรูปธาตุ หรือรูปธรรม หรือวัตถุธาตุนี้ มันประกอบด้วยส่วนย่อย ๆ อย่างที่ว่ามาแล้วเมื่อตะกี้ว่าวัตถุอันหนึ่งมันประกอบด้วยอนุหลาย ๆ อนุับไม่ไหว; อนุหนึ่ง ๆ ก็ประกอบด้วยปรมาณู หลาย ๆ ปรมาณู; ในหนึ่งปรมาณู หรือ Atom หนึ่งนี้ ในนั้นมันก็ยังมียกของ อิทัปปัจจยตา. เพียงแต่เป็นอนุเราก็มองไม่เห็นแล้ว ยิ่งเป็นปรมาณูก็ยิ่งมองไม่เห็น; ถ้าไปเรียนเรื่อง Atom เรื่องปรมาณู ตามวิชาวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน เราจะพบว่า แม้ในปรมาณูหนึ่งมันก็ยังมียก อิทัปปัจจยตา เป็นปรากฏการณ์ด้วย และมีตัว อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นเพียงกฎเกณฑ์ด้วย.

นี่เราไม่ได้อยู่ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ เรามองปรมาณูไม่เห็น แล้วกฎของมันก็ยิ่งมองไม่เห็น; แต่เป็นที่แน่นอนว่า มันมียกของ อิทัปปัจจยตา และมีความปรากฏอาการของ อิทัปปัจจยตา แม้ในปรมาณูหนึ่ง ๆ; แล้วมันก็เป็นอันว่าเล็กกัน ในฝ่ายวัตถุธาตุ เขาอะไรไม่ได้ มันเป็น อิทัปปัจจยตา คือความเปลี่ยน

แปลงตามกฎเกณฑ์ของ อิททัปปัจจยตา จะเรียกว่าโดยพระเจ้า โดยน้ำมือของพระเจ้า ก็ได้ แต่ต้องเป็นพระเจ้าที่เรียกว่า อิททัปปัจจยตา หรือธัมมัญญูตตา, ธรรมนิยามตา ซึ่งเราจะเรียกว่าธรรมเฉย ๆ ธรรมคือธรรมชาติ.

ทีนี้ ถ้าเป็นกฎที่คู่กันมาแต่เดิม คือกฎอิททัปปัจจยตา กฎนั้นก็กฎแน่นอนตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง; แต่ถ้ามันเป็นกฎที่นักวิทยาศาสตร์ชั้นหลังมองเห็น แล้วตั้งกฎขึ้น อย่างนั้นอย่างนี้ ส่วนนั้นส่วนนี้ เป็นกฎปลีกย่อย อย่างนี้มันไม่แน่มันผิดก็ได้; เพราะเขาไม่ได้รู้จริง หรือไม่รู้ทั้งหมด เพราะว่ามันอาจจะมิดเข้ามามีแทรกแซง โดยความไม่รู้เท่าถึงการณของผู้บัญญัติกฎ อย่างนี้มันก็เป็นกฎที่ไม่ถูกไปทั้งหมด มันยังมีผิด.

จะยกตัวอย่างเรื่องนาฬิกาอีกสักครั้งหนึ่ง ว่ามันมีความเกี่ยวข้องกับกฎทางวิทยาศาสตร์อย่างไร? แล้วมันเกี่ยวข้องกับกฎ อิททัปปัจจยตา อย่างไร? ถ้าเราเอานาฬิกาเรือนหนึ่ง มาเปิดฝาหลังดู เห็นเครื่องที่มันเดินกระดุกกระดิกสัมพันธ์กันอยู่นั้น มันเดินอยู่ได้เพราะอะไร? เพราะกฎของ อิททัปปัจจยตา. มันเป็นนาฬิกาขึ้นมาได้อย่างไร? มันก็ด้วยกฎเกณฑ์ของ อิททัปปัจจยตา; และมันก็คงปรกติอยู่ได้ ก็ด้วยกฎเกณฑ์ของอิททัปปัจจยตา; ถ้าผิดปรกติก็ผิดกฎเกณฑ์ของอิททัปปัจจยตา. ในส่วนที่ปรกติ มันเป็นอิททัปปัจจยตา ส่วนที่ทำให้ผิดปรกติ; มันก็เดินไม่ได้.

เช่น ในนาฬิกาเรือนที่มันเดินได้ตุ๊กตัก ๆ อยู่นี้ ถ้ามันเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเคมี เช่น มันเป็นส่วนที่ขึ้นมาในส่วนที่ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่ง มันก็เดินไม่ได้ เรียกว่ามันผิดกฎเกณฑ์ อิททัปปัจจยตา ในทางเคมี; หรือว่ามันผิดกฎเกณฑ์ อิททัปปัจจยตา ในทางฟิสิกส์ เช่นดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง มันหนาวจัด เย็นจัด

มันยึดมันหด มันก็เดินไม่ได้ นาฬิกาเรือนนั้น มันก็เดินไม่ได้; หรือว่ามันผิดอิทัปปัจจยตา ทาง Mechanic เช่นว่า บางส่วนมันคดมันงอ มันอะไรนี้ มันก็เดินไม่ได้; หรือว่าถ้ามันผิดกฎเกณฑ์อย่างสูงสุด คือทาง Relativity คือไม่สัมพันธ์กันด้วยดีระหว่างวัตถุกับเวลา เช่นว่าโลกมันหมุนช้าลงอย่างนี้ นาฬิกาของเราที่ใช้ไม่ได้ หรือว่าโลกมันหมุนกลับ มันหมุนถอยกลับ นาฬิกาก็เดินถอยหลังอย่างนี้.

ขอให้นึกดูให้ดีว่า เรื่องกฎเกณฑ์ปลีกย่อยอย่างนี้ มันมีอยู่ใน ๔ ประเภทนี้ มีความผิดกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา อย่างเดียวเท่านั้น ก็จะผิดกฎเกณฑ์ทั้งหมด แล้วนาฬิกาก็เดินไม่รอด. ทีนี้ มันจะเดินได้อีก คือแก้ไขมันให้ถูกกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา โดยนายช่างที่ฉลาดสามารถรู้อะไรหมด มันก็เป็นนาฬิกาที่เดินได้อีกกระทั่งถึงวันหนึ่งคืนหนึ่ง ถึงวาระสุดท้ายที่มันจะสูญสลายเป็นอากาศธาตุไป ไม่มีนาฬิกาเหลืออยู่ มันก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา อีกนั่นเอง.

นี่ขอให้อ่านให้ดี สังเกตดูให้ดีว่า “พระเจ้า” อิทัปปัจจยตา นี้ มีอำนาจสักที่มากน้อย; นี่ก็เรียกว่ากฎธรรมชาติ. แม้นี้มันก็ยังอยู่ใต้กฎของอิทัปปัจจยตา ทั้งโดยส่วนใหญ่ ทั้งโดยส่วนปลีกย่อย.

ทีนี้เป็นอันว่าเราพูดกันถึงกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ทางฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายรูปธรรม กันมาเพียงพอแล้ว กินเวลาไปมากแล้ว.

ทีนี้ ก็มาดูกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา ทางฝ่ายนามธรรม หรือทางฝ่ายธรรมกันบ้าง.

กฎเกณฑ์ทางธรรมหรือทางฝ่ายนามธรรมใด ๆ ทั้งหลาย มีอยู่เท่าไรที่มากน้อย มันล้วนแต่เป็นส่วนย่อย หรือเป็นลูกจ๊อก ของกฎอิทัปปัจจยตา

อีกเหมือนกัน; อย่างเรามีคำพูดเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้วว่าอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา; ที่เราเรียกว่ากฎอนิจจัง, กฎทุกขัง, กฎอนัตตา, เป็น ๓ กฎ. **แต่ว่า ๓ กฎนี้ที่แท้คือกฎเดียวกัน คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตา** : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; หมายความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเปลี่ยนแปลง; เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ยึดถือ; หรือว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็ยึดถือเอาเป็นตัวเป็นตนไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

ฉะนั้น **กฎที่เรียกว่า อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา ก็กลายเป็นของเล่น ๆ เมื่อนำไปเทียบกับคำว่า อิทัปปัจจยตา**; คำว่า อิทัปปัจจยตา เป็นคำพูดใหญ่กว่า สูงกว่า เหนือกว่า กว้างกว่า อะไรกว่าทั้งนั้น. นี้เรียกว่ากฎทางธรรมะไม่ว่ากฎไหน มันจะอยู่ได้ความหมายคำว่า "อิทัปปัจจยตา".

จะดูให้แคบเข้ามาเพียงว่า *การเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป - เกิดขึ้น ตั้งอยู่ - ดับไป - เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป* ของรูปธรรมก็ดี, ของนามธรรมก็ดี **นี่คือตัวการ หรือปรากฏการณ์ของอิทัปปัจจยตา** ซึ่งเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา.

ตัวกฎมองไม่เห็น แต่ความปรากฏของมันมองเห็น คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป โดยอำนาจของกฎ คืออิทัปปัจจยตา; ถ้าไปมัวเห็นแต่การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ก็หมายความว่า เห็นเพียงอาการข้างนอก ไม่เห็นลึกถึงหัวใจ คือ อิทัปปัจจยตา ฉะนั้นจึงยังไม่หมดใจสิ้นเชิง ยังมีบางส่วนเหลืออยู่ จะต้องมองให้เห็นถึงอิทัปปัจจยตา จึงจะเรียกว่าหมด หมดความเข้าใจผิด หรือหมดความเขลา ความหลงในเรื่องนี้.

คำที่เราเรียกเหตุ-ผล เหตุ-ผล เหตุและผลนี้ มันยังไม่หมด เราต้องรู้
อีกสิ่งหนึ่ง คือความสัมพันธ์เนื่องกันระหว่างเหตุกับผล; **ถ้าเราไปแยกเหตุกับผล
ออกจากกันแล้ว มันจะรู้อะไรนิดเดียว** คือว่ารู้ อิทัปปัจจยตา แต่นิด ๆ หน่อย ๆ
ที่เกี่ยวกับเหตุ รู้ อิทัปปัจจยตา นิด ๆ หน่อย ๆ ที่เกี่ยวกับผล; เราต้องรู้จักความ
ที่มันสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล นี่จึงจะเรียกว่าเห็น อิทัปปัจจยตา โดยตรง หรือ
เต็มรูปเต็มร่าง ของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้น **อย่าดูแต่เหตุ อย่าดูแต่ผล ต้องดูความที่มันสัมพันธ์กันอยู่**
ซึ่งมีลักษณะอาการเปลี่ยนแปลง หรืออะไรก็สุดแท้; เพราะว่าไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นเหตุ
อยู่เรื่อยไปโดยส่วนเดียวได้ มันจะต้องกลายเป็นผล หรือว่ากลายเป็นผลแล้ว มันก็
ไม่เป็นผลอยู่ได้ตลอดไป มันจะกลายเป็นเหตุอีก.

ที่เห็นง่าย ๆ เช่นว่า เป็นแม่ก็คลอดลูกออกมา ลูกนั้นไม่เท่าไร มัน
ก็เป็นแม่อีก มันก็คลอดลูกออกมา แล้วไม่เท่าไรมันก็เป็นแม่อีก. นี่มันเหมือน
กับว่า เมื่อมันเป็นเหตุ แล้วมันก็ดับไป มันก็เกิดผลขึ้นมา เกิดผลขึ้นมาแล้วมันทำ
หน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป มันกลายเป็นเหตุ เหตุมันดับไปมันมีผลขึ้นมา.
นี่เรียกว่าปัจจัยการ หรืออาการแห่งปัจจัยที่สัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล นี่คือ
อิทัปปัจจยตา.

นี่เป็นความหมายที่เป็นใจความสำคัญของคำว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่
สัมพันธ์เนื่องกันระหว่างเหตุกับผล แล้วผลกลายเป็นเหตุ เหตุกลายเป็นผล อย่างนี้
อยู่ตลอดเวลา.

ดังนั้น เรื่องเหตุเรื่องผลทั้งหมดไม่ว่าในแง่ไหนเป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะ
ที่เป็นกฎเกณฑ์บ้าง ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์บ้าง แล้วแต่เราจะมองกันในแง่ไหน.

เป็นเหตุเราก็เรียกว่าปัจจัย; เป็นผลเราก็เรียกว่า ปฏิจจสมุป-
 ปันนธรรม; ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เราก็เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท.

นี่ก็เป็นคำที่ใช้ได้ทั่วไป แม้ในเรื่องวัตถุธรรม; แต่ตามธรรมดา
 หมายถึงเรื่องในใจของคนเรา มันมีเหตุเป็นกิเลส หรือเป็นอะไร นี่เป็นปัจจัย;
 แล้วมันก็เป็นผลเกิดขึ้น เป็น ปฏิจจสมุปันนธรรม; ส่วนอาการที่มันทำให้เกิดขึ้น
 แล้ว ก็เรียกว่า ปัจจัยการ หรือ ปฏิจจสมุปบาท.

ในคนเราคนหนึ่งเต็มไปด้วยกระแสไหลเวียนแห่งสิ่งทั้ง ๓ นี้ ตามกฎเกณฑ์
 แห่ง อิทัปปัจจยตา เป็นปัจจัยแล้วก็เป็นผล, และก็เป็นการที่ทำให้มันเป็นปัจจัย
 แล้วก็เป็นอาการที่ทำให้เกิดผล แล้วมันก็เกิดผล แล้วแต่จะมองดูกันในแง่ไหน.

ฉะนั้น ในเรื่องทั้งหมดที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัยและผลของมัน และความที่
 มันเนื่องกันระหว่างเหตุกับผลนี้ คือ อิทัปปัจจยตา; เรียกว่าเป็นกฎรวมของสิ่ง
 ทั้งหมดนี้; ถ้าแยกดูทีละอย่าง มันก็เป็นกฎย่อย ๆ ของสิ่งนี้; ยิ่งไปแยกให้ย่อยอีก
 มันก็เป็นกฎที่ย่อยออกไปอีก ย่อยลงไปอีก.

ที่นี้ ดูสิ่งที่น่ากลัวที่สุดกันสักที คือว่าความเวียนว้าย หรือวัฏฏสงสาร
 นี้คือสิ่งที่น่ากลัว. ถ้าไม่เห็น ถ้าไม่เข้าใจ ก็ไม่น่ากลัวอะไร แล้วบางทีจะสนุก
 เสียด้วยซ้ำ.

สิ่งที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร นั้นก็คือ กิเลสเกิดขึ้น เป็นเหตุให้ทำกรรม
 ทำกรรมแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดผลของกรรม ผลของกรรมเกิดแล้ว ก็ยอมทำให้เกิด
 กิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งอีก แล้วทำกรรมอีก ที่ผลกรรมอีก เกิดกิเลสอีก ทำกรรมอีก
 มีผลกรรมอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้; นี้คือ อิทัปปัจจยตา ที่สัมพันธ์กันอย่างน่ากลัว

และในลักษณะที่ใหญ่โต คือในลักษณะที่มีความหมายมากและน่ากลัว แล้วก็เกี่ยวข้องกับ
กับมนุษย์อย่างยิ่ง ในเรื่องของความทุกข์และความดับทุกข์.

ถ้าเราดูที่ตัวกิเลส มันก็เต็มไปด้วยกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ใน
ตัวกิเลสนั่นเอง; ปราภฏการณของกิเลสก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ว่าเป็น
ปราภฏการณ; ที่นี้ไปดูตัวกรรมล้วน ๆ มันก็คืออิทัปปัจจยตา ในลักษณะหนึ่ง
ที่เป็นผลมาจากกิเลส; แต่ในลักษณะหนึ่ง มันจะกลายเป็นเหตุสำหรับทำให้เกิด
ผลกรรม. ดูส่วนน้อยมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา ส่วนน้อย; ดูส่วนใหญ่มันก็เป็น
อิทัปปัจจยตา ส่วนใหญ่.

ในเรื่องของกรรม กรรมดี, กรรมชั่ว กรรมไม่ดี ไม่ชั่ว กระทั่งว่า
จะสิ้นสุดแห่งกรรมลงไปได้อย่างไร เรื่องอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกรรม
และเป็นความสิ้นไปแห่งกรรมนี้ เรามีหมายกำหนดกาลไว้แล้วว่า จะบรรยายในคราวหน้า
ฉะนั้น วันนี้ไม่ต้องพูด; แต่ขอให้พยายามเข้าใจว่า **เมื่อมาเกี่ยวข้องกันเป็นวง
ในวิภูฏสงสาร คือกิเลส-กรรม-และวิบากแล้ว ไม่มีอะไรนอกจากว่า
อิทัปปัจจยตา มันกำลังอาละวาดอย่างน่ากลัว.** ถ้าไม่รู้เรื่องราวของมัน มันก็จะ
ฉิบหายหมด คือว่าสูญเสียความเป็นมนุษย์อะไรก็ได้.

นี้เรียกว่า กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นั้น มันเหนือกฎเกณฑ์ธรรมะ
ใด ๆ หมด; นอกนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องปลีกย่อย แยกออกไปให้เห็นเป็นส่วนหนึ่ง ๆ
เท่านั้น. การเกิดกิเลสและเกิดทุกข์ การดับกิเลสและดับทุกข์ นี่คือ
ปราภฏการณของ อิทัปปัจจยตา; คือแสดงออกมาในมุมนี้ หรือมุมที่ตรงกันข้าม
เกิดกิเลส ก็เกิดทุกข์แน่นอน, ไม่เกิดกิเลสแล้ว ก็ไม่เกิดทุกข์แน่นอน, ดับกิเลส
ได้ คือดับทุกข์แน่นอน; จะฝ่ายเกิดหรือฝ่ายดับ ก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น
ไม่มีกฎอื่น.

ที่นี้ มาดูกันในเรื่องปลิกย่อย มันก็บัญญัติเป็นกฎแห่งกรรม กฎแห่งกิเลส กฎแห่งวิบาก อะไรไปทำนองนั้น มันหยาบหยาบ แล้วก็เห็นเหตุให้มองเห็นแต่ส่วนเดียว มันก็เข้าใจผิดได้; เหมือนกับภูเขาสูงหนึ่ง เราไปมองที่ส่วนหนึ่ง มันก็เข้าใจผิด ไปเหมาว่าภูเขาสูงนั้นเป็นอย่างไร มันอย่างเดียวกับเรื่องนิทานคนตาบอดหลาย ๆ คน คำข้างกันคนละที มันก็เถียงกันตาย; แต่ถ้ารู้ถูกต้องหมด มันก็เหลือเพียงคำๆ เดียวว่า โอ๊ย! มันเป็นตัว อิทปปัจจยตา ที่แสดงปรากฏการณ์ออกมา ตามกฎเกณฑ์ของมัน.

ที่นี้ เราจะมาดูกันถึงส่วนที่เป็นเครื่องมือดับทุกข์กันบ้าง โดยส่วนใหญ่ ๆ เราก็จะต้องมองไปยังสิ่งที่เป็นสาระ เช่นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ.

ศีล สนับสนุนสมาธิ, สมาธิสนับสนุนปัญญา, ปัญญาทำให้เกิดวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ, เป็นสายไปอย่างนี้; มันก็เป็น อิทปปัจจยตา แม้ว่าจะเป็นฝ่ายดับทุกข์.

ฝ่ายทุกข์นี้ เราพูดกันมาเสียจนชินแล้ว, ที่นี้ แม้ในฝ่ายดับทุกข์ มันก็ยังเป็นกฎเกณฑ์ของอิตปปัจจยตา ที่ว่า: เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เมื่อสิ่งนี้ดับลง สิ่งนี้ย่อมดับลง.

ศีล ก็ดับไปแห่งโทษทางกาย, สมาธิ ก็ดับไปแห่งกิเลสกลุ่มรูปจิต, ปัญญา ก็ดับไปแห่งอนุสัยอาสวะ, วิมุตติ ก็ดับไปแห่งความทุกข์, วิมุตติญาณทัสสนะ ก็ดับไปแห่งความโง่ทั้งหมด เป็นครั้งสุดท้าย.

เหล่านี้มันก็เป็นกฎเกณฑ์ของการเกิดขึ้นหรือดับไป อยู่นั่นเอง เกิดขึ้นแห่ง ศีล, เกิดขึ้นแห่ง สมาธิ, เกิดขึ้นแห่ง ปัญญา, เกิดขึ้นแห่ง วิมุตติ, เกิดขึ้น

แห่ง **วิมุตติญาณทัสสนะ**; หรือว่าเกิดขึ้นแห่งความดับของโทษทางกายวาจา กิเลส
 หยาบ ๆ กิเลสชั้นประณีต;แล้วก็เกิดขึ้นแห่งความไม่มีทุกข์ เกิดขึ้นแห่งญาณ
 รู้ว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีความทุกข์แล้ว. นั่นแหละคือตัวอิทัปปัจจยตา ชนิดที่น่ารัก;
 แต่ว่ายึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูไม่ได้ พอไปยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกูเข้าเมื่อใด
 มันกลับเป็น อิทัปปัจจยตา ฝ่ายที่เป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมาทันที คือจะมีความทุกข์ขึ้น
 มาทันที.

ฉะนั้น **ทุกสิ่งตั้งแต่สิ่งที่เลวที่สุดขึ้นไปจนถึงนิพพาน เป็นสิ่งที่ยึดมั่น
 ถือมั่นว่าตัวตนไม่ได้** ถ้าเกิดยึดมั่นถือมั่น มันก็กลับตาละบัดเป็นเรื่องของความ
 ทุกข์. นี้จะเห็นว่า เกิดทุกข์ก็ดี ดับทุกข์ก็ดี มันเป็นอิทัปปัจจยตา.

**อยากจะชี้ให้เห็นในระบบการปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ทั้ง
 ๑๖ ชั้นติดต่อกันว่าจะจะเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างไร?** แต่เวลานั้นไม่พอ ขอพูด
 ง่าย ๆ ว่า

ลมหายใจยาวก็ อิทัปปัจจยตา, ลมหายใจสั้นก็ อิทัปปัจจยตา ไปดูเอาเอง,
 ความที่ลมหายใจปรุงแต่งกายนี้ ก็คือ อิทัปปัจจยตา, การทำให้ลมหายใจปรุงแต่งกาย
 น้อยลง ๆ จนสงบรำงับไปก็อิทัปปัจจยตา;อานาปานสติ ๔ ชั้นแรก กล่าวคือ
 หมวดกายนุสัสนา มันก็ อิทัปปัจจยตา แบบของมันนั้น.

แล้วก็มาดูหมวด เวทนานุสัสนา ว่า ปิติเกิดขึ้น หรือรู้สึกสุขอยู่ มันก็
 อิทัปปัจจยตา ของปิติของความสุข; และทั้ง ๒ อย่างนี้ปรุงแต่งจิต นั่นแหละยิ่ง
 เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ละ; ปิติและสุข มันปรุงแต่งจิต ที่นี้ทำการกำหราบอำนาจของ
 ปิติและสุขเสีย ระวังจิตตสังขารอยู่ นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ฝ่ายดับ ฝ่ายนิโรธ
 ฝ่ายลดลง; ๔ ชั้นนี้มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ที่รูปร่างแปลกออกไปอีกต่างไปอีก.

ที่นี่ ไปถึงหมวด จิตตานุปัสสนา รู้ว่าจิตมีลักษณะอย่างไร ต่าง ๆ กัน
 นั้นแหละ คือ อิททัปปัจจยตา หลายรูปหลายแบบของจิต; ทำจิตให้ปราโมทย์
 มั่นก็ อิททัปปัจจยตา สด ๆ ร้อน ๆ ; ทำจิตให้ตั้งมั่น มั่นก็ อิททัปปัจจยตา; ทำจิต
 ให้ปล่อยให้อ้างอิงอยู่ มั่นก็ อิททัปปัจจยตา; เป็นเรื่องสด ๆ ร้อน ๆ ที่นั่นและเดี๋ยวนั้น
 ตามสติปัญญาของบุคคลผู้รู้ความลับของสิ่งที่เรียกว่า อิททัปปัจจยตา; มันจึงบังคับจิต
 อย่างนั้นก็ได้ บังคับจิตอย่างนี้ก็ได้ บังคับจิตอย่างโน้นก็ได้.

พอมาถึงหมวดสุดท้าย ธัมมานุปัสสนา ให้ดูอนิจจัง เป็นอนิจจานุปัสสี
 เห็นอยู่ นี่ก็คือ อิททัปปัจจยตา ที่ถูกเห็น ถูกมองเห็น; พอมองเห็นหนักเข้า
 มั่นก็เป็นวิราคานุปัสสี คือผู้เห็นวิราคะนั้นแหละ, ตัววิราคะ ก็อิตทัปปัจจยตา,
 การมองเห็นที่เกิดขึ้นใหม่นี้ก็เป็น อิททัปปัจจยตา, ตัวที่ราคะมันเสื่อมไป มั่นก็เป็น
 อิททัปปัจจยตา; ที่นี้มาถึงนิโรธานุปัสสี - ดับลงแห่งกิเลส และความทุกข์หรือความ
 ยึดมั่นถือมั่น; นี่มัน อิททัปปัจจยตา ประเภทที่น่าปรารถนา พึงปรารถนา;
 อันสุดท้ายก็เป็น ปฏิสนิสส์คานุปัสสี มองเห็นอยู่ว่าเราพ้นแล้ว เราสละได้แล้ว.
 นี่คือเห็นผลแห่งการปฏิบัติถูกต้องตาม อิททัปปัจจยตา; ความสลัดได้นั้น มั่นก็เป็น
 อิททัปปัจจยตา.

ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ อิททัปปัจจยตา ผลดีก็ อิททัปปัจจยตา, ผลร้าย
 ก็ อิททัปปัจจยตา, การกระทำก็เป็นอิตทัปปัจจยตา, ผลของการกระทำก็เป็น
 อิททัปปัจจยตา; นี้เรียกว่ามองกันอย่างละเอียด. ในการปฏิบัติชุดใหญ่โดยละเอียดนั้น
 มั่นก็เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิททัปปัจจยตา ในรูปแบบที่ต่าง ๆ กัน; แต่รวมความ
 แล้วมีคำ คำเดียวว่า อิททัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

นี่พูดพอเป็นตัวอย่าง สำหรับให้นำไปคิดนึกแล้วก็รู้จักสังเกตศึกษาเอา
 เองเรื่องซันท์ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ ที่ประกอบกันอยู่เป็นคน ๆ นั้นนี่ ล้วนแต่

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นไปตามกฎตามเวลาตามสิ่งที่มันแวดล้อม; ฉะนั้นไม่มีอะไรหรอก ในคนเราคนหนึ่ง ๆ นอกจาก อิทัปปัจจยตา.

แต่แล้วอย่าลืมว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ถูกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ใช้เพื่อสังขตะ, ใช้เพื่ออสังขตะ. ถ้าเราใช้วิชาอิทัปปัจจยตา เพื่อสิ่งที่เป็นสังขตะ มีเหตุมีปัจจัย เราอาจจะทำให้มันเกิดได้ดับได้. แต่ถ้าไปใช้เกี่ยวข้องกับพวกอสังขตะ เราเพียงแต่ทำให้มันปรากฏออกมาเท่านั้น เราทำให้เกิดหรือดับไม่ได้ แม้จะเป็นอิทัปปัจจยตา วิเศษอย่างไร มันก็ไปเล่นกับพวกอสังขตะไม่ได้ นอกจากเพียงทำให้ปรากฏออกมา ให้รู้แจ้งรู้จักได้. มันมีกฎแห่งการทำให้เกิดขึ้นหรือดับไปนี้อย่างหนึ่ง; แล้วมีกฎแห่งการทำให้ปรากฏแจ้งออกมาเท่านั้น ไม่ใช่เกิดหรือดับนี้อีกอย่างหนึ่ง; แต่ทั้ง ๒ กฎนี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่ดีไปกว่านั้นอีกก็คือว่า อิทัปปัจจยตา นี้ เป็นกฎของความสมดุลย์ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา. ความสมดุลย์นั้นเป็นความรอด; ไม่มีความสมดุลย์ จะไม่มีความรอด. เดียวนี้เรารอดอยู่ได้ เพราะมีความสมดุลย์ คือว่าไม่ไปฝ่ายโน้น ไม่ไปฝ่ายนี้ แต่มันอยู่ตรงกลาง คือว่าพอดี ๆ ไม่มากไม่น้อย; ไม่ใช่ว่ามันมีเสียจนมากมาย หรือว่ามันไม่มีเสียเลย; อย่างนั้นมันไม่ใช่พอดี ต้องทำถูกต้องพอดี ทั้งเวลา ทั้งวัตถุ ทั้งอะไรต่าง ๆ.

อิทัปปัจจยตา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ ด้วยความมุ่งหมายว่า เพื่อให้รู้จักมัชฌิมาปฏิปทา หรือมัชฌิมาภาวะ คือภาวะแห่งมัชฌิมา ตรงกลาง; ให้รู้จักมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นไปทางกลาง.

เมื่อพูดว่า อิทัปปัจจยตา ๆ นี้แสดงว่าอยู่ตรงกลาง ไม่ไปข้างไหนหมด ไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตาว่าจะไปข้างโน้นก็ได้ ไปข้างนี้ก็ได้ แต่มันไม่ไป.

สำหรับการพูดจาโดยเฉพาะ ไม่ให้พูดว่านั่นนี่ อย่างนั้นอย่างนี้ สุดโต่งฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ ให้พูดอยู่ตรงกลางว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น;** จะดีก็ตาม ชั่วก็ตาม สุขทุกข์ก็ตาม; ฉะนั้นขอให้เข้าใจ อิทัปปัจจยตา ในแง่ที่มีคุณค่าสูงสุด คือ ทำให้เกิดปรากฏความเป็นมัชฌิมาปฏิปทา เช่น กายนี้ต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, วาจา ต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, สติปัญญาต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, จึงมีความสุขสงบสุขอยู่ได้; แต่คนไม่ค่อยมอง แล้วมักก็จะเรียกเสียว่า “ทำให้ถูก ๆ” ก็แล้วกัน. ที่พูดว่า “ทำถูก” นั้น ก็ถูกแล้ว คือมันเป็นการดับทุกข์ได้; แต่ว่ายังไม่ใช่คำพูดที่ฉลาด.

คำพูดที่ฉลาดนี้ก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ไม่ใช่คำว่าถูกหรือไม่ถูก แต่ใช้คำว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะรู้จัก อิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้อง; ฉะนั้น กฎเกณฑ์ของความสมดุลมัชฌิมาปฏิปทานี้ คือยอดของกฎเกณฑ์ทั้งหลาย. ดังนั้น จึงได้กล่าวโดยห้วนๆอย่างในวันนี่ว่า **กฎเหนือกฎทั้งหลาย กฎที่ประเสริฐกว่ากฎทั้งหลาย กฎที่เป็นยอดแห่งกฎทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยประการทั้งปวง.**

ที่ว่ายอด หรือเหนือ หรืออะไร แห่งกฎเกณฑ์ทั้งหลาย เพราะว่ามันเป็นไป เพื่อดับทุกข์โดยประการทั้งปวง. **อย่าไปเข้าใจว่า ใครเป็นผู้บัญญัติความสมดุล ความเป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น อย่าไปเข้าใจว่าใครบัญญัติ มัณธรรมชาติบัญญัติ; พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วจึงทรงเอามาเปิดเผย ฉะนั้นที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้านี้ ไม่มีอะไรหอก คุณล้ำ ๆ กับว่าไม่ต้องพูดถึงก็ได้ พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือพระพุทธเจ้า จะไม่เกิด สิ่งนี้คงเป็นอย่างนี้.**

นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ไม่ใช่เราว่า ไม่ใช่เราไม่นับถือพระพุทธเจ้า; พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า **ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด สิ่งนี้เป็นอย่างนี้เอง มีอยู่อย่างนี้; พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็ไม่กระทบกระเทือนอะไร**

กับกฎอิทัปปัจจยตา; นอกจากแต่ว่า ถ้าพระพุทธเจ้าเกิด กฎนี้มันก็ถูกเปิดเผย ถ้าพระพุทธเจ้าไม่เกิด กฎนี้มันก็ไม่ถูกเปิดเผย; แต่ว่าตัวกฎเองไม่รู้ไม่ชี้ มันเด็ดขาดตายตัวอยู่ในตัวของมันเอง ไม่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าเสียอีก จะต้องเกิดขึ้นหรือล่องลับไปโดยกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา ตามกฎของอิทัปปัจจยตา. ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าก็เป็น อิทัปปัจจยตา. นี้พูดอย่างนี้คล้าย ๆ กับจ้วงจาบพระพุทธเจ้า; แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสอย่างนั้น; การปรินิพพานไปแห่งพระพุทธเจ้า ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. โดยกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นมา เป็นปรากฏการณ์ของอิทัปปัจจยตา ในส่วนนี้; เพราะเหตุนี้พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ฉันทะเกิดหรือฉันทะไม่เกิด สิ่งนั้นมันเป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว.

ที่นี้ทำไมพระพุทธเจ้าต้องเกิด? เอ้า, ลองคิดดูบ้างซี! ทำไมพระพุทธเจ้าต้องเกิด? มันก็เพราะกฎแห่งอิทัปปัจจยตา อีกนั่นเอง มันทนอยู่ไม่ได้. เมื่อความรู้ของมนุษย์ มันเป็นไปสูงขึ้น ๆ ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา พระพุทธเจ้าก็เสด็จอุบัติโผล่ขึ้นมาในโลกมนุษย์. นี่ทำไมจึงต้องเกิดพระพุทธเจ้า ก็เพราะว่าความเจริญขึ้นตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้า ขึ้นมาในโลก.

ความเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า หรือความลึบไปของพระพุทธเจ้า ก็เป็นสังขตะ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เป็นไปตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา เว้นเสียแต่ว่าเราจะใช้คำพูดอย่างอื่นว่า นั่นไม่ใช่พระพุทธเจ้า ที่มันเกิดได้ดับได้นั่น. จะเอาตัวธรรมดาตัวนั้นเสียเองว่าเป็นพระพุทธเจ้า; นั่นแหละจะนำดู. เพราะว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” นี้ก็อย่างหนึ่งแล้ว.

ที่นี้ สูตรในมัชฌิมา นิกาย ยังมีชัดว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจฺจสมุปบาท” ปฏิจฺจสมุปบาทในที่นี้ หมายถึงกฎของ อิทัปปัจจยตา โดยตรง การเห็นกฎอิทัปปัจจยตา นี่คือการเห็น พระพุทธเจ้า ฉะนั้น พระพุทธเจ้าก็คือกฎของ อิทัปปัจจยตา ในความหมายนี้; ผู้ใดเห็นธรรมนี้ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรมที่เป็นองค์พระพุทธเจ้า คือ “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นปฏิจฺจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจฺจสมุปบาท”.

ถ้าอย่างนี้ คำว่า “พระพุทธเจ้า” ไม่ได้หมายถึงบุคคล แต่หมายถึงธรรม คือตัว อิทัปปัจจยตา เสียเอง เลยน่าหวั่นกันใหญ่ ไป ๆ มา ๆ **อิทัปปัจจยตา เป็น พระพุทธเจ้าเสียเอง**; หมายความว่าสติปัญญาหรือญาณทัสสนะ อะไรก็ตาม ที่เห็น อิทัปปัจจยตา นี่คือการเห็นพระพุทธเจ้า. เพราะฉะนั้น เราทุกคน จึงพยายามที่จะเห็นพระพุทธเจ้า ในลักษณะอย่างนี้กันดีกว่า คือในลักษณะที่เห็น อิทัปปัจจยตา นั้นแหละ คือเห็นพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ อยากจะพูดแถมอีกหน่อยหนึ่งว่า **สำหรับพระพุทธเจ้ามีอย่างนี้; แต่สำหรับพระเจ้าหรือพระเป็นเจ้า มันมีอย่างไร**; นี้เพื่อกันความเข้าใจผิด. พระเป็นเจ้าในศาสนาอื่น เขามีกันอย่างอื่น ไม่ใช่พระเจ้าอิทัปปัจจยตา; แต่ถ้าว่าเขามีพระเจ้าชนิด อิทัปปัจจยตา มันก็มีได้ ในเมื่อเขาจะถือเอาแต่ความหมายของ คำว่า “พระเจ้า”; คือพวกที่ถือพระเจ้าทั้งหลาย อย่างถือเอาพระเจ้าเป็นคน, ถือพระเจ้าที่เป็นอะไรก็ไม่รู้.

คัมภีร์ของศาสนาอื่น ๆ ที่เขาเขียนไว้ถูกต้องนั้น เขาจะเขียนไว้ในลักษณะที่แสดงว่า พระเจ้าเป็นอะไรก็ไม่รู้ คือเป็นคนก็ไม่ใช่ เป็นผีก็ไม่ใช่ เป็นอะไร

ก็ไม่ใช่ทั้งนั้น แต่เป็นพระเจ้า เพราะมันไม่มีคำจะพูด; ถ้าพูดอย่างนี้ มันก็ค่อย ๆ ไกลเข้ามายัง อิทัปปัจจยตา โดยถามว่าพระเจ้าทำอะไร? พระเจ้าก็สร้าง พระเจ้าก็ควบคุม พระเจ้าก็ทำลายล้าง พระเจ้าก็อยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง พระเจ้าคอยลงโทษคนทำชั่ว ให้รางวัลคนทำดี อย่างนี้. ถ้าพูดมาอย่างนี้ เดียวก็มายัง อิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา ในพุทธศาสนา ก็กลายเป็น “พระเจ้า” ของคนพวกนั้นไป.

หรือว่า ถ้าในพุทธศาสนาเรา อยากจะมีพระเจ้ากับเขาบ้างก็ **อิทัปปัจจยตา** นั่นเอง; กฎเกณฑ์ที่สูงสุด ที่เฉียบขาด ที่เด็ดขาด ที่ตายตัว รวบรวมเป็นพระเจ้า แต่เราเรียกสั้น ๆ ว่า ธรรม หรือธรรมธาตุ หรือธรรมฐิติ หรือธรรมนิยาม หรือตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา เราเรียกเสียอย่างนี้.

สรุปความแล้ว ทั้งหมดนั้นเรียกว่า “ธรรม” เฉย ๆ. แต่ถ้าจะเอาใจความจำกัดให้ชัดออกไปสักหน่อยก็ว่า อิทัปปัจจยตา; เป็นความหมายของคำว่าธรรมนั้น. สิ่งที่เราเรียกว่าพระเจ้านี้ ไม่ต้องเป็นไปตามกฎอะไรหมด เพราะพระเจ้าเป็นตัวกฎเสียเอง คือ อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้น พระเจ้าไม่ต้องเป็นไปตามกฎอะไร พระเจ้าตั้งอยู่ได้เอง โดยตัวเอง นั่นแหละคือตัวกฎที่เป็นอสังขตะ มันจึงเป็นกฎเหนือกฎทั้งหลาย เป็นพระเจ้าเหนือพระเจ้าอย่างอื่น.

นี่คือ อิทัปปัจจยตา ตัวใหญ่ ทั่วสากลจักรวาล ยิ่งกว่าสากลจักรวาล คือว่า มันมีอีกหลายร้อยหลายพันจักรวาล ก็ทั่วทุกจักรวาล; อิทัปปัจจยตา ตัวนี้ใหญ่เท่าสากลจักรวาล คือทั้งหมด; จักรวาลทุก ๆ ชนิด ที่ทำให้มันผิดแผกแตกต่างกันไปได้ แต่ว่ามันมาจากต้นตออันเดียวกัน.

ปัญหาที่ถามว่า **ทำไม? เพราะเหตุไร? เหตุไรจึงเป็นอย่างนั้น?** ทุกปัญหาตอบได้ด้วยคำว่าอิทัปปัจจยตา คือเพราะ อิทัปปัจจยตา, โดย

อิทัปปัจจยตา, หรือเมื่อเกิด อิทัปปัจจยตา อะไร ๆ ที่แปลกประหลาดในโลกนี้ ล้วนแต่มาจากอิทัปปัจจยตา.

ถามว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้มีกี่จำพวก? พุดอย่างเด็ก ๆ ก็ได้: ก็มี สัตว์ที่ไม่มีเท้า แล้วก็สัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า สัตว์ที่มีเท้ามากนับไม่ได้. นี่มันต่าง กันมาก สัตว์หนึ่งไม่มีเท้า สัตว์หนึ่งมีเท้า ๒ เท้า ๔ เท้า สัตว์หนึ่งมีเท้าจนนับไม่ไหว; มันก็เหมือนกันหมด ตรงที่ว่าเป็นปรากฏการณ์ของ อิทัปปัจจยตา ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. หรือว่ามันจะเป็น สัตว์ชลาพุชะ เกิดในน้ำ, อັນทชะ เกิดใน ฟองไข, สังเสทชะ-เกิดในความหมักหมม, โอบปาติกะ-เกิดผุดขึ้นมา; นี้คุณคล้ายกับว่ามันต่างกันเหลือเกิน ที่แท้มันก็เป็นอันเดียวกัน คลอดออกมาจาก อิทัปปัจจยตา. หรือว่ากำลังมีอาการแห่ง อิทัปปัจจยตา, มีปรากฏการณ์แห่ง อิทัปปัจจยตา, อยู่ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น.

ฉะนั้น อย่าดูสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นให้มันต่างกันอย่างที่ สัตว์ไม่มีเท้า กับสัตว์มีเท้ามันก็ยังเหมือนกัน สัตว์เกิดในน้ำ ในครรภ์ ในฟอง หรือผุดขึ้นมา มันก็ยังเหมือนกัน ดังนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องมาดูว่า เป็นเจ๊ก เป็นแขก เป็นไทย เป็นฝรั่ง หรือว่าเป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย เป็นอะไร ๆ นี่มันยิ่งน่าหัวมากขึ้น.

นี่คือปัญหาที่ตอบได้ด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา คำเดียว ไม่ว่าเขาจะถามมาอย่างไร?

สรุปความว่า โอัย! เลิกโง่ เลิกอวดดีกันเสียที อย่าโง่ อย่าอวดดี อย่าทำเป็นเล่นกับอิทัปปัจจยตา; ที่แล้วมาทำเล่นกับอิทัปปัจจยตา คือไม่เอาใจใส่ หรือว่าไม่เอาใจใส่ให้มากพอ ให้มันคุ้มกับความสำคัญของ อิทัปปัจจยตา อย่างนี้ ก็เรียกว่าทำเล่นเหมือนกัน เพราะไม่รู้; เพราะไม่รู้แล้วก็อวดดี แล้วเมื่อไรจะพบ

กันกับ อิทัปปัจจยตา ที่จะดับทุกข์เล่า? มันจะพบแต่ อิทัปปัจจยตา ที่จับกดลงไปในความทุกข์ ให้มีความทุกข์มากขึ้น.

พุทธบริษัทนี้ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เราก็บัญญัติตัวอยู่อย่างนั้นว่าพุทธบริษัทนี้ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; แล้วมันรู้, ตื่น, เบิกบาน, จริงหรือเปล่า? เมื่อยังไม่รู้ อิทัปปัจจยตา มันรู้ไปไม่ได้ เบิกบานไม่ได้ ตื่นไม่ได้ มันยังโง่ แล้วอวดดี; ขอให้ถือที่พึ่งจาก อิทัปปัจจยตา ใช้ อิทัปปัจจยตา ให้ถูกต้อง ให้เป็นที่พึ่ง; ให้เราเป็นผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบานได้; อย่างอื่นไม่ได้. ถ้าทำผิดกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตาแล้ว ไม่มีอันไหนจะมาช่วยได้ จึงต้องถือเอาเป็นหลักเป็นที่พึ่ง.

ฉะนั้น จึงได้ขอรับรอง ว่าขอให้ทุกคนพยายามอย่างยิ่งที่สุดความสามารถของตน ๆ ที่จะให้สิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา นี้ คู่กันเคยกันกับเรา คู่้นทางกาย คู่้นทางปาก คู่้นทางใจ ทางกายก็ปฏิบัติถูกต้องอยู่ ตามกฎเกณฑ์นี้, ทางปากก็พูดถูกต้องอยู่ ด้วยกฎเกณฑ์นี้, ทางใจก็รู้แจ่มแจ้งอยู่ ด้วยกฎเกณฑ์นี้; อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้คู่้นเคยกับ อิทัปปัจจยตา ในชีวิตประจำวันทุกวัน. นี้ขอให้รู้จัก อิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ โดยกฎเกณฑ์อันใหญ่ คือ อิทัปปัจจยตา ทั้งหมดทั้งสิ้น; ให้อ่านแล้วก็จะไม่ถูกหลอกลวง โดยอิทัปปัจจยตา ตัวน้อย ๆ.

ถ้าเรารู้จัก อิทัปปัจจยตา แท้จริง โดยสมบูรณ์ ซึ่งมีอยู่ตัวเดียวเท่านั้นแล้วเราก็จะไม่ถูกลวง โดย อิทัปปัจจยตา ตัวน้อย ๆ ที่มันแยกแขนงออกไป เพื่อเหตุการณ์อันหนึ่ง หรือเพื่อส่วนหนึ่งส่วนน้อย. เราไปหลงอย่างนั้น เช่นเดี๋ยวนี้อกำลังหลงเรื่องความเจริญทางวัตถุ ทางเนื้อหนัง ทางสนุกสนานเอร็ดอร่อย มันเป็น อิทัปปัจจยตา เหมือนกัน แต่เป็น อิทัปปัจจยตา ที่จะพาไปหาความทุกข์ คือ เป็นฝ่ายสมุทฺยวาร ที่จะให้เกิดทุกข์ นี้เรียกว่ารู้ชนิดเดียว.

ต้องรู้หมดว่า ทุกข์เกิดอย่างไร? ดับทุกข์อย่างไร? ฝ่ายนิโรธวาร
เป็นอย่างไร? แล้วรู้จนกระทั่งว่ายึดถือไม่ได้. สมุทยวาร นิโรธวาร อะไร
ยึดถือไม่ได้; ถ้ายึดถือจะเกิด อิทัปปัจจยตา ใหม่อีกแบบหนึ่งซึ่งทำให้เกิด
ความทุกข์.

ฉะนั้น ขอให้มีความตั้งใจนี้ เป็นที่หวังได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือว่าเราจะไม่ถูก
หลอกหลวงด้วยกฎของ อิทัปปัจจยตา เพราะมีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา โดยถูกต้อง
และครบถ้วน.

สรุปแล้วมีเพียงอันเดียวว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น;
แต่ว่ามีอรรถอันลึกซึ้ง เร้นลับ มากมายหลายแขนง ช่วยกันเอาไปคิดพิจารณาดูให้ดี
วันนี้ก็พอสมควรแก่เวลา.

ขอยุติการบรรยายให้พระสงฆ์สวดธัมมปาหังสนกถาต่อไป.

อิทัปปัจจยตา
ในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม, กรรม, และเป็นกัมมัคชัย

-๑๑-

เสาร์ที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในครั้งที่ ๑๑ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นกฎ
แห่งกรรม เป็นกรรม และเป็นกัมมัคชัย** ดังที่ท่านทั้งหลาย
ก็ทราบได้ดีอยู่แล้วจากใบประกาศกำหนดการ.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ขอบทวนทุกครั้งไป โดยไม่กลัวว่าท่านผู้ใดจะ
รำคาญ ว่าการบรรยายเรื่องนี้มีความมุ่งหมายส่วนใหญ่อีกที่จะให้คำว่า “อิทัปปัจจยตา”
กลายมาเป็นภาษาที่ใช้พูดประจำวันในหมู่พุทธบริษัทเรา ให้สมกับความที่คำ ๆ นี้
เป็นคำสำคัญ, เป็นหัวใจของพุทธศาสนา, เป็นสิ่งที่ต้องเอามาพูดได้เป็นประจำวัน.

เพราะเหตุว่า **เรื่องของมนุษย์ทุกวันเป็นประจำอยู่นี้ก็คือพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา**; ไม่ว่าเราจะคิดอะไร จะพูดอะไร หรือจะทำอะไร มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา, หรือเมื่อดูที่พฤติกรรมอันนั้นแล้วก็คือตัว อิทัปปัจจยตา นั้นเอง; แต่เราไม่สนใจที่จะมองกันในแง่นี้ แล้วก็ได้เอามาพูดให้ถูกให้ตรงตามที่เป็นจริง. นี่คือการมุ่งหมายที่ว่า อยากจะให้คำ ๆ นี้กลายเป็นภาษาที่ใช้พูดจากันเป็นประจำวัน นี้อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง **การบรรยายเรื่องนี้ ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งนั้นก็เพื่อให้สามารถใช้เป็นหลัก สำหรับแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตเป็นประจำ** ให้ได้ทันทั่วทั้งที แล้วก็ให้แก้ได้ทุกอย่าง สมตามที่ว่า หลักธรรมนี้จะแก้ปัญหาได้ทุกอย่างจริง ๆ.

นี่แหละคือการมุ่งหมาย ที่เอาตามได้พยายามบรรยายเรื่องนี้ และเห็นอยู่เป็นความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา หรือของพระพุทธเจ้าด้วย ในการที่จะให้พุทธบริษัททุกคนมีความแจ่มแจ้งในเรื่อง อิทัปปัจจยตา; และใช้หลักธรรมะนี้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน. เราจะต้องพยายามกันไป แม้ว่าจะนานสักเท่าไร ก็ยังจะพยายามเพื่อให้สมความมุ่งหมายอันนี้ให้จงได้.

ที่นี้ ก็มาถึงหัวข้อสำหรับการบรรยายในวันนี้ ท่านก็เห็นอยู่แล้วว่า เป็นการบรรยายเรื่องกรรม แต่แยกออกไปเป็น ๓ หัวข้อว่า **เป็นกฎแห่งกรรม**, แล้วก็**เป็นตัวกรรม** แล้วก็**เป็นกัมมัชชะ** คือ**ความสิ้นไปแห่งกรรม**; เป็น ๓ เรื่อง หรือ ๓ หัวข้อ แต่แล้วมันก็เป็นเรื่องเดียวกัน คือเรื่องกรรม เพราะว่าเกี่ยวกับกรรมทั้งนั้น.

เรื่องกรรมนี้ เป็นเรื่องที่เข้าใจผิด และกำลังเข้าใจผิดกันอยู่เป็นอันมาก ทั้งพุทธบริษัทเราเอง และทั้งผู้อื่นที่มีโช่พุทธบริษัท แต่เข้ามาศึกษาธรรมะใน

พุทธศาสนา เช่นพวกฝรั่ง เป็นต้น. โดยทั่วไปก็คือเข้าใจไม่ตรงตามที่เป็นจริง ในเรื่องกรรมของพุทธศาสนา; ไปเอาเรื่องกรรมทั่ว ๆ ไปแม้ในศาสนาอื่นมาเป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา; คือพูดกันแต่เพียงว่า ทำดี-ดี, ทำชั่ว-ชั่ว, เท่านั้นแล้วก็เลิกกัน. ถ้าพูดเพียงเท่านี้ยังไม่เป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา.

เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา จะต้องพูดถึงกรรมที่ทำให้สิ้นกรรมอีกด้วย; กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตาม มีกรรมอันหนึ่งซึ่งจะทำให้มันหมดไปทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อว่าจะไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกรรมชั่ว หรือไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกรรมดี, แต่จะดับเสียซึ่งอำนาจแห่งกรรมทุกชนิด ไม่มีการเวียนว่ายไปตามกรรม จึงจะเรียกว่านิพพาน. นี่คือกัมมัคชัย หรือกัมมัคขโย ความสิ้นไปแห่งกรรม.

การกระทำให้สิ้นกรรมนั้น ก็เป็นกรรมอีกชนิดหนึ่ง แล้วก็ไม่เคยสนใจกัน ไม่เคยได้พูดกัน; แล้วบางคนจะไม่เรียกว่ากรรมด้วยซ้ำไป. ดังนั้นเราจะต้องพิจารณากันให้ละเอียดต่อไปข้างหน้า เกี่ยวกับเรื่องนี้.

ที่พูดว่า กฎแห่งกรรม ก็คือกฎเกณฑ์ทั้งหลายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม อันเป็นกฎของธรรมชาติกำหนดไว้อย่างตายตัวนั้นก็มี; ที่เป็นกฎเกณฑ์ที่พระศาสดาบางองค์ บางคนบัญญัติกันขึ้นก็มี. อย่าเข้าใจว่าเรื่องกรรมนี้มีบัญญัติแต่ในพุทธศาสนาโดยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น. โดยที่แท้แล้วคนพวกอื่นก็มีบัญญัติเรื่องกรรม แต่ว่าไม่เท่าหรือไม่เหมือนที่เดียวกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบัญญัติ; แต่ถึงกระนั้นพระพุทธองค์ก็ยังตรัสรับรองคนเหล่านั้นว่า เป็นกรรมวาที คือเป็นศาสดาผู้กล่าวสอนเรื่องกรรมด้วยเหมือนกัน แม้ว่าจะไม่สมบูรณ์.

ความไม่สมบูรณ์มันก็อยู่ตรงที่ว่า ไม่ได้สอนให้ตลอดสิ้นสุดไปถึงเรื่องความสิ้นแห่งกรรม. เขาสอนกันแต่เพียงว่าจะให้ได้ดี ไปตามกรรมที่ดี, แล้วก็

ยึดมั่นถือมั่นในกรรมที่ดี; อย่างนี้ไม่ใช่ความสิ้นกรรม ไม่ใช่ความดับทุกข์สิ้นเชิง ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา.

ทั้งนี้ มันมีปัญหาใหญ่อยู่ตรงที่ว่า ตามธรรมดาคนเราย่อมมีความรู้สึกเป็น สัสสตทิฏฐิ คือมีตัวตนเป็นของเราที่เที่ยงแท้ถาวร ตามความประสงค์ของเรา. นี่มันเป็นกันทุกคน. ตามธรรมดาแล้ว จะรู้สึกว่าเราเป็นเรา เป็นตัวกู เป็นของกู ด้วยกันทั้งนั้น; ฉะนั้นสิ่งใดที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตัวกู ก็สนใจสิ่งนั้นเป็นพิเศษ พอพูดถึงว่าดี หรือกรรมดีได้ผลดี ได้ดีอะไรอย่างนี้ก็สนใจ; แต่พอพูดว่า เลิกทั้งหมดไม่เอาอะไร ก็กลายเป็นไม่สนใจไม่ยอมรับ เพราะว่ายังมีตัวเรายังอยากจะได้อะไรอยู่.

นี่เป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เรื่องกรรมเป็นไปไม่ได้ถึงที่สุด มาติดตันอยู่ แต่เพียงเรื่องกรรมที่เป็นขั้นศีลธรรม ตามที่มนุษย์จะบัญญัติ หรือจะรู้สึกขึ้นได้ ตามความรู้สึกที่เป็นสัสสตทิฏฐิ คือมีตัวตน.

ส่วนเรื่องกรรมตามธรรมชาตินั้น มันลึกไปถึงกับว่า **กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ทำให้คนลำบากทั้งนั้น** กรรมชั่วยังทำให้ลำบากอย่างชั่ว, กรรมดีก็ทำให้ลำบากอย่างดี. ถ้าเราตกอยู่ใต้อำนาจของกรรมแล้วก็ต้องลำบาก คือต้องเวียนว่ายไปตามความบีบคั้นของกรรมนั้น ๆ **สู้อยู่เหนือกรรมไม่ได้;** เหนือกรรมในที่นี้ก็คือสิ้นกรรม. กรรมนี้มันทำให้ไม่เป็นอิสระ, กรรมดีกรรมชั่ว ๒ อย่างนี้ ทำให้ไม่เป็นอิสระ. ต้องมีกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเหนือดีเหนือชั่ว คนเราจึงจะเป็นอิสระ. **กรรมที่ทำให้เหนือดีเหนือชั่วนี้เป็นกรรมชั้นสูง และถอนเสียซึ่ง สัสสตทิฏฐิ หรืออัตตวาทุปาทาน ว่ามีตัวเรา.**

ฉะนั้นเรื่องกรรมของชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ก็เป็นเรื่องกรรมในขั้นศีลธรรม เป็นเรื่องทางศีลธรรม เพื่อทำให้ผู้นั้นสบายใจ หรือเพื่อให้สังคมอยู่เป็นสุข คือไม่

เบียดเบียนกัน, ส่วนเรื่องกรรมในระดับสังขธรรม หรือปรมัตถธรรมนั้น หาต้องการอย่างนั้นไม่ ต้องการจะให้อยู่เหนือกรรมโดยสิ้นเชิง มีจิตใจที่จะไม่รู้สึกริษยาชัง หรือเป็นสุขเป็นทุกข์อะไรได้อีกต่อไป ดังนี้.

เพราะฉะนั้นแหละ เมื่อเราจะศึกษาเรื่องกรรมกันให้ถูกต้อง ให้ครบถ้วน และให้ชัดเจนที่สุดแล้ว; ท่านทั้งหลายจะต้องมองเห็นให้ชัดเจนไปว่า เราจะต้องแบ่งกรรม หรือเรื่องราวอันเกี่ยวกับกรรมนี้ออกเป็น ๒ ประเภท คือ **กรรมที่เป็นไปตามหลักของศีลธรรม** นี้อย่างหนึ่ง, **และกรรมที่เป็นไปตามหลักของสังขธรรม** นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง.

คนบางคนอาจจะนึกแย้งขึ้นมาในใจว่า เรื่องศีลธรรมนี้ไม่ใช่สังขธรรม หรืออย่างไร? เรื่องนี้ขอให้มองให้ละเอียดลึกลงไปว่า เรื่องศีลธรรมนั้นเอาโลกนี้เป็นประมาณ,เอาความรู้สึกของคนในโลกนี้เป็นประมาณ, หรือเอาความต้องการของสังคมทุกคนในโลกนี้เป็นประมาณ. ทุกคนล้วนแต่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน; ดังนั้นเรื่องของศีลธรรม จึงยังเป็นสิ่งที่เนื่องอยู่กับตัวตน. เมื่อเนื่องอยู่กับตัวตน ก็ยังไม่เรียกว่าสังขะ หรือสังขธรรม; มันเป็นสังขธรรมก็โดยสมมติเท่านั้น ไม่ใช่สังขธรรมจริง. ต่อเมื่อไม่เนื่องด้วยตัวตน คือตามธรรมชาติที่ไม่มีอะไรที่ควรถือว่าเป็นตัวตน ดังนี้เสียก่อน จึงจะเรียกว่านั้นเป็นสังขธรรม.

เรื่องกรรมนั้นมีทั้งประเภทศีลธรรม และประเภทสังขธรรม เมื่อเราไม่มองเห็นอย่างนี้ ก็เอาปนกันไปจนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร มันจึงทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาทันที เพราะเข้าใจไม่ได้; มีผลเกิดขึ้นก็คือทำให้เถียงกัน เพราะคนหนึ่งก็มองในแง่หนึ่ง, คนหนึ่งก็มองในแง่หนึ่ง. บางทีมันเผชิญกันไปได้ว่า คนหนึ่งมองในแง่ศีลธรรม แต่อีกคนหนึ่งมองในแง่ของปรมัตถธรรม มันก็มีเรื่องที่จะต้อง

เถียงกันจนถึงกับทะเลาะกันทีเดียว; นี่ก็เป็นผลอันหนึ่ง ที่เกิดมาจากการเข้าใจในเรื่องกรรมที่ไม่ตรงกัน.

เมื่อเข้าใจเรื่องกรรมไม่ถูกต้องครบทั้งสองอย่างแล้ว การปฏิบัติย่อมไม่ถูกต้องคือจะไขว้เขวปนเปกันไปได้ เดียวจะเอา เดียวจะไม่เอา; เมื่ออยากจะมีตัวตน ก็บอกว่าไม่มีตัวตน, พออยากจะมีตัวตน ก็บอกว่าอยากจะมีตัวตน. เมื่ออะไรเป็นที่ถูกใจก็จะบอกว่าอย่างนั้น; แล้วส่วนใหญ่ความรู้สึกในใจจริง ๆ มันก็มีตัวตน มันกระหายที่จะรับผลของกรรมได้อยู่เรื่อยไป. อย่างนี้ก็ไม่มีหวังที่จะปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือดับตัวตนโดยสิ้นเชิง; เพราะไม่เข้าใจเรื่องกรรมจนถึงกับทำให้เกิดภัยหรือเบื่อหน่ายการเวียนว่ายไปตามกรรม มันยังสมัครที่จะเวียนว่ายไปตามกรรมอย่างละเอียด อย่างดี แต่ปากก็พูดว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือไม่อยากเป็นไปตามกรรม. พุทธบริษัททั้งหลายส่วนมาก จึงเป็นเหมือนกับว่าห้วงมงกุฎทำมังกกร ไปเสียหมดอย่างนี้ ปากกับใจก็ไม่ตรงกัน; แม้แต่ทิวฐิฐิความคิดเห็นก็แย้งกันอยู่ในภายใน เดียวอย่างนั้น เดียวอย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด.

เพราะเหตุนี้แหละ จะต้องรู้เรื่องกรรมให้ครบถ้วน ทั้งสองประเภท. ส่วนที่จะปฏิบัติได้อย่างไร? หรือเท่าไร? เพียงไหน? นั้น มันก็แล้วแต่สติกำลัง. แต่ว่าในขั้นนี้จะต้องรู้สิ่งที่เรียกว่ากรรมให้ถูกต้องและครบถ้วน ทุกอย่าง จึงได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่ากรรม และกัมมัชชะ คือความสิ้นแห่งกรรม พร้อมกันไปในคราวเดียวกัน.

เพื่อจะเข้าใจเรื่องกรรม ก็ควรจะเสียเวลาพิจารณา โดยตัวปัญชณะ โดยตัวหนังสือ กันเสียบ้างก่อน. ในภาษาบาลีมีความแน่นอนในทางตัวหนังสือ; แต่ในภาษาไทยไม่มีความแน่นอนเช่นนั้น เช่นคำว่า กิริยา ก็แปลว่าการกระทำ,

คำว่า กรรม ก็แปลว่าการกระทำ. แต่ **กรรมกับกิริยา นั้นหาใช่สิ่งเดียวกันไม่** คนไทยมาเรียกการกระทำไปเสียหมด กิริยาแปลว่าการกระทำ กรรมก็คือการกระทำ มันก็เลยเข้าใจผิดโดยไม่รู้ตัว. คำว่ากิริยาแปลว่าการกระทำ ก็ถูกแล้ว แต่ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา อันมีมูลมาจากอวิชชา; แต่ถ้าเรียกว่ากรรมก็ต้องหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา อันมีมูลมาจากอวิชชา; ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “กิริยา” กับสิ่งที่เรียกว่า “กรรม” จึงต่างกันลิบ.

แม้ผลของมัน ก็เรียกชื่อต่างกัน ผลของกิริยา ก็เรียกได้แต่เพียงว่า “**ปฏิกิริยา**” มีลักษณะเป็นอัพยาगतล้วน คือไม่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล; แต่ส่วนกรรมนั้น ผลของมันเรียกว่า “**วิบาก**” มีลักษณะเป็นได้ทั้งกุศล ทั้งอกุศล ทั้งอัพยาगत.

นี่ตัวมันเองก็ต่างกัน ผลของมันก็ต่างกัน ชื่อของมันก็ต่างกัน; แต่ภาษาไทยเราใช้คำไม่เจาะจง ไม่ชัดเจน ไม่กระตัดรัด หลวม ๆ ไปหมด กรรมก็คือการกระทำ กิริยาก็คือการกระทำ จึงทำให้เข้าใจเรื่องนี้ได้ยาก.

ดังนั้น ขอให้เข้าใจให้เป็นหลักในขั้นแรกนี้ไว้ที่ก่อนว่า ถ้าเรียกว่ากรรมก็ต้องหมายถึงการกระทำที่มีมูลมาจากเจตนา และเจตนา นั้น เจตนาไปตามความโง่ของอวิชชา หลงดี หลงชั่ว หลงบุญ หลงบาป หลงสุข หลงทุกข์ หลงอะไรก็ตามใจ ล้วนแต่เป็นเรื่องหลง; และความหลงนี้เป็นเหตุให้เจตนาเพื่อจะทำกรรมนั้น ๆ นี้เรียกว่า “**กรรม**”. ถ้าเป็นเรื่อง “**กิริยา**” มันก็เป็นเพียงการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้ประกอบด้วยเจตนา, แม้จะรู้สึกคิดนี้ก็อยู่ในใจ จะเคลื่อนไหวก็เป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้ประกอบไปด้วยเจตนาที่มาจากกิเลส.

เหมือนกับเราจะเคลื่อนไหว จะเดินไปเดินมา จะอาบน้ำอาบท่า จะกินข้าว กินปลา ส่วนมากก็ไม่ได้กระทำด้วยเจตนาที่มาจากกิเลสอะไร; มันจึงไม่เป็นกรรม. เราจะล้างหน้า เราจะแปรงฟัน เราจะทำอะไรได้ทุกอย่าง; แต่ไม่เป็นกรรม. มันเป็นเพียงกิริยา เพราะไม่มีเจตนาตั้งที่กล่าวมาแล้วเหมือนกับว่าลมพัด หรือ เหมือนกับว่าต้นไม้หักลงมา, หรือว่าอะไรคล้าย ๆ กันนี้. มันก็ล้วนแต่เป็นกิริยา เช่นเดียวกับเราเดินไปเดินมา อาบน้ำอาบท่า ล้างหน้า แปรงฟัน มันก็เหมือนกัน อย่างนั้น.

ดังนั้น ขอให้เข้าใจว่า ที่เรากำลังพูดกันอยู่นี้ เราพูดเรื่องกรรม และผลกรรม ไม่ใช่พูดเรื่องกิริยา.

นี่เป็นการทำความเข้าใจโดยตัวหนังสือ หรือตัวพยัญชนะกันก่อน; ให้รู้จักคำว่ากรรม เจตนาเป็นเหตุให้ทำกรรม เจตนาเป็นกิเลส. ฉะนั้น จึงพูดได้เลยว่า **กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมนั้นทำลงไปแล้ว ย่อมมีผลกรรม เรียกว่า วิบาก; วิบากนั้นได้รับแล้ว ก็จะก่อให้เกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปได้ เพื่อทำกรรมใหม่ต่อไปอีก.**

วงเวียนของกรรมมันจึงอยู่ที่กิเลส แล้วก็กรรม แล้วก็วิบาก, กิเลส กรรม วิบาก, กิเลส กรรม วิบาก; อยู่อย่างนี้ จนกว่ามันจะสิ้นสุดลงไปได้ โดยการกระทำที่ถูกต้อง คือตามหลักที่พระพุทธเจ้าท่านทรงสั่งสอนไว้.

ที่นี้ ก็จะพูดถึงพระพุทธเจ้าบ้าง, พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **อหัมปิ ภิกขเว เอตริหิ อรหํ สมมาสมพุทฺโธ กัมมวาโท กิริยวาโท วิริยวาโท มมุปี ภิกขเว มกุชฺโณ โมชปุริโส ปฎิพาหติ;** ซึ่งมีใจความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้เราในบัดนี้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ก็ยังเป็น กัมมวาโท กิริยวาโท วิริยวาโท.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แต่ว่ามักขลิ(โคสาละ) โมฆบุรุษ ย่อมกล่าวว่าคัดค้านซึ่งเรา”
นี่พระบาลีอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ก็มีอยู่อย่างนี้.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านเป็นกัมมวาโท หรือจะเรียกทั่วไปว่าเป็น
กัมมวาที; กัมมวาที ก็คือผู้ที่กล่าวว่า มีการกระทำความ; แต่ก็มีได้กล่าวว่า
มีบุคคลผู้กระทำความ. การสอนเรื่องกรรมตามแบบของพระพุทธเจ้า ก็มีการกระทำ
ที่เป็นกรรม; การกระทำนั้นเป็นไปตามอำนาจของความต้องการหรือของกิเลส,
ถ้าจิตมีกิเลสแล้ว มันก็เป็นเหตุให้ทำความ แล้วมันก็ทำความ; นี้เรียกว่ากรรมที่มีได้
โดยไม่ต้องมีผู้กระทำ.

ความจริงอันลึกซึ้ง อันใหญ่หลวง มีอยู่อย่างนี้ แต่ชาวบ้านอาจจะไม่เข้าใจ
ว่า กรรมมีการกระทำแล้ว แต่ไม่มีผู้กระทำ; และว่าพระองค์เป็นกรรมวาที
สอนเรื่องกรรม. นี่ก็หมายความว่าสอนหมด ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม คือสอนว่า
กรรมนี้เป็นอย่างไร? แล้วสอนว่ากรรมนี้มาจากไหน? และกรรมนี้จะดับหรือสิ้นสุด
ลงไปได้อย่างไร? และทางที่จะดับกรรมได้นั้นคืออะไร? ต้องครบหมดอย่างนี้
จึงจะเรียกว่าเป็นกรรมวาที ตามแบบของพระพุทธองค์.

แต่มีศาสดาผู้แข่งขัน พ้องสมัยกันเรียกว่า มักขลิโคสาละ กล่าวลัทธิ
ตรงกันข้ามว่า ปวຍការ กรรมไม่มี, ถึงใครจะทำอะไร ๆ ที่เรียกว่าดีหรือชั่ว,
มันก็เท่ากับไม่เป็นการกระทำ. นี่เป็นมิจฉาทิฎฐิที่สุดโต่ง คืออย่างยิ่ง; นี่พวกหนึ่ง
เป็นพวก อกัมมวาที.

พระพุทธเจ้าท่านเป็นกัมมวาที บอกว่ากรรมมี; การกระทำเป็นกรรม
ส่วนอีกพวกหนึ่งบอกว่า กรรมไม่มี แม้จะมีการกระทำอะไร ๆ ด้วยเจตนาอย่างไร
ก็ไม่เป็นกรรม; พวกนั้นเป็นอกัมมวาที.

ข้อที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคต เป็นกิริยวาที นี้ก็หมายความว่า กิริยาหรือการกระทำนั้น ย่อมเป็นการกระทำ และเป็นอันกระทำ มีการกระทำที่สามารถจะแก้ไขการกระทำตนเองได้. พวกที่เป็นตรงกันข้าม ก็เรียกว่า อกิริยวาที ถือว่าไม่เป็นอันกระทำ; ถึงแม้ใครจะกระทำอย่างไร ก็ไม่เป็นอันกระทำ เช่น พวกที่เชื่อว่าอย่าไปคิดนึกอะไร สุขหรือทุกข์ หรือความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายนี้เป็นไปตามอำนาจของพระเจ้า หรือผู้ยิ่งใหญ่ เราแก้ไขไม่ได้; ถึงเราจะกระทำอะไรลงไป ก็มีค่าเท่ากับไม่ทำ คนที่กล่าวอย่างนี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ เรียกว่า อกิริยวาที ทำอะไร ๆ ก็ไม่เป็นการกระทำ.

แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตเป็นกิริยวาที การกระทำที่กระทำไปนั้น มันเป็นการกระทำ คือว่ามันมีผล; แม้ว่าต้นไม้จะหักลงมา มันก็มีผลที่จะทำให้อะไรเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าเราจะเคลื่อนไหวไปในลักษณะใด จะประกอบด้วยเจตนา หรือไม่มีเจตนา มันก็เป็นการกระทำที่จะต้องมีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง; จะพูดว่าไม่มีการกระทำ ไม่มีผลของการกระทำ อย่างนี้ไม่ได้. ฉะนั้นกรรมทั้งหลาย ก็เป็นอันว่ากระทำ และมีผลได้โดยไม่ต้องมีผู้ทำ คือมันเป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้ามีกิเลสเป็นเหตุบังคับหรือบันดาลให้กระทำ กระทำแล้วมันก็มีกฎที่จะทำให้เกิดผลขึ้นมา ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ทั้งนี้; เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เมื่อมองเห็นอย่างนี้ ก็จะมองเห็นว่า **ไม่มีตัวบุคคลผู้กระทำ.**

นี่เป็นหลักสำคัญที่จะต้องจำไว้ให้แม่นยำว่า การกระทำมิได้ เป็นไปได้ หรือว่าเป็นไปแล้ว; แต่ตัวบุคคลผู้กระทำไม่มี เพราะว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา; มีนาม มีรูป มีกิเลส เช่นอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ทำให้จิตใจต้องการอย่างนั้น

อย่างนี้ แล้วก็บันดาลให้มีการกระทำทางกาย ทางวาจา อย่างนั้น ๆ เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ของธรรมชาติ มันจึงทำไปได้ และทำไปเสร็จ และได้รับผลของการกระทำ โดยที่ไม่ต้องมีตัวบุคคลผู้กระทำ.

แต่คนทั่วไปจะรู้สึกว่ามี “กู” เป็นผู้กระทำ; มี “ของกู” ได้มา อย่างนี้เสมอ มันก็เลยเป็นเรื่องกรรมชนิดที่ประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้หรืออวิชชา. มีตัวตนเป็นผู้กระทำ มีตัวกูเป็นผู้กระทำ อย่างนี้เรียกว่ากรรมของอวิชชา จะเป็นไปได้แต่ในทางศีลธรรม. ถ้าเป็นกรรมที่ไม่ต้องมีผู้กระทำ หมายความว่ารู้สึกลึกซึ้งสูงถึงกับว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ไปหมดแล้ว มันก็เป็นเรื่องกรรมในประเภทปรมาตถธรรม; นี้กรรมวาทีหรือกิริยาทีของพระพุทธเจ้า เป็นอย่างนี้.

พระองค์ยังตรัสว่า ตถาคตเป็นวิริยวาที คือเป็นผู้กล่าวว้าวิริยะมี. วิริยะคือความพากเพียร ความบากบั่น ความพยายาม. ลัทธิอื่นบางลัทธิสอนว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าวิริยะ; ใครจะบากบั่นจะพยายามไปอย่างไร มันก็ไม่มีผลอันใดที่จะให้เกิดขึ้นได้ ตามที่ตนต้องการ เพราะมันมีสิ่งอื่นเหนือกว่าเสียเรื่อยไป; เช่นว่าพระเจ้าเหนือกว่า หรือแม้ที่สุดแต่ว่าผีसाजหรือว่าอะไรก็ตาม ที่เขาเชื่อว่ามันเหนือกว่า; แล้วความพากเพียร ความพยายาม ความบากบั่นของบุรุษ ก็ไม่มี ความหมาย; หรือแม้แต่บางคนอาจจะพูดว่าเพราะกรรมเก่าที่เราได้สร้างไว้ มันมาให้ผลเด็ดขาดตายตัวเราจะมาทำการต่อต้านแก้ไขกันในเวลานี้ ก็ไม่มีประโยชน์อะไร มันเหนือยเปล่า ๆ. อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นพวกอวิริยวาที คือไม่ถือว้าวิริยะมี หรือมีผล.

แต่พระพุทธเจ้าท่านเป็นวิริยวาที; สอนว่าวิริยะคือความพากเพียร พยายามบากบั่นนั้นมีผล และจะมีผลใช้ในการแก้ไขสิ่งที่ตนไม่พึงปรารถนาก็ได้; เช่นว่ามีบาปมีกรรมชั่วติดตัวมา ก็ให้ใช้วิริยะ ความพากเพียรบากบั่นนี้ พยายามที่จะทำ

ความดี หรือว่ายิ่งไปกว่านั้น ก็พยายามที่จะทำความสิ้นไปแห่งกรรม คือมีความรู้แจ้ง ถึงกับว่า ไม่มีตัวตน ไม่มีบุคคลผู้กระทำความดี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. บุคคลจะ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ถึงที่สุดได้ ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่า วิริยะ. หมายความว่า ถ้ากรรมมี หรือกฎเกณฑ์ของกรรมมี แต่ถ้าคนไม่มีวิริยะ มันก็ไม่มีผลอะไร. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า **วิริยะ** นี้จึงมีความสำคัญเท่ากันกับสิ่งที่เรียกว่า **กรรม**.

พระพุทธเจ้าเป็นวิริยวาที ส่วนพวกอื่นที่ต่อต้านคัดค้านพระองค์นั้นเป็น อวิริยวาที.

ผู้ที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรจะทราบข้อความนี้ไว้ ว่าพระพุทธองค์หรือพระพุทธศาสนานี้ มีหลักเกณฑ์เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที เป็นวิริยวาที เรียกว่า ๓ วาทีด้วยกัน เป็นผู้เชื่อกรรม, เป็นผู้เชื่อการกระทำว่าจะมีผล แก่ไขสิ่งต่าง ๆ ได้, และเชื่อว่าความพยายามเป็นสิ่งที่มียผล. แต่ทั้ง ๓ คำนี้ มันก็สำเร็จอยู่ที่คำว่ากรรมเพียงคำเดียว กรรมวาทีก็เป็นกรรมอยู่แล้ว; กิริยวาทีก็เป็นเรื่องกรรม แต่ว่าเป็นเฉพาะในส่วนที่จะแก้ไขเพิ่มเติม; วิริยวาทีก็มีความพากเพียร บากบั่น ในการที่จะทำกรรม; ก็แปลว่ามีหลักเกณฑ์ในเรื่องกรรมนั้น อย่างถูกต้อง เพราะความเป็นกรรมวาที กิริยวาที วิริยวาที ดังที่กล่าวแล้ว.

เมื่อบุคคลรู้เรื่องกรรมตรงตามที่พระพุทธองค์สอน ก็จะมีแต่อิทัปปัจจยตา คือสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งกันสืบเนื่องกันไป, ไม่มีบุคคลผู้ทำกรรม หรือผู้เสวยผลของกรรม มันล้วนแต่เป็นความรู้สึกรูปนาม คือการที่เป็นไปตามความปรุงแต่งของสิ่งที่เรียกว่ากิเลส. อย่างนี้แหละเรียกว่า **เป็นผู้สามารถ จะทำความสิ้นไปแห่งกรรมได้.**

เรื่องความสิ้นไปแห่งกรรมนี้ มีความสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือพระพุทโธองค์ เป็นผู้ที่กระทำความสิ้นไปแห่งกรรมได้ จนเป็นที่เลื่องลือไปในที่ต่าง ๆ ว่าความ ประเสริฐของพระสมณโคดมนั้น อยู่ที่**ทำความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวงได้**.

ข้อความในปารายนวรรค สุตตนิบาต มีกล่าวไว้ว่า พวกเทวดา จะเป็น พวกไหนก็สุดแท้ ไปกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทโธเจ้า ให้พวกพราหมณ์คณะ หนึ่ง ซึ่งมีพราหมณ์พาวรีเป็นหัวหน้า ที่ตั้งสำนักอยู่ที่แม่น้ำโคธาวารี นั้นแหละฟัง. การสรรเสริญคุณของพระพุทโธเจ้านั้น มีตอนหนึ่งว่า สพุกมมุกขย์ ปตฺโต - **เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง**. และได้ความว่า เพราะคำพูดคำนี้ เพียงคำเดียวเท่านั้น ก็ทำให้พราหมณ์พาวรีนั้น สนใจในพระพุทโธเจ้าเป็นอย่างมาก จนถึงกับส่งลูกศิษย์ ๑๖ คน ให้มาทูลถามปัญหา เอาเรื่องราวต่าง ๆ ไปให้หมดสิ้น. เรื่องที่เรียกว่า ไสัพปัญหา ก็เกิดขึ้น เพราะคำพูดคำเดียวที่ว่า **พระสมณโคดมนี้เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง**.

นั่นแหละขอให้เข้าใจเถอะว่า คนที่เป็นคนชั้นสูงในทางสติปัญญา เขา สนใจเรื่องความสิ้นกรรมกันอย่างนี้ทั้งนั้น จึงได้สนใจในพระพุทโธเจ้า. ถ้ารู้แต่ เรื่องกรรม ๆ ๆ แล้วเป็นไปตามกรรม อย่างนี้ไม่มีใครนับถือ; ต้องสามารถทำให้ สิ้นกรรม คือให้อยู่เหนืออำนาจของกรรม จึงจะดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่เวียนว่ายไปใน วัฏฏสงสาร.

ฉะนั้น ขอให้ทำความเข้าใจในคำว่า **“ความสิ้นแห่งกรรม”** นี้ให้ถูกต้อง ด้วย. และเรื่องความสิ้นไปแห่งกรรมนั่นแหละ **คือเรื่องกรรมที่เป็นขั้นปรมาตถ์ หรือสัจธรรม**.

ถ้าไม่พูดกันถึงเรื่องความสิ้นไปแห่งกรรมแล้ว เรื่องกรรมนั้นก็ เป็นเรื่องศีลธรรม เป็นเรื่องของเด็ก ๆ, หรือเป็นเรื่องของชาวบ้านธรรมดาที่ยัง

อยากจะกินของหวานของอร่อย; จึงเรียกว่าเป็นเรื่องกรรมในชั้นศีลธรรม. แต่
ถ้าไปเกิดเข้าใจในอนิสงส์ของความสิ้นไปแห่งกรรมแล้ว มันก็มุ่งหมายกรรมชนิดที่
จะเป็นที่สิ้นแห่งกรรมทั้งปวง, คือเป็นตัวแท้ตัวจริงของคำสอนของพระพุทธเจ้า.
ความสิ้นไปแห่งกรรม ก็เป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา ในลักษณะนิโรธ คือความดับ
แห่งกรรม.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องแยกสิ่งๆ ที่เรียกว่ากรรมออกเป็น ๒ ประเภท ดังที่
กล่าวมาแล้วข้างต้น กรรมในชั้นศีลธรรมนี้ อย่างหนึ่ง, กรรมในชั้นสังขธรรม
หรือปรมาตธรรมนี้ก็อย่างหนึ่ง. กรรมในชั้นศีลธรรมยังมีตัวตนอยู่เรื่อย ไม่รู้จัก
หมดกรรม. ส่วนกรรมในชั้นปรมาตธรรมนั้น-หมดตัว, พอหมดตัวก็หมดกรรม.
นี่ถ้าจะจำไว้เป็นคำสั้น ๆ ก็จำได้ง่าย ๆ ว่า **“ถ้ามีตัวก็มีกรรม ถ้าหมดตัวก็หมดกรรม”**.

เรื่องความสิ้นกรรม ก็คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็น
ตัวตนหรือของตน; ฉะนั้นควรจะจำคำสั้น ๆ นี้ไว้เพื่อกันลืมว่า **มีตัวก็มีกรรม,
หมดตัวก็หมดกรรม**. ใครไม่อยากหมดกรรมก็มีตัวไปก่อนก็แล้วกัน, เราจึงพูด
เรื่องกรรมเป็น ๒ เรื่อง ว่าเรื่องมีกรรม และเรื่องหมดกรรม. เรื่องมีกรรมก็เป็น
เรื่องกรรมในพวกศีลธรรม เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ฝ่ายสมุททวาร.
พอพูดถึงเรื่องหมดตัวก็หมดกรรม, ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นไปในฝ่าย
นิโรธวาร.

อิทัปปัจจยตา มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือฝ่ายให้เกิดขึ้นเรียกว่า สมุททวาร, ฝ่ายที่
ดับลงไปเรียกว่า ฝ่ายนิโรธวาร. กรรมประเภทที่หนึ่ง เป็นไปตามสมุททวาร,
กรรมประเภทที่สอง เป็นไปตามนิโรธวาร; ดังนั้น มันจึงต่างกันเหมือนกับว่า
ตรงกันข้าม; **มีตัวก็มีกรรม หมดตัวก็หมดกรรม**.

เรื่องกรรมเป็นเรื่องปฏิเสธสมุปปาท ที่เร้นลับ, เรื่องกรรมซ่อนอยู่ใน
กระแสแห่งปฏิเสธสมุปปาท หรืออิทัปปัจจยตา. แม้เราจะพูดกันถึงปฏิเสธสมุปปาท
ซึ่งเป็นเรื่องเกิดทุกขในภายใน มันก็มีเรื่องกรรมฝ่ายที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามกรรม
ซ่อนอยู่ในนั้น. แต่ถ้าพูดถึง ปฏิเสธสมุปปาทฝ่ายนิโรธวาร มันก็จะมีการดับตัว
และหมดกรรมซ่อนอยู่ในกระแสนั้น.

เมื่อพูดมาถึงตรงนี้ อยากจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดไปเสียเลยว่า เรื่อง
กรรมมี ๒ ชนิดอย่างไร เรื่อง ปฏิเสธสมุปปาทก็ต้องมี ๒ ชนิดอย่างนั้น; หรือว่า
เรื่องกรรมมี ๒ เรื่องอย่างไร เรื่องอิทัปปัจจยตาก็ต้องมี ๒ เรื่องอย่างนั้น; หรือว่า
อิทัปปัจจยตา มี ๒ เรื่องแล้ว เรื่องกรรมก็มี ๒ เรื่องเหมือนกัน.

อิทัปปัจจยตา ฝ่ายเกิด เป็นกรรมสำหรับที่จะเวียนว่ายไป; ส่วนอิทัป-
ัจจยตา ฝ่ายดับเป็นกรรมที่จะทำให้สิ้นสุดลง.

เพราะเหตุนี้แหละ จึงมีคนอธิบายปฏิเสธสมุปปาทเป็น ๒ ชนิดอยู่ คือ
พวกหนึ่งอธิบายปฏิเสธสมุปปาทเป็นเรื่องคร่อมภพคร่อมชาติ; หมายความว่าเกี่ยวกับ
ชาติก่อน เกี่ยวกับชาติปัจจุบัน เกี่ยวกับชาติหน้า; นี่ก็เป็นปฏิเสธสมุปปาท
ของพวกที่มีตัวตน. เป็นเรื่องกรรมตามแบบศีลธรรม. ที่นี้พวกหนึ่งอธิบาย
ปฏิเสธสมุปปาทเป็นเพียงเรื่องขณะจิต ๆ ไม่ต้องคร่อมภพคร่อมชาติ; แต่ให้ความ
หมายของคำว่าชาติ ว่าจิตเกิดตัวกูครั้งหนึ่ง เรียกว่าชาติหนึ่ง วันหนึ่งเกิดได้หลายหน
หลายสิบหน. ปฏิเสธสมุปปาทอย่างนี้ จะแสดงเรื่องกรรมที่ไม่คร่อมภพคร่อมชาติ.
เพราะว่าปฏิเสธสมุปปาทอย่างนี้ไม่ต้องคร่อมภพคร่อมชาติ ก็สามารถทำความสิ้นกรรม
ให้ปรากฏได้ ในชาตินี้ ทันตาเห็นนี้.

ฉะนั้น เรื่องปฏิเสธสมุปปาทกับเรื่องกรรม จึงเป็นเรื่องเดียวกัน หรือไป
ด้วยกัน. สอนอยู่เป็น ๒ อย่าง อย่างคร่อมภพคร่อมชาติก็มี, อย่างไม่คร่อมภพ

ครอบครัวก็มี; จะต้องรู้จักไว้ทั้ง ๒ เรื่อง. กรรมที่ทำให้ติดอยู่ในโลกียะ หรือเรื่องศีลธรรมนี้ก็มี, กรรมที่ทำให้อยู่นอกโลก นอกอำนาจกรรม เป็นเรื่อง สัจธรรมนี้ก็มี.

วันนี้เราจะพูดกันทั้ง ๒ เรื่อง, ดังนั้น มันอาจจะมากไปหน่อยก็ได้. แต่ว่าควรจะฟังให้มันหมดไปเสียในคราวเดียวกัน ว่ากรรมในกระแสแห่ง ปฏิเจตมูขปาท ชนิดที่มีตัวตน ของตน เป็นไปอย่างครอบครัวครอบครัวนั้น ก็คือ กรรมอย่างที่เด็ก ๆ ก็รู้จักเข้าใจได้ง่าย ว่าเราทำกรรมดีได้รับผลดี เราทำ กรรมชั่วได้รับผลชั่ว, เราทำกรรมดีได้ไปสวรรค์ เราทำกรรมชั่วได้ไปนรก; หรือว่าเดี๋ยวนี้เรากำลังเป็นทุกข์ หรือต้องรับทุกข์นี้ เพราะกรรมชั่วที่เราได้ทำไว้ใน ชาติก่อน; หรือว่ากำลังมีโชคลาภดีมากนัก เพราะว่าบุญที่เราทำได้ทำไว้ใน ชาติก่อน. อย่างนี้ก็อย่างหนึ่ง เรียกว่ากรรมในลักษณะที่เป็นขั้นศีลธรรม เป็นเรื่องของโลกียะ คืออยู่พันพัวกันไปในโลก ไม่ใช่เหนือโลก. แต่ถ้ารู้เรื่อง กรรมที่สูงไปกว่านั้น ก็เรียกว่าเป็นกรรมส่วนสัจธรรม จะทำให้ขึ้นเหนือโลก.

เอาละทีนี้ เราพูดเรื่องกรรมประเภทศีลธรรม เรื่องอยู่ในโลกกันก่อน. ให้ช่วยกำหนดไว้ดี ๆ อย่าให้ไปปนกัน จะฟังไม่รู้เรื่อง. อาตมาบอกว่า กำลังจะพูด เรื่องกรรมประเภทศีลธรรม ที่เป็นไปตามวิสัยโลก ให้สิ้นกระแสความเสียก่อน.

ช่วยจำให้ดี ๆ ว่า บอกแล้วว่า กรรมนี้มี ๒ เรื่อง หรือ ๒ ประเภท หรือ ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งของผู้มีตัวตน ยังมีความรู้สึกเป็นสัตว์สติภูลี มีตัวมีตน จะต้องเวียนว่ายไปตามกรรม นี้พวกหนึ่งเป็นพวกแรก; จะพูดกันเสียก่อน. แต่แล้วมันก็นื่องกันอยู่กับกรรมอื่น ๆ แม้กรรมที่เรียกว่าเหนือโลก, ถ้าเอามาเรียง ลำดับกัน.

เรื่องกรรมนี้ ถ้าพูดกันโดยหลักใหญ่ ๆ เป็นประเภทใหญ่ ๆ แล้ว ก็มี พระบาลีอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กรรมมี ๓ ชนิด กรรมชนิดที่ ๑ เรียกว่า กามธาตุเวปັกกรรม = กรรมที่มีวิบาก เป็นไปในกามธาตุ กรรมที่มีผลให้ เป็นไปในกามธาตุ; ชนิดที่ ๒ เรียกว่า รูปธาตุ เวปັกกรรม = กรรมที่มีวิบากเป็นไปในรูปธาตุ; ชนิดที่ ๓ คือ อรูปธาตุเวปັกกรรม = กรรมที่มีวิบากเป็นไปในอรูปธาตุ.

สรุปความสั้น ๆ ง่าย ๆ ก็ว่า กรรมที่มันทำให้ได้รับผลเวียนว่ายไปใน กามภพ นี้อย่างหนึ่ง, ที่มันทำให้มีผลเวียนว่ายไปในรูปภพ นี้อย่างหนึ่ง. ให้เวียนว่ายไปในอรูปภพ นี้อีกอย่างหนึ่ง, เป็น ๓ อย่าง. แต่ไม่พูดว่าเวียนไป ในนิโรธธาตุ คือไม่พูดไปถึงนิพพาน; จึงเป็นอันว่า มันเป็นกรรมประเภทที่ยัง ต้องเวียนว่ายไปในโลกหรือเป็นโลกียะ, กามโลก รูปโลก อรูปโลก ทั้ง ๓ โลกนี้ เป็นโลก; สิ่งนี้เนื่องกับโลกนี้ก็เรียกว่าโลกียะ. ฉะนั้นกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ เรียกว่ากรรมอย่างโลก ๆ ของชาวโลก เป็นไปในโลก; ถ้าทำอย่างนั้นจะมีผล **ให้ไปเกิด** หรือว่า**ได้เสวยผล**ที่เป็นกาม ในกามโลก, ถ้าทำอย่างนั้นจะมีผล ให้ไปเสวยผลที่เป็นรูป ในรูปโลก, อย่างที่ ๓ ก็เสวยผลเป็นอรูปในอรูปโลก.

คนพวกหนึ่งเขาถือว่าผลเหล่านั้นอยู่ที่โลกอื่น ไม่ใช่ในโลกนี้ แล้วก็จะ ไปถึงต่อตายแล้วทั้งนั้น. ถ้าคิดอย่างนั้นแล้วก็ต้องต่อตายแล้วทั้งนั้น แม้กามโลก ก็ไปถึงต่อตายแล้ว เช่นเทวดาสวรรค์ชั้นนั้นชั้นนี้ ก็เรียกว่ากามโลก จะไปถึงก็ ต่อตายแล้ว. รูปโลกก็คือพรหมโลกประเภทรูปพรหม จะไปถึงได้ก็ต่อตายแล้ว; ยิ่งอรูปโลก พรหมไม่มีรูปด้วยแล้ว ก็ยิ่งต่อตายแล้วไกลออกไปอีก มันเป็นเรื่อง หลังจากตายแล้วทั้งนั้น.

อีกพวกหนึ่งเขาไม่อธิบายอย่างนั้น; อธิบายเอาจิตใจนี้เป็นหลัก: ว่ากรรมที่ทำแล้วให้รู้สึกเป็นความสบายใจ เป็นไปในทางกามารมณ์ นี้เรียกว่ากามธาตุ

หรือกามโลก; ที่นี้เดี๋ยวนี้. ถ้ามันได้รับผลเอ็ดอรร้อยไปในทางกามคุณ ก็เรียกว่า กามโลก หรือกามธาตุ. ที่นี้ถ้าได้รับผลคือความสงบ อย่างที่มีรูปบริสุทธิเป็นอารมณ์ นี้ก็เรียกว่ารูปธาตุ หรือรูปโลก. ถ้ามีผลเป็นความสุขไม่เกี่ยวกับกาม ไม่เกี่ยวกับรูป แต่เป็นอรูปเช่น ความรู้สึกในทางจิตใจล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับกามคุณ แล้วไม่เกี่ยวกับ วัตถุบริสุทธิ มาช่วยกระตุ้น มาช่วยส่งเสริม อย่างนี้ก็เรียกว่า อรูปโลก หรืออรูปธาตุ.

บางคนทำไปได้รับผลเป็นเรื่องทางกามารมณ์; บางคนบางเวลา หรือ คนเดียวกันบางเวลา ทำไปได้รับผลเป็นการมีอะไรที่ไม่เกี่ยวกับกาม ได้เป็นที่พอใจ; บางคนทำไปมีผลเพียงว่า จิตใจมันว่าง มันสงบดี มันสบายดี มันไม่มีอะไรบกวน มันอยู่ด้วยจิตว่าง นี้ก็ได้; มันก็เป็นความสุขเหมือนกัน.

นี่แหละกรรม ๓ ประเภทนี้ แจกออกไปตามผลที่จะได้รับ เป็นกามก็มี เป็นรูปก็มี เป็นอรูปก็มี. อิทุปัจจยตา

ที่แจกอย่างนี้ก็เพื่อจะให้สรุปเอาไว้ให้หมด ในบรรดาโลกทั้งหลาย เพราะมันมีเพียง ๓ โลกเท่านั้นแหละ กามโลก รูปโลก อรูปโลก. พวกเทวดา ชนิดกามาพจร แม้สัตว์มนุษย์ สัตว์ออบายในอบาย นี้ก็เป็นพวกกามโลก เสวยผล เป็นกามธาตุ. ที่นี้พวกรูปพรหมก็รูปธาตุ พวกอรูปพรหมก็อรูปธาตุ.

ถ้าเราไม่อยากจะพูดอย่างนั้น เพราะมันยังไกลนัก มันไกลเกินไป ไม่รู้ว่าตายแล้วจะไปกันที่ไหนก็ยังไม่รู้; ก็เอากันเดี๋ยวนี้ที่นี้ ว่าถ้าจิตมันสบาย เพราะความเปียกชุ่มไปด้วยความรู้สึกทางกามคุณแล้ว มักก็เป็นกามธาตุ; ถ้ามัน บริสุทธิสะอาด แต่ยังต้องอาศัยรูปอยู่บ้าง ก็เรียกว่า รูปธาตุ; ถ้าไม่อาศัยกาม ไม่อาศัยรูปอะไรเลย ก็เรียกว่า อรูปธาตุ.

การทำบุญทำกุศลนี้ มันก็มีมากมาย มีการให้ทาน มีการรักษาศีล มีการเจริญเมตตาภาวนา. ถ้าเขาทำไปด้วยเจตนาอย่างไร มันก็จะได้อย่างนั้น ในเมื่อทำไปถูกต้อง. เพราะฉะนั้น จึงมีคนให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพื่อได้กามคุณก็มี, เพื่อให้อยู่สงบ ๆ อย่างรูปโลกก็มี, ที่นี้ไปไกลถึงอรุณโลกก็มี; ซึ่งก็ล้วนแต่ทำเอาได้ที่นี้.

นี่ขอให้จำไว้ว่า สำหรับเรื่องกรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ เป็น ๓ อย่าง อย่างนี้ เรียกว่า กามธาตุเวปັกกรรม = กรรมมีวิบากเป็นกามธาตุ, รูปธาตุเวปັกกรรม = กรรมมีวิบากเป็นรูปธาตุ, อรูปธาตุเวปັกกรรม = กรรมมีวิบากเป็นอรูปธาตุ นี่พวกหนึ่ง จำได้เอาไปคิดดู จะมองเห็น ว่ามันมีเท่านี้จริง ๆ เหมือนกัน

ที่นี้ ก็มีวิธีแบ่งกรรมออกเป็นพวกอย่างอื่นอีก. ถ้าเป็นเรื่องของชาวบ้านทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็ควรจะแบ่งเพียง ๒ อย่าง กรรมดี, กรรมชั่ว, เท่านั้นพอ. พระพุทธเจ้าท่านสนทนากับพระราหุล พระโอรสของท่าน ว่ารู้จักแวนสำหรับสองกรรมใหม่? คืออะไร? สนทนากันอย่างนั้น ในที่สุดก็ตรัสว่า แวนสำหรับสองกรรม เพื่อจะมองดูให้เห็น ว่ากรรมมันเป็นอย่างไรนั้น ก็มีว่า กุศลกรรม กับอกุศลกรรม เป็นสองอย่าง.

สำหรับกุศลกรรมนั้น พอเอาแวนสองดูแล้วมันก็เห็น **ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น** นี้เรียกว่า กุศลกรรม. ท่านกล่าวไว้ชัดว่า ไม่เบียดเบียนตนเอง, แล้วก็ไม่ได้เบียดเบียนผู้อื่น, แล้วไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายด้วย.

ถ้าเป็นอกุศลกรรม เอาแวนสองดูก็เห็น **เบียดเบียนตนด้วย เบียดเบียนผู้อื่นด้วย เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายด้วย** นี่มันง่ายแก่การจำ.

เบียดเบียนตน ก็คือว่าไม่ต้องเกี่ยวข้องกับใคร ตนเองก็เดือดร้อนลำบากอยู่; ที่นี้เบียดเบียนผู้อื่น ก็พลอยทำให้ผู้อื่นลำบาก; ที่ร้ายไปกว่านั้น ก็เบียดเบียนพร้อมกันทั้งสองฝ่ายเลย.

นี้เรียกว่าแวนส่องกรรม ซึ่งทุกคนควรจะใช้แวนนี้ ส่องดูกรรมของตัวเองอยู่ทุกเวลานาทีก็จะยิ่งดี ว่าการเคลื่อนไหวการกระทำวันหนึ่ง ๆ มันมีหลายอย่างแล้วมันเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ส่องดูอย่างนี้.

แม้ว่าไม่ได้ทำให้ใครลำบาก แต่ว่าถ้าทำให้ตนเองลำบาก ก็เรียกว่าอกุศล. นี้อย่าไปคิดให้มันหลวม ๆ กว้าง ๆ ก็ไม่รู้ว่า มันอยู่ที่ตรงไหน. ถ้าทำตนเองให้ลำบาก โดยที่ไม่ควรจะทำให้ลำบาก ก็ต้องเรียกว่า โง่ ว่าเป็นอกุศล; แล้วยิ่งไปทำให้คนอื่นลำบาก และลำบากพร้อมกันทั้งสองคน ก็ยิ่งโง่มาก ยิ่งเป็นอกุศลมากขึ้นไปอีก.

นี้เรียกว่าแบ่งสิ่งที่เรียกว่ากรรมออกเป็นกุศล และเป็นอกุศล ยังไม่ได้เกี่ยวกับกรรมประเภทสิ้นกรรม อยู่เพื่อไปนึกถึง.

ที่นี้ ก็จะพูดถึงเรื่องกรรมแบ่งออกเป็นพวก ๆ ตามลักษณะอาการที่มันจะให้ผล นี้เขาเรียกว่ากรรม ๑๒ อย่าง มีในหลักสูตรนักรวมชั้นโท. ผู้เรียนนักรวมชั้นโทก็รู้อยู่แล้ว ไปเปิดดูโดยรายละเอียดก็ได้ มันไม่มีในพระพุทธานุชาด.

เรื่องกรรม ๑๒ อย่างนี้ มันไม่มีในพระไตรปิฎก เท่าที่พบแล้ว มันไม่มี; แต่มันมีในหนังสือวิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นหนังสือชั้นหลัง. แต่ก็เป็นเรื่องที่น่าฟัง แล้วก็เห็นได้ชัดว่ารวบรวมเอามาจากพระพุทธานุชาด ที่ตรัสไว้ที่นี้อย่าง ที่นั่นอย่าง ที่โน่นอย่าง เอามารวมกันเข้าให้มาอยู่ในที่เดียวกันเป็นหมวด ๆ เรียกว่ากรรม ๑๒ ชนิด. ฟังดูแล้วก็ชวนเอือมระอาที่จะจำ แต่แล้วมันก็ไม่ยากนัก.

ที่ว่ากรรม ๑๒ ชนิดนี้ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม. **กลุ่มที่ ๑** เอาเวลาที่มันให้ผลเป็นหลัก ถ้าให้ผลทันทีเรียก **ทิวฐฐัมมเวทนียะ**; ถ้าให้ผลในระยะต่อมาเรียกว่า **อุปะปัชชเวทนียะ**; ถ้าให้ผลต่อมานานออกไปอีกกว่าจะมีโอกาส เรียกว่า **อปราปรเวทนียะ**. ที่นี้ ถ้าวามันให้ผลไปเสร็จแล้ว หรือว่าเลิกล้างกันไปในระหว่างบุคคล ที่พูดต่อรองกันได้ นี่ก็เรียกว่า **อโหสิกรรม**.

ที่นี้ มันมีปัญหาที่ว่า อุปะปัชชเวทนียะกรรม, และอปราปรเวทนียะกรรม, นี้ในหนังสือวิสุทธิธรรมรคเอง หรือว่าคนบางพวก เขาได้ถึงการทำผลหลังจากตายแล้ว. ทิวฐฐัมมเวทนียะคือในชาตินี้, อุปะปัชชเวทนียะ หมายถึงชาติข้างหน้า. และอปราปรเวทนียะ หมายถึงชาติต่อ ๆ ไป หลังจากตายแล้ว เข้าใจแล้วทั้งนั้น.

แต่ตัวหนังสือเหล่านี้ ที่เป็นพระพุทธานุญาตในบาลีแท้ ๆ เรียกไม่ตรงกัน อยู่สองคำ คำว่า ทิวฐฐธรรม นั้นตรงกัน, แต่มีคำว่า **อุปะปัชเช** มาแทนคำว่า อุปะปัชชเวทนียะ; และคำว่า **อปปรปริยายะ** มาแทนคำว่าอปราปรเวทนียะในที่นี้. ถ้าพิจารณาดูความหมายในบาลีแล้ว คำว่า “ทิวฐฐธรรม” ควรจะแปลว่า “ทันควัน”, คำว่า “อุปะปัชเช” แปลว่า “เวลาถัดมา”, คือถัดมาจากทันควัน; คำว่า “อปปรปริยายะ” ควรแปลว่า “เวลาถัดมาอีก”, ทั้งหมดนี้แสดงว่า ทั้งสามชนิดนั้น อยู่ในชาตินี้ ชาติเดียวกันทั้งนั้นก็ได้. ขอให้ตั้งข้อสังเกตไว้พิจารณาศึกษากันต่อไป.

มันเกิดความแตกต่างกันว่า พวกหนึ่งถือว่าชาตินี้ แล้วก็ชาติหน้า คือตายเข้าใจแล้ว; แล้วก็ชาติต่อ ๆ ไปอีก. ส่วนอีกพวกหนึ่งว่า ทันควันที่ทำกรรม; แล้วก็ถัดมาอีก; แล้วก็ชนิดที่ถัดมาอีก ชั่วขณะจิตหนึ่งหรือหลาย ๆ ขณะจิตก็ได้แล้วยังมีว่าต่อไปจากนั้นอีก อาจจะเป็นหลายวัน หลายเวลาไปก็ได้. ตามหลักในบาลีจะมีความหมายว่า ทันควัน แล้วก็ในเวลาต่อมา แล้วก็ในเวลาต่อมาอีก; หมายถึงในวันเดียวกันก็ได้ สามคำนี้.

แต่ที่เขาสอนกันอยู่ในโรงเรียนนักธรรม ตามหนังสือวิสุทธิมรรค และเขาสอนกันมาแต่โบราณโบราณนั้น เขาเล็งถึงว่าชาตินี้ ชาติหน้า แล้วก็ชาติโน้น ๆ ต่อกันไปอีก ต่างกันอยู่อย่างนี้.

นี่กลุ่มหนึ่งมีอยู่ ๔ คำ ให้ผลชาตินี้ ให้ผลชาติหน้า ให้ผลชาติต่อไป แล้วก็ให้ผลเสร็จแล้ว. นี้พูดตามที่สอนกันอยู่.

กลุ่มที่ ๒ เอาตามกิริยาที่มันให้ผล. ถ้ามันให้ผลเป็นการตกแต่งให้เกิดเรียกว่า **ชนกกรรม**; ให้ผลสนับสนุน เรียกว่า **อุปถัมภกกรรม**; ให้ผลบีบคั้น เรียกว่า **อุปปีฬกกรรม**; ให้ผลตัดไปเสียเลย เรียกว่า **อุปฆาตกรรม**. ๔ กรรมนี้เอาตามกิริยาที่มันให้ผลแสดงออกนี้ เป็นหลัก.

ตกแต่งให้เกิดดี เกิดชั่ว นี่พวกหนึ่ง, แล้วสนับสนุนให้ดีหรือชั่วมากยิ่งขึ้นไป นี่ก็พวกหนึ่ง, แล้วก็บีบคั้นให้มันเพลาลง ให้ช้วน้อยลง ให้ดีน้อยลง นี่ก็พวกหนึ่ง, แล้วก็ให้ยกเลิกไปเสียเลย เพราะมีอันอื่นเหนือกว่า นี่ก็อีกพวกหนึ่ง. ๔ พวกนี้มีเหตุผล มีความหมาย ตามหลักที่มีอยู่ในพระพุทธานุชาตในที่อื่น ๆ ดังนั้นจึงเข้าใจว่าผู้ที่ร้อยกรองหนังสือวิสุทธิมรรคได้ไปประมวลเอามา ทำไว้เป็นชุดหนึ่งขึ้นมาอย่างนี้.

กลุ่มที่ ๓ นี้เอาตามน้ำหนัก กรรมหนัก กรรมมาก กรรมใกล้ตาย หรือกรรมเบามาก คือสักว่าทำ.

กรรมหนัก หมายความว่า ทำครั้งเดียว แต่แรงมาก เป็นอนันตริยกรรม. **ที่นี้กรรมมาก** กรรมไม่แรงแต่ทำหลาย ๆ หน อย่างนี้เรียกว่ากรรมมาก คือพหุลกรรม; แล้ว**กรรมที่ใกล้จะตาย** นั้น มีโอกาสให้ผลก่อนเรียกว่า อาสันนกรรม; แล้ว**กรรมที่**

สักว่าทำไปโดยไม่เจตนา หรือครึ่งเจตนา หรือเจตนาเป็นอย่างอื่น ส่วนมากก็เป็นเจตนาของความสะเพร่า กรรมนี้เรียกว่า กตัตตาวาปนกรรม. สำหรับเรื่องอาสันนกรรมนั้น พระพุทธเจ้าได้ใช้เป็นหลักสำคัญมากเหมือนกัน เดียวก็จะได้ไปถึงจะได้กล่าวให้ฟัง.

นี่แหละเรื่องกรรม ๑๒ ชนิด แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม ๆ ละ ๔ ชนิด มีอยู่อย่างนี้ล้วนแต่เป็นกรรมในขั้นศีลธรรมทั้งนั้น ไม่มีเรื่องปรมาตธรรม คือไม่พูดเรื่องเหนือกรรม คือพูดแต่ในลักษณะที่จะต้องได้รับผลดีผลชั่วอยู่เรื่อยไป เรียกว่าเป็นกรรมในประเภทศีลธรรม.

ต่อไปก็ถึงเรื่องที่ว่า จะเป็นเครื่องสังเกตกรรม ว่ากรรมนั้นมันจะไป ในทางดี หรือทางชั่ว. ข้อนี้เอาทิวฐิติเป็นหลัก คือทิวฐิติมีอยู่ ๒ อย่าง เป็นสัมมาทิวฐิติ กับมัจฉาทิวฐิติ. ถ้ามันเป็นไปในอำนาจของมัจฉาทิวฐิติ มันก็เป็นฝ่ายชั่ว, ถ้าเป็นด้วยสัมมาทิวฐิติ มันก็เป็นดี เป็นฝ่ายดี.

หลักเกี่ยวกับมัจฉาทิวฐิติ หรือสัมมาทิวฐิติ นี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง; พูดถึงมัจฉาทิวฐิติ มีลักษณะคือ (๑) ไปละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย แล้วก็ไม่ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย นี้อย่างหนึ่ง; (๒) แล้วก็กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว แล้วก็ไม่กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว นี้อย่างหนึ่ง; (๓) แล้วก็ไปเห็นว่ามีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ แล้วก็ไปเห็นว่าไม่มีโทษในสิ่งที่มีโทษ; กลับกันอยู่อย่างนี้.

มีสิ่งที่จะใช้ให้เป็นหลักก็คือว่า เรื่องความละอายหรือไม่ละอาย, ความกลัวหรือไม่กลัว, มีโทษหรือไม่มีโทษ, ถ้าเห็นผิดไปหมดอย่างนี้แล้ว เป็นมัจฉาทิวฐิติ.

นี่ในชั้นศีลธรรมเขาเอากันเพียงอย่างนี้ เพราะเป็นชั้นธรรมดาสามัญสำหรับคนทั่วไป. **ถ้าเห็นผิด** อย่างที่ว่านี้ ก็เป็น **มิจฉาทิฎฐิ**. **ถ้าเห็นถูกต้อง** ก็เป็น **สัมมาทิฎฐิ** คือ (๑) ไม่ละอายในสิ่งไม่ควรละอาย, ละอายในสิ่งที่ควรละอาย (๒) กลัวในสิ่งที่ควรกลัว, ไม่กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว (๓) เห็นว่ามีโทษ ในสิ่งที่ไม่มีโทษ, เห็นว่าไม่มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ.

เรื่องมิจฉาทิฎฐิ สัมมาทิฎฐิ นี้สำคัญตรงที่ว่า ในเวลาจะตายนั้น มีสัมมาทิฎฐิ หรือ มีมิจฉาทิฎฐิ. พระพุทธเจ้าก็ทรงย้ำในข้อนี้เหมือนกัน ถ้ากล่าวถึงเรื่องศีลธรรม เดียวก็จะไปถึงความสัมพันธ์กันยุ่งในระหว่างสิ่งทั้งสองนี้.

ที่นี้ ก็มาถึงส่วนที่เกี่ยวข้องกับอิทัปปัจเจยตา ที่เกี่ยวข้องกับกรรมต่อ ๆ ไปอีก คือเล็งถึงต้นเหตุแห่งกรรม. ตามหลักธรรมะในพระพุทธศาสนา ถือว่า **สิ่งทั้งหลาย มีเหตุ** จะถือว่าไม่มีเหตุไม่ได้ ในเมื่อเป็นสังขตธรรมทั่วไปอยู่.

เหตุแห่งกรรม นั้น ถ้ากรรมดี ก็คือ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ; ถ้ากรรมชั่วก็คือ โภคะ, โทสะ, โมหะ. พระพุทธภาษิตข้อนี้ตรัสไว้เพราะยี่ดยาว; แต่ถ้าสรุปความแล้วก็เท่านี้เอง.

ฝ่ายที่เรียกว่ากุศล นั้นก็ตรัสว่า โภคะ ไม่อาจจะเกิดจาก อโลภะ, อโลภะ เกิดจากอโลภะ. ที่นี้โทสะ ไม่อาจเกิดจาก อโทสะ, อโทสะ เกิดจาก อโทสะ, โมหะ ไม่อาจเกิดจากอโมหะ, อโมหะ เกิดจากอโมหะ.

ฝ่ายข้างชั่ว นั้นก็ว่า อโลภะ ไม่อาจจะเกิดจากโลภะ, โลภะ ต้องเกิดมาจากโลภะ. อโทสะ ไม่อาจจะเกิดจากโทสะ, โทสะต้องเกิดมาจากโทสะ. อโมหะ ไม่อาจจะเกิดจากโมหะ, โมหะ ต้องเกิดจากโมหะ.

ที่นี้ **พวกสุคติ**นี้ ไม่ปรากฏเพราะกรรมอันเกิดจาก โลกะ โทสะ โมหะ. ทุคติ ย่อมปรากฏจากกรรมอันเกิดแต่ โลกะ โทสะ โมหะ. ทุคติทุกอย่างไม่ปรากฏ เพราะกรรมอันเกิดแต่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ. สุคติทุกอย่าง ก็ปรากฏเพราะกรรมอันเกิดแต่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ. คล้าย ๆ กับว่า พระพุทธเจ้าท่านจะทรงย้ายไปทุกทิศทุกทาง อย่าให้มันดินได้ อย่าให้มันมีช่องแก้ตัวได้ จึงตรัสอย่างนี้.

ถ้าเอาแต่ใจความแล้ว ก็คือว่า อโลกะ อโทสะ อโมหะ นี้เป็นเหตุของกุศลกรรม. โลกะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุของอกุศลกรรม; มีเท่านั้นเอง.

แต่ว่า **เรื่องที่สำคัญกว่านั้นมันมี** มันมีในข้อที่ว่า **กรรมที่ทำด้วย โลกะ โทสะ โมหะ นั้นจะทำให้กรรมงอกงามต่อไป.** ข้อนี้มีความสำคัญมากที่จะต้องจำให้ดี ว่ากรรมที่มาจาก โลกะ โทสะ โมหะนั้น จะทำให้กรรมงอกงามต่อไป. แต่ถ้าเป็นกรรมที่มาจาก **อลอกะ อโทสะ อโมหะ แล้ว มันจะเป็นไปในทางที่ทำให้กรรมสิ้นสุดลง** คือไม่ให้งอกงามต่อไป.

นี้คล้าย ๆ กับว่า **มันส่งเสริมกันไปตามพวกของมัน** : *กรรมที่ทำไป เพราะกิเลส* จะส่งเสริมให้กรรมทั้งหลายงอกงามต่อไป; *กรรมที่ทำ ด้วยโพธิ ด้วยปัญญา* นี้จะทำให้กรรมนี้ลดลง ๆ จนหมดไป ไปสู่ความสิ้นกรรม.

เรื่อง **อิทัปปัจจยตา ของกรรม** ยังมีละเอียด ขอแนะนำให้สังเกตว่า เรื่องโลก เรื่องโกรธ เรื่องหลง นี้ย่อมให้ผลในอัตตภาพที่เขากระทำ และเสวยผลของการกระทำ. พระพุทธเจ้าตรัสว่า *เขากระทำกรรมในอัตตภาพใด ย่อมเสวยผลในอัตตภาพนั้น; เป็นทิวฐธรรมบ้าง เป็นอุปะปัชชะบ้าง เป็นอุปปริยาเยบ้าง.* ที่พูดว่า “ทันควัน”, และ “ต่อไป” และ “ต่อไปอีก”;

นี่มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันในอัตตภาพที่มีการกระทำนั้นทั้งนั้น ไม่ใช่เรื่องต่อตายแล้ว.
พระพุทธานุภาพมีอยู่ชัด ๆ ว่า -

“กรรมที่ทำเพราะ โลกะ โทสะ โมหะ เหล่านี้, มีโลกะ โทสะ โมหะ เป็นแดนเกิดเหล่านี้, ย่อมให้ผลในที่สุดซึ่งอัตตภาพของบุคคลนั้นกระทำ หรือเสวยผล. กรรมย่อมให้ผลในอัตตภาพซึ่งบุคคลนั้นเกิด; กรรมให้ผลในอัตตภาพใด เขาย่อมเสวยผลในอัตตภาพนั้น เป็นอย่างทันควันบ้าง เป็นอย่างในเวลาต่อมาบ้าง เป็นอย่างในเวลาต่อไปอีกบ้าง”. นี่เป็นพระพุทธานุภาพ ที่เป็นหลักตายตัว.

ฉะนั้นกรรมที่ทำด้วยโลกะ โทสะ โมหะ จะส่งเสริมกรรมทั้งหลายให้ ออกงาม ให้หนาไปด้วยกรรม เปรียบเหมือนต้นไม้ ไม่น่า ยังดีอยู่ ไม่เหี่ยว ไม่ถูกตัดให้ขาด รากดี เถาดี ฝนดี ดินดี ย่อมเจริญหนาแน่นขึ้นมาเป็นดงทึบ.

แต่ถ้าทำด้วยอโลกะ อโทสะ อโมหะ มันลอคความงอกงามของกรรม เหมือนกับว่าต้นไม้ที่มันยังสดอยู่ ยังดีอยู่นี้ แต่ถ้าเอามาเผาไฟ ให้เป็นขี้เถ้า แล้วโรยไปในกระแสมหรือกระแสน้ำ มันก็ไม่มีอะไรเหลือ.

ให้ถือว่ากรรมที่ทำเพราะอโลกะ อโทสะ อโมหะ นี้ มีแต่จะทำให้เป็นไป เพื่อความลดลงแห่งกรรม กระทั่งไม่มีเหลือ เป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งกรรม.

แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจกัน หรือไม่เห็นความสำคัญในเรื่องโลกะ โทสะ โมหะ หรือเรื่องอโลกะ อโทสะ อโมหะ; เราก็เลยเข้าใจไม่ได้ว่า เราจะทำกรรมอะไรได้ ถ้าเราไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง? ถ้าเราไม่ต้องการอะไร เราก็ไม่ทำอะไรมิใช่หรือ?

ในที่นี้หมายความว่า จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา ด้วยวิชา ด้วยแสงสว่าง นั่นนะ ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง. จิตชนิดนี้ ถ้ามันต้องการจะทำอะไร ทำกรรมชนิดไหน มันจะต้องการไปแต่ในทางที่จะหยุดกรรม ลดกรรม จนกระทั่งสิ้นกรรม; เพราะถ้ามันไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงจริง ๆ แล้ว มันก็คล้าย ๆ กับว่า ไม่รู้ว่าจะทำอะไร.

ไปคิดดูให้ดี ถ้าใครเกิดไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลง; หรือว่าจิตเฉพาะเวลานั้นไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลง มันก็ไม่ว่า จะทำอะไรดี! เพราะว่าบรรดาสิ่งที่ใคร ๆ ต้องการนั้น มันก็เป็นเรื่องของ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ทั้งนั้น; อย่างน้อยที่สุด ก็เป็นการละโมภบุญ, ละโมภเกียรติ, ละโมภสวรรค์ เป็นต้น; ล้วนแต่เป็นกรรมทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นแหละ ถ้าว่าทำอะไรลงไปด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงแล้ว มันจะลดกรรม จะลดกระแสแห่งกรรม จะลดจำนวนแห่งกรรม; มันจะไม่เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามของกรรม; ดังนั้น อย่าทำเล่นกับคำว่า โลก โกรธ หลง, หรือว่า ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง, มันผิดตรงกันข้ามเหมือนว่า ฟ้ำกับดิน หรือว่ายิ่งกว่าฟ้ำกับดิน.

ที่นี้ **กรรมที่มันเกี่ยวกับบุคคล;** ไหน ๆ พุดแล้วก็พุดกันเสียให้หมดว่า กรรมที่มันเกี่ยวกับบุคคล ที่ยังต้องเป็นไปตามกรรม ยังเป็นทาสของกรรม มันก็ต้อง ทำกรรม; และมันก็มี^๑ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้ทำกรรม. คนประเภทนี้ไม่เคยทำกรรมด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เพราะเขาไม่รู้จัก เพราะเขาทำไม่เป็น เขาจึงทำแต่ความโลภ ความโกรธ ความหลง.

พระพุทธเจ้าจัดบุคคลที่ทำความ หรือเนื่องด้วยผลแห่งกรรมไว้เป็น ๔ พวก :

พวกที่ ๑ มีชีวิตอยู่ด้วยผลแห่งความบากบั่นของตนเอง ไม่มีผลของกรรมเก่ามาเกี่ยวข้อง. นี่คนพวกนี้เขากำลังบากบั่น เหน็ดเหนื่อย เหงื่อไหล ไคลย้อย อยู่ด้วยเรี่ยวแรงของตัวเอง ไม่มีผลของกรรมเก่ามาเกี่ยวข้อง ก็คือคนที่ว่า ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำไปตลอดเวลา. ผลกรรมดี ผลกรรมชั่วก็ไม่มาเกี่ยวข้อง เขาก็ทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำไปตลอดเวลา เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยผลของความเพียร ความพากเพียรของตัวเอง นี่ก็คือมนุษยธรรมดาสามัญทั่วไปนั่นเอง.

พวกที่ ๒ มีชีวิตอยู่ด้วยผลของกรรมเก่า ไม่ได้มีชีวิตอยู่ด้วยผลของการทำความเพียรในปัจจุบัน. นี่คือพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชขึ้นไป หมายถึงเทวดาในกามาวจร มีชีวิตอยู่ด้วยผลของกรรมเก่า แล้วก็ไม่ชวนกันสร้างกรรมใหม่ แล้วก็ไม่ต้องพากเพียรให้เหน็ดเหนื่อย เหงื่อไหล ไคลย้อย บริโภคผลของกรรมเก่าเรื่อยไป เรียกว่าพวกเทวดา.

พวกที่ ๓ ทำทั้งสองอย่าง อาศัยความเพียรในปัจจุบันนี้ด้วย อาศัย ผลกรรมเก่าด้วย มีชีวิตเป็นอยู่ ยกตัวอย่างไว้ว่า เหมือนกับคนที่เป็เจ้านาย เป็นพระราชา ลงมาถึงข้าราชการ ถึงอะไรต่าง ๆ นี้ ผลกรรมเก่าก็มีด้วย ความพากเพียรในปัจจุบันนี้ก็มีด้วย.

พวกที่ ๔ ไม่มีทั้งสองอย่าง คือความเพียรจะทำช่วยตัวเองเดี๋ยวนี้ ก็ทำไม่ได้ ผลของกรรมเก่าที่มาช่วยหล่อเลี้ยงให้มีความสุข ก็ไม่มี คือสัตว์นรก ทั้งหลายนั่นเอง.

พระพุทธภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นความเกี่ยวข้องกันกับกรรมของบุคคลที่มันเป็นไปต่าง ๆ กัน แบ่งคนเป็น ๔ พวก พวกหนึ่งเกี่ยวข้องกับกรรมในแง่นี้, พวกหนึ่งเกี่ยวข้องกับกรรมในแง่โน้น แง่โน้น เป็น ๔ พวกขึ้นมา; แล้วก็แยกเป็นคู่ตรงกันข้าม โดยหลักว่า พวกเพียรเอาเดี๋ยวนี้ หรือว่า, *อาศัยผลของกรรมเก่า*.

มันน่าแปลกประหลาดที่ว่า มนุษย์ส่วนมากนี้ นิยมบัญญัติให้ว่า เป็นพวกที่อยู่ด้วยความพากเพียรเดี๋ยวนี้ ไม่สู้จะเนื่องด้วยผลของกรรมเก่า. นี่ดูคล้าย ๆ กับว่าในโลกมนุษย์นี้ มันต้องใช้วิธีอย่างนี้ การเป็นอยู่ในโลกมนุษย์นี้ จะต้องอยู่ด้วยการแอบเหี่ยวต่างน้ำ. นี่ไม่มีอะไรมากไปกว่า *กระแสน้ำแห่งอิทัปปัจจยตา* ของคนทั้ง ๔ พวกนี้ มันต่างกัน.

เมื่อแสดงความแตกต่างกันอย่างนี้แล้ว ก็ควรจะเห็นความแตกต่างที่เกิดขึ้นเพราะกรรมต่อไปอีกด้วย; คือหมายถึงความแตกต่างของสิ่งที่เรียกว่าชาติ ชาติกำเนิด; กำเนิดของคน และกำเนิดของสัตว์.

กำเนิดของคนแตกต่างกันตามกรรม. ส่วนกำเนิดของสัตว์ไม่ได้ถือเอากรรมเป็นหลัก เพราะว่า ตามหลักธรรมะถือว่า สัตว์เดรัจฉานนั้น ไม่มีกิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรมเหมือนมนุษย์ เพราะว่าอวิชชาของสัตว์เดรัจฉานนั้น ไม่ถือว่าเป็นอวิชชา. ยกตัวอย่าง เช่น แมวจับหนูกิน ถือว่าไม่บาป; แต่ถ้าคนมนุษย์ฆ่าสัตว์กิน ก็ถือว่าบาป.

นี่คือหลักอันใหญ่ ที่จะแสดงความแตกต่าง ระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับมนุษย์!

มันเป็นบาปกรรมของมนุษย์เอง ที่อุตรีมความฉลาด รู้เรื่องอวิชชา รู้เรื่องวิชชา แล้วก็มีความรู้สึกรู้สีกทำความชั่ว ทั้งที่รู้อยู่ว่าเป็น

ความชั่ว. **ส่วนสัตว์เดรัจฉานมันมีบุญ คือมันคิดไม่เป็น** มันมีความคิดน้อย มันไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว; มันไม่มีวิชา มันไม่มีอวิชา; เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ต้องฝึกความรู้สึก เมื่อแมวจะจับหนูกิน มันไม่มีความรู้ว่าเป็นบาป แล้วก็ฝึกทำ. ส่วนคนเรานี่ จะไปฆ่าสัตว์มากิน มันก็รู้ว่าบาป แล้วก็ฝึกทำ.

ฉะนั้น เราจึงสามารถจัดความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับกรรมนี้ไว้เป็นคนละอย่าง พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติลงไปว่า **ความแตกต่างของสัตว์เดรัจฉานนั้น มันไม่เอากรรมเป็นหลัก มันก็เลยชาติ ๆ ๆ ตามที่มันเกิดมาจากท้องแม่ ตามกำเนิดเป็นอย่างไร. ส่วนคนนั้น เอากรรมหรือการกระทำเป็นหลักมาแบ่ง** แบ่งเป็นคนชนิดนั้น เป็นคนชนิดนี้ เป็นคนชนิดโน้น. นี่มีคำตรัสของพระพุทธเจ้า แสดงความแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์ ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับกรรมไว้อย่างนี้.

อย่าเอากรรมไปใช้กับสัตว์ เพราะสัตว์ไม่มีอวิชา, ไม่มีกิเลส, ตัณหา, เหมือนคน. คนมันมีอวิชา มีกิเลสตัณหา เพราะฉะนั้นจึงมีการทำกรรม แล้วจึงเอากรรมนี้มาแบ่งเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามการกระทำของตัวเอง.

ถ้าเกิดเป็นแมว มันก็เป็นแมวเหมือนกันหมด; แต่ถ้าเกิดเป็นคน มันมีเป็นพ่อค้า เป็นชาวนา เป็นข้าราชการ เป็นโจร เป็นขโมย เป็นบัณฑิต เป็นคนพาล นี่มันแล้วแต่กรรมที่กระทำ ต่างกันไปตามกรรม. แต่ถ้าเป็นแมว มันก็เป็นแมวเหมือนกันหมด, เป็นสุนัข ก็เป็นสุนัขเหมือนกันหมด; มันไม่มีการกระทำกรรมที่ทำให้เกิดความแตกต่างอย่างคน.

เรื่องนี้มีว่า พวกพราหมณ์หนุ่ม ๒ คนมาเถียงกัน. คนหนึ่งว่าเป็นคนดีเพราะชาติกำเนิด, อีกคนหนึ่งว่าเป็นคนดีเพราะกระทำกรรม; มันมี

แง่ที่จะเถียงกันอย่างนี้. พวกหนึ่งถือว่า ถ้าเกิดมาจากพ่อแม่ดี ก็เป็นคนดี เป็นผู้ดี ไปเลย. อีกคนหนึ่งเถียงว่าไม่ใช่ มันแล้วแต่การกระทำ ดีหรือไม่ดี. เมื่อคนหนุ่ม ๒ คนนี้เขาตกลงกันไม่ได้ เขามาทูลถามพระพุทธเจ้า ว่าช่วยอธิบายที เป็นอย่างไร.

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายตามหลักเกณฑ์อันนี้ ว่าพวกดิณชาติ หญ้าบอน ต้นไม้นี้ มันก็ประกาศตัวมันเป็นอะไรไม่ได้ ฉะนั้นลักษณะดีชั่วของมัน ก็สำเร็จอยู่ที่ชาติที่มันเกิดมานั้นแหละ. นี่ฟังดูให้ดีว่า ต้นไม้ หญ้า บอน มันบัญญัติว่า ประกาศตัวว่าดีว่าชั่วไม่ได้ ไม่เหมือนคน. คนมันร้องตะโกนว่า กูดี มึงชั่ว อย่างนี้ได้.

ลักษณะดีชั่วของหญ้าบอนนั้น มันก็แล้วแต่พันธุ์ที่มันเกิดขึ้น แม้ว่ามัน จะมีมากอย่างมากมายชนิด แต่ละชนิดมันก็เหมือนกันอย่างนั้นแหละ; ถือเอาการ ที่มันเกิดมาตามพืชพันธุ์อย่างไหนนั้นเป็นหลัก; แต่คนไม่ใช่เป็นอย่างนั้น คนมัน ตามกรรมที่กระทำ.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า **ตักแตน ผีเสื้อ มดดำ มดแดง** นี้ มันก็ไม่ ปฏิญาณตนว่าดีว่าชั่วอะไรได้ ลักษณะความดีความชั่วของมัน ก็สำเร็จอยู่ที่ชาติ ตามกำเนิดของมัน ตามที่มันเกิด ไม่เหมือนคน; คนนั้นอยู่ที่การกระทำ กระทำดี หรือชั่ว.

นี่เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงต้นไม้ หญ้าบอนแล้ว, ตรัสถึงตักแตน ผีเสื้อ มดดำ มดแดง แล้ว; ก็ตรัสถึงสัตว์ที่มีเท้า สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ ก็ตรัส เหมือนกันแหละ มันร้องตะโกนว่า กูดี มึงชั่ว อะไรนี้ไม่ได้, มันไม่ปฏิญาณ ความดีความชั่วของมันได้, ลักษณะดีชั่วของมันสำเร็จมาแต่กำเนิดของมัน.

แม้ว่าจะเป็นวัวเป็นควาย พันธุ์ดีพันธุ์ชั่วของมัน มันก็มาตามกำเนิดของมัน มันไม่ได้เกี่ยวกับกรรมที่มันกระทำในเวลานั้น; แม้มันจะเป็นวัวควายหลาย ๆ ชนิด มันก็ไปตามพันธุ์ตามกำเนิดทั้งนั้น ไม่มีความแตกต่างเพราะกรรม ไม่เหมือนมนุษย์.

พระพุทธเจ้ายังตรัสว่า **สัตว์ที่ท้องเป็นเท้า ไปด้วยอก มีหลังยาวนี้** คือสัตว์เลื้อยคลาน เช่นงูเป็นต้น ก็อย่างเดียวกัน ไม่ดีชั่วได้เพราะการกระทำ แต่เป็นไปตามพันธุ์ของมัน แม้มันจะมีมากพันธุ์.

ปลา สัตว์เกิดในน้ำ หากินในน้ำ ก็อย่างนั้นอีกแหละ มันไม่มีความรู้สึกชั่วดี มันไม่ประกาศว่า กูดี กูชั่ว มันไปตามกำเนิดตามพันธุ์ของมัน แม้มันจะมีหลายพันธุ์ มันไม่เกี่ยวกับทำกรรมอย่างนั้นเป็นตัวอย่างนั้น ทำกรรมอย่างนั้นเป็นตัวอย่างนั้น.

นก สัตว์ปีกบินไปในอากาศ ก็เหมือนกันอีก ไปตามพันธุ์ ตามกำเนิด ไม่มีกรรมที่ทำให้แตกต่างกัน.

แต่ว่า **ในหมู่มนุษย์นี้ ไม่เป็นอย่างนั้น** จะเอาผม เอาหู ตา จมูก ปาก คอ คิ้ว คาง ท้องสะโพก ออก เหว มือ เท้า แข้ง ขา อะไรรู้ หรืออวัยวะสืบพันธุ์เป็นหลักว่า คนนี้ดี คนนี้ชั่ว ก็ไม่ได้. ต้องเอากรรมตามที่เขากระทำอยู่ ว่าเขาเป็นบัณฑิต หรือเป็นคนพาล.

ฉะนั้น จึงตรัสว่า **ลักษณะเครื่องสังเกตดีชั่วของมนุษย์นี้ ไม่เหมือนของสัตว์เดรัจฉาน กฎเกณฑ์ที่ใช้กับสัตว์เดรัจฉาน เอามาใช้กับมนุษย์ไม่ได้.** สำหรับในหมู่มนุษย์นั้น จะต้องมียุติธรรมชั่วตามกรรมที่เขากระทำ นับตั้งแต่ว่า

ถ้าเขาทำมาหากินด้วยวัวด้วยควาย เขาก็เป็น**ชาวนา** หาใช่เป็นพราหมณ์ไม่.
 ถ้าเขาหากินด้วยฝีมือลายมือ เขาก็เป็น**ศิลปิน**,
 ถ้าเขาค้าขายกิน เขาก็เป็น**พ่อค้า**,
 ถ้าเขารับใช้คนอื่นกิน เขาก็เป็น**บ่าว**,
 ถ้าเขาขโมยกิน เขาก็เป็น**โจร**,
 ถ้าเขาใช้อาวุธหากิน เขาก็เป็นทหาร เป็น**นักรบ**,
 ถ้าเขาทำพิธีรีตองหากิน เขาก็เป็น**คนทำหน้าที่ทำพิธีบูชาัญญ**.
 ถ้าเขาหากินด้วยการปกครองบ้านเมือง ก็เป็น**พระราชา** จนถึงข้าราชการ ซึ่งเป็น
 ชั้นต่ำ; พอเขาทำหน้าที่อะไร เขาก็เป็นอย่างนั้น **ทั้งที่เขาเป็นคน
 เหมือนกัน.**

นี่กฎเกณฑ์อย่างนี้ไม่มีในสัตว์; กฎเกณฑ์ที่มีในสัตว์ ไม่มีในคน;
 ฉะนั้น เรื่องกรรม จึงเป็นเรื่องที่แบ่งแยกกันระหว่างคนกับสัตว์.

ถ้าว่าเขาพระพุทฺธิดีประพฺพุติชอบด้วยกาย วาจา ใจ เขาก็มีศีล สมาธิ
 ปัญญา บรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็เป็นพระอรฺยเจ้าไปเลย. **ที่นี่** คนที่เขาเป็น
 คนธรรมดาอย่างนั้นอยู่ เราจะมาเรียกว่าคนดี อย่างนี้มันก็ตีไปไม่ได้; **เว้นไว้**
 แต่ว่า เขาจะได้ประกอบกรรมที่ดีจริงเท่านั้น.

ผู้ที่ทำกิเลสให้สิ้นไปเท่านั้น ที่จะชื่อว่าเป็นพระอรหันต์, หรือเป็นผู้ที่
 เป็นพราหมณ์ อย่างที่เรียกใน**ภาษาพิเศษ**. คำว่า พราหมณ์นี้ เขาแปลว่า
“หมดบาป” หรือลดอบาปเสร็จแล้ว คือไม่มีบาปแล้ว. แต่พวกพราหมณ์เขาว่า
 เขาเกิดจากพ่อแม่ที่เป็นพราหมณ์ เขาก็เป็นพราหมณ์. **ที่นี่** พระพุทฺธเจ้าท่าน
 ตรัสว่า หลักอย่างนั้นใช้ไม่ได้ เขาต้องเป็นผู้หมดบาปแล้ว เขาจึงจะเป็นพราหมณ์;

ให้ถือเอาการกระทำของเขาเป็นหลัก เพราะว่าเขาเป็นมนุษย์ **เขาไม่ใช่สัตว์** ที่จะ
เป็นอะไรไปตามพันธุ์.

การที่จะจัดพวกหรือตั้งสมญากันว่าอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็เป็นเรื่องสมมติ
เท่านั้น; ไม่ใช่เรื่องกรรม. การตั้งให้ว่าลูกพราหมณ์ ลูกกษัตริย์ ลูกพ่อค้า
ลูกชาวนา นี้ มันก็ยังไม่ตรงตามชื่อ เพราะเขายังไม่ได้ทำกรรมที่ตรงตามชื่ออย่าง
นั้น ๆ; เช่นเดียวกันเขาอาจจะพูดว่า ผู้ดี ผู้ชั่ว ผู้บ่าว ผู้ไพร่อะไรก็ได้; แต่มัน
ไม่จริง ต้องอยู่ที่ว่าเขาได้ทำอะไรลงไปจริง ๆ.

คนเรามันโง่มาแต่กำเนิด มาแต่ในท้องก็ได้ เช่นว่าพอเกิดออกมา เขา
เรียกอะไรกันว่าอย่างไร มันก็พลอยเรียกไปตามเขา, พอเราเกิดออกมา เขาเรียกเรา
พ่อนั่น แม่นี้ เป็นคนดี เราก็มัวดีไปตาม; เขาว่าเป็นพราหมณ์ เป็นเวศย์ เป็นศูทร
เป็นอะไร เราก็มัวว่าเป็นพราหมณ์ เป็นเวศย์ เป็นศูทร ไปตามเขา. นี่มันมีความโง่
ตั้งแต่เริ่มลืมตาขึ้นมาดูโลก; มัวแต่เรียกไปตามโวหารสมมติที่เขาใช้เรียกชื่อโคตร
เรื่องชื่อแซ่; นี่ไม่ใช่กฎแห่งกรรม.

กฎแห่งกรรมต้องเอาตามที่เขาทำอะไรอยู่ แล้วเขาก็ต้องเป็นตามที่เขา
ต้องทำนั้น. เกี่ยวกับข้อนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า น ชจุจา วสโล โหติ;
น ชจุจา โหติ พราหมโน; กมฺมุนา วสโล โหติ; กมฺมุนา โหติ พราหมโน;
เป็นต้น ซึ่งมีความว่า จะเป็นคนเลวเพราะกำเนิดก็ไม่ใช่ จะเป็นคนดีเพราะ
กำเนิดก็ไม่ใช่ เป็นคนเลวก็เพราะกรรม เป็นคนดีก็เพราะกรรม; ท่านตรัส
ว่าอย่างนี้.

ที่นี่ ก็มี**หลักสำคัญ**ที่ตรัสสรุปไว้ว่า **บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็น
ปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในกรรมและวิบาก ย่อมเป็นกรรมนั้นแจ้งชัดตามที่เป็นจริง**

ว่าโลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม เป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกกรรมผูกพันไว้ เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไป.

ในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสระบุว่า **ผู้ที่เห็นปฏิจสมุปบาท** คือเห็นอิทัปปัจจยตา เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; ดังนั้นจึงเป็นผู้ฉลาดในเรื่องกรรมและผลของกรรม; และเห็นต่อไปอีกว่า สัตว์โลกทั้งหลายผู้ทำกรรมนั้นมันจะต้องเป็นไปตามกรรม. ที่นี้ มันทำกรรมมากมาย ฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงถูกกรรมทั้งหลายผูกมัดตรึง เหมือนกับตรึงเอาไว้ ต้องเป็นไปตามกรรมชนิดที่ตรึงเอาไว้, และเปรียบว่า “เหมือนกับลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไป”. คำว่าเหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไปนี้ เป็นสำนวนบาลี คนไม่คุ่นเคยฟังไม่ถูก แต่พออธิบายนิดเดียวก็พอเข้าใจได้.

พูดถึงรถยนต์กันดีกว่า : รถยนต์ที่มันวิ่งไปได้เพราะว่าหมุด หรือสลักหรือน็อตทุกตัวมันยังยึดกันอยู่ พอหมุนหรือน็อตหรือสกรูมันหลุดเท่านั้นแหละรถมันก็กระจาย วิ่งไปไม่ได้. ถ้าหมุดทุกตัว น็อตทุกตัว มันยังอัดแน่นกันอยู่ตรึงกันอยู่ รถก็วิ่งไปได้; ดังนั้นเมื่อรถวิ่งไปได้ก็แปลว่า หมุดหรือสลักทั้งหลายยังยึดตรึงกันอยู่ดี.

สัตว์ทั้งหลายก็เหมือนกัน มันมีกรรมที่ทำเอาไว้มากมายยึดตรึงเอาไว้ จึงต้องเป็นไปตามกรรม ตามแบบของกรรม อย่างที่เห็น ๆ กันอยู่.

ข้อนี้มีความสำคัญที่จะชี้ว่า “รถคน” นี้วิ่งไปได้เพราะหมุดสลักหรือกรรมทั้งหลาย เช่นเดียวกับรถยนต์หรือเกวียน วิ่งไปได้เพราะหมุดสกรู อะไรต่าง ๆ ในเมื่อเครื่องผูกเครื่องยึดต่าง ๆ มันยังยึดกันอยู่, ฉนั้นใดก็ฉนั้น. แต่เรามันมองไม่เห็นว่ามันมีหมุดมีอะไรที่ไหนมายึดเรา เว้นไว้แต่เราจะพิจารณา แล้วฉลาดในปฏิจจ-

สมุบบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ฉลาดในเรื่องของกรรมและวิบาก ด้วยการเห็นตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตาว่า เอ้า! เรามันยังรุ่งรังอยู่เหมือนกับรถที่มันประกอบอยู่ด้วยหมุด ด้วยน็อต ด้วยสกรูอะไรเป็นอันมาก มันยึดนั่นยึดนี่ ยึดไปหมด มันจึงแล่นไปในวัฏฏสงสารได้. ลองให้หมุดสลักแห่งกรรมนี้หลุดออกมาเท่านั้น มันก็จะหยุดวิ่งไปในวัฏฏสงสาร. นั่นคือเรื่องของความสิ้นกรรม หรือ **อิทัปปัจจยตา ฝายที่สิ้นสุดแห่งกรรม.**

ที่นี่ ก็มาถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนต่อไปอีก

อย่าลืมว่า ที่พูดมาตั้งนานนี้ พูดเรื่อง**กรรมฝายศีลธรรม** ทั้งนั้น ไม่ใช่พูดเรื่อง**สิ้นกรรมโดยตรง**, มันยังเป็นกรรมฝายศีลธรรมตามสมมติ ชาวโลกมีตัวกู ทำกรรม มีตัวกู ได้รับผลกรรม; ไปตามกรรมดีไปตามกรรมชั่ว; แต่ยังไม่หมดเรื่องกรรมที่จะต้องพูดกันต่อไป.

ต่อไปนี้ ก็จะพูดถึง **แ่งที่มันเล่นตลก หรือหลวกลวงให้เข้าใจผิดได้** เกี่ยวกับกรรม, เกี่ยวกับการทำกรรม และการรับผลของกรรม. ข้อนี้ต้องเล่าเรื่องก่อน

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ยังมีสมณพราหมณ์นักบวชบางคนบางรูป ในศาสนาอื่น เขาเจริญสมาธิถึงที่สุด บรรลुวิชชาปุพพนิวาसानุสสติญาณ, จุตูปปาตญาณ เห็นสัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิด; เขาเห็นเหมือนกัน แม้ไม่เห็นเท่าพระพุทธเจ้า. แล้วยังมีสมณพราหมณ์บางพวก ได้ทิพยจักขุ แล้วยังเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็น ๔ ประเภท ประเภทที่ ๑ ทำบาปทำชั่ว ตายไปตกนรก, ประเภทที่ ๒ ทำบาปทำชั่ว ตายแล้วไปสวรรค์, ประเภทที่ ๓ ทำบุญทำดี ตายแล้วไปสวรรค์, ประเภทที่ ๔ ทำบุญทำดี แล้วตายไปตกนรก.

นี่ฟังดูให้ดี เดี่ยวจะไม่เข้าใจ หรือจะไม่เชื่อที่สมณพราหมณ์ในศาสนาอื่นเขาเห็นอย่างนี้ เป็นเรื่องจริง ที่พระพุทธเจ้ารับรอง เดี่ยวจะแสดงด้วยคำตรัสต่อไป แต่ฟังดูให้ดีก่อน. ในหัวข้อของเรื่องมีว่า **ทำบาบไปนรก** นี่พวกหนึ่ง. **ทำบาบไปสวรรค์** นี่พวกหนึ่ง. **ทำบุญไปสวรรค์** นี่พวกหนึ่ง. **ทำบุญไปนรก** อีกพวกหนึ่ง.

พระพุทธเจ้าท่านอธิบายความลับของมันในเรื่องนี้ ให้เห็นชัดว่า - พวกที่ ๑ คนทำบาบแล้วก็ไปนรก ตายไปนรกนี้ เพราะเขาได้เคยทำชั่วทำบาบไว้ตั้งแต่ก่อนนี้ และทั้งขณะเวลาจะตายเขามีมิจฉาทิฏฐิ; เขาทำบาบไว้ด้วย และเวลาจะตายเขามีมิจฉาทิฏฐิ คือความคิดที่เป็นบาบ เขาคนบาบจึงตายไปนรก.

พวกที่ ๒ คนทำบาบตายไปสวรรค์ เพราะว่าเขาเคยทำดีไว้ก่อน และเมื่อเขาจะตายจะดับจิตนั้น เขามีสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น. ที่นี้คนที่ตามปกติใคร ๆ ก็ถือว่าเขาเป็นคนทำบาบทำชั่วนี้ แต่พอตายไปสวรรค์;นั่นเพราะว่าเขาเคยทำดีไว้ก่อน แล้วเมื่อเขาจะดับจิตนั้น เขาเกิดสัมมาทิฏฐิ.

พวกที่ ๓ ทำดีทำบุญ แล้วก็ตายไปสวรรค์ นี้ก็เพราะว่าเขาก็เคยทำดีไว้ก่อน แล้วก็เมื่อจะตาย เขามีสัมมาทิฏฐิ; สำคัญตรงที่ว่ามีสัมมาทิฏฐิเมื่อตาย.

พวกที่ ๔ คนทำบุญทำดี ตายไปนรก หมายความว่า เขาเคยทำชั่วไว้ก่อน แล้วเมื่อตายจะดับจิตนั้นเขามีมิจฉาทิฏฐิ เขาดับจิตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๆ ที่ใคร ๆ ก็เห็นว่า เขาเป็นคนทำบุญเป็นคนดี แล้วก็ตายไปนรก. นี่เพราะว่าเอาระยะหนึ่งเป็นหลัก.

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เขามีทิพยจักขุญาณ เขาเห็นอย่างนี้. มันเกิด
 เป็นว่าทำบาปนี้ ไปนรกก็มี ไปสวรรค์ก็มี; ทำบุญนี้ไปนรกก็มี ไปสวรรค์ก็มี:
 มันแล้วแต่ว่าเขาเคยทำอะไรที่ตรงกันข้ามไว้บ้าง, แล้วเวลาเขาจะตายนั้น เขาดับจิต
 โดยมีสัมมาทิฏฐิหรือมิจฉาทิฏฐิ.

ที่นี้ ก็มาถึงถ้อยคำที่เรียกว่า ได้แย้งกันอย่างสนุกสนาน. สมณพราหมณ์
 เหล่านั้นเมื่อเขาเห็นอย่างนั้นแล้วเขาก็พูด. ที่เขาเห็นคนทำบาป แล้วตายไปนรกนี้
 สมณพราหมณ์นั้นก็พูดว่า เออเนี่ย, กรรมชั่วมันก็มีนะ ผลชั่วมันก็มีนะ. พระพุทธเจ้า
 ว่าถูกเห็นด้วย. สมณพราหมณ์คนนั้นก็พูดว่า เราได้เห็นเขาทำชั่วแล้วไป
 ตกนรกแท้ ๆ. พระพุทธเจ้าก็รับว่า เออ, แก่เห็นจริง. ที่นี้เขาพูดว่า คำพูด
 ที่ว่าทำชั่วแล้วตายไปตกนรกนี้ คำพูดนี้ถูก ถ้าพูดอย่างอื่นผิด. พระพุทธเจ้าบอกว่า
 ไม่จริง; จะพูดว่าทำชั่วแล้วตายไปตกนรกเสมอนี้ก็ไม่ได้ เพราะทำชั่วแล้วมันมี
 กรรมดีทำไว้ก่อน แล้วเวลาจะตายมันมีสัมมาทิฏฐิ นี้มันทำชั่วไม่ตกนรก; ดังนั้น
 จะมาเกณฑ์ให้พูดว่า ทำชั่วแล้ว ตายไปตกนรกไปทั้งหมด อย่างนี้ไม่ถูก.

สมณพราหมณ์ทั้งหลายนั้น เมื่อเขาเห็นอย่างไรแล้ว เขาก็จะพูดว่า
 คำสอนของเราเท่านั้นถูกคำสอนของผู้อื่นผิด. อย่างนี้ไม่จริง ไม่ยอมรับ.

ในคนพวกที่ ๒ ที่ว่า เห็นคนชั่วตายไปสวรรค์, สมณพราหมณ์นั้น
 เห็นด้วยทิพยจักขุว่า คนชื่อนี้ตายแล้วไปสวรรค์ไฉน! เขาเกิดพูดว่า โอ๊ย!
 ถ้าอย่างนั้นกรรมชั่วมันก็ไม่มีผล กรรมชั่วมันก็ไม่มี. พระพุทธเจ้าว่าพูดอย่างนี้ไม่ถูก
 เพราะผลกรรมชั่วหรือกรรมชั่วมันมี. สมณพราหมณ์นั้นก็พูดว่า เราก็ได้เห็นคน
 ทำชั่วไปสวรรค์จริง ๆ นี้. พระพุทธเจ้าก็ว่า เออ จริงซี้; คนทำชั่วไปสวรรค์มันก็มี
 เพราะแต่ก่อนเขาเคยทำดีไว้ และเวลาเขาจะดับจิตเขามีสัมมาทิฏฐิ. สมณพราหมณ์

พวกนั้น จะพูดว่า เราพูดว่าทุกคนที่ทำชั่วแล้วไปสวรรค์แน่. อย่างนี้ก็ให้ถือว่าผิด เพราะเขาพูดแต่ในกรณีที่เขาเห็นเท่านั้น ซึ่งถือว่าลัทธิของเขาถูก ลัทธิของคนอื่น ผิดหมด นี้ก็ใช้ไม่ได้.

ในกรณีว่าเห็นคนดีไปสวรรค์อย่างนี้ เขาก็พูดว่า เออ, กรรมดีมันมี ผลกรรมดีมันมี. พระพุทธเจ้าตรัสว่า เออ จริง. สมณพราหมณ์คนนั้นได้พูดว่า เราได้เห็นคนทำดีไปสวรรค์จริง ๆ. พระพุทธเจ้าก็ยอมรับ เออ แกเห็นจริง.

สมณพราหมณ์คนนั้น ก็ถือโอกาสพูดว่า เราจะพูดว่าทุกคนที่ทำดีแล้ว ไปสวรรค์. พระพุทธเจ้าว่า ไม่ถูก เพราะว่าคนทำดีแล้วไม่ไปสวรรค์ก็มี เพราะเขาเคยทำกรรมชั่วไว้ แล้วเมื่อเวลาจะดับจิตเขาเป็นมิจฉาทิฎฐิ.

ในกรณีที่ ๔ ว่าเห็นคนดีตายไปตกนรก สมณพราหมณ์คนที่เห็นนั้นเกิดจะพูดว่า กรรมดีก็ไม่มีชิตี ผลกรรมดีก็ไม่มีชิตี เพราะว่าคนดีไปตกนรก. พระพุทธเจ้าว่าไม่ถูก พูดอย่างนั้นไม่ถูก เพราะว่ากรรมดีมันมี ผลกรรมดีมันก็ต้องมี. สมณพราหมณ์ผู้นั้นพูดว่า เราได้เห็นจริง ๆ นี้ เห็นคนที่ดีนั้นไปนรก. พระพุทธเจ้า ก็ว่า จริงชิตี, ฉันก็ยอมรับว่า คนทำดีมันไปนรกก็มี. สมณพราหมณ์คนนั้นก็ว่า ถ้าอย่างนั้น เราก็ต้องพูดว่าทุกคนทำดีแล้วไปนรกชิตี. พระพุทธเจ้าว่า ใช้ไม่ได้; เพราะว่าคนทุกคนทำดีไปนรกก็มี ไปสวรรค์ก็มี แล้วแต่กรรมอะไรที่เขามีอยู่ก่อนเป็น ประจำ แล้วเวลาที่เขาจะดับจิตนั้นเขามีทิฎฐิอะไร.

นี่คือข้อที่เถียงกันอย่างนี้ ในระหว่างลัทธิของพระพุทธเจ้ากับลัทธิอื่น.

เรามาสรุปลความกันที่ว่า คนทำดีหรือทำชั่ว ตายไปจะไปตกนรกหรือ สวรรค์นั้น มันแล้วแต่เวลาที่เขาดับจิตนั้นมีทิฎฐิอะไร มีมิจฉาทิฎฐิ หรือสัมมาทิฎฐิ;

และว่าก่อนหน้านั้นหรือหลังนั้นก็ตาม เขาได้ทำกรรมอะไรไว้อีก; ถ้าเขาได้ทำกรรมอย่างอื่นตรงกันข้ามไว้มาก่อนนี้ มันก็มาแก้ให้เป็นตรงกันข้ามก็ได้ เพราะกรรมชั่วมันยังไม่ให้ผล กรรมดีมันให้ผลก่อน คนทำชั่วก็ไปสวรรค์ทีก่อน; และโดยเฉพาะเมื่อเวลาเขาดับจิตนั้นเขามีสัมมาทิฐิ. นี่เป็นสิ่งที่ควรจะสนใจ.

สำหรับคนทั้งหลาย ที่ยังมีตัวตน ยึดมั่นตัวตน ยึดมั่นผลกรรม; ให้ระวัง ในขณะที่จะดับจิต ดับจิตด้วยจิตอะไร สัมมาทิฐิหรือมิจฉาทิฐิ? และว่ากรรมอะไร ที่ทำได้เป็นประจํา นั่นนะ ดีหรือชั่ว ที่ทำไว้แต่ก่อนนั้น.

สรุปสั้นเข้ามาอีกหน่อยก็ว่า **ให้ทำแต่กรรมดีเอาไว้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจะดับจิต ให้ประกอบอยู่ด้วยสัมมาทิฐิเท่านั้นก็เป็นพอ;** เรียกว่าเป็นผู้อาศัยสัมมาทิฐิเป็นที่พึ่ง และโดยเฉพาะเวลาที่เรียกว่าเข้าด้วยเข้าเซิม.

อย่าลือ! ขอบอกว่า นี้อุบายนี้ สำหรับคนที่ยังมีตัวตน ยังถือตัวตน ยังอยู่ในโลกด้วยความยึดถือตัวตน; ไม่ใช่สำหรับคนที่จะหลุดพ้นไปนิพพาน; เพราะว่าเรากำลังพูดเรื่องกรรมชนิดศีลธรรมของบุคคลผู้มีตัวตน หรือมีผัสสสติฐิขั้นดีอยู่เป็นหลัก.

เมื่อพูดถึงว่า สัมมาทิฐิเป็นที่พึ่งได้แบบนี้แล้ว ก็จะไปพูดถึงเรื่อง สัมมาทิฐิอีกหน่อยหนึ่ง **ให้อยู่ด้วยสัมมาทิฐิตลอดเวลา แม้เดี๋ยวนี้และเวลาจะดับจิต ให้ดับจิตด้วยสัมมาทิฐิ.** และสัมมาทิฐิก็มีหลักเกณฑ์อย่างที่ว่าเมื่อตะกี้ นั่นคือมีความเห็นถูกต้อง อายในที่ควรอาย กลัวในที่ควรกลัว เห็นโทษในสิ่งที่มีโทษ; นี่ให้มีสัมมาทิฐิอย่างนี้ตลอดเวลา.

นั่นแหละที่พึง ที่พึงของคนที่ยังอยู่ในโลกนี้ ยังมีตัวตน ยังมีความยึดมั่น ถือมั่นเป็นตัวเป็นตน. ขอให้มึชีวิตอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิเถิด อย่าประมาทในข้อนี้ อย่าประมาทในข้อที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิ.

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิแล้ว ก็ลองคิดดูเถิดว่า มันไม่มีทางจะผิดได้; มันไม่มีทางจะผิด มันมีแต่ให้ทำถูกเข้าไว้เรื่อย นี่จะเป็นต้นทุนหรือเป็นเดิมพันอยู่. ที่นี้พอจะดับจิต ดับจิตด้วยสัมมาทิฏฐิ มันก็รอดตัว มันก็ไปสู่คติเท่านั้น.

ผู้ที่อยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิอย่างนี้ มันมีแต่การกระทำถูก; เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า เขาจะมีความชุ่มใจ, ชุ่มใจคือแนใจ แล้วเบาใจ สบายใจ. ชุ่มใจทั้ง ๔ ประการ หมายความว่า เขาอย่าไปคิดนึกอะไรให้มาก เรื่องโลกนี้ เรื่องโลกหน้า เรื่องอะไรก็ตามใจ อย่าไปในใจให้ยุ่งหัว. สนใจแต่เรื่องมีสัมมาทิฏฐิอยู่ตลอดเวลาจนกระทั่งดับจิต.

ถ้าเขาทำได้อย่างนี้ เขาจะมีความชุ่มใจ ๔ ประการ คือว่า ข้อที่ ๑ **ถ้าโลกหน้ามันมีจริง** หรือผลกรรมที่ทำให้มันมีจริง เขาก็สบาย เพราะว่าเขาทำอยู่แต่เรื่องสัมมาทิฏฐิ; ถ้าโลกหน้ามันมีจริง ผลกรรมที่ทำให้มันมีจริง เขาก็สบาย เต็มที่ ปลอดภัยเต็มที่ แนใจเต็มที่ คือมีแต่ผลดี.

ข้อที่ ๒ **ถ้าโลกหน้าไม่มี** ผลกรรมไม่มี, ถ้าสมมติว่า โลกหน้ามัน ก็ไม่มี กรรมก็ไม่ให้ผล อย่างนี้ เขาก็ยังไม่ขาดทุน เขาก็ได้กำไร; เพราะว่า ตลอดเวลาที่เขามีชีวิตอยู่นี้ไม่มีทุกข์ ได้ความสุขเต็มที่, เพราะว่าเขาอยู่ด้วย สัมมาทิฏฐิตั้งแต่บัดนี้จนกระทั่งดับจิต. เขามาได้ผลดีเต็มที่อย่างนี้. ที่นี้ถ้าเผื่อ โลกหน้าไม่มีและกรรมอะไร ๆ ไม่ให้ผล เขาก็ไม่ขาดทุนอะไร เขาก็แนใจชุ่มใจได้ว่า เขาก็ยังได้เต็มอยู่นั่นแหละ.

ข้อที่ ๓ ถ้าเมื่อการกระทำเป็นอันกระทำ คือการกระทำบาปชื่อว่า ทำบาป กระทำบุญชื่อว่าทำบุญอย่างนี้; เราอยู่ด้วยสัมมาทิฐิอย่างนี้ตลอดเวลา; อย่างนี้เราไม่ได้ทำร้ายใคร แล้วใครจะมาทำร้ายเราในเวลานี้; หรือว่าเราตายไป เราก็จะไม่มีบาปกรรมอันไหนที่ว่าจะทำให้เราเป็นทุกข์ แล้วไม่มีความทุกข์ไหนจะมาถูกต้องเรา. ผู้มีสัมมาทิฐิไม่ทำบาป.

ข้อที่ ๔ ถ้าสมมติว่าการกระทำ ไม่เป็นอันกระทำ เราก็ไม่ได้ขาดทุนอะไร เราได้ความปลอดภัย ทั้งขึ้นทั้งล่อง. หมายความว่า กรรมนั้นจะเป็นอันกระทำหรือไม่เป็นอันกระทำก็ตามใจ; แต่เมื่อเราอยู่ด้วยสัมมาทิฐิตลอดเวลาแล้ว เรามันปลอดภัย ทั้งขึ้นทั้งล่อง; กล่าวคือ โลกหน้าจะมีหรือโลกหน้าจะไม่มี เราก็ยังได้เต็ม กรรมนี้จะป็นอันกระทำหรือไม่เป็นอันกระทำ เรายังได้เต็ม.

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญอนิสงส์ของการมีความเข้าใจถูกต้อง หรือสัมมาทิฐิ หรือเรียกเต็มยศเต็มที ก็เรียกว่า ยถาภูตสัมมปปัญญา. คือปัญญา ที่เห็นชอบอยู่ตามที่ เป็นจริง เรียกว่า ยถาภูตสัมมปปัญญา; เราเรียกสั้น ๆ ว่า สัมมาทิฐิ. นี่ทรงสอนให้กาลามชนทั้งหลายอยู่ด้วยสัมมาทิฐิ อายไปเชื่อตาม ๑๐ อย่าง ที่เขาเชื่อ ๆ กัน ก็เป็นอันว่าเราปลอดภัยทั้งขึ้นทั้งล่อง. ทั้งขึ้นทั้งล่อง หมายความว่า ถ้าโลกนี้มี หรือถ้าโลกหน้ามีหรือไม่มี เราก็ได้เต็มอยู่นั่นแหละ; ถ้ากรรมเป็นอันกระทำหรือกรรมไม่เป็นอันกระทำ เราก็ยังได้เต็มที่อยู่นั่นแหละ; เราได้เต็มตามที่ควรจะได้ ไม่มีขาดไปเลย ได้ตามที่ธรรมชาติมันมีให้เท่าไรเราได้หมด.

นี่ ความอุ่งใจเกี่ยวกับบุคคลผู้อยู่ในโลกนี้ ของบุคคลผู้อยู่ในโลกนี้ เกี่ยวกับการกระทำกรรมนั้น; ให้ยึดมั่นในยถาภูตสัมมปปัญญา หรือสัมมาทิฐิ อะไรเป็นอะไร ๆ อย่างถูกต้อง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ว่าเมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ต้องเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนั้นเป็นปัจจัย สิ่งนั้นต้องเกิดขึ้น

มันจะตรงตามปัจจัยเสมอไป. เมื่อเห็นอย่างนี้เรียกว่า มีสัมมทิฏฐิชนิดที่สูงสุด, ผู้ที่ยังเป็นไปตามกรรม หรือว่ายังสมัคระจะเป็นไปตามกรรม ยังไม่สามารถจะทำความสิ้นกรรม ให้ถือสัมมาทิฏฐิเป็นที่พึ่ง. **สมมาทฎฐิสมาทานา สพุพฺพํ ทุกฺขํ อฺปฺปจฺจํ,** - ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้เพราะสมมาทานสัมมาทิฏฐิ. พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้.

บัดนี้เวลาเมื่อจะพูดได้อีกนิดหน่อย ว่าจะรักษาความปลอดภัยนี้ไว้ได้อย่างไร? ข้อนี้มีหลักสั้น ๆ จำง่าย ๆ เลยว่า **เมื่อรักษาจิตก็คือรักษากรรม** มีพระพุทธภาษิตตรัสว่า เมื่อบุคคลไม่รักษาจิต กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันว่าไม่ได้รักษา; **เมื่อไม่รักษาจิตก็คือไม่รักษากรรม** ไม่รักษาจิตให้สะอาด ก็คือไม่รักษากรรมให้สะอาด.

เมื่อไม่รักษาจิต ก็เป็นอันว่าไม่ได้รักษากรรม, เมื่อไม่ได้รักษากรรม มันก็เป็นกรรมที่เป็ยกชุมด้วยกิเลส มันจะเป็นกรรมที่เป็ยกชุมด้วยกิเลส, เมื่อกรรมมันเป็ยกชุมด้วยกิเลสมันก็เน่า; ท่านใช้คำว่ามันเน่า มันเป็นกรรมที่เน่า. เมื่อกรรมมันเน่า การตายก็ไม่ดี ทำกาละก็ไม่งาม.

ทีนี้ **จะเปรียบเทียบด้วยอุปมา** พระพุทธเจ้าท่านตรัสอะไรก็ตาม ถ้ามีโอกาส หรือมันควรอุปมา ท่านก็อุปมาเปรียบเทียบ. เรื่องไม่รักษา, การไม่รักษา เมื่อตะกี้ คือไม่รักษาจิต. จะเปรียบเทียบเรื่องบ้านเรือน เมื่อไม่รักษา หลังคาให้ดี ไม้เอกไก่อไม้อันบนสุด มันก็เป็ยกน้ำฝน, เมื่อไม่รักษาหลังคาให้ดี ฝนตกมันก็รั่ว, เมื่อรั่วแล้วมันก็เป็ยกไม้อันแรก คือไม้เอกไก่อันนั้น ไม้เอกไก่อเป็ยกแล้ว มันก็เป็ยกกลอน แล้วมันก็เป็ยกฝาเรือน, แล้วก็เป็ยกพื้นเรือน. ฉะนั้น จึงว่าเมื่อไม่รักษาหลังคา มันก็เหมือนกับว่าไม่รักษาอกไก่อ เมื่อไม่รักษา

อกไก่ ก็เหมือนกับไม่รักษากลอน; เมื่อไม่รักษากลอนก็เหมือนกับไม่รักษาพื้นเรือน. พื้นเรือนก็ไม่นับเป็นอันรักษา ไม้เหล่านั่นมันก็เปียก เมื่อเปียกมันก็ผุ เมื่อผุมันก็ไม่มีบ้านเรือนที่จะอาศัยได้. เมื่อหลังคาไม่ถูกรักษา ไม้ต่าง ๆ มันก็ไม่ถูกรักษา พื้นเรือนมันก็ไม่ถูกรักษา เมื่อไม่รักษามันก็ผุ เมื่อผุมันก็อาศัยไม่ได้.

นี่เมื่อไม่รักษาจิต มันก็ไม่เป็นอันรักษากรม, เมื่อกรรมไม่ได้รับการรักษา กรรมมันก็เปียกชุ่มด้วยกิเลส. เมื่อกรรมมันเปียกชุ่มด้วยกิเลส มันก็เป็นของเน่า, เมื่อกรรมเป็นของเน่า การตายก็ไม่ดี การทำกาละก็ไม่ดี.

นี่พูดถึงหลักที่ว่า ทำดีจะไปดี ทำชั่วจะไปชั่ว ถ้าต้องการให้ดี มันต้องมีการรักษา รักษากรรม คือรักษาจิต, รักษาจิต คือรักษากรม.

เพราะฉะนั้น ให้เพ่งไปที่จิต; รักษาจิตให้ดี กรรมก็จะเป็นอันรักษาดี. รักษาจิตให้ดี คือทำอย่างไร? ก็คือทำให้ประกอบอยู่ด้วยสัมมาทิฐิ. ถ้ามีสัมมาทิฐิอยู่แล้ว จิตก็เป็นอันว่าถูกมุงไว้ดี ป้องกันไว้ดี มุงไว้ดี เหมือนหลังคาเรือนที่ป้องกันไว้ดี. เอาสัมมาทิฐิมาเป็นเหมือนกับหลังคามุงจิตเสีย คุ้มครองจิตให้เป็นจิตที่ดี.

เมื่อจิตถูกรักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันว่าถูกรักษา; เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ถูกรักษา มันก็ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส; เมื่อไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส มันก็ไม่เน่า; เมื่อมันไม่เน่า มันก็ดี; แม้การตายที่ดี การทำกาละก็งาม.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนี้. ให้ถือเอาสัมมาทิฐิเป็นเครื่องมือรักษาจิต, เมื่อจิตถูกรักษาแล้ว กรรมก็เป็นอันว่าถูกรักษา; เมื่อกรรมถูกรักษาแล้ว มันก็ไม่เปียกไม่เน่า แล้วมันก็ดี.

เรื่องเกี่ยวกับกรรมเรื่องสุดท้าย ก็อยากจะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าเทวทูต. เรื่องเทวทูตนี้เขามักจะเห็นเป็นเรื่องไม่มีความหมายไม่มีน้ำหนัก ไม่มีความน่ากลัวอะไร. ที่จริงเทวทูตนั้นแหละ คือสิ่งสำคัญที่จะทำให้ไม่ประมาท และมีสัมมาทิฏฐิอยู่ได้, รักษาจิต รักษากรรมไว้ได้. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่าอย่างนั้นแหละ ว่าเทวทูตนั้นมันจะทำให้ไม่ประมาท และรักษาจิต รักษากรรม และรักษาอะไรตามที่ว่ามาแล้วนี้ได้ คือ อิทัปปัจจยตา จะเป็นไปแต่ในทางดี.

ให้เริ่มต้นด้วยการเห็นเทวทูต การเห็นเทวทูต จะทำให้ไม่ประมาท, ไม่ประมาทจะทำให้รักษาจิต, รักษาจิตจะทำให้เป็นการรักษากรรม, รักษากรรม จะทำให้เกิดการไม่เผลอไม่ผิด แล้วก็ดี ไปสู่สุคติในที่สุด.

เรื่องเทวทูตนี้ ไม่ควรจะถือว่า มีไว้สำหรับคนทำบาปอย่างเดียว แม้คนทำบุญ ทำดี ก็ต้องมีการนึกถึงหรือเห็นเทวทูต.

เทวทูตในที่บางแห่งแจกเป็น ๔ ในสูตรนี้เห็นมีแต่เพียง ๓ คือว่า คนแก่ คนเจ็บ แล้วคนตาย, ความแก่ ความเจ็บ ความตาย. เห็นผิว ๆ ก็คือเห็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย; เห็นลึกซึ้ง คือเห็นความแก่ ความเจ็บ ความตาย เด็ก ๆ เขาก็เห็น เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่มันไม่เห็นความแก่ ความเจ็บ ความตาย; ต้องใช้สติปัญญาสัมมาทิฏฐิ จึงจะเห็นลึกเข้าไปถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็นตัวเทวทูต.

เรื่องนี้ทำเป็นปุคคลาธิษฐานว่า คนตายไปแล้ว ยมบาลให้จับเอาไปสอบถาม, คนนั้นถูกสอบถาม; ยมบาลถามว่า รู้จักเทวทูตไหม? คนโง่นั้น ก็ต้องพูดว่า ไม่รู้จักแน่. ทีนี้ยมบาลก็ลดลงมาว่า เคนเห็นคนแก่หง่อมบ้างไหม?

มันก็บอกว่าเคยเห็น; เคยเห็นแล้วทำไมไม่เห็นเทวทูต? เพราะมันไม่เคยนึกอะไร มันเห็นคนแก่เสียเปล่า ๆ.

เหมือนกับเดี๋ยวนี้ ใคร ๆ ก็เห็นคนแก่ เห็น ๆ อยู่ บางทีมันจะขยะแขยง กลียดชังด้วยซ้ำไป; แต่มันก็ไม่เห็นความแก่ ในส่วนที่แท้จริง. เคยเห็นคนแก่ไหม? เคยเห็นแล้วทำไมไม่เห็นเทวทูตเล่า? มันเป็นเสียอย่างนี้. แล้วถ้าอย่างนั้น แก่เคยคิดว่าแกจะต้องแก่เหมือนคนนั้นไหม? บอกว่าไม่เคยคิดเลย. นี่มันเป็นเสียอย่างนี้ว่า ไม่รู้จักเทวทูต. เมื่อถามว่า เคยเห็นคนแก่ไหม? เคยเห็น, แต่ไม่เห็นเทวทูต; แล้วแกคิดว่า จะเป็นเหมือนคนแก่นั้นไหม? บอกว่า ไม่เคยคิดเลย. **นี่คือคนที่ไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นเทวทูต.**

ถ้าเห็นเทวทูต ก็คือเห็น อิทัปปัจจยตา เห็น อิทัปปัจจยตา นั่นก็คือเห็นเทวทูต คือเห็นความแก่ ความแก่นั้นมันเป็นอิทัปปัจจยตาส่วนหนึ่ง. ที่นี้เขาไม่เห็น อิทัปปัจจยตา; **ทั้งที่เขาเห็นคนแก่ แต่เขาไม่เห็นความแก่.** เขาเห็นคนแก่แล้ว เขาก็ไม่คิดว่าเขาจะต้องแก่เหมือนอย่างนั้น มันไปคิดอย่างอื่นเสียหมด. **นี่เรียกว่าไม่เห็นเทวทูตตัวแรก คือความแก่.**

แล้วคนเจ็บก็เหมือนกันอีก เห็นคนเจ็บไหม? เคยเห็น. แล้วก็ไม่เห็นเทวทูต. คิดว่าตัวจะต้องเจ็บไหม? ก็ไม่เคยคิด. เห็นคนตายไหม? ก็เคยเห็น, แล้วก็ไม่เห็นเทวทูต. คิดว่าจะต้องตายไหม? ก็ไม่เคยคิดเรื่องนี้ ไม่ได้สนใจนึกถึงเรื่องนี้.

ก็เป็นอันว่า คนเราในโลกนี้ ทั้งที่สิ่งที่มันมาสอน มันก็มาสอน มาตำตา อยู่ทุกวัน, มันก็ไม่เห็น หรือไม่รับเอา หรือไม่ได้ยิน.

นี้กฎของธรรมชาติหรือว่าจะไรก็ตาม มันมาสอน มันมาแสดงการสอนไว้ อยู่ทุกวัน ทุกเวลา ทุกหนทุกแห่ง. ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นสัญญาลักษณะของ อิทัปปัจจยตา มาสอน มันก็ไม่เห็น.

ที่นี้ มันจะหนักไปอีกถึงกับว่า ตัวเองก็แก่อยู่ มันก็ยังไม่เห็น; นี่คนแก่ หัวหงอกก็ยังไม่เห็นความแก่ของตัวเอง ไม่เห็นความเจ็บ ไม่เห็นความตาย ที่กำลังจะมาถึงตัวเอง. **นี้เรียกว่าคนไม่มีสัมมาทิฐิ และเต็มไปด้วยความประมาทอย่างยิ่ง;** ไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว ไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย ไม่เห็นว่ามีโทษในสิ่งที่มีโทษ. นี่มันไม่เห็นไปหมด.

ดังนั้น เขาสมมติเรียกว่า ไม่เห็นเทวทูต คือทูตที่พระเจ้าส่งมาแสดง, มาบอก แล้วมันไม่รับฟัง มันไม่ยอมเป็น; ฉะนั้น มันจึงต้องเป็นไปตามกรรม คือเป็นมัจฉาทิฐิ แล้วก็ทำแต่กรรมชั่ว; แล้วพอจะดับจิต มันก็ดับจิตไปด้วย มิจฉาทิฐิพอดี ก็เรียกว่าไปพบพระยม แล้วต้องจับใส่หม้อทองแดง ต้องตอกมือตอกเท้า เอาผึ้งตาก เอาหัวลง เอาเม็ดเขื่อน เอาอะไรล้วนแต่เป็นเรื่องเจ็บปวดอย่างยิ่ง.

ผลสุดท้าย สูตรนี้มันจบลงไปในลักษณะที่ว่า ผลดีกลับได้แก่ยมบาล เมื่อยมบาลทำหน้าที่อย่างนั้นหนักเข้า ๆ ก็เลยเบื่อหน่าย ไม่อยากจะเวียนว่ายตายเกิด ไม่อยากจะทำกรรมชั่ว ไม่อยากอะไรหมด. ยมบาลกลับเห็น กลับรู้เห็นเทวทูตดี เอาตัวรอดไปได้.

นี้เราควรจะนึกถึงข้อที่ว่า **อยู่ด้วยมิจฉาทิฐิ หรือ อยู่ด้วยสัมมาทิฐิ.** ถ้าอยู่ด้วยสัมมาทิฐิ ก็เห็นสัญญาลักษณะหรือว่าเห็นนิมิตเห็นเครื่องหมายอะไรต่าง ๆ

ของธรรม ของพระธรรม มันก็เลยมีการกระทำกรรมที่ไม่มีโทษ เป็นไปตามกรรมที่ดี จะมีความสุขทั้งโลกนี้ทั้งโลกหน้า ทั้งโลกอื่น.

ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ทุกเรื่องนี่ล้วนแต่เป็นเรื่องกรรมในชั้นศีลธรรม. พูดสำหรับคนที่ยังมีตัวตน ยังยึดถือตัวและของตนอยู่. ให้รู้จักยึดถือไปแต่ในทางดี ให้ทำให้อะไรดี ให้ได้รับผลดี; **ยังไม่ได้พูดถึงเรื่องเหนือกรรม สิ้นกรรมหมดกรรมเลย** เวลาทั้งหมดแล้ว มันมานานเกินไปแล้ว ก็ต้องยุติไว้แต่เพียงนี้ก่อน คือพูดแต่เรื่องกรรมในแง่ของศีลธรรม เพียงอย่างเดียวก็ต้องยุติ เพราะว่ามันหมดทั้งเวลา หมดทั้งแรงที่จะพูด.

ขอให้พระสงฆ์สวดธัมมปาหังสนคาถาต่อไป.

อิทัปปัจจยตา

ในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัคชัย (ต่อ)

-๑๒-

เสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในครั้งที่ ๑๒ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่าอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น **กฎแห่ง
กรรม เป็นกรรม และเป็นความสิ้นไปแห่งกรรม** ต่อจากครั้งที่
แล้วมาซึ่งบรรยายไม่จบ.

เกี่ยวกับข้อนี้ มีสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันบางอย่าง สักนิดหนึ่ง คือว่า
คำบรรยายนี้เป็นคำบรรยายชุด จำเป็นที่จะต้องว่าไปตามลำดับ ตามที่กำหนดไว้ในชุด;
ดังนั้นบางท่านที่เพิ่งจะมาฟังเป็นครั้งแรก ครั้งใดครั้งหนึ่ง อาจจะไม่ค่อยเข้าใจ

ข้อความเหล่านั้นก็ได้ เพราะมันเป็นสิ่งที่เกิดมาจากข้อความในการบรรยายครั้งก่อน ๆ. นี่มันเป็นธรรมดาของการบรรยายชนิดที่เป็นชุด.

เรื่องอิทัปปัจจยตา นี้ก็มีลักษณะเป็นชุด มี ๑๓ ครั้งด้วยกัน ฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดไม่เข้าใจในตอนไหน ก็ต้องแสวงหาความเข้าใจเพิ่มเอาเองเป็นพิเศษ จากคำบรรยายทั้งชุด. ที่แล้วมาก็มีการทบทวนอยู่เสมอว่า ทำไมจึงบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา? นี้ก็ขอทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยไม่ต้องกลัวใครจะรำคาญว่า เพราะมีความต้องการจะให้คำว่า อิทัปปัจจยตา นี้กลายมาเป็นภาษาสำหรับชาวบ้านพูด ถึงกับว่า ถ้าจะพลังปากอะไร ก็ควรจะพลังปากเป็น อิทัปปัจจยตา; เมื่อตกลใจอะไรขึ้นมา ก็จักนึกได้ว่า อิทัปปัจจยตา มันจะหายตกลใจ; หรือมันดีใจอะไรขึ้นมาจักจะว่า อิทัปปัจจยตา มันจักจะหายตื่นตื่น, หรือจะหายอวดดีในที่สุด.

อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือแสดงความไม่เป็นอย่างไรหมด นอกจากความเป็นที่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” อย่างนี้เหมือนกันหมด. ทั้งเรื่องสุข เรื่องทุกข์ เรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องได้ เรื่องเสีย เรื่องอะไรก็ตาม มันจะเหมือนกันหมดตรงที่ว่า มันเป็นอิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้นตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. คนต่างหากมันโง่ไปเอง จะชอบสิ่งนั้นหรือฝายนั้น แล้วก็เกลียดสิ่งนี้หรือฝายนี้นี้ มันเป็นความหลง ที่เรียกว่า อวิชชาหรือโมหะ ไปรู้สิ่งทั้งปวงตามที่ เป็นจริง มันจึงรักฝายหนึ่งเกลียดฝายหนึ่ง ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง พุ ๆ บ้าง แพบ ๆ บ้าง ไปตามประสาของคนที่ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตา. แม้จะพลังปากเพราะตกลใจอะไรออกมา มันก็พลังปากออกมาเป็นการแสดงความโง่; หรือเมื่อมันดีใจตื่นตื่นอะไรสัก มันก็หลุดปากออกมา เป็นการแสดงความรู้สึกของคนที่หลงไหลในสิ่งที่ตนได้.

เดี๋ยวนี้อยากจะให้คำว่า*อิทัปปัจจยตา* กลายมาเป็นภาษาของชาวบ้าน คู่กันเคยกับการพูดจา มีอะไรเกิดขึ้นก็มีสติว่า อิทัปปัจจยตา แล้วก็ไม่ได้ใจ ไม่เสียใจ ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย เป็นปรกติอยู่ได้ อย่างนี้เรียกว่าสมกับความเป็นพุทธบริษัท. ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวน ฟัง แล้วก็ทบทวนเรื่อง อิทัปปัจจยตา กันต่อไป. นี่คือนสิ่งที่ต้องขอทบทวน. มันถึงเวลาแล้ว **ถึงสมัยแล้ว ที่พุทธบริษัทควรจะขึ้นไปให้ถึงขนาดของความเป็นพุทธบริษัท** คือรู้หัวใจของพระพุทธานุศาสนานี้ที่สรุปไว้ด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา นั้นเอง; จะทำให้ไม่เห็นอะไรแปลกจนไปกลัว หรือไปยินดียินร้าย หรือตื่นเต้น ซึ่งล้วนแต่ทำให้จิตใจผิดปรกติไปทั้งนั้น. ถ้าเป็นผู้แจ่มแจ้งในสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา แล้ว จะคงที่ จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในลักษณะที่ฟู ๆ แพบ ๆ เดี่ยวหัวเราะ เดี่ยวร้องไห้ เดี่ยวยินดี เดี่ยวยินร้าย.

ที่นี้ พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทกันแต่ปาก คือไม่ถึงหัวใจของพระพุทธานุศาสนานี้ ก็เรียกได้อีกอย่างหนึ่งเหมือนกันว่า เป็น**พุทธบริษัทห้วงมงกุฎท้ายมังกร** มันไม่สมกันเลย. ในหมู่คนที่ตั้งตนเป็นผู้รู้ผู้สอน ก็ยังเป็นห้วงมงกุฎท้ายมังกรอยู่นั่นเอง ไม่เข้าใจในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับกรรม และความสิ้นไปแห่งกรรม.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา มีว่า เรื่องกรรมนี้มันมีอยู่ ๒ ชนิด ถ้าเอาไปปนกันแล้วมันยุ่ง.

เรื่องกรรมชนิดแรก นั้น เป็นเรื่องกรรมสำหรับคนที่ยังมีกิเลสยึดมั่นถือมั่นเรื่องตัวตน ยังละความรู้สึกว่าตัวไม่ได้ ยังหนาแน่นอยู่ด้วยตัวตน ก็ต้องสอนเรื่องกรรมกันไปทางหนึ่ง ปฏิบัติกันไปทางหนึ่งที่นี่ บุคคลที่ได้เห็นโลกมานาน หรือรู้ธรรมะเพียงพอแล้ว ต้องการจะถอนความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน มันก็ต้องสอนเรื่อง **กรรมชนิดหลัง** ไปอีกอย่างหนึ่ง คือเรื่อง**กรรมชนิดที่จะทำความ**

สิ้นไปแห่งกรรม. สำหรับคนทั่วไปหรืออย่างแรกนั้น เรียกว่าเรื่องกรรมในชั้นศีลธรรม; ส่วนอย่างหลังนี้เรียกว่าเรื่องกรรมในชั้นสังขธรรม.

เรื่องกรรมในชั้นศีลธรรมนั้น บัญญัติตามความประสงค์มุ่งหมายสำหรับชาวบ้านทั่วไป ที่ยังมีตัวมีตน, ที่ยังอยากจะได้ ยังอยากจะสุข ยังอยากจะทำอะไรไปตามความต้องการของกิเลส. ส่วนกรรมในชั้นสังขธรรมนั้น หมายความว่า เขารู้ว่าดี - ชั่วเหล่านี้ มันเป็นเรื่องหลอกลวง ทำให้เราต้องวิ่งไปวิ่งมา ตามความรู้สึกที่ว่าดี ว่าชั่ว มันจึงมีขึ้น ๆ ลง ๆ พู ๆ แพบ ๆ เดียวยินดี เดียวยินร้าย; แล้วอยากจะทำอยู่นั่นกรรมเหล่านั้น.

เรื่องปฏิจสุมุบาทก็เหมือนกัน มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือฝ่ายศีลธรรม และฝ่ายสังขธรรม. เรื่องกรรมที่ดี เรื่องปฏิจสุมุบาทที่ดี ถ้าเป็นในชั้นศีลธรรมแล้ว ก็เอาไว้สอนให้ผู้ที่ยังยึดมั่นในตัวตน จะได้ปฏิบัติเพื่อให้ได้สิ่งที่เขายึดมั่นถือมั่น. ถ้าว่าเป็นเรื่องกรรมเป็นเรื่องปฏิจสุมุบาทในชั้นสังขธรรมแล้ว ทุกอย่างจะแสดงว่าไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา คือการที่มันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น มันมีเพียงเท่านั้น.

ที่วาทิ ว่าช้วนั้น คนว่าเอาเอง. คนก็ว่าไปตามกิเลสของตัวเอง รักอะไรก็ว่านั่นดี ไม่รักอะไรก็ว่านั่นชั่ว จึงไม่เป็นสังขธรรม. ถ้าเป็นเรื่องสังขธรรม มันก็ต้องไม่อยู่ได้อำนาจการหลอกลวง ของความดีความชั่ว ซึ่งทำให้ยึดมั่นถือมั่น ดังนั้นจึงเฉยได้ นี่มันจึงกลายเป็นเรื่องของบุคคลผู้ที่จะชนะ เลิกการแพ้กันเสียที่ มาเป็นการชนะ ชนะต่ออารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ที่จะเข้ามากระทบตน. นี่คือข้อที่ต้องทบทวน ว่าเรื่องกรรมมีอยู่เป็น ๒ ชั้น สำหรับคนธรรมดาสามัญที่ยังประกอบอยู่ด้วยผัสสสติภูลิ ก็สอนกรรมในชั้นศีลธรรม. ที่นี้ผู้ที่ต้องการจะละ

ความรู้สึกว่าดีว่าชั่วก็ไม่มี. **การตั้งต้นเป็นมนุษย์** ก็คือการตั้งต้นเผชิญกับปัญหาเรื่องดีเรื่องชั่ว.

นี่แหละขอให้เข้าใจว่า เรื่องดีเรื่องชื่อนี้ ตั้งต้นขึ้นเมื่อไร มนุษย์ก็มีบาปและมีทุกข์เมื่อนั้น. แต่มันเป็นของใหม่ คือบาปหรือความทุกข์ตามแบบของมนุษย์ เป็นของใหม่เพิ่งเกิดสำหรับมนุษย์ที่รู้จักดีรู้จักชั่ว. มนุษย์ที่ยังไม่รู้จักความหมายของดีชั่ว มันก็ต้องเหมือนกับสัตว์. แม้อูปร่างจะเป็นคนแล้วก็ยังเรียกว่าเหมือนกับสัตว์ เพราะไม่รู้เรื่องดี-ชั่ว; ดังนั้นกฎเรื่องกรรมมันจึงต่างกันระหว่างคนกับสัตว์.

อย่างที่ได้อธิบายให้ฟังแล้วในวันก่อนว่า ถ้าแมวจับหนูกินมันไม่บาป; แต่ถ้าคนไปฆ่าสัตว์มากินมันบาป. นี่เพราะแมวมันไม่มีความรู้เรื่องดี-ชั่ว-บุญ-บาป ไม่ได้ยึดมั่นดีชั่ว ไม่ได้รู้อย่างนี้เป็นความผิดแล้วจะผิดทำ; เพราะฉะนั้นมันจึงไม่บาป. แมวจับหนูกันก็เป็นกิริยาเฉย ๆ ถ้าจะมีผลก็เป็นเพียงปฏิกิริยา ซึ่งจะถูกหนูกัดเอาบ้างหรืออะไรก็ตามใจ มันเป็นเพียงปฏิกิริยา ไม่เรียกว่ากรรมหรือผลกรรม.

แต่ถ้ามนุษย์ไปฆ่าสัตว์ มันก็เป็นกรรม เพราะว่ามีความรู้เรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบุญเรื่องบาป หรือมีเจตนาจะผิดกฎของความดีความชั่ว แล้วก็ทำลงไปด้วยเจตนาจะฆ่า ฉะนั้น มนุษย์ฆ่าสัตว์จึงเป็นบาป แต่แมวจับหนูกินไม่เป็นบาป มันเป็นคนละชั้นคนละระดับ.

นี่แหละดูเถิดว่า เรื่องดีเรื่องชั่วแหละ มันได้ทำให้เกิดปัญหาอันยุ่งยากเหลือประมาณขึ้นมาแก่มนุษย์เรา ท่านทั้งหลายอุตส่าห์ลำบากมาจนถึงที่นี่ก็เพราะอยากดี. ขออภัยพูดตรง ๆ อย่างนี้ ถ้าไม่อยากดีก็ไม่จำเป็นอะไรที่จะต้องมา. มันมีความก้าวหน้าก็เพราะว่าล้วนแต่อยากดี ยึดมั่นในความดี จนกว่าจะรู้

พิษสงของความดีกันเสียก่อน แล้วจึงจะปฏิบัติขั้นต่อไป; คือขั้นที่จะอยู่เหนือความดี.

เมื่อเล่าเรื่องคริสเตียนแล้ว ก็จะเล่าต่อไปให้จบว่า มันยังมีต้นไม้อีกต้นหนึ่ง เรียกว่า**ต้นไม้แห่งชีวิตนิรันดร**; ต่อเมื่อโรมนุษย์ได้กินผลไม้ของต้นไม้ที่สอง คือต้นไม้ชีวิตนิรันดรนี้แล้ว เมื่อนั้นมนุษย์จะหมดบาป. ที่นี้ ลูกหลานของอาดัมกับอีฟนี้ ไม่รู้จักได้กินผลไม้ต้นที่สองสักที จนกว่าจะมีพระศาสดา เช่น พระเยซู หรืออะไรเกิดขึ้น สอนให้ละความยึดมั่นในเรื่องความดี ความชั่ว อย่างเดียวกับที่พระพุทธรศาสนาสอน; เมื่อนั้นแหละมนุษย์จะพ้นจากบาปดั้งเดิม คืออยู่เหนือดีเหนือชั่วได้.

การอยู่เหนือดีเหนือชั่วนี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่าเหนือกรรม เหนือกรรมดี กรรมชั่ว; เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสิ้นกรรม.

หัวข้อที่เราจะต้องอธิบายมีอยู่ ๓ หัวข้อ คือ **เรื่องกฎแห่งกรรม**, กับเรื่อง**ตัวกรรม**นั่นเอง และเรื่อง**ความสิ้นไปแห่งกรรม** มี ๓ หัวข้อ. กรรมในขั้นศีลธรรมที่คนทั่วไปจะต้องปฏิบัติ ในฐานะที่ยังมีตัวตนนี้ ได้อธิบายอย่างละเอียดลออที่สุดแล้ว ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ดังนั้น ในวันนี้จึงเหลืออยู่แต่เรื่อง**กรรมที่จะทำความสิ้นไปแห่งกรรม**; หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า **ความสิ้นไปแห่งกรรม**.

เราจะต้องระลึกรึกถึงความสิ้นไปแห่งกรรมนี้ ว่ามันย้อนกลับไปคล้าย ๆ กับที่แรก ที่แรกทำอะไรไม่เป็นกรรม เหมือนกับแมวจับหนูกิน ไม่เป็นบาป มันมีแต่กิริยา. ต่อมามนุษย์รู้จักดีชั่ว ทำอะไรเกิดมาเป็นกรรมขึ้นมา เพราะทำด้วยเจตนา ด้วยกิเลส มันจึงเกิดเป็นวิบากกรรมขึ้นมา ดีชั่ว, ดีชั่ว, ดีชั่ว, ล้มลุกคลุกคลานไปในวัฏฏสงสาร ที่เหมือนกับทะเลขึ้นฝั่งซึ่งเดี๋ยวเหลว เดี่ยวแข็ง, เดี่ยวเหลว

เดียวแข็ง. นานเข้ามันเปื้อ มันจึงจะความเย็ดมันถ้อมมันเสียได้ จนถึงอันดับสุดท้าย คือเป็นพระอรหันต์; ครั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ไม่มีดี ไม่มีชั่วอีก ทำอะไรก็เป็นแต่เพียงกิริยาเช่นเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง.

พระอรหันต์ไม่มีทางที่จะเป็นบาปได้ด้วยเหตุใด ๆ เลย เพราะไม่มีกิเลส อันเป็นเหตุให้เจตนา ที่จะกระทำไปด้วยอำนาจของเจตนา ดังนั้น พระอรหันต์จะทำอะไรจึงเป็นเพียงกิริยา แม้ว่าจะได้ทำให้สัตว์ตายลงไป ก็จะไม่มีการผิด เพราะไม่มีเจตนาที่จะฆ่าให้ตาย.

นี่จะต้องรู้เรื่องที่มีมันคล้าย ๆ กัน แต่มันไม่ใช่อย่างเดียวกัน แมวจับหนูกินเป็นกิริยา; พระอรหันต์ทำอะไรลงไป ก็เป็นเพียงกิริยา; **แต่ไม่ใช่เหมือนกันเลย.**

ที่นี้ เรื่องเกี่ยวกับคนเราในระหว่างกลาง **ที่ไม่ใช่แมว และก็ไม่ใช่พระอรหันต์** มันก็ยังมีเรื่องที่เป็นเพียงกิริยา วันหนึ่ง ๆ เรามีการทำอะไร ๆ ที่เป็นเพียงกิริยานี้มากมายเหลือเกิน เช่น ตื่นขึ้นมาก็อาบน้ำ ล้างหน้า ถูฟัน ทำอะไรไปตามเรื่อง เหล่านี้เป็นกิริยาทั้งนั้นไม่ได้เป็นกรรม แต่ว่ามันก็ไม่แปลก ไม่ค่อยจะมีปัญหา.

มันจะมีปัญหาต่อเมื่อเรื่องที่สำคัญกว่านี้เกิดขึ้น เช่นว่าเราจะต้องกินยาถ่ายตัวพยาธิ ถ้าเราทำไปด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ หรือเรียกว่าไม่มีเจตนาดีกว่า การกินยาถ่ายตัวพยาธิตายนี้ ก็เป็นเพียงกิริยา ไม่เป็นกรรม. แต่ถ้าเรามีความโกรธแค้นในตัวพยาธิ ต้องการจะฆ่ามันเสีย แล้วก็กินยาถ่ายเข้าไป อย่างนี้มันก็เป็นกรรม คือการฆ่าสัตว์ หรือว่าเป็นกรรมชั่ว.

นี่แหละ แม้แต่ในเรื่องราวของคนธรรมดาในประจำวันนี้ ก็ยังต้องระวัง เรื่องที่จะให้หลุดรอดไปจากกรรม ถ้าเราจะเดินไปคำ ๆ คืบ ๆ มันก็ต้องเหยียบ อะไรตาย; ถ้าเราไม่เข้าใจเราก็จะไม่กล้าเดินไปไหน; หรือว่าเราจะไม่กล้ากินยา ถ่ายพยาธิ หรือจะกระทำการรักษาโรคใด ๆ ที่มันจะต้องทำให้สิ่งมีชีวิตตาย. หรือ ถ้าจะดูให้ละเอียดลงไปอีก ก็คล้าย ๆ กับว่า เราหายใจเข้าไปครั้งหนึ่ง ก็มีพวก จุลินทรีย์ สิ่งที่มีชีวิตบางประเภทติดเข้าไป และไปตายในตัวเราอย่างนี้ ถ้าเราทำไปด้วยเจตนาจะฆ่ามัน เราก็ต้องเป็นบาป; ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว มันก็บาปอย่างเหลือ ประมาณ บาปอย่างถ่ายถอนกันไม่ไหวทีเดียว เพราะมันต้องหายใจอยู่ตลอดเวลา.

แต่เดี๋ยวนี้เราก็ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์เหล่านั้น ดังนั้น การที่ทำให้สัตว์เหล่านั้นตายไป มันก็เป็นกิริยาไปหมด ไม่เป็นผลบาป ไม่เป็นผลบุญ ไม่เป็นผลอะไร. นี่เป็นเรื่องกรรม เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องกรรม ที่จะต้องรู้ว่า ถ้าทำลงไปด้วยเจตนาของบุคคลผู้รู้จักดีรู้จักชั่ว แล้วมันก็ต้องเป็นกรรมดีกรรมชั่ว.

กรรมชั่ว คือ ทำเมื่อมีความรู้สึกที่รู้อยู่ว่า นี่เป็นกรรมชั่ว. ถ้าเป็นกรรมดี มันก็ทำไปด้วยความรู้สึกว่านี่มันเป็นกรรมดี; ทำลงไปมันก็เป็นกรรมดี. แต่ถ้า**มัวชั่ว ๆ ดี ๆ กระโดดโลดเต้นอยู่อย่างนี้ มันก็ไม่ไหว** ในที่สุด จึงต้องการที่จะพ้นไปเสียจากสิ่งทั้งสองนี้ นี่จึงประเพณีพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ตามมัชฌิมาปฏิปทา หรืออัฐสังคิกมรรค; ฉะนั้น หนทางนี้ไม่เรียกว่าดี ไม่เรียกว่าชั่ว; แต่จะเป็นไปเพื่ออยู่เหนือดีเหนือชั่ว. **ถูกแล้ว ตอนต้น ๆ ก็คงจะเรียกหนทางนี้ว่าดี** ว่าเป็นกุศลไปก่อน แต่ว่าอย่าลืมว่าหนทางนี้ มันเป็นหนทางที่จะไปให้พ้นดีพ้นชั่ว.

สิ่งที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** นั้น ถ้าเป็นอย่างขั้นต่ำ ก็เลี้ยงเอาอัฐสังคิกมรรค มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโน สัมมา

อาชีโว สัมมาวาจาโม เป็นต้น นี้ก็จะเห็นได้ว่า เป็นไปในฝ่ายดี คือการกระทำถูก ใช้คำว่าสัมมาคือถูกต้อง. แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัส มัชฌิมาปฏิปทา ที่สูงไปกว่านั้น คือ อิททัปปัจจยตา - ความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. นี่แหละคือ มัชฌิมาปฏิปทา ที่แท้จริง หรือสูงสุด.

อิททัปปัจจยตา อยู่เหนือความเป็นของดี หรือความเป็นของชั่ว ไม่เอียงไปทางไหนหมด คือไม่ได้ไม่เสีย ไม่ได้ไม่ชั่ว ไม่บุญไม่บาป ไม่สุขไม่ทุกข์ มันเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย แต่ว่าพวกเราไม่ค่อยเคยได้ยิน คำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิททัปปัจจยตา.**

ถ้าขยายความออกไปก็คือว่า **ปฏิจสสัมุปาบทันนแหละ คือมัชฌิมาปฏิปทา**ให้รู้แต่ว่า เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ตามสายแห่งปฏิจสสัมุปาบท; ไม่บัญญัติว่าดี ไม่บัญญัติว่าชั่ว มันก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทา; ทำให้คนมีความรู้สึกนึกคิดในทางที่ไม่อยากดีไม่อยากชั่ว ไม่หลงเรื่องดีเรื่องชั่ว. นี่คือทางที่จะอยู่เหนือกรรม หรือจะสิ้นกรรม ซึ่งจะได้พูดกันต่อไปอีกพอให้เป็นที่เข้าใจ.

เดี๋ยวนี้ต้องการจะพูดแต่เพียงว่า เรื่องกรรมมีอยู่ ๒ ชนิด สำหรับคนธรรมดาสามัญหรือปุถุชนนี้ ก็เป็นกรรมชั้นศีลธรรม; ถ้าเป็นเรื่องกรรมที่สูงขึ้นไปของพระอริยเจ้า มันก็เป็นสังขธรรม คือจะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว.

ถ้าเป็นศีลธรรม มันก็เรื่องดีเรื่องชั่ว หลีกชั่วเอาดีเข้าไปเรื่อย มันก็เป็นศีลธรรม. แต่พอไปถึงขั้นสูง คือขั้นสังขธรรม มันบอกว่าไม่ไหวทั้งนั้น ไม่ไหวทั้งดีทั้งชั่ว ต้องการจะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว จึงเกิดเป็นกรรมชนิดที่จะทำลายกรรมดีกรรมชั่วเสียให้หมดอำนาจ. นี่คือการบรรลุความสิ้นกรรม อยู่เหนือกรรม

หมดเรื่องกรรมกันเสียที. บุคคลที่จะทำได้แบบนี้ มีแต่พระอรหันต์ประเภทเดียว. ที่ต่ำลงมา เช่นพระโสดาบัน เป็นต้น เป็นเพียงผู้กำลังจะเป็นอย่างนั้นเท่านั้น แต่ยังเป็นไม่ได้; คงเป็นได้แต่พระอรหันต์พวกเดียว ที่จะอยู่เหนือกรรม.

เมื่อยังอยู่ใต้อำนาจของกรรม คืออำนาจความบีบคั้นของความดีความชั่ว แล้ว เรายังเป็นทุกข์ ดังนั้น **เมื่อยังไม่อยู่เหนือกรรม ก็ยังไม่อยู่เหนือทุกข์; ยังไม่สิ้นกรรม ก็ยังไม่สิ้นทุกข์;** จึงต้องมีการกระทำชนิดที่เรียกว่า อยู่เหนือกรรม หรือ สิ้นไปแห่งกรรม ไม่มีการกระทำอะไรที่จะเป็นกรรมอีกต่อไป เป็นเพียงกิริยาเฉย ๆ.

เอาละ ทีนี้จะได้พูดกันให้ละเอียด พูดไปโดยรายละเอียด เพื่อจะให้เข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า ความสิ้นกรรม.

ตัวอย่างของเรื่องนี้ ได้เคยนำมาพูดในครั้งที่แล้วมา เรื่อง พราหมณ์พาวรี เป็นพราหมณ์มีชื่อเสียง ออกตั้งสำนักอยู่ที่ริมแม่น้ำ โคธาวารี ทุกคนเลื่อมใสว่าเป็นผู้รู้. ทีนี้ ก็เกิดมีนักบวชที่อยู่ว่า ที่มีฉานกล้ำมีอะไรเข้มแข็งคนหนึ่ง มาเรียกร้องเอาทรัพย์จากพราหมณ์คนนี้ ถ้าไม่ให้ก็จะทำให้ศีรษะแตกเป็นเสี่ยง คือศีรษะระเบิด ด้วยฤทธิ์อำนาจของเขา. พราหมณ์พาวรีเดือดร้อนเป็นทุกข์ ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร แล้วก็มีคนเชื่อในฤทธิเดชของนักบวชคนที่มาจากป่า คือเป็นฤาษีหรือโยคีอะไรคนหนึ่ง ก็เลยต้องแสวงหากรรมที่จะทำให้ไม่ต้องศีรษะระเบิด ไม่ต้องให้ศีรษะแตกเป็นเสี่ยง ธรรมที่แสดงให้เห็นชัดว่า เราจะไม่ต้องถูกใครทำอันตรายเราได้อีกต่อไป คือจะไม่ตายหรือไม่ถูกทำอันตรายอีกต่อไป; นี่เป็นเหตุให้นึกหาที่พึ่งก็ไปถามเทวดาองค์นั้นองค์นี้.

เทวดาองค์หนึ่งบอกว่า มีแต่พระพุทธรเจ้าองค์เดียวเท่านั้น ที่รู้ธรรมที่ทำให้ศีรษะไม่ต้องแตก แล้วพระพุทธรเจ้าท่านเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่ง

กรรม สัพพะกัมมัสสะยัง ปัตโต - *ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง.*
 พราหมณ์พาวรีได้ยินคำนี้ ก็เกิดสนใจในพระพุทธเจ้าผู้สิ้นกรรม; จึงได้ส่งลูกศิษย์
 ของตัวเองมาถามพระพุทธเจ้า จะเอาข้อความทั้งหมดให้ได้ จึงส่งมาตั้ง ๑๖ คน ให้
 ต่างคนต่างมาถามพระพุทธเจ้า เพื่อจะเอาความรู้เรื่องนี้. เรื่องโสฬสปัญหา มันก็
 เกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ ล้วนแต่แสดงธรรมในชั้นลึก ขึ้นอยู่เหนือกรรมทั้งนั้น.
 ขอให้ไปพิจารณาดูว่า ธรรมะที่แสดงไว้ในโสฬสปัญหานั้น เป็นเรื่องเหนือกรรม
 ทั้งนั้นไม่ใช่เรื่องศีลธรรม นี่เป็นตัวอย่างที่เราจะต้องเข้าใจว่า เรื่องเหนือกรรมนี้
 มันอยู่ในระดับไหน.

เรื่องมันจะต้องพูดกันต่อไป ว่ามันมีอะไรบ้างที่เป็นกฎของกรรม กัน
 เสียก่อน. คำว่ากฎในที่นี้ จะต้องครอบคลุมไปหมดทุกชนิดของกรรม จึงจะเรียกว่า
 “กฎแห่งกรรม” ได้.

เท่าที่สำรวจดูแล้ว ในพระคัมภีร์ เห็นมีอยู่ว่าสูตรที่ชื่อว่า นิพเพติกสูตรนี้
 เป็นสูตรที่เหมาะสมที่สุด ที่จะแสดงกฎแห่งกรรมทั้งปวง. **“นิพเพติกสูตร”**
 มันก็เป็นชื่อที่ดีมากอยู่แล้ว คือกล่าวถึง**สิ่งที่จะเป็นเครื่องทำลาย คือเหมือนกับ**
ตอกลิ้ม เข้าไปทำลายสิ่งทั้งหลายให้แตกกระจายไป. สูตรนี้ได้กล่าวเรื่องกรรม
 ไว้ในลักษณะที่เป็นกฎเกณฑ์ที่ดีที่สุด แต่มิได้กล่าวไว้เฉพาะเรื่องกรรมเรื่องเดียว;
 กล่าวเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย; หากแต่ว่าเรื่องกรรมนี้ กล่าวไว้สมบูรณ์ที่สุด.

เอาตามหัวข้อย่อ ๆ ก่อนว่า ในสูตรนี้ เริ่มขึ้นก็แสดง**ลักษณะแห่งกรรม**
 หรือกรรมลักษณะว่ากรรมนี้คืออะไร? มีคำระบุไว้ชัดว่า **“กรรมคือการกระทำที่ทำ**
ไปด้วยเจตนาทางทวารทั้ง ๓ คือ กาย วาจาใจ”; **สำคัญอยู่ที่ว่าทำด้วยเจตนา.**

เจตนา นั้น คือความตั้งใจอย่างรุนแรง. ความรุนแรงนี้ต้องมาจากกิเลส
 สรุปอยู่ที่อวิชชา. เพราะมันไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร มันจึงมีเจตนาไปตามอำนาจ
 ของกิเลส หรืออวิชชา แล้วก็ทำไปทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เป็น ๓
 ทางด้วยกัน สรุปเป็นคำนิยามสั้น ๆ ว่า **การกระทำด้วยเจตนา ทางกายทวาร
 วจิตวาร มโนทวาร นี้คือกรรม.**

หัวข้อต่อไปมีว่า อะไรเป็น**นิทานสัมภาระแห่งกรรม** คือเป็นแดนเกิด
ขึ้นแห่งกรรม? คำอธิบายมีอยู่แล้วในสูตรนั้นว่า ผัสสะ. ผัสสะคือการกระทบทางตา
 ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. นี่เป็นนิทานสัมภาระ เป็นแดนเกิด
 แห่งกรรม.

ท่านต้องสังเกตดู ให้เข้าใจว่าผัสสะ เป็นแดนเกิดแห่งกรรมได้อย่างไร?
 เรื่องผัสสะโดยละเอียด ก็ได้เคยอธิบายมาแล้ว; ในวันนี้จะได้พูดกันแต่ใจความ
 สั้น ๆ ว่าการกระทบทางอายตนะ เช่นการที่ตากระทบรูป เป็นต้น ในตอนนี้เรียกว่า
ปฏิขัมผัส - การสัมผัสด้วยการกระทบกระทั่งของอายตนะ, เท่านั้น ยังไม่เกี่ยวกับ
 อวิชชาหรือกิเลส.

ตัวอย่าง เหนั่งอยู่ที่นี้ เหลือบตาไปมันก็เห็นภาพ. นี้เรียกว่าภาพข้างนอก
 กับตาข้างในนี้กระทบกันเป็นปฏิขัมผัส. และในขณะที่แห่งสัมผัสนี้ ถ้าว่ามันเป็น
 ไปในทางที่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยมันก็กลายเป็น**อวิชชาสัมผัส** คือเกิด
 ความหวัง เกิดความสงสัย เกิดอะไรขึ้นมา เพื่อจะได้ เพื่อจะเอา เพื่อจะอะไร
 อย่างใดอย่างหนึ่ง ในสิ่งนั้น อย่างนี้เป็นอวิชชาสัมผัส คือสัมผัสสิ่งนอกตัว ด้วย
 อำนาจของอวิชชา. นี้ไม่ใช่ปฏิขัมผัส เพราะมันมีอวิชชาเข้าไปเจือเสียแล้ว
 จึงเรียกว่า อวิชชาสัมผัส; เรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า **อธิวจนะสัมผัส**; คือสัมผัส
 ลึกว่าชื่อ **ของไม่ต้องสัมผัสกัน** แต่มันกลับมีการสัมผัสอย่างยิ่ง; คืออวิชชา

เข้าไปเกี่ยวข้องแล้วก็รู้สึกว่ามันนี่เป็นอะไร แล้วก็ยินดีหรือยินร้าย แล้วก็ทำไปตามความยินดียินร้าย นั่นคืออิทธิวนะสัมผัส.

ตัวอย่างในการเห็นรูป ก็คือว่ามันไม่เห็นเฉย ๆ เสียแล้ว มันไปมีความหมายอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามา เช่นว่า สวยหรือไม่สวย น่ารักหรือไม่น่ารัก แล้วก็ตรงกับกิเลส ก็เกิดความต้องการ.

การเกิดความต้องการนี้ เป็นกรรมแล้ว คือเป็นมโนกรรมแล้ว. ผัสสะนั้นเป็นเหตุให้เกิดกรรมแล้วคือมโนกรรม. ที่นี่ มโนกรรม มักจะไม่หยุดอยู่เพียงแค่มโนกรรม มันก็ออกมาทางปากเป็นวจีกรรมบ้าง; ทางการกระทำทางกายเป็นกายกรรมบ้าง; นี่มันก็เป็นครบทั้ง ๓ ทวาร คือใจ วาจา แล้วก็กาย. นี่แหละผัสสะเป็นแดนเกิด หรือนิทานสัมภวะแห่งกรรม อย่างนี้เอง.

ดังนั้นเมื่อถามว่า **อะไรเป็นแดนเกิดแห่งกรรม?** คำตอบมีสั้น ๆ ว่า **ผัสสะ** ทุกคราวที่มีผัสสะ จะมีกรรม; ทุกคราวที่ผัสสะนั้นแหละจะต้องมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรรม; ถ้าไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง มันเป็นกิริยาไป. ถ้ามีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง มันก็เป็นกรรม ทางกาย ทางวาจา ทางใจ; แล้วมันจะเป็นดีหรือเป็นชั่ว **ตามที่มนุษย์บัญญัติกันขึ้นเอง.** ถ้ามันทำให้ผู้อื่นหรือตัวเองเดือดร้อน เราเรียกว่า **กรรมชั่ว.** ถ้าไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็เรียกว่า**กรรมดี.** แต่ทั้งกรรมดีกรรมชั่ว มันก็เป็นกรรมด้วยกัน; แล้วกรรมทุกชนิดต้องมาจาก **ผัสสะ.**

ที่นี่ มีหัวข้อต่อไปว่า **เวมัตตะของกรรม.** เวมัตตะ นี้แปลว่า**มาตรฐานที่ต่าง ๆ กัน.** เวมัตตะ คือมาตรการหรือมาตรฐานของกรรมที่เป็นต่าง ๆ กันนั่นคืออะไร? คำอธิบายมีแล้วในสูตรนั้น ว่าถ้าถือเอาผลในทางโลกในทางที่

มนุษย์จะพึงรู้จัก ก็ว่า **กรรมมีความต่าง ๆ กัน ตามผลที่มันทำให้มนุษย์เกิดขึ้นใหม่ในทางวิญญาณ ในลักษณะอย่างไร.**

นี่ก็แสดงว่า กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรกก็มี, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็มี, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเปรตก็มี, แล้วกรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ก็มี, แล้วกรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาก็มี; ระบุไว้เป็น ๕ ชั้นด้วยกัน. อย่างเร็วที่สุดคือเกิดเป็นสัตว์นรก, สูงขึ้นมาเป็นเดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา ตามลำดับ.

ข้อที่ว่ากรรมทำให้เกิดต่าง ๆ กันนี้ บางพวกก็เถียงว่า**เกิดใหม่นี้เกิดต่อตายแล้ว เข้าโลงแล้วไปเกิด อย่างนี้ก็มี.** เขาก็มีความเชื่อของเขาว่า ตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์นรกบ้าง, ตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง, ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตบ้าง, เป็นมนุษย์บ้าง, เป็นเทวดานานาชนิดบ้าง; **แต่ว่าการเกิดใหม่ในภาษาอิทัปปัจจยตา นั้น ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว ที่นี้เดี๋ยวนี้ มันก็เกิดได้.** เรื่องนี้ได้อธิบายไว้แล้วในการบรรยายเรื่องปฏิจจสมุปบาท คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา ครั้งแรก ๆ.

เกิดนี้ คือการเกิดแห่งจิตใจ มันเกิดได้ที่นี้และเดี๋ยวนี้; คือถัดมาจากผัสสะนั่นเอง มีผัสสะชนิดที่ประกอบด้วยอวิชชาที่ไหน จะมีการเกิดที่นั่น. เช่นว่าตากระทบรูปแล้วมีอวิชชาเข้าไปเกี่ยวข้อง มันก็ยินดีเป็นต้น ในรูปนั้น. ที่นี้ความยินดีนี้ มันก็ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า **ตัณหา** เวทนาให้เกิดตัณหา. มีความอยากเกิดขึ้น มันก็มีจิตที่รู้สึกอยากนั้นแหละเป็นตัว **“ผู้อยาก”**; แล้วก็เกิดอุปาทานว่า **“เรา”** : เราอยากได้นั้น เราอยากได้นี้, เราได้นั้นแล้ว เราได้นี้แล้ว. เกิดอุปาทานอย่างนี้เรียกว่า **“เกิด”** คือ **“คน”** นั้นมันเกิด.

ถ้าหากว่า ในเรื่องการเห็นรูปครั้งนี้ มันได้ทำให้เขาเกิดความร้อนใจ เหลือประมาณ เขาก็เกิดเป็นสัตว์นรกแล้ว; ในเวลานาทีเดียวสองนาที่เท่านั้น คนนั้นเกิดเป็นสัตว์นรกแล้ว.

ถ้าว่าในการเห็นรูปนั้น มันได้ทำให้คนนี้ใจอย่างดักดานทีเดียว ก็แปลว่า คนนั้นได้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานแล้ว สัตว์เดรัจฉาน เป็นคำพูดที่หมายถึง ความโง่.

ถ้าว่าการเห็นรูปในครั้งนั้น ได้ทำให้เขาเกิดความอยาก ความหิว ต่อสิ่งนั้นเหลือประมาณ นี้เขาก็เกิดเป็นเปรตแล้ว ในเวลาถัดมาเพียงนาทีเดียว สองนาที่.

หรือว่ามันทำให้เขาพยายามที่จะเอาให้ได้ ด้วยเร็วด้วยแรงของมนุษย์ ด้วยเหี้ยมด้วยโหดอย่างนี้ เขาก็เกิดเป็นมนุษย์แล้ว, คือเป็น “คน” นั้นเอง

หรือว่าถ้ามันโหดดี ประจวบเหมาะอย่างไรก็ตาม; เพราะว่าเขาเป็นคน โหดดีบังเอิญประจวบเหมาะทำให้เขาได้เอริตอรรอยทางเนื้อหนังอย่างออกอย่างใจ เนื่อง ในการเห็นรูปนั้น เขาก็เกิดเป็นเทวดาชั้นกามาวจรแล้ว.

หรือถ้าสูงไปกว่านั้น เขาใช้การเห็นรูปนั้นเป็นอารมณ์ของการเจริญ สมณะภาวนาอะไร ในทำนองที่ไม่เป็นเรื่องของกามารมณ์ นี้เขาก็เกิดเป็นเทวดา ชั้นรูปาวจรบ้าง, ชั้นอรูปาวจรบ้าง; เป็นลำดับไปตามแต่กรณี.

นี่แหละคือกรรม มันมีอยู่หลายชนิด มันมีมาตรการเป็นชั้น ๆ ไปว่า กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเปรต, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์, แล้วก็กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา

มีอยู่ ๔ อย่างเท่านั้น. แต่ว่าแต่ละอย่าง ๆ นั้น มันมีแจกชอยไปได้อีกมาก โดยเฉพาะเทวดามีหลายสิบชนิด หลายร้อยชนิด; ฉะนั้นเมื่อจะจัดลำดับกรรม โดยเอาผลของมันเป็นหลักแล้ว ก็กล่าวอย่างนี้.

นี่แหละถามว่าเกิดเมื่อไร? บางคนว่า**ต่อตายแล้ว**. แต่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในสูตรจำพวกอิทัปปัจจยตา ล้วนแต่แสดงว่า**เกิดที่นี่และเดี๋ยวนี้**.

คำว่า “เกิด” นั่นคือเกิดแห่งอุปาทานว่า “ตัวกู” ว่า “ของกู”. เพราะฉะนั้น ความหมายของคำว่า “ทิวฐธรรม” กับคำว่า “สัมปรายิกะ” มันจึงต่างกัน. ในภาษาที่เขาใช้พูดกัน มีคำอยู่ ๓ คำทิวฐธรรม, อุปัชชะ, และสัมปรายะ แยกคำแปลออกเป็น ๓ อย่างว่า **ทันที ทันตาเห็น ในชาติทันตาเห็น, นี้อย่างหนึ่ง; แล้วก็ในชาติถัดไปอย่างหนึ่ง; แล้วก็ในชาติหลัง ๆ ไปอีกอย่างหนึ่ง;** พวกที่ถือว่าเกิดต่อตายแล้ว มันก็เอาไว้ต่อตายแล้ว; ส่วนพวกที่ถือตามเรื่อง อิทัปปัจจยตา เขาเอาไว้**ที่นี่ เดี่ยวนี้ ทั้ง ๓ อย่าง,** ดังที่กล่าวแล้วข้างบน.

ทิวฐธรรม คือทันควัน ที่ได้มีการกระทบทางอายตนะ. ถ้า**อุปัชชะ** หรืออุปัชเช ก็ต่อมามากบางขณะจิตหรือหลายขณะจิต. ถ้า**ปรปรายะ,** ในบาลีเรียกอย่างนี้, แต่ที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า สัมปรายะ, นี่มันก็หมายถึงว่า**มันนานต่อไปอีกหน่อย;** คือนานต่อไปอีกจากสองอย่างข้างต้นนั้น. นี่เรื่องกรรมให้ผลเป็นลำดับอย่างนี้ แล้วก็ในเวลาอย่างนี้. รวมเป็น ๒ ความหมาย **พวกที่ถือเอาเนื้อตัวร่างกายเป็นหลัก** ก็ต้องเนื่องต่อตายแล้ว; ส่วน**พวกที่ถือเอาจิตใจเป็นหลัก** มันก็ล้วนแต่**ที่นี่ และเดี๋ยวนี้;** เพราะจิตมันเกิดเร็วกว่ากาย อย่างที่จะเปรียบเทียบไม่ได้.

ฉะนั้น ไปคิดดูเอาเองก็แล้วกัน ว่าการเกิด ๒ อย่างนั้น อย่างไหนมันน่าจะดีกว่า คิดอย่างไหนหรือเชื่ออย่างไหน มันน่าจะดีกว่า หรือมีประโยชน์กว่า,

หรือว่าอาจจะแก้ไขให้เป็นประโยชน์ได้มากกว่า? ถ้าถือเอาตามหลัก อิทปิปัจจยตา จะต้องถือว่า **ที่นี้และเดี๋ยวนี้** ทั้งนั้น ที่มันน่ากลัวกว่า, จริงกว่า, ใช้เป็นประโยชน์ได้มากกว่า.

ความเป็นนรก เป็นเดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา นั้น จะเกิดขึ้นที่นี้และเดี๋ยวนี้ทั้งนั้นคือ**ทุกครั้งในทันทีที่มีการกระทำกรรม.** การกระทำกรรมก็มีทุกครั้งที่มีการสัมผัสด้วยอวิชชา คือเผลอสติไปสัมผัสทางตา ทางหู เป็นต้นด้วยอวิชชา. ผัสสะนั้นจะทำให้เกิดกรรม แล้วก็จะเกิดมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนั้น. แต่ถ้าผัสสะนั้นไม่ประกอบด้วยอวิชชา มันกลายเป็นกิริยาเท่านั้น. นี้เรียกว่าเวมัตตะของกรรม ๕ ประการ. เวมัตตะ นี้แปลเป็นไทยก็ยาก; ถ้าแปลตามตัวหนังสือก็แปลว่า **มาตราที่ต่าง ๆ กันของกรรม.**

ที่นี้ หัวข้อต่อไปมีว่า **กัมมวิบาก - วิบากแห่งกรรม** แจกเป็น ๓ อย่างตามเวลาที่มันให้ผลอย่างที่ว่ามาแล้ว (๑) ให้ผลในภพภูมิธรรมคือทันควัน; (๒) ให้ผลในอุปปัชชะคือในเวลาถัดไป; (๓) ให้ผลเป็นอปรปรียายะ คือต่อ ๆ ไปอีก.

ที่จริงอาจจะเอาเกณฑ์ให้ผลอย่างอื่นมาเป็นหลักก็ได้ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงด้วยเกณฑ์อย่างอื่น; ทรง**แสดงด้วยเวลาที่มันให้ผล.** วิบาก แปลว่าให้ผล. วิบากมันให้ผลไม่เหมือนกัน ทันควันบ้าง, ต่อมาบ้าง, ต่อมาอีกบ้าง, นี้คือวิบาก. กัมมวิบากมีอยู่ ๓ ชนิดอย่างนี้.

แต่มันมีหลักที่ต้องสนใจอย่างหนึ่งว่า **พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เขาประกอบกรรมในอัตตภาพใด กรรมย่อมให้ผลในอัตตภาพนั้น; กรรมให้ผลในอัตตภาพใด เขาย่อมเสวยผลกรรมในอัตตภาพนั้น.** นี้แปลว่าได้วิบากใน

อดีตภพนั้น แต่ว่าในอดีตภพนั้น มันยังแตกต่าง **ทันควันบ้าง** ในเวลา
ต่อมาบ้าง ในเวลาถัดต่อมาอีกบ้าง.

นี่ถ้าถือเอาตามหลัก อิทัปปัจจยตา ก็มีอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ทั้งนั้น การให้ผล
ของกรรมจะให้ผลในอดีตภพที่มันกระทำการกรรม แล้วมันจะเสวยผลของกรรมใน
อดีตภพที่กระทำการกรรม หมายความว่า **มันมีผัสสะในอดีตภพนี้** ในร่างกายนี้
มันก็เป็นกรรมขึ้นในอดีตภพนี้ แล้วมันก็ให้ผลในอดีตภพนี้ แล้วเสวย
ผลกรรมในอดีตภพนี้ แต่ว่าเป็นอย่างชนิดทันควันบ้าง เป็นอย่างชนิดถัดมาบ้าง
เป็นอย่างชนิดถัดมาอีกบ้าง ทั้ง ๓ อย่างนี้ ล้วนแต่ในอดีตภพนี้. นี่ตาม
กฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

แต่ว่าความเชื่อของคนทั่วไป เขาไม่ว่าอย่างนั้น. เขาว่าตายเข้าโลงแล้ว
จึงจะไปเกิดอย่างนั้นอย่างนี้ ได้อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นหลัก. นั้นมันก็อีกเรื่องหนึ่ง
ของคนจำพวกหนึ่ง ซึ่งเชื่อ**ลัทธิกรรมอย่างศีลธรรม** แล้วตามความเชื่อที่มีมา
แต่กาลก่อนพุทธกาล ซึ่งในพระบาลีก็มีกล่าวเหมือนกัน; และพระพุทธรูปก็กล่าว
สอนกรรมในลักษณะศีลธรรมอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน; แต่ไม่ใช่เป็นเรื่องสำคัญ
ไม่ใช่เป็นเรื่องหัวใจของพระพุทธศาสนา.

ถ้าเป็น**เรื่องหัวใจของพุทธศาสนา** คือโดยหลักแห่ง อิทัปปัจจยตา แล้ว
จะตรัสเหมือนอย่างทีกล่าวแล้วข้างบนนี้ทั้งนั้น. รายละเอียดที่เคยพูดกันที่หนึ่งแล้ว
คือข้อที่ว่ามันมีผัสสะในอดีตภพใด มันจะมีกรรมในอดีตภพนั้น; มีกรรมใน
อดีตภพใด มันจะให้ผลกรรมในอดีตภพนั้น; ครั้นให้ผลกรรมในอดีตภพนั้น
มันจะเสวยผลกรรมในอดีตภพนั้น เป็นสัตว์นรกบ้าง เดรัจฉานบ้าง เปรตบ้าง
มนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง และในอดีตภพนั้นอย่างทันควันบ้าง ระยะเวลาอีกชนิดหนึ่ง
บ้าง ระยะเวลาอีกนานบ้างแต่ก็โดยอดีตภพนั้น ในอดีตภพนั้น. นี่คือ
เรื่องกัมมวิบากตามสูตรนี้ ซึ่งถือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตาเป็นหลัก.

ที่นี้ หัวข้อสุดท้ายก็คือ **กัมมะนิโรธ**; **กัมมะนิโรธ - ความดับแห่งกรรม.**

ความดับแห่งกรรมคืออะไร? **ความดับแห่งกรรม คือผัสสะนิโรธ.**

ผัสสะหรือสัมผัส กรรมก็ดับ. เรื่องผัสสะนี้แลถึงผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชชา
นี้ขอให้เข้าใจไว้ให้ดี ๆ ว่า ผัสสะที่จะเป็นเรื่องกรรมนั้นไม่ใช่กิริยาเฉย ๆ ต้องเป็น
ผัสสะที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา.

สิ่งที่ต้องสังเกตให้มากเป็นพิเศษคือคำว่า **กัมมะนิโรธ, พระพุทธเจ้า**
ตรัสว่า คือผัสสะนิโรธ - ความดับแห่งผัสสะ. ไม่ได้ตรัสว่า ดับแห่งตัณหา
หรือดับแห่งอวิชชา; นี่มันแปลกอย่างนี้, ถ้าทุกขนิโรธ ก็หมายถึงดับตัณหาดับกิเลส
แต่พอถึงที่กัมมะนิโรธ กลายเป็นดับผัสสะ ก็หมายความว่า อย่าให้ผัสสะชนิดนี้เกิด
ขึ้นมาได้ คือผัสสะที่เจืออยู่ด้วยอวิชชานั้น. ถ้าผัสสะอย่างนี้เกิด กรรมก็ย่อมเกิด;
ถ้าผัสสะอย่างนี้ดับ กรรมก็ย่อมดับ.

พูดให้ละเอียดให้แคบเข้าก็ว่า **เมื่อตากระทบรูป เป็นผัสสะแล้วให้อวิชชา**
วิ่งเข้ามาให้สติวิ่งเข้ามา; อย่าให้อวิชชามีโอกาส อย่างนี้กรรมจะดับ. ดังนั้น
จึงตรัสว่าความดับแห่งกรรม คือความดับแห่งผัสสะ.

ความดับแห่งผัสสะนี้มีผลมาก คือดับกาม, **กามนิโรธ** ก็คือความ
ดับแห่งผัสสะ; **เวทนานิโรธ - การดับแห่งเวทนา** ก็คือการดับแห่งผัสสะ;
สัญญา นิโรธ - การดับแห่งสัญญา ก็คือผัสสะนิโรธ คือการดับแห่งผัสสะ; ในที่นี้
กัมมะนิโรธ ก็คือการดับแห่งผัสสะ.

บางคนจะฟังไม่ถูกหรือเลือน ก็จะถูกย้อนกลับว่า **ความดับแห่ง**
ผัสสะนี้ คือดับแห่งกาม ดับแห่งเวทนา ดับแห่งสัญญา และดับแห่งกรรม
พูดง่าย ๆ ก็คือ **ดับแห่งปัญจุปาทานกัณฑ์.** มันไม่เกิดปัญจอุปาทานกัณฑ์ขึ้นมาใน

โอกาสใดได้ ถ้ามันมีการดับแห่งผัสสะ คือผัสสะไม่ถูกเกี่ยวข้องกับด้วยอวิชชา แล้วมันดับไป.

ดับแห่งผัสสะ คือดับแห่งกรรม. ใครไม่ยอมให้มีกรรม ไม่ให้เกิดกรรม ยอมให้ดับกรรมเสียทันควันละก็ **จงดับที่ผัสสะ** อย่าให้อวิชชาทำให้เกิดเป็นอวิชชาสัมผัส ไม่เกิดเวทนาที่มาจากอวิชชาสัมผัสแล้วยอมไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดภพ ไม่เกิดชาติ. นั่นคือไม่เกิดเป็นอะไรหมด.

นี่พระพุทธเจ้าท่านแสดงอย่าง**วิธีของวิทยาศาสตร์แท้** แล้วแสดงชัดเจน เจาะจงในลักษณะที่แคบที่สุด คือระบุดับที่สุด ให้มันชัดลงไปที่ผัสสะ. ในสูตรนี้ แปลกก็ตรงที่ว่า ท่านระบุลงไปที่ผัสสะ เพราะว่าในสูตรทั้งหลายโดยมากจะระบุไปที่เวทนา. เวทนานั้นเป็นตัวการเป็นตัวเรื่อง ที่จะทำให้เกิดกิเลสตัณหา เกิดภพ เกิดชาติ; ส่วนใน**นิพเพธิกสูตร**นี้ ขยับขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งคือผัสสะเลย **ให้ระวังที่ผัสสะ** คืออย่าให้อวิชชาสัมผัสเกิด; คือว่าเมื่อกระทบทางตา ทางหู เป็นต้น อย่าให้อวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย. นั่นคือผัสสะไม่เกิด.

ผัสสะ หรือ เวทนา นี่โดยพฤติกรรมมันเหมือนกัน เพราะว่าถ้าเกิดผัสสะแล้ว มันหนีไม่พ้น มันต้องเกิดเวทนา. หรือถ้าพูดว่าเวทนา มันก็เหมือนกันอีก เพราะเวทนามันไม่มาจากอื่น มันยอมมาจากผัสสะ. ฉะนั้นในบางคราวหรือที่เจาะจงชัด ๆ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านทรงระบุไปที่ผัสสะ; แต่ในที่ทั่วไปทรงระบุไปที่เวทนา.

ถ้าลงได้เกิดเวทนา สุข ทุกข์ อทุกขมสุข โดยปราศจากสติแล้ว มันก็เป็น อันแน่นอนว่า มันจะต้องเกิดตัณหาอุปาทาน.

ทีนี้ ถ้าจะเขยิบเข้าไปให้มันใกล้เข้ามาอีก คือให้มันใกล้ต้นตอเข้ามาอีก ก็ระบุไปที่ผัสสะ: **ผัสสนิโรธ คือกัมมนิโรธ**. นี่ช่วยจำไว้ตรงนี้; เดี่ยวจะพูดเรื่องสิ้นกรรมอย่างไรต่อไป.

ปัญหาสุดท้ายก็มีว่า กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา. กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา - ข้อปฏิบัติเพื่อยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความดับแห่งกรรม ก็คือข้อปฏิบัติที่ยังสัตว์ให้เข้าถึงความดับแห่งผัสสะนั่นเอง. มีคำตรัสไว้เลยว่า อริโย อฏฺฐุงคิโก มคฺโค ว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค เป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา.**

ท่านทั้งหลายก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่า อัฏฐังคิกมรรคนั้นคืออะไร คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต ฯลฯ อะไรนี่ นี่เรียกว่า อัฏฐังคิกมรรค. ในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสอัฏฐังคิกมรรคในฐานะเป็นปฏิปทาเพื่อ **ความดับแห่งกรรม.**

ถ้าเราสำรวจดูพระสูตรทั้งหลาย เราจะพบว่า อัฏฐังคิกมรรคนี้ เป็นทางให้ถึงความดับแห่งอะไรอื่นอีกมากมายหลายสิบอย่าง แต่แล้วมันเป็นเรื่องเดียวกันตรงที่ว่ามันดับกิเลสทั้งนั้น.

อัฏฐังคิกมรรคเข้ามาที่ไหนเมื่อไรแล้ว มันจะเป็นการดับกิเลสทั้งนั้น เพราะมันมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวการอยู่นั้น เป็นตัวปัญญา เป็นตัวการอยู่ที่นั่น เพราะฉะนั้น จึงดับอวิชชาอยู่เรื่อยไป ฉะนั้นอัฏฐังคิกมรรคเข้ามาเมื่อไร กิเลสก็บ่อนแตกเมื่อนั้น ทุกทีไป ทุกกรณีไป ทุกเรื่องราวไป.

นี่เป็นข้อที่ทำให้พระพุทธเจ้าต้องตรัสถึง อริโย อฏฺฐุงคิโก มคฺโค - อัฏฐังคิกมรรคอันประเสริฐ เพื่อจะดับตัณหากิเลส เพื่อจะดับกรรมก็ดี เพื่อจะดับทุกข์ก็ดี เพื่อจะดับชาติ ดับอะไรก็ดี พอเอ่ยถึงปฏิปทาแล้วก็จะตรัสถึง อริโย อฏฺฐุงคิโก มคฺโค ด้วยทุกแห่งไป. เพราะเรื่องกรรมนี้ก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ อริโย อฏฺฐุงคิโก มคฺโค นี้ ก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่า เป็นทางไปนิพพาน. อริยอัฏฐังคิกมรรค เป็นทางไปสู่นิพพาน. นิพพาน คือดับหมด

ของกิเลส ของทุกข์ ของวิภูฏสงสาร ของอะไรหมด; อัญญังคิกมรรค เป็นทางไปนิพพาน มันจึงมีอำนาจไพศาลอย่างนี้.

ที่นี้ เราจะดูไปในแง่ที่ว่าเราจะเข้าใจความสิ้นกรรม.

ถ้าดูแต่เพียงนิพเพทิกสูตรนี้ มันก็ง่ายสบายเลย ไม่ต้องมีเรื่องที่จะต้องพูดกันมาก **ปฏิบัติอยู่ในอัญญังคิกมรรค มันก็ดับผัสสะ และดับกรรม.** พยายามตั้งตนอยู่ในอัญญังคิกมรรคเท่านั้นเอง มันจะเป็นการเดินทางไปนิพพาน มันก็จะดับกรรม ดับผัสสะ ดับทุกข์ ดับอะไรแล้วแต่ที่จะต้องดับ. สิ่งที่จะต้องดับทั้งหลายจะดับหมดในเมื่อคนนั้นเดินอยู่ใน อริยอัญญังคิกมรรค. นั่นแหละคือการทำให้สิ้นกรรมแล้ว มันสิ้นกรรมกันอยู่ที่ตรงนั้น; มันง่าย ๆ อย่างนี้.

พระอรหันต์ทั้งหลาย รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย **ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง** เพราะว่าเดินหรือปฏิบัติในอัญญังคิกมรรคสิ้นสุดแล้ว ถึงที่สุดแล้ว. นี่เรื่องสิ้นกรรมมันอยู่ที่ตรงนี้. ถ้ายังต้องไปดี ไปชั่ว ไปนรก ไปสวรรค์ อยู่那儿ยังเป็นเรื่องที่เป็นไปตามกรรม และยังประกอบอยู่ด้วยอวิชา.

ข้อนี้ ขอให้จำไว้เป็นหลักกว้าง ๆ ว่า อัญญังคิกมรรค หรือมรรคมีองค์ ๘ คือความ**เข้าใจ**ชอบ หรือถูกต้อง, ความ**ปรารถนา**ใฝ่ฝันชอบ หรือถูกต้อง, การ**พูดจา**ชอบ หรือถูกต้อง, การ**ทำ**การงานชอบ หรือถูกต้อง, การ**เลี้ยงชีวิต**ชอบ หรือเลี้ยงชีวิตถูกต้อง, มี**วิายามะ** ความ**พากเพียร**ชอบ หรือถูกต้อง, มี**สติระลึ**กอยู่ในใจชอบ หรือถูกต้อง, มี**สมาธิ**ชอบ หรือถูกต้อง, เหล่านี้เป็นความชอบ หรือความถูกต้อง อยู่ ๘ ประการนี้เรื่อยไป มันเลยมีอำนาจมาก มีกำลังมาก ทำให้ อวิชาสัมผัสผัสเกิดไม่ได้.

ถ้าท่านผู้ใดดำเนินอยู่ในความถูกต้อง ๘ ประการนี้แล้ว ไม่มีช่องโหว่ที่ตรงไหนที่จะให้เกิดอวิชชาสัมผัสได้ นี่จะเป็นเหตุให้กรรมเก่าสิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่เกิดขึ้น เดียวเราจะพูดกันบ้างถึงเรื่องกรรมเก่ากรรมใหม่ แต่ในที่นี้จะพูดรวมกันว่ากรรมทั้งหลายนี้มันจะสิ้นไปที่ตรงนี้ **:สิ้นไปเพราะความที่เราเป็นอยู่อย่างถูกต้อง** ๘ ประการ.

เมื่อเรามีการเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ๘ ประการนี้ มันจะไม่เกิดกรรมใหม่ขึ้นมาได้ แล้วกรรมเก่าก็จะสิ้นไป. ถ้าเรามีอภิวัจฉิกมรรคชั่วขณะ มันก็สิ้นไปชั่วขณะ; ถ้าเรามีอภิวัจฉิกมรรคตลอดกาล.มันก็สิ้นไปตลอดกาล เดียวนี้เรามักจะมีอภิวัจฉิกมรรคกันแต่เพียงชั่วขณะ ๆ บางทีจะไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกระมัง?

นี่กล่าวได้ว่า ถ้าที่ อภิวัจฉิกมรรคที่ไหน เมื่อไร มันจะมีการไม่เกิดแห่งกรรมใหม่และมีการระงับอยู่แห่งกรรมเก่าตลอดเวลาเท่านั้น.

อย่าลืมเรื่องครั้งที่แล้วมา ที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสเป็นหลักสัมมาทิฐิ ว่าเมื่อจะดับจิต เมื่อจะตาย สัมมาทิฐิเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ถ้าเวลาอื่นมันผลออกไปบ้างก็ขออย่าผลอเมื่อจะตาย เมื่อจะดับจิต นี่หมายถึงดับจิตเข้าใจ. แต่ถ้าว่าจะไปหมายถึงถึงดับจิตชั่วขณะ คือความเปลี่ยนแปลงแห่งเรื่องที่มีมันเกิดขึ้นทางตา ทางหู ฯลฯ นี่ก็ให้มันดับลงไปด้วยสัมมาทิฐิ เช่นว่าคราวนี้เกิดเรื่องทางตา ยุ่งยากลำบากแล้วมันจะดับจะสิ้นสุดลง ก็ให้มันดับลงด้วยเรามีวิชา มีความรู้ มีสัมมาทิฐิเกี่ยวกับเรื่องเท่านั้น ถ้าอย่างนี้มีหวังที่จะดีขึ้น ดีขึ้น ในทางที่จะดับกิเลส หรือดับทุกข์.

พูดให้สั้นอีกทีหนึ่ง ถ้ามันเกิดเรื่องอะไรขึ้นก็ตาม ในชีวิตของเราชั่วขณะหนึ่ง ๆ แล้ว ก็ขอให้เรื่องมันจบลงด้วยความฉลาด. มันเกิดเรื่องอะไรขึ้น

ในชีวิตของเรา วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้งก็ตามใจมันเถอะ แต่ให้เรื่องทุกอย่างมันจบลง ด้วยความฉลาด หรือสอนให้เราฉลาด ให้เราได้สัมมาทิฐิไว้ทุกทีไป นี่ก็เรียกว่า ดับจิตด้วยสัมมาทิฐิ.

ที่นี้พอเกิดเรื่องใหม่ ทางหู ทางจมูก ฯลฯ ทางอะไรก็สุดแท้ มันจะดีขึ้น เป็นไปในทางดีขึ้น คือว่าเกิดทุกข์ไม่ได้.

ขอให้เข้าใจคำว่าสัมมาทิฐิไว้แบบนี้ เพราะเป็นตัวนำทั้งหมดของ อัญ्ञังคิกมรรค มันมานำหน้า มันเป็นตัวทำหน้าที่ออกหน้า หรือเป็นตัวสำคัญ; ส่วนตัวอื่น ๆ นั้น เป็นกำลังบ้าง เป็นตัวสนับสนุนบ้าง เป็นอุปกรณ์บ้าง อะไรบ้างหน้าที่โดยตรงที่จะดับอะไรนี้ มันอยู่ที่สัมมาทิฐิ.

อัญ्ञังคิกมรรค มีความสำคัญอยู่ที่สัมมาทิฐิ ในฐานะเป็นตัวนำหน้า นอกนั้นเป็นบริวาร แต่ว่าถ้ามีแต่หัวหน้า แล้วไม่มีบริวาร มันก็ทำอะไรไม่ได้เหมือนกัน มันต้องพร้อมกันหมด หัวหน้าคนหนึ่ง แล้วก็บริหารหลาย ๆ สาขา รวมกันแล้ว มันก็ทำอะไรได้.

ศรูปกฎแห่งกรรม มีอยู่สั้น ๆ อย่างนี้ว่า -

กัมมลักษณะ หรือลักษณะแห่งกรรมนั้น คือการกระทำด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ.

นิทานสัมภาวะแห่งกรรม แดนเกิดแห่งกรรมนั้น ก็คือผัสสะที่ประกอบ ด้วยอวิชชา.

กัมมเวมัตตา มาตรการหรือมาตรฐานต่าง ๆ ของกรรมนั้น ก็คือกรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก เดรัจฉาน เปต มนุษย์ เทวดา รวม ๕ ชั้น.

กัมมวิบาก คือผลกรรมนั้น แบ่งตามที่ว่า มันให้ผลทันควัน มันให้ผลในระยะถัดมา มันให้ผลในระยะถัดมาอีก.

กัมมนิโรธ ก็คือผัสสะนิโรธ ความดับแห่งผัสสะ นั่นแหละคือความดับแห่งกรรม.

กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา คือมัชฌิมาปฏิปทา หรือ อิทัปปัจจยตา ในขั้นสูงสุด; และในขั้นทั่วไปคืออริยอัฏฐังคิกมรรค : มีความเป็นอยู่ถูกต้อง ๘ ประการ.

นี่คือกฎแห่งกรรมตามที่ตรัสไว้ในบาลีนิพเพธิกสูตร อังคุตรนิกาย สักกนิบาต สูตรที่ ๙ แห่งมหาวรรค. นี่มันยุ่ง มันดีแต่สำหรับคนที่รู้บาลี มีพระไตรปิฎกก็เป็นประโยชน์; แต่สำหรับชาวบ้านก็รู้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้แบบนี้.

ที่นี้ ในเรื่องกัมมนิโรธ คือการเสียซึ่งกรรมนี้ มันยังมีข้อที่อธิบายได้อีกที่แปลกไปจากสูตรนี้ หมายความว่าสูตรนี้ระบุอัฏฐังคิกมรรค เป็นเครื่องดับกรรมหรือทำความสิ้นไปแห่งกรรม แต่ในสูตรอื่น ใประบุธรรมะชื่ออื่น ในสังยุตต-นิกายมหาวรรค ทรงแบ่ **โพชฌงค์ ๗ ประการ** ว่าเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งกรรม.

รายละเอียดของสูตรนี้ ก็ไม่ค้านอะไรกับสูตรที่แล้วมา. ในสูตรนี้ ตรัสโพชฌงค์ ๗ ประการ ว่าเป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา. อย่างนี้ทุกคนได้ยินได้ฟังอยู่ทั่วไปแล้ว; ถ้าเป็นพุทธบริษัท เคยศึกษาเคยฟังเทศน์

จะได้ยินว่าโพชฌงค์ ๗ ประการนั้น เป็นหนทางหรือเป็นปฏิบัติเพื่อจะดับเสียซึ่งตัณหา ดับตัณหาก็คือดับทุกข์.

ทีนี้ ถ้าว่าดับตัณหา หรือสิ้นตัณหา มันก็คือสิ้นกรรม; สิ้นกรรมคือสิ้นทุกข์; สิ้นทุกข์มาจากสิ้นกรรม สิ้นกรรมมาจากสิ้นตัณหา นี่เนื้อเรื่องอย่างเดียวกันหมด; แต่ไปให้ชื่อธรรมที่จะดับตัณหาตั้งกรรมนี้เป็นโพชฌงค์ไป แทนที่จะตรัสว่าเป็นอริยอัฏฐังคิกมรรค.

ทีนี้ ก็ดูที่ โพชฌงค์ -

โพชฌงค์ที่ ๑ ก็คือสติ มีสติ มันก็ไม่มีอวิชาได้. ในที่ใดมีสติ ในที่นั้นไม่มีอวิชา; ในที่ใดมีสติ ในที่นั้นมีความรู้สึกตัวทั่วถึงรอบคอบอยู่. เมื่อมีโพชฌงค์ คือสติเป็นข้อที่หนึ่งแล้ว มันก็ป้องกันอวิชาเสียแล้ว ฉะนั้นการสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น ไม่มีทางที่จะเป็นอวิชาสัมผัส เพราะมันมี **สติสัมโพชฌงค์**นั่นเอง.

สติสัมโพชฌงค์ ก็ทำให้เกิด **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** คือรู้จักเลือก รู้จักเฟ้น รู้จักแยกแยะ มันก็ทำถูกในการที่จะเลือกเอาว่าทางไหนอย่างไร เมื่อไร ในวิธีใด ฉะนั้น ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มันก็ช่วยไม่ให้เกิดอวิชาสัมผัส ไม่ให้เกิดผัสสะที่จะเป็นกรรม.

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ก็ทำให้เกิด**วิริยสัมโพชฌงค์** ทำให้เกิดความพากเพียร คือว่าเมื่อทำอย่างนี้ถูกต้องแล้ว ทำมันให้หนักขึ้น ทำให้แรงขึ้น ทำให้สุดความสามารถ นี่คื**วิริยสัมโพชฌงค์**; อย่างนี้อวิชามันก็ถอยกรูดลงไปเลย ยิ่งไกลออกไปต่อการที่จะทำให้เกิดขึ้น.

วิริยสัมโพชฌงค์ ทำให้เกิดปีติสัมโพชฌงค์ คือพอใจ เป็นสุขอยู่ด้วยการกระทำอย่างนี้ ฉะนั้นเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องน่าเศร้า หรือว่าเรื่องน่าเบื่อหน่าย แต่เป็นเรื่องชวนให้สนุก ชวนให้มีความสุข เพราะอำนาจของปีติสัมโพชฌงค์ คนเราพอเรารู้สึกว่า เราทำได้สำเร็จแล้วเราก็อึดทั้งนั้นแหละ. ที่นี้มันไม่ใช่ปีติเฉย ๆ มันเป็นปีติที่เพิ่มกำลังใจ กำลังแรงอะไรให้มันมากขึ้น นี่มันก็เป็นการศึกษาให้ถอยห่างออกไปอีก เกิดยากขึ้นไปอีก.

ปีติสัมโพชฌงค์ทำให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือมันสงบราบลงไป มันเข้ารูปเข้ารอย เข้าเรื่องเข้าราว มันก็ไม่เอะอะตึงตัง มันสงบราบลงไป หมายความว่ามันก้าวหน้า คือความถูกต้องถูกเวลานั้นมันมีแน่นแฟ้นขึ้น เมื่อมันราบแล้วมันยากที่จะฟูหรือจะพลุ่งขึ้นมา ปีติสัมโพชฌงค์ทำให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือสงบราบลงไป.

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ทำให้เกิดสมาธิสัมโพชฌงค์ คือมีความแน่วแน่นหนักแน่นเต็มทีจริงจังขึ้นไปอีก.

สมาธิสัมโพชฌงค์ทำให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือความเฉยอยู่ในลักษณะที่ถูกต้อง รอแต่เพียงเวลา เหมือนกับเรารอเวลาที่ผลไม้จะออกลูก หรือว่าเรารอเวลาที่น้ำที่ต้มอยู่บนไฟในภาชนะนั้นมันจะเดือด เพราะว่าเราจะเอากาน้ำวางบนเตาให้เดือดทันทีที่มันไม่ได้. เราต้มให้ถูกวิธี ถ้าถูกวิธีแล้วเราอดทนหน่อย น้ำนั้นก็เดือด. นี่ก็แปลว่าการใช้เวลานั้นมันถูกต้อง. ถ้าใช้เวลาไม่ถูกต้อง มันก็เลิกเสียก่อน; หรือว่ามันไม่รู้จักใช้เวลา.

การอยู่ด้วยอุเบกขานี้ หมายความว่าทุกสิ่งถูกต้องแล้ว ที่นี้อุเบกขามันให้ผลตามที่เวลามันถึงเข้า เหมือนอย่างเราจะบ่มผลไม้ให้สุกให้กินได้นี้ เราต้อง

ใช้เวลา. เรื่องมรรคผลนี้ก็เหมือนกัน มันก็ต้องทำให้ถูกต้องทุกอย่าง แล้วก็
 รอเวลา. นี้ครบ ๗ อย่างนี้ เรียกว่า สัมโพชฌงค์ เป็นหลักกลาง ๆ ใช้ได้ทั่วไปหมด
 ไม่ว่าเรื่องอะไร. แต่ถ้าในเรื่องดับกิเลสดับกรรมนี้ ก็ต้องทำไปในทางที่จะ
 ดับกิเลสดับกรรม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสถ้อยคำที่กำชับไว้ไม่ให้
 เปลี่ยนแปลงได้ ว่าต้องเป็น**สัมโพชฌงค์**ชนิดที่เป็น**วิราคนิสสิโต** คืออาศัยวิระคะ;
วิเวกนิสสิโต เป็นโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก, หรือ**นิโรธนิสสิโต** เป็นโพชฌงค์
 ที่อาศัยนิโรธ, หรือว่า**โอสสัคคปริณามิ** เป็นโพชฌงค์ที่จะโน้มไปเพื่อความสลัด
 เสียซึ่งกิเลสและความทุกข์นี้.

มันต้องเป็นโพชฌงค์ที่มุ่งหมายอย่างนี้ เพราะว่าหลักใจความเรื่อง
 โพชฌงค์นี้เอาไปใช้ในการทำไร ทำนา ทำมาหากินก็ได้. แต่ว่าถ้าใช้เพื่อดับกรรม
 ดับกิเลสไปนิพพานแล้ว ก็ต้องให้มันถึงขนาดที่เรียกว่า **เนื่องกันอยู่กับวิเวคะ วิระคะ**
นิโรธะ วิเวคะ จึงเรียกว่าเป็นโพชฌงค์ที่ใหญ่โต ที่ใหญ่หลวง ที่ใหญ่ล้น
 ที่หาประมาณมิได้ โพชฌงค์นี้ทำให้สิ้นกรรม.

ยังมีตรัสไว้เป็นหลักต่อไปอีกว่า **ตณฺหา ปหียติ** - เมื่อมีโพชฌงค์อย่างนี้
 ตัณหาย่อมละไป; **ตณฺหาเย ปหานา กมนฺ ปหียติ** - เพราะตัณหาละไป กรรมย่อม
 ละไป; **กมฺมสฺส ปหานา ทุกฺขํ ปหียติ** - เพราะกรรมละไป ความทุกข์ย่อมละไป;
อิตฺติ โข อุตฺถายิ ตณฺหกฺขยา กมฺมกฺขโย - ดูก่อนอุตฺถายิ! ด้วยเหตุดังนี้แล ความ
 ลื่นไปแห่งกรรมย่อมมีเพราะความลื่นไปแห่งตัณหา; **กมฺมกฺขยา ทุกฺขกฺขโย**
 - ความลื่นไปแห่งทุกข์ ย่อมมีเพราะความลื่นกรรม ดังนี้.

นี่ถ้าว่าไม่เคยศึกษา ก็จะไม่เห็นว่าเป็นสองเรื่องสามเรื่อง เดียวว่าอย่างนั้น
 เดียวว่าอย่างนี้ เช่นประเดี๋ยวว่าอภิวัจจิกิมรรคทำให้สิ้นกรรม, ประเดี๋ยวว่า

โพชฌงค์ทำให้สิ้นกรรม. นั้นมันเป็นเรื่องเรียกชื่อ แล้วก็มุ่งหมายในแง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่ง แล้วก็เรียกชื่ออย่างนั้น; แต่เนื้อแท้ของมันนั้นมันเป็นเรื่อง การกระทำอย่างเดียวกัน คือมีอะไรมาสกัดกันอวิชชาไม่ให้มาเกี่ยวข้อง ในเมื่อ เราจะเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก รู้รสด้วยลิ้น สัมผัสผิวหนังด้วย ผิวกาย หรือกระทั่งคิดนึกอารมณ์อะไรขึ้นมาในจิตในใจ.

นี่คือเรื่อง**สิ้นกรรม เพราะสติปัญญาที่มาทันท่วงที** ดำเนินอยู่ใน โพชฌงค์ก็คือดำเนินอยู่ในอัฐสังคิมรรค. ถ้าคนศึกษาธรรมะมาเต็มตัวแล้ว ก็ จะเห็นชัดโดยไม่ต้องมีใครอธิบาย. อัฐสังคิมรรคก็เล็งไปในทางที่จะพูดว่า มีอาการ ที่ถูกต้อง ๆ; โพชฌงค์ก็เล็งไปในข้อที่ว่า อาการที่ถูกต้อง ๆ นั้นมันมีความรู้ เนืองกันอยู่เป็นลำดับ ๆ อย่างนี้; มันมีความถูกต้องอยู่ในความรู้นั้น มันจึงจะเป็น โพชฌงค์ได้.

ที่นี้ **อัฐสังคิมรรค อาจสรุปได้เป็น สิล สมาธิ ปัญญา.** ก็คือ สมาธิ ปัญญา นั่นเองเป็นเครื่องทำความสิ้นไปแห่งกรรม. สิล สมาธิ ปัญญา นั้นอาจขยายออกไปเป็นรูปอื่น แบบอื่น ในรูปร่างอย่างอื่นได้อีก แต่มันก็ป่วยการ : ถือเอาอัฐสังคิมรรค หรือโพชฌงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นหลักก็พอแล้ว ก็จะนำไปสู่ ความสิ้นไปแห่งกรรม.

ที่นี้ ก็จะมาพูดกันถึงข้อที่พูดค้างไว้เมื่อตะกี้ที่ว่า กรรมนั้นจะต้องสิ้นไปทั้ง กรรมเก่าและกรรมใหม่.

อะไรเป็นกรรมเก่า? อะไรเป็นกรรมใหม่? ก็มีพระพุทธรักษาที่ตรัส ไว้ในพวกสังยุตตนิกาย ว่า **จกฺขุ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ -** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **ตานันนฺ แหละเป็นกรรมเก่า, อภิสงฺขตํ -** อันปัจจุัจจะตั้งขึ้นเฉพาะแล้ว, **อภิสญฺ เจตยิตํ**

- อันเป็นปัจจัยทำให้มันมีความรู้สึกเจตนา, เวทนิย - ปัจจัยทำให้มันรู้สึกเวทนาได้. หมายความว่ามันไม่ใช่ดวงตาเฉย ๆ เหมือนดวงตาที่เขาถอดจากคนนี่ไปใส่คนโน้นได้; มันไม่ใช่ดวงตาเฉย ๆ อย่างนั้นแต่มันเป็นดวงตาที่ว่า มันสะดวกหรือพร้อม อยู่เสมอที่มันจะรู้สึกทางตา เพราะปัจจัยมันปรุงแต่งมาสำหรับให้ตานี้มันรู้สึกสัมผัส แล้วเป็นที่ที่จะให้วิขาเข้าไปผสมโรง แล้วก็สัมผัสด้วยวิขาทางตา. นี่คือตา เป็นกรรมเก่า เหลืออยู่เป็นกรรมเก่า หรือเป็นผลของกรรมเก่า คือว่ามันมีอยู่ก่อน.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้จะถูกเรียกเป็นกรรมเก่าทั้งนั้น: จกฺกัฏฺฐิโก ขเว ปุราณกมฺมํ....; โสตี ปุราณกมฺมํ....; ฆานี ปุราณกมฺมํ....; ชิวหา ปุราณกมฺมา....; กาโย ปุราณกมฺโม....; มโน ปุราณกมฺโม อภิสงฺขโต อภิสญฺเจตฺยโต เวทนิโย ทฏฺฐพฺโพ. อิทั วุจฺจติ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ. นี่คือกรรมเก่า. ถ้าเราอย่ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กันแล้ว มันก็ไม่มีเรื่อง. แต่บัดนี้มันมีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำอยู่แล้ว ทำให้มันมีตารอคอยอยู่, ทำให้มันหูรอคอยอยู่, จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มันรอคอยอยู่, รอคอยอยู่ต่อการสัมผัส. พระพุทธเจ้า ตรัสเรียกว่า นี่เป็นกรรมเก่า.

ทุกคนมีกรรมเก่า คำล้าดูซี มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่คอยพร้อม อยู่เสมอที่จะทำเรื่องผัสสะ.

ทีนี้ กรรมใหม่. **อะไรเล่ากรรมใหม่?** ยํ โย ภิกฺขเว เอตฺรหิ กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา; อิทั วุจฺจติ ภิกฺขเว นวกมฺมํ. - “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลย่อมกระทำซึ่งกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในกาลนี้; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เราเรียกว่า กรรมใหม่”. ก็หมายความว่าอะไรที่มัน งอกออกมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นแหละคือกรรมใหม่.

เพราะเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ เราจึงมีการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อวิชชาเข้าไปผสมโรง มันก็เกิดเวทนาที่มาจากอวิชชา ที่อยู่ใต้อำนาจของอวิชชา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดทุกข์.

กรรมนี้สมบูรณ์ที่สุดเมื่อเกิดอุปาทาน หมายความว่า เมื่อเรามีความรู้สึกเป็นตัวกูของกูอย่างไรแล้ว นั่นแหละจะเรียกว่ามีการกระทำทางใจหรือทางกายหรือทางวาจาลงไปแล้ว. นี่กรรมใหม่เกิดขึ้นมาหยก ๆ แล้วก็สิ้นไปโดยสิ้นเรื่อง เพื่อจะเปลี่ยนไปเกิดกรรมอย่างอื่นต่อไป.

การดับแห่งกรรมอย่างนี้ มันชั่วคราว ไม่ได้หมายความว่า ดับเชื้อแห่งกรรม แล้วกรรมจะไม่เป็นกรรมขึ้นมาอีก มันเพียงแต่เปลี่ยนกรรม เปลี่ยนกรรมเป็นทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ฯลฯ นี่เราเปลี่ยนกรรมกันอยู่ตลอดเวลา กรรมใหม่จึงมีอยู่ตลอดเวลา อยู่บนบ่อเก่าคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ที่ตรงนั้นแหละ.

ที่นี้ความดับแห่งกรรม เป็นอย่างไรเล่า? โย โข ภิกขเว กายกมฺม - วจีกมฺม - มโนกมฺมสุสฺส นิโรธา วิมุตฺตี ผุสฺติ; อโย วุจฺจติ ภิกขเว กมฺมนิโรโธ.
 - “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลย่อมถูกต้องซึ่งวิมุตติ เพราะการดับไปแห่งกายกรรม วจีกกรรม มโนกรรม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่แหละเราเรียกว่า ความดับแห่งกรรม”.
 นี่คือการดับแห่งกรรม. ถ้าดับไปแห่งกายกรรม วจีกกรรม มโนกรรม ทั้ง ๓ นี้แล้ว จิตจะถูกต้องต่อวิมุตติ คือว่างกรรม; จะเป็นชั่วคราวก็ตาม เด็ดขาดก็ตาม มันมีลักษณะอย่างนี้ ถ้าดับชั่วคราวมันก็ว่างชั่วคราว ถ้าเด็ดขาดมันก็ไม่มีการกระทำอีก.

ที่นี้ข้อที่ว่า กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา - ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งกรรมเป็นอย่างไรเล่า? อยเมว อริโย อฏฺฐุงคิโก มคฺโค; เสยฺยถิํ สุมมาทิกฺกุจฺจิ สุมมาตฺตงฺกปฺโป สุมมาวาจา สุมมากมฺมุนฺโต สุมมาอาชีโว สุมมาวายาโม สุมมาสติ สุมมาสมาธิ; อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว กมฺมนิโรธคามินี ปฏิปทา. แปลว่า ข้อปฏิบัติที่ทำให้สัตว์ให้ถึงซึ่งความดับแห่งกรรมนั้น คือมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐนี้เอง, ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติสัมมาสมาธิ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือ ข้อปฏิบัติที่ทำให้สัตว์ให้ถึงซึ่งความดับไปแห่งกรรม”.

แล้วมีข้อที่ตรัสกำกับกับพวกเราว่า อิติ โข ภิกฺขเว เทสิตฺโต โว มยา ปุราณกมฺมํ - “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ด้วยข้อความอย่างนี้แล เป็นอันว่าเราแสดงกรรมเก่าแก่พวกเธอแล้ว”; เทสิตฺโต นวกมฺมํ - “เราแสดงกรรมใหม่แก่พวกเธอแล้ว”; เทสิโต กมฺมนิโรธ - “เราแสดงความดับแห่งกรรมแก่พวกเธอแล้ว”; เทสิตา กมฺมนิโรธคามินี ปฏิปทา - “เราแสดงปฏิปทาเพื่อความดับแห่งกรรมแก่พวกเธอแล้ว”.

ที่นี้ ก็มีตรัสว่า “นั่นโคนไม้! นั่นที่สัจ! พวกเธอจงประกอบความเพียร เพื่อความสิ้นไปแห่งกรรม”.

แล้วก็ยังมีตรัสเป็นพิเศษอีกว่า “เรื่องนี้เรารู้อเอง มิได้ฟังมาแต่ผู้อื่น”. เรื่องกฎเกณฑ์แห่งกรรมอย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันว่า เป็นเรื่องที่ท่านรู้อเอง ไม่ได้เล่าเรียนมาจากใคร.

เมื่อเป็นดังนี้ก็แปลว่า เรื่องกรรมเก่า กรรมใหม่ นี้ มันแปลกจากที่เราเคยได้ยินได้ฟัง. ที่เราเคยได้ยินได้ฟังกัน นั้นมันเป็นการพูดอย่างที่เขาพูดกันอยู่.

มันเป็นการพูดอย่างศีลธรรม พูดอย่างบรมโบราณพูด พูดอย่างมีตัวมีตน มีกรรมใหม่กรรมเก่า ข้ามภพข้ามชาติ เข้าใจไปแล้วยังติดตามไปอีก อะไรทำนองนี้.

แต่ถ้าพูดอย่าง **อิทัปปัจจยตา** ตามแบบของพระพุทธเจ้า เป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาแล้ว ก็ว่า กรรมเก่านี้คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รอคอยอยู่ตลอดเวลา. ที่นี้ พอมันเคลื่อนไหวไปในทางที่มีวิชาเข้ามาประกอบด้วย แล้ว มันเป็นกรรมใหม่ เป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ แล้วมันอยู่ที่นี้ ไกล ๆ ที่ตรงนี้ แล้วก็มากมายเหลือเกิน ดูจะมากมายหุยมหิมไปหมด.

เราจะต้องตั้งตัวให้ถูก **ดำรงตัวอยู่ให้ถูก แล้วกรรมเหล่านั้นเกิดไม่ได้** ทำอะไรเราไม่ได้. ตั้งตัวให้ถูกคือมีมัชฌิมาปฏิปทา หรือว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค คือ ความถูกต้อง ๘ ประการนั้น.

แม้ว่าจะมี**สูตรอื่นที่แสดงกรรมเก่ากรรมใหม่** ข้อความมันก็ยิ่งเหมือน ๆ กันนั่นแหละ เช่นว่ามีสูตรหนึ่งตรัสว่า : นาย ภิกขเว กาโย ตุมหากัม - “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย; นาปี อญฺเณสํ - กายนี้ไม่ใช่ของคนแม่เหล่าอื่น; ปุราณมิมิ ภิกขเว กมฺมํ - ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! กายนี้แหละคือกรรมเก่า, อภิสงฺขตํ - อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว, อภิสญฺเจตยิตํ - อันปัจจัยทำให้มันนึกคิดได้แล้ว, เวทนียํ - อันปัจจัยทำให้รู้สึกเวทนาได้; ทฏฺฐพฺพํ - ควรที่พวกเธอทั้งหลายจะมองเห็น”.

ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านทรงชี้ว่า กรรมเก่านี้ คือกายนี้; กายนี้ก็เป็นที่รวมแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; นี่คือกรรมเก่า. เรื่องนี้ก็มาในสังยุตตนิกายด้วยกันกับสูตรที่แล้ว. แต่ในสูตรนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสพิเศษออกไปหน่อยหนึ่งว่า **“กายคือกรรมเก่านี้ ไม่ใช่ของเธอ แล้วก็ไม่ใช่ของคนแม่เหล่าอื่นด้วย”.**

ถ้าร่างกายนี้เป็นของเรา มันก็มีตัวตนเป็นของเรา; นั่นเป็นเรื่องอวิชชา เป็นเรื่องสัสสตทิฏฐิ. แล้วก็ไม่ใช่ของคนอื่น เพราะมันไม่มีคนอื่นอยู่นั้นแหละ. ไม่มีทั้งตนเอง ไม่มีทั้งคนอื่น เพราะว่ามีเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท. เท่าที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้เพียง ๑๑ ข้อ ก็ออกชื่อ อิทัปปัจจยตา ตั้ง ๒๒ หน.

อิทัปปัจจยตา นั้นแหละ คือตัวที่ถูกสมมติว่า เป็นตัว “เธอ” บ้าง เป็นตัว “ผู้อื่น” บ้าง. ที่ตรัสว่าไม่ใช่ของเธอ ไม่ใช่ของผู้อื่นนั้น เพราะมันเป็นเพียงธรรมชาติ คือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา เป็นไปอย่างนั้น; มันเกิดมาตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาณ; วิญญาณให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดสฬายตนะ; สฬายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; ฯลฯ อะไรวะ นี่ก็เคยฟังกันอยู่แล้ว หรือไม่เคยฟังก็ไปหาอ่านได้ง่าย: นั่นคือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยหลักธรรมที่เป็นชั้นลึก ที่เป็นสัจจธรรมแล้ว จึงกล่าวไปในทำนองว่า ไม่มีบุคคลใดที่ทำการ และไม่มีบุคคลใดที่เสวยผลของกรรม. นี่ฟังให้ดีเดี๋ยวจะฟังไม่ถูก; คือกำลังพูดว่ากรรมมีแล้ว แต่ไม่มีผู้ทำการ; การเสวยผลของกรรมก็มีแล้ว แต่ไม่มีผู้เสวยผลของกรรม: เพราะว่ามันมีแต่กระแสของ อิทัปปัจจยตา.

กายกับใจ และสิ่งที่ประกอบอยู่ที่กายกับใจ มันทำไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา; เพราะฉะนั้น จะไม่เรียกว่า บุคคลใดกระทำ; จะไม่เรียกว่า นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. กระทำ. แต่ถ้าพูดตามภาษาชาวบ้านก็ต้องพูดว่า คนนั้นคนนี้กระทำ เป็นหญิง เป็นชาย เป็นนาย ก. นายข. นายค. นายง. เป็นผู้ทำการ เป็นผู้เสวยผลของกรรม.

ที่นี่ ถ้าใครถามว่า ใครทำกรรม? ใครเสวยผลของกรรม? ก็บอกว่า ไม่มี. ถ้าเขาจะถามต่อไปอีกว่า ถ้าอย่างนั้นก็ไม่มีการทำกรรม ไม่มีการเสวยผลของกรรมซี่? ก็บอกว่า มี! มีการทำกรรม มีการเสวยผลของกรรม แต่บุคคลผู้ทำกรรมผู้เสวยกรรมนั้นไม่มี; คือตัวที่เรียกว่าบุคคลนั้น มันมิได้อยู่จริง มันเป็นเพียงกายใจ มันคิดว่ามันเป็นตัวตนผู้ทำกรรม. **ถ้ายังซนหลงอยู่อย่างนี้ จะมีทำกรรมเรื่อย จะไม่พ้นจากกรรมได้ เพราะเป็นมิจฉาปฏิญฺญี.**

ฉะนั้น จะต้องหมดความคิดความหลงว่า “เรา” ว่า “ฉัน” เป็นผู้ทำกรรมเสียก่อน จึงเป็นสัมมาทิฏฐิขึ้นมา. เรียกว่าตลอดเวลาที่เดียว ที่ไม่มีบุคคลมีแต่ อิทัปปัจจยตา. นี่ถ้าจะพูดว่าการที่พวกคุณมากันที่นี่ มาจากที่ต่าง ๆ มากันที่นี้, นี่ไม่มีบุคคลมา, **ไม่มีใครมา, มีแต่ อิทัปปัจจยตา มา;** เดียวกันได้หัวเราะกันใหญ่.

ทุกคนนี้ ไม่ใช่คน เป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา มันผลักดันกันมาในตัวมัน. ร่างกายจิตใจอะไร มันก็ทำให้มา. การมา มี, แต่บุคคลผู้มาไม่มีทำนองอย่างนี้.

การเข้าใจข้อเท็จจริงลึกลงไปถึงขนาดนี้ จะนำไปสู่ความรู้เรื่องความสิ้นไปแห่งกรรม ต้องไม่มีตัวตน มันจึงจะไม่มีการกระทำกรรม. ถ้ามีตัวตน มันมีการกระทำกรรมอยู่เรื่อยไป. จะต้องมองให้เห็นพยายามมองเห็น **ว่ามันไม่มีส่วนใดที่เป็นสัตว์เป็นบุคคล.** แต่เรามันรู้สึกไปเองว่า เราเป็นสัตว์ เราเป็นบุคคล. จำทำอย่างไรได้ เราต้องพูดไปตามความรู้สึก; คนอื่นก็เหมือนกัน, เพราะฉะนั้น จึงมีมิ่งมีกุขึ้นมา ที่จะได้แข่งขันแย่งชิงกัน จนเป็น**ปฏิจสมุปบาทแห่งการทะเลาะวิวาท**ขึ้นมาได้ ด้วยเหตุนี้.

เอาละ ที่นี้จะยกตัวอย่างว่า แม้ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าท่านยังมีพระชนมชีพอยู่ ท่านสอนเอง เรื่องอนัตตา รูป อนัตตา, เวทนา อนัตตา, ๗๗ รูปไม่ใช่ตน, เวทนาไม่ใช่ตน, สัญญาไม่ใช่ตน, สังขารไม่ใช่ตน, วิญญาณไม่ใช่ตน; สอนอยู่อย่างนี้. ภิกษุองค์หนึ่งเจาก็ฟังอยู่ตลอดเวลา แต่พอจบเรื่องในที่สุด เขาได้ความรู้หรือเกิดความรู้ขึ้นมาว่า “อ้าว! พวกเราโวย! รูปเป็นอนัตตา ๗๗ วิญญาณเป็นอนัตตา ชั้นที่ ๕ เป็นอนัตตา; แต่แล้วไฉนกรรมที่อนัตตากระทำนั้น มันมาได้แก่เราที่ไม่ได้กระทำ, แก่อดีตที่ไม่ได้กระทำ”.

นี่มันสับสน กรรมที่อนัตตากระทำ ไปผูกอดีตที่เป็นเจ้าของกรรมก็ได้. นี่เพราะมันพูดกันคนละที เมื่อฟังนั้น ฟังว่าเป็นอนัตตาหมด อนัตตาทำกรรม; แต่พอผลกรรมเกิดขึ้น มันเจ็บมันปวด หรือมันสุขมันทุกข์ แก่ใจตัวนี้ แก่ตัวอดีตนี้. นี่เป็นเรื่องเข้าใจยากอย่างนี้.

นี่มันเป็นเรื่องเล่นตลกเกี่ยวกับเรื่องอนัตตา เพราะว่าอนัตตานั่น เป็นแต่เพียงการได้ยินได้ฟังว่าอนัตตา; ส่วนอนัตตานั่นเป็นความรู้สึกในใจจริง ๆ มันเลยเล่นตลกกัน ในเมื่อเอามาเกี่ยวข้องกันด้วยการทำกรรม หรือการได้รับผลของกรรม. เพราะว่าเขามีอดีตอยู่เรื่อย เขาไม่ยอมปล่อยอดีต เขาจะต้องยึดอะไรอยู่อย่างหนึ่งเรื่อย.

ที่อาตมาได้ประสบมาด้วยตนเอง เมื่อเรามีการสอนเรื่องว่า ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น ให้ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงเสียโดยความเป็นของไม่ควรยึดมั่นถือมั่น พอพูดจบแล้ว ก็มีคนถามขึ้นทันทีว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วจะให้ยึดอะไรต่อไป? ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะให้ยึดอะไรต่อไป? มันยังมีปัญหาเหลืออยู่อย่างนี้. ให้ปล่อยหมดทุกอย่าง แล้วจะยังมาถามว่า เอ๊ะ! ถ้าอย่างนั้นจะยึดอะไรเล่า? นี่เพราะว่า **จิตที่คิดว่าจะยึดมั่นถือมั่นตามความรู้สึกเคยชินนั้นจะเหลืออยู่เสมอ.**

มันต้องศึกษาเจาะจงกันลงไปในข้อที่ว่า ความยึดมั่นถือมั่นนั้น มันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร? ทำให้รู้สึกตัวตัวสูงขึ้นมาได้อย่างไร? จนรู้ว่ามันเป็นอวิชชาทั้งนั้นเลย; แล้วอวิชชาก็ไม่ใช่ของจริง แต่มันทำให้เกิดความรู้สึกในใจขึ้นมาได้ว่าอย่างนั้นจริง ๆ.

นี่เรื่องกรรมนี้มันพาดพิงมาถึงสิ่งที่เรียกว่าอนัตตา เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่ากรรมนั้นเป็นเพียงกฎของอนัตตา หรือ อิทัปปัจจยตา; เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา แต่เราไม่รู้สึกอย่างนั้น เราจะรู้สึกว่าเป็นเรื่องของ “เรา” เสมอ.

มันต้องปลุกปล้ำกันไปเถอะ กว่าจะรู้จักว่า อันนี้ ทั้งหมดนี้ ชีวิตนี้เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่ของกู. ถ้ายังเป็นตัวกูของกู ก็ต้องทนทำกรรม รับกรรม ผลดีผลชั่วไปเรื่อย ๆ เดี่ยวร้องให้ที เดี่ยวหัวเราะที เดี่ยวร้องให้ที เดี่ยวหัวเราะที เรื่อยไปเถอะ.

ถ้ายังมีตัวมีตน มันก็ต้องรู้สึกที่เรากำลังเป็นไปตามกรรมดีกรรมชั่ว แล้วต่างคนก็ต่างขวนขวายหากรรมดีละกรรมชั่ว แต่ทีนี้เมื่อยึดมั่นกรรมดีแล้ว มันก็มีความหนักไปตามแบบกรรมดี มีความวิตกกังวลไปตามแบบกรรมดี แม้จะโลกก็โลภอย่างดี โกรธก็โกรธอย่างดี อะไร ๆ ก็ล้วนแต่อย่างดี มันก็มีความทุกข์ไปตามแบบคนดี จนกว่าจะเบื่อ.

พอเบื่อก็จะหันไปหากรรมชนิดที่เป็นสังฆธรรม คือที่จะทำความสิ้นกรรม เพราะฉะนั้นตั้งแต่เราเกิดมาจนบัดนี้ เราอาจจะไม่วิเวกในเรื่องสิ้นกรรมหรืออยู่เหนือกรรม เรายังอยากดี อยากดีไม่มีที่สิ้นสุด ต้องการจะสร้างสิ่งที่ดี ๆ กัน ไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็มีทุกข์อย่างไม่รู้ตัว.

เพราะฉะนั้น **ธรรมนี้มีประโยชน์ที่จะช่วยให้ไม่เป็นทุกข์** อย่างน้อยเราก็เชื่อพระพุทธเจ้ากัน ในข้อที่ว่า อย่าไปยึดมั่นถือมั่น; หรือว่าอย่าไปยึดมั่นให้มั่นมากนัก ขอให้อาศัยไปที่ก่อน อย่าไปยึดมั่นถือมั่น ประวิงเวลาไปก่อน จนกว่าวันหนึ่งมันจะมองเห็นได้เองว่า **ไม่น่ายึดมั่นถือมั่นแม้แต่ชีวิตนี้**.

แม้แต่ชีวิตนี้ หรือสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับชีวิตนี้ ไม่น่ายึดมั่นถือมั่น เพราะว่ายึดมั่นถือมั่นที่ไรเป็นทุกข์ที่นั่น ทันควันเลย เป็นไปตามกฎของกรรมที่ว่ามาแล้วว่า **ยึดมั่นถือมั่นแล้วมันจะเป็นทุกข์ทันที**. ผัสสะเข้ามาทางตา ถ้าเกิดความยึดถือ ก็เป็นทุกข์จากทางตา; ผัสสะเข้ามาทางหู ถ้าเกิดความยึดถือ ก็เป็นทุกข์จากทางหู; ฯลฯ มันทุกข์ได้ทุก ๆ อย่างตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ที่จะเกิดความทุกข์.

ที่นี้สมมติว่า ถ้าโชคดี มีปัญญาบ้าง รู้จักสังเกต ในเวลาอันไม่นานนักก็จะรู้ว่า โอ! ถ้าไม่ต้องยึดมั่นมันก็ยังได้ แล้วยังดีกว่า ฉะนั้น เราอยู่ในโลกนี้โดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นยังจะดีกว่า ไม่ใช่เราจะไม่มีอะไรกินไม่มีอะไรใช้ เราคงจะทำอะไรได้ตามเดิม แต่เราไม่เป็นทุกข์.

เราไม่ได้มีเงินไว้สำหรับเป็นทุกข์; เราไม่ได้มีเกียรติยศชื่อเสียงไว้สำหรับเป็นทุกข์; ฉะนั้น เราต้องจัดการกันให้ดี ให้ถูกต้อง เกี่ยวกับทรัพย์สมบัติเกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทองข้าวของ คืออย่ายึดมั่นถือมั่น นั่นแหละจะไม่เกิดกรรม : จะไม่เกิดมโนกรรมชนิดใดชนิดหนึ่งขึ้นมา เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้ายึดมั่นถือมั่น เดียวก็คิดลักขโมย นี้อย่างเลวสุด; หรือว่ายึดมั่นถือมั่นแล้ว แม้จะหาได้มาโดยสุจริต มันก็เอามาสำหรับวิตกกังวล หรือเอามาสำหรับทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น มันจะเป็นทุกข์อย่างนี้.

ที่ศึกษาเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เพื่อให้กรรมเป็นไปไม่ได้ เพื่อไม่ให้กรรมบีบคั้น หรือขบกัดเราได้ เรียกว่ารู้เรื่องสิ้นกรรม; รู้เรื่องกรรมที่จะทำความสิ้นแห่งกรรม นี้เป็นคำสรุป.

นี้ขอให้ทุกคนจำไว้ว่า **มันมี ๓ กรรม**. พุทธสรุปเสียใหม่ว่ามี ๓ กรรม: กรรมชั่ว, กรรมดี, แล้วกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี. นี้ถ้าจะจำง่าย ๆ ต้องจำอย่างนี้ว่า ๑. กรรมชั่ว, ๒. กรรมดี, ๓. กรรมเหนือชั่วเหนือดี.

กรรมชั่วกรรมดีนี้ เป็นกรรมในขั้นศีลธรรม. กรรมที่ไม่ชั่วไม่ดีอยู่เหนือดีเหนือชั่วนั้น คือกรรมในขั้นสังขธรรม คือกรรมที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น**.

ทุกกรรมเนื่องอยู่กับ อิทัปปัจจยตา : ถ้า อิทัปปัจจยตา ตั้งต้นด้วย อวิชชา มันก็เป็นกรรมที่ขบกัดบุคคลให้เป็นทุกข์; แต่ถ้ามันเป็นกรรมที่ตั้งต้นด้วย อิทัปปัจจยตา ส่วนที่เป็นวิชา คือไม่ปล่อยให้เกิดอวิชชา เพราะว่ามีสติมีปัญหา มีอภิวรรค มีโพชฌงค์ ๗ อะไรเหล่านี้แล้ว ก็กลายเป็นกรรมที่เหนือดีเหนือชั่วที่จะระงับเสียซึ่งกรรมดี และกรรมชั่วให้หมดฤทธิ์หมดเดช.

เดี๋ยวนี้กรรมดีกรรมชั่วยังมีอำนาจขบกัดเรา บีบคั้นเรา ทั้งหลับทั้งตื่น. ที่ว่ามีความสุข ๆ นั้น ก็หลุดลอกตัวเองไปอย่างนั้นแหละ คือหลุดแก้แค้นไปอย่างนั้นแหละ มีเงินมาก มีเกียรติยศมาก มีชื่อเสียงมาก คุณโอ่ว่ามีความสุขมาก มันก็มี **ความสุขของอวิชชา** ซึ่งจะหลอกกันทั้งนั้น; และที่สำคัญที่สุด ก็คือหลุดลอกตัวเอง.

ความสุขที่แท้จริง มันไม่ได้อยู่ที่มีเงิน หรือไม่มีเงิน หรืออะไรทำนองนั้น มันมีอยู่ที่ว่าเรามันไม่ยึดมั่นถือมั่น เรามีกรรมที่สาม ที่อยู่เหนือดีเหนือชั่วเหนือสุข เหนือทุกข์ เหนือแพ้ เหนือชนะ เหนือได้ เหนือเสีย

เหนือทุกอย่างไปเลย. กรรมนี้จะเรียกว่ากรรมก็ได้ เรียกว่ากรรมเหนือดีเหนือชั่ว แต่ที่แท้คือความสิ้นกรรม มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของกรรม.

นี่สรุปได้ก็คือว่า ถ้ามีวิชา คือเป็นคนธรรมดาสามัญ มีวิชา ก็ต้องอยู่ใต้อำนาจของกรรมดีกรรมชั่ว พยายามหลีกเลี่ยงกรรมชั่วทำกรรมดี พอให้ได้ปลดปล่อยตัวเองไว้ก่อน จนกว่าจะรู้จักมันดี.

ที่นี้ก็ถึงบทของวิชากันบ้างแล้ว เห็นว่าไม่ไหว ดีชั่วนี้ไม่ไหว เดี่ยวฟู เดี่ยวแพบ เดี่ยวฟู เดี่ยวแพบ ไม่เป็นอย่างนั้นเสียดีกว่า. ที่ว่าไม่เป็นอย่างนั้น ยังพูดยากกว่าเป็นอย่างไร. ไม่เป็นอย่างนั้น มันพูดยากกว่าจะเป็นอย่างไร คือมันไม่เป็นอย่างไร มันไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นอย่างไร ไม่อาจจะบัญญัติว่าเป็นอย่างไร; มีอย่างเดี่ยวแต่ว่า ไม่เป็นไปตามอำนาจของกรรม ไม่เป็นไปตามกิเลส ตัณหา อวิชชา มันมีความหยุด มันมีความเย็น มีความสะอาด มีความสว่าง มีความสงบ ซึ่งรวมความแล้วมันหยุดหรือมันเย็น. นี้เรียกว่าถึงที่สุดของกรรม คือสิ้นกรรม หรือว่าเหนือกรรม.

เราอยากอยู่เหนือกรรม อยากสิ้นกรรม เราก็ต้องกระทำกรรมชนิดที่จะทำให้อยู่เหนือกรรม; อย่าไปทำกรรมที่จะพอกพูนความชั่วหรือความดี มันจะไม่มีที่สิ้นสุดในกรรมชั่วหรือกรรมดี; แล้วก็ต้องเลี้ยวไปหาพระพุทธเจ้าเพื่อดำเนินไปในอัฐจุงคิมรรค คือทำกรรมชนิดที่จะให้สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวงเหมือนที่เขาสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า *สพฺพกมุํมกุขยํ ปตุโต* - ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง.

กรรมมีอยู่ ๓ อย่าง. ถ้าเรียกอย่างพระพุทธเจ้า ท่านเรียกว่า **กรรมดำ, กรรมขาว, กรรมไม่ดำไม่ขาว.** เดี่ยวจะฟังไม่ถูกจึงเรียกเสียใหม่ว่ากรรมชั่ว, กรรมดี, แล้วกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี คืออยู่เหนือชั่วเหนือดี มีอยู่อย่างนี้.

กรรมที่เกี่ยวพันกับมนุษย์ ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์นั้น **เนื่องอยู่ด้วย อวิชา**. ส่วนกรรมที่จะทำให้สิ้นกรรมทั้งปวงนั้น **เนื่องอยู่กับวิชา**. วิชา ตรงกันข้ามจากอวิชา. ที่นี้กรรมชั่ว-ดี **เนื่องอยู่กับอวิชา** มันก็มีตัวมีตน มันก็ต้องเป็น**เรื่องแบกรื่องหามตัวตน**. ถ้าเป็นกรรมเหนือดีเหนือชั่ว มันไม่มี อวิชา มีแต่วิชา; ดังนั้น มันจึงไม่มีความรู้สึกที่ว่าตัวว่าตน มันก็ไม่ต้องแบก ต้องหามอะไร มันจึงเบา มันจึงสบาย.

ตัวตนนั้นเป็นเพียงมายา **แต่ว่าหนักยิ่งกว่าภูเขาเลากา**. นี่พูดอย่าง อุปมาเป็นภาพพจน์ ว่าสิ่งที่เรียกว่าตัวตนนั้น มันลม ๆ แล่ว ๆ ทั้งนั้นแหละ มันเป็น ความโง่ของอวิชา แต่มันหนักยิ่งกว่าภูเขา หรือยิ่งกว่าโลกทั้งโลก เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นทุกข์ เรียกว่าแบกของหนักหรือ**ภาระหาไร**.

เรื่องของมนุษย์ที่อยากจะหมดกรรม มันก็มีอยู่อย่างนี้ เมื่อมนุษย์นั้น ได้เบื่อการเป็นไปตามกรรม แล้วอยากจะสิ้นสุดเสียที จึงไม่หาผู้รู้. ผู้รู้เรื่องนี้ก็มี **พระพุทธเจ้า** เป็นผู้รู้เป็นคนแรก หรือเป็นผู้รู้จริง. พระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอน เหมือนกันหมด; สอนเรื่องความสิ้นกรรม สิ้นทุกข์นี้เหมือนกันหมด.

หลักพระพุทธศาสนาในส่วนนี้ เราเรียกว่า เป็นเรื่องกรรม เรื่อง กฎเกณฑ์แห่งกรรม. **สิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์!** เรียกว่าดำเนินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ก็ได้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ก็ได้.

ข้อความโดยสังเขปย่อ ๆ อย่างที่ได้พูดมาแล้วนี้ ขอให้จำเอาไปศึกษาโดย รายละเอียดด้วยตนเอง ให้เข้าใจยิ่งขึ้น **รู้จักกรรมดำ, รู้จักกรรมขาว, รู้จักกรรม ไม่ดำไม่ขาว**; แล้วก็จบเท่านั้นแหละ เรื่องกรรม.

นี่เวลาที่กำหนดไว้ก็หมดแล้ว ขอให้พระสงฆ์ท่านสวดธัมมปาหังสนไปสู่อต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น ปฏิจจสมุปบาทต่าง ๆ แบบ

-๑๓-

เสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในครั้งที่ ๑๓ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่าอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นแบบของ
ปฏิจจสมุปบาท ต่าง ๆ แบบ. ข้อนี้หมายความว่า อิทัปปัจจยตา
เป็นคำรวม ที่อาจเรียงความกระจายออกไปได้เป็น ปฏิจจสมุปบาท,
และปฏิจจสมุปบาทนี้ ก็อาจจะกล่าวได้หลาย ๆ แบบ หลาย
แบบก็เพราะว่ากล่าวอย่างสั้น ๆ ย่อ ๆ ไม่ก็อาการก็มี, มากอาการ
ก็มี, โดยตรงก็มี, โดยอ้อมก็มี.

การบรรยายในครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายของเรื่อง อิทัปปัจจยตา ดังนั้น
มันจึงเป็นการเสมือนการสรุปรวมความเรื่อง อิทัปปัจจยตา อยู่ในตัว.

ข้อที่กำหนดการของเราต้องผิดไปบ้าง คือในครั้งที่แล้วมา ไม่ได้พูดถึงเรื่องอริยสัจจ์, เพราะว่าเรื่องก่อนหน้านั้นพูดไม่จบ ต้องเอาเวลาครั้งที่แล้วมาไปพูดเรื่องนั้นเสีย เรื่องอริยสัจจ์จึงยังไม่ได้พูด จึงขอถือโอกาสนำมาพูดรวมกันกับครั้งนี้. ข้อนี้ทำได้ไม่ยาก เพราะว่าเรื่องอริยสัจจ์ ก็คือปัจจุสมุปบาทแบบหนึ่งนั่นเอง; จึงเป็นอันว่าเราได้กล่าวครบถ้วน ตามหัวข้อซึ่งตั้งใจว่าจะกล่าวแล้วนั้น ทุกประการ. ดังนั้น ในวันนี้จะต้องกล่าวเรื่องอริยสัจจ์ผนวกลงไปด้วยในฐานะที่เป็นปัจจุสมุปบาทแบบหนึ่ง.

ที่นี้ เรื่องที่ยากจะพูดแล้วพูดเล่า ไม่กลัวใครจะรำคาญก็คือการทบทวนความมุ่งหมายในการบรรยายเรื่อง อิททัปปัจจยตา นี้ และวันนี้ก็จะเป็นครั้งสุดท้ายอยู่แล้วจึงขอทบทวนอีกครั้งหนึ่ง ว่าถ้าพุทธบริษัทไม่เป็นผู้แตกฉานในเรื่อง **อิททัปปัจจยตา ก็หาใช้พุทธบริษัทไม่.** แต่ว่าข้อนี้มีการยกเว้นอยู่บางอย่าง คือว่าพุทธบริษัทบางคนก็รู้สึกในความจริงอันเป็นลักษณะอาการของ อิททัปปัจจยตา อยู่บ้าง แต่ไม่รู้จักเรียกชื่อว่า อิททัปปัจจยตา อย่างนี้ก็มี.

ข้อนี้ เหมือนอย่างที่ได้กล่าวแล้วในการบรรยายแต่ครั้งแรก ๆ ที่เดียว ว่าการที่คุณอย่าคุณยายบางคนพูดออกมาได้ว่า **มันอย่างนั้นแหละ ลูกเอ๋ย! อย่าไปเดือดเนื้อร้อนใจกับมันเลย!** อย่างนี้ก็ยอมแสดงลักษณะของ อิททัปปัจจยตา อยู่ไม่น้อย. หากแต่ว่าคนผู้กล่าวนั้น ไม่รู้จักใช้คำว่า อิททัปปัจจยตา, เท่านั้นเอง.

อิททัปปัจจยตา ก็คือเรื่องความจริงของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง. ถ้าผู้ใดรู้แล้ว จะไม่มีสิ่งไร เป็นที่น่าประหลาดอกประหลาดใจ แก่บุคคลนั้น; ไม่ทำให้บุคคลนั้นยินดีได้ยินร้ายได้; แต่ว่าเขาจะมีความปกติสม่ำเสมออยู่ได้ เพราะรู้ธรรมชาติของ อิททัปปัจจยตา นี้.

ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดูให้ดีเถิดว่า เราเป็นพุทธบริษัททำไมกัน. ที่เห็น ๆ กันอยู่นี้ ก็เป็น**พุทธบริษัทกันแต่เปลือก** คือว่าเมื่อพ่อแม่เป็นพุทธบริษัท แล้ว ก็จดทะเบียนลูกลงไปว่าเป็นพุทธบริษัท มันก็เป็นพุทธบริษัทกันแต่เปลือกอย่างนี้เรื่อย ๆ มา เลยไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ก็ยังได้. ถ้าใครต้องการเพียงเท่านั้น มันก็ไม่มี ความยากลำบากอะไรที่จะต้องมาศึกษาเรื่องอย่างนี้. แต่ถ้าจะเป็นพุทธบริษัทกันให้ได้จริง ๆ กล่าวคือเป็นบุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยแล้ว จะต้องมีความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา; แล้วเป็นพุทธบริษัทกันให้แท้จริง; อย่าเป็นกันแต่เปลือก.

นี่แหละ คือความมุ่งหมายของการบรรยายเรื่องนี้ ว่าพุทธบริษัทนั้น แปลว่า**ผู้รู้** ไม่ใช่คนโง่, และเป็น**ผู้ตื่น** หมายความว่าไม่หลับ, และเป็น**ผู้เบิกบาน** ก็หมายความว่าไม่มีความทุกข์ร้อนอะไร. ทั้ง ๓ อย่างนี้ มันเนื่องกัน รู้ หรือตื่น นี้เป็นเหตุ, ส่วนเบิกบานนี้มันเป็นผล, และเบิกบานอยู่ได้ในลักษณะที่เหมือนกะว่า ดอกไม้ที่บานแล้ว ไม่รู้จักโรย. นี่แหละคือผลของความเป็นพุทธบริษัท เพราะเหตุที่รู้ธรรมะชนิดที่**ทำให้ไม่หลับ**. หรือชนิดที่**ทำให้ไม่ต้องหวนไหว**ไปตามอารมณ์, จึงมีความ**คงที่อยู่ด้วยความเบิกบาน**.

ท่านผู้ใดกำลังเป็นอย่างไร ในทุกวันนี้ ก็จงไปพิจารณาดูตัวเองบ้าง ว่ามันมีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน อยู่พอสมควรแล้วหรือยัง. ถ้ายังมีอะไรที่ไม่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องทำใจคือให้เป็นปกตินี้ นี่ก็เรียกว่ายังเป็นคนหลับ; เป็น**พุทธบริษัทแต่เปลือก ไม่มีเนื้อใน** ควรจะรีบแก้ไขเสียโดยเร็ว. หรือถ้ามันยังมีส่วน หรือมีเวลาที่เบิกบานน้อยเกินไป ก็ต้องรีบแก้ไขให้มันมีมากขึ้น ๆ จนกว่าจะอยู่ในระดับที่เรียกได้ว่าเป็นฝักฝ่ายแห่งบุคคลผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; ซึ่งบางทีก็จะเรียกว่าบรรลุธรรมผล เป็นพระโสดาต เป็นสกิทาคา เป็นต้น.

นี่มันไม่ใช่เรื่องลึกลับ หรือเรื่องหลังศักดิ์สิทธิ์วิเศษวิโสอะไร เพียงแต่
ว่ามันเป็นเรื่องของบุคคลผู้มีความรู้ มีความตื่นคือลึมตา มีความเบิกบานขึ้นมา
ถึงระดับที่พอจะเรียกได้ว่าอย่างนั้น ๆ เท่านั้น. แต่ที่แท้แล้ว คนธรรมดาสามัญ
ก็ควรจะมีความรู้ ความตื่น และความเบิกบาน อยู่ด้วยตามสมควร; แต่เมื่อมันมาก
ถึงขนาดหนึ่ง จึงจะบัญญัติว่าเป็นฝ่ายที่แน่นอนต่อนิพพาน คือเป็นพระอรหันต์.

เรื่องความดับทุกข์ทั้งหมด เราไม่อาจจะแก้ปัญหาได้ด้วยหลักธรรมะข้ออื่น
นอกจากธรรมะข้อนี้ คือข้อ อิทปิัจจยตา ที่ได้บรรยายมาแล้วตั้งสิบกว่าครั้ง โดย
แสดงให้เห็นว่ามันเป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เมื่อรู้แล้ว กิเลส
ก็ไม่อาจจะเกิด จนกระทั่งกิเลสหมดความเคยชินในการที่จะเกิด มันไม่อาจจะ
เกิดอีกต่อไปได้.

ส่วนที่หวังมากเกินไปกว่านั้นอีกก็คือว่า ขอให้คำ คำนี้เป็นคำที่ชินปาก
ให้เราพูดคำ คำนี้กันจนชินปาก คือคำพูดว่า "อิทปิัจจยตา"; จะสังเกตได้
ก็คือการพลั้งปากออกมา ในเมื่อจิตใจมันกระทบอารมณ์อะไรที่รุนแรง.

คนบางพวกพลั้งปากออกมา เป็นคำพูดที่หยาบคายเกี่ยวกับเรื่องเพศ.
นี้ย่อมแสดงจิตใจที่ยังต่ำอยู่มาก. บางคนก็พลั้งปากออกมาด้วยถ้อยคำที่ไม่รู้ว่าอะไร
เหมือนกับคนบ้าจี้; นี้ก็ยิ่งต่ำอยู่มาก. บางคนก็พลั้งปากออกมาในลักษณะที่แสดง
อารมณ์ในใจว่า เป็นคนขลาด เป็นคนกลัว ร้องให้คนอื่นช่วย ร้องให้คนอื่นช่วย
หรือแสดงความโง่เขลาออกมาในคำพูดนั้น ๆ; นี้เรียกว่าพลั้งปากออกมาอย่างนั้น
เพราะว่าเขาไม่รู้ธรรม. ถ้าว่าเป็นบุคคลที่รู้ธรรมะในพระพุทธานุศาสนโดยแท้จริงแล้ว
ก็จะพลั้งปากออกมาว่าเป็นเรื่อง อิทปิัจจยตา. นั้นมันเป็นภาษาบาลี ถ้าเป็น
ภาษาไทย ก็จะพลั้งปากออกมาด้วยคำเช่นคำว่า "มันอย่างนั้นเอง!"; "มันต้อง
เป็นตามเรื่องของมัน"; ดังนี้ เป็นต้น.

อิทัปปัจจยตา คำนี้ ถ้าจะสรุปเอาความหมายสั้น ๆ ที่สุดได้ ก็คือว่า **มันอย่างนั่นเอง.** คือมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันอย่างนั่นเอง; แล้วทำไมจะต้องมันนี้ให้มันวุ่นวายไป หรือจะต้องกลัว จะต้องดีใจเสียใจ ด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา. **เมื่อมันเป็นอย่างนั่นเอง ก็หมายความว่ามันเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นไปตามความจริง ตามกฎความจริงของมัน.**

การบรรยายรวม ๑๓ ครั้งทั้งวันนี้ ได้มีการพูดคำว่า อิทัปปัจจยตา ๆ นี้ นับด้วยร้อย ๆ ครั้ง หรือเชื่อว่าจะถึงพันครั้ง; ดังนั้นเข้าใจว่าคงจะเป็นความเคยชินเกิดขึ้นมาใหม่บ้าง ในการพูดจา. ถ้ามีอะไรระตะการตามก็ให้ "อิทัปปัจจยตา!" ถ้ามีอะไรมายั่วให้หลงรักก็ "อิทัปปัจจยตา!" ให้หลงโกรธก็ "อิทัปปัจจยตา!" ให้หลงเกลียดก็ "อิทัปปัจจยตา!" ที่น่ากลัวก็ "อิทัปปัจจยตา!" **อย่าให้มีความกลัว จนชนลูกฆ่า;** หรือว่ามีจิตใจจนเนื้อเต้น หรืออะไรทำนองนั้น; เพราะนั่นคือคนที่ไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา.

ถ้าเขารู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา จะคงมีความปรกติ ไม่มีขึ้น ๆ ลง ๆ. หมายความว่าที่น่ารักก็ไม่รัก, ที่น่าโกรธก็ไม่โกรธ, ที่น่ายินดีก็ไม่ยินดี, ที่น่ายินร้ายก็ไม่ยินร้าย, ที่น่ากลัวก็ไม่กลัว; แล้วทุกอย่างก็จะพูดได้ว่า ไม่มีอะไรที่จะทำให้เราผิดไปจากธรรมดา. นี่คือผลของการที่มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา อยู่ในใจ ถึงขนาดที่ว่าจะพลั้งปากอะไรออกมา ก็พลั้งออกมาว่า "อิทัปปัจจยตา" ดังนี้.

เนื่องจากเราจะไม่มีโอกาสได้พูดเรื่องนี้กันอีกต่อไป เพราะว่าจะเปลี่ยนกำหนดการบรรยายเป็นเรื่องอื่น จึงขออำมกเป็นพิเศษในวันนี้. และขอให้ได้รับเอาความตั้งใจอันนี้ไปพิจารณาดู แล้วก็ช่วยกันทำให้สมตามความตั้งใจด้วย เพื่อว่าจะเป็นการกู้สถานะของพุทธบริษัทในยุคนี้ ให้เป็นพุทธบริษัทที่ดี สมกับยุคที่เขาเรียกกันว่า

มันเป็น **"ยุคก้าวหน้า"**. พวกอื่นเขาก็ก้าวหน้าไปตามแบบของเขา. เราก็ก้าวหน้าไปตามแบบของเราคือพุทธบริษัท. และเมื่อก้าวหน้าไปตามแบบของพุทธบริษัทก็มีแต่จะทำให้มีความปกติสุขมากขึ้นเท่านั้นเอง. แม้ว่าเขาจะก้าวหน้ากันไป ในทางที่จะทำลายโลกให้วินาศ แต่เราก็ยังมีความก้าวหน้าไปในทางที่จะทำให้เราอยู่ด้วยความสงบสุข เพราะฉะนั้น คนอื่นจะมาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้ ในเมื่อพุทธบริษัทได้คงอยู่ในร่องในรอยของพุทธบริษัท ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ในที่นี้อยากจะพูดเป็นครั้งสุดท้ายว่า **ปัญหาต่าง ๆ มันแก้ได้ด้วยความรู้เรื่อง อิตทัปปัจจยตา** ไม่มีเงินจะใช้ ก็ต้องแก้ได้ด้วยเรื่อง อิตทัปปัจจยตา; หรือถ้ามีความเจ็บไข้ลำบากทุกข์ยากอะไรก็ตามใจ มันก็แก้ได้ด้วยเรื่อง อิตทัปปัจจยตา; หรือว่ามันมีเงินมากเกินไปกว่าที่จะใช้ มันก็แก้ปัญหาก็ได้ด้วยเรื่องอิตทัปปัจจยตา, คือจะรู้จักใช้ จะรู้จักทำให้มันหมดไปในทางที่ถูกต้อง.

แม้มันจะเป็นมากถึงกับว่า คนทั้งโลกเขาจะบ้ากันใหญ่แล้ว จะทำให้โลกนี้มันวินาศแล้ว เหลือแต่เราคนเดียวที่ไม่คิดเหมือนเขา ไม่ทำเหมือนเขา เราก็ยังอยู่ได้ไม่ต้องกลัว ด้วยวิชาความรู้ในเรื่อง อิตทัปปัจจยตา มันไม่มีใครมาทำให้เรากลัวได้ ไม่มีใครมาขู่ให้เรากลัวได้ และไม่มีใครมาล่อมาหลอกมาลวงเราให้ไปตามอำนาจของเขาได้ เพราะว่าแม้แต่ความตายมันก็ไม่ทำให้เรากลัวได้. นี่จึงมีความปกติมั่นคง สม่่าเสมออยู่ตามกฎเกณฑ์ของเรื่องนี้. เพราะฉะนั้น **ความปลอดภัยของพุทธบริษัท** มันก็ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า **อิตทัปปัจจยตา** เพียงเรื่องเดียว จึงได้เรียกว่าเป็นเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

นี่แหละคือสิ่งที่ขอทบทวนแล้วทบทวนเล่า **ข้อมความเข้าใจแล้ว** ข้อมความเข้าใจเล่า มา ๑๒ ครั้งแล้วก็ ๑๓ ครั้งทั้งวันนี้; กล่าวคือ เรื่องอิตทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อ ที่กำหนดไว้ต่อไป ถึงเรื่อง **อิทัปปัจจยตา** ที่อยู่ในแบบหรือรูปต่าง ๆ กัน; เป็นการประมวลเรื่อง อิทัปปัจจยตา ทุกแบบพร้อม ๆ กัน. ในหลาย ๆ ครั้งที่แล้วมา ก็ได้กล่าวถึงปัจจุสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตา ไม่แบบใดก็แบบหนึ่งทุกครั้ง แต่ไม่ได้กล่าวในคราวเดียวกันหมด. ในวันนี้อยากจะกล่าวเป็นการเปรียบเทียบ ในคราวเดียวกันหมดทุกครั้ง จึงได้ให้หัวข้อไว้ อย่างนี้.

ที่นี้ ก็จะต้องทบทวนเรื่อง อิทัปปัจจยตา โดยเฉพาะ**คำสำหรับเรียก**; เพราะว่าบางคนไม่เคยได้ยินได้ฟังมาการบรรยายครั้งก่อน ๆ มาเลยก็มี อาจจะฟังไม่ถูก จึงขอสรุปเอาใจความของคำ คำนี้ มากกล่าวไว้อีกครั้งหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ตามตัวหนังสือก็แปลว่า "ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น". คนได้ฟังทีแรกจะรู้สึกว่ามันเหมือนกับคำพูดกำปั้นทุบดิน ไม่มีสาระอะไร. แต่ว่าคนที่ฟังออกแล้ว จะรู้ว่ามันมีความหมายมากและลึกเหลือประมาณ และมันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในลักษณะที่บอกว่า **สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ ๆ มันเป็นตัวธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ ๆ ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดนอกจากเหตุผลของมันเอง. อิทัปปัจจยตา นั่นเอง คือตัวพระเจ้า** ที่มันจะสร้างอะไรขึ้นมาได้, ที่มันจะควบคุมอะไรได้, หรือมันจะทำลายอะไรได้ หรือมันจะให้ทุกซีให้สุขอะไรได้ แล้วแต่ที่เราไปทำเข้าอย่างไร.

"ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น" นี้เป็นคำพูดที่พูดไว้เป็นกลาง กลางที่สุด ไม่ไปข้างซ้าย ไม่ไปข้างขวา หรือมันไม่ไปข้างหน้า

ไม่มาข้างหลัง ไม่ไปข้างบน ไม่ลงไปข้างล่าง; มันอยู่ตรงกลางที่สุดว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น. มันเป็นไปได้ทั้งทางดีและทางร้าย เพราะว่าตัวอิทัปปัจจยตา เองนั้น ไม่มีดี ไม่มีร้าย.

มนุษย์ต่างหากที่ไปว่าอะไรดีอะไรร้าย ชอบใจอะไรก็ว่าดี, ไม่ชอบใจอะไรก็ว่าร้าย; แต่ตัว อิทัปปัจจยตา นั้น มันไม่มีความรู้สึกเป็นดีเป็นร้าย มันมีแต่เพียงว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็เกิดขึ้น ตามสมควรแก่เหตุแก่ปัจจัย; ไม่รู้สึกว่าดีหรือร้าย สุขหรือทุกข์. ส่วนมนุษย์ที่เอาความรู้สึกของตัวเองเป็นประมาณก็จะบัญญัติว่า ฝ่ายนั้นเราเรียกว่าทุกข์, ฝ่ายนี้ เราเรียกว่าสุข, ฝ่ายนั้นดี ฝ่ายนี้ร้าย เป็นต้น เป็นคู่ ๆ กันไป; มันจึงเลยกลายเป็นเอียงออกไปข้างซ้ายหรือข้างขวาเป็นต้น ตามสติปัญญาของมนุษย์.

มนุษย์ก็นับว่าฉลาดแล้วที่พูดได้เช่นนั้น. แต่ก็ยังเป็นความโง่อย่างร้ายกาจอีกชนิดหนึ่ง ในเมื่อมองให้ซึ่งลงไปถึงตัว อิทัปปัจจยตา คือว่ามันเป็นแต่เพียงธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ นั่นคือความจริงที่สุด. ทีนี้ คนไปว่าดีต่อเมื่อตนชอบ ว่าไม่ดี ต่อเมื่อตนไม่ชอบ; แล้วที่ว่าดีหรือไม่ดีตามที่ตนชอบหรือไม่ชอบนั้น มันก็ยังต่างกัน คนพาล อันธพาล พวกโจร พวกคนโง่ นี้มันก็ว่าดีไปอย่างหนึ่ง ถือว่าดีไปอีกอย่างหนึ่งตามแบบของตัวเอง; ผู้ที่เป็นบัณฑิตมีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ก็ว่าดีไปอีกแบบหนึ่งตามแบบของตัวเอง. แต่ทั้งสองคนนี้ยังไม่จริง ยังมั่ว เรียกว่ามีโมฆธรรม คือธรรมที่เป็นความเท็จหรือมูสา อยู่โดยไม่รู้สึกตัวด้วยกันทั้งนั้น; เพราะมันยังโง่ ไปบัญญัติอะไร ๆ ตามความรู้สึกของตนเป็นดี เป็นชั่ว เป็นบุญ เป็นบาป เป็นสุข เป็นทุกข์; ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วมันเป็นสักแต่ว่า "อิทัปปัจจยตา". ตัว อิทัปปัจจยตา หรือธรรมชาติแท้ ๆ ไม่มี ความหมายเป็นคุณค่าอย่างนั้นอย่างนั้น. มันมีความหมายแต่เพียงว่า มันจะต้องเป็น

ไปตรงตามเหตุตามปัจจัยของมัน มันมีหน้าที่เพียงเท่านั้น. ส่วนที่ว่าอะไรดี ชั่ว สุข ทุกข์ ชอบใจ ไม่ชอบใจนั้น ทั้งไว้ให้มนุษย์แต่ละคนรู้สึกเอาเอง แล้วก็ว่าเอาเอง.

นี่เราจึงเห็นว่า มันเกิดมีความดีความชั่วขึ้นมาในโลก แล้วก็ไม่ต้องกัน; คนพาลก็ว่าดีไปอย่าง บัณฑิตก็ว่าดีไปอย่าง; แล้วที่ว่าดีของบัณฑิตนี้ ก็ยังมีเป็นหลาย ๆ ชั้น ดีอย่างของบัณฑิตชั้นเตรียมอย่างนี้ บัณฑิตชั้นอุดมก็รับไม่ไหว. นี่เป็นเหตุให้มีการบัญญัติสุคติขึ้นเป็นชั้น ๆ ๆ ๆ กามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร อะไรเป็นชั้น ๆ ไป ล้วนแต่เป็นฝ่ายดีฝ่ายกุศล. แต่ชั้นบนมันรับเอาชั้นล่างไม่ไหว เพราะมันยังดีอย่างเด็กอมมือเท่านั้นเอง. นี่มันไม่เกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา ซึ่งมันมีหน้าที่เพียงแต่จะบอกว่า เมื่อต้องการอย่างนี้ ก็ต้องทำอย่างนี้ ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของปัจจัย ผลก็จะเกิดขึ้นตามกฎเกณฑ์ของปัจจัย คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น.

ตัว อิทัปปัจจยตา นี้ มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง แม้แต่ว่าจะเป็นคนก้นหิน ก้อนดิน มันมีกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา; เพราะหาก้อนหินก้อนดิน ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา. สูงขึ้นมาเป็นต้นไม้ ต้นบอน เปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. สูงขึ้นมา เป็นปลา เป็นปู เป็นเต่า เป็นหมู เป็นสุนัข เป็นแมว อะไร มันก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. กระทั่งมาเป็นคนนั่งอยู่ที่นี้ได้ มันก็มาตามอำนาจของ อิทัปปัจจยตา.

นี่เรากำลังพูดกันถึงเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นเรื่องของทุกคน ทั้งผู้พูด และทั้งผู้ฟัง. เราควรจะได้รู้เรื่องนี้มากขึ้น ๆ ว่า **อิทัปปัจจยตา นั้น คืออะไร? อยู่ที่ไหน? เมื่อไร?** ตอบได้ว่า มันคือทุกสิ่งทุกอย่าง มันอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง แล้วมันก็อยู่ตลอดเวลา ทุกยุคทุกสมัยไม่มีจำกัด ไม่มียกเลิก, คือมันเป็นทุกอย่างในที่ทุกแห่ง และตลอดทุกเวลา ทุกยุคทุกสมัย.

นี่สังเกตดูให้ดีจะเห็นว่า มันยิ่งกว่าพระเจ้ากระมัง? หรือว่าจะไม่มีพระเจ้าไหนยิ่งไปกว่ากฎเกณฑ์ของ อิทัมปัจฉยตา จึงถือว่า **นี่คือพระเจ้าในพุทธศาสนา.** ตามความหมาย เขาพูดกันถึงพระเจ้าในศาสนาอื่น ๆ ว่าเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้ควบคุมโลก ผู้ทำลายโลก ผู้ดูแลโลก รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง สดแล้วแต่จะพูดไปอย่างไร มันจะมามีครบอยู่ในคำว่า อิทัมปัจฉยตา; เพราะฉะนั้น เราควรจะรู้จักสิ่งนี้.

คำว่า อิทัมปัจฉยตา นี้ บางทีก็เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ใช้แทนกันได้. เปรียบเทียบดูความหมายของมันก็แล้วกัน อิทัมปัจฉยตา แปลว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้พูดโดย **logic** มันก็พูดกลับไปกลับมาได้ แปลว่า เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ มันก็ไม่เกิดขึ้น หรือว่าเมื่อมันไม่มีอะไรเป็นปัจจัย มันก็ไม่ทำอะไรเกิดขึ้น.

อาการที่สิ่งนี้ปรุงแต่งสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น นั้นเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท แสดงเฉพาะอาการที่ว่า มันเป็นไปตามกฎของ อิทัมปัจฉยตา ที่มีอยู่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; อาการของมันนั่นเองเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท. ตัววัตถุ หรือตัวธรรมะแท้ ๆ นั้น ก็เรียกว่า **ปฏิจจสมุปันนธรรม;** คือเมื่อเพ่งเล็งถึงการที่มันเป็นอยู่ตามปกติ ไม่ได้ทำหน้าที่ปรุงแต่งสิ่งใด นี้เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปันน-ธรรม **:ธรรมที่ได้อาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเสร็จแล้ว ตั้งอยู่ ปรากฏอยู่.** ที่นี้ ถ้าว่าสิ่งนั้นกลับเป็นเหตุปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก มันก็กลายเป็นอาการที่ไปตามกฎของ อิทัมปัจฉยตา ที่จะทำให้สิ่งใหม่อีกสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นมา. อาการระหว่างนี้ เราเรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** คือความที่อาศัยสิ่งหนึ่ง แล้วเกิดสิ่งใหม่ขึ้น.

คำสองคำนี้ มันใกล้เคียงกันมาก พยายามเข้าใจให้ดี. คำว่า **ปฏิจจสมุปันนธรรม** หมายถึงตัวธรรมชาติที่มันเป็นไปตามนั้น; **ปฏิจจสมุปบาท** คืออาการที่มันจะเป็นไปตามนั้น; ตามนั้น คือตามกฎเกณฑ์แห่ง **อิทัมปัจฉยตา.**

ตามหลักของพุทธศาสนา ต้องการให้ทุกคนมองเข้ามาข้างใน ไม่ต้อง
การจะมองออกไปข้างนอกก็ได้ เพราะเรื่องความทุกข์ ความสุข ปัญหาต่าง ๆ มันอยู่
ในตัวคน, มันเกิดในใจ; เพราะฉะนั้น เราต้องมองเข้ามาข้างใน ไม่จำเป็นจะต้อง
มองข้างนอก. แม้ว่ามันจะอาศัยสิ่งข้างนอกเป็นต้นเหตุ แต่ว่าเมื่อเกิดอะไร
ขึ้นมาแล้ว มันก็ปรากฏขึ้นในใจ หรือตั้งอยู่ที่ใจ เป็นอยู่ที่ใจ, ทุกข์อยู่ที่ใจ,
เดือดร้อนอยู่ที่ใจ. ดังนั้น ก็**ต้องมองที่ใจเป็นส่วนใหญ่** ซึ่งจะต้องดูกันโดยละเอียด
พอสมควร ว่าร่างกายนี้มันเป็นอย่างไร? มันมีอะไร? แล้วมันเป็นไปตามกฎเกณฑ์
อย่างไร? จะดูกันที่ไหนก่อนก็ได้.

เมื่อดูกันที่เนื้อหนัง มันก็มาจากเหตุปัจจัยของมัน. ถ้าพูดอย่างภาษา
ในสูตรที่กล่าวไว้ ก็ว่า มันอาศัยบิดามารดาเป็นต้นเหตุ แล้วก็เจริญเติบโตขึ้นด้วย
ข้าวปลาอาหาร แล้วมันเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา คือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา.
เราก็เห็นได้ทันทีว่า เนื้อหนังร่างกายนี้มันก็เป็น **ปฏิจจสมุปปันนธรรม ที่แสดง
อาการแห่งปฏิจจสมุปบาทอยู่เสมอไป.** เนื้อหนังร่างกายนี้ มันเกิดมาจากบิดา
มารดา อาศัยข้าวปลาอาหาร; เพียงเท่านั้น มันก็เนื่องกันไปถึงข้าวปลาอาหาร
ซึ่งมันเป็น ปฏิจจสมุปปันนธรรม อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

ข้าวปลาอาหารมาจากไหน? ข้าวมันเกิดจากในนา ปลา มันเกิดจาก
ในน้ำ แล้วมันเกิดขึ้นมาเจริญขึ้นมาได้ด้วยอาการแห่ง อิทัปปัจจยตา ตามกฎเกณฑ์
ของ อิทัปปัจจยตา มาเป็นอาหารมนุษย์ เกี่ยวข้องกับร่างกายของมนุษย์ ทำให้
ร่างกายของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป นี่ความเปลี่ยนแปลงนี้ ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์
ของ อิทัปปัจจยตา.

เมื่อร่างกายเป็นไปถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ก็หมายความว่า
มันเป็นไปได้ มันไม่ตาย. เด็กคนนี้ก็จะต้องค่อย ๆ เติบโตขึ้นมา คือไม่ตาย.

ร่างกายที่มีชีวิตเติบโตขึ้นมา ความรู้สึกส่วนที่เป็นนามธรรมในร่างกายนั้น มันก็เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกัน เพราะว่าในสิ่งที่มีชีวิตนั้น มันย่อมมีความรู้สึก. เซลล์ที่มีชีวิตย่อมมีความรู้สึกได้เฉพาะเซลล์; เมื่อเซลล์หลาย ๆ เซลล์มันรวมกันเข้ารูปของความรู้สึกมันก็ใหญ่โตกว้างขวางออกไป นี่ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา คือเป็นปฏิจสุมุบาท ประชุมกันตามกฎของ อิทัปปัจจยตา.

ขณะที่มันไม่ทำหน้าที่ปรุงแต่ง แต่ถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งนี้ เราเรียกมันว่า ปฏิจสุมุปปันนธรรม คือธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมาแล้ว. พอมันปรุงแต่งสิ่งอื่นมันก็กลายเป็นเหตุสำหรับปรุงแต่งสิ่งอื่นด้วยอาการของ ปฏิจสุมุปปันนธรรมอันใหม่ก็เกิดขึ้นมา. ถ้าเราจะดูที่เนื้อหนังของเรา มันก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แทบจะว่าทุกกลมหายใจเข้าออก แล้วมันมีความเจริญขึ้น ทั้งโดยร่างกายและโดยจิตใจ.

เราดูกันอย่างนี้ก่อนเป็นพื้นฐาน ว่าที่เราเรียกกันว่า **คน ๆ หนึ่งนี้ ไม่มีอะไรนอกจากปฏิจสุมุปปันน-ธรรมนานาชาติ ที่ได้เปลี่ยนไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา** อย่างละเอียดจนมองไม่ค่อยเห็นก็มี อย่างที่หยาบ ๆ ง่าย ๆ มองเห็นได้ง่ายก็มี แต่คนมันไม่มองเอง; มันก็เห็นไม่ได้.

แม้แต่เรื่อง**เทวทูตหยาบ ๆ** เช่นเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายอย่างนี้ มันก็ยังมองไม่เห็น ที่นี้จะไปมองเรื่องที่ละเอียดกว่านั้น มันก็มองยาก. **เรื่องละเอียด ก็คือเรื่องจิตใจ** เมื่อตาได้เห็นรูปเข้าอย่างหนึ่ง หรือเมื่อหูได้ฟังเสียงเข้าอย่างหนึ่ง ฯลฯ **ความเป็นไปทางจิตใจก็เกิดขึ้น** เรียกว่า**พฤติทางจิต** ก็ได้ตั้งต้นเคลื่อนไหว.

ตัวอย่างเช่นเมื่อตาเห็นรูป ก็เกิดความรู้สึกทางตาขึ้นมา ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วจิตก็กำหนดเอาความรู้สึกอันนั้นต่อไปอีก เรียกว่าสัมผัสในอารมณ์นั้น

โดยจิตใจเกิดความรู้สึกขึ้นมาเป็นความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง อย่างนี้ก็ป็น
ขั้นหนึ่งแล้วที่สำคัญมาก. ที่นี้ เมื่อเกิดความพอใจบ้างหรือไม่พอใจบ้าง มันก็เกิด
ความคิดที่จะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่พอใจ หรือตามที่ไม่พอใจ.

พฤติกรรมของจิตตอนนี้เป็นอันตรายมาก คือจะเป็นทุกข์หรือสุข หรือ
ไม่ทุกข์ไม่สุขกันก็เพราะว่าทำผิดหรือทำถูกต้องนั่นเอง เช่นว่าเห็นรูปที่สวยงามตรงกัน
กับกิเลสนี้ มันก็ต้องมีความคิดชนิดที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการ
ของกิเลส ปรงเป็นความโลภ หรือความโกรธ หรือความหลง ขึ้นมา.

ตอนนี้คำพูดที่จะใช้เรียกนี้ปนเปกันยุ่งไปหมด เช่นว่าเกิดความรักขึ้นมา
จะเรียกว่า **กิเลส** ก็ได้ คือเป็นโลภะ หรือเป็นราคะ; จะเรียกว่าเป็น**กรรม** คือ
มโนกรรมก็ได้ เพราะว่าจิตใจมันได้กระทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว คือเป็น
ความโลภ เป็นอริขณา ความอยาก ความกระหาย ความต้องการ คือจิตมันทำกรรม
เข้าแล้ว ก็เรียกว่ากรรมก็ได้.

นี้ก็พูดไว้เพื่อจะเป็นเครื่องสังเกต ว่า**คำพูดในภาษาบาลีนี้** เมื่อมาแปล
เป็นไทยแล้ว **ทำยุ่งเสมอ** เพราะว่าภาษาไม่เท่ากัน ไม่ค่อยจะมีคำที่ตรงกันหรือ
เทียบกันได้ทันที; เช่นเราโกรธอะไรขึ้นมา อย่างนี้จะเรียกว่าอะไร? ลองคิดดู;
เรียกว่ากิเลสก็ถูก เพราะความโกรธนั้นเป็นกิเลส คือทำจิตให้เศร้าหมองไปแล้ว
ความโกรธนั้นจะเรียกว่ากรรมก็ได้ คือมโนกรรม กรรมที่จิตใจกระทำ; เป็น
มโนกรรมอย่างหนึ่งในอกุศลกรรมบถ ๑๐ มันก็เป็นกรรมได้. **ความโกรธเป็น
กรรมก็ได้ เป็นกิเลสก็ได้** แล้วแต่จะเล็งถึงแง่ไหน ส่วนไหน จะให้เป็นกิเลส
ก็เล็งถึงส่วนที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง; จะให้เป็นกรรมก็เล็งถึงการที่มันเกิดการ
เคลื่อนไหวในทางมโน คือในทางจิตขึ้นมาแล้ว. ครั้นมันทำกรรมแล้วมันก็มีผลกรรม
คือเผาตัวเองให้ร้อน. มโนกรรมชนิดนี้เกิดขึ้นเมื่อไร ก็เผาจิตใจนั้นให้ร้อน.
นี่ก็เป็น**วิบากหรือผลแห่งกรรมแล้ว**.

กิเลสมันก็คือความโกรธนั่นแหละ กรรมก็คือความโกรธนั่นแหละ
 วิชาก็คือความโกรธนั่นแหละ เพราะมันร้อน. คำพูดมันกำกวมได้แบบนี้
 เราจะต้องเอาตัวจริงเป็นหลัก; อย่าเอาคำพูดเป็นหลัก คือจะต้องพูดกันให้ชัดเจน
 ไปว่า หมายถึงอะไร.

ถ้าความโกรธเป็นเพียงเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ก็เรียกความโกรธว่า
 "กิเลส". ถ้าความโกรธเป็นการกระทำของจิต ก็เรียกว่า "มโนกรรม".
 แล้วความโกรธนี้ไม่ต้องสงสัยละ ไม่ต้องรอแล้ว พอโกรธก็ร้อนเท่านั้นแหละ
 นี้มันก็เป็น "วิชา" แล้ว. อาการที่เป็นไปอย่างนี้ เป็นไปได้โดยอัตโนมัติ
 หรือว่าโดยกฎของธรรมชาติ คือ อิทัปปัจจยตา. พอเราโกรธก็เศร้าหมอง
 แล้วก็ร้อนเป็นไฟ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ มันเข้าเป็นเจ้าก็เจ้าการ ไปเสียในที่
 ทุกหนทุกแห่ง แม้แต่จะถ่ายอุจจาระไม่ออก มันก็เพราะอันนี้; ถ่ายอุจจาระ
 สะดวก มันก็เพราะอันนี้. นี่ขอภัยที่พูดกันให้มันประหยัดเวลา ว่ากฎเกณฑ์ของ
 อิทัปปัจจยตา นี้ มันเป็นเจ้าก็เจ้าการ หรือเป็นพระเจ้าชนิดไหนก็ไม่รู้ แทรกแซง
 เข้าไปในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกกรณี ทุกเวลา; ขอให้ช่วยกันรู้จักไว้.

เมื่อรู้จักสิ่งๆ ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์สำหรับให้
 ปฏิจจสมุปบันนธรรมมีพฤติกรรมเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ดังนี้แล้ว ก็เรียกว่ารู้สิ่งๆ ที่เรียกว่า
 ปฏิจจสมุปบาท คืออาการที่มันเปลี่ยนไป ๆ.

หัวข้อใหญ่ที่เราจะมีไว้จะบรรยายนั้น ก็ว่า ปฏิจจสมุปบาทนานาแบบ คือ
 ปฏิจจสมุปบาท ที่มองเห็นได้หลาย ๆ แบบ. และจะพูดให้ฟังได้ก็แบบก็ตามใจเท่าที่
 เวลา มันจะอำนวย.

ปฏิจจสมุปปาทแบบคร่อมภพคร่อมชาติ.

อย่างไรก็ดี อยากจะเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า ได้พูดมาแล้วว่า เรื่องปฏิจจสมุปปาทนี้ มันมีอยู่สองฝ่าย ฝ่ายที่เขาพูดกันทั่ว ๆ ไป สอนกันอยู่ในโรงเรียนทั่ว ๆ ไป ทุกหนทุกแห่ง ทั้งเมืองไทย ลังกา พม่า นั้นมันก็อย่างหนึ่ง. ที่เขาพูดกันตรง ๆ กันอยู่ เป็น ปฏิจจสมุปปาทคร่อมภพคร่อมชาติ คือสำหรับคนที่ถือหลักว่า ทำเหตุในชาตินี้ - แล้วก็ไปมีผลในชาติหน้า; ผลในชาติหน้ากลายเป็นเหตุสำหรับมีผลในชาติถัดไปอีก - กินเวลาสามชาติอย่างนี้ ก็มีอยู่ สอนอยู่ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาจะมีมากที่สุด. แต่ที่เป็นพุทธภษิต หาไม่ค่อยจะพบ คือว่า ปฏิจจสมุปปาทในพระพุทธานุชาตินั้น เอาแต่ที่นี้ในชาตินี้เท่านั้น.

ปฏิจจสมุปปาทแบบขนิกะ.

ที่นี้ ตรงนี้ เดียวนี้ เท่านั้น ก็มี ปฏิจจสมุปปาทได้เป็นรอบ ๆ ๆ ๆ นับไม่ไหว. ในวันหนึ่งก็นับไม่ไหว ไม่เหมือนกับที่ต้องรอถึงสามชาติ จึงจะเป็นปฏิจจสมุปปาทสักกรอบหนึ่ง. ปฏิจจสมุปปาทอย่างนั้น มันมีไว้สำหรับสอนศีลธรรม สอนให้คนกลัวบาป ทำดีในชาตินี้ไว้ เป็นผลในชาติหน้าต่อตายแล้วนั้นนะ. คุณมันมีลักษณะเป็นสัสสตทิฏฐิอยู่ในนั้น คือเชื่อว่าคนเดียวกันตายแล้วเกิดอีกแล้วจะได้รับผลกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้ คือตัวกู้นั้นแหละ อย่างนี้มันเป็นลักษณะของสัสสตทิฏฐิ ไม่ใช่พุทธศาสนาที่ถูกต้อง. แต่ก็สอนได้ในฐานะเป็นศีลธรรมให้คนกลัวบาปกลัวกรรม ตั้งหน้าตั้งตาทำดี หวังพึ่งดี อยู่กับดี เอาตัวรอดกับดี มันก็เป็นไปแต่เพียงดี นี้อย่างหนึ่ง.

ปฏิเสธสมุปบาทเพื่อทำลายสังสตทิกฺขิ.

ปฏิเสธสมุปบาทอีกอย่างหนึ่ง ที่มุ่งจะสอนลงไปถึงว่า **ไม่มีตัวเรา** : กระจกออกไปเหลือแต่กระแสน้ำแห่งปฏิเสธสมุปบาท **แล้วก็** เป็นเพียงปฏิเสธสมุป-
 บันธรรมอย่างหนึ่ง ๆ ๆ ๆ ; ใน ๑๒ อย่างนั้น **ไม่มีตัวเราอยู่ที่ไหน**; ไม่มีใคร
 เป็นผู้ทำกรรมชนิดที่ว่าฝากไว้ก่อน จะไปเอาผลชาติหน้า; อย่างนี้ไม่ได้สอน.
 เพราะเหตุว่า มาถึงขั้นนี้แล้ว ให้ถือว่าไม่ไหว! **ไม่ได้แล้วว้าย!** การที่เวียนว่าย
 ตายเกิดอย่างนั้นมันไม่ไหว จะดีก็ไม่ไหว จะชั่วก็ไม่ไหว; เกิดเป็นเทวดา
 ก็ไม่ไหว เกิดเป็นพรหมก็ไม่ไหว; **อย่าแต่ว่าจะเกิดเป็นเศรษฐีเป็นอะไรเลย**
 นี้มันก็ไม่ไหวทั้งนั้น. ดังนั้น มันจึงเป็นปฏิเสธสมุปบาทที่จะสอนให้**ไม่มีคน**
เหลืออยู่. ไม่มีตัวตนหรือตัวกูเหลืออยู่; ให้จิตใจมันหมดจากความรู้สึกที่ว่า
 มีตัวคน หรือมีตัวตน ที่จะดีหรือจะชั่ว เรื่องมันเลยเป็นคนละความมุ่งหมาย:
 ไม่มีสังสตทิกฺขิ **ไม่มีความคิดตั้งอยู่** ว่ามีตัวฉันที่จะทำและจะได้; หรืออะไร
 ทำนองนั้น.

พวกแรกเขาก็ต้องพูดว่า **ฉันทำดี ทำบุญทำกุศล ตายแล้วก็ได้ผล**
 ทำแล้วก็สบายใจ **นั่นก็พวกหนึ่ง.** **อีกพวกหนึ่งจะมองกันไป**
ในแง่ว่ามันไม่มีตัวฉัน มีแต่กระแสแห่งธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของ
อิทัปปัจจยตาปฏิเสธสมุปบาท. **ฉันไม่อยากได้ทั้งดีทั้งชั่ว ไม่อยากอะไรหมด**
 อยากจะมีจิตใจที่เป็นอิสระ, มีอะไรจะทำก็ทำ; **แต่จะไม่ถือได้ว่า** **ว่าเสีย;** มีอะไร
 จะกิน ก็กินพอให้ชีวิตมันปกติอยู่ได้ **ไม่มีตัวฉันที่จะเป็นเจ้าของของสิ่งนั้น** **ของสิ่งนี้**
หรือว่าจะรับเอาเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์; หรืออะไรอย่างนี้ไม่มี.

เรื่องปฏิเสธสมุปบาทของพวกแรกนั้น **จะไม่พูดในวันนี้** **เพราะว่าเขาพูดกัน**
ทั่วไปทุก ๆ หน ทุก ๆ แห่งแล้ว; จะพูดแต่เรื่อง**ปฏิเสธสมุปบาทตามพระบาลีของ**
พระพุทธเจ้า ที่จะชี้ไปในทางที่ว่า ไม่มีตัวตน.

เมื่อปัจจุสมุปบาทมีอยู่ ๒ ชนิด ดังนี้ ก็หมายความว่า เราจะพูดอย่าง
ชนิดหลังที่ไม่เป็นสัสสตทัญญู และก็ไม่เป็นอุจเจททัญญู แต่เป็นสัมมาทัญญูแท้
คือไม่มีตัวตน **ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะถือว่าตัวตน** มีแต่ธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎ
ของ อิทัปปัจจยตา. มันรู้สึกว่าจะอะไร ๆ อย่างไร ๆ ในทุกอย่างได้ แต่มัน**ไม่มีความ**
รู้สึกว่าเป็นตัวกู เป็นของกู. นั่นคือหลักพระพุทธศาสนา ที่ถูกต้องตามหลักแห่ง
มหาปเทศ. เราจะพูดกันแต่ปัจจุสมุปบาทประเภทหลังนี้ แล้วที่นี้ก็พูดไปตาม
ลำดับว่า -

สิ่งที่เรียกว่า ปฏิจุสมุปบาท นี้ เล็งถึงอาการที่สิ่งหนึ่งปรุงแต่ง
สิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น สิ่งหนึ่งปรุงแต่งสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น ตามกฎของ อิทัปปัจจยตา
ว่าเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

สำหรับข้อนี้ให้เข้าใจเสียก่อนว่า **แม้มันจะปรุงแต่งช่วงเดียว ขณะ**
เดียว; แม้ช่วงเดียว ก็เรียกว่าปฏิจุสมุปบาท. แม้มันจะปรุงแต่งกัน
หลาย ๆ ๆ ๆ ช่วงต่อกันไปจนถึงผลสุดท้ายของกรณีหนึ่ง ก็เรียกว่าปฏิจุสมุปบาท.
ดังนั้น ดังที่เราทราบกันอยู่ดีแล้ว และที่พระสวดตั้งหลายสิบครั้งแล้วนี้ มันก็บอก
แล้วว่า แม้แต่เพียงว่า "อวิชชาให้เกิดสังขาร" ช่วงเดียวนี้ก็คือปฏิจุสมุปบาท;
แม้ "สังขารให้เกิดวิญญาณ" นี้ก็คือปฏิจุสมุปบาท; ช่วงเดียวอาการเดียวอย่างนี้
ก็เรียกว่าปฏิจุสมุปบาท และเมื่อมาต่อกันทั้ง ๑๑ อาการ มันก็เป็น ปฏิจุสมุปบาท
อยู่นั้นแหละ; หากแต่ว่ามันเต็มรอบ หรือเต็มสาย, หนึ่ง ๆ.

เพราะว่า คำว่า ปฏิจุสมุปบาท มันเล็งถึงอาการที่ **เมื่อสิ่งหนึ่งเป็น**
ปัจจัย ทำให้สิ่งใหม่เกิดขึ้นนี้คือ ปฏิจุสมุปบาท ดังนั้นมันจึงมีมากมาย แล้วแต่
ว่าจะมองกันในแง่ไหน หรือสักเท่าไร. การปรุงแต่งที่เกี่ยวข้องกันไปเป็นสายนั้น

เป็นปัจจุสมุปบาททั้งนั้น, แม้ของสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่นรถยนต์ เป็นต้น, **หากแต่**
ไปยกเรียกว่าอิทัปปัจจยตาสำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต. แต่ในที่นี้เราไม่ได้พูดถึงสิ่ง
 ที่ไม่มีชีวิต, เราจะพูดถึงแต่สิ่งที่มีชีวิต เพราะมันรู้จักสุขรู้จักทุกข์. อาการที่
 เรียกว่าปัจจุสมุปบาท คืออาการที่สิ่งหนึ่งได้กระทำให้สิ่งหนึ่งเกิดขึ้น; **คืออาการที่**
เหตุได้ทำให้ผลเกิดขึ้น นี้เรียกว่า **ปัจจุสมุปบาท;** มีชื่อแทนหลาย ๆ ชื่อ
 เช่นคำว่า อิทัปปัจจยตา, ยถาปัจจยปวัตตนาตา, เป็นต้น. แล้วก็จะทบทวน
 ชื่อที่เคยพูดมาแล้ว ที่พระก็เคยสวดอยู่เสมอว่า ตถตา, อวิตถตา, อนัญญถตา.
 ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างนั้น คือความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ.
 อวิตถตา แปลว่า ความที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ก็ถูกแล้ว เมื่อเป็นอย่างนั้น
 มันก็ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น. แล้วก็ อนัญญถตา ความที่ไม่เป็นไปโดย
 ประการอื่นจากนั้น. นี้ก็เพื่อให้คำจำกัดความมันชัดยิ่งขึ้น; พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัส
 คำที่มันเนื่องกัน เพื่อจะช่วยกำกับกัน; เป็นคำที่ต้องพูดให้มันเนื่องกันไว้ เพื่อให้
 มันจำกัดไว้ให้ชัด อย่าให้มันดินได้.

ตถตา อวิตถตา อนัญญถตา อิทัปปัจจยตา ปัจจุสมุปปาโท นี้ มีลักษณะ
 เป็นวลีเนื่องสัมพันธ์กันไป จนพูดได้ว่า ถ้าเห็น อิทัปปัจจยตา ก็เห็นปัจจุสมุปบาท,
 เห็นปัจจุสมุปบาท ก็เห็นตถตา, เห็นตถตา ก็คือเห็นอวิตถตา, เห็นอวิตถตา
 ก็คือเห็นอิทัปปัจจยตา; แต่ทั้งหมดนั้น ก็เรียกได้ว่า ปัจจุสมุปบาท. แต่คำที่
 มันเหมาะสมที่จะเป็นเจ้าของที่สุด ก็คือคำ "อิทัปปัจจยตา" ที่เป็นหัวใจของการ
 บรรยาย ๑๓ ครั้ง ในชุดนี้.

เอาละที่นี่จะให้ **อิทัปปัจจยตา** **อาละวาด**ดูบ้าง; มันจะอาละวาดไปได้
 ถึงไหน? ที่แท้มันก็เท่าที่ได้ยินได้ฟัง ได้รู้กันอยู่ทั่วไปนั่นแหละ แต่ไม่รู้จัก.
 ถ้าเราพออะไรไปในทำนองที่เรียกว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนแล้ว มันเป็น

อิทัปปัจจยตา หมด เรียก อิทัปปัจจยตา ไว้เป็นหลัก; แล้วมันก็เป็นตถตา เป็นอวิตถตา เป็นอนัญญตถตา แล้วก็เลยออกไปถึงเป็นธัมมัญญิตตา, ที่สวดอยู่ วันละเที่ยวก็จะออกชื่อคำนี้ถึง ๑๑ ครั้ง ช่วงที่สวดชนิดเดียวนี้. และเป็นธัมมนยามตา เป็นกฎตายตัวของธรรมตา. **ความตั้งอยู่แห่งธรรม ๓** เรียกว่า **"ธัมมัญญิตตา"**; **ความเป็นกฎตายตัวของกฎธรรมตา** เรียกว่า **"ธัมมนิยามตา"**.

ที่นี้ เรียกให้กว้างครอบคลุมจักรวาล ก็เรียกว่า "ธัมมธาทู", ธัมมธาทู. ที่เรียกว่า ธัมมธาทู นี้ตัวมันใหญ่จนวัดไม่ได้แล้ว. ถึงตัว อิทัปปัจจยตา เอง มันก็ใหญ่จนวัดไม่ได้แล้ว; แต่ฟังดูยังไม่ใหญ่เท่ากับคำว่า ธัมมธาทู, ลองคิดดูเองชื่อว่า **ธัมมธาทู อยู่ที่ไหน? ตัวใหญ่เท่าไร? มันไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมธาทู:** โลกนี้ โลกไหน โลกอื่น หรือว่าความดับแห่งโลก ความเกิดขึ้นแห่งโลกทั้งปวง ความดับแห่งโลกทั้งปวง หรือการประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับโลกทั้งปวง มันเรียกว่า **"ธรรมธาทู"** ได้ทั้งนั้นแหละ อิทัปปัจจยตา มันอาละวาดได้มากถึงอย่างนี้ ถ้าไปเกิดเรียกมันว่า "ธรรมธาทู" เข้า. แต่ที่นี้ เราไม่จำเป็นจะต้องไปเสียเวลา ไปมองกันให้มากถึงขนาดนั้น เรามองเท่าที่จำเป็นแก่เรา เกี่ยวกับปัญหาของมนุษย์คนหนึ่ง ๆ ก็ดูแต่เพียงว่า รู้เท่าไรมันจะช่วยขจัดความทุกข์ร้อนในใจได้.

จงนึกถึงบทปัจจุเวกขณัม ที่มีคำว่า ธาตุมตตกา ธาตุมตตโก อะไรนี่ มันแปลว่า **"สักว่าธาตุ"**. อิทัปปัจจยตา มุ่งเฉพาะแต่สิ่งที่มันเป็นสักว่า **"ธาตุตามธรรมชาติ"** แต่แล้วมันก็ไม่มีความอะไรที่ไม่ใช่ธาตุตามธรรมชาติอยู่นั้นแหละ. ถ้าเห็นว่าไม่มีอะไรนอกจากธาตุตามธรรมชาติ มันก็ไม่เห็นว่ามีตัวตน ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู ไม่มีอัตตา; ดังนั้น เราก็เรียนเรื่องธาตุมตตตะโก, นิสสัตโต, นิชชีโว, สุญญโย มาตั้งแต่บวชเณร แล้วก็เรียบอย่างหลับหูหลับตาให้เต้ามั่นคำว่า "อ้ายคนโง่!"

เต่าตัวนี้หมายถึงเต่าในโรงหนัง. มันด่าอ้ายคนโง่ว่า "กูนี่ต่างหากเป็นพระธรรม; อ้ายที่มิ่งว่าเป็นพระธรรมนั้น มันเป็นกระดาด". เต่าก็ต้องด่าอย่างนี้เสมอ. ก็เหมือนกับมันด่าพวกคนทั้งหลายที่เรียน ยถาปัจจุยิ ปวตุตมานัน ฐาตุมตุตเมเวติ ฯลฯ มาจนปานนี้แล้วก็ยังไม่รู้ว่าอะไร.

วันนี้ขอบอกเสียเลยว่า ฐาตุมตุตตะโก นั้นแหละคือ อิทัปปัจจยตา: มันสักว่าฐาตุที่ปรุงแต่งกันไปตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

การที่บุคคลที่นุ่มนวลหรือแข็งกร้าวนี้ จีวร หรือ เครื่องนุ่มนวลนี้ ก็สักว่าฐาตุ. บุคคลที่นุ่มนวลหรือแข็งกร้าวนี้ ก็สักว่าฐาตุ ข้าวที่กินเข้าไป ก็สักว่าฐาตุ, คนที่กินข้าวเข้าไป ก็เรียกว่าสักว่าฐาตุ; บ้านเรือน เสนาสนะ เครื่องใช้สอย ก็สักว่าฐาตุ, คนที่นั่งนอนบนเรือน เสนาสนะที่อาศัย ก็สักว่าฐาตุ; หนูกยาแก้โรค ก็สักว่าฐาตุ, คนที่กินยาเข้าไป ก็สักว่าฐาตุ; นี้ก็เพื่อให้เห็นชัดเสียก่อนว่า **สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ๔ อย่างนั้น และกับตัวมนุษย์เองด้วยนั้น มันเป็นสักว่าฐาตุ; นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา.** สิ่งเหล่านี้ย่อมจะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา คนจึงอยากจะนุ่ม อยากจะห่ม จะกิน จะนั่ง จะนอน จะรักษาโรค จะแก้โรค; หรือว่าอาการของร่างกายที่มันจะตั้งอยู่ได้, โรคภัยไข้เจ็บมันจะหายไปได้ นี้ก็โดยกฎเกณฑ์อันนี้; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่ว่า นิสสัสโต นิชชีโว นี้ ก็แสดง อิทัปปัจจยตา โดยลักษณะว่าอย่าได้เห็นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นสัตว์ หรือเป็นบุคคล หรือเป็นเจตภูต เป็นชีวะเป็นอัตตา; อะไรเหล่านี้ให้เห็นว่าเป็นสักว่า อิทัปปัจจยตา หรือว่าสักว่าฐาตุที่กำลังเป็นไปตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

คำที่จะเข้าใจยากอยู่น้อย ก็คือคำว่า "สุญญ = ว่าง".

คำว่า ว่าง นี้ ถ้าจะให้หมายความว่าไม่มีอะไร ก็คงจะมีคนค้านว่า มันก็ต้องไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา เพราะคำว่า อิทัปปัจจยตา นั้น มันหมายความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เดียวนี้มันว่างไม่มีอะไรเกิดขึ้น แล้วมันจะเป็น อิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร. ขอบทว่าเพราะว่า สุญญโย ในบทปัจจเวกขณินั้น มุ่งหมายจะให้เห็นว่า มันเป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา เพราะมันว่างจากบุคคล; แล้วตัว อิทัปปัจจยตา เองนั้น ว่างที่สุด ว่างจากบุคคล ว่างจากตัวตน ว่างจากเจตมภูต ว่างจากอะไรที่เขาเรียกวันว่าตัวตน; ดังนั้น ตัวความว่าง หรือสุญญุตานี้ คือตัว อิทัปปัจจยตา แท้ ว่างจากอดีตว่าตัวตน, ว่างจากอัตตนิยาย ว่างของตน.

ที่นี้ คำที่เราพูดกันมากที่สุดว่า **อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา** คืออนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตตา; นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา.

ยิ่งคำว่าอนิจจังด้วยแล้ว ยิ่งหมายถึงอิทัปปัจจยตา อย่างยิ่ง คือเปลี่ยนแปลงเร็ว. ส่วนทุกขตานี้ ก็เป็นของเพิ่งเกิดตามอำนาจของการปรุงแต่งโดยกฎของ อิทัปปัจจยตา มันจึงเกิดทุกขขึ้นมา. สำหรับภาวะที่เรียกว่า อนัตตตา นั้น ตามตัวหนังสือแสดงชัดอยู่แล้ว ว่ามันไม่มีอัตตา มันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. เรียกว่า อนัตตตา = ไม่มีอัตตา เพราะว่ามันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา เท่านั้น.

นี่คำว่า อิทัปปัจจยตา มันก็มีความหมายขยายกว้างออกไปอย่างนี้ ไปทุกทิศทุกทาง กินความไปหมดถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่มันเกิดและไม่เกิดขึ้น. **เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น** นี้ อิทัปปัจจยตา ฝ่ายดับ; เพราะฉะนั้น เมื่อทุกขมันดับ ก็เลสมันดับกระทั่งเป็นนิพพาน อย่างนี้ มันก็เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ว่าเมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เกิดขึ้น, สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ; มันเป็นคู่กันอยู่อย่างนี้.

อิทัปปัจจยตา ฝ่ายเกิด ก็มีว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น.** ทีนี้ ฝ่ายดับมันมันก็มีว่า **เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้มันก็ดับ.** ดังนั้น ก็เลยพูดได้ว่า **ทั้งฝ่ายเกิดขึ้นและทั้งฝ่ายดับไป ก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา.**

สภาพความดับสนิทแห่งกิเลสและความทุกข์ **คือนิพพาน** นั้น**ทำให้ปรากฏออกมาได้ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.** เราต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา นิพพานจึงจะปรากฏออกมา. **แม้ว่าเราจะไม่ได้สร้างนิพพานขึ้น แต่เราทำให้นิพพานปรากฏได้** เพราะการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา; **จิตได้รับความสุข ไม่มีทุกข์ ก็พอแล้ว.**

ถ้าจะเรียกอีกทีหนึ่ง ให้เป็นภาษาวรรณคดีหน่อย ก็ว่า**ความที่สิ่งทั้งหลาย** ทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. **คำแรกของบทปัจจุเวกขณที่ว่า ยถาปัจจุยํ** ปวัตตมานํ นั้น; **ยถาปัจจุยํ** แล้วก็ **ปวัตตมะนาํ** ปวัตตมะนะ = **ความเป็นไป ยถาปัจจุยํ = ตามปัจจัย.** นี้เรียกว่า **ยถาปัจจุยํปวัตตตนา** = **ความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.** อย่างนี้พูดชัดหน่อย แต่ก็คืออิทัปปัจจยตานั่นเอง.

ทีนี้ เราจะพูดกันถึง ไวพจน์หรือคำพูดที่ใช้แทนกันได้กับคำว่า **อิทัปปัจจยตา,** ถ้าถือเอาตามความหมาย ก็มีอยู่มากมายนับตั้งแต่ว่า **อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา, สุญญตา, นิสสัสโต, นิชชีโว, สุญโญ, ธาตุมัตตกา, รัมมธาทู, รัมมนิยามตา, รัมมัญญิตตา, อวิตถตา, อนัญญุตตา, ตถตา,อิทัปปัจจยตา, ยถาปัจจุยํปวัตตตนา** ก็คำก็ได้ ล้วนแต่มีความหมายถึงสิ่ง ๆ เดียวกัน **ความที่ไม่มีอะไรเป็นตัวตน มีแต่สิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย** อย่างนี้.

อย่างนี้อาตมาเรียกว่า **อิทัปปัจจยตา มั่นอาละวาด** หมายความว่า **มันเปะปะไปถึงหมดทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร** เพียงแต่ว่าคนมันดูไม่เป็น มันก็มองไม่เห็น เหมือนที่เราพูดกันว่า "สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก" "ใส่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์" นี้ ก็ล้วนแต่ไม่มีใครมองเห็นทั้งนั้น. บางทีจะไปนั่งดูอิทัปปัจจยตา ที่ในหนองที่มีสาหร่ายนั้นนะ จะดูง่ายกว่าเสียอีก.

ที่นี้ ก็มาถึงการที่จะแจกไปตามประเภท. พูดว่า อิทัปปัจจยตา คำเดียว ก็เป็นปฏิจจสมุปปาทได้ในเมื่อถึงถึงอาการ ๆ หนึ่ง ที่สิ่งหนึ่งทำให้สิ่งหนึ่งเกิดขึ้น; เพียงคู่เดียวเพียงอาการเดียว ก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปปาท ได้ทั้งนั้น; อย่างที่พระสวดตามพระพุทธานุสสติเมื่อตะกัณนี้ว่า **"เธอทั้งหลายจงมาดู เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะย่อมมี"**. ที่นี้ก็สวดต่อไปว่า **"ความเป็นอย่างนี้ ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนี้ ความไม่เป็นอย่างอื่น ความเป็นไปตามปัจจัย อย่างนี้ เขาเรียกว่าปฏิจจสมุปปาท"**. พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เรารู้จักคำว่า ปฏิจจสมุปปาท หรือ อิทัปปัจจยตา พอสมควรแล้ว จะได้กล่าวถึงแบบต่าง ๆ ของมันให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก; แล้วก็อยากจะยกเอาเรื่อง อริยสังข์ทั้งสี่ ที่เป็นหัวข้อกำหนดไว้แล้วในกำหนดกาลนั้นมาพูดเสียเลย ว่า **อิทัปปัจจยตา ในลักษณะที่เป็นอริยสังข์นี้** ควรจะเข้าใจกันให้ทั่วถึงเป็นพิเศษ.

ปฏิจจสมุปปาทในรูปอริยสังข์

เรื่องอริยสังข์สี่นี้ ก็รู้กันอยู่ดีแล้วทุกคน ว่าได้แก่ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่มีทุกข์ และทางให้ถึงความไม่มีทุกข์; นี้เรียกว่า อริยสังข์สี่. จงนึกขึ้นมาให้ได้ทุกคนเสียก่อนว่ามันมีอยู่ ๔ อย่าง นี้เรียกว่าอริยสังข์ = ความจริงคือทุกข์, ทุกขสมุททยอริยสังข์ = ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์, ทุกขนิโรธอริยสังข์ = ความจริง

คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ = ความจริง
คือหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ที่นี้ ก็ดูว่า **อริยสัจจ์ข้อ ๑** หรือความทุกข์แท้ ๆ นั่นก็คือตัว อิททัปปัจจยตา
เหมือนกัน; เพราะว่าความทุกข์เกิดเองไม่ได้ ความทุกข์จะเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้.
ถ้าสมมติว่า พระเจ้าบันดาลมันก็เป็น อิททัปปัจจยตา, พระเจ้าบันดาลให้เกิดทุกข์ได้
พระเจ้านั้นแหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนั้นมันก็ยังคงเป็น อิททัปปัจจยตา;
ความทุกข์มันเกิดเองลอย ๆ ไม่ได้. หรือว่าเพื่อนฝูงทำให้ มันก็เป็นอิตทัปปัจจยตา,
รถยนต์ชนกันโดยบังเอิญมันก็เป็นอิตทัปปัจจยตา; มันไม่มีความทุกข์ไหนที่จะเกิด
ขึ้นได้ โดยไม่เกี่ยวกับกฎแห่ง อิททัปปัจจยตา เพราะมันเป็นคำที่มีความหมายกว้าง
เหลือประมาณ.

แต่ที่นี้เราจะพูดกันถึง **อริยสัจจ์ ที่ ๑ คือความทุกข์** ในทางจิตใจโดยตรง
ก็เห็นชัดเจนที่ว่า **ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของใครคนใดคนหนึ่ง เวลาใด
เวลาหนึ่ง นั้น มันต้องมีเรื่อง.** เรื่องของใครอย่างไร คนนั้นก็รู้อาเองก็แล้วกัน
ว่ามันต้องมีเรื่อง มันจึงเกิดความทุกข์ขึ้นมาได้; เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าเหตุ
ให้เกิดทุกข์ จึงเกิดตามมาเป็นปัญหาหนึ่ง.

อริยสัจจ์ข้อ ๒ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ คือ ปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายสมุททวาร
ก็ท่องเที่ยวกันได้ดีอยู่แล้วทุกคนสำหรับคนวันที่อยู่วัด. ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุททวาร คือ
ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายที่จะให้เกิดความทุกข์ มีตัวบทสำหรับสวดว่า "อวิชชาให้เกิด
สังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาน; วิญญานให้เกอดนามรูป; นามรูปให้เกิด
อายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิด
ตัณหา; ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; อุปาทานให้เกิดภพ; ภพให้เกิดชาติ;

เมื่อมีชาติแล้วทุกข์ทั้งหลายก็เกิดขึ้นได้". นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายสมุทวาร. ทุกอาการ ก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา และอาการเดียวก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา; ทุกอาการ ก็เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท, อาการเดียวก็เรียวก ปฏิจจสมุปบาท. นี้คืออริยสัจข้อที่สอง ในฐานะที่เป็น อิทัปปัจจยตาหรือว่าเป็น ปฏิจจสมุปบาท ก็ตาม.

อริยสัจข้อ ๓ ที่เรียกว่า **ทุกขนิโรธอริยสัจ** = ความจริงคือความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์. อริยสัจข้อที่สามนี้ ก็คือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ซึ่งก็ท่องกันได้อยู่แล้วว่า "เพราะอวิชชาดับไม่เหลือ สังขารจึงดับ; เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ; เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ; เพราะนามรูปดับ आयตนะจึงดับ; เพราะอายตนะดับ ผัสสะจึงดับ; เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ; เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ; เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ; เพราะภพดับ ชาติดับ; เพราะชาติดับ ความทุกข์ก็ตั้งอยู่ไม่ได้". นี้เรียกว่าฝ่ายนิโรธวาร เป็น อิทัปปัจจยตา หรือเป็นปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ เต็มไปด้วยความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา.

อริยสัจข้อ ๔ เรียกว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** คือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น. นี้ท่านแสดงไว้เป็นอริยมรรคมีองค์ ๘, ทุกคนก็จำได้. เด็กตัวเล็ก ๆ ก็ท่องได้ว่า สัมมาทิฏฐิสัมมาสังกัปปไป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. นี้จะต้องดูกันให้ดี เพราะว่ามันเป็นเรื่องปฏิบัติ. เรื่องรู้เฉย ๆ มันไม่สำคัญ เรื่องปฏิบัติมันสำคัญ ดังนั้น เราจะต้องรู้เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ให้ดี ๆ ในฐานะที่มันเป็น ปฏิจจสมุปบาท.

ที่เรียกว่า มรรค นี้ แปลว่าหนทาง คือทางเดิน. ที่นี้ ทางเดิน เป็นเหตุให้ถึงจุดหมายปลายทาง เท่านั้นมันก็เป็นปฏิจสมุปปาทเสียแล้ว ว่าทางเดินนี้ มันเป็นเหตุทำให้ถึงจุดหมายปลายทาง. พูดเพียงอาการเดียวเท่านั้น คำว่ามรรคนี้ ก็เป็นปฏิจสมุปปาท หรือเป็น อิททัปปัจจยตา.

ที่นี้ ข้อแรกของมรรคประกอบไปด้วยองค์ ๘ คือสัมมาทิฐิ ความรู้ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ถูกต้อง; เรียกว่าสัมมาทิฐิ เพราะความรู้ ความเชื่อ ความเห็น ความเข้าใจมันถูกต้อง. ก็สิ่งที่เรียกว่า สัมมาทิฐินี้ มันเกิดได้เองลอย ๆ เมื่อไรเล่า? มันต้องมีการกระทำที่ถูกต้อง มันจึงจะมีสัมมาทิฐิขึ้นมาได้; เพราะฉะนั้น แม้ส่วนนี้มันก็เป็น อิททัปปัจจยตา อีก, เป็นปฏิจสมุปปาทอีก ในข้อที่ว่ามิอะไรมาทำให้เกิดสัมมาทิฐิขึ้นมา.

ถ้าพูดรวบรัดก็ว่า พอเกิดสัมมาทิฐิแล้ว สัมมาทิฐิก็เป็นเหตุให้เกิด สัมมาสังกัปปะได้ เพราะว่ามีความรู้ความเข้าใจถูกต้องดีแล้ว เราก็คิดนึกใฝ่ฝัน ปรรณนา ถูกต้อง. ลองเราไม่มีความรู้ถูกต้องดูซิ เราก็คิดผิด ปรรณนาผิด ใฝ่ฝันผิด. เดียวนี้มีสัมมาทิฐิคิดนึกถูกต้อง ก็เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความต้องการ ปรรณนา ใฝ่ฝัน ถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ. เพียงระหว่างของสองสิ่งนี้ ก็เป็นอิตทัปปัจจยตา หรือเป็น ปฏิจสมุปปาท อาการหนึ่งอีก.

เมื่อมี สัมมาทิฐิ ความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ อะไรถูกต้อง มัน ก็มีการพูดจาถูกต้อง, มันก็ทำการงานถูกต้อง, มันก็หาเลี้ยงชีวิตถูกต้อง ทุกคู่ มันเป็น อิททัปปัจจยตา แล้วมันก็รู้จักทำความเพียรถูกต้อง ทำสติถูกต้อง ทำสมาธิ ถูกต้อง. นี่เราพูดไปตามลำดับ. เพราะเรามีสัมมาทิฐิ ความรู้ความเข้าใจ ถูกต้อง เราก็มีสมาธิถูกต้อง. เมื่อสมาธิถูกต้อง มันตกลงหลังมาส่งเสริม

สัมมาทิฏฐิ ให้สัมมาทิฏฐิมีกำลังยิ่งขึ้น. นี่การตลบหลังอย่างนี้ ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. ความเพียร ความอะไรต่าง ๆ มันก็ย้อนหลังมาสนับสนุนให้สัมมาทิฏฐิก้าวหน้าต่อไปอีก. มันเป็น อิทัปปัจจยตา ย้อนหลังได้ทุกข้อ เท่ากับที่เป็น อิทัปปัจจยตา ออกไปทางหน้าได้ทุกข้อ มันเลยเป็น อิทัปปัจจยตา ที่ส่งเสริมกันจนเป็นกลุ่ม จนแยกแทบจะไม่ออก แล้วแต่ว่าจะมองกันไปในแง่ไหน.

นี่มันก็ครบเรื่องของอริยสัจสี่ เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ เรื่องมรรค. คิดดูเถิดว่ามันมี อิทัปปัจจยตา ก็ครึ่ง. มันมีมากจนแยกไม่ไหวแล้ว. เอากันแต่ที่เห็นง่าย ๆ ก็ทำให้มันครอบจักรวาลทีเดียวหมดเลย.

สำหรับเรื่องอริยสัจนี้ อยากจะขอบอกว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เรื่องอริยสัจ นั้นอยู่ในโลก,โลกคือทุกข์นั่นเอง; คือตรัสว่า "โลกก็ดี, เหตุให้เกิดโลกก็ดี, ความดับของโลกก็ดี, ทางให้ถึงความดับโลกก็ดี, มีอยู่ในร่างกาย ยาววาหนี่งที่ยังมีสัญญาและใจนี้". นี้จะเรียกว่า **โลกข้างใน** มีในร่างกายร่างหนึ่งนี้ก็ได้, หรือว่าจะเรียกว่า **โลกข้างนอก** คือโลกทางวัตถุ สากลจักรวาล โลกข้างนอกนี้ ก็ยังได้; ไม่ว่าโลกไหนก็ตามใจเป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น.

ดวงอาทิตย์เกิดขึ้นก็เพราะ อิทัปปัจจยตา. ดวงจันทร์เกิดขึ้น, ดวงดาวทั้งหลายเกิดขึ้น, อะไรเกิดขึ้น ซึ่งเมื่อก่อนนี้มันไม่เคยมี มันเกิดขึ้นเพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. มันดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลงไปเพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ถึงยุคหนึ่ง โลกนี้ก็จะไม่มี, ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็จะไม่มี ดาวทั้งหลายก็จะไม่มี นี้ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. เหล่านี้มันไถลนถลัน ไม่ต้องพูด, ไม่เกี่ยวกับเรา. ที่มันไถล ๆ กับเรา ก็คือโลกนี้หรือโลกที่เราเกี่ยวข้องด้วยได้นี้ มันมีสิ่งต่าง ๆ ในโลก ที่เรียกว่า**รูปธรรม** และ **นามธรรม**.

สิ่งที่เป็นวัตถุร่างกาย แล้วก็มีชีวิตจิตใจนี้ เรียกว่า รูปธรรม-นามธรรม. ในโลกนี้ทุกหนทุกแห่ง มันเต็มไปด้วยรูปธรรมและนามธรรม; นี่ชั้นหนึ่งแล้ว. มันเป็นหลักพื้นฐาน ว่าในโลกนี้ทั้งหมดทั้งสิ้น มันเต็มไปด้วยรูปธรรมและนามธรรม. ที่มันเป็นได้อย่างนั้น ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แต่หนหลัง มันสร้างให้ เต็มไปด้วยรูปธรรม-นามธรรม.

รูปธรรมนามธรรมทั้งหลาย เป็นอารมณ์ของผัสสะ. นี่ถึงตอนจะ เกิดเรื่องแล้ว; คืออารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ มันเป็นอารมณ์ของผัสสะ เมื่อตาเราไปเห็นรูปเข้า หูเราไปได้ยินเสียงเข้า จมูกเราไปได้กลิ่นเข้า ลิ้นเราไป สัมผัสรสเข้า ผิวหนังก็ไปสัมผัสไณฐฐัพพะเข้า จิตก็ไปคิดนึกเข้า; มันเกิดสัมผัส อย่างนี้. ที่แรกนี่ก็เป็นสักว่ากระทบกันเ็นทางภายนอก จึงเรียกว่า "ปฏิขัมผัส", = สัมผัสสักว่าการกระทบแห่งของแข็ง; เช่นตากระทบรูป เรียกว่า จักขุสัมผัส โดยจักขุวิญญาณ. แต่พอจักขุสัมผัสเกิดขึ้นแล้ว มีผลเป็นความรู้สึกเกิดขึ้นอย่างไร จิตมันไปรับหรือกระทบความรู้สึกนั้นอีกทีหนึ่ง โดยมโนวิญญาณ, ตอนนี่เรียกว่า "อธิวจนสัมผัส", หรือสัมผัสอันแท้จริงควรแก่นามว่าสัมผัส; นี่จะเกิดเรื่อง เพราะว่าตอนนี้มีโอกาสที่อวิชชาหรือความโง่เข้าไปยึดครอง ทำให้เรารัก หรือเกลียด หรือโกรธ หรือกลัว หรืออะไรในสิ่งนั้น; แล้วก็เกิดปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร ขึ้นมา สำหรับเป็นทุกข์.

นี่ดูซิ ! เราอยู่ตามธรรมชาติ มันก็ยังเป็นไปได้ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่ว่า ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์. โลกนี้เต็มไปด้วยสิ่งที่เป็นอารมณ์ของผัสสะ; ผัสสะ ทำให้เกิดเวทนาชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น จนเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือกิเลสอื่น ๆ แล้วก็เป็นทุกข์. นี่คือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร.

อาการของปฏิจสุมุบปาททั้ง ๑๑ อาการ ล้วนแต่เป็นไปเพื่อให้เกิดความทุกข์. **ข้อนี้เรียกว่า ความทุกข์ในโลกเกิดขึ้นมาด้วยกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา.** ดับลงไปก็คือ อิทัปปัจจยตา อย่างชนิดตีกลับ คือตรงกันข้าม. ส่วนที่ทำให้เกิดทุกข์มีอย่างไร ส่วนดับทุกข์ก็คือกลับตรงกันข้ามจากอย่างนั้น.

ที่นี่ จะพูดในส่วนที่มันเกี่ยวกับมนุษย์มากขึ้นความที่จำเป็นจะพูด; ก็คือ พูดถึงมรรคมงคล ๘ ว่าเราจะต้องกระทำให้ถูกต้อง. เราอยู่ในโลกที่เต็มไปด้วยอันตรายอย่างนี้ เราจะต้องกระทำให้ถูกต้อง. **การกระทำให้ถูกต้องนี้ เรียกว่า มรรค.**

การกระทำให้ถูกต้องหรือมรรคนี้ ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เราว่าเอาเองไม่ได้ เราตั้งเอาเองไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็บัญญัติไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็สั่งบังคับสิ่งนี้ไม่ได้; มันเพียงแต่ว่าพระพุทธเจ้าท่านทราบความจริง ข้อนี้ของธรรมชาติ คือกฎของ อิทัปปัจจยตา แล้วท่านเอามาบอก มาสอนเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ไม่ใช่ที่ท่านจะสร้างกฎ อิทัปปัจจยตา บังคับกฎ อิทัปปัจจยตา ได้; ไม่ใช่อย่างนั้น. ท่านบอกว่าท่านทำไม่ได้ อย่างนั้น เป็นแต่ผู้รู้ธรรมชาติที่มันมีอยู่แล้ว ก็เอาธรรมชาตินั้นมาชี้แจง แสดง เปิดเผย กระทำให้แจ้ง กระทำให้เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด หรืออะไรอย่างนั้น. นี้แสดงว่า ตัวอิทัปปัจจยตา มันเด็ดขาดอยู่ในตัวมันเอง. มรรคคือหนทางที่จะดับทุกข์ ก็เป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา.

ดูให้ละเอียดเข้ามาอีก ก็คือว่า **มรรคมงคล ๘ คือความถูกต้องทั้ง ๘ ประการนี้ มันทำให้จิตเกิดอวิชชาไม่ได้.**

นี่เป็นจุด ๆ หนึ่งที่จะต้องสังเกตให้ดี ว่าถ้าเรามีมรรคมงคล ๘ ความถูกต้อง ๘ ประการ คือความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ นี้ก็ถูกต้อง, ความปรารถนา

ความไม่ฝันอะไรนี่ก็ถูกต้อง, การพูดจาก็ถูกต้อง, การงาน ก็ถูกต้อง, เลี้ยงชีวิต ก็ถูกต้อง, ความพากเพียร ก็ถูกต้อง, สติก็ถูกต้อง, สมานาก็ถูกต้องแล้ว; ความถูกต้องนี้มันทำให้อวิชาเกิดไม่ได้. ถ้าจะพูดเป็นภาษา logic ก็ต้องว่า นี่มันทำให้เกิดการเกิดขึ้นไม่ได้แห่งวิชา นี่มันทำให้เกิดการไม่เกิดแห่งวิชา. นี่คือ **ปฏิเสธสมุบัติ ฝ่ายนิโรธวาร มันจะเกิดขึ้น เพราะว่าวิชาเกิดไม่ได้หรือดับไป** มันจึงเท่ากับดับอยู่เรื่อยไป มันจึงไม่เกิดทุกข์.

ถ้าจะให้แคบเข้ามาก็ต้องพูดว่า มรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่กำลังปฏิบัติอยู่นี้ มันทำให้เกิดวิปัสสนาญาณต่าง ๆ ตามลำดับ **จนเกิดมรรคผล ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.**

วิปัสสนาญาณ ก็หมายความว่า ญาณที่มันจะเจาะแทงกิเลสได้. มรรคมีองค์ ๘ นั้นแหละ! อยู่ไปเถอะ! ตามมรรคมีองค์ ๘ นั้น มันจะเกิดวิปัสสนาญาณตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แรงแฉขึ้น ๆ ๆ ๆ จนมันเจาะแทงกิเลส หรือว่าเผากิเลส หรือทำลายกิเลสให้หมดไป. นี่เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ ทำให้เกิดปฏิเสธสมุบัติ ส่วนนิโรธวาร ทำให้มีการเกิดขึ้นไม่ได้แห่งวิชา แล้วก็สังขาร วิญญาณ นามรูป ที่มีอุปาทานก็ไม่เกิด มันก็ไม่มีทุกข์.

บางคนก็จะเกิดสงสัยในตอนนี้ว่า ความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ทำไม่เรียกว่าปฏิเสธสมุบัติ? ขอตอบว่า เพราะคำว่าปฏิเสธสมุบัติ แปลว่า **"การอาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม"**. ทีนี้ฝ่ายตั้งทำไม่เรียกว่า ปฏิเสธสมุบัติ? นี่มันเป็นความกำกวมของคำพูด **ก็ให้เกิดความดับอย่างไรเล่า;ปฏิเสธสมุบัติฝ่ายนิโรธวารนั้น มันก็ทำให้เกิดอาการแห่งฝ่ายดับ, หรืออาการดับ นั้นเอง, ลองสังเกตดูถ้อยคำต่อไปนี้ -**

ความดับแห่งอริชชา ทำให้เกิด**ความดับแห่งสังขาร**; ความดับแห่งสังขารทำให้เกิด**ความดับแห่งวิญญาณ**; ความดับแห่งวิญญาณ ทำให้เกิด**ความดับแห่งนามรูป**; ความดับแห่งนามรูป ทำให้เกิด**ความดับแห่งอายตนะ** ฯลฯ นี่มันทำให้เกิดความดับ แล้วมันจะดับ - ดับ - ดับลงไป ก็เรียกได้ว่า ปฏิจจสมุปปาท ทั้ง ๆ ที่ค้ำนี้มันแปลว่า อาศัยกันเกิดขึ้น. **เดี๋ยวนี้ความดับได้เกิดขึ้น.**

อิทัปปัจจยตา แปลว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ก็พูดได้ว่าเพราะมีความดับแห่งอริชชาเป็นปัจจัย ความดับแห่งสังขารจึงเกิดขึ้น ฯลฯ นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปปาทฝ่ายนิโรธวาร คือฝ่ายที่เป็นการดับ.

เมื่อปฏิบัติไปตามมรรคมืองค์ ๘ ครบถ้วนแล้ว **ดับทุกข์เสร็จแล้ว เรื่องจบหรือยัง?** ดูซิ, มันก็ไม่ใช่จักจบ ตามกฎของ ปฏิจจสมุปปาท นั้น เราดับทุกข์ได้แล้ว มันก็ยังไม่จบ. คิดดูซิ, ความที่ดับทุกข์ได้นี้ มันจะทำให้เกิดความรู้ว่าดับทุกข์ได้; เกิดสิ่งที่เรียกว่าความสุขนั้นแหละ; แล้วสิ่งที่เรียกว่า ธรรมราคะ ธรรมนันทิ นั้นแหละจะเกิดตามมา. พอเราดับทุกข์ได้ลงไป มันจะเกิด ธรรมราคะ คือมีความรักความกำหนดในธรรม, เกิดธรรมนันทิ พอใจเพลิดเพลินในธรรมะนี้ มันยังไม่หยุด; มันก็ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกที่เป็นสุข ที่พอใจที่อะไรเป็นไปตามเรื่องของมัน, แต่ไม่เรียกว่า ปฏิจจสมุปปาท แห่งการเกิดทุกข์.

ถ้าสมมติว่าเป็นพระอรหันต์เสียเลย มันก็ยังเรียกได้ว่า ได้มีชีวิตอยู่โดยที่ไม่เป็นทุกข์ เป็นอยู่ได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์ แล้วท่านจะทำอะไรก็ได้. พระอรหันต์จะไปเที่ยวสั่งสอนก็ได้ จะไปทำอะไรก็ได้ เพราะว่าความที่ท่านดับทุกข์ได้นี้ ท่านมีเหตุมีปัจจัย ที่จะทำให้ไปช่วยเหลือผู้อื่นได้. ถ้าท่านไม่เป็นพระอรหันต์ ท่านก็ช่วยใครในระดับนั้นไม่ได้. ดูแล้วมันก็ไม่เห็นว่าอะไรจะว่างไปจาก อิทัปปัจจยตา ได้

แม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว. มันเป็นแต่เพียงว่า มันเปลี่ยนรูปไปเป็น **อิทัปปัจจยตา** ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับกิเลส เท่านั้น; และบางคนจะไม่เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะเคยพูดกันแต่ที่เกี่ยวกับกิเลส.

ถ้าใครเคยเข้าใจว่า อิทัปปัจจยตา จะต้องเกี่ยวกับกิเลสเท่านั้นแล้ว ไม่ถูก; เพราะว่าคำนี้มันกว้าง กว้างจนว่ามันเป็นเหตุเป็นปัจจัย แล้วมันก็ให้เกิดผลได้. จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับกิเลสหรือไม่เกี่ยวกับกิเลสก็ตาม เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ได้. เดียวกันจะพิจารณากันดูในเรื่องนี้ ฉะนั้นขอให้พิจารณากันให้ละเอียด ในปัญหาเฉพาะหน้า ว่าในมรรคมีองค์ ๘ นั้น **มรรคเพียงองค์เดียวก็เต็มไปด้วย อิทัปปัจจยตา** กว่าเราจะเกิดสัมมาทิฏฐิขึ้นได้ มันต้องมี อิทัปปัจจยตา หลายชั้น หลายชั้น ต้องได้ยินได้ฟัง ต้องเชื่อตัวเอง ต้องเข้าไปนั่งใกล้ผู้รู้ แล้วก็เข้าไปถามผู้รู้ แล้วนำมาใคร่ครวญ นำมาศึกษาปฏิบัติอยู่ จึงเกิดสัมมาทิฏฐิขึ้นมาได้เพียงตัวเดียว. สัมมาทิฏฐิเพียงอย่างเดียว ก็ต้องมี อิทัปปัจจยตา หรือปัจจุสมุปบาท ของมันเองมากมายจนกว่าจะเกิดสิ่งที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิขึ้นมาได้.

นี่องค์มรรคทั้ง ๘ องค์ ก็มี อิทัปปัจจยตา ส่วนของมันเองหลายชั้น หลายชั้นหลายชั้น จึงจะเกิดขึ้นมาได้. และเมื่อมันเกิดขึ้นมาได้ครบทั้ง ๘ องค์แล้ว มันก็มี อิทัปปัจจยตา ที่ผูกพันกันในตัวเอง แล้วมันก็มี อิทัปปัจจยตา ที่สำคัญที่สุด คือทำให้เกิดทุกขนิโรธอริยสังขัจ คือดับทุกข์ได้. ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า **ในอริยสังขัจทั้งสิ้นนี้ ไม่มีอะไรนอกจากเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา** หรือว่าธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เป็นเหตุบ้าง เป็นผลบ้าง ไม่มีหยุด. กระทั่งว่าดับทุกข์แล้ว ก็ยังจะต้องทำอะไรไปตามที่มันดับทุกข์ได้แล้ว.

นี่เรียกว่า**อริยสังขัจในปัจจุสมุปบาท** หรือ **ปัจจุสมุปบาทในอริยสังขัจ** มีหลักสำคัญที่สุด แต่ว่าย่อได้ที่สุดอย่างนี้. เมื่อพระพุทธเจ้าท่านจะตรัสอริยสังขัจ

ในบางคราว ท่านตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจะกล่าวอริยสัจสี่ประการ แก่พวกเธอทั้งหลาย ฯลฯ" แล้วท่านก็ตรัส ปฏิจจสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุททวาร และ นิโรธวาร

ปฏิจจสมุปบาทแบบที่รู้จักกันมากที่สุด

ปฏิจจสมุปบาทแบบที่คุ้นตา คุ้นหู คุ้นอะไรกับพวกเราพุทธบริษัท ก็คือ ปฏิจจสมุปบาทแบบที่พระสวดกันทั่วไป; หรือว่าเมื่อบึงสกุลเป็น ก็สวดปฏิจจสมุปบาท แบบนี้ ที่ว่า อวิชชาปัจจุยา สงขารธา; สงขารปัจจุยา วิญญาณัง; วิญญาณปัจจุยา นามรูป; ฯลฯ จนไปถึงว่า ชาติปัจจุยา ชรามรณัง โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา สมภวานุติ เอวเมตสฺส เภวลสฺส ทุกขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ. นี้แหละคือปฏิจจสมุปบาท ที่แพร่หลาย ที่รู้จักกันดีที่สุด แล้วบางคนก็รู้จักแต่ปฏิจจสมุปบาทแบบนี้ เท่านั้นแหละ. ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาทแบบอื่น ก็เพราะได้ยินแต่อย่างนี้โดยมาก. แบบนี้ อธิบายกันมากมายแล้วในการบรรยายครั้งก่อน; ในแบบฉบับตำรับตำรา ก็ไปหาดูได้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ อากาโร นับตั้งแต่ อวิชชาให้เกิดสังขาร จนถึงชาติให้เกิดชรามรณะ เป็นปฏิจจสมุปบาทแบบหนึ่งรูปหนึ่ง มี ๑๑ อากาโร: ถ้าว่าลงไปหาความทุกข์เรียกว่า **อนุโลม**, ถ้าว่าขึ้นมาจากความทุกข์เรียกว่า **ปฏิโลม**. ถ้าว่าอวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ; วิญญาณให้เกิดนามรูป; ฯลฯ เรื่อยไปอย่างนี้เรียกว่า **อนุโลม** ไปตามลำดับ; ถ้าว่าย้อนกลับ ก็ว่า ทุกข์เกิดมาจากชาติ; ชาติเกิดมาจากภพ; ภพเกิดมาจากอุปาทาน; อุปาทานเกิดมาจากตัณหา; ตัณหาเกิดมาจากเวทนา; ฯลฯ เรื่อยไปจนกระทั่งไปถึง สังขารเกิดจากอวิชชา; นี้ก็เรียกว่าพุดขึ้น หรือพุดกลับ ก็เรียกว่า **ปฏิโลม** ทวน

ลำดับ; แล้วมันก็ ๑๑ อาการเหมือนกัน. นี่ฝ่ายสมุทวาร ก็มีวิธีพูดทั้งแบบอนุโลม และแบบปฏิโลม.

ที่นี้ ฝ่ายนิโรธวาร ฝ่ายดับ ก็มีวิธีพูดทั้งแบบอนุโลมด้วย เหมือนกัน เมื่อพูดว่าเพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ; เพราะสังขารดับ วิญญาณ ก็ดับ; เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ; นามรูปดับ อายตนก็ดับ; ฯลฯ กระทั่ง ทุกข์ดับ. นี่พูดลงไป อย่างนี้ก็เรียกว่า **นิโรธวารอย่างอนุโลม** คือกล่าวลงไป ตามลำดับ.

พูดย้อนกลับ ก็พูดว่า ความทุกข์ทั้งหลายดับ เพราะชาติดับ; ชาติจะดับ ก็เพราะภพดับ; ภพจะดับ ก็เพราะอุปาทานดับ; อุปาทานจะดับ ก็เพราะ ตัณหาดับ ฯลฯ เรื่องขึ้นมาจนถึง สังขารจะดับ ก็เพราะอวิชชาดับ. อย่างนี้ เรียกว่า ปฏิโลม. ก็จำกันได้ง่าย ๆ ว่า ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ หรือสมุทวารนั้น มันก็มีวิธีพูดได้ทั้งฝ่ายพูดลงและฝ่ายพูดขึ้น. ที่นี้ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ หรือที่เรียกว่านิโรธวารนั้น ก็มีวิธีพูดทั้งฝ่ายพูดลง และฝ่ายพูดขึ้น. มันก็เลยได้ ๔ สาย ฝ่ายเกิดทุกข์ก็ได้ ๒ สาย ฝ่ายดับทุกข์ก็ได้ ๒ สาย. นี่คือปฏิจจสมุปบาท ชนิดที่มี ๑๑ อาการ.

ปฏิจจสมุปบาทแบบที่ทรงท่องเล่น.

ที่นี้ ก็มี ปฏิจจสมุปบาท แบบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส อย่างจะแสดง การปฏิบัติให้ชัด ท่านไม่ได้ขึ้นต้นด้วยอวิชชา นี่อีกแบบหนึ่ง. ส่วนแบบที่ทั่วไปที่ คຸນหุคนทั้งหลายนั้น คือแบบที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา ที่ท่องกันอยู่แต่ไปหมดนั้น.

แบบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส หรือตรัสเองอยู่พระองค์เดียว เหมือนกับ "ร้องเพลง" เล่นอยู่พระองค์เดี๋ยวนี้ มันมีอีกแบบหนึ่ง ขึ้นต้นว่า **"อาศัยตากับรูป**

จึงเกิดจักขุวิญญาณ, ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการนี้ เรียกผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ฯลฯ ต่อไปนี้ก็เหมือนกับแบบธรรมดาไปจนจบ. หากแต่ตอนนี้ขึ้นต้นไม่เหมือนกัน; เพราะไปขึ้นเสียว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ. หรือว่าอาศัยเสียงกับหู เกิดโสตวิญญาณ, หรือว่าอาศัยกลิ่นกับจมูก เรียกว่าเกิดฆานวิญญาณ, หรือว่า อาศัยผิวหนังกับสัมผัสที่มากกระทบผิวกาย ก็เรียกว่าเกิดกายวิญญาณ, ที่นี้อาศัย ธรรมารมณฺ์มากกระทบใจ เรียกว่าเกิดมโนวิญญาณ. ก็คืออายตนะข้างนอก กับ อายตนะข้างในพบกัน แล้วเกิดวิญญาณตามชื่อนั้น ๆ; เมื่อรวมสามประการนั้น เข้าด้วยกัน คืออายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน และวิญญาณกระทบ กันแล้ว เรียกว่าผัสสะ; ผัสสะกระทบแล้วก็มีเวทนา แล้วก็มีอะไรไปตามแบบ ทัวไปของปฏิจสุมุปปาท. นี้ก็แบบหนึ่ง เข้าใจได้ง่าย เข้าใจได้ชัดกว่าแบบ ที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา. แบบที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา ต้องอธิบายดีจริง ๆ จึงจะเข้าใจ. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่เข้าใจ; และไม่เข้าใจคำว่าอวิชชา และคำว่าสังขาร กันเป็น ส่วนใหญ่.

ปฏิจสุมุปปาทที่ขึ้นต้นด้วยเวทนา.

อีกแบบหนึ่งคือ ปฏิจสุมุปปาทที่ไม่ตรัสยาวอย่างนี้ เพราะตัดครึ่ง ตรงกลาง; เริ่มขึ้นมาก็ว่าเพราะเวทนาเลย. โดยที่เวทนาเป็นสิ่งที่เกิดอยู่แล้ว เป็นประจำวันใคร ๆ ก็รู้จัก เกือบไม่ต้องพูดถึงว่าเวทนาจะเกิดขึ้นโดยเหตุใด. แต่พูด ไปเลยว่า เมื่อเกิดความพอใจ หรือเกิดความไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่า เป็นเวทนา; เพราะเวทนา ก็เกิดตัณหา; เพราะตัณหา ก็เกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทาน ก็เกิดภพ; เพราะภพก็เกิดชาติ; เกิดอะไรเรื่อยไปจนถึงทุกข์ ตามกฎ ธรรมดาอีกนั่นแหละ. การกล่าวอย่างนี้ ก็เพื่อจะให้มันสั้นเข้า ให้ผู้ศึกษา

ได้สังเกตง่ายเข้า ใช้เวลาน้อยเข้า : ให้ระวังแต่การเกิดของเวทนาแต่อย่างเดียว. พอเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็จะหยุดมันเสีย; หรือว่าเปลี่ยนกระแสมันเสีย ให้มันกลายเป็นเกิดความฉลาดขึ้นมา; อย่าปล่อยให้ใจไปตามเวทนา มันจะเกิดตัณหา อุปาทาน, แล้วเป็นทุกข์ ขยายความออกไปอีกหน่อยหนึ่งก็ว่า

พอสักว่าเกิดเวทนา ก็มีสติสัมปชัญญะขึ้นมาทันควัน ก็เลยไม่เกิดตัณหา เวทนานั้นก็ดับไปโดยไม่ปรุงเป็นตัณหาอุปาทาน แต่กลับปรุงเป็นปัญญา หรือความรู้ขึ้นว่าเราจะทำอย่างไรต่อเรื่องนี้. นี่มันเป็น ปฏิจจสมุปบาท เพียง ๖ อากาโร หรือจะเรียกว่าครึ่งก่อนแล้วก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น, จากฝ่ายเกิดเป็นฝ่ายดับ. นี่ก็แบบหนึ่ง สำหรับพูดแก่คนทั่วไป ที่ไม่ใช่ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ไม่ใช่คนชอบคิดมากละก็ จะตรัสระบุงที่เวทนาจึงพอ. ทั้งนี้เหตุเพราะว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ไม่ว่าอะไรหมดในโลกนี้ ที่มนุษย์บ้างหลังกันนักนี้ มันอยู่แค่เวทนาตัวเดียว เวทนาทางตา เวทนาทางหู เวทนาทางจมูก เวทนาทางลิ้น เวทนาทางผิวหนัง กระทั่งเวทนาทางใจล้วน.

เวทนานี้ มันเป็นที่รวมของสิ่งที่มนุษย์ต้องการ มนุษย์พยายามเห็นดเห็น้อยอาบเหงื่อต่างน้ำอยู่ ก็เพื่อสิ่ง ๆ เดียว คือเวทนา. ไม่ว่าจะมนุษย์ที่ไหนไม่ว่ามนุษย์ยุคนี้หรือยุคไหน, สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนา เป็นสิ่งที่มนุษย์เป็นทาส. มนุษย์จอมเป็นทาสของเวทนา อุตส่าห์เล่าเรียน อุตส่าห์ขวนขวายอย่างนั้นอย่างนี้ เพื่อเวทนาตัวเดียว; เพราะฉะนั้นจึงเอาเวทนานี้มาเป็นหลักสำหรับให้รู้ว่า ถ้าไม่รู้เท่าทันแล้วก็จะเกิดตัณหา แล้วก็จะเกิดอุปาทาน เกิดภพเกิดชาติ และเป็นทุกข์. เมื่อใดเวทนาเกิดขึ้น เป็นเวทนาที่สบายใจก็ตาม เป็นเวทนาที่ไม่สบายใจก็ตาม ก็ให้รู้ว่าเวทนานี้ เป็นสักว่าสิ่งที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ; หรือเรียกให้ไพเราะก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. อย่าไปหลงไหล

ในเวทนาที่เอรีดอรัอย. และอย่าไปโกรธหรือไปเกลียดเวทนาที่ไม่เอรีดอรัอย.
ให้มันคงที่ ให้มันปรกติอยู่เสมอ, คือให้เป็นสติปัญญาอยู่เสมอ.

ปัจจุสมุปบาทอย่างนี้ เรียกว่า "ปัจจุสมุปบาทครึ่งท่อน" ก็แล้วกัน เพราะตั้งต้นที่เวทนาสำหรับจะเกิดทุกข์; หรือถ้าจะดับทุกข์ก็ดับที่เวทนา ก็เรียกว่าดับทุกข์; จัดเป็นปัจจุสมุปบาทที่ตรัสโดยยกเอาเวทนาขึ้นเป็นข้อแรก; นี้ก็แบบหนึ่ง. ว่ามาก็แบบแล้ว จำเอาเองก็แล้วกัน.

ปัจจุสมุปบาท ที่เปลี่ยนกระแสกลางสาย.

แบบที่จะพูดต่อไปก็คือ แบบยาว ๆ ๑๑ อากาหร หรือแบบที่ทรงขอบเอามาท่องเที่ยว ๘ อากาหร (น.๔๙๒) ก็ตาม; แต่แทนที่จะตรัสเป็น ปัจจุสมุปบาทสมุทยวารล้วน ๆ ไปจนตลอดสาย คือเกิดทุกข์โดย ก็กลับตรัสไปอีกแบบหนึ่งว่า **พอเกิดไปตามลำดับไปถึงตัณหาแล้วก็กลับเปลี่ยนเป็นฝ่ายดับ;** โดยกลายเป็นว่าตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ; อุปาทานดับ ภพก็ดับ; ฯลฯ อย่างนี้เรื่อยไปจนทุกข์ทั้งปวงดับ. นี้คอยฟังให้ดีว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาน; วิญญานให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดอายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิดตัณหา; (พอถึงตัณหา ยักกลับเป็นว่า) เพราะความดับไปแห่งตัณหา อุปาทานย่อมดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพดับ; เพราะภพดับชาติดับ; เพราะชาติดับ ทุกข์ทั้งปวงดับ, ดังนี้.

ถ้าจะหลบตามองเห็นภาพ ก็คล้าย ๆ กับว่าเป็นเชือกเส้นหนึ่ง ท่อนต้นดำ, ท่อนปลายขาว; มันเปลี่ยนสีที่ตรงกลางสาย ท่อนสมุทยวาร ตั้งต้นขึ้นมาเป็นสีดำ พอมาถึงตัณหาเปลี่ยนเป็นสีขาว ตัณหาดับ อุปาทานดับ ภพดับชาติดับ. ปัจจุสมุปบาทอย่างนี้ก็มีที่เป็นพระพุทธานุชาต, เป็นปัจจุสมุปบาทมีครบ ๑๑ อากาหร แต่ว่า ท่อนแรกเป็นสมุทยวาร; ท่อนหลังเป็นนิโรธวาร.

ปฏิจสุมุปบาทอย่างอภิธรรมปิฎก.

ปฏิจสุมุปบาทอย่างที่เราได้ยินได้ฟังกันอยู่นี้ เป็นแบบทั่วไป กล่าวไว้ เป็นกฎทั่วไป ไม่ใช่เฉพาะเรื่อง. แต่ถ้าเป็นอย่างในอภิธรรมปิฎก จะมีการกล่าว ให้ชัดเฉพาะเรื่อง. คือจำกล่าวเป็นเอกวจนะ คืออย่างเดียวเสมอ เช่นเขาจะต้อง ระบุชัดลงไปด้วยว่า เป็นอายตนะอะไร. เช่นเป็นมนายตนะเป็นต้น แทนที่จะ กล่าวว่า สฬายตนะรวม ๆ.

ตัวอย่างปฏิจสุมุปบาทอย่างที่เราสวดกันนี้ เราก็ใช้สวดว่า อวิชชาเป็น ปัจจัยให้เกิดสังขารทั้งหลาย, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดสฬายตนะ, สฬายตนะให้เกิดผัสสะ; อย่างนี้ไม่จำกัดว่าให้เกิดอายตนะ ะไร; มันเป็นสฬายตนะทั้งหกไป. ถ้าในอภิธรรมปิฎกเขาจะไม่พูอย่างนั้น เขาจะพูดว่า มนายตนะหรืออายตนะอะไรลงไปชัดเลย ไม่พูดว่าสฬายตนะ ซึ่งหมายถึงทั้ง๖ อายตนะ; เพราะฉะนั้น จึงมีสวดตามแบบอภิธรรมว่า อวิชชาปัจจุยา สงขาร; สงขารปัจจุยาวิญญาณ; วิญญาณปัจจุยา นามรูป; นามรูปปัจจุยา มนายตนะ; อย่างนี้เป็นต้น. แปรจากที่สวดอยู่ตามธรรมดา เพราะในพระ อภิธรรมปิฎกจะจำแนกระบุกรณีนั้น ๆ เฉพาะกรณีนั้น เต็มจิตดวงนี้ เพื่อจิต ดวงนั้น; เพราะฉะนั้น จึงต้องระบุชัดลงไปว่า สังขารชื่อนั้น หรืออายตนะ ชื่อนั้นไปเลย. ที่เรียกว่า ปฏิจสุมุปบาท แบบของอภิธรรมปิฎก เจาะจงกว่า ชัดเจนลงไปกว่า. ที่เราสวดกันทั่วไปนี้เป็นปฏิจสุมุปบาท แบบทั่วไปแก่เรื่อง ทั้งหมด. ส่วนในอภิธรรมปิฎกเขาจะกล่าว ปฏิจสุมุปบาทเฉพาะอกุศลจิตดวงหนึ่ง ไปเลย, เพราะเหตุที่ต้องการจะระบุจิตดวงไหนไปเลย ดังนั้น คำที่สวดมันจึง ต่างกันไปตามกรณี.

ปฏิจสุมุปบาทประเภท ๑๑ อาการด้วยกัน มันก็ยังเป็นอย่างนี้: มีหลาย ๆ ชนิดอย่างที่ว่ามานี้.

ที่นี่ ถ้ายังทนฟังได้ก็จะว่าต่อไป ถึง **ปฏิจจสมุปปาทนี้มันตั้งต้นขึ้นมาได้อย่างไร**; คือจะแสดงอาการของ ปฏิจจสมุปปาท ให้เห็นโดยเฉพาะถึงการที่มันตั้งต้นเกิดขึ้นมาอย่างไร โดยละเอียด.

ปฏิจจสมุปปาท ที่ตั้งต้นขึ้นจากความคิด

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสูตรนี้ แยกให้เห็นชัดว่า มันมี**อารมณ์เป็นที่ตั้งของความคิด** และมี**อารมณ์เป็นที่ตั้งของการคิดได้สำเร็จ** แล้วก็มี **อารมณ์ของการที่จิตจะฝังตัวไปในนั้น**; เช่นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม นี่มันเป็น**อารมณ์** เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในเวลานี้ คราวนี้; เมื่อจิตมันคิดลงไป**ในอารมณ์นั้น** อารมณ์นั้นกลายเป็น**อารมณ์ที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จของการคิด**. เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จแห่งการคิดแล้ว **จิตมีอนุสัยในอารมณ์นั้น คือจิตนอนเนื่องในอารมณ์นั้น**. สำหรับ**อารมณ์ที่เข้ามากระทบเราคราวหนึ่งนั้น** ทางตาได้ ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้ ทางไหนก็ได้ตามใจเถอะ เรียกว่า**อารมณ์อันหนึ่ง** เข้าสำหรับให้เราคิด แล้วเข้ามาให้เรา**สำเร็จความคิดตามนั้น** แล้วเข้ามาสำหรับให้**จิตใจของเรานอนตามฝังลงไป**ในสิ่งที่คิดนั้น; นี้เรียกว่า **เจนน** ปกปฺปน อนุสย อารมฺมณฺ = **อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการคิด, แห่งความสำเร็จแห่งการคิด, และความนอนเนื่องในอารมณ์นั้น**. ทบทวนอีกทีหนึ่ง -

เมื่อมีอะไรเข้ามาให้เราคิด นั่นมันเป็น**อารมณ์แห่งการคิด**; ครั้นเราคิดจนสำเร็จจนออก จนว่าจะทำอย่างไร เป็นเรื่องเสร็จลงไป นี้เรียกว่า**อารมณ์แห่งความสำเร็จตามความคิด**; พอสำเร็จความคิดแล้ว จิตฝังลงไป**ในอารมณ์นั้น** อารมณ์นั้น

เลยกลายเป็นอารมณ์สำหรับจิตฝังลงไป. ใคร ๆ ลองไปคิดดู ทุกเรื่องจะเป็นอย่างนี้ ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน. นี้เรียกว่าพระพุทธรงค์แสดงเงื่อนต้นของการตั้งขึ้น แห่ง ปฏิจจสมุปบาท ให้ชัดเจนไปอีก โดยแยกขณะของอารมณ์ว่า มันเป็น ๓ ขณะ อย่างนี้.

ที่นี้ อารมณ์นั้นแหละ : อารมณ์ที่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความคิด สำเร็จ แห่งความคิด และฝังนอนลงไปนั้นแหละ, มันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ.

วิญญาณในที่นี้ ก็หมายถึงวิญญาณใน ปฏิจจสมุปบาท ที่ว่า "เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ" นั้นแหละ. ถ้าเรียกโดยอุปมา มันเป็น "ปฏิสนธิวิญญาณ"; คือว่าไม่เท่าไรมันจะเกิดอุปาทานเป็น "ตัวกู-ของกู". นี้แหละ เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ. แต่ทั้งหมดนี้ ไม่ใช่ต่อตายแล้ว. บอกแล้วแต่ที่แรกว่า ที่พูดวันนี้ทั้งวัน ไม่เกี่ยวกับเรื่องหลังจากตายแล้ว; แต่เกี่ยวกับเรื่องที่นี่ เดียวนี้ ทั้งนั้น.

อารมณ์แห่งการคิดและความสำเร็จแห่งการคิด และความฝังตัว ลงไปในอารมณ์นั้น อารมณ์นั้นจะเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ คือวิญญาณใน ปฏิจจสมุปบาทที่จะเป็นเหตุให้เกิดตัวกูของกู อารมฺมณเมตฺ โหติ วิญญาณสุสฺ ฐิตียา = อารมฺมณฺนั้นเอง เป็นไปเพื่อเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ, เป็นวิญญาณใน ปฏิจจสมุปบาท.

ที่นี้ อารมฺมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญาณสุสฺ โหติ, ตสมฺมี ปติฏฺฐเฐ วิญญาณ วิรุเพห = เมื่ออารมณ์มี ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็มี, เมื่อเป็นวิญญาณที่มีที่ตั้งที่อาศัยแล้ว กิ่งอกงาม; เมื่อนั้นจะมีสิ่งที่เรียกว่า นามรูปสุส อวุกฺกนฺติ คือนามรูป หรือกาย กับใจนั้น จะหยั่งลง. แต่ไม่ใช่เข้าท้องแม่. นามรูปหยั่งลงนี้ ไม่ใช่เกิดใน ท้องแม่ ไม่ใช่เข้าท้องแม่; คือหยั่งลงในหัวใจของคนที่กำลังเป็นอย่างที่วานั้น.

หมายความว่า ก่อนหน้านี้ นามรูปคือกายกับใจนี้ มันไม่ได้ทำอะไร รวากะว่ามันนอนหลับอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้. พอสิ่งทีว่ำนี่เกิดขึ้น คือได้อารมณ์มา สำหรับคิด, สำหรับสำเร็จตามความคิด, สำหรับจิตฝังลงไปแล้ว; มันเกิด เป็นปฏิสนธิวิญญาณขึ้นมา ทำให้ร่างกายกับจิตใจนี้เปลี่ยนรูป เป็นนามรูปที่ พร้อมที่จะปรุงแต่งตามกฎของปัจจุสมุปบาท; แล้วมันจึงมีสพายนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ตามกฎหรือตามแบบของ ปัจจุสมุปบาท, กล่าวคือมีอุปาทานยึดครอง.

นี่เป็นปัจจุสมุปบาทที่แสดงละเอียดเฉพาะจุดตั้งต้นว่า มีอารมณ์เข้ามา, จิตคิด, จิตสำเร็จตามความคิด, จิตฝังตัวลงไปนั้น, อารมณ์ที่ถูกกระทำ อย่างนั้น กลายเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ, วิญญาณนี้มีที่ตั้งแล้ว เจริญออก งามแล้ว นามรูปคือกายกับจิตก็หยั่งลง; คือเกิดขึ้นมาทำหน้าที่. ที่นี้ก็ เป็นปัจจุสมุปบาทต่อไปตั้งแต่ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ฯลฯ เรื่อยไปจนถึง ชาติ ชรามรณะทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้.

นี่คือปัจจุสมุปบาทประเภท ๑๑ อาการ อย่างที่ว่ำนั้นแหละ แต่ไม่พูด ตั้งต้นด้วยอวิชชา พูดโดยพหุติณัย หรือการเป็นไปโดยพหุติจริง ๆ เกี่ยวกับจิต. ในกรณีนี้เราไม่ต้องพูดถึงอวิชชา แต่ว่ามันมีอวิชชาอยู่ในนั้น ตรงที่ว่ มันเป็นที่ตั้งแห่งการคิด สำเร็จตามความคิด แล้วจิตฝังตัวลงไปด้วยความโง่. ถ้ามันไม่มีความโง่มันก็ไม่มีการฝังตัวลงไป. นี่ก็เป็นปัจจุสมุปบาทรูปหนึ่ง แบบหนึ่ง ที่แสดงชัดเจนละเอียดลออที่สุด มีอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย.

ตรงนี้ขอบอกว่า คัมภีร์สังยุตตนิกายหมวดปัจจุสมุปบาทนี้อภัพที่สุด เลย ไม่ค่อยมีคนไปเปิดดู เพราะมันมีแต่เรื่องปัจจุสมุปบาทที่เข้าใจยาก เรียกว่า

นิทานสังยุตต์ นิทานสังยุตต์นี้ อภัพที่สุด ไม่มีใครไปแตะต้อง; ถ้าแปล ก็แปลส่งเดชไปตามตัวหนังสือ; ไม่รับผิดชอบว่าใครจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตามใจ เพราะฉะนั้น เรื่องปัจจุสมุปบาทมันจึงพลอยอภัพไปด้วย คือไม่ค่อยมีใครแตะต้อง แล้วก็เลยไม่ค่อยเข้าใจ; มันก็เลย**ไม่เป็นพุทธบริษัท ที่เข้าใจหัวใจของพุทธ-ศาสนา.**

ปัจจุสมุปบาทแบบตั้งต้นด้วยอาหารสี.

ที่นี่ ก็จะพูดต่อไปอีกสักแบบหนึ่ง ว่า ปัจจุสมุปบาทบางแบบ ไม่ได้ตั้งต้นด้วยอริขุขปลุจยา สงฺขาร; สงฺขารปลุจยา วิญญฺญาณ ฯลฯ แต่**ตั้งต้นด้วยอาหารสี.**

คำว่า **"อาหาร"** นี้ บางคนก็เข้าใจดีแล้ว. บางคนก็ยังไม่เข้าใจ. คำว่าอาหารไม่ใช่หมายถึงสิ่งที่เปิบใส่ปาก. คำว่า **อาหาร** นี้แปลว่า **มันจะนำผลมาให้.** อาหาร = นำผลมาให้.

อาหารที่เราเปิบใส่ปากนั้น เขาเรียกว่า **กวจิการอาหาร** นำผลมาให้ เป็นเนื้อเป็นหนัง, นี้อย่างที่ ๑. **ผัสสะทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ** นี้ ก็เรียกว่า**อาหารเป็นผัสสาหาร,** นี้อย่างที่ ๒, **นี้้นำผลมาให้คือเวทนา;** เวทนาชนิดที่จะทำให้เกิดเรื่องเหมือนที่วาทะกันั้นเอง. **มโนสัญเจตนาหาร** **ความคิด** อย่างนั้น **คิดอย่างนี้ คิดอย่างโน้น คิดด้วยเจตนา** นี้ก็เป็น**อาหาร** อย่างที่ ๓; **เจตนาเป็นอาหารได้** เพราะว่าเมื่อมีเจตนาแล้ว ต้องมีการกระทำ. การกระทำนั้นแหละ เป็นผลแห่ง**อาหาร** คือสิ่งที่มันนำมาได้โดยเจตนา. อันสุดท้ายหรืออย่างที่ ๔ **วิญญฺญาณหาร** วิญญฺญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จนกระทั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางใจ คือมโน. **มโนวิญญฺญาณนั้นแหละ เป็นอาหาร** อย่างยิ่ง.

พระบาลีนี้มีว่า วิญญูณหาโร อายตี ปุณพุกาวาณินิพพุตติยา - วิญญูณหาโร = วิญญูณอาหาร, อายตี = ต่อไป, ปุณพุกาวาณินิพพุตติยา = เป็นไปเพื่อเกิดขึ้น เฉพาะที่ภพใหม่.

ภพใหม่ไม่ใช่ว่าตายแล้วเข้าโลง แล้วไปเกิดใหม่. **ภพใหม่** คือ **ความคิดที่เป็นตัวกู-ของกูอันใหม่** เมื่อเรื่องของตัวกู-ของกูอันเก่าเสร็จสิ้นไปแล้ว มันก็ได้อารมณ์อื่น วิญญูณก็ได้อารมณ์อื่น **วิญญูณหาโรอันนี้** ก็ได้ทำให้เกิด **ภพใหม่** ที่จะเป็นผัสสะ เทวนา ตัณหา อุบาทาน ภพชาติ อีกรอบหนึ่งเป็น ภพใหม่. ตสุมี ภูเต สติ สผัสยนํ = เมื่อภพใหม่มีแล้ว เป็นแล้ว ย่อมมีสฬายตนะ. หมายความว่าเมื่อวิญญูณอาหารที่ว่ามีแล้ว มันก็จะเป็นไปเพื่อให้เกิดภพใหม่ เมื่อภพใหม่มีแล้วเป็นแล้ว มันก็จะมีอายตนะ; เพราะอายตนะเป็นปัจจัย ก็เกิดผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ก็เกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ก็เกิดตัณหา; ฯลฯ ตามนัยเดียวกันกับปฏิจสุมุบาทแบบธรรมดา.

แต่ในสูตรนี้ พระพุทธเจ้าท่านจะทรงประสงค์อะไรก็ไม่ทราบ หรือว่า ท่านจะประสงค์ว่า ให้ตั้งข้อสังเกตให้ดี ๆ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า อาหาร.

เมื่อเราเปิบข้าวเข้าปาก เป็นกวมพิงการาหารนี้ก็จริงอยู่; แต่ว่า รสอร่อยของกวมพิงการาหารนั้น จะทำให้เกิดวิญญูณอาหาร; เพราะว่ามันจะเกิด อธิวจนสัมผัส ด้วยอวิชาในรสอร่อยของอาหาร. นิมโนสัมผัสอันนี้ มันเป็น มโนวิญญูณ หรือว่าเป็นวิญญูณอาหารขึ้นมาในที่นี้ แล้วมันจะสร้างตัวกูอันใหม่.

เรื่องก็เป็นอันว่าดูเหมือนจะให้มันง่ายเข้า **ว่าในการที่จะระวังไม่ให้ ปฏิจสุมุบาทเกิดขึ้นในใจนั้นให้ระวังที่อาหาร** จะเป็นกวมพิงการาหารก็ได้ ผัสสาหารก็ได้ มโนสังยุเจตนาหารก็ได้ วิญญูณอาหารก็ได้.

แต่แล้วอย่าลืมว่า **ทุกอย่างมันจะไปสรุปอยู่ที่วิญญาณอาหาร หรือสำคัญอยู่ที่วิญญาณอาหาร.** ผัสสะมันให้เกิดเวทนา : ผัสสาหารให้เกิดเวทนา; แล้วมโนวิญญาณส่วนลึกจะสัมผัสลงไปในเวทนานั้น แล้วก็จะกลายเป็น "อวิชชาสัมผัสสชาเวทนา"; มันก็เกิด ปรากฏสมุปปาท.

ที่นี้ ข้อที่เรียกว่า "ความคิดเป็นอาหาร" หรือมโนสัญญาเจตนาหารนี้; สำหรับความคิดนี้ ก็ลองพิจารณาดูเถอะ; ความคิดนี้เรียกว่า สังขารขันธ; มันจะคิดไปได้อย่างไรถ้ามันไม่มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ เป็นตัวการที่จะไปสัมผัสนั้นสัมผัสนี้เข้าก่อน? ถ้าว่าความคิดมันโน้มไปในทางตัวกู-ของกู มันก็กลายเป็นพวกธรรมารมณสำหรับมโนวิญญาณได้เหมือนกัน. **ความคิดอย่างนั้นความคิดอย่างนี้ทั้งหมดนั้น มันเป็นธรรมารมณได้ แล้วมันก็สัมผัสลงไปได้ด้วยมโนวิญญาณ;** แล้วมันจึงเกิดวิญญาณอาหารรอบใหม่ รุ่นใหม่ ขึ้นมาอีก.

แม้ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับอะไรมากมาย มันก็เกี่ยวกับวิญญาณโดยตรง; มันก็เป็นวิญญาณอาหารอยู่แล้ว. **เพราะฉะนั้นด้วยอาหารใดก็ตามใน ๔ อาหารนี้ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดปรากฏสมุปปาทได้.** ปรากฏสมุปปาทแบบนี้ตั้งต้นด้วยอาหารคือกวฬิงหารอาหาร, วิญญาณอาหาร ฯลฯ; ไม่พุดถึงอวิชชา หรือสังขารอะไรให้มาก; **เอากันตรงแค่อาหาร เมื่อวิญญาณได้อาหารก็กลายเป็นอาหารต่อไป; มีอวิชชาซ่อนอยู่ในนั้น.**

ทั้งหมดนี้มันเป็นเรื่องปรากฏสมุปปาทให้เกิดความทุกข์ทั้งนั้น ที่พุดมาแล้ว ก็แบบก็ลืมแล้ว; จำเอาเอง นับเอาเองก็แล้วกัน **ว่ามันเป็นปรากฏสมุปปาทเพื่อให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น.**

ปฏิจจสมุปปาต ที่ไม่เกี่ยวกับความทุกข์

ที่นี้ จะเปลี่ยนเรื่องใหม่ ตามที่ได้บอกไว้แล้วว่า ปฏิจจสมุปปาตหรืออิทัปปัจจยตา นี้ มันเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป ที่ให้เกิดขึ้นแห่งความทุกข์ก็ได้ ไม่ให้เกิดขึ้นแห่งความทุกข์ คือดับทุกข์ก็ได้. ถ้ามันเป็นกฎที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัยแล้ว ก็เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ได้ทั้งหมด. เราจะดีขึ้นมาได้ ก็ตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา; เราจะเลวลงไปได้ ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; จะเกิดทุกข์หรือจะดับทุกข์ ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ฝ่ายที่เกิดทุกข์นี้ พอกันที มันเกินเวลามากแล้ว; จะพูดฝ่ายที่ดับทุกข์กันบ้าง.

ปฏิจจสมุปปาต ของสังขะ.

มีพระพุทธภาษิตตรวปฏิจจสมุปปาตไว้ ในรูปของสิ่งที่เรียกว่า สังขธรรม หรือสังขะ. สังขะ ก็ต้องหมายถึงสังขธรรม, สังขธรรมก็คือสังขะ มันจะนำไปสู่ความดับทุกข์. พูดแล้วก็ไม่ค่อยมีใครเชื่อหรือยอมฟังนักดอกว่า **ปฏิจจสมุปปาต เพื่อดับทุกข์**; หรือว่า อิทัปปัจจยตา เพื่อดับทุกข์; เพราะว่าเขาไม่สังเกตให้คิดว่า อิทัปปัจจยตา นี้ เป็นทั้งเพื่อเกิดทุกข์ และดับทุกข์ คือฝ่ายนิโรธวาร. พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาการของธรรมที่มันอาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น ตามวิธีของ อิทัปปัจจยตา นี้ แต่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ก็มีเหมือนกัน.

ปฏิจจสมุปปาตของสังขะ นี้ต้องแบ่งออกไปเป็น ๓ ระยะเวลา เรียกว่า สังขานุรักษนา = ตามรักษาซึ่งสังขะ ๑; ถัดมาก็เรียกว่า สังขานุโพธา = การตามรู้ซึ่งสังขะ ๑; แล้วก็ สังขานุปัตติ, แปลว่าตามถึงซึ่งสังขะ ๑; ดูเหมือนจะจำง่ายทั้งนั้น **ตามรักษาซึ่งสังขะ, ตามรู้ซึ่งสังขะ, ตามถึงซึ่งสังขะ.**

ขั้นแรก **สัจจานุรักษนา = ตามรักษาซึ่งสัจจะ.** เราเป็นคนหนึ่ง ต้องยอมรับว่าเราเป็นคน อย่าเอาความเป็นคนหรือเอาเกียรติของความเป็นคนไปทิ้งเสีย. เกิดเป็นคนแล้วให้นับถือตัวเองว่าเป็นคน. **นี่ข้อแรกเราต้องมีสัทธาในตน มีความเคารพในตน มีความแน่ใจในตน ว่าเราเป็นคนต้องทำอะไรอย่างคน. นี่ใครมีหรือไม่มี? ลองคิดดูซิ ความรู้สึกอันนี้มีหรือไม่มี. ถ้ามีความรู้สึกอันนี้ จะไม่ทำอะไรอย่างสัตว์ จะไม่ทำอะไรอย่างไม่ใช่คน. พระพุทธเจ้าท่านจะมา "ไม่" ไหนก็ฟังดูซิ.**

ข้อแรกท่านว่า **สัจจานุรักษนา คือตามรักษาซึ่งสัจจะ คือเคารพในตน** ว่าเป็นคน เพราะฉะนั้น ต้องทำอะไรได้อย่างคน ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่ใช่คน. แต่อย่างไรก็ตามข้อนี้อย่าให้มันเตลิดเปิดเปิงไปจนยกหูชูหาง; มันไม่ได้หมายความว่าถึงอย่างนั้น. **ตัวกูของกู ยกหูชูหาง เป็นตัวเป็นตน นั้น มันอีกอันหนึ่ง มันเลยเถิดไป. ควรอยู่ในระดับที่ว่า เราเป็นคน ต้องทำอะไรอย่างเป็นคน; เราแน่ใจในความเป็นคนของเรา; เราสัทธาในความเป็นคนของเราเอง; เท่านี้ก็พอแล้ว. นี้เรียกว่าสัจจานุรักษนา ต้องรักษาไว้ให้ดี ต้องถนอมไว้ให้ดี อย่าให้มันสูญหายไป; แต่อย่าไปดูถูกคนอ่าน อย่าไปยกตนข่มท่าน อย่าพูดว่า อีที สจจ, โมฆมณญญ์ อะไรทำนองนั้น; ว่า "ฉันถูก, คนอื่นผิดทั้งนั้น"; ไม่ได้. อย่าให้มันไปถึงขนาดนั้น. แต่ให้พยายามปฏิบัติ รักษา บำรุง ปมอะไรให้สัจจานุรักษนาที่วานี้ มันเจริญขึ้นเต็มที่ แล้วมันก็จะเลื่อนขึ้นไปส่งเสริมสัจจานุโพธา คือตามรู้ซึ่งสัจจะ.**

หมายความว่า เมื่อตนมีความเป็นคนที่ปักหลักไว้ดีแล้ว ยึดถือแต่ธรรมะอย่างเดียว มีหลักในการที่จะตั้งอยู่ในธรรมะอย่างเดียว ไม่ให้เป็นอันธพาลหรืออะไรได้แล้ว มันจะเป็นไปได้เองในข้อที่ว่า มันจะรู้ว่าควรจะทำอย่างไร:

หรือจะดูตัวอย่างที่ไหนหรืออะไรที่ไหน. ดังนั้น เมื่อมีบุคคลที่รู้ธรรมหรือ
ประพัตติธรรม หรืออยู่ในฐานะที่พอจะมองเห็นได้ ว่าเป็นผู้มีธรรม แล้วเขาก็จะ
เข้าไปหาคนนั้น.

ข้อนี้ให้นึกถึงพระอัสสชิ. พระอัสสชิอ เดินอยู่เฉย ๆ อุบัติสละและโกธิตะ
ก็ติดตามไปหาเลย เพราะเหตุว่าอุบัติสละและโกธิตะนั้น เขามีสัจจानุรักษนาอยู่ก่อน
แล้ว; คือความเคารพตัวเองมีความเชื่อหรืออะไรในตัวเอง มีหลักเกณฑ์ของ
ตัวเองอยู่แล้ว. พอเห็นพระอัสสชิเท่านั้น ความเป็นอย่างนั้นแหละมันทำให้
ทนอยู่ไม่ได้ ทำให้รู้จักพระอัสสชิว่าต้องดีแน่ อย่างนี้เป็นต้น; เพราะฉะนั้นเขา
จึงติดตาม.

ที่นี้ สัจจानุโพธา ที่จะตามรู้สัจจะนี้ มันตั้งต้นขึ้นมาจากด้วยสัทธา, สัทธาที่
ประกอบไปด้วยเหตุผล มาจากการที่ตนตั้งตนอยู่ในธรรม อย่างถูกต้อง แล้วใน
ขั้นที่หนึ่ง คือในขั้นที่เรียกว่าสัจจานุรักษนา. เรายึดหลักธรรมะนั้นอยู่แล้ว พอไป
เห็นใครเขามันจะมี สัทธาที่ไม่ผิด, หรือไม่มีทางที่จะผิด; จึงตั้งต้นในขั้นที่สอง
คือสัจจानุโพธา-ตามรู้สัจจะนี้ได้; เขาได้เห็นทัสสนานุกตตริยบุคคลแล้ว
ก็เกิดสัทธา; เห็นคนที่ดีหรือเห็นบัณฑิตหรือเห็นอะไรก็ตามแล้วจะเกิดสัทธา.

ที่นี้เรื่องก็จะเดินไปตามลำดับของ ปฏิจจสมุปปาท ส่วนย่อในข้อที่ว่า
เพราะมีสัทธาก็มีอุปะกัมมะคือเข้าไปหา; เมื่อมีการเข้าไปหา ก็มีการนั่งใกล้
เรียกว่า ปยิสฺวาสนะ; แล้วเมื่อมีการนั่งใกล้ ก็มีโอกาที่จะเงี่ยหูฟัง ซึ่งเรียกว่า
โสดาวธานะ; เพราะมีการเงี่ยหูฟัง ก็จะมีการฟังธรรมด้วยดี ซึ่งเรียกว่า
ธัมมัสสนะ; เพราะมีธัมมัสสนะ จึงมี ธัมมธารณะ คือการทรงจำไว้ซึ่งธรรม;
เพราะมีการทรงจำไว้ซึ่งธรรม ก็มี อัตฺตูปะปริกษา คือการเข้าไปใคร่ครวญซึ่งเนื้อความ

แห่งธรรม; เพราะมีการเข้าไปใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรม ก็จะทำให้เกิดอาการที่เรียกว่า ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพิศุจน์ของบุคคลนั้น, ข้อนี้เรียกว่า **ธัมมนิชฌานักขันติ**.

ธัมมนิชฌานักขันติ คือธรรมนั้นทนต่อการเพ่งพิศุจน์แห่งบุคคลนั้น: เขายังเพ่งไปเท่าไรจะยิ่งเห็นว่าเป็นอย่างนั้น จริงอย่างนั้น ถูกต้องอย่างนั้น เพราะว่าธรรมะแท้จะทนต่อการพิศุจน์เสมอไป เพราะว่าธรรมะนั้นทนต่อความพิศุจน์ของบุคคลนั้น. ธัมมนิชฌานักขันตินั้นจะทำให้เกิดมี**ฉันทะ** คือความพอใจในธรรมนั้น; ความพอใจในธรรมนั้น จะทำให้เกิด**อุสสาหะ** คือความเอาจริง; เพราะว่ามันเห็นแน่แล้วว่าอันนี้ดีแต่ ถูกแน่แล้ว มันก็เลยทุ่มเทความเอาจริง; เพราะมีความเอาจริง มันจึงเกิดสิ่งที่เรียกว่า **ตุลนา** คือการทำคามสมดุลงค์.

ตรงนี้คิดดูแล้วยิ่งนับถือพระพุทธเจ้า คือท่านจะมีคำว่า "สมดุลงค์" เข้าไปแทรกแซงอยู่เสมอ. ถ้าไม่สมดุลงค์ คือมากไปน้อยไปแล้ว มันฉิบหายหมด. ดังนั้นแม้มีอุสสาหะแล้ว ก็ยังมีการทำความสมดุลงค์อีก มีอุสสาหะทุ่มเทกำลังอย่างยิ่งแล้ว ยังต้องตุลนา คือการ ชั่ง ตวง วัด ที่ทำให้เกิดความรู้ที่สมดุลงค์; เพราะมีตุลนา จึงเกิด**ปธานะ** ที่แปลกันว่าความเพียร. นี้ดูเถิด เอาอุสสาหะไว้ข้างหน้า ความเพียรเสียไกลลิบ. อุสสาหะจะต้องถูก ชั่ง ตวง วัด ด้วยตุลนา; เพราะมีตุลนา จึงมีปธานะ; เมื่อมีปธานะแล้วก็ไม่ต้องสงสัยแล้ว มันจะไปตามกฎของอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือปธานะ ความเพียร ๔ นี้. สิ่งต่าง ๆ ก็เป็นไปในทางก้าวหน้าคือเพิ่มขึ้น. ตอนนี้ก็หมดเรื่องของสังขยานุโพธา คือตามรู้ ติดตามรู้ เพื่อรู้สังขจะ.

ที่นี่ ก็ย่างขึ้น**ขั้นที่สาม** ที่เรียกว่า **สังขยานุปัตติ** นี้คือตามถึง หรือถึงตามซึ่งสังขจะ; คือหลังจากปธานะแล้ว ก็จะทำให้เกิด**ธัมมเสวนา** การเสพธรรม;

เสพคบเหมือนกับว่าเราเสพคบอะไรที่เป็นยาเสพติดอย่างนั้นแหละ. เมื่อมีการเสพคบกับธรรมะ ที่เรียกว่าธัมมเสวนาถึงอย่างนี้ ก็จะมี**ภาวนา** คือความเจริญขึ้น ๆ ๆ แห่งธรรม; ครั้นมีภาวนา ก็มี**พหุลีกตา** คือการทำให้มันมากทำให้ชำนาญ พหุลีกตากัมมะ คือการกระทำชนิดที่ทำให้มาก;

นี่แหละเรียกว่าเป็น **ปฏิจสุมุปาบาทประเภทที่จะให้เกิดธรรมที่ทำให้ความดับทุกข์ขึ้นมา.** แล้วก็หล่อเลี้ยงไว้ด้วยอาการทั้งหมดนี้อยู่เรื่อย รอเวลา; **ต้องเป็นคนรอได้คอยได้** ไม่ใช่มันจะได้ทันทีได้ แต่ว่าทำให้ถูกต้องอย่างนี้ไว้ แล้วก็รออยู่จนกว่ามันจะเกิดเป็นผลออกมา เป็นมรรคผลหรือเป็นนิพพาน.

เพราะฉะนั้นตามหลักนี้ ท่านตรัสไว้ว่า ให้ถือหลักที่กล่าวนี้อยู่เป็น **ข้อปฏิบัติตามปกติประจำตัว** ให้เคารพตัวเอง ให้รู้ว่าเราก็เป็นคนนะโว้ย! อย่าให้เลวกว่าคน; แล้วก็รับเอาแต่ที่มันถูกต้องเท่านั้นแหละ ที่ผิดอย่าเอาเข้ามานะโว้ย!

เมื่อมีทัสสนานุตตริยบุคคล หรืออะไรทำนองนั้นมา แล้วก็พยายามติดตาม นี่เห็นว่ามันมีเค้าที่จะเป็นไปได้ ก็มีสัทธา มีเข้าไปหา มีนั่งใกล้ มีเงี่ยหูฟัง มีฟัง มีทรงจำไว้ มีใคร่ครวญเพื่อความ มีการทำธรรมะนั้นจนได้ต่อกรใคร่ครวญ มีความพอใจ มีอุตสาหะ ทำการชั่งตวงวัดให้สมดุลย์ แล้วก็ทำความเพียรขึ้นปธานะแล้วก็มีเสวนาในธรรมนั้น เหมือนกับว่าเป็นยาเสพติด มันก็เจริญด้วยการทำให้มากอยู่เนื่องนิตย.

ดูเถิด นี่เป็นปฏิจสุมุปาบาทชัด ๆ เพราะมันส่งเสริมกันที่ละอัน ๆ ๆ ให้เกิดการบรรลุธรรมในพระพุทธานุศาสนานี้ ไม่ว่าในชั้นต่ำหรือชั้นสูงสุด ก็ต้องมีหลักเกณฑ์อย่างนี้ทั้งนั้น.

ปฏิจสมุปบาทแห่งการละระคะโทสะโมหะ.

เอาละ ที่นี้จะพูดถึงปฏิจสมุปบาทแห่งการละ ระคะ โทสะ โมหะ; ฟังดูแล้วก็น่าอัศจรรย์, พระธรรมที่น่าอัศจรรย์; คือปฏิจสมุปบาทแห่งการละ ระคะ โทสะ โมหะ.

สูตรนี้ชื่อเพราะ; ชื่อว่า **"อภัพสูตร"** สูตรเรื่องบุคคลผู้อภัพ. บุคคลผู้ไม่อภัพ คือบุคคลที่จะบรรลุมรรคผลได้. ตัวสูตรกล่าวถึงบุคคลที่อภัพ คือไม่อาจบรรลุมรรคผลได้. แต่เป็นการกล่าวไว้เป็นคู่ เพราะฉะนั้น มันจึงมีทั้งที่ อภัพและไม่อภัพ; ตัวชื่อสูตรเรียกว่าอภัพสูตร แต่แล้วก็แสดงไว้ทั้งสองฝ่าย ชนิดที่ตรงกันข้าม, เพื่อเข้าใจแต่ละฝ่ายอย่างแจ่มแจ้งเต็มทีนั่นเอง.

เริ่มขึ้นมาด้วยฝ่ายที่ว่า ถ้าจะไม่ให้อภัพ ก็จะต้องละระคะ โทสะ โมหะได้; ถ้าจะละระคะ โทสะ โมหะ ให้ได้ ก็ต้องละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจจา สีลัตถปัตตปราคมาสได้เสียก่อน. ขอแทรกการอธิบายทบทวนตรงนี้สักเล็กน้อยว่า ถ้าละระคะ โทสะ โมหะ ได้เด็ดขาดก็เป็นพระอรหันต์; จะเป็นพระอรหันต์โดย ละระคะ โทสะ โมหะได้ ก็ต้องละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจจา และสีลัตถปัตตปราคมาส ได้ก่อน. เรื่องการละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจจา สีลัตถปัตตปราคมาสนั้น เราพูดกันแล้ว เราพูดกันเล่า ในเรื่องความเป็นพระโสดาบัน; เราได้พูดกันละเอียดแล้วว่า จะละ อย่างไร. ละสักกายทิฎฐิ คือละความเห็นที่ว่าตัวกู-ของกู; ละวิจิกิจจา คือละ ความดั่งใจในพระธรรม; ละสีลัตถปัตตปราคมาส คือละความยึดมั่นในสิ่งที่ปฏิบัติตามกันมา อย่างงมงาย. ถ้าละ ๓ อย่างนี้ได้ ก็เป็นพระโสดาบัน. เมื่อเป็นพระโสดาบัน ก็แน่นอนว่าจะต้องเป็นพระอรหันต์. ดังนั้น จึงกล่าวเป็นหลักได้ว่า จะละระคะ โทสะ โมหะได้ ก็เพราะละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจจา และสีลัตถปัตตปราคมาสได้.

ข้อความต่อไปอีก คือจะละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสปัตตปรามาสได้ ก็ต้องละอโยนิโสมนสิการะ ละกัมมัคคเสวนะ ละเจตโสสินัตตะ เสียได้; เป็น ๓-๓-๓ ทุกชั้น. อโยนิโสมนสิการะนั้น คือเป็นคนคิดอะไรหยาบ ๆ เป็นคนมีจิตใจหยาบ คิดอะไรหยาบ รู้สึกอะไรหยาบ หรือผลุนผลันนั่นเอง. คนโดยมากเป็นคนผลุนผลันอย่างนี้ ไม่มีอโยนิโสมนสิการ จึงเรียกว่า อโยนิโสมนสิการ อันนี้ต้องละ อย่าทำอะไรหวัด ๆ; แล้วก็ต้องละกัมมัคคเสวนะ คือการชอบเสพคบกับหนทางที่ผิด ๆ หรือแนวที่ผิด ๆ ความคิดที่ผิด ๆ อะไรที่ผิด ๆ อย่าไปชอบมันเข้า คืออย่าไปเข้าไปใกล้มันเข้า; แล้วก็ต้องละเจตโสสินัตตะ คือความท้อแท้แห่งจิต.

คิดดูซิ, การละความท้อแท้แห่งจิตนั้น เดียวนี้มีหรือไม่มี? ถ้ามองให้ดีจะเห็นว่าชี้แพ้ทั้งนั้น คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นคนชี้แพ้ ยอมแพ้แต่ที่แรกแล้ว. นั่นแหละคือท้อแท้แห่งจิต หรือเจตโสสินัตตะ ไม่เอาจริงกับการที่จะบรรลุธรรม. บางทีเอาจริงก็เอาจริงแต่ปาก แต่จิตใจมันท้อแท้ มันไม่พยายามที่เรียกว่าอธิษฐานจิต: "ต้องได้ ! ไม่ได้ก็ตาย!" อย่างนี้มันไม่มี มันไม่มีถึงขนาดนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ามันมีความท้อแท้ หย่อนยานโตงเตง อะไรอยู่เรื่อย. เดียวนี้เรื่องมันต้องละ ๓ อย่างนี้ คือละอโยนิโสมน-สิการะ, ละกัมมัคคเสวนะ, ละเจตโสสินัตตะ เสียได้ก่อน มันจึงจะละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาสัสสปัตตปรามาส เสียได้. การที่เราไม่เป็นพระโสดาบันได้ ก็เพราะว่าไม่ละอโยนิโสมนสิการะกัมมัคคเสวนะ และเจตโสสินัตตะนั่นเอง.

ทีนี้ พระพุทธเจ้าท่านลดลงมาให้อีกว่า ทำอย่างไรจึงละสิ่งทั้ง ๓ นี้ได้? ก็คือต้องละ มุฏฐัสัจจะ อสัมปชัญญะ เจตโสวิกเขปะ ๓ อย่าง เสียก่อน.

มุฏฐัสัจจะ คือขี้ลืมขี้หลง ขี้เผลอสติ, อสัมปชัญญะ คือไม่มีสัมปชัญญะ, เจตโสวิกเขปะ คือจิตฟุ้งซ่าน เป็นคนมีจิตฟุ้งซ่าน แล้วไม่มีสัมปชัญญะ แล้วก็มี

สัจจะ (สติ) ที่หลงลืมอยู่เสมอ, มีข้อเท็จจริง มีกฎเกณฑ์แห่งความจริง ที่มันและเลื่อนอยู่เสมอ; ต้องละ ๓ อย่างนี้ให้ได้ จึงจะละ ๓ อย่างข้างบนนั้นได้.

การที่จะละ ๓ อย่างนี้คือ มุฏฐุสัจจะ อสัมปชัญญะ เจตโสวิกเขปะได้ เพราะเหตุที่ได้ละสิ่งที่ดีกว่านั้นลงมาได้อีก ให้ง่ายขึ้นทุกที; คือให้ละ **อริยานอทัสสนกัมยตา อริยธัมมอโสตุกัมยตา อุปารัมภจิตตตา** สามอย่างนี้ได้; คือความไม่ชอบเห็นพระอริยเจ้า, ความไม่ชอบฟังธรรมของพระอริยเจ้า, และ ความที่มีจิตเข้าไปปรารภปรารมณแต่เรื่องที่เป็นที่ตั้งของกิเลส; สามข้อนี้. สำหรับความไม่ใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้านั้น สำหรับสัตบุรุษดูเหมือนจะไม่ค่อยเป็น ปัญหา เพราะใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้าอยู่; แต่ถ้าลำบากนักก็คงไม่เอาเหมือนกัน นี่มันจะเป็นเสียอย่างนี้. มันไม่จริงจนถึงกับว่า ความใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้านั้น มีมากพอถึงขนาดที่ว่าลำบากเท่าไรก็ยอม. อีกทางหนึ่งก็มีปัญหาที่ไม่สามารถจะรู้จัก ว่าใครเป็นพระอริยเจ้าด้วยซ้ำไป. อริยธัมมอโสตุกัมยตา ความไม่ใคร่ที่จะฟังธรรมของพระอริยเจ้า; เดียวนี้ ในโลกนี้มีเป็นอันมาก ในบ้านเมืองที่เจริญอย่าง สมัยใหม่แล้ว ไม่ใคร่ที่จะฟังธรรมของพระอริยเจ้า; เห็นว่าน่าเบื่อ. อุปารัมภจิตตตา จิตมันไปหมกมุ่นอยู่แต่เหยื่อของกิเลส เรื่องสวय เรื่องงาม เรื่องสนุกสนาน เรื่องเอวีตอร์อย. ดูเถอะ! ไปดูที่โรงหนัง แล้วมาดูที่วัดนี้. นี่มันเป็นการบอกถึง จิตของมนุษย์ในยุคนี้.

ที่นี้ สามอย่างนี้จะละได้อีกทีหนึ่ง ก็โดยละ ๓ อย่างต่อไปนี่อีกนั่นแหละ. มันต้องละ ๓ อย่างลดลงไป ๆ จนถึงข้อต่ำที่สุด. ตรัสไว้ว่าจะละ ๓ อย่างที่ว่ามันได้ ก็เพราะว่าละ **อุทธัจจะ** ได้ ละ**อสังวระ**ได้ ละ**ทุสสิลยะ** ได้เสียก่อน.

อุทธัจจะ ในที่นี้ คือความฟุ้งซ่าน เป็นคนฟุ้งซ่าน ได้แก่ อุทธัจจะ ธรรมดา ๆ นี่แหละ. อสังวระ คือความไม่สำรวจ ไม่ระวัง ไม่ตั้งจิตตั้งใจที่จะ

สำรวจมรรควัง ปล่อยไว้อย่างหละหลวม. ทุสสีลยัง คือความทุสสีล รู้อยู่ว่าผิดศีล ยังไปทำลงไป นี่ก็เรียกว่าทุสสีล. ละเสียได้ทั้ง ๓ อย่างได้ เมื่อใดก็จะล่า ๓ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วข้างบนได้.

ถ้าว่ายังละ ๓ อย่างนี้ไม่ได้ ก็ต้องพยายามละสิ่งที่มันต่ำลงไปอีก คือต้นตอ ของมันลงไปอีก; ตรัสให้ละ **อสังทิยยัง** - ความไม่มีสัตถา, **อวทัญญุตัง** - ความไม่มีปัญญา, **โกสัชชัง** - ความเกียจคร้าน.

ใน ๓ สิ่งนั้น สิ่งทีเรียกว่า สัตถา นี้ มันพูดยาก. แม้ปากเขาก็ว่าสัตถา แต่ถ้ามันไม่เห็นจริงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว สัตถายังไม่เป็นสัตถา. มันต้องเห็นธรรมถึงขนาดหนึ่ง จึงจะมีสัตถาในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์. จะสัตถาตามเพื่อนหรือจะสัตถาตามพิธีกรรมนิยมอย่างนี้ มันยังไม่เป็นสัตถา; ต้องให้มันเป็นสัตถา คือให้มีการเห็นความดี เห็นพระคุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ พอสมควร ในลักษณะที่ว่า มีความเชื่อมันลงราก. อวทัญญุตัง นี้เป็นผู้มี ปัญญาชนิดที่มันอบรมได้. ปัญญาชนิดไหนที่อบรมได้ เราต้องอบรม จึงจะเรียกว่า มีปัญญา. โกสัชชัง คือความเกียจคร้าน; นี้ไม่ต้องอธิบาย.

ถ้า ๓ อย่างนี้ละไม่ได้ เมื่อจะละให้ได้ ก็ต้องละสิ่งข้างล่างลงไปอีก คือละ **อนาทรียัง** - ความที่ไม่ค่อยจะเอื้อเฟื้อ; แล้วก็ละ **โทวจัสสตัง** คือความดื้อดึง ว่ายากสอนยากเสีย; แล้วก็ละ**ปาปมิตตตัง** ความคบคนชั่วเป็นมิตรเสีย. สามอย่างนี้ต้องละให้ได้ จึงจะละ ๓ อย่างข้างบนได้.

อนาทรียัง คือไม่ค่อยเอื้อเฟื้อ. พระเณรเป็นอาบัติกันดกไปหมดก็เพราะ ข้อนี; เพราะคำว่าไม่เอื้อเฟื้อ ไม่เอื้อเฟื้อต่อสิกขาวิสัย. ชาวบ้านก็เหมือนกัน ขาดศีลก็เพราะอนาทรียัง คือไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ถือเป็นเรื่องเล่น ๆ;

หมายความว่าถ้าไม่เห็นวาลิกขาบทวินัยต่าง ๆ เป็นของสำคัญเสียแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะเว้นการทูลได้. เพราะฉะนั้น ต้องเอื้อเพื่อ โทษหรืออาบัติชนิดหนึ่ง ก็ต้องเห็นว่ามาก; เห็นว่าเป็นอันตรายใหญ่หลวง แม้ในโทษที่มีประมาทน้อย. มันเปรียบกันได้กับที่คนแก่เขาพูดว่า อย่าดูถูกไฟ นิดเดียว มันไหม้บ้านได้; อย่างนั้นแหละ เขาเรียกว่าเอื้อเพื่อ.

โทวจัสสตา **ความเป็นคนว่ายาก** ใครทักไม่ได้ จนไม่มีใครอยากทัก. แล้ว **ปาปมิตตตา** **คบคนพาลเป็นมิตร.** คำว่า คบคนพาลเป็นมิตรนี้ มีความหมายมาก เพราะคิดว่าคนพาล หรือคนบาปนี้ บางทีเราก็ไม่รู้ด้วยว่าเป็นคนพาลหรือเป็นคนบาป; คนโง่หรือคนอะไรนี้ ก็อยู่ในพวกนี้ทั้งนั้น. ที่ว่าไม่คบคนชั่วคนบาปเป็นมิตรนี้ หมายความว่าไม่ไปตามเขา; แต่ที่ว่าจะไปช่วยเหลือเขาไม่เป็นไร อย่างนั้นเขาไม่ได้เรียกว่าคบ. จะไปโปรดเขา จะไปช่วยเหลือเขาให้ดีขึ้น ไม่เป็นไร; แต่ที่ว่าไปคบนี้ หมายความว่าจะไปทำตามเขา.

ถ้าว่ายังละ ๓ ข้อนี้ไม่ได้ และจะละให้ได้ก็ต้องละต่ำลงไปอีก. นี่เป็นชุดสุดท้ายแล้ว **ละอหิระกะ** คือหน้าด้านไม่รู้จักอายเสีย, **ละอโนตตปปะ** คือบ่าบิ่นไม่รู้กลัวเสีย, แล้วก็**ละปมาทะ** คือความประมาทเสีย. นี่มันเข้าใจได้ง่ายเหลือเกิน เอาความประมาทไปไว้อันดับสุดท้ายเลย. จำไว้ว่า ละความไม่อายเสีย ละความไม่รู้จักกลัวเสีย ละความประมาทเสีย แล้วมันย้อนละสูงยิ่งขึ้นไปได้ตามลำดับ ๆ จนละระคะ โทสะ โมหะ ได้; เป็นการละขึ้นไปทีละชุด; ชุดละ ๓ อย่าง. นี่แหละปฏิจสุมุบาทฝ่ายที่จะดับระคะ โทสะ โมหะ ได้.

ทบทวนกลับขึ้นไปใหม่ อย่างเอาแต่เฉพาะหัวข้อสักเที่ยวหนึ่ง ก็ว่า :

ให้ละความหน้าด้านไม่รู้จักอาย, ละความบ่าบิ่นไม่รู้กลัว, ละความประมาทเสีย;

แล้ว ก็ละความไม่เชื่อเพื่อในธรรมวินัย, ละความว่ายาก
สอนยาก, ละความคบคนชั่วเป็นมิตร, เสียได้;

แล้ว ก็ละความไม่มีศรัทธา, ละความไม่มีปัญญา, ละความขี้เกียจคร้าน
เสียได้;

แล้ว ก็ละอุทธัจจะ - ความฟุ้งซ่าน, อสังวระ - ไม่ตำรวมระวัง, ทุสสีลยัง
- ความทุกูล, เสียได้.แล้วก็จะละความไม่อยากเห็นพระอริยเจ้า, ไม่อยากฟังธรรม
ของพระอริยเจ้า, มีจิตปรารถนาแต่เรื่องของกิเลส, เสียได้.

แล้ว ก็ละมูฏฐัสัจจะ มีสัจจะอันเปลอเรื่อย, ละอสังมปชัญญะ,
และละเจตโสวิกเขปะ, เสียได้;

แล้ว ก็ละอโยนิโสมนสิการะเสียได้, ละกัมมัคคเสวนะ คือเสพนทางผิด
เสียได้, ละเจตโสณัตตัง คือความอ่อนกำลังแห่งจิต เสียได้.

แล้ว ก็ละสังกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สิลัพพตปราชส, เสียได้

ครั้งละสังกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา สิลัพพตปราชสได้ ก็ละระคะ โทสะ
โมหะ เสียได้ แล้วเรื่องมันก็จะจบสำหรับปฏิจสมุปปาทที่ระคะ โทสะ และโมหะ
เสียได้

เมื่อการละที่ละขั้นมันมีความเป็นเหตุปัจจัยกันอย่างนี้แล้ว ก็เรียก
ได้ว่าเป็น ปฏิจสมุปปาท หรือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. กฎ อิทัปปัจจยตา
แห่งการที่จะละระคะ โทสะ โมหะ เสียได้ จึงไม่ดีอยู่อย่างนี้.

ปฏิจสมุปปาทที่คาบเกี่ยวกันทั้งดีและชั่ว.

เอาละที่นี้ไหน ๆ มันก็จะเป็นการบรรยายครั้งสุดท้ายแล้ว ก็ต้องว่าให้จบ
ต้องทง่วงนอนเมื่อยขาอีกนิดหน่อย. เราได้พูดกันถึงเรื่องปฏิจสมุปปาทฝ่าย
ให้เกิดทุกข์และดับทุกข์จบแล้ว และข้อปฏิบัติฝ่ายละกิเลสก็จบแล้ว; ทีนี้ก็อยาก
จะพูดปฏิจสมุปปาทที่มันคาบเกี่ยวกันทั้งเรื่องดีและเรื่องชั่ว เสียอีกสักเรื่องหนึ่ง.

ปฏิจสุมุบบาทแบบนี้พระพุทธานุเจ้าท่านตรัสเรียกว่า **"อุปะนิสัระธรรม"** แปลว่า **"สิ่งที่อาศัยกัน"**. คำว่าสิ่งที่อาศัยกัน ก็คือปฏิจสุมุบบาท. คำเรียกชื่อผิดกันแต่เนื้อหาเหมือนกัน. อุปะนิส แปลว่า เข้าไปอาศัยซึ่งกันและกัน; หมายความว่าไม่มีธรรมข้อไหนอิสระอยู่ได้ตามลำพัง ต้องอาศัยกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยเกิดขึ้น. ข้อนี้ไม่ต้องอธิบายมาก พอออกชื่อก็เข้าใจได้. แต่ว่ามันเนื่องกันจากฝ่ายที่เป็นอกุศลและเป็นทุกข์ แล้วเลยไปจนถึงฝ่ายที่เป็นกุศลและดับทุกข์ แล้วเป็นโลกุตระมันจึงดูน่าขัน. เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย คัมภีร์อาภัพนั้นอีก; ที่ไม่ค่อยมีใครเปิดดู.

พระพุทธานุเจ้าตั้งต้นด้วย อวิชชา ตามนัยของปฏิจสุมุบบาทอย่างทีทราบกันดีอยู่แล้ว; ว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร นี่เข้าใจแล้ว; สังขารให้เกิดวิญญาณ; วิญญาณให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดอายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิดตัณหา; ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; อุปาทานให้เกิดภพ; ภพให้เกิดชาติ; ชาติก็ให้เกิดชรามรณะ คือให้เกิดทุกข์; นี้รู้ดีอยู่แล้ว ฟังแล้ว ฟังมาหลายหนแล้ว.

ที่นี้ **ทรงแสดงทุกข์ว่าเป็นเหตุให้เกิดสังขาร.** เรื่องนี้ต้องต่อว่าหน่อย: เคยพูดแล้วบางคนลืมนี่ ว่าทุกข์นั้นให้เกิดสังขาร. อวิชชาทำให้เกิดอะไร? ทำให้เกิดทุกข์. เมื่อมันทุกข์ ๆ อยู่ แล้วมันจะเป็นเหตุให้เกิดสังขาร.

คิดดูซิ! ถ้าเราไม่มีความทุกข์ เราก็ไม่วิ่งมาหาพระพุทธานุเจ้า. นี่เห็นแก่ตัวใช่ไหม? เพราะมีความทุกข์ ไม่มีทางไปไหน แล้วจึงวิ่งมาสังขารกับพระพุทธานุเจ้า. ถ้าคนเราไม่มีความทุกข์ ก็ไม่สนใจใน พระพุทธานุ พระธรรม พระสงฆ์. เดียวนี้เพราะความทุกข์มันบีบคั้น มันจึงหันไปหาพระพุทธานุ พระธรรม พระสงฆ์ แล้ว

ก็มีสังขารในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์. นี้พระพุทฺธเจ้าตรัสว่า ความทุกข์นี้ ทำให้มีสังขาร, มันทุกอย่างยิ่ง.

ที่นี้ **สังขารทำให้เกิดปราโมทย์** - สบายใจ. คนเรากล้าไม่เชื่อตัวเอง ไม่ไว้ใจตัวเองแล้ว มันกำความสุขไม่ได้ มันนอนไม่หลับ; เพราะมันมีสังขาร มันจึงแฉใจ มันจึงพอใจ สบายใจ หรือพอจะนอนหลับ. นี้คือสังขารทำให้เกิดปราโมทย์.

ที่นี้ **ปราโมทย์ให้เกิดปิติ** - อิ่มใจ อิ่มใจในธรรมที่ประพุดิได้ สำเร็จนั่นแหละ, หรือว่าให้เกิดเท่าที่จะมีได้เท่าไรเพียงใด, ก็ปิติ.

ที่นี้ **ปิติเป็นเหตุให้เกิดปัสสทธิ;** คือใจมันสงบระงับลงจนเข้ารูปเข้ารอย.

ที่นี้ **ปัสสทธิให้เกิดความสุข.** ปัสสทธิมีได้เท่าไร ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นสุขเท่านั้น. ความสุขตามแบบนี้ ไม่ใช่ความสุขที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ความสุขแบบนี้ เกิดมาจากความสงบภายใน.

ความสุขทำให้เกิดสมาธิ. ความสุขที่โตมาโดยลำดับในแบบนี้เท่านั้น จะให้เกิดสมาธิ. ความสุขทางเนื้อหนังไม่ทำให้เกิดสมาธิได้, แล้วยังจะกลายเป็นข้าศึกไปเสียอีก.

สมาธิทำให้เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ - เห็นทุกสิ่งตามที่เป็นจริง, นี้ก็เห็นชัด ว่าถ้ามีสมาธิ จิตก็จะเห็นธรรมตามที่เป็นจริง.

ยถาภูตญาณทัสสนะทำให้เกิดนิพพิทา. เกิดนิพพิทา ก็เอือมระอาในสังขารทั้งปวง; เกิดเอือมระอาในปัญจอุปาทานนักขันธ์ หรือสังขารทั้งปวงแล้ว, ความที่เคยรัก เคยยึดมั่นถือมั่น เคยฝังตัวเข้าไป มันถอยกลับ.

ที่นี้ **นิพพิทาทำให้เกิดวิราคะ;** คือการถอยหรือคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน อยู่เป็นประจำ.

ที่นี้ **วิราคะ** ทำให้เกิด**วิมุตติ**. วิมุตตินี้ โดยที่แท้ก็เป็นผลที่เป็นจุดหมายปลายทางอยู่แล้ว; แต่ก็ทำให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปได้อีก

ที่นี้ **วิมุตตินี้**ทำให้เกิด**วิมุตติญาณทัสสนะ** คือรู้ว่าวิมุตติแล้ว; เพราะวิมุตติแล้ว จึงเกิดความรู้ว่าเราวิมุตติแล้ว

เพราะวิมุตต์แล้ว จนมีญาณรู้ว่าวิมุตต์แล้ว หรือมีญาณในวิมุตติแล้ว นั่นแหละเป็นนิพพาน; เรื่องมันก็จบ เพราะมันสิ้นเรื่องแห่งกิเลสและทุกข์.

นี้เรียกว่าอุปนิสธรรม คือธรรมอาศัยกัน อาศัยกันเกิดขึ้นในรูปแบบของปัจจุสมุปบาท ตั้งแต่**อวิชชา** จนไปถึง**นิพพาน**. ดูให้ดี **อาศัยกันตั้งแต่อวิชชาเรื่อยไปจนถึงนิพพาน ไม่ขาดตอน** เป็นปัจจุสมุปบาทมหาคาล ยืดยาวใหญ่หลวง ๒๓ อากาโร มันจึงไปได้ถึงนิพพาน ทั้งที่มันตั้งต้นที่อวิชชา. เรื่องมันไปเปลี่ยนที่กลางสาย เป็นเส้น ๆ หนึ่ง ท่อนต้นดำ ท่อนต้นขาว; **ตรงเขตเปลี่ยนดำเป็นขาว นั้นอยู่ที่ความทุกข์** เดินมา ๆ เดินมา ดำสุดถึงความทุกข์; แล้วมาเปลี่ยนเป็นสีขาวเป็นสีขาว; แล้วขาวขึ้น ๆ ขาวขึ้น ๆ จนนิพพาน พันดำพันขาว.

นี่คือ **อิทัปปัจจยตา วงใหญ่** ที่จะต้องเข้าใจไว้ ว่าเราคนหนึ่ง ๆ นี้จะต้องผ่าน **อิทัปปัจจยตา วงนี้ จากอวิชชาไปถึงนิพพาน**; ไม่ใช่สำหรับคนอื่น ไม่ใช่เพื่อคนอื่น แต่เพื่อตัวเองนั่นแหละ! จะต้องผ่านตั้งต้นตั้งแต่อวิชชาเรื่อยไปตามลำดับ ๆ จนถึงนิพพาน.

นี่คือ **อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกฎเกณฑ์** ที่จะต้องให้รู้ ต้องเข้าใจ ต้องปฏิบัติได้ เอาตัวรอดได้ เป็นพุทธบริษัทได้. นี่คือ **ปัจจุสมุปบาทแบบที่ยาวที่ใหญ่ ที่กว้างขวางที่สุด**.

ปฏิจสุมุปาบท แห่งการทะเลาะวิวาท.

ที่นี้ ก็เหลือแต่แบบเบ็ดเตล็ด พุทธอีกนิตเดียวก็จบ และหน้าหัวที่สุดด้วย. แรกพบสูตร สูตรนี้ ก็นึกขึ้นขึ้นมาทันที ว่า ปฏิจสุมุปาบท หรือ อิทัปปัจจยตา นี้ มันช่างเข้าไปอยู่หมดในที่ทุกหนทุกแห่ง; โดยเฉพาะเรื่องนี้ มันเกี่ยวกับการทะเลาะเบาะแว้งกัน; การที่คนเราจะทะเลาะเบาะแว้งกัน รบราฆ่าฟันกัน อะไรกัน ทำนองนี้ ก็เพราะ อิทัปปัจจยตา ข้อนี้. เรื่องนี้เคยอธิบายที่หนึ่งแล้วในเรื่อง อิทัปปัจจยตา เกี่ยวกับฆราวาส. แต่เนื่องจากมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา แบบหนึ่ง จึงเอามาไว้ที่นี้ ในกลุ่มนี้ เพื่อให้ อิทัปปัจจยตา ครั้งนี้มันมีครบทุกแบบ.

เรื่องปฏิจสุมุปาบทแห่งการทะเลาะวิวาท ที่ตรัสแก่พระอานนท์นี้ทรงยกเอาเวทนาเป็นจุดเริ่มต้น. เมื่อตะกี้ได้พูดกันแล้วว่า ในโลกนี้ ทั้งสากลจักรวาล ทั้งเทวดา ทั้งมนุษย์ ทั้งโลกไหนก็ตามใจ **ตัวร้ายที่สุด คือเวทนา.** เพราะว่าทุกคน ทุกสัตว์ ทุกเทวดา มันเป็นทาสของเวทนา; มันสมัครเป็นทาส เป็นบ่าว เป็นข้า ข้า ของเวทนา; เพราะฉะนั้น **สิ่งที่เรียกว่า เวทนาเลยเป็นใหญ่ในทุกจักรวาล** ที่อุตส่าห์ทำมาค้าขายก็เพื่อหาสุขเวทนา; เด็ก ๆ อุตส่าห์เล่าเรียนก็เพื่อสุขเวทนา; คนแก่คนเฒ่าอุตส่าห์เลี้ยงดูลูกหลาน ก็เพื่อว่าแก่เข้ามันจะได้เลี้ยงเราตอบ ก็เพื่อสุขเวทนา; ทำบุญไปสวรรค์ก็เพื่อสุขเวทนา; อะไร ๆ ก็เพื่อสุขเวทนา, ถ้ามันเป็นเรื่องของสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ.

พระพุทธเจ้าท่านทรงยกเอาสุขเวทนานี้มาเป็นฐาน เป็นต้นเหตุ ของการทะเลาะวิวาท, โดยตรัสว่า -

เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา = เพราะอาศัยเวทนา จึงมีตัณหา. นี้ปฏิจสุมุปาบทหนึ่งแล้ว เพราะมีเวทนาจึงมีตัณหา.

ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปฺริเยสนา = เพราะอาศัยตณฺหา จึงมีการแสวงหา:
 แสวงหาการเล่าเรียน แสวงหาเงิน แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง แสวงหาอำนาจ
 ยึดมั่นให้หมดทั้งโลก; นี้เรียกว่า การกสวงหา เพราะมีตณฺหา จึงมีการแสวงหา.

ปฺริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาภो = เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้.
 นี้ไม่ต้องอธิบาย มีการแสวงหา จึงมีการได้.

สาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย = เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก :
 ได้อะไรมาเป็นของตัวเอง มันก็ต้องปลงใจรัก; อะไรสักชนิดมันก็ต้องปลงใจรัก.

วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ นฺนทราโค = เพราะมีการปลงใจรัก จึงมีฉันทราคะ;
 คือความกำหนดด้วยความพอใจ.

นฺนทราคํ ปฏิจฺจ อหฺมุสถานํ = เพราะมีความกำหนดด้วยความพอใจ
 จึงมีความสยบมัวเมา มีความฝงจิตฝงใจให้จมปลักอยู่ในสิ่งนั้น.

อหฺมุสถานํ ปฏิจฺจ ปฺริคฺคโห = เพราะมีความสยบมัวเมา ก็มีการ
 จับอกจับใจยิ่งขึ้น; คือเราจับอกจับใจในมัน มันก็จับอกจับใจในเรายิ่งขึ้น นี่คือ
 ปฺริคฺคโห เหมือนกับผีสิงแล้ว.

ปฺริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ = เพราะมีความจับอกจับใจ จึงมีมัจฉริยะ,
 คือความตระหนี่. ตราหฺนี้ถึงกับไม่ยอมให้ใครมาเห็นว่าตัวมีอะไรด้วยซ้ำไป.
 อย่างว่าแต่จะแบ่งให้คนอื่นเลย ให้เขาเห็นก็ยังไม่ยอมให้เห็น. มัจฉริยะ มันมี
 ความหมายไกลถึงอย่างนี้. เรามีอะไรดี ๆ ที่เราหลงรักขนาดนี้ เราไม่ยอมให้คนอื่น
 แม้แต่ได้เห็นสักแวบด้วยซ้ำมั้ง มีภรรยาสามีสวย ๆ ดี ๆ ก็ไม่ยอมให้คนอื่นแม้แต่
 เห็น หรืออะไรทำนองนี้ เรียกว่า วัณณมัจฉริยะ.

มัจฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺโข = เพราะมีความตระหนี่ จึงมีความหึงหวงหรือหวงกัน. หึงหวงนั่นแหละคือหวงกัน กั้นกาง ด้วยความหึง เรียกว่า อารกฺโข, แต่มิใช่อารักขาอย่างธรรมดา, ซึ่งจะทราบอย่างถูกต้องในคำอธิบายของข้อถัดไป.

อารกฺโข ปฏิจฺจ อารกฺขาธิกรณํ ทนฺนทาทานสตฺถาทานกฺลหวิคฺคหวิวาทศฺว์ ศฺว์เปสฺสุญฺญมุสฺสาวาทา = เพราะมีการหึงหวงนี้ จึงมีการทะเลาะวิวาทกระทบกระทั่งเพราะการหึงหวงนั่นเอง คือการใช้อาวุธไม่มีคม, การใช้อาวุธมีคม, การทะเลาะวิวาทโกลาหลวุ่นวาย, การพูดว่ามึง ๆ ภู ๆ, การส่อเสียดให้แตกร้างกัน, การกล่าวมุสฺสาวาท, เป็นต้น. อเนเก ปาปกกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ = ดังนั้นบาปอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลายเป็นอันมากนั้น ย่อมเกิดขึ้น ด้วยอาการอย่างนี้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสถ้าพระอนนทฺ์ ในตอนสรุปว่า ถ้าไม่มีเวทนาแล้ว เรื่องทะเลาะวิวาทอันนี้ มันจะเกิดขึ้นได้หรือ? พระอนนทฺ์ก็ต้องตอบว่า ไม่ได้.

นี่เป็นปฏิจฺจสมฺปบาทแปลก คือ ปฏิจฺจสมฺปบาทแห่งการทะเลาะวิวาท. ขอให้จำได้ด้วย; แล้วก็ไม่ใช่หมดเท่านั้น. นี่เราเอามาพูดกันพอเป็นตัวอย่างว่า แม้แต่การที่มนุษย์จะทะเลาะวิวาทกันในโลกนี้ ก็เพราะเวทนาที่เป็นไปในรูปของสิ่งที่เรียกว่า ปฏิจฺจสมฺปบาท.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องสุดท้ายของปฏิจฺจสมฺปบาท คือข้อที่ว่า มิจฺฉาทิฏฺฐิ เป็นผลของปฏิจฺจสมฺปบาท? หรือเป็นเหตุของปฏิจฺจสมฺปบาท? หมายความว่า อิทัปปัจจยตาในลักษณะนี้ ที่จะทะเลาะวิวาทกัน หรือแม้แต่จะยึดมั่นถือมั่นตามธรรมดานี้

ก็ต้องมีเหตุมาจากมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งมาจากอวิชา. **อวิชาทำให้มีมิจฉาทิฏฐิ; มิจฉาทิฏฐิทำให้มีปฏิจสมุปปาท** ทุกชนิด ที่เป็นไปเพื่อความทุกข์.

สัมมาทิฏฐิ ก็จะเป็นปฏิจสมุปปาทเพื่อความดับทุกข์นั้นแหละ. เมื่อเราแยกปฏิจสมุปปาทออกเป็น ๒ ฝ่าย คือเพื่อเกิดทุกข์ และเพื่อดับทุกข์; อย่างนี้ มิจฉาทิฏฐิมันอยู่ฝ่ายเกิดทุกข์; สัมมาทิฏฐิมันอยู่ฝ่ายดับทุกข์.

แต่ว่าพูดให้ลึกลงไปอีกทีหนึ่งแล้ว มันก็เป็นมิจฉาทิฏฐิทั้งนั้นแหละ ที่จะก่อให้เกิดปฏิจสมุปปาทเกิดขึ้นในสูตรนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสสรุปไว้สั้นที่สุด แล้วก็น่าจดจำที่สุด ว่าสิ่งทั้งหมดในโลกนี้ มันมีอยู่ ๓ อย่างเท่านั้น **มโน คือใจ** นั้น มีอยู่, **ธรรมทั้งหลาย** คือสิ่งทั้งหลาย มีอยู่, แล้ว **อวิชาธาตุ** มีอยู่; ๓ อย่างเท่านั้นพอ มีใจ, แล้วก็มีสิ่งทั้งปวง, แล้วก็มีอวิชาธาตุ คือธาตุแห่งความโง่, อวิชาธาตุ ธาตุแห่งอวิชา. ถ้าไม่มีอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนี้แล้ว เรื่องราวต่าง ๆ ก็ไม่มี.

ใน ๓ อย่างนี้พิจารณาให้ดี ต้องมีใจ อยู่อย่างหนึ่ง แล้วก็มี**สิ่งทั้งปวง** อยู่อย่างหนึ่ง แล้วก็มี**ธาตุแห่งความโง่**อีกอย่างหนึ่ง เป็น ๓ อย่าง; ในโลกนี้. ถ้ามันไม่มีเสียเพียงอย่างเดียว ในโลกนี้ก็ไม่มีการ พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องเกิด, ความทุกข์ ก็ไม่มี, แม้โลกมันก็ไม่มีการ. เดียวนี้มันก็มีใจอยู่อย่างหนึ่ง, แล้วก็มี**สิ่งทั้งปวง**ที่จะเข้ามาถูกกับจิตใจ อย่างหนึ่ง, แล้วมี**ธาตุแห่งความโง่** พร้อมทั้งจะเข้าไปผสมลงในจิตใจ; **พอได้ครบ ๓ เกลอป ก็เกิดเรื่อง!**

ทรงอธิบายไว้ว่า ปุณฺชนคนธรรมดา พอได้รับเวทนาอันใดซึ่งมันต้องได้รับ เพราะว่าในโลกนี้มีใจ กับมี**สิ่งทั้งปวง** เมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดกระทบเข้ากับใจก็เกิดผัสสะเกิดเวทนา. พอเกิดเวทนาแล้ว ปุณฺชนนั้นก็สัมผัสเวทนานั้นด้วยอวิชาสัมผัส;

เพราะว่าธาตุแห่งอวิชชาหรือธาตุแห่งความงั้นนั้นพร้อมอยู่เสมอ ที่ไหนก็มี. พอเขาได้รับเวทนาเท่านั้น ธาตุแห่งอวิชชาก็เข้าผสมโรงด้วย บุณฺณชนก็มีอวิชชาสัมผัสในเวทนานั้น ๆ เช่นมีสิ่งที่น่าเอ็ดอระอัย รู้สึกเอ็ดอระอัยแก่จิตใจของเขา; นั้นมันทำไปด้วยอำนาจของอวิชชา เรียกว่าอวิชชาสัมผัส แล้วก็จะเกิดตัวกู - ของกู ทันที คือพอจิตมันรู้รสของเวทนาแล้ว ทันทีเกิดตัวกู - ของกู อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาทันที; เพราะมันติดอกติดใจในเวทนานั้น.

นี่เขาแจกตัวกู ของกู เป็น ๙ อย่างด้วยกัน เป็นรายละเอียดตามชื่อของทิวฏฐิที่นิยมพูดกัน สอนกัน ศึกษากันในประเทศอินเดีย ในสมัยนั้นว่าจะเกิดความยึดมั่นถือมั่นขึ้นในใจว่า อสุมีติปิ = เรามีอยู่บ้าง; อยหมสุมีติปิ = ว่าเราเป็นอย่างนี้บ้าง; ภวิสฺสุ อิติปิ = เราจักเป็นหรือจักมีบ้าง; น ภวิสฺสุ อิติปิ = เราจักไม่เป็นหรือจักไม่มีบ้าง; ฐปี ภวิสฺสนุติปิ = เราจักมีรูป เป็นสัตว์มีรูปบ้าง; อฐปี ภวิสฺสนุติปิ = เราจักเป็นอย่างไม่มีรูปบ้าง; สญญี ภวิสฺสนุติปิ = เราจักเบียดอย่างมีสัญญาบ้าง; อสญญี ภวิสฺสนุติปิ = เราจักเป็นอย่างไม่มีสัญญาบ้าง; เนวสญญานาสญญี ภวิสฺสนุติปิ = เราจะเป็นอย่างมีสัญญาก็หาไม่ได้ไม่มีสัญญาก็หาไม่ได้บ้าง; รวมเป็น ๙ อย่าง; เพราะภาวะที่ตัวกูมันอยากเป็นนั้น มันมีเพียงเท่านี้. ให้ได้เป็นไว้ก่อน แล้วเป็นได้อย่างนี้ ๆ ๆ ๆ; พอลงได้เป็นอย่างนี้แล้วก็คือเป็นความทุกข์ เป็นอุปาทาน แล้วก็มีภพมีชาติ แล้วก็เป็นความทุกข์. ที่ว่าเราเป็นหรือเราจักเป็น เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ก็ตามเถอะ นั่นคืออุปาทาน ในปฏิจจสมุปปาท.

อุปาทานนี้ ก็มาจากเวทนา ตัณหา; เวทนา ตัณหา มีเพราะว่าในโลกนี้มันมีใจอย่างหนึ่ง มีสิ่งทั้งปวงอย่างหนึ่ง มีธาตุแห่งความงั้นอย่างหนึ่ง, มีอยู่ ๓ อย่าง; มันก็ปรุงขึ้นมาเป็น มิจฉาทิวฏฐิ ประเภทอัสสมิมานะ หรือสักกายทิวฏฐิก็ตาม แล้วแต่จะเรียก, ทำให้สำคัญว่าเราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นอย่างโน้น. ที่นี้ตา

หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเขาก็กลายเป็นว่ามีไว้เพื่อให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมมณเฑาะ; แล้วก็มีคุณทุกขเป็นสังขารมดา.

เรื่องปัจจุสมุปบาทนานาแบบ หลาย ๆ อย่าง หลาย ๆ ชนิด นำมากล่าว สำหรับเป็นเครื่องเปรียบเทียบในการศึกษา มันก็มีอยู่อย่างนี้เอง ปัจจุสมุปบาท เกิดทุกข, ปัจจุสมุปบาทดับทุกข,ปัจจุสมุปบาท เปลี่ยนทุกขให้กลายเป็นดับทุกข, ปัจจุสมุปบาทแห่งการทะเลาะวิวาท, กระทั่งปัจจุสมุปบาทสักแต่ทำให้เกิด มิจฉาทิฏฐิ;เหล่านี้ เป็นตัวอย่าง; เรียกว่า ปัจจุสมุปบาท นานาแบบ หลาย ๆ แบบ พอที่จะ เป็นตัวอย่าง ตามที่อธิบายกันวันนี้; และได้อธิบายละเอียดที่สุด ในพวกที่เกี่ยวกับ อริยสัจจทั้งสี่.

ข้อนี้เป็นอันว่า โปรแกรมหรือกำหนดกาลเรื่อง ปัจจุสมุปบาท ของเรา ลึกลงในวันนี้ เป็นการบรรยายครั้งที่ ๑๓. การบรรยายครั้งต่อไปจะขึ้นภาคใหม่ที่เรียกว่า ภาควิสาขบูชา; จะเริ่มเปลี่ยนเรื่องชุดใหม่; ชุดต่อไปนี้จะเรียกว่า **ชุดพุทธจริยา;** คือจะพรรณนาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ในลักษณะต่าง ๆ กัน ตลอดทั้งภาค ซึ่งมีอยู่ ๑๒ วันเสาร์.

สำหรับวันนี้ ก็ขอสรุปความ เรื่อง อิทัปปัจจยตา เท่าที่ควรจะรู้ และ เท่าที่ควรจะช่วยกันนำเอาไปให้เป็นของติดปากสำหรับพูดทุกวัน นี้ก็พอสมควรแล้ว. ขอให้ช่วยทำให้สมตามความตั้งใจด้วย **ให้นอนละเมอเป็น อิทัปปัจจยตา** ก็เป็น อันใช้ได้.

พอกันที สำหรับการบรรยายนี้.

.....

บทสวดมนต์แปล อิทัปปัจเจตา ในปฏิจสุมุปาทา

และ

ธัมมปหังสนปาฐะ

.....

หันทะ มะยัง ปะฏิจจะสะมุปาทาทะธัมเมสุ อิทัปปัจเจตาติธัมมะปาฐัง ภาณามะเส.

.....

กะตะโม จะ ภิกขะเว ปะฏิจจะสะมุปาทาโท? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
ก็ปฏิจสุมุปาทา เป็นอย่างไรเล่า?

(๑) ชาติปัจจะยา ภิกขะเว ชะรามะระณัง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะ
ชาติเป็นปัจฉัย, ชรามรณะย่อมมี. อุปปาทา วา ภิกขะเว ตะถาคำตานัง,
อะนุปปาทา วา ตะถาคะตานัง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุที่พระตถาคต
ทั้งหลาย, จะบังเกิดขึ้น ก็ตาม, จะไม่บังเกิดขึ้น ก็ตาม, ลีลาวัระ ส่า ธาตุ
ธรรมธาตุ นั้น ย่อมตั้งอยู่แล้ว นั้นเทียว, ธัมมัญญูฐิตะตา, คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา,
ธัมมะนิยามะตา, คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมดา, อิทัปปัจจะยะตา, คือความ
ที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้ เป็นปัจฉัย, สิ่งนี้สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น.

ตั้ง ตะถาคะโต อะภิสัมพุชณะติ อะภิสะเมติ, ตถาคตย่อมนรู้พร้อมเฉพาะ
ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ, ซึ่งธรรมธาตุนั้น, อะภิสัมพุชณัตถวา อะภิสะเมตวา, ครั้นรู้พร้อม
เฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, อาจิกขะติ เทเสติ, ย่อมบอก ย่อมแสดง, ปัญญาเปติ
ปัญฺฐะเปติ, ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้, วิวะระติ วิระชะติ, ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก
แจกแจง, อุตตานีกะโรติ, ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหมายของที่คว่ำ, ปัสสะถาติ จาหะ,
ชาติปัจจะยา ภิกขะเว ชะรามะระณัง, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะชาติเป็นปัจฉัย, ชรามรณะย่อมมี.

อติ โข ภิกขเว, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุดังนี้แล, ยา ตั้ระตะตะตา, ธรรมธาตุใด ในกรณีนั้น, อันเป็นตถตา, คือความเป็นอย่างนั้น, อะวิตะตะตา, เป็นอวิตถตา, คือความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญญะตะตา, เป็นอนัญญญตถตา, คือความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, อิทัปปัจจะยะตะตา, เป็นอิทัปปัจจะยตถตา, คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น.

อะยัง วุจจะติ ภิกขเว ปะฏิจะสะมุปปาโท, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมนี้เราเรียกว่าปัจจุสมุปปาท, (คือธรรมอันเป็นธรรมชาติ อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น),^๑

(๒) ภาวะปัจจะยา ภิกขเว ชาติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะภพเป็นปัจจัย, ชาติย่อมมี. ปัสสะเถติ จาหะ, ภาวะปัจจะยา ภิกขเว ชาติ, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะภพเป็นปัจจัย, ชาติย่อมมี.

(๓) อุปาทานะปัจจะยา ภิกขเว ภาโว, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย, ภพย่อมมี. ปัสสะเถติ จาหะ, อุปาทานะปัจจะยา ภิกขเว ภาโว, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย, ภพย่อมมี.

(๔) ตัณหาปัสสะจะยา ภิกขเว อุปาทานัง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะตัณหาเป็นปัจจัย, อุปาทานย่อมมี. ปัสสะเถติ จาหะ, ตัณหาปัจจะยา ภิกขเว อุปาทานัง, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะตัณหาเป็นปัจจัย, อุปาทานย่อมมี.

^๑ ข้อที่ (๑) สวดเต็มอย่างไร, ข้อที่ (๒) – (๓) – (๔) จนถึงข้อที่ (๑๐), ก็สวดเต็มอย่างนั้น. แต่สำหรับ ข้อที่ (๑๑) นั้น พิมพ์ไว้เต็ม อย่างข้อที่ (๑) แล้ว; ทั้งนี้ เพื่อประหยัดเนื้อที่.

(๕) เวทนาปัจจะยา ภิกขเว ตัณหา, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเวทนาเป็นปัจจัย, ตัณหาย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, เวทนาปัจจะยา ภิกขเว ตัณหา, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย, ตัณหาย่อมมี.

(๖) ผัสสะปัจจะยา ภิกขเว เวทนา, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะผัสสะเป็นปัจจัย, เวทนาย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, ผัสสะปัจจะยา ภิกขเว เวทนา, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย, เวทนาย่อมมี.

(๗) สฬายะตนะปัจจะยา ภิกขเว ผัสโส, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย, ผัสสหาย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, สฬายะตนะปัจจะยา ภิกขเว ผัสโส, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย, ผัสสหาย่อมมี.

(๘) นามะรูปปัจจะยา ภิกขเว สฬายะตนะ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะนามรูปเป็นปัจจัย, สฬายตนะย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, นามะรูปปัจจะยา ภิกขเว สฬายะตนะ, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะนามรูปเป็นปัจจัย, สฬายตนะย่อมมี.

(๙) วิญญานะปัจจะยา ภิกขเว นามะรูปัง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะวิญญานเป็นปัจจัย, นามรูปย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, วิญญานะปัจจะยา ภิกขเว นามะรูปัง, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะวิญญานเป็นปัจจัย, นามรูปย่อมมี.

(๑๐) สังขารปัจจะยา ภิกขเว วิญญานัง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะสังขารเป็นปัจจัย, วิญญานย่อมมี. ปัสสเถติ จาหะ, สังขารปัจจะยา ภิกขเว วิญญานัง, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะสังขารเป็นปัจจัย, วิญญานย่อมมี.

(๑๑) อะวิชชาปัจจะยา ภิกขเว สังขารા, дук่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัย, สังขารทั้งหลายย่อมมี. อนุปาทา วา ภิกขเว ตะถาคะตานัง,
อะนุปาทา วา ตะถาคะตานัง, дук่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุที่พระตถาคต
ทั้งหลาย, จะบังเกิดขึ้น ก็ตาม, จะไม่บังเกิดขึ้น ก็ตาม, ฐิตาวะ ส่า ธาตุ,
ธรรมธาดุนั้น ย่อมตั้งอยู่แล้ว นั้นเทียว, ธรรมัญญิตะตา, คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา,
ธรรมะนิยามมะตา, คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมดา, อิทัพัจจะยะตา, คือความ
ที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น.

ตั้ง ตะถาคะโต อะภิสัมพูชณะติ อะภิสะเมติ, ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ
ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ, ซึ่งธรรมธาดุนั้น, อะภิสัมพูชณะติวา อะภิสะเมตวา, ครั้นรู้พร้อม
เฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, อากิขะติ เทเสติ, ย่อมบอก ย่อมแสดง, ปัญญะเปติ
ปัญญะเปติ, ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้, วิจระระติ วิจระระติ, ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก
แจกแจง, อุตตานีกะโรติ, ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหมายของทีคว่า, ปัสสะถาติ จาหะ,
อะวิชชาปัจจะยา ภิกขเว สังขารા, และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า, дук่อนภิกษุ
ทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงมาดู, เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย, สังขารทั้งหลายย่อมมี.

อิติ โข ภิกขเว, дук่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุดังนี้แล, ยา ตัตะระ
ตะถะตา, ธรรมธาดุใด ๆ ในกรณีนั้น, อันเป็นตถตา, คือความเป็นอย่างนั้น,
อะวิตตะถะตา, เป็นอวิตถตา, คือความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนุญญะถะตา,
เป็นอนุญญถตา, คือความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, อิทัพัจจะยะตา, เป็น
อิตัพัจจะยะตา, คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น.

อะยัง วุจจะติ ภิกขเว ปะภูจจะสะมุปาโท, дук่อนภิกษุทั้งหลาย!
ธรรมนี้ เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปาบาท, (คือธรรมอันเป็นธรรมชาติ อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น.)
อิติ ดังนี้แล.

หันทะ มะยัง ถัมมะปะหังสะนะสะมาทปะปะนาทิวะจะนะปาฐัง ภาณามะ เส.

เอวัง ส้วกขาโต ภิกขะเว มะยา ถัมโม, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
ธรรม, เป็นธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว อย่างนี้. อุตตานิ, เป็นธรรมอันทำให้เป็น
ดุจของคว่ำ ที่หงายแล้ว, วิระฎุ, เป็นธรรมอันทำให้เป็นดุจของปิด ที่เปิดแล้ว,
ปะกาสิโต, เป็นธรรมอันเรตถาคต ประกาศก้องแล้ว, ฉินนะปิไลติโก, เป็น
ธรรมส่วนขี้ริ้ว อันเรตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว. เอวัง สวกขาเต โข ภิกขะเว
มะยา ถัมเม, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อธรรมนี้, เป็นธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว
อย่างนี้, ฯลฯ อะลัง เอะวะ, ย่อมเป็นการสมควรแล้ว นั่นเทียว, สัทธาปปัพพะชิตนะ
กุลปุตเตนะ วิริยัง อาระภิตุง, ที่กุลบุตรผู้บวชแล้วด้วยสัทธา, จะพึงปรารภการ
กระทำความเพียร, กามัง ตะโจ จ นะหารุ จะ อัญญิ จะ อะวะสะสิสสะตุ,
ด้วยการอธิษฐานจิตว่า, แม่หนิง เอ็น กระดูก เท่านั้น. จักเหลืออยู่, สะวีโร
อุปะสุสสะตุ มังสะโลหิตัง, เนื้อและเลือดในสรีระนี้ จักเหือดแห้งไป, ก็ตามที่,
ยันตัง ปุริสะถาเมนะ ปุริสะวิริเยนะ ปุริสะปะรั๊กกะเมนตะ ปัตตัพพัง, ประโยชน์ใด,
อันบุคคลจะพึงลุถึงได้ด้วยกำลัง ด้วยความเพียรความบากบั่น ของบุรุษ, นะ ตัง
อะปาปุนิต์วา, ปุริสัสสะ วิริยัสสะ สันฐานัง ภาวิสสะตี-ติ, ถ้า ยังไม่บรรลु
ประโยชน์นั้นแล้ว, จักหยุดความเพียรของบุรุษเสีย, เป็นไม่มี, ดังนี้.

ทุกขัง ภิกขะเว กุสีโต วิหะระติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! คนผู้
เกียจคร้าน ย่อมอยู่เป็นทุกข์, โวกิณโณ ปาปะเกหะ อะกุสะเลหิ ถัมเมหิ, ระคน
อยู่ด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย ด้วย, มะหันตัญจะ สะทัตถัง ปะริหาเปติ,
ย่อมทำประโยชน์อันใหญ่หลวงของตนให้เสื่อม ด้วย. อรัทตะวิริโย จะ โข ภิกขะเว
สุขัง วิหะระติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว ย่อมอยู่
เป็นสุข, ปะวิวิตโต ปาปะเกหิ อะกุสะเลหิ ถัมเมหิ, สงัดแล้วจากอกุศลธรรม
อันลามกทั้งหลาย ด้วย, มะหันตัญจะ สะทัตถัง ปะริปุเรติ, ย่อมทำประโยชน์
อันใหญ่หลวงของตนให้บริบูรณ์ ด้วย. นะ ภิกขะเว ทิเนนะ อัคคัสสะ ปัตติ
โหติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! การบรรลุธรรมอันเลิศ ด้วยการกระทำอันเลว ย่อมมี
ไม่ได้เลย; อัคเคนะ จะ โข อัคคัสสะ ปัตติ โหติ, แต่การบรรลุธรรมอันเลิศ
ด้วยการกระทำอันเลิศ ย่อมมีได้ แล.

มณฑลปะเยยะมิทัง ภิกขเว พุทฺธัมมะจะริยงฺ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
 พรหมจรรย์นี้ น่าดื่ม เหมือนมณฑลปะเยยะมิทังแห่งโค รส; สัตถา สัมมุชชีภูโต, ทั้ง
 พระศาสดา ก็อยู่ ณ ที่เฉพาะหน้านี้แล้ว. ตัสมาติหะ ภิกขเว วิริยงฺ อาระภาณะ,
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะฉะนั้น, เธอทั้งหลาย จงปรารภความเพียรเกิด,
 อัมปัตตัสสะ ปัตติยา, เพื่อการบรรลุถึงซึ่งธรรม อันยังไม่บรรลุ, อะนะริคะสัจจะ
 อะริคะมาเย, เพื่อการถึงทัฬหซึ่งธรรม อันยังไม่ถึงทัฬห, อะสัจจิกะตัสสะ
 สัจจิกิริยาเย, เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งธรรม อันยังไม่ได้ทำให้แจ้ง, เอวัง โน อะยัง
 อัมหากัง ปัพพัชชา, เมื่อเป็นอย่างนี้, บรรพชานี้ของเราทั้งหลาย, อะวังกะตา
 อะวัณณา ภาวิสสะติ, จักเป็นบรรพชาไม่ต่ำทราม, จักไม่เป็นหมันเปล่า, สะณะลา
 สะอุทฺระยา, แต่จักเป็นบรรพชาที่มีผล เป็นบรรพชาที่มีกำไร. เยสัง มะยัง
 ประริญญชามะ จีวะระปิณฑะปาตะเสนาสะนะคิลานะปัจจะยะเภสัชชะปะริกขารัง,
 พวกเราทั้งหลาย ปริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช, ของชนทั้งหลาย
 เหล่าใด; เตสัง เต การา อัมहेสุ, การกระทำนั้น ๆ ของชนทั้งหลาย
 เหล่านั้น ในเราทั้งหลาย, มะหัพพะลา ภาวิสสันติ มะหานิสังสา-ติ, จักเป็น
 การกระทำมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่, ดังนี้. เอวัง ทิ โว ภิกขเว สักขิตฺตัพพัง,
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย พึงทำความสำเหนียก อย่างนี้แล.

อิตตัตถัง วา ทิ ภิกขเว สัมปัสสะมาเนนะ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
 เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์แห่งตน ก็ตาม, อะละเมวะ อัมปะมาเทนะ
 สัมปาเทตฺตงฺ, ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อยังประโยชน์แห่งตนให้ถึงพร้อม ด้วยความ
 ไม่ประมาท, ประัตถัง วา ทิ ภิกขเว สัมปัสสะมาเนนะ, ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย! เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์แห่งชนเหล่าอื่น ก็ตาม, อะละเมวะ
 อัมปะมาเทนะ สัมปาเทตฺตงฺ, ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อประโยชน์แห่งชนเหล่าอื่น
 ให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท, อุกะยัตถัง วา ทิ ภิกขเว สัมปัสสะมาเนนะ,
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หรือว่า เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย
 ก็ตาม, อะละเมวะ อัมปะมาเทนะ สัมปาเทตฺตงฺ, ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อยัง
 ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท, อิติ, ดังนี้แล.

-(บาลีพุทธสูตร ทสพลวรรค นิตาน.ส. ๑๖/๓๔/๖๖.)